

**Univerzita Karlova
Filozofická fakulta**

Ústav českých dějin

Disertační práce

Mgr. Jan Mareš

*Politika genderové identity v dělnickém prostředí na Liberecku
(1890-1914)*

*The policy of gender identity in the labour movement within the
region of Liberec (1890-1914)*

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jan Randák, Ph.D.

2021

Poděkování

Děkuji všem, kteří mě po celou dobu provázeli a trpělivě podporovali. V první řadě mé díky patří Janu Randákovi za to, že ve mně nikdy neztratil důvěru, dal mi příležitost podílet se na zajímavém projektu o dějinách českého trampingu a nikdy na mě nezanevřel, přestože zná můj vztah k deadlineům. Můj hluboký dík patří Václavu Petrbokovi za kamarádství, toulky intelektuální i kulturní krajinou a důkladnou zpětnou vazbu, která mi pomohla práci alespoň občas naformulovat srozumitelněji. S Kristinou Andělovou jsme sdíleli radost ze studentského projektu i trápení a radosti doktorandského života a z našich disertačních prací. Martině Poliakové, Májovi a Kryšotovi z celého srdce děkuji za přátelství a pomoc v těžkých chvílích.

V neposlední řadě bych tuto práci nikdy nedokončil bez porozumění a podpory své rodiny a zároveň moc děkuji mamince Martě, tátovi Martinovi sestře Pětě a celé její rodině, hlavně synovcovi Ondrovi a neteři Markétce, že mě vždy spolehlivě přivedli na jiné myšlenky.

Mé milé Barunce pak děkuji za lásku a nesmírnou trpělivost, s níž při mně stála, a za nenahraditelnou a neocenitelnou pomoc se zpracováním čtvrté kapitoly, protože ona ví nejlépe, že statistika věda je.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29.6.2021

Mgr. Jan Mareš, v. r.

ABSTRAKT

Disertační práce se pokouší odpovědět na otázku, zda a jak se proměňovala konfigurace genderového řádu, dělnického hnutí reprezentovaného německou sociální demokracií, a jak se utvářel ve vztahu ke dvěma emancipačním politikám – národní a třídní. Tázání se po proměně reprezentací feminity a maskulinity a žádoucích společenských vztahů mezi nimi je zasazeno do konkrétního časoprostorového rámce Liberecka s důrazem na období let 1890–1914 i do širších kontextů utváření a vývoje dělnického sociálně demokratického hnutí a občanské společnosti jako takové. Práce vychází zejména z tištěných pramenů se zvláštním zřetelem k periodickému tisku.

Práce se nejprve věnuje širšímu kontextu utváření a recepce marxistického myšlení a jeho vztahu k národní a ženské otázce. Druhá kapitola se soustředí na 60. a 70. léta 19. století. Staví na existující literatuře, nicméně ji nasvětčuje z genderové perspektivy, a zvláště se zaměřuje na osobu Josefa Schillera, jedné z vůdčích postav libereckého dělnického hnutí. Třetí kapitola se věnuje kontextu rozvoje občanské společnosti. Zkoumá genderové aspekty dělnických pokladen s důrazem na Všeobecnou dělnickou nemocenskou a úrazovou pokladnu, jejíž vedení si po celou dobu podrželi sociální demokraté. Nastihuje vývoj sociálně demokratických spolků v Liberci a načrtává organizačně-institucionální rozvoj české i německé sociální demokracie na Liberecku. Poslední kapitola se zaměřuje na tři pokusy založit organizace sociálně demokratických ženských organizací – liberecký vzdělávací spolek v polovině 90. let, odborové hnutí sklářek na přelomu století a volné politické organizace po roce 1905 – a snaží se na nich rekonstruovat pojetí genderového řádu, neboť samotné reprezentace maskulinity jsou historicky „neviditelné“.

Práce dospívá k závěru, že v genderovém řádu se projevovala jistá stabilita, pokud jde o reprezentace maskulinity. V souvislosti s tím, jak docházelo k politizaci soukromé sféry, kdy se mateřstvím a péčí o rodinu začalo argumentovat ve prospěch zisku volebního práva pro ženy, se proměňovalo a rozšiřovalo pole feminity. Zároveň životní podmínky dělnictva a vyšší zaměstnanost žen vedly k tomu, že sociálně demokratické instituce byly od svého počátku otevřenější, protože reflektovaly konstruovanost imaginace oddělených sfér.

KLÍČOVÁ SLOVA

gender, maskulinita, feminita, občanská společnost, dělnictvo, třída, sociální demokracie, nacionalismus, 19. století, Liberec, Jizerské hory, severní Čechy

ABSTRACT

The thesis attempts to address the question of whether and how the configuration of the gender order of the labour movement represented by the German Social Democracy was transformed and how it was formed by class and nationalist politics. Therefore the dissertation focuses on changes of the representations of femininity and masculinity and desirable social relations between two of them. It is situated into the specific spatial context of the city of Liberec/Reichenberg in North Bohemia and its surroundings, with emphasis on the period 1890–1914. The broader context of the development of the workers' Social democratic movement is considered too. The study is mainly based on printed literary sources with special regard to periodicals.

Firstly, the thesis examines the broader context of the formation and reception of Marxist thought and its relationship to the national and woman question. The second chapter is focused on the 1860s and 1870s. It builds on existing literature about development of the Social democratic movement, but illuminates it from a gender perspective. Here the attention is focused particularly on Josef Schiller, one of the leading figures of the Liberec labour movement.

The third chapter highlights context of civil society development. It examines the gender aspects of the workers' self-help associations, with emphasis on the General workers' insurance association, the management of which has been retained by the Social Democrats throughout the whole period. Subsequently, it outlines the development of Social democratic associations in the region of Liberec, including its organization and institutional development of Czech and German Social democracy. The last chapter describes three attempts to establish Social democratic women's organizations – an educational association in the mid-1890s in Liberec, the glassworkers' trade union movement at the turn of the century in the Jizera Mountains, and free political organizations after 1905. It attempts to reconstruct the gender order based on aforementioned examples, since representations of masculinity themselves are historically more "invisible."

The thesis concludes that gender order was stable in terms of representations of masculinity, while representations of femininity changed significantly as the private sphere became politicized, i. e. motherhood and family care were argued as a reason for women's enfranchisement. At the same time, the living conditions of the working class and the higher employment of women led to the fact that the Social democratic institutions were from the very beginning more inclusive.

KEY WORDS

gender, nationalism, masculinity, femininity, civil society, labour, class, social democracy, 19th century, Liberec, the Jizera Mountains, North Bohemia

OBSAH

1. ÚVOD.....	9
1.1. POZNÁMKY PONĚKUD OSOBNÍ.....	9
1.2. BILANCE VÝMĚRU PRÁCE	11
1.3. BILANCE TEORETICKÝCH VÝCHODISEK: LIMITY A KRITIKY TEORIE UZNÁNÍ	16
1.4. GENDER A INTERSEKCIONALITA.....	24
1.5. FRAGESTELLUNG A STRUKTURA PRÁCE	35
2. PROPLETENÉ OTAZNÍKY. SOCIÁLNÍ, NÁRODNÍ A ŽENSKÁ OTÁZKA	39
2.1. DRUHÁ INTERNACIONÁLA: FORMOVÁNÍ MARXISMU.....	39
2.2. FORMOVÁNÍ SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE A RECPCE MARXISMU V PŘEDLITAVSKU (DO HAINFELDSKÉHO SJEZDU).....	44
2.3. NACIONALISMUS, MARXISMUS A SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE	55
2.4. MARXISMUS A ŽENSKÁ OTÁZKA	63
3. KRÁTKÉ 19. STOLETÍ NA LIBERECKU: PŘEDDĚJINY, KONTEXTY, ŽIVOTNÍ PODMÍNKY DO ROKU 1890.....	72
3.1. TRADIČNÍ SVĚTY PRÁCE A ROZVOJ PRŮMYSLU V DOBĚ PŘEDBŘEZNOVÉ I POBŘEZNOVÉ.....	72
3.2. LÉTA ŠEDESÁTÁ: FORMOVÁNÍ PRVNÍCH VEŘEJNOSTÍ DĚLNÍKŮ I DĚLNIC.....	81
3.3. DER FALL JOSEF SCHILLER	90
3.4. LÉTA SEDMDESÁTÁ A OSMDESÁTÁ: HOSPODÁŘSKÁ KRIZE, POLITICKÝ VRCHOL, ROZŠTĚPENÍ.....	97
4. INFRASTRUKTURA DĚLNICKÝCH VEŘEJNOSTÍ	109
4.1. STATISTIKA SVĚPOMOCI A ŽIVOTNÍ PODMÍNKY DĚLNICTVA	110
4.2. SPOLKOVÁ KRAJINA V LIBERCI NA PŘELOMU STOLETÍ.....	134
4.3. EXKURS: EICHE	144
4.4. SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÁ STRANICKÁ INFRASTRUKTURA NA LIBERECKU.....	147
5. NESNADNÉ CESTY K UZNÁNÍ: ŽENY V NĚMECKÉ SOCIÁLNÍ DEMOKRACII NA LIBERECKU 1890-1914 A JEJICH SITUOVÁNÍ (SE).....	174
5.1. HLEDÁNÍ MÍSTA DĚLNIC V SOCIÁLNÍ DEMOKRACII	177
5.2. PRONIKÁNÍ SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ DO VEŘEJNÉHO PROSTORU	190
5.3. POKUS O VYTVOŘENÍ ŽENSKÉHO ODBOROVÉHO Hnutí V JIZERSKÝCH HORÁCH	200
5.4. SMĚR VŠEOBECNÉ VOLEBNÍ PRÁVO.....	222
5.5. ŽENA, TVOR POLITICKÝ.....	231
5.6. ODDĚLENÉ PAMĚTI, PROPOJENÉ SFÉRY, ROZDĚLENÉ NÁRODY.....	261
5.6.1. <i>Mezi vzpomínkou a sebeinscenací .....</i>	<i>261</i>
5.6.2. <i>Proměny genderového řádu.....</i>	<i>274</i>
5.6.3. <i>Ve jménu internacionalismu, v jazyce nacionalismu .....</i>	<i>277</i>
6. ZÁVĚR	309

7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ODBORNÝCH PRAMENŮ.....	332
7.1. ARCHIVNÍ PRAMENY.....	332
7.2. DOBOVÁ PERIODIKA.....	332
7.3. DOBOVÉ TISKY	333
7.4. ODBORNÁ LITERATURA	339
7.4.1. Knihy	339
7.4.2. Články v odborných periodikách a studie ve sbornících	347
7.4.3. Memoárová literatura	355
7.5. EDICE PRAMENŮ	355
7.6. VYSOKOŠKOLSKÉ KVALIFIKAČNÍ PRÁCE.....	356
7.7. INTERNETOVÉ ZDROJE.....	357
8. SEZNAM ZKRATEK.....	359

1. Úvod

1.1. Poznámky poněkud osobní

Disertační práce není jen prostředkem pro dosažení akademického titulu, ale je zrcadlem. V mém případě je zrcadlem intelektuálního putování, které mě zavedlo do míst, o nichž jsem před lety, kdy jsem projekt disertační práce předkládal, neměl ani tušení. Snad se má otevřenost může jevit nepatřičně, akademické práce jsou jazykem vítězů, jen obtížně lze nepotvrdit tezi nebo nepřijít ještě s jinou, pokud možno originálnější. Ačkoliv nelze pochybovat, že i věda je svébytným sociálním polem,¹ i zde platí jistá základní pravidla podporující vzájemné dorozumění. Lingua franca ve společenských vědách zůstává kanonická práce Maxe Webera o noetice sociálně-vědního poznání. Jen taková práce může být vědecká, která je přezkoumatelná. Naše hodnocení je vždy subjektivně podmíněné a zůstává osobní věcí „chtění a svědomí“ se vyznat z „axiomů ... a hodnotových měřítek, z nichž nevědomě, anebo z nichž – kdyby byl důsledný – by musel vycházet.“² Nehodlám na tomto místě vypočítávat všechny své axiomy – a to z toho důvodu, že v řadě z nich nemám jasno –, nýbrž poukázat na okolnosti, které dle mého subjektivního názoru ovlivnily nejvíce můj přístup a mé myšlení. Pokud čtenář považuje toto sebezpytování za nadbytečné, může pokračovat další podkapitolou.

Faktorem, který proměnil můj přístup k akademické práci, se stala má intenzivní pracovní zkušenost ve veřejné správě a příprava strategických dokumentů v oblasti udržitelného rozvoje *Strategického rámce Česká republika 2030*, který do podmínek našeho státu převádí *Cíle udržitelného rozvoje OSN*. Převzal jsem odpovědnost jak za tým lidí, tak agendu, jež mnoho let byla vnímána jako okrajová a vysmívána jako utopická a snažil se ji rozvíjet či alespoň udržovat dle možností daných vnějšími okolnostmi. Jako každý úředník jsem si osvojil jistou obezřetnost, kterou již od studentských let díky četbě monografie Jiřího Štaifa vnímám jako svého druhu produktivní strategii.³

Nehodlám zde diskutovat potřebnost ani rozporuplnost politiky udržitelného rozvoje, který je v českém prostředí dlouhodobě přijímán s nedůvěrou. Pro strukturovaný popis sociální reality nejčastěji využívá schéma třech pilířů, ale skutečnost za ním je komplexní a vyžaduje, aby korelace nebyly zaměňovány s kauzalitami. Úřednická práce na jistý čas narušila mou schopnost psát ve větách, neboť mě vycvičila ve zjednodušování, zhutnění popisu a smrsknutí

---

¹ BRUNO LATOUR, *Science in Action: how to follow scientist and engineers through society*, Cambridge, Mass. 1987.

² MAX WEBER, *Metodologie, sociologie, politika*, Praha 2009, s. 7-63, zde s. 11.

³ JIŘÍ ŠTAIF, *Obezřetná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí*, Praha 2005.

zdůvodnění do světa strukturovaného odrážkami, tučným písmem a podtržením. Ovšem aniž by se tak dělo na úkor komplexnosti a sdělitelnosti (alespoň doufám). Za významné považuji, že vyžaduje holistický pohled i potřebu reflektovat vlastní kognitivní omezení. I ve veřejné správě je žádoucí reflektovat hranice vlastního poznání a hodnotové orientace. Jako lidé jsme schopni údajně zohledňovat maximálně pět až šest proměnných. Svět je však mnohem komplexnější, stejně jako v dějinách neexistují jen časy událostí, struktur a konjunktur či dlouhého trvání. Přesto se bez kategorií a dělení neobejdeme, důležité je však pamatovat na jejich pomocný charakter; ani weberovský ideální typ se nemanifestuje v realitě, ale je nástrojem, který nám ji umožňuje (vždy nedokonale) popsat. Z této zkušenosti pramení i má rostoucí nedůvěra k rozsáhlým teoriím a konceptům, které ne vždy umožňují nechat otevřený prostor pro otázky, nedořečenost a pochyby spojené s historickým výzkumem. Při rekonstrukci významů a motivů lidského jednání totiž jako historici občas splétáme příběhy, v nichž osaháváme „kapiláry moci“, z jednotlivostí usuzujeme na velký plán v pozadí, který utváří skutečnost a reguluje společnost. Čtení takových líčení občas – snad nezáměrně – vyvolává dojem dokonalé promyšlenosti, aniž si všímá, že mnohá rozhodnutí a skutky jsou důsledkem vnitřního nastavení systému a jeho bazálních – a proto obtížně rekonstruovatelných – limitů či nahodilosti.

Druhým faktorem, který ovlivnil podobu disertační práce, je základní jednotka historického výzkumu: čas. Mé putování se nevyvíjelo pouze v polaritě práce vs. disertační projekt, ale bylo ovlivněno a omezeno i možností podílet se na jiných projektech. Prvním byl studentský projekt *Kosíkův koncept radikální demokracie a česká historiografie 20. století*, řešený na Filozofické fakultě UK v roce 2013, který se pokusil zmapovat utváření jednoho historiografického pojmu s důrazem na vklad mladého Karla Kosíka a jeho cestu k němu. Druhým projektem, který ukrojil značnou část mého badatelského času, se stal *Tramping v českých zemích v letech 1918 až 1989: subkultura v interakci se státem a společností* řešený na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (GAČR č. 16-15962S). Otevřel se přede mnou širý svět decentralizované tramské subjektivity volající po probádání, uchopení či přinejmenším popsání – ať již se jednalo o prvorepublikovou tramskou (pop)kulturu a sport či znovuoobjevování trampingu v 60. let – a podílet se na stejně zajímavé práci, jakým byl disertační projekt. Tento – v hrubých rysech naznačený – vývoj se podepsal na usměřování a zpřesňování disertační práce stejně jako na jejím odkládání. Dal mi však příležitost provádět výzkum, který byl strukturálně podobný tématu disertace – v obou případech se jednalo o fenomény, které bylo třeba znovunalézat, znovuuotvářet, znovuformovat. V obou případech

žili pamětníci vzepětí dělnického hnutí 70. let 19. století stejně jako zakladatelé trampingu 20. let 20. století... doba se však proměňovala.

Třetím faktorem, který se podepsal na dokončování práce, bylo uzavření archivů a knihoven v důsledku opatření přijatých proti koronaviru od 11. března 2020. Díky tomu jsem však získal odklad, byla mi výjimečně a mimořádně prodloužena doba studia o jeden rok. Doufal jsem, že tuto výhodu budu moci využít pro další prohloubení a rozšíření práce, covidový rok si však s našimi plány pohrával. Příprava monografie o trampingu *Putování za obzor* se protáhla do začátku listopadu 2020, následný lockdown opět překazil plány vrátit se k restům, o nichž ví každý autor. Přesto věřím, že sílu ani věrohodnost předkládaných tezí to neoslabí.

1.2. Bilance výměru práce

Tázání, jež stálo za mou volbou tématu, a strukturovalo zadání disertační práce, lze zjednodušit do otázky: Jak se vzájemně ovlivňovaly a prostupovaly kategorie národa, třídy a genderu při utváření identit v moderní české společnosti? S vědomím toho, že vztah třídy a národa byl podroben již mnoha kritickým diskusím, doufala vnést nový aspekt, který byl dosud řešen separátně ve vztahu ke každé kategorii (národa i třídy), ale nikoliv v triangulaci. Byla otázka ženské emancipace polem kulturního boje, na němž bylo možné manifestovat vlastní pokrokovost, nebo naopak příležitostí hledat kompromisy a společnou řeč při obraně „přirozeného“ řádu panujícího mezi oběma pohlavími? Jak se to, co z hlediska dnešního rozumění označujeme jako kategorii genderu, projevovalo v emancipačních hnutích významných pro přelom 19. a 20. století typických pro sledované období?

Původně projektový záměr usiloval o srovnání na průsečíku sociálním (dělnické a měšťanské prostředí) a etnicko-nacionálním na příkladu tří městských arén Prahy (etnicky smíšené prostředí), Plzně (etnicky české prostředí) a Liberce (převážně německy etnického prostředí). Na základě rešerší pramenů a literatury se však poměrně brzy počáteční optimismus začal rozplývat. Najít porovnatelné informace pro všechny tři prostředí na úrovni pramenné základny i odborné literatury se ukázalo být obtížnější, zejména s vědomím toho, jak široké je vymezení měšťanského prostředí, pokud do něj budeme jednoduše počítat „jen“ ne-dělnické spolky a média.

Nelze zastříť, že konečný výběr zkoumané oblasti byl ovlivněn i aspekty osobními, ba svým způsobem emocionálními. Rozhodl jsem se věnovat pozornost pouze dělnickému milieu, neboť v době zadání disertační práce stejně zůstává – s výjimkou několika málo výjimek⁴ –

---

⁴ MARTIN JEMELKA, *Na Šalomouně: společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870-1950)*, Ostrava 2008; STANISLAV HOLUBEC, *Lidé periferie: sociální postavení a*

spíše na periferii zájmu v domnění, že hvězdná hodina dějin dělnického hnutí již pominula a úkolem polistopadové historiografie je kompenzovat upřednostňování dějin dělnictva v socialistickém Československu.⁵ Z té doby pochází řada pramenně hodnotných prací, nicméně interpretačně často zatížených, ať již protěžováním internacionalismu či naopak implicitně přítomnou nacionální perspektivou.⁶

Druhým aspektem, který ovlivnil výběr tématu, je jistý typ „lokálního patriotismu“ libereckého rodáka. Liberec druhé poloviny 19. století patřil mezi významná města zemí Koruny české. Jako regionální centrum si však pozornost zaslouží především kvůli svému mnohoznačnému postavení v 19. století: rozvíjející se průmyslové město se profilovalo jako jedna z „bašt“ českých Němců, což platí ovšem zejména pro jejich liberálně-nacionální a později radikálně nacionální reprezentanty. Již od roku 1850 patřil mezi desítku statutárních měst na území pozdějšího Předlitavska, za což vděčil zejména svému průmyslovému charakteru, hlavně soukenické a vlnářské výrobě. Od roku 1851 zde sídlila rovněž významná Obchodní a živnostenská komora (dále jen „OŽK“) zasahující do velké části severních a východních Čech. Od roku 1859 byl Liberec spojen železnicí se saskou Žitavou, což jen urychlilo dosavadní intenzivní komunikaci obou stran státní hranice a umožnilo vzájemné návštěvy spolků při různých slavnostech, výročích a cvičeních. Počet spolků ve městě signalizující rozvoj občanské společnosti utěšeně rostl, včetně těch, jež se deklarovaly jako české, jež se na spolkové spolupráci s většinovým prostředím takřka nepodílely.

Liberec patřil k jednomu z center německého nacionálního hnutí, o čemž svědčí (v předlitavském kontextu) brzké převzetí radnice v roce 1885 německými nacionály a založení deníku *Deutsche Volkszeitung*, který začal konkurovat zavedeným, národně-liberálním *Reichenberger Zeitung*, či rozhodnutí císaře Františka Josefa I. vyvážit svou účast na Jubilejní výstavě v Praze (1891) návštěvou Liberce a projevit tak svou přízeň oběma nejpočetnějším

---

každodennost pražského dělnictva v meziválečné době, Plzeň 2009; LUKÁŠ FASORA, *Dělník a měšťan: Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914*, Brno 2010; STANISLAV KNOB, TOMÁŠ RUCKI (edd.), *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I.: bilance a výhledy studia: sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy*, Ostrava 2011; JAKUB BENEŠ, *Workers and Nationalism: Czech and German social democracy in Habsburg Austria, 1890-1918*, Oxford 2017.

⁵ O tom svědčí např. uspořádání panelu *Dnešní a budoucí cesty sociálních a hospodářských dějin - Kam zmizely dějiny práce?* na X. sjezdu historiků v Ostravě v roce 2011. K tomu viz příspěvky Rudolfa Kučery, Jiřího Kořalky a Jiřího Woitsche v publikaci ALEŠ ZÁŘICKÝ, PETR KADLEC, MICHAELA ZÁVODNÁ (eds.), *X. sjezd českých historiků v Ostravě, 14. – 16. 9. 2011*, sv. 2, Ostrava 2013.

⁶ Viz ZDENĚK ŠOLLE, *Dělnické stávky v Čechách v druhé polovině 19. století*, Praha 1960; ZDENĚK ŠOLLE, *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887-1897)*, Praha 1951; Z. ŠOLLE, *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848-1918*, Praha 1969; JAN GALANDAUER, *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ: české dělnické hnutí v letech 1889-1921*, Praha 1986; OLDŘIŠKA KODEDOVÁ a kol., *Rok 1905*, Praha 1959; VLASTIMILA KŘEPELÁKOVÁ, *Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906-1914*, Praha 1974; JAN JANÁK, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*, Praha 1970; VÁCLAV JÍŠA (ed.), *Počátky odborového hnutí v českých zemích*, Praha 1980.

národnostem zemí Koruny české. O 15 let později Liberec hostil *Deutschböhmisches Ausstellung*, jež měla být symbolickým kontrapunktem k českým výstavám, zejména té z roku 1896, usilující dokázat vyspělost, samostatnost a svébytnost českých Němců. Mnoho pozornosti bylo věnováno politickým dějinám v podobě snah o dosažení autonomie, jež vyvrcholila na přelomu let 1918–1919 vyhlášením samostatné provincie Deutschböhmen. Úsilí nacionalistů a s tím spojené aktivity městské správy však překryly a zastínily řadu dalších témat, ať již se jedná o záležitosti víry, genderu či dělnictva.

Jde-li o jeho místo v rámci rakouského dělnického hnutí, měl Liberec na přelomu 19. a 20. století sice svůj pomyslný vrchol zdokumentovaný v dodnes nepřekonaných knihách Jiřím Kořalkou, za sebou. Přesto mu ve stranické paměti náleželo symbolické místo jakožto jedné z kolébek sociální demokracie v Rakousku. Slovy Victora Adlera: „Hier in Reichenberg wurde ein Fundament der Sozialdemokratie Oesterreichs gelegt. So alt die Sozialdemokratie in Oesterreichs ist, so alt ist die Bewegung in Reichenberg.“⁷ Na prvního máje 1890 tomu však bylo již skoro deset let, co Liberec přestal být krátkodobým sídlem rakouské sociální demokracie. Přesto však nepřestal být zajímavým místem pro nejvyšší stranické vedení, jak dokazuje kandidatura Victora Adlera za volební obvod Liberec-Jablonec do Říšské rady v únoru 1893. Ten si za pronesené předvolební řeči vysloužil několik obvinění, soud jej však zprostil viny.⁸

Odvracenou stranou zažehnání ideových rozporů ve zdecimované sociální demokracii (hainfeldský sjezd 1889/1890) bylo její národnostní štěpení v 90. letech, jež se v Liberci projevilo roku 1896 osamostatněním českého *Politického spolku Karel Marx*. Paletu diferencující se politické scény, jež nabourávala mýtus o jednotném národu a tím nacionalisty radikalizovala, o tři roky později doplnil *Deutschvölkischer Arbeiterbund für die Stadt und den politischen Bezirk Reichenberg*. Konečně pro české nacionalisty Liberec reprezentoval součást tzv. „německého území“, v němž se museli vyrovnávat s germanizačními snahami a hrozbou ztráty národní svébytnosti. Jejich nejstarším a dlouhodobě nejvýraznějším lokálním představitelem byl spolek *Česká beseda* v Liberci, později doplněný zejména o instituce národních jednot spojujících další spolky.

Liberec včetně svého okolí představuje podle mého názoru badatelsky atraktivní mikrokosmos, v němž existovala řada institucí, jejichž význam překračoval lokální hranice.

---

⁷ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich abgehalten in Reichenberg vom 19. bis 24. September 1909*, Wien 1909, s. 104.

⁸ *Schwurgerichtsverhandlung gegen Dr. Victor Adler über die Anklage der Verbrechen der Störung der öffentlichen Ruhe, der Religionsstörung, der Vergehen der Aufwiegelung etc. etc., begangen durch Reden im Gablonzer Bezirke, durchgeführt vor dem Reichenberger Schwurgerichte vom 17. bis 20. November 1893: (Nach stenographischen Aufzeichnungen)*, Wien 1893.

Vedle textilního průmyslu v Liberci sídlila jedna z největších obchodních a živnostenských komor, s ní spojené muzeum, i jedna z největších dělnických pokladen v monarchii, zemský spolek (německých) učitelů a desítky dalších různě velkých spolků a kulturních institucí.⁹ Cílem práce je proto zmapovat základní rysy a infrastrukturu jednoho vybraného prostředí. Až na základě takového výzkumu lze badatelsky sledovat interakce mezi jednotlivými institucemi a sledovat, odkud si přinášely inspiraci a kam ji přenášely.

Jiří Kořalka ve svých dvou průkopnických dílech detailně zmapoval období vzniku, utváření a prvního vzmachu dělnického sociálně demokratického hnutí v 60. a 70 letech 19. století, které na počátku 80. let 19. století ukončilo vydání protisocialistických zákonů a rozpad hnutí na umírněné a radikální křídlo.¹⁰ Ačkoliv starší literatura zobrazovala Liberec jako specifický, svéhlavý kraj – poslední baštu internacionalismu vymezující se vůči austromarxismu vídeňského stranického vedení¹¹ –, neopírala se o soustavný ani základní výzkum rozvoje zdejšího politického stranictví včetně dělnického hnutí jako spíše o tradici. Dějiny dělnického hnutí tak bývají nejčastěji pojednány z perspektivy centra – imperiálního či národního, z perspektivy stranických sjezdů a koncepčních sporů, jimž dominuje národní otázka.¹² K tomu přistoupil i fakt, že otázky spojené s vývojem německy hovořícího dělnictva a vývojem německé sociální demokracie v českých zemích zůstávají dlouhodobě mimo oblast vědeckého zájmu¹³ a věnovalo se jí zatím jen několik málo německojazyčných publikací.¹⁴ To

⁹ MILOSLAVA MELANOVÁ a kol, *Liberec*, Praha 2017, s. 151-255.

¹⁰ JIŘÍ KOŘALKA, *Vznik socialistického hnutí na Liberecku*, Liberec 1956; JIŘÍ KOŘALKA, *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*, Liberec 1963.

¹¹ ZDENĚK KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral?*, Praha 1968, s. 15; OTHMAR FEYL, *Die böhmdeutsche Linke um den Reichenberger „Vorwärts“ und ihre Vorarbeit für die Entstehung der Kommunistischen Partei der ČSR*, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena/Thüringen* 1957-1958, s. 533-552.

¹² J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*; OTTO URBAN, *Česká společnost 1848-1914*, Praha 1982.

¹³ Jistou výjimku představuje oblast severozápadních Čech, na níž se soustředily práce Jana Měchýře či Marlis Severing-Wollanek, viz JAN MĚCHÝŘ, *První generace: o počátcích průmyslu a novodobého sociálního hnutí v severních Čechách*, Ústí nad Labem 1973; JAN MĚCHÝŘ, *Bouřlivý kraj*, Ústí nad Labem 1983; MARLIS SEWERING-WOLLANEK, *Brot oder Nationalität?: Nordwestböhmisches Arbeiterbewegung im Brennpunkt der Nationalitätenkonflikte (1889-1911)*, Marburg 1994.

¹⁴ Historiografický základ položily knihy pražského německého sociálního demokrata Emila Strausse z poloviny dvacátých let, viz EMIL STRAUSS, *Die Entstehung der deutschböhmisches Arbeiterbewegung: (Geschichte der deutschen Sozialdemokratie Böhmens bis 1888)*, Praha 1925 a EMIL STRAUSS, *Von Hainfeld bis zum Weltkrieg: Geschichte der deutschen Sozialdemokratie Böhmens. 2. Band, (1889-1914)*, Praha 1926. První historiografické zpracování hnutí dělnických žen pochází z provenience autorů spjatých s KSČ, viz ALFRED KLEINBERG, FANNI BLATNY, *Das Denkmal der unbekanntenen Proletarierin: die sudetendeutsche Arbeiterinnenbewegung bis zum Weltkrieg*, Karlovy Vary 1937. Politickému myšlení Josefa Seligera, jednoho z čelných představitelů německé sociální demokracie v Rakousku, se věnoval Klaus Zessner, viz KLAUS ZESSNER, *Josef Seliger und die nationale Frage in Böhmen*, Stuttgart 1976. Jediný moderní náčrt organizačního vývoje německé sociální demokracie v Rakousku zpracovala již zmíněná Marlis Sewering-Wollanek, viz MARLIS SEWERING-WOLLANEK, *Die deutschböhmisches Sozialdemokratie 1889-1914*, in: Wolfgang Maderthner (Hrsg.), *Sozialdemokratie und Habsburgerstaat*, Wien 1988, s. 167-189. Období první československé republiky se ve své disertační práci věnoval THOMAS OELLERMAN, *Mehr als nur eine Partei. Die deutsche Sozialdemokratie in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938*, Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf 2013, dále viz THOMAS OELLERMAN, *Die deutsche Sozialdemokratie in der Ersten*

platí pro českou historiografii obecně, v menší míře i pro historiografii regionální. Ani nejnovější publikace tuto mezeru nezacelují, spíše se jedná o přehledové shrnutí základních známých faktů.¹⁵ Proto jsem se rozhodl soustředit na prostředí libereckého dělnictva, zejména jeho politické reprezentace v podobě spolků inklinujících k sociální demokracii. Síla a významnost severočeského dělnického hnutí jsou tak spíše součástí tradice a obecného sdíleného povědomí než výsledkem historické rekonstrukce.

Úpravy doznal i regionální rámec. Práce se neomezuje na Liberec jako městskou arénu, její geografický záběr je rozprostřen na volněji definované Liberecko. K němu bylo možné přistoupit několika způsoby. Liberecká OŽK se rozprostírala od Teplic, Děčína a Ústí nad Labem přes Litoměřice, Roudnici, Dubou, Šluknov, Jablonné v Podještědí, Frýdlantský výběžek na severu a Mladoboleslavsko na jihu až k Orlickým horám (Broumov, Nové Město nad Metují, Hradec Králové a Žamberk) na východě.¹⁶ Územní vymezení obchodní a živnostenské komory pro svou činnost přijímaly následně i spolky, příkladem budiž politický spolek německých sociálních demokratů *Vorwärts* založený v Liberci roku 1892. Samotné teritorium bylo vždy rozděleno minimálně na 3 stranické krajské organizace a dále do (agitačních) okresů, které se však poměrně dynamicky proměňovaly. Pod Liberecký kraj spadaly oblasti na obou stranách Ještědského hřebenu, tedy okresy Cvikov, Jablonné a Mimoň, dále okresy Frýdlant a Hejnice, Liberec samotný a do roku 1909 i okresy Varnsdorf a Kamenický Šenov. Na východní hranici Liberce (viděno dnešním katastrálním vymezením) již začínal Jablonecký kraj – Vratislavice patřily ještě do Libereckého kraje, kdežto Proseč nad Nisou byla krátce po roce 1909 samostatným okresem v Jabloneckém kraji. Jeho jádro tvořily okresy Jablonec n. Nisou a Tanvald, k němuž ale po dlouhou dobu – až do roku 1908 – patřily i okresy Trutnov, Broumov a Lanškroun. Omezit se jen na jeden z krajů by znamenalo ztratit možnost sledovat čilé vztahy mezi nimi, sledovat je oba zase neúměrný záběr. Proto jsem se rozhodl pojem Liberecko definovat jako oblast Jizerských hor rámovanou železniční tratí Liberec – Tanvald na jihu, na severu zahrnující Frýdlantský výběžek a na západě okresy Chrastava a Hrádek nad Nisou s občasným přihlédnutím k dění v oblastech na západní straně ještědského hřebenu.

Tschechoslowakischen Republik. Die Arbeiterbewegung einer Minderheit, *Archiv für Sozialgeschichte* 2013, s. 203-222.

¹⁵ JAROSLAV ŠEBEK, Německá sociální demokracie v Rakousku, in: J. Malíř, P. Marek a kol., *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*, Díl I, s. 480-485; M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, Praha 2017; ROMAN KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 2004.

¹⁶ Vlivem národnostního konfliktu byla založena roku 1910 obchodní a živnostenská ústředna v Hradci Králové zaměřená na poskytování služeb českým podnikatelům. Z hlediska zaměření této práce se však nejednalo o významnou změnu, viz ZDENĚK JINDRA, IVAN JAKUBEC a kol., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015, s. 70.

Vzhledem k diskutovanému zaměření práce na Liberecko padlo rozhodnutí přesunout definitivně těžiště pozornosti na období po Hainfeldském sjezdu, jež zatím stálo až na pár epizodických zmínek – zejména o úspěšném 1. máji 1890 – stranou pozornosti a konsolidaci sociálně demokratické strany a dělnického hnutí v době, která je v Předlitavsku charakteristická vyčerpáním liberálních politik (např. vypadnutím staročechů z českého zemského sněmu v roce 1891) a pádem Taafeho konzervativního kruhu pravice na podzim 1893. Na jejich místo se draly nové politické proudy usilující o demokratizaci politického života v různých hodnotových rámcích – sociálně demokratickém, křesťansko-sociálním či národně sociálním (v německém jazykovém prostoru označovaném jako *völkisch*). Nicméně práce se věnuje i předcházejícím více než dvěma desetiletím, neboť jejich pochopení tvoří nutný předpoklad, a to jak na úrovni státní – neboť přijetí prosincové ústavy v roce 1867 představuje symbolický mezník v dějinách předlitavské občanské společnosti¹⁷ –, tak i lokální, protože na Liberecku se začaly formovat první dělnické veřejnosti.

1.3. Bilance teoretických východisek: limity a kritiky teorie uznání

Každá historická práce je „nějak“ teoreticky a metodologicky ukotvena, liší se pouze v míře reflexe této skutečnosti a schopností přihlásit se k nějakému směru či škole.¹⁸ Práce chtěla vycházet z teorie uznání vypracované německým filozofem Axelem Honnethem, který bývá počítán ke čtvrté generaci tzv. Frankfurtské školy kritické teorie.¹⁹ Jeho přístup není v českém prostředí neznámý²⁰, ba je aktivně a tvořivě domýšlen,²¹ a to i na půdě historické.²² Od této teoretické perspektivy jsem si sliboval ukotvení základních předpokladů: lidská společnost,

---

¹⁷ Jednalo se o zákon o všeobecných občanských právech, zákon o říšském zastupitelstvu, zákon o vykonávání pravomoci vládní a výkonné, zákon o moci soudcovské, zákon o říšském soudu, zákon o věcech společných všem zemím monarchie a způsobu jejich vyřizování, které organicky navazovaly na měsíc starší spolkový a shromažďovací zákon, viz OTTO URBAN, *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003, s. 230.

¹⁸ Klasicky již JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992 či nověji JAN HORSKÝ, *Metoda*, in: L. Storchová a kol. *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 21-26.

¹⁹ Základní dílo představuje AXEL HONNETH, *Kampf um Anerkennung: zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Frankfurt am Main, 1991. Honneth své názory od té doby dále rozvíjí, v českém překladu vyšla např. polemika s Nancy Fraser: NANCY FRASER, AXEL HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání?*, Praha 2004.

²⁰ Srov. JOSEF VELEK, Formální koncept mravnosti a politika uznání A. Honnetha, in: *Sociální filosofie a postmoderní etika*, Praha 1996, s. 7-26.

²¹ MAREK HRUBEC: *Od zneuznání ke spravedlnosti: kritická teorie globální společnosti a politiky*, Praha 2011; MAREK HRUBEC (edd.), *Etika sociálních konfliktů. Axel Honneth a kritická teorie uznání*, Praha 2012.

²² Srov. zejména MICHAL PULLMANN, *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011, či VÍT STROBACH, *Poetika českého nacionalismu a politika identity českých židů mezi národem, rasou a třídou (1876-1921)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011; ZDENĚK NEBŘENSKÝ, *Marx, Engels, Beatles: myšlenkový svět polských a československých vysokoškoláků, 1956-1968*, Praha 2017. Ze zahraničních pak lze zmínit sborník AXEL HONNETH (edd.), *Zbavovat se svéprávnosti: paradoxy současného kapitalismu*, Praha 2007.

kteřá se mění a díky kolektivně sdíleným vzorcům, je tím, co dává lidské existenci smysl, aniž by jí bránilo tento smysl v průběhu času redefinovat.

Analytická kategorie genderu měla tematicky vymezovat výzkumné pole a strukturovat interpretaci společenského dění, resp. jeho pramenných stop. Zároveň nelze přehlížet i fakt, že genderové teorie v sobě obsahují různé, mnohdy jen implicitní a více či méně normativní teorie společnosti, způsoby její konstituce a udržování – a tedy různé definice samotného pojmu gender.²³ Pro analýzu pramenů, stop a indicií, ponejvíce textového charakteru, pramenů různých řádů a výpovědní hodnoty, měla být využita diskursivní analýza, resp. ta z jejích variant, která je schopná diskurs(y) sociálně ukotvit a propojit se sociálními změnami.

Nejvíce problematickým se ukázala být praktická operacionalizace teorie uznání v historické vědě. V následujících odstavcích se pokusím představit její možnosti, limity a inspirace. Honneth staví svou teorii na antropologické potřebě uznání, kterou spojuje s intersubjektivně založeným identitotvorným procesem. Ten odmítá atomistické pojetí individualizace subjektu v té podobě, jak jej představuje současná liberální filosofie (John Rawls), která klade přepjatý důraz na individualistický charakter rozhodování (člověk je utvářen výhradně sám sebou).²⁴ Opačný přístup naopak podtrhuje dialogický (a ve svém důsledku i sociální) aspekt utváření lidské totožnosti,²⁵ tj. komunikaci a situovanost v lidském společenství. Sociální integrace je v tomto případě založena jako proces začleňování pomocí ustálených (ale jak uvidíme dále, historicky se vyvíjejících) forem uznání. Společnosti mohou představovat z hlediska svých členů legitimní strukturu pouze do té míry, do níž jsou schopny zaručit na různých rovinách spolehlivé vztahy vzájemného uznání. Uznání však nelze zaměňovat za (jakýkoliv) konkrétní obsah ani formu lidské identity. Uznání se pokouší založit způsobem, který bývá označován jako post-metafyzický a (do jisté míry) i formální²⁶: ptá se po předpokladech naplnění/uskutečnění člověka, tj. lidské identity.

Obecně lze boj o uznání popsat jako střetávání *očekávání* a *zkušenosti*.²⁷ Člověk si osvojuje představy o zdařilém jednání (dobrém životě), které, nejsou-li naplněny, se přetavují

---

²³ Kupříkladu výrazný rozdíl panuje mezi přístupem Pierra Bourdieho, který tvrdí, že „struktury dělení podle pohlaví a principy tohoto dělení [se, doplněno JM] vymkly z chodu dějin a staly se relativně věčnými“, a performativním konceptem do-ing gender Judith Butlerové, která naopak proti stabilitě postavila nestabilitu genderových identifikací, které se zvětčují (reifikují) pouze díky opakovaně potvrzovanému označování. K tomu srov. PIERRE BOURDIEU, *Nadvláda mužů*, Praha 2000, s. 7.

²⁴ M. HRUBEC, *Od zneuznání ke spravedlnosti*, s. 175 ann; M. HRUBEC (edd.), *Etika sociálních konfliktů*, s. 133-139.

²⁵ CHARLES TAYLOR, *Etika authenticity*, Praha 2001, s. 36-38.

²⁶ J. VELEK, *Formální koncept*, s. 11.

²⁷ Jsem si vědom případné námitky, že zvětšující se difference mezi kategoriemi očekávání a zkušenosti může být nazírána jako základ novověkého myšlení a s ním spojené ideje pokroku: čas byl obdařen „koeficientem změny“, před člověkem se otevřela nepředpověditelná budoucnost, očekávání změny se zapsalo do lidského vědomí, alespoň tak se na jejich vztah dívá Reinhart Koselleck. Na druhé straně tím nelze devalvovat představy,

do zneuznání a z něj plynoucí sociální nespokojenosti. Zneuznání tedy vzniká tehdy, když jsou aktéři přesvědčeni, že (očekávané) principy uznání jsou používány nedostatečně nebo nesprávně – normy mají tedy přesah platnosti, který je možné dále posouvat. Jsou-li nespokojenost a strádání zobecněny, stávají se motivačním zdrojem jednání a rozvíjení politiky identity, která požaduje rozšíření právního uznání.²⁸

Ve svých úvahách však minimální antropologii nestaví ahistoricky a staticky, nýbrž se snaží zohlednit historickou dynamiku. Odlišuje od sebe dva řády uznání: pre-moderní, stavovský řád uznání, který charakterizuje předosvícenské epochy, v níž právní a sociální uznání, odvozené od původu, vzájemně splývalo.²⁹ S nástupem projektu moderny se však tyto oddělují, sociální vážnost jednotlivce se stala normativně nezávislou na původu a držbě³⁰. S rozvojem měšťansko-kapitalistické společenské formy se prosadil nový institucionalizovaný řád uznání, v němž se vymezují tři základní dimenze: (a) lásku, (b) právo, (c) výkon/solidarita.

Ad (a): Láskou je označováno takové uznání, které se projevuje péčí o blaho druhého člověka ve světle jeho individuálních potřeb – jedná se o princip náklonnosti a péče. Proto sem mohou být vedle (romantické) lásky řazeny i další formy emocionálních vztahů, např. přátelství.³¹ Výsledkem zdařilého vytváření identity má být sebedůvěra,³² opakem pak „radikální formy vyvlastňování těla“ jako např. mučení a znásilňování.³³ Honneth a jeho interpreti v zásadě rozlišují dvě podoby lásky: lásku mateřskou a lásku „dospělou“³⁴. První z nich je vykládána nejčastěji s pomocí psychoanalytického pojmosloví.³⁵ V druhém případě Honneth hovoří o postupném etablování se romantického pojetí lásky, která se pozvolna uvolňovala z ekonomických a sociálních vazeb a tím docházelo k jejímu osamostatňování jakožto formy uznání, o čemž by mohl svědčit například mírný postih tzv. zločinů z vášně na konci 19. století.³⁶

Lásku jako kategorii historické analýzy implicitně ukotvuje v paradigmatu komunikativní racionality i rakouská historička Edith Saurerová: vytváří se v komunikaci,

---

keré si jedinec vytváří na základě zkušenosti o své budoucnosti, svém společenském uznání. REINHART KOSELLECK, *Future Past. On the Semantics of Historical Time*, New York 2004, s. 263-269.

²⁸ VELEK, *Formální koncept*, s. 15.

²⁹ N. FRASER, A. HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání*, s. 181. Podobně viz M. HRUBEC (edd.), *Etika sociálních konfliktů*, s. 88.

³⁰ FRASER, HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání*, s. 182.

³¹ M. HRUBEC (edd.), *Etika sociálních konfliktů*, s. 16, 55.

³² J. VELEK, *Formální koncept*, s. 16; N. FRASER, A. HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání*, s. 180.; M. HRUBEC (edd.), *Etika sociálních konfliktů*, s. 224.

³³ Tamtéž, s. 82.

³⁴ Tamtéž, s. 63-65.

³⁵ Tamtéž, s. 60-62.

³⁶ EDITH SAURER a MARGARETH LANZINGER, *Liebe und Arbeit: Geschlechterbeziehungen im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien 2014, s. 147-149.

může být zažita pouze v mezilidské interakci. Emoce jsou stejně jako materiální i nemateriální zájmy součástí sociálních vztahů a nejsou tedy subjektivní záležitostí – musí být komunikovatelné, aby mohly být sdílené. Zkušenost lásky má tedy diskursivní základ stejně jako prožitek práce, neboť i pojetí práce je odvislé od společenských, zejména právních a ekonomických poměrů, jež se odrážejí v názoru na to, co je práce, a jak by měla být oceněna.

Nicméně toto osamostatňování neprobíhalo přímočaře. Alena Šimůnková například ve své studii pojednávající zejména o prostředí českých měšťanských elit kolem poloviny 19. století dokumentuje setrvačnost buržoazního modelu lásky, který nestavěl na romantické lásce, nýbrž na uměřené úctě a respektu spojených s přesvědčením, že lásku lze vypěstovat.³⁷ Pomiňme, že výzkum sémantiky lásky dále nepokročil a její dynamiku lze pouze nahodile rekonstruovat z jednotlivostí,³⁸ i fakt, že pramenná základna tomuto typu tázání často vystavuje veto,³⁹ resp. umožňuje kategorii intersubjektivní lásky v dělnickém prostředí rekonstruovat zejména z několika málo vzpomínek jedinců, přičemž memoárová literatura obvykle sceluje životní prožitky ve smysluplný příběh na úkor historické přesnosti a je svědectvím doby, v níž vzniká. Celá kategorie je navíc vnitřně nejednotná, neboť slučuje různé vlivy. Aspekt lásky je uchopitelný obtížně, ale přesto lépe než kategorie lásky mateřské či osobního zrání a sebedůvěry. Nejspíše proto je podle Michala Pullmanna sféra primární intersubjektivní pro historické zkoumání zpravidla díky nedostatku relevantních pramenů nepřístupná.⁴⁰

Ad (b): Za charakteristické pro moderní právní uznání Honneth považuje pojmání druhých jako rovných a svobodných subjektů, tj. jako osob se stejnou autonomií. Předpokládá jistou empatii a přejímání perspektivy „zobecněného Druhého“, které předpokládá jak společné povědomí o normách platných v tom kterém společenství, tak morální zodpovědnost členů společnosti. Zdařilému naplnění tohoto uznání odpovídá sebeúcta, která může být získána

---

³⁷ Obecně k proměnám sémantiky lásky viz NIKLAS LUHMAN, *Láska jako vášeň*, Praha 2002. K českému kontextu srov. ALENA ŠIMŮNKOVÁ, Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století, *Český časopis historický* 1/1997, s. 55-109. Její studie pojednává zejména o prostředí měšťanských elit, v němž dokumentuje setrvačnost buržoazního modelu lásky, který nestavěl na romantické lásce, nýbrž na uměřené úctě a respektu spojených s přesvědčením, že lásku lze vypěstovat. Pro dělnické prostředí lze předpokládat méně normativní systém ovládající sňatkový trh, který mohl umožňovat romantickou lásku před jejím „objevením“.

³⁸ Sémantika lásky je úzce propojena s imaginací genderového řádu jako oddělených sfér, ale vyžaduje vykročit z dichotomie muž-rozum a žena-cit. Láska k vlasti a národu, příp. dělnickému hnutí a třídě se v emancipačních hnutích stala žádoucí ctností, rétorika připravenosti k oběti nemohla být vymezena pouze racionálně, ale odkazovala k autenticitě svého nositele. V dělnickém prostředí lze vzhledem k životním podmínkám a demografické struktuře manuálně populace (nižší naděje na dožití, vícero sňatků/životních partnerů během života) předpokládat méně normativní sémantiku lásky i podobu sňatkového trhu, kterou nelze jednoduše zaměňovat za otevřenější prostředí pro romantickou lásku jako pole uznání.

³⁹ Heuristické veto není absolutní, viz LENKA VLČKOVÁ, *Antropologická reflexe ženy v druhé polovině 19. století. Dimenze intimně osobnostního prožívání jako předpoklad vnitřní ženské emancipace*, Univerzita Karlova v Praze, 2010.

⁴⁰ M. HRUBEC (edd.), *Etika sociálních konfliktů*, s. 31.

pouze recipročně, tj. jako výsledek úcty k druhému jako morální osobě. Naopak odepření práv(a) (tj. nepřiznání schopnosti morální sebeúcty) má za následek sociální vyloučení. V tomto případě se jasně odhaluje, že Honneth je morální filozof a nikoliv historik.

Vytváření práva a právního prostředí se v 19. století nedělo zdaleka jen díky přejímání představy „zobecněného Druhého“, resp. tato perspektiva byla počínaje revolucí 1848/1849, přes Říjnový diplom a konče volební reformou roku 1905 (přijetí všeobecného a rovného volebního práva, ovšem jen pro muže) přijímána pod hrozbou, nátlakem a krizovými okolnostmi. Právo se neměnilo jen díky potřebě sebeúcty, naopak mohla být politickou liberalizací narušována. Přestože zákonodárství v Rakousku učinilo pokrok zejména v politicko-právním (rovnost všech lidí před zákonem), v rovině politických práv tomu tak nebylo. Liberalizace politického systému předpokládala již jiné vazby než k „zobecněnému Druhému“, tedy abstrakci na nacionální, která následně mohla být přenesena na vidinu vlastního státu. Abstrakci širšího kolektivu, který se skládal ze „zobecněných druhých“, lze vidět v návaznosti na interpretaci Benedicta Andersona národa jakožto myšleného společenství. Řečeno slovy Otto Urbana: „za daných okolností byla jediná reálná cesta k obecně lidským hodnotám v širším společenském měřítku prostřednictvím specificky národního“.⁴¹ Zároveň ale nelze zapomínat, že myšlení abstraktního kolektivu je stejně klíčovým předpokladem nejen nacionalismu, nýbrž i pro dělnické hnutí.⁴²

V obou případech bylo na co navazovat, ať už vezmeme v potaz etnosymbolické výklady kořenů národních hnutí kladoucí důraz na „mýty, paměť, hodnoty, rituály, tradice“⁴³ či populacionistický pojem lidu přivlastněný „buditeli“⁴⁴ na straně jedné či na straně druhé návaznost o(d)borových spolků na tradiční formy profesní organizace: cechy. Obě abstraktní identifikace se pak mohly v politickém zápasu vzájemně přibližovat. Zatímco situace v lokálně omezených ceších a jeho nástupnických organizacích (společenstva) díky své sociální nepropustnosti posilovala třídní vědomí a polarizaci mezi mistry a tovaryši⁴⁵, stali se tovární dělníci na přelomu 60. a 70. letech 19. století objektem zájmu národních liberálů, kteří se je snažili začlenit do svého nacionalistického projektu: „[n]acionalismus se v dělnickém hnutí projevoval ve dvou protichůdných rovinách: na jedné straně jako integrační, ‚nadtrídní‘ diskurs vylučující specifické normy uznání odporující ‚národním‘ zájmům, na druhé straně právě jako

⁴¹ O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 33.

⁴² BENEDICT ANDERSON, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

⁴³ KAREL ŠIMA, *Etnicita*, in: *Koncepty a dějiny*, s. 217-218.

⁴⁴ FRANTIŠEK KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu: trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*, Praha 1948.

⁴⁵ K tomu srov. J. KOŘALKA, *Vznik socialistického hnutí*, s. 89.

diskurs uznání dělnických zájmů.“⁴⁶ Ačkoliv v polovině 70. let 19. století či dříve (v závislosti na místě, v Liberci dříve než v Praze) došlo k rozchodu rodících se socialistů a nacionalistů, nelze opomíjet, že politický jazyk umožnil pracujícím vnímat se i jako součást jiného abstraktního celku – třídy, resp. dělnického hnutí. V českojazyčném sociálně demokratickém dělnickém hnutí natolik pak fúzi obou kategorií podnítil boj za všeobecné volební právo, v němž dělníci nabyli přesvědčení, že si zaslouží vést své etnické a národní společenství a přetvářet je k obrazu svému.

Schopnost představit si společenství „svých“ lidí, lidí stejných jako já, které ale neznám, je obvykle ilustrováno na rozvoji denního tisku a s ním související jazykovou vernakularizací (četba novin), nicméně v Andersonově výkladu je místo i pro zkušenostní zakoušení (z)neuznání, které se rodí ve styku se „svými“.⁴⁷

Stejně tak se utvářely představy společenství v českém dělnickém hnutí založené na negativní zkušenosti být vnímán jako „zobecněný Jiný.“ Socialisté proto sebe definovali jako komunitu vyloučenou ze světa práva a spravedlnosti, jako osoby trpící a nespravedlivě stíhané, které jsou odkázány na vlastní solidaritu. To platí jak pro figury martýrů, jakým byl třeba Josef Krosch, zakladatel Všeobecného dělnického spolku v Liberci, který zemřel ve vězení na tuberkulózu v květnu 1870 poté, co byl zatčen za účast na lednové demonstraci,⁴⁸ tak systémovou represí a přijetím tzv. Vagabundgesetzu roku 1873, jenž koincidoval s krachem na vídeňské burze téhož roku a následnou hospodářskou krizí. Tento zákon směřoval proti tulákům, kterými byli z velké části právě nezaměstnaní dělníci, a doplnil tak dosavadní „základní prostředek rakouské sociální péče“ – postrk.⁴⁹

Užívání postrku dosáhlo na přelomu 70. a 80. let svého vrcholu, tedy v době, kdy sociálně-demokratické snažení bylo na svém vrcholu. Následně bylo v důsledku přijetí protisocialistického zákona konfrontováno s tvrdou perzekucí a dehonestujícími zkušenostmi, která vedla k rozpadu hnutí na příznivce anarchismu a umírněné.⁵⁰ Perzekuce a vymezování se vůči systému mohla mít vyloženě identitvorný rozměr. Podle Josefa Rezlera, jednoho z průkopníků sociální demokracie v Čechách, platilo doslova, že „kdo nebyl zavřen, nebyl socialistou.“⁵¹ Kolektivní paměť utrpení a zneuznání v sobě odrážely i názvy spisů čelných

---

⁴⁶ JAN MAREŠ, VÍT STROBACH, Třída dělníků i žen? Proměny chápání genderových vztahů v českém dělnickém hnutí (1870-1914), *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 2/2012, s. 34-68, zde s. 39.

⁴⁷ Viz 4. kapitola Kreolští průkopníci, *Tamtéž*, s. 63-80, zejména s. 71 ann.

⁴⁸ K tomu podrobně J. KOŘALKA, *Vznik*, s. 187 ann.

⁴⁹ K tomu viz blíže J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 101 ann. Dále srov. KAREL MALÝ, *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*, Praha 1967.

⁵⁰ K tomu blíže např. Ivan Dubský či další (Urban, Kořalka)

⁵¹ JOSEF REZLER, BARBORA REZLEROVÁ, *Ze života průkopníků sociální demokracie*, Praha 1950, s. 71.

českých sociálních demokratů: Josef Steiner v roce 1902 shrnul dějiny socialistického dělnického hnutí do spisu *Utrpení sociální demokracie československé a postup strany v Rakousku*, Josef Hybeš dal svým vzpomínkám titul *Křížová cesta socialismu*.⁵² Obě národní strany ve svých protokolech ze stranických sjezdů evidovaly počty odsouzených členů, výši trestu i peněžních pokut, rozpuštěných a zakázaných schůzí, konfiskovaných novin a časopisů, a to i – nebo právě proto – v době, kdy poslanci sociální demokracie zasedali v Říšské radě.

Socialistické myšlenky byly prezentovány jako naděje na spásu a vykoupení, přičemž navazovaly na všem dobře známý jazyk a obraznost křesťanské religiozity, což jim dodávalo na emocionální přesvědčivosti a přitahovalo je k socialistickým myšlenkám, i když přesahovaly intelektuální kapacity dělníků a dělnic.⁵³ Nedosažitelnost rovných práv – neboť z všeobecného volebního práva zůstaly vyloučeny ženy, stejně jako jim nebylo formálně umožněno stát se členkami politických spolků – a nenaplnění příslibu praktické rovnosti před zákonem byly klíčovou životní zkušeností příslušníků dělnického hnutí.

Na druhou stranu princip rovného právního zacházení mohl být a byl mnohdy mobilizován především dělnickým hnutím natolik, že začalo docházet k postupnému etablování sociálních práv. Co a v jaké míře je pokládáno za výkon, za příspěvek ke spolupráci, bylo definováno na pozadí hodnotového měřítka. S politickou emancipací občanské společnosti, resp. jednotlivých veřejností, docházelo k rozpadům substanciálních hodnot a otevření prostoru sociálního oceňování. Kvůli tomu boj za uznání začal nabývat podoby, v níž individua nebo sociální skupiny s odvoláním na principy výkonu uplatňovaly dosud přehlížené nebo podceňované činnosti a schopnosti (např. posouvání hranice mezi neproduktivní a produktivní prací v případě manuálních a domácích ženských prací), aby tak spolu s vyšším sociálním oceněním dosáhly i přerozdělování (materiálních) zdrojů a (právní) nápravy či ochrany.⁵⁴

Ad (c): Výkon Honneth chápe jako soupeření o postavení v zaměstnání.⁵⁵ V kontextu jeho díla bývá do této oblasti zahrnována i solidarita,⁵⁶ proto je možné tuto formu uznání obecně vymezit jako asymetrickou formu sociálního (sebe)ocenění, která zohledňuje specifické individuální i kolektivní charakteristiky druhých. Individualistický princip výkonu je sice jen jednou z těchto charakteristik, ale podle Honnetha zároveň jediným normativním zdrojem, který podle něj měla měšťansko-kapitalistická forma společnosti mít od počátku k dispozici, aby mohla morálně ospravedlnit extrémně nerovné rozdělování životních šancí či statků.

---

⁵² JOSEF STEINER, *Utrpení sociální demokracie československé a postup strany v Rakousku*, Praha 1902; JOSEF HYBEŠ, *Křížová cesta socialismu*, 3 díly, Brno 1919-1920.

⁵³ J. BENEŠ, *Workers*, s. 18-52.

⁵⁴ N. FRASER, A. HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání*, s. 188.

⁵⁵ N. FRASER, A. HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání*, s. 185

⁵⁶ J. VELEK, *Formální koncept*, s. 20-22; M. HRUBEC (edd.), *Etika sociálních konfliktů*, s. 128-132.

Z historického hlediska by uznání skrze individuální výkon v zaměstnání bylo rovněž krajně obtížně uchopitelné. Dějiny práce obvykle sledujeme v jejich kolektivních podobách (odborné, stávkové, profesní organizace), jež obecně vzato přispěly k rozvoji sociálního státu a zabezpečení zaměstnanců (schválení zdravotního a úrazového pojištění v roce 1888). Pokud bychom zohlednili solidaritu, zůstane v zákrytu otázka společného zájmu a cíle, taktiky a strategie, kolem nichž krystalizovaly veřejnosti i dělnické a ženské hnutí. Vzhledem k tomu, že vývoj je dle Honnetha založen morálně, resp. morálně motivovaným jednáním,⁵⁷ nepomůže nám vysvětlit fenomény, jako je třeba právě nesolidarita v podobě stavovských hierarchií,⁵⁸ stávkokazectví, indiference vůči dělnickému hnutí nebo zaměstnávání žen v průmyslových provozech. Marxismu vytýká utilitaristickou minimální antropologii připisující dělnické třídě dějinně účelově-racionální zájem, aniž by se zabývala (kontextuálně daným) očekáváním dělníků. Stejně tak lze Honnethovi namítnout, že ignoruje životní situace nezaměstnaných či prekarizovaných dělníků a dělnic a namísto snahy pochopit jejich racionalitu a životní strategie pouze hodnotí ne/zdařilost všech tří typů moderních uznání na ose individualizace (vzdorování) – inkluze (začlenění do normativního, morálního pokroku).

V jeho přístupu absentuje i politická teorie,⁵⁹ která by umožňovala popsat a vysvětlit ty zápasy o uznání, které vznikaly v předpolitické oblasti (láska), ale získávaly institucionální podobu (otázky občanského sňatku či rozvodu), případně měly opačný směr (v případě snahy vyloučit ženy z továrního provozu a zajistit jim důstojné místo v domácnosti a při výchově potomků). S otázkami lze pokračovat dále, ptát se, lze-li historicky (pramenně) doložit celospolečenské přijetí či praktikování takto diferencované imaginace nároků na uznání.

Zmíněné otázky spojené s praktickou operacionalizací konceptu proto ve výsledku vedly k tomu, že historické aplikace (v českém prostředí) odhlížejí od rozlišování tří sfér uznání a boj za uznání spojují s obecnými „intuitivními představami o naplněném životě“⁶⁰ či s „principem očekávání společenského uznání důstojnosti.“⁶¹ Rovněž nezabíhají do morálně-psychologických úvah primární sféry uznání, ale věnují se veřejným diskursům či tomu, co bychom s Nancy Fraserovou mohli nazvat „populárním věděním.“⁶²

---

⁵⁷ Sám Honneth označuje svou teorii jako „morálněteoretický“ monismus. N. FRASER, A. HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání*, s. 204.

⁵⁸ Viz např. „Kdo vydělal o několik haléřů více, již se vyhýbal spoludělníku méně placenému, pomluvami a urážkami a závistí si vzájemně ztrpčovali život... V hostincích byly vyhrazeny stoly pro kovodělníky, zedníky a dle, u dveří, směli sedět tkalci a přadláci, kteří se dělili ještě na více a méně placené.“ JOSEF REZLER, B. REZLEROVÁ, *Ze života průkopníků*, s. 46.

⁵⁹ M. HRUBEC, *Od zneuznání ke spravedlnosti*, s. 65.

⁶⁰ M. PULLMANN, *Konec experimentu*, s. 17.

⁶¹ V. STROBACH, *Poetika českého nacionalismu*, s. 15.

⁶² N. FRASER, A. HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání*, s. 28 ann.

K jazyku aktérů přistupují autoři rozdílně, buď skrze proměnu obsahu pojmů (historickou sémantiku)⁶³ či na proměnu narativní identity.⁶⁴ Zkušenost se tedy v prvním případě otiskuje do volby pojmů a nakládání s nimi, v druhém do vyprávění o sobě samých. Teorie uznání tak v praxi ztrácí svou deklarovanou analytickou ostrost a konverguje k tradičním historickým, resp. kulturně-historickým přístupům.

Pokud je brána vážně, neposkytuje obvykle historická materie potřebný detail pro zachycení individuální sebedůvěry, z níž vychází sebeúcta dobývaná ve sféře práva a sebeocenění získané prostřednictvím výkonu či solidarity. Prakticky se pak stírá hranice mezi sebeúctou a sebeoceněním, neboť politické požadavky integrovaly do jednoho balíčku sociální (zákaz noční práce žen, normální pracovní den, zavedení nemocenského a úrazového pojištění, požadavek zavedení starobního a důchodového pojištění) s právy politickými (volební právo do různých institucí – obce, zemský sněm, říšská rada, živnostenské soudy, nemocenské pokladny).

Testování věrohodnosti konceptu teorie uznání na empirii, zejména ve vztahu k vytváření schopnosti imaginovat společenství (nejen národ, ale i třídu), ukazují její slabiny i inspirativní momenty. Navzdory tomu, že se de facto jedná o idealistickou variaci třídního boje a pro analýzu problematiky formování genderových identit se zcela nehodí, poskytuje obecné rámování sociálních konfliktů a jazyka sociálních hnutí.

1.4. Gender a intersekcionalita

V centru tázání této práce, jak bude následně upřesněno, stojí snaha rekonstruovat vztahy a interakce mezi kategoriemi třídy, národa a genderu v procesu utváření moderního dělnického hnutí. Genderem rozumím sociálně a kulturně podmíněný konstrukt a zároveň diskursivní strategii podílející se na produkci moci. Ve svém pojetí genderu vycházím ze sice staršího, ale stále nosného pojetí J. W. Scottové.⁶⁵ Scottová přiznává kategorii rodu dvě základní dimenze: 1) gender je konstitutivním elementem sociálních vztahů založených na vnímání rozdílů mezi pohlavími a za 2) představuje primární způsob označování vztahů moci. Změny v organizaci společenských vztahů vždy korespondují se změnami v reprezentacích moci, ale směr změny není nutně jednosměrný.⁶⁶ Genderová mřížka je tedy založena na přiřazování (akt označování)

---

⁶³ M. PULLMANN, *Konec experimentu*, s. 19 ann.

⁶⁴ V. STROBACH, *Poetika českého nacionalismu*, s. 16-17.

⁶⁵ JOAN WALLACH SCOTT, Gender: A Useful Category of Historical Analysis, *The American Historical Review* 5/1986, s. 1053-1075.

⁶⁶ Tamtéž, s. 1067.

vlastností, atributů a společenských rolí subjektům i kolektivním identitám, které nejčastěji (alespoň v 19. století) vytvářejí dichotomický systém.⁶⁷ Tyto myšlené protiklady jsou strukturovány „podél“ osy biologického pohlaví, jež je akterý vnímáno jako biologická, objektivní danost. Tak dochází k naturalizaci sociální a historické skutečnosti. Asymetrické genderové vztahy se pak důležitou měrou podílejí na rozdílném ovládnutí materiálních a symbolických statků. Gender proto vnímám jako užitečnou strukturující mřížku, která umožňuje nahlédnout a uchopit sociální vztahy, do nichž je produkce genderových významů neodmyslitelně zasazena.

Perspektiva genderu a vypovídání o něm, tedy o tom, co si národní a dělnické veřejnosti představovaly jako ideál maskulinity a feminity a jaké nástroje a strategie volily v praxi proto, aby dosáhly souladu mezi sociální realitou a každodenní praxí s ideály, příp. aby jej vysvětlily a ospravedlnily, se nemůže obejít bez analýzy kontextu, v němž jsou diskursy produkovány. V genderových studiích se proto etabloval koncept intersekcionality, tedy genderu jako mnohonásobné vztahové kategorie: „Produkce genderu se zkoumá ve zcela konkrétních promluvách, v nichž se protínají různé diferenční diskursy a produkují se významy, které pak determinují jednání i sebeidentifikace historických aktérů a akterek.“⁶⁸ Tento přístup tedy umožňuje zkoumat to, jak se různé vlivy, které dnes pokládáme za významné, působily na identitu a loajalitu aktérů v minulosti a učinit tak výzkum komplexnější a oslabit vliv dichotomií a binárních kategorií, jejichž pomocí historickou matérii často nevědomky uchopuje a tím i zplošťujeme.

V české historiografii byl dosud intersekcionalní přístup uplatněn zejména v oblasti *disability studies* a dějin těla a tělesnosti. Pozornost se soustředila „na protínání kategorií a diferenčních diskurzů v procesech označování ..., případně na jejich vtělování“. Jak upozornila Lucie Storchová, „[d]alší badatelskou možností představuje výzkum intersekcí genderu, etnicity, třídy atd. jako sociálních identit, respektive jejich „setkávání“ v sociálním prostoru, které podmiňuje mimo jiné individuální šance jednat či získat přístup ke zdrojům. V obou případech však intersekcionalita znamená víc než jen přidat ke stávajícímu výzkumu ‚another Other‘.“⁶⁹ Příkladem produktivní aplikace tohoto přístupu je kniha Kathleen

---

⁶⁷ Podle Judith Butler je genderová identita utvářena právě opakovaným označováním, jež sedimentují a zapisují se do těla. Je však otázkou, jak tento koncept historicky operacionalizovat. Performativní utváření identity je uchopitelné, alespoň na příkladu utváření nacionální identity, srov. JAN MAREŠ, Vlast, identita, zábava. Pestrá cesta jednou společenskou hrou přelomu 19. a 20. století, *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 2/2013, s. 9-29. Otázkou je, lze-li jako repetitivní promluvy zapisující se do těla chápat i mediální diskurs (periodika, brožury, letáky, příručky atp.).

⁶⁸ LUCIE STORCHOVÁ, *Gender*, in. *Koncepty a dějiny*, s. 202.

⁶⁹ LUCIE STORCHOVÁ, „Z našich neúplných těl vytryskovala chuť k práci.“ *Gender, normalita a produktivita v autobiografickém psaní prvorepublikových „bezrukých zázraků“*, *Dějiny – Teorie – Kritika* 2/2011, s. 239-

Canningové, v níž sleduje strukturální proměnu německého textilního průmyslu a to, jak ovlivňoval a byl ovlivňován faktem, že patřil – stejně jako v Předlitavsku – k nejvíce feminizované tovární výrobě.⁷⁰ Jak doplňuje Michal Pullmann: perspektiva genderu upozorňuje na „širší terén institucí hnutí a jazyků“, které spoluurčovaly vnímání třídních nerovností“, aniž by oslaboval tradiční koncept třídy.⁷¹

V historiografii zaměřené na dějiny Předlitavska pak lze zmínit studii Christiana Kollera zkoumající roli národnosti při první stávce žen ve Vídni roku 1893, která byla tradičně vnímána jako významný impuls pro zapojení žen do dělnického hnutí. Autor však ukazuje spornost této interpretace, neboť podotýká, že většina ze 700 stávkujících žen pocházela z jižních Čech a Moravy a není zřejmé, zda německým projevům na protestní schůzi rozuměla. Jisté však je, že většina z těch, které vstoupily do odborové organizace, v ní vydržela jen krátce a přínos celé stávky pro dělnické hnutí je přinejmenším sporný. Už proto, že muži dominované vedení strany a odborů se snažilo ženám zabránit v demonstraci v centru Vídně, takže místo angažmá ve veřejném prostoru vyrazily stávkující ženy se svými dětmi na výlet do zeleně.⁷² Etnicko-národní diference však výjimečně – na rozdíl od svárovske stávky 1870 či stávky textilních dělníků v Brně roku 1899 – podle autora nehrála roli. Z Kollerovy studie také jasně vyplývá, že německá historiografie věnovala otázce vztahu genderu a třídy více pozornosti, než jaká byla věnována Předlitavsku, ať již v české či rakouské historiografii.

Z tuzemské produkce lze zmínit pionýrskou studii Renaty Wohlgemuthové a Pavly Horské. První autorka se zabývala zapojením žen do československé sociální demokracie z pohledu institucionálně-organizačního, nikoliv programově-teoretického.⁷³ Druhá pak zasadila ženskou otázku do demografického a statistického vývoje českých zemí, přičemž ale neopomenula ani spolkovou a myšlenkovou nadstavbu.⁷⁴ Dále lze zmínit studie Jany

---

241. Dále srov. např. KATEŘINA KOLÁŘOVÁ, „Historie jednoho šťastného manželství.“ Rehabilitovaná jinakost, normativní identity Havelocka Ellise a jejich konstitutivní „Druhé“, *Tamtéž*, s. 261-288.

⁷⁰ KATHLEEN CANNING, *Languages of Work and Gender: Female Factory Work in Germany*, Ithaca 1996.

⁷¹ MICHAL PULLMANN, *Třída*, in. *Koncepty a dějiny*, s. 192.

⁷² CHRISTIAN KOLLER, Weiblich, proletarisch, tschechisch. Perspektiven und Probleme intersektionaler Analyse in der Geschichtswissenschaft am Beispiel des Wiener Textilarbeiterinnenstreiks von 1893, in: S. Hess, N. Langreiter, E. Timm (Hg.), *Intersektionalität revisited: empirische, theoretische und methodische Erkundungen*, Bielefeld 2011, s. 173-195.

⁷³ RENATA WOHLGEMUTHOVÁ, Účast žen v české sociální demokracii, *Československý časopis historický* 3/1965, s. 403-415.

⁷⁴ PAVLA HORSKÁ, K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století: příklad Českých zemí, *Československý časopis historický* 5/1983, s. 711-740.

Engelové⁷⁵, Blanky Soukupové⁷⁶ a Milady Sekyrkové⁷⁷ zaměřené na svět práce a publikace popularizačního charakteru z pera Evy Uhrové.⁷⁸ V širším kontextu dějin žen nelze opomenout díla Pavly Horské⁷⁹ a Mileny Lenderové⁸⁰, které se otázky (tovární, manuální, placené) práce a třídního uvědomění dotýkají spíše okrajově nebo vůbec. Různých světů ženské práce se také několikrát dotklo duo Jana Machačová – Jiří Matějček, byť o ucelené perspektivě hovořit nelze.⁸¹ V tomto směru představuje pomyslnou splátku dluhu a solidní základ dalšího výzkumu až nedávná publikace Marie Bahenské, Libuše Heczkové a Dany Musilové, již předcházela i edice pramenů k otázce ženské práce.⁸² Ocenit lze i jejich úsilí věnovat se vyváženě jak česko-tak i německo-jazyčnému prostředí, byť intelektuální vývoj sledují zejména skrze jeho recepci v prostředí české středostavovské intelektuální elity. Obecně však německo-jazyčné ženské hnutí v českých zemích zůstává ve výzkumu významně podrepresentováno a schází i přehledová studie.

I přes četné odkazy k zahraničním autoritám se kategorie genderu uplatňuje na výzkumu žen a zejména jejich veřejné/politické aktivity a (ne)úspěchy.⁸³ Obecně lze říci, že gender history v české provenienci vychází z dějin žen a je s nimi úzce spojena.⁸⁴ Otázce historického

---

⁷⁵ JANA ENGELOVÁ, Women's Working Activities in the Austrian Industrial Production in the Seventies and Eighties of the 19th Century, *Hospodářské dějiny* 1990, s. 185-209; JANA ENGELOVÁ, Sociologické aspekty zaměstnávání žen v průmyslové výrobě v 2. polovině 19. století, *Studie k sociálním dějinám* 1998, s. 83-97; JANA ENGELOVÁ, Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demokratických kruzích, *Historická demografie* 1/2010, s. 14-29.

⁷⁶ BLANKA SOUKUPOVÁ, Ženská otázka a české dělnictvo, in: J. Pešek, V. Ledvinka (edd.), *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*, Praha 1996, s. 253-261.

⁷⁷ MILADA SEKYRKOVÁ, K sebereflexi pracujících žen na přelomu 19. a 20. století, *Tamtéž*, s. 30-44.

⁷⁸ EVA UHROVÁ, *Po nevyšlapaných stezkách: z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Praha 1984.

⁷⁹ PAVLA HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.

⁸⁰ MILENA LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*, Praha 2016.

⁸¹ JANA MACHAČOVÁ, JIŘÍ MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Praha 2010.

⁸² MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*, České Budějovice 2017; MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ, *O ženské práci: dobové (sebe)reflexe a polemiky*, Praha 2014.

⁸³ Srov. M. LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě*; DANA MUSILOVÁ, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005, JANA BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001. Jiný úhel pohledu nabídla Marie Bahenská, která zdůraznila výjimečnost spolupráce mužů na rozvoji ženských spolků, zejména ve vztahu k právním krokům (stanovy) a financím. Tento vztah fungující na principu „pokud veřejná aktivita žen neomezovala muže v rodinném životě, pak práci a spolkovou činnost žen přijímali a tolerovali jako průvodní jev společenských změn“ považuje – bez bližší komparace – za evropsky či světově unikátní. MARIE BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.

⁸⁴ KATEŘINA PTÁČKOVÁ, MILENA LENDEROVÁ, JANA STRÁNÍKOVÁ, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie*, Pardubice 2006; MILAN VOJÁČEK (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*, Praha 2007.

formování maskulinit(y) byla dosud věnována pouze okrajová pozornost;⁸⁵ ve výše zmíněných pracích – pokud je zahrnuta – se objevuje jako statická figura v podobě mužského patriarchy a oprese, příp. v nich vystupují osvícení jedinci ženám naklonění. Výjimku nicméně představují studie Daniely Tinkové a Aleny Šimůnkové pojednávající o společenské imaginaci oddělených sfér jakožto konstitutivního prvku moderního genderového řádu.⁸⁶

Genderový konstrukt oddělených sfér určoval „komplementární“ a asymetrický náhled na vztah maskulinity a feminity. Na rozdíl od „rovnostářského modelu“ neakcentoval rovnost, nýbrž rozdílnost.⁸⁷ Nelze však tvrdit, že by druhý model, „rovnostářský“, vešel v úplné zapomnění. Naopak, oba dva základní typy uznání (uznání odlišnosti a uznání rovnosti) se dále střetávaly a prolínaly.

Proti sobě byly dichotomicky stavěny kultura jako maskulinní prvek a příroda jako prvek femininní, které si k sobě vztahovaly další atributy: muž rozum, vědu, aktivitu, veřejnost, žena přírodu, pasivitu, zbožnost (víru), citovost a soukromou sférou (domácnost). Genderový dualismus však pravděpodobně nebyl originálním výmyslem pozdního 18. století, imaginace psycho-fyziologických základů údajných rozdílů mezi muži a ženami sahají až do počátku raného novověku. V 18. století bylo dualistické určování podstaty jednotlivých pohlaví (veřejný/soukromý, aktivní/pasivní, racionální/emocionální, kulturní/přirozený) „pouze“ nově problematizováno.⁸⁸

Od konce 18. století docházelo k proměně chápání podstaty společenských norem, ze sociálních se stávaly „přírodní“ vědecké normy, z pozitivních empirických dat byl dovozován psychický profil jedinců: o podstatě muže a ženy začalo vypovídat jejich tělo.⁸⁹ V základu tohoto náhledu stál rozšířený názor na analogii mezi tělem a duší - zatímco muž naplňoval antický a z něj výrazně čerpající osvícenský ideál harmonie těla a ducha, žena byla považována za bytost disharmonickou (v medicínském diskurzu hysterickou, neurotickou, věčně nemocnou atd.).⁹⁰ Příčiny vzniku imaginace oddělených sfér jsou nejčastěji hledány v úpadku

---

⁸⁵ RADMILA ŠVARČIKOVÁ-SLABÁKOVÁ a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012.

⁸⁶ DANIELA TINKOVÁ, „Oddělené sféry“ – tradiční polarita nebo dědictví 19. století?, in. Milan Řepa (edd.), *19. století v nás: Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha 2008, s. 458-470; DANIELA TINKOVÁ, „Přirozený řád“ a ideologie oddělených sfér. Příspěvek k otázce konstruování „přirozené role ženy“ v pozdně osvícenské vědě, *Kontext: časopis pro gender a vědu* 3-4/2003.

⁸⁷ DANIELA TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010, s. 62-88; A. ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost, láska*.

⁸⁸ FRANZ X. EDER, „Durchtränksein mit Geschlechtlichkeit“. Zur Konstruktion der bürgerlichen Geschlechterdifferenz im Wissenschaftlichen Diskurs über die „Sexualität“, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (Hg.), *Von Bürgern und ihren Frauen*, Wien, 1996, s. 24-27, zde s. 26.

⁸⁹ Tamtéž, s. 27.

⁹⁰ Srov. LYNN ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*, Brno 2005, s. 28 ann; GEORGE L. MOSSE, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, New York – Oxford: Oxford Univ. Press, 1996, 24 ann.

ekonomického statutu žen (industrializace výroby), rostoucí specializovanosti (kvalifikované) práce, nové roli občana (muže), který hledal odpočinek od „veřejného života“ v intimitě soukromé sféry jakožto zázemí vůči okolnímu světu, a s tím spojené proměně rodinných vztahů, nyní více založených na emocionalitě, která rovněž proměnila a zhodnotila roli dětství a mateřství.

Legislativní kodifikaci tohoto společenského uspořádání v Rakousku ztělesňoval Občanský zákoník (1811).⁹¹ Základem konstrukce maskulinní identity bylo „popírání mužů v soukromí,“ svou moc totiž nemusel aplikovat na ženu poslušnou řádu.⁹² Rozhodující slovo muže v rodině dokládá, že na základě zmíněného pojetí muž nesporně náležel oběma sférám.⁹³

Patrně nejlepší charakteristiku genderového řádu české měšťanské společnosti podala Alena Šimůnková, která na základě preskriptivní a memoárové literatury kombinované s ego-dokumenty rekonstruovala podobu genderového řádu české měšťanské společnosti v čtyřicetiletí bezprostředně předcházejícímu zde zkoumanému období, tj. v letech 1830–1870. Muž v něm v souladu s dobovými ideály ztělesňoval mravnost, dovednost, svědomitost, cílevědomost, aktivitu, energii, odvahu; žena naproti tomu měla být spojována s pasivitou, obětavostí, láskyplností, vášnivostí, fantazií a povrchností. V prostředí české buržoazie však podle Šimůnkové nedošlo do konce 60. let k uznání platonické lásky. Naopak láska musela být budována a měla se zakládat na úctě a toleranci. Proměnu feminity, resp. stávající rodové hierarchie nepřineslo (v té době) ani její angažmá v národním hnutí. Ženy byly objekty osvěty, jež měly zdokonalit a kultivovat své „mateřské kompetence“ při výchově dětí, zejména synů, budoucích vlastenců. Mohly také pomáhat vykonávat charitativní činnost, když jim členství v politických spolcích bylo zapovězeno, neboť stát byl rodu mužského.⁹⁴

Za ojedinělou a neprávem opomíjenou proto považují knihu Marcina Filipowicze a Aleny Zachové,⁹⁵ která recipuje moderní anglosaskou literaturu a na základě analýzy memoárové literatury vyváženě a přesvědčivě rekonstruuje genderový řád jak na normativní,

---

⁹¹ K hierarchii pohlaví v Občanském zákoníku srv. M. BAHENSKÁ, *Počátky emancipace*, s. 21. K němu blíže viz BRIGITTE MAZOHL-WALLNIG, Männliche Öffentlichkeit und weibliche Privätsphäre? Zur fragwürdigen Polarisierung bürgerlichen Lebenswelten, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (Hg.), *Von Bürgern und Ihren Frauen*, Wien, 1996, s. 131-137; RENATE FLICH, Aufbruch aus der Fremdbestimmung – Die Bürgerin auf der Suche nach Ihrer Identität, in: Ernst Bruckmüller (ed.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Bd. 2, Wien 1992, s. 346-352.

⁹² Tamtéž, s. 127-130.

⁹³ JITKA KOHOUTOVÁ, *Konstrukce otcovské identity v 19. století: aspekt otce-živitele v rodinách české intelektuální buržoazie*, in: R. Švaříčková-Slabáková a kol., *Konstrukce maskulinní identity*, s. 174-184, zde s. 175.

⁹⁴ WALTRAUD HEINDL, Geschlechterbilder und Geschlechterrollen. Ideologie und Realitäten, in: *Die Habsburgermonarchie IX: Soziale Strukturen. 1. Teilband, Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft*, Wien 2010, s. 701-741.

⁹⁵ MARCIN FILIPOWICZ, ALENA ZACHOVÁ, *Rod v memoárech: případ Hradec Králové*, Červený Kostelec 2009.

tak na zkušenostní úrovni. Na příkladu Hradce Králové jakožto českého města autorka a autor dokládají, že o genderovém řádu má v jistých případech smysl mluvit v plurálu a ptát se po diferencích mezi nimi. V česko-jazyčném krajském městě panovaly jiné poměry než ve Vídni. Étos mladé české (měšťanské) elity se střetával s oficiálním rakouským modelem vzdělávání a umožňoval vytvářet vztahy obou pohlaví subversivní vůči genderové normě. To se odráželo například v tom, že v Hradci Králové neplatila teze Geoga L. Mosseho o „sňatku“ nacionalismu se sexuální cudností a prudérností. Oponují rovněž tezím o krizi maskulinity, jež se projevovala v „dekadentní“ metropoli na Dunaji, ale nikoliv na české semiperiferii, a to ani v umělecko-intelektuální sféře, v níž se krize maskulinity tématizovala nejčastěji; sociologická relevance tohoto pojmu ve středoevropských dějinách však čeká ještě na další výzkum.⁹⁶ O jisté míře benevolence genderového řádu vypovídá i skutečnost, že středostavovským mužům v české společnosti, kteří nedostávali roli živitele, nebylo dáváno najevo jakékoliv selhání.⁹⁷

Právě genderový řád vznikající na průsečíku dalších diskursů, které reaktivně ovlivňuje (tj. jeho proměna je může proměnit v jiné diskursy), označuje „ucelenou soustavu“ (byť se z hlediska současného pozorovatele může jevit jako vnitřně rozporná, občas až paradoxní), v níž jsou formulovány představy a očekávání o jednotlivých genderových identitách. Jeho rámec je možno chápat na jedné straně jako referenční strukturu stanovující významy, tj. co je to maskulinita a feminita, do jakých dimenzí či z jakých „komponent“ se skládají (např. (výdělečná) práce, rodina, tělesnost, vztah soukromého a veřejného) i způsoby vztahování se subjektu ke kolektivním identitám (národ, třída), tak na straně druhé jako metastrukturu určující místo jedince v sociální hierarchii, které mu dovoluje vypovídat a onen řád i svou aktivitou, resp. sociálními vztahy přetvářet. Genderový řád je nutno chápat primárně pluralitně; není možno hovořit o něm ani v singuláru, byť těžko lze předpokládat nekonečný počet.

Genderový řád byl, jak si všimla již J. W. Scottová, využitelný i pro popis jiných mocenských vztahů. Proto není náhodou, že v myšlení českých vlastenců a nacionalistů se rodina stala symbolickou synekdochou celého národa a členové národních spolků se oslovovali

---

⁹⁶ Odkazy ke krizi maskulinity jako celospolečenskému fenoménu s jistým explanačním potenciálem se v českém prostředí objevily teprve po roce 2000 a to zejména v uměnovědné odborné literární produkci (dějiny umění, dějiny literatury). K tomu viz např. VIOLA PARENTE-ČAPKOVÁ, K feministickým náhledům na metaforu a metaforizaci ženy, in: B. Knotková-Čapková, E. Kalivodová, *Ponořena do Léthé. Sborník věnovaný cyklu přednášek Metafora ženy 2000-2001*, Praha 2003, s. 8.; LIBUŠE HECZKOVÁ, 1905. Ornamenty revoluce, in: V. Papoušek a kol., *Dějiny nové moderny: česká literatura v letech 1905-1923*, Praha 2010, s. 81; MARTINA PACHMANOVÁ, Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity, in: Petra Hanáková, Libuše Heczková, Eva Kalivodová (edd.), *V bludném kruhu: mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*, Praha 2006, s. 125.

⁹⁷ J. KOHOUTOVÁ, *Konstrukce otcovské identity*, s. 181.

„bratře“ či „sestro.“ Rodinný model v sobě však nenesl rovnost sourozenců, ale značil i převahu patriarchální autority.⁹⁸ Z hlediska maskulinity byl národ prezentován jako nejvyšší ideál, kterému bylo možné sloužit a v jeho prospěch osvědčovat morální kvality.⁹⁹ Feminita byla doceněna národním diskursem právě jako esence mateřství starající se v soukromí o výchovu nejen vlastních dětí, ale i budoucích generací národa. Rodina proto byla prezentována jako idylické a harmonické místo.¹⁰⁰ Nacionalistické rámování pomohlo legitimizovat i průnik měšťanských žen do veřejného prostoru a k placené práci, čímž zároveň docházelo k jejich uznání coby profesionálek ve svých oborech.¹⁰¹ To kontrastovalo s celkově spíše slabší mírou podpory ženského hnutí napříč národnostmi habsburské monarchie ze strany společnosti, které se nikdy nestalo masovou záležitostí.¹⁰² Vstup do veřejného prostoru a pronikání do vzdělávacích institucí a na trh práce však znamenaly, zcela jistě alespoň pro vídeňské, resp. rakouské prostředí, i polarizaci reprezentací genderových identit, jež měly za následek militarizaci obrazu muže.¹⁰³

Genderový řád se projevoval jak v sociálních vztazích, tak symbolických reprezentacích. Sexualizace etnik a národnostní se vyskytovala v habsburské monarchii v době předbřeznové i v cestopisné literatuře a její kontinuitu lze sledovat minimálně až do počátku 20. století.¹⁰⁴ Běžně se objevovala v denním tisku, v němž byly hetero- a autostereotypy promítány do německého Michla a české Slávie.¹⁰⁵ Obdobně i krize maskulinity pocíťovaná představiteli i představitelkami vídeňské moderny se odrážela v národním, ba rasovém konfliktu, v němž „mezi kategorie feminity a slovanství“ bylo „položeno rovnítko“.¹⁰⁶ Rasový motiv využil i mladý intelektuál Otto Weininger ve své knize *Geschlecht und Charakter*, v němž spojil antifeministické a antisemitské postoje – žena jako slabší pohlaví je požidovštělá a vice versa

---

⁹⁸ LUCIE PEISERTOVÁ, Blahopřejníky 2. poloviny 19. století jako odraz dobového ideálu rodinných vztahů, in: M. Filipowicz, J. Królak, A. Zachová (eds.), *Od patriarchy k tatínkovi: západoslovanské modely otcovství*, Hradec Králové 2008, s. 37-47, zde s. 45.

⁹⁹ W. HEINDL, *Geschlechterbilder und Geschlechttrollen*. s. 725.

¹⁰⁰ M. FILIPOWICZ, A. ZACHOVÁ, *Rod*, s. 115-116.

¹⁰¹ PIETER JUDSON, The Gendered Politics of German Nationalism in Austria, 1880-1900, in: David F. Good, Margarete Grandner, Mary Jo Maynes, *Austrian women in the nineteenth and twentieth centuries: cross-disciplinary perspectives*, Providence 1996, s. 1-17, zde s. 13.

¹⁰² W. HEINDL, *Geschlechterbilder und Geschlechttrollen*. s. 730.

¹⁰³ *Tamtéž*, s. 740-741. Pro české prostředí viz např. závěrečné konstatování v monografii Mileny Lenderové: „Skončilo ‚dlouhé‘ 19. století, na jehož konci ženy pronikly téměř do všech profesí; uzavřen jim zůstal svět justice a církve. Přesto nelze s klidným svědomím tvrdit, že žena 19. století byla bytostí s vlastní identitou. ... Po celé 19. století ženy prosazovaly své nároky: nárok na vzdělání, soukromí, vlastní profesi, ekonomickou nezávislost. Po celé 19. století jim je muži upírali. ... Jednodušší bylo zlehčit, zesměšnit *emancipistky*.“, in: M. LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě*, s. 247-248.

¹⁰⁴ ALEXANDER MAXWELL, Nationalizing Sexuality: Sexual Stereotypes in the Habsburg Empire, *Journal of the History of the Sexuality*, 3/2005, s. 266-290.

¹⁰⁵ V. MACURA, *Český sen*, s. 60, 67.

¹⁰⁶ *Tamtéž*, s. 93.

i židovstvo muselo tedy být zženštilé a zchoulostivělé.¹⁰⁷ Jak si všiml a pregnantně formuloval Pieter Judson, označování a připisování národních identit s využitím genderových kategorií (např. spojení muž – němectví, žena – slovanství) pomáhalo tyto kategorie vzájemně stabilizovat, naturalizovat a prezentovat jako odvěké.¹⁰⁸

Nejednalo se o nic nového. Feminizované obrazy nepřítele využívala již pruská propaganda během napoleonských válek v letech 1812–1814.¹⁰⁹ Genderově konotované obrazy nepřítele však nekolidovaly s politickou symbolikou, v níž byl národ bezproblémově až do sjednocení Německa reprezentován ženskou figurou Germanie sloužící jako objekt touhy pro mužské nacionalistické fantasie.¹¹⁰

České národní hnutí se snažilo manifestovat vlastní pokrokovost a vyspělost českého národa ve své mytografii. Došlo v ní k homogenizaci dříve pluralitní sémantiky mytických ženských postav české historie. Ke sjednocení významů Libuše jako prorokyně lepší budoucnosti národa a Vlasty jako ztělesnění (národní) odvahy rozhodujícím způsobem přispěla právě instrumentalizace jejich obrazů v národním hnutí, nejdříve jako jeden z důkazů o vyspělosti českého národa, který následně začalo ve své argumentaci využívat ženské hnutí.¹¹¹ Mytická symbolika se propisovala do reality v případě figury Amazonky, jež byla z barikádové bojovnice revoluce 1848 domestikována v samaritánku či agitátorku.¹¹² Souběžně se však čeští vlastenci a nacionální agitátoři v předbřeznovém období snažili potvrdit maskulinní charakter češtiny. Namísto jednoduché opozice protichůdných tendencí se už tehdy jednalo o složité vyvažování zájmů: vedle národní pokrokovosti tím mohla být manifestována i maskulinita mužů aktivně se identifikujících s českým národem.¹¹³

Nacionální rozměr, pokroková symbolika a snaha dokázat národní vyspělost hrály rovněž významnou roli ve zvolení první české poslankyně do zemského sněmu roku 1912. To se podařilo až na třetí pokus, kdy ve volebním okrese Mladá Boleslav a Nymburk zvítězila mladočeská kandidátka Božena Viková-Kunětická.¹¹⁴ Nicméně ani její zvolení nebylo českou

---

¹⁰⁷ W. HEINDL, *Geschlechterbilder und Geschlechttrollen*, s. 739. K osobě Otto Weininger viz blíže CHANDAK SENGOPATA, *Otto Weiniger, sexualita a věda v císařské Vídni*, Praha 2009.

¹⁰⁸ PIETER JUDSON, *The Gendered Politics of German Nationalism*, s. 14.

¹⁰⁹ KAREN HAGEMANN, A Valorous Volk Family. The Nation, the Military, and Gender Order in Prussia in the Time of the Anti-Napoleonic Wars, 1806-1815, in: Ida Bloom, Karen Hagemann, Catherine Hall (edd.), *Gendered nations: nationalisms and gender order in the long nineteenth century*, Oxford 2000, s. 179-206.

¹¹⁰ BETTINA BRANDT, *Germania und ihre Söhne: Repräsentationen von Nation, Geschlecht und Politik in der Moderne*, Göttingen 2010.

¹¹¹ JITKA MALEČKOVÁ, Nationalizing Women and Engendering the Nation: the Czech national Movement, in: *Gendered nations*, s. 293-310.

¹¹² VLADIMÍR MACURA, *Český sen*, Praha 1998, s. 60, 67.

¹¹³ MARCIN FILIPOWICZ, *V jazyce naše... maskulinita. Případ obrozeneckého diskurzu*, in: R. Švaříčková-Slabáková a kol., *Konstrukce maskulinní identity*, s. 208-223.

¹¹⁴ JIŘÍ KOŘALKA, Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912, in: *Žena v dějinách Prahy*, s. 307-320; LUBOŠ VELEK, První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912.

společností přijato jednoznačně a zároveň se stalo dalším konfliktním polem na politickém bojišti. Zatímco při první ženské kandidatuře roku 1908 ještě sociálně demokratický *Ženský list* souhlasně přetiskl hodnocení pokrokařského *Ženského obzoru*, podle něhož při této příležitosti „ustupují stranické zájmy, zato nastupuje tu velký český zájem a otázka naší kulturní vyspělosti, aby česká žena ... byla zvolena.“ Když k tomu došlo, jednalo se již o mladočeskou „ohavnou komedii s kandidaturou ženy“.¹¹⁵

O úzké spojitosti genderových řádů s jinými diskursy svědčí i fakt, že ženské spolky často přejímaly jiné hierarchie, ať již národnostní, náboženské či sociální, a nikdy nevznikla funkční „panženská“ iniciativa.¹¹⁶ Národnostní spory pronikly již do prvních spolků, jak svědčí epizoda z přelomu 60. a 70. let. Zatímco se pražské měšťanky pokoušely navázat kooperaci s ženami kvalifikovaných dělníků a angažovaly se například v Oulu včetně zavedení výuky kreslení střihu pro ženy,¹¹⁷ pražský *Ženský výrobní spolek* tehdy vyčetl Vídeňskému ženskému výrobnímu spolku (*Wiener Frauen Erwerb-Verein*), že ve snaze připravit dívky z maloměšťanských a dělnických rodin pro samostatnou výdělečnou činnost slouží jako nástroj německých liberálů. V očích vídeňských žen to byly ale právě Češky, které překročily pomyslnou hranici dobrých mravů. Použitím politického jazyka se měly členky pražského spolku zpronevřovat své přirozenosti, aniž však vídeňským přišla podivná paradoxní skutečnost, že svou polemiku zveřejnily na stránkách časopisu majícího politiku ve svém názvu – *Politische Frauen-Zeitung*.¹¹⁸ Nacionální rivalita se projevovala i na počátku 20. století při zapojování se „ženských národních reprezentací“ do činností mezinárodních ženských asociací.¹¹⁹

Nacionalismus se však nestal integrativním prvkem ženského hnutí. Na přelomu století české ženské hnutí nabíralo na síle, vnitřně se politicky rozrůžňovalo, což následně vedlo k utváření širších bloků a vzniku zastřešujících entit jakými byl Ústřední spolek českých žen (1897) či *Ženský klub český* (1903).¹²⁰ Oba tábory však nebyly neprodyšně uzavřené. Sociální

Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v habsburské monarchii, in: M. Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*, Praha 2007, s. 259-320.

¹¹⁵ Čemu nás učí volby na Mladobeslavsku a Nymbursku, *Ženský list* 13. 6. 1912, s. 1.

¹¹⁶ W. HEINDL, *Geschlechterbilder und Geschlechterrollen*. s. 725.

¹¹⁷ BLANKA SOUKUPOVÁ, *Ženská otázka a české dělnictvo*, in: J. Pešek, V. Ledvinka (edd.), *Žena v dějinách* Prahy, s. 253-261, zde s. 256-258.

¹¹⁸ PIETER JUDSON, Die unpolitische Bürgerin in politisierenden Verein: Zu einigen Paradoxen des Bürgerlichen Weltbildes im 19. Jahrhundert, in: *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Bd. 2, s. 337-343; Ein Wort an die Frauen, *Politische Frauen Zeitung* 1. 1. 1870, s. 123.

¹¹⁹ SUSAN ZIMMERMANN, The Challenge of Multinational Empire for the International Women's Movement The Habsburg Monarchy and the Development of Feminist Inter/National Politics, *Journal of Women's History* 2/2005, s. 87-117.

¹²⁰ P. HORSKÁ, *Naše prababičky*, s. 106-112.

demokratka Karla Máchová mohla řečnit v rámci jedné schůze k všeobecnému volebnímu právu žen,¹²¹ a intelektuálkám jako byla Tereza Nováková mohla imponovat celá sociálně demokratická strana.¹²² Politická orientace a příslušnost zůstávaly rozhodující bariérou, kterou se v případě liberálního a socialistického proudu ženského hnutí nepodařilo překonat a oba postupovaly samostatně.¹²³

Podobné tendence lze zaznamenat i ve vídeňském ženském hnutí. Středostavovské ženy, resp. alespoň část z nich sdružená v *Allgemeine Österreichischer Frauenverein*, zde otevřeně podporovaly kandidaturu Victora Adlera a aktivně se zasazovaly za zlepšení postavení služebných.¹²⁴ Atraktivitu sociálně demokratického přístupu k ženské otázce dokládá i známý případ „přestoupení“ Therese Schlesingerové z reformního spolku, který se nebála jeho předsedkyně Auguste Fickertová profilovat kritikou kapitalistických poměrů.¹²⁵

Podstatnou roli ve formování a působení genderového řádu hrály a hrají instituce a sociální kontext. 19. století je chápáno jako období praktického zrodu občanské společnosti. Její kořeny jsou spojovány s emancipací měšťanstva, ale je obtížné hovořit o naplnění všech jeho ideálů. V evropském kontextu totiž tato emancipace souvisela také s etablováním fenoménů, které pod pojem občanská společnost zahrnout nelze, jakými bylo vytváření rasových diskurzů či genderová diskriminace. Nositelem občanských ctností se však mohla stát i dělnická hnutí, „která výrazně kultivovala některé občansko-společenské vzorce chování, a to někdy i více než střední městské vrstvy“¹²⁶ a nestavěla jen na liberálních kritériích majetku a vzdělání.¹²⁷

Existuje letitá debata o vymezení občanské sféry, jejím vztahu k institucím trhu, státu a rodiny.¹²⁸ Pro historickou práci vnímám jako nejužitečnější neteleologické vymezení občanské společnosti jako sféry individuálního a skupinového diskursu (ve smyslu promluvy či diskuse) formálně nezávislého na státu, který se vyslovuje k veřejným záležitostem, politice

---

¹²¹ IRENA ŠTĚPÁNOVÁ, Mezi národem a politikou, in: M. Bahenská, J. Malínská (edd.), *Ženy a politika (1890-1938)*, s. 40-46, zde s. 45.

¹²² P. HORSKÁ, *K ekonomické aktivitě*, s. 737.

¹²³ D. MUSILOVÁ, *Do politiky prý žena nesmí – proč?*, s. 29.

¹²⁴ HARRIET ANDERSON, *Vision und Leidenschaft. Die Frauenbewegung im Fin de Siècle Wiens*, Wien 1992, s. 9, 117-125.

¹²⁵ *Tamtéž*, s. 132-137.

¹²⁶ RUDOLF KUČERA, Občanská společnost. Koncept a jeho historizace, *Dějiny – Teorie – Kritika* 2/2007, s. 222. K roli českého dělnického hnutí v utváření občanské společnosti srov. JIŘÍ KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996, s. 228-275.

¹²⁷ THOMAS WELSKOPP, „Manneszucht“ und „Selbstbeherrschung“. Zivilgesellschaftliche Werte in der deutschen Sozialdemokratie, 1848-1878, in: Ralph Jessen, Sven Reichardt, Ansgar Klein (Hrsg.), *Zivilgesellschaft als Geschichte. Studien zum 19. und 20. Jahrhundert*, Wiesbaden 2004.

¹²⁸ Pro přehledové a přehledné shrnutí viz JEFFREY C. ALEXANDER, *The Civic Sphere*, Oxford 2006 či KAREL MÜLLER jr., *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*, Praha 2003.

a vládnutí. V kontextu 19. století zahrnuje veřejná shromáždění, denní tisk, dobrovolné spolky, veřejné občanské, tedy dobrovolné aktivity i sociální a politická hnutí a strany. Mohly vycházet a čerpat z řady prostředí – zaměstnání, kaváren, salonů nebo rodiny –, ale vyznačovaly se veřejným, kolektivním a strukturovaným charakterem. Občanská společnost je tak spojena svébytným typem sociálního jednání odehrávajícím se v širším kontextu a v interakci s jinými institucemi – trhem, státem i samosprávou nebo intimní sférou¹²⁹–, které lze vymezit sdílením zájmu v širokém slova smyslu a respektem k určitým pozitivně konotovaným hodnotám vzájemná tolerance, uznání, nenásilné řešení a transparence v jednání.

Občanská společnost má tendenci se vůči ostatním institucím prezentovat jako celek – veřejnost. Na straně druhé na ni lze nahlížet jako na prostor složený z dílčích veřejností, tedy kolektivů, které sdílením zájmů na základě předpokladů uznání určitého soukromého výkonu předpokládajícího samostatnost a nezávislost (autonomii) vytvářejí prostor komunikace a diskuze vedené na základě určitých racionálních argumentů a určitého morálního odůvodnění.¹³⁰ Právě veřejný prostor se stal důležitým místem pro utváření a vyjednávání identit, neboť dával hlas těm, kteří do něj vstupovali, umožňoval zachytit i případné neshody a požadavky předkládat dál – institucím trhu a státu. Zároveň i apeloval na své členy, aby svůj soukromý a intimní život uzpůsobili či podřídili zájmům a hodnotám sdílených a manifestovaných v dané veřejnosti.

1.5. Fragestellung a struktura práce

Práce si – v důsledku výše diskutovaných precizací původního projektového záměru – klade za cíl zmapovat, jak se utvářel genderový řád dělnického hnutí na konkrétním příkladu Liberecka v letech 1890–1914. Jaké genderové identity utvářela snaha o sociální emancipaci tváří tvář radikalizujícím se nacionalismům? Jak se vzájemně ovlivňovaly a prostupovaly kategorie třídy, národa a genderu? Jaký genderový řád utvářeli dělníci a dělnice sympatizující se sociálně

---

¹²⁹ K významu spolkové činnosti pro dynamiku nacionalismu v Předlitavsku srov. inspirativní studii: GARY B. COHEN, Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914, *Central European History* 40 (2007), 241–278; R. KUČERA, *Občanská společnost*, s. 224–225.

¹³⁰ Srv. JÜRGEN HABERMAS, *Strukturální přeměna společnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha 2000, s. 55 ann. Tento přístup, který je badatelsky poměrně hojně rozšířen, vede k pluralizaci veřejností, k tomu viz např. VÍT STROBACH, *Poetika českého nacionalismu*, či ULLA WISCHERMAN, *Frauenbewegung und Öffentlichkeiten um 1900. Netzwerke, Gegenöffentlichkeiten, Protestinszenierungen*, 2003. Ke kritice tohoto přístupu a obhajobě celistvosti a homogenity veřejnosti srov. HAROLD MAH, Phantasies of the Public Sphere: Rethinking the Habermas of Historians, *The Journal of Modern History* 1/2000, s. 153–182. Tato kritika však odporuje konstatování samotného Habermase k druhému vydání, kde sám konstatuje, že je chyba hovořit o publiku, a tedy i o veřejnostech, v singuláru.

demokratickými hodnotami a podílejí se na socialistické veřejnosti,¹³¹ před jakými obtížemi stáli a co jim naopak hrálo do karet? Jak se díky jim vnímali a jak s těmito kategoriemi sami zacházeli?

Proto, aby bylo možné se pokusit na tyto otázky odpovědět, je výklad rozdělen do pěti kapitol. Vzhledem k tomu, že dějiny nezačínají rokem 1890, představuje první kapitola dobové intelektuální kontexty a rekapituluje základní kontury vývoje marxismu jako politického myšlení a jeho vypořádání se s národní a ženskou otázkou. Načrtává vývoj myšlení autorit a stranických programů, utváření kánonů a programatických nároků, které představují kontrastní folii pro recepci v konkrétní praxi a podmínkách sociální demokracie na Liberecku.

Druhá kapitola se zaměřuje na vývoj Liberecka v „krátkém“ 19. století, tj. od čtyřicátých do konce osmdesátých let, s ohledem na ekonomické poměry a životní úroveň ovlivňovanou rozvojem průmyslu. Do nového světla staví existující sekundární literaturu, z níž se snaží sestavit obraz genderových vztahů a jejich (ne)spojitosti s národní identifikací. Syntetizující práci se sekundární literaturou doplňuje o nové čtení pramenů. Zvláštní pozornost je věnována vzpomínkám a dílu jednoho ze zakladatelů sociální demokracie na Liberecku a zároveň populárního básníka, které umožňují rekonstruovat jeho představy a prožitky genderového řádu.

Třetí kapitola se věnuje zmapování infrastruktury sociální demokracie a jejího vývoje ve sledovaném čtvrtstoletí. Klade si otázku po početnosti socialistického dělnického hnutí, jeho struktury a jejího vývoje. V tomto směru se jako důležité ukázaly sjezdové protokoly a zprávy k nim, které pravidelně, byť velmi nesourodě informovaly o svém vývoji, činnosti a problémech. V tomto ohledu zaplňuje zatím bílé místo ve výzkumu jak regionálních, tak zemských politických dějin. Zasazuje vývoj sociálně demokratických dobrovolných sdružení do kontextu vývoje libereckých spolků a ukazuje, že řada spolků sloužila, resp. měla sloužit nejen pro obhajobu hodnotového, ale i materiálního zájmu v podobě zajištění proti nemoci či smrti v době, kdy ještě nebylo zavedeno povinné členství v nemocenských pokladnách. Na příkladu jednoho libereckého ženského národně socialistického dělnického spolku ukazuje konkurenční prostředí a rozdílné strategie pro podchycení (zejména) pracujících žen. Bez tohoto předpolí by následná analýza nebyla dostatečně ukotvená v čase, prostoru a podmínkách. Právě v tom může spočívat přínos předložené práce, neboť se pokouší o něco, co dosud nebylo podniknuto ani na úrovni regionálních dějin severovýchodních Čech, ale ani na úrovni teritoriálně českých dějin.

---

¹³¹ Pojmy sociální demokracie a socialismus, resp. sociální demokraté a socialisté jsou v tomto textu chápány synonymicky.

Čtvrtá kapitola pak popisuje vývoj sociálně demokratického dělnického hnutí na Liberecku v souřadnicích třídy, genderu a národa. Zaměřuje se zejména na rekonstrukci tří pokusů etablovat ženské sociálně demokratické hnutí – nejprve na úrovni vzdělávacího spolku v Liberci v polovině 90. let 19. století, následně v podobě odborového hnutí sklářek v Jizerských horách na přelomu století a konečně po roce 1907 v politických souřadnicích volných politických organizací, resp. ženských sekcí sociální demokracie. Dominantní pozornost je věnována německé sociální demokracii, ale do výkladu je zahrnuta i dynamika nacionalismu, a tedy i vývoj v československé sociální demokracii a jsou sledovány vazby mezi politickou a národní mobilizací a rozvojem ženského hnutí.

Práce se zaměřuje na utváření a vývoj dělnické, resp. socialistické veřejnosti a otázku genderových vztahů v ní. Ačkoliv feministická kritika volající po návratu žen do dějin s oblibou nahlíží na své aktérky jako neviditelné a zneviditelňované subjekty dějin,¹³² při samotné genderové analýze se ovšem ukazuje, jak tenká je hranice mezi viditelností a všudypřítomností. Muž totiž představuje přirozeného společenského aktéra, ale reprezentace maskulinity jako reflektovaného fenoménu, příp. artikulovaného vztahu jsou (právě proto) v pramenech poměrně vzácné (či přinejmenším špatně zachytitelné). Zřetelnou a jasnější podobu získávaly zejména při konfrontaci se svým protějškem, tj. tehdy, byla-li probírána otázka ženské emancipace.

Proto, ač je gender relační kategorie a je třeba souběžně studovat reprezentace maskulinity a feminity a vztahy žen a mužů, se práce zaměřuje na rekonstrukci dynamiky vývoje ženského sociálně demokratického hnutí prostřednictvím *Arbeiterinnen-Zeitung*, které vycházely od roku 1892 jako příloha hlavního listu rakouské a později německé sociální demokracie v Rakousku. Je doplněna sondami do libereckých stranických periodik *Freigeist*, *Ještědský obzor* a dalších dobových tisků. Důraz na tištěné prameny je položen z toho důvodu, že lze předpokládat širší dosah jejich recepce. Zohledněny jsou ale i archivní prameny k dějinám jazykově české sociální demokracie v Liberci uložené ve Státním okresním archivu v Liberci a dokumenty sledující sociální demokracii zasílané zemskému místodržitelství v Praze. Pozornost je pro dokreslení detailu a prožitku věnována i vybraným dochovaným a tiskem vydaným pamětím, zejména Josefa Schillera, Karla Krebicha a Karla Kneschka.

Na závěr úvodu ještě poznámka k metodě. Představuje-li gender základní analytickou kategorii, je třeba se ptát, jakým způsobem ji uchopit. Práci lze chápat jako aplikaci diskursivní analýzy, přičemž diskursem se rozumí komplexní, decentrovaná struktura pro produkci

---

¹³² DANIELA TINKOVÁ, „Žena“ – prázdná kategorie? *Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století*, in: K. Čadková, M. Lenderová, Jana Stráňková, *Dějiny žen*, s. 19-33.

smyslu/pravdy se všemi jeho sociálními, kulturními a hospodářskými aspekty,¹³³ který určuje hranice vyřknutelného, myslitelného a učitelného – řečeno jednoduše: organizuje skutečnost.¹³⁴ Diskursivní analýza se pak věnuje odkrývání formálních a obsahových strukturací (kategorizace, kausality, hodnotové hierarchie, významy), které se pravidelně v diskursu objevují.¹³⁵

Peter Haslinger i Achim Landwehr se shodují na tom, že diskurs lze vymezit tematicky (tj. zacházením s určitým tématem). Důležité je, že témata nejsou nikdy konstruována a využívána jednodimensionálně, ale vždy jako mnohvrstevnatý soubor, proto lze do genderového diskursu zahrnout obě dimenze zmíněné J. W. Scottovou – tedy sociální vztahy mezi pohlavími a označování mocenských vztahů.¹³⁶ V duchu „vystřízlivění z okouzlení teorií“ lze ale rovněž říci, že se jedná o analýzu kritickou. O analýzu, jež testuje vypovídací schopnosti teorie tváří tvář pramenné základně. Snaží se nabídnout pohled komplexnější, pevně místně zakotvený (ale tím také omezený), než je obvyklé, ale možná také méně sourodý, než je obvyklé – propojování perspektiv je kubistickou perspektivou, jež deformuje klasické tvary. Věnuje pozornost detailům a snaží se dostat k praxi tak blízko, jak ji jen prameny pustí. Nerad bych vytvářel očekávání, o kterých není jisté, že jim práce dostojí. Vráťm-li se ale k již zmíněným dílům Jiřího Kořalky, nelze zpochybnit jejich výpovědní hodnotu ani nápaditost ani kritický přístup, přitom „jen“ vyprávějí příběh... Pokud tato práce zvládne totéž, nebude to málo.

---

¹³³ Podobně formuluje Peter Haslinger: „Pravidla a struktury diskursu jsou také odvoditelné ze socio-ekonomických a kulturních faktorů.“ PETER HASLINGER, *Nation und Territorium in tschechischen politischen Diskurs 1880-1938*, München, 2010, s. 24.

¹³⁴ ACHIM LANDWEHR, *Diskurs und Diskursgeschichte*, Version: 1.0, in: Docupedia-Zeitgeschichte, 11. 2. 2010, dostupné z: http://docupedia.de/zg/Diskurs_und_Diskursgeschichte, s. 4.

¹³⁵ Tamtéž, s. 8; HASLINGER, s. 23.

¹³⁶ Tamtéž, s. 25.

2. Propletené otazníky. Sociální, národní a ženská otázka

Tato kapitola organicky navazuje na úvodní kapitolu a představuje vývoj a intelektuální kontext socialistického myšlení v druhé polovině 19. století, který tvoří širší předpolí pro navazující kapitoly a představuje základní kontury vývoje sociálně demokratického myšlení, jež bude následně zkoumáno v geografickém rámci Liberecka. Nejdříve stručně připomíná genealogii marxismu jako politického myšlení a jeho recepce ve specifických podmínkách Rakouska-Uherska a zdejší sociálně demokratické strany. Specificky se zaměřuje na vývoj chápání národní otázky a zacházení s ní v těchto podmínkách, přičemž zároveň diskutuje a hodnotí historiografické uchopení tohoto vztahu a jeho vývoj v posledních několika dekadách. Poslední část této kontextové kapitoly je zaměřena na stručné představení vztahu marxismu a ženské otázky, zejména vlivné knihy Augusta Bebela *Žena a socialismus*.

Dějiny „velkých myšlenek a koncepcí“ vykreslují možné horizonty, které mohly být dobovému publiku přístupné a které mohly ovlivňovat jejich vlastní zkušenost, resp. schopnost ji artikulovat. Nelze však opominout, že ji tím zároveň přetvářely, neboť ji propojovaly s vlastními intuitivními představami a zasazovaly do odlišných kontextů, v nichž mohly být dále reprodukovány a cirkulovaly bez ohledu na původní autority.

2.1. Druhá internacionála: formování marxismu

K politickému, sociálnímu či ekonomickému myšlení Karla Marxe vzniklo bezpočet děl a textů, které již v časech „horečné nehybnosti vědy“ produkující „texty bez čtenářů“ není v silách jednotlivce, ale nejspíše ani výzkumného týmu, evidovat a usouvztažnit.¹³⁷ Je možné diskutovat o tom, byl-li sám Karel Marx marxistou, i když se za něj nepovažoval.¹³⁸ Jisté je, že svou práci nevnímal jako hotovou a uzavřenou, jak dokládá i souborné dílo Marxe (a Engelse), jež v českém vydání čítá 39 svazků a obsahuje vnitřní kontradikce značící názorový a osobnostní vývoj autora, resp. autorů.¹³⁹

Marxismus jako politická ideologie mohl vzniknout pouze díky selektivní recepci životního díla Karla Marxe (a Friedricha Engelse). Generace nastupujících socialistů a vůdců dělnického hnutí rozhodně neměla k dispozici kompletní dílo obou mužů. Nejrozšířenějšími

---

¹³⁷ TEREZA STÖCKELOVÁ, FILIP VOSTÁL, Texty bez čtenářů aneb Horečná nehybnost vědy, viz <http://abicko.avcr.cz/2015/07/09/> (poslední přístup 26. 6. 2021)

¹³⁸ To bývá dokládáno poznámkou pronesenou na adresu dobového francouzského marxismu: „Je-li něco jisté, pak to, že nejsem marxista“. MILAN ZNOJ, Marxismus a jeho revize: historicko-filozofická reminiscence, in: *Nezapomenuté historie: sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*, eds. Z. Machát, O. Slačálek, M. Znoj, Praha 2007, s. 33-80, zde s. 34.

¹³⁹ Sebrané spisy Marxe a Engelse v Československu vycházely plných 30 let, od roku 1956 do roku 1986.

v organizacích Druhé internacionály byl *Manifest komunistické strany* a brožury *Mzda, práce a kapitál*, *Námezdní práce a kapitál* a *Kritika gothajského programu*, značné popularitě se těšil rovněž Engelsův *Anti-Dühring*.¹⁴⁰ Mezi méně rozšířená díla se řadil první díl *Kapitálu*, a spíše na okraji zájmu stály *Německá ideologie*, *Svatá rodina* a *Bída filosofie*. Neznámými v té době byly spisy *Ke kritice Hegelovy filosofie práva*, *Ekonomické a filosofické rukopisy* a *Grundrisse*.

Právě tato neznalost Marxova díla může vysvětlovat nadlouho kanonizovaný, economicistní výklad marxismu Druhé internacionály.¹⁴¹ Ačkoliv německá sociální demokracie disponovala právy na vydání pozůstalosti Karla Marxe, nikdy se o něj nepokusila, přestože Marxova ekonomická teorie se stala základem jejího politického myšlení. V tomto smyslu byla rozdělena práce na zpřístupňování Marxe: Engels se zaměřil na vydání druhého a třetího dílu *Kapitálu* z pozůstalosti, Karel Kautský na vydání *Teorií o nadhodnotě* a Eduard Bernstein na vydání korespondence mezi Marxem a Engelsem.¹⁴² Ačkoliv práce, zdá se, byla rozdělena vcelku rovnoměrně, přesto se historici dělnického hnutí ani intelektuálních dějin neshodnou, kdo je odpovědný za hypertrofování Marxova myšlení ve více či méně rigidní ideologický systém. Někteří badatelé podezírají zejména Friedricha Engelse,¹⁴³ jiní Karla Kautského (viz dále) nebo Georgije Plechanova či V. I. Lenina.¹⁴⁴

Druhá internacionála vznikla v červnu roku 1889 na mezinárodním kongresu v Paříži jako mezinárodní sdružení socialistických stran převážně se hlásících k marxismu a byla výrazně ovlivňována taktovkou marxistického vedení Německé sociální demokracie. Dobová popularita Marxových názorů byla dána průnikem několika faktorů: hospodářský a sociální

---

¹⁴⁰ Viz vzpomínku Karla Kreibicha: „V tomto Engelsově spisu [jednalo se o *Anti-Dühringa*, J. M.] jsem poprvé četl o marxistickém názoru na filosofii. ... U Engelse jsem však našel rukověť k marxistickému pojetí filosofie.“ KAREL KREIBICH, *Těsný domov, širý svět*, Liberec 1968, s. 94. Obdobně se i Marxovy dvě brožurky dostaly i k mladému Karlu Kneschkeovi, srov. KARL KNESCHKE, *Vom Leben erzogen: Jugendjahre eines Arbeiters*, Berlin 1960, s. 84.

¹⁴¹ K recepci Marxových děl srov. DAVID RENTON, *Classical Marxism. Socialist Theory and the Second International*, Cheltenham 2002, s. 1-45, k ekonomickému determinismu viz CHANTAL MOUFFE, *Hegemony and ideology in Gramsci*, in: *Gramsci and Marxist Theory*, ed. Chantal Mouffe, Londýn 1979, s. 169-176.

¹⁴² M. ZNOJ, *Tamtéž*, s. 36.

¹⁴³ Podle Milana Znoje „[j]e třeba si uvědomit, že marxismus jako systematické učení zformoval především Engels.“ Konstituce ortodoxního marxismu měla probíhat „[p]o třech liniích: důležitou roli sehrály texty, které Engels sám publikoval a které rozvíjely Marxovo myšlení v dalších oblastech poznání, za druhé to byly Engelsovy edice Marxových textů a předmluvy, které k nim psal, byly výběrové a interpretační, a za třetí nelze pominout autoritu, jíž se v Engels v socialistickém hnutí těšil, takže vůdcové a teoretici II. internacionály s ním konzultovali všechny významnější teoretické i politické otázky hnutí. Sotva lze pochybovat o tom, že marxismus, jak se historicky prosadil, byl v rozhodující míře zprostředkován Engelsem.“ M. ZNOJ, *Marxismus*. Obdobnou kanonizační roli přisoudil Engelsevi i Miloslav Petrušek. Právě Engels měl Marxovo dílo rozparcelovat na tři oddělené části: „filosofii s akcentem na dialektiku, politickou teorii s akcentem na teorii nadhodnoty a na socialismus jako teoretické i praktickopolitické vyústění částí předchozích složek s akcentem na vědeckost Marxovy vize...“ MILOSLAV PETRUSEK, *Marx, marxismus a sociologie: texty z pozůstalosti*, Praha 2014, s. 25-26.

¹⁴⁴ M. PETRUSEK, *Marx*, s. 27.

vývoj spojený s nástupem monopolního kapitalismu dával za pravdu jeho prognózám a obecně posílil relevanci vznikajícího marxismu. Malovýroba řemeslného charakteru ztrácela rychle na významu a na její místo nastupovala nová odvětví, jako například elektrotechnický či automobilový průmysl. Stát začal intervenovat v záležitostech týkajících se obchodní politiky.¹⁴⁵ V Německu i v Rakousku byly zrušeny protisocialistické zákony a zdejší sociálně demokratické strany (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, dále jen „SPD“ a Sozialdemokratische Arbeiterpartei) zaznamenaly obrovský rozmach, stejně jako dělnická hnutí v jiných evropských státech a zájem o tzv. sociální otázku rostl napříč společnostmi.

Podle Erica Hobsbawma můžeme dynamiku vývoje Druhé internacionály rozdělit do tří fází: 1) 80. a raná 90. léta 19. století jsou dobou skokového růstu hnutí i nadějí do něj vkládaných, politické strany začínají otevřeně deklarovat marxismus jako svůj program; 2) od poloviny 90. let 19. století až do roku 1905 internacionála rychle rostla, ale neubránila se fragmentaci do národních větví; 3) ruská revoluce oživila a povzbudila revoluční levici v marxistickém hnutí i mimo něj, hnutí opět rychle rostlo, jak dokládá zdvojnásobení se počtu členů v amsterodamské odborové internacionále z 3 milionů členů na téměř 6 milionů členů v roce 1913. Rychlé rozšíření se obeznámenosti – minimálně se jménem – Karla Marxe však nutně neznamenovalo jeho bezvýhradné akceptování.

Marxismus nestál v dobovém intelektuálními poli odděleně, nýbrž se prolínal a kombinoval s ostatními dobovými intelektuálními vlivy. S rozmachem hnutí rostla i očekávání, nicméně na přelomu století se dostavil pocit krize a pochybnosti o tom, je-li teze o vyčerpávání se kapitalismu správná, neboť po vleklé hospodářské depresi let 1873-1896 nastalo prudké hospodářské oživení. Dosud spíše živelné hnutí se institucionalizovalo, z SPD se stal byrokratický obr s 11 000 zaměstnanci – nicméně se mezi socialistickými stranami jednalo spíše o výjimku. Strany se začaly soustředit na každodenní politiku a příslib brzké společenské změny se vytrácel, jak nasvědčovaly i skeptické hlasy zaznívající v polemice o revizionismu, vyvolané Eduardem Bernsteinem po Engelově smrti v roce 1896. Vlivem těchto debat i národnostních sporů se vytrácel pocit jednoty dělnické třídy, pakliže kdy existoval.¹⁴⁶

Ernesto Laclau a Chantal Mouffe rozlišují tři základní odpovědi na tuto krizi marxismu: vznik marxistické ortodoxie, revizionismus a revoluční syndikalismus, přičemž do středoevropského prostoru zasáhly zejména první dvě jmenované tendence. Za čelné představitele marxistické ortodoxie můžeme považovat zejména Karla Kautského a Augusta

¹⁴⁵ O. URBAN, *Kapitalismu*, s. 83.

¹⁴⁶ D. RENTON, *Classical*; ERIC J. HOBSBAWM, *How to Change the World: Tales of Marx and Marxism*, London 2011, s. 211-260.

Bebela. Nejvlivnější interpretace Karla Kautského byly motivovány snahou překonat rozpor mezi revolučním jazykem a reformní praxí, resp. na teoretické úrovni usmířit reformisty a revolucionáře. Šířil je zejména pomocí časopisu *Die Neue Zeit* věnovaného teoretickým otázkám, jehož redakci vedl téměř 35 let, tj. od roku 1883 do roku 1917.¹⁴⁷ Marxismus v jeho podání, rozšiřovaný a dominovaný zejména v popularizačním spisku *Karl Marx' Ökonomische Lehren* (1887), byl postaven na roveň přírodním zákonům.¹⁴⁸ Vývoj kapitalismu měl vést k neustálému zjednodušování třídní struktury, revoluce byla nevyhnutelným následkem rozvoje ekonomických rozporů v kapitalistickém módu produkce – ideologie neměla žádnou autonomii, protože rozvoj socialistického vědomí byl následkem početního růstu proletariátu a zhoršení ekonomických rozporů vyznačujících se zejména rostoucí koncentrací kapitálu, nadprodukcí zboží a proletarizací zaměstnanců. Dialektický proces byl interpretován ve smyslu obecné evoluční teorie, jinými slovy došlo k fúzi hegelianství a darwinismu. Revoluce již nebyla bezprostředně nutná, ale v budoucnosti k ní nezvratně muselo dojít, přestože darwinismus sám osobě nenabízí předpovědi budoucího vývoje. Proto mohl Kautsky tvrdit, že „[n]aším úkolem není organizovat revoluci, ale organizovat sama sebe pro revoluci.“ Úkolem sociální demokracie byla agitace a organizace práce. Pomocí nich měla být sjednocována roztržštěná německá dělnická třída čelící střední třídě sjednocující se pod ideologickou nadvládou finančního kapitálu a militarismu. Teze o zjednodušování třídního boje zároveň tvůrcům marxistické ortodoxie umožňovala opomíjet sporná pole výkladu, např. agrární otázku.¹⁴⁹

Druhou významnou reakcí pak bylo revizionistické vystoupení Eduarda Bernsteina (1896) ovlivněné jeho pobytem v Anglii a fabiánstvím. Na základě statistického zkoumání vyvracel tezi o zjednodušování třídního konfliktu a odumírání státu a poukazyval na to, že v duchu evoluční teorie dochází spíše ke vzniku nových komplexních forem. Socialismus se proto nemůže prosadit díky ekonomické katastrofě zhroucení kapitalismu, neboť ten právě vstoupil do nového období stability. Terčem jeho kritiky se stal rozpad teorie a praxe socialistických stran, plynoucí ze snahy tvůrců marxistické ortodoxie udržet stranu jednotnou. Namísto toho Bernstein požadoval takovou teorii, jež umožní popsat a vysvětlit aktuální stav socialistického hnutí a připustí autonomní politické zásahy (na rozdíl od ortodoxní verze, podle níž představuje politické jednání mechanický důsledek proměn v ekonomické základně).

---

¹⁴⁷ ZDENĚK ŠOLLE, Karl Kautsky und die Arbeiterbewegung in der Tschechoslowakei, in: *Briefwechsel mit der Tschechoslowakei 1879-1939*, ed. Z. Šolle, Frankfurt – New York 1993, s. 7-61, zde s. 15.

¹⁴⁸ Tomuto spisu se dostalo i brzkého převedení do češtiny, viz KARL KAUTSKY, *Karla Marxa Ekonomické nauky*, Brno 1889.

¹⁴⁹ ERNESTO LACLAU, CHANTAL MOUFFE, *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*, Praha 2015, s. 27-61; CH. MOUFFE, *Gramsci*; D. RENTON, *Classical*; HELGA GREBING (hg.), *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland: Sozialismus – Katholische Soziallehre – Protestantische Sozialethik*, Essen 2000, s. 156-160.

Nicméně nelze tvrdit, že by se Bernsteinovy a Kautského názory zcela rozcházely. Bernstein kritizoval sice dvojznačnost hegelovské dialektiky, jež podle něj měla na svědomí právě rozpad teorie a praxe strany či vznášel námitky vůči Marxově teorii nadhodnoty, nicméně v ostatních bodech se držel ortodoxie marxistické politické ekonomie i marxistické filozofie dějin, kterou neodmítal, pouze odmítal její přetvoření do uzavřeného systému predikujícího budoucí vývoj; tedy takový typ historické kauzality, který Karl R. Popper kritizoval jako *bídu historicismu*.¹⁵⁰

Své názory na vyzvání Kautského a Adlera představil v knize *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (1899)¹⁵¹ a zahájil tak diskusi na evropské úrovni, jež trvala až do začátku Velké války, do níž se zapojily snad všechny dobové kapacity socialistického hnutí: vedle Kautského a Bebela především Rosa Luxemburgová, Georgij Plechanov, Jules Guesde či Antonio Labriola. Vzhledem k tomu, že kapitalismus nemohl být jednoduše zničen, považoval za mnohem účinnější postupné reformy, družstevnictví, zejména konzumní družstva, a (dle anglického vzoru) municipální socialismus, spíše než násilnou revoluci. Kapitál a kapitalisté se měli dostat pod účinnější společenskou kontrolu. Revizionismus byl sice „poražen“ sjezdovými usneseními SPD v letech 1899 a 1903, nicméně to neznamená, že by reformní snahy zanikly. Jak vysvítá z výše řečeného, reformismus jako opak revolučnosti spojoval marxistickou ortodoxii s marxistickým revizionismem, což dokládá i fakt, že oba proudy byly výrazně ovlivněny evolucionistickým myšlením.¹⁵²

Stručné načrtnutí hlavních vývojových linií ustanovující se marxistické ortodoxie i marxistického revizionismu ukazují, že koaliční potenciál marxismu byl široký a ve své podstatě byl otevřen mnoha intelektuálním fúzím. Díky tomu marxismus mohl proniknout do mnoha společenských oblastí. Ovlivnil zejména vznikající politické vědy a sociologii, méně úspěšný byl na poli akademické ekonomie a historie, jež ovšem odmítala historické zákony jako takové (tzv. spor o Lamprechta).

Proti Marxovi mobilizovali zejména akademici v Německu, jako byli Eugen Böhm von Bawerk (*Das Ende des marxischen Systems*, 1896), Karl Rudolf Stammler (*Wirtschaft und Recht nach materialistischer Geschichtsauffassung*, 1896) či Heinrich Herkner (*Die Arbeiterfrage*, 1896), z rakouských kritiků pak lze zmínit Masarykovu *Otázku sociální* (taktéž z roku 1896).

---

¹⁵⁰ Ovšem bez toho, aby citoval z jakéhokoliv Marxova díla.

¹⁵¹ Tato kniha byla jako jediná z děl Eduarda Bernsteina vydána rovněž i česky v překladu mladočeského politika Ladislava Machače, srov. EDUARD BERNSTEIN, *Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie*, Praha 1902.

¹⁵² H. GREBING, *Geschichte*; E. LACLAU, CH. MOUFFE, *Hegemonie*; CH. MOUFFE, *Gramsci*.

Na druhou stranu mnoho akademiků, ač nebyli příznivci sociální revoluce, uznávali a oceňovali zejména Marxe jako bystrého společenského analytika. Marxismus tak byl již od svého počátku zatěžkán „dualistickým dědictvím“, neboť mohl představovat jak politickou programatiku, tak i prostředek kritické sociální analýzy.¹⁵³ Pomocí tohoto dvojdomí je možno definovat základní znaky marxismu: chápání sebe sama jako objektivní vědu, která je nicméně sociálním činitelem, neboť věří, že lidé mají zájem a sílu (revolucí) změnit společenský systém, čímž je naplněn požadavek jednoty teorie a praxe.

Nicméně jak bylo vysvětleno výše, ani tyto základní premisy nezůstaly nedotčeny, neboť soudobí marxističtí teoretikové a vůdci dělnického hnutí se museli vyrovnávat jak s vývojem kapitalismu a formulovat analýzu v polích a tématech, kde klasické texty nedostačovaly, a integrovat či akceptovat širokou paletu intelektuálních vlivů. Přesto se tvůrci marxismu, stavícího na dílčí interpretaci Marxova díla, pokoušeli vytvořit z marxismu uzavřený systém, který jim umožňoval držet pohromadě různé sociální skupiny a názorové proudy, a zároveň vysílat konsolidovaný, ale simplifikovaný, a tedy teoreticky nepříliš náročný obsah i vůči své klientele – dělnictvu a dalším pracujícím.

2.2. Formování sociální demokracie a recepce marxismu v Předlitavsku (do Hainfeldského sjezdu)

Stejným zlomem, jakým byla pro marxismus na globální úrovni Druhá internacionála, představoval pro habsburskou monarchii tzv. slučovací sjezd v Hainfeldu. V tradičních politických dějinách figuruje jako zásadní přelom: po rozmachu dělnického hnutí na přelomu 60. a 70. let 19. století, kdy se z podhoubí partikulárních veřejností začaly formovat první sociálně demokratické strany, mnohdy však ještě pod egidou národních liberálů, byl jejich růst zastaven s nástupem Eduarda Taaffeho do čela předlitavské vlády. Tvrdé represe hnutí oslabily, neboť mnoho dosavadních vůdců bylo zatčeno a odsouzeno, jiní emigrovali,¹⁵⁴ a ostatní upadli do vleklých sporů mezi umírněnými a radikály odmítajícími legální politickou činnost (všeobecné hlasovací právo, reformy). Hainfeldský sjezd je proto možné vnímat jako začátek konsolidace hnutí, ale má svou logiku i z hlediska sledovaného tématu, neboť dal

---

¹⁵³ Tato úvaha je inspirována tvrzením Michala Kopečka o dualismu marxismu v 50. letech 20. století jako nástroji legitimizace režimu a zároveň prostředku kritické sociální analýzy, srov. MICHAL KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, Praha 2009, s. 118-119.

¹⁵⁴ Jednalo se např. o Josefa Boleslava Pecku, Norberta Zoulu či Josefa Schillera. ZDENĚK ŠOLLE, *Josef Boleslav Pecka*, Praha 1987, s. 127. K Schillerovi srov. PAUL REIMANN, Schiller Seff und die Geschichte der Nordböhmisches Arbeiterbewegung, in: *Gesammelte Werke*, ed. J. Schiller, Liberec 1928, s. 68 ann.

socialistickému hnutí programovou základnu: pro marxismus jako hlavní program nové strany se vyslovilo i 10 českých z celkových 110 delegátů.¹⁵⁵

Nicméně abychom pochopili význam Hainfeldského sjezdu, je nejprve nutné podniknout exkurz k době předcházející, v níž se dělnické hnutí rodilo a stejně jako socialistické myšlení postupně emancipovalo z vlivu národních liberálů. *Pronikání marxismu do českých zemí* se soustavně věnoval v 50. letech 20. století Ivan Dubský, jehož stejnojmenná kniha se dočkala – kvůli údajnému revizionismu, snad kvůli ikonoklastnímu názoru, že nepochopení Marxovy filozofie se stalo součástí zápasu o marxismus – vydání až v roce 1963.¹⁵⁶ Dubský sleduje paralelně se utvářející dělnické hnutí a socialistickou teorii, ovšem pouze v českojazyčném prostředí.

První historické kořeny českého socialismu hledal u dobově populárního okruhu tzv. radikálních demokratů krystalizujícího se v revoluci let 1848/1849. Jejich role byla optikou národní historiografie do té doby nahlížena jako bezvýznamná či paradoxní (jejich revoluční vystoupení zhatilo snahy o nenásilné a legalistické řešení). Až Karel Kosík vytvořil z české radikální demokracie „politický a duchovní směr“, který měl českou politiku ovlivňovat ještě dalších dvacet let. Nepovažoval je za úspěšný, neboť nebyl schopen oslovit lid a plně se emancipovat od svého buržoazního pozadí.¹⁵⁷ Nicméně již v době působení radikálních demokratů doléhaly do Čech první – nesoustavné – ozvuky děl Karla Marxe a Friedricha Engelse; hlavním zdrojem povědomí o otázkách komunismu a socialismu zůstávalo dílo Lorenze von Stein, který politické myšlení radikálních demokratů neovlivnil.¹⁵⁸ Marxovy spisy začaly do Předlitavska soustavněji pronikat až od druhé poloviny 60. let 19. století. A ačkoliv až do 90. let nebyla Marxova teorie podrobněji rozpracována, základní prvky marxismu se dle Dubského implicitně uplatňovaly v emancipačním boji proletariátu;¹⁵⁹ u tohoto tvrzení je však možné přání označit za otce myšlenky.

---

¹⁵⁵ JAN GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 15-22

¹⁵⁶ IVAN DUBSKÝ, *Pronikání marxismu do českých zemí*, Praha 1963, s. 11; Za revizionistickou byla považována již Dubského první publikace *Raná tvorba K. Marxe a B. Engelse* vydaná v roce 1957, v níž marxismus nefiguruje jako uzavřený systém, nýbrž jako „otevřená totalita“. Podle Dubského bylo nesprávné stavět rané práce Marxe a Engelse proti jejich pozdnímu dílu. Stejně tak chybné bylo je opomíjet, neboť tvoří důležitý předpoklad pro pochopení jejich pozdějšího myšlení, M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu*, s. 321.

¹⁵⁷ Koncept české radikální demokracie popularizoval zejména Karel Kosík, srov. KAREL KOSÍK (ed.), *Čeští radikální demokraté: výbor politických statí*, Praha 1953 a TÝŽ, *Česká radikální demokracie: příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*, Praha 1958. Ke Kosíkovi a genealogii pojmu v české historiografii srov. též KRISTINA ANDELOVÁ, JAN MAREŠ, *Hledání radikální demokracie*. Karel Kosík a filozofie (českých) dějin, *Dějiny-teorie-kritika* 2/2014, s. 183-211.

¹⁵⁸ Srov. I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 68-87. Podrobně k dějinám socialistického myšlení od doby předbreznového až po dílo Josefa Boleslava Pecky srov. klasickou práci JAROSLAVA PEŠKOVÁ, *Utopický socialismus v Čechách v XIX. století*, Praha 1965.

¹⁵⁹ I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 21.

V počátcích dělnického hnutí – stejně jako u honoračních stran – nelze hovořit o rozvinutých stranických strukturách. Politické strany de iure ani neexistovaly a nedisponovaly právní subjektivitou.¹⁶⁰ V politických spolcích se dlouhodobě organizovala zanedbatelná menšina dělníků, nehledě na to, že až do roku 1884 české dělnické spolky nesměly působit jako spolky politické.¹⁶¹ Platformu dělnického spolčování proto představovaly od 60. let 19. století zejména vzdělávací i profesní spolky a podpůrné pokladny.¹⁶² Největší spolek v Předlitavsku čítal přes 5500 členů, na územích Čech patřil k nejprogresivnějším ašský spolek, který se v roce 1863 přihlásil k Lassallovu *Všeobecnému německému dělnickému spolku* a propojoval v sobě lassallovský socialismus s protestantskými hodnotami, nicméně v rámci Čechů zůstal izolován.¹⁶³ V Praze patřily k nejaktivnějším malostranská a smíchovská dělnická beseda, tvořené konglomerátem různých směrů dělnického hnutí, které našly své zastoupení i v časopisu *Dělník* vycházejícím od 1. prosince 1867.¹⁶⁴

Absenci organizační struktury doplňovala rovněž nízká míra zapojení se do dělnických asociací: ve Vídni bylo na přelomu 60. a 70. let organizováno pouze 10 % dělníků, ti však představovali 44 % všech organizovaných dělníků v habsburské monarchii.¹⁶⁵ Na druhou stranu je nutné připočítat k faktorům, jež umožňovaly diseminaci socialistických myšlenek, poměrně vysokou míru mobility a fluktuace továrního dělnictva, což ve svém důsledku podporovalo synkretický charakter jejich politického myšlení. V této situaci tedy jednotlivým spolkům dominovaly individuality v podobě jednotlivých vůdců (*starke Männer ohne Basis*),¹⁶⁶ kteří sehrávali důležitou roli jak při rozchodu s národními liberály v první polovině 70. let, tak v konfliktu mezi tzv. umírněnými a radikály v letech osmdesátých.

Za členy sociálně demokratické strany byli obvykle považováni abonenti stranického a odborového tisku, což vedlo k paradoxním situacím, kdy mohli být mezi členy strany

---

¹⁶⁰ Jeden ze zákonů tzv. Prosincové ústavy O právě spolčovacím, vydaný 15. listopadu 1867, důsledně rozlišoval mezi politickými spolky, jimž bylo zapovězeno zřizovat filiálky či svazy. Seznam členů byl odevzdáván okresnímu politickému úřadu, který kontroloval, zda-li se mezi jeho členy nenachází ženy, nezletilé osoby a cizinci, jimž bylo členství v politických spolcích zakázáno. O tom, co je politický spolek, rozhodoval zemský úřad, příp. ministerstvo vnitra, díky čemuž docházelo i k rozpouštění spolků deklarovaných jako nepolitické. Srov. MAREK LAŠŤOVKA et al., *Pražské spolky: Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990*, Praha 1998, s. XII-XIII.

¹⁶¹ L. FASORA, *Dělník a měšťan*, s. 95-96; J. KOŘALKA, *Češi v habsburské říši*, s. 260.

¹⁶² J. KOŘALKA, *Češi*, s. 240.

¹⁶³ Srov. WOLFGANG MADERTHANER, Die Entwicklung der Organisationsstruktur der deutschen Sozialdemokratie in Österreich 1889 bis 1913, in: *Sozialdemokratie und Habsburgerstaat*, hg. W. Maderthanner, Wien 1988, s. 25-52, zde s. 25; I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 64-67.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 94-106; J. KOŘALKA, *Češi*, s. 255.

¹⁶⁵ ERNST HANISCH, PETER URBANITSCH, Grundlagen und Anfänge des Vereinswesens, der Parteien und Verbände in der Habsburgermonarchie, in: *Habsburgermonarchie VIII*, Teilband I: *Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation*, Wien 2006, s. 81.

¹⁶⁶ W. MADERTHANER, Die Entwicklung, s. 26.

zahrnování např. hostinští, jejichž lokály odebíraly tisk určený dělníkům.¹⁶⁷ Započítávali se rovněž členové odborů, přičemž právě odbory dlouho představovaly důležitou převodní páku v komunikaci s dělnictvem. Odborový tisk byl však mnohem méně programově, resp. ideologicky zatížen, a proto nebude v této studii pojednán.¹⁶⁸ Rozvoj dělnického tisku byl velmi dynamický, časopisy vznikaly a zanikaly, měnily se jejich redakce a tím i jejich inklinace a zaměření.¹⁶⁹ Redaktoři dělnického tisku suplovali neexistující stranické vedení¹⁷⁰ a skrze sjezdová usnesení doporučovali dělníkům k pozornosti i vybrané listy. Náklad listů však nebyl příliš výrazný, zprvu se pohyboval obvykle v řádu několika stovek, na přelomu 70. a 80. let stoupl až téměř ke dvěma tisícům a až v roce 1893 byla brněnská *Rovnost* schopná překročit náklad 5000 výtisků.¹⁷¹

Vymezování se proti nacionálně-liberální egidě začalo v první polovině 70. let 19. století a výrazně k tomu napomohla hospodářská krize trvající od roku 1873,¹⁷² nicméně nelze hovořit o jednoznačném příklonu k marxistické politické teorii. Myšlení českých socialistů se zakládalo na *politickém lyrismu* kladoucím důraz na mravní oprávněnost svých požadavků a dovolávání se abstraktní spravedlnosti a ideálů svobody a humanity.¹⁷³ Ačkoliv tento *lyrismus* lze připisovat na vrub intelektuálnímu vlivu nacionálně-liberálních elit, je rovněž možné stopovat genetickou příbuznost mezi liberalismem a socialismem už od osvícenství. Oba směry sdílejí teleologický výklad dějin postupujících od temné minulosti k světlé budoucnosti, oba bojují za nový lepší svět proti temnotě – kněžstvu, šlechtě, feudálnímu systému, oba prosazují nové vědecké zdůvodnění světa proti tradičnímu náboženskému výkladu.¹⁷⁴ Heslo „svoboda, rovnost, bratrství“ si mohly plnohodnotně přisvojit obě strany, spor se pak přesunoval do roviny výkladu jednotlivých pojmů. Pro socialisty byl nepřijatelný výklad postavený na premise, že

¹⁶⁷ W. MADERTHANER, *Die Entwicklung*, s. 37.

¹⁶⁸ *Tamtéž*, s. 26 ann; ERNST HANISCH, *Die Marx-Rezeption in der österreichischen Arbeiterbewegung*, *Südost-Forschung* 1978, s. 119.

¹⁶⁹ Např. Zdeněk Šolle ve své práci věnované českému dělnickému zejména v 90. letech 19. století vypočítává 29 sociálně demokratických časopisů a 12 odborových časopisů, srov. Z. ŠOLLE, *Dělnické hnutí*, s. 322-323. Jiný seznam lze najít dělnických časopisů do r. 1885 lze najít v JOSEF BERNÁŠEK, *Obrázky z prvních dob dělnického hnutí*, Praha 1957, s. 182-183.

¹⁷⁰ W. MADERTHANER, *Die Entwicklung*, s. 30.

¹⁷¹ Např. časopis *Dělník* vycházel mezi lety 1867-1872 v nákladu 700 kusů, náklad Budoucnosti stoupl mezi lety 1878 a 1882 z 1100 na 1700 kusů. Srov. MARTIN SEKERA, *Das tschechische Pressewesen*, in: *Habsburgermonarchie VIII, Teilband II: Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Wien 2006, s. 2007-2011, 2023-2026. Německému dělnickému a sociálně demokratickému tisku v Čechách se Martin Sekera nevěnoval.

¹⁷² E. HANISCH, P. URBANITSCH, *Grundlagen*, s. 79; Srov. J. MAREŠ, V. STROBACH, *Třída dělníků*, s. 45 ann.

¹⁷³ I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 127.

¹⁷⁴ E. HANISCH, P. URBANITSCH, *Grundlagen*, s. 79.

svobodnými občany mohou být pouze *Männer von Bildung und Besitz*, tedy majetní a vzdělaní muži, kteří díky těmto předpokladům získali nárok na volební právo.¹⁷⁵

Právě důraz na dosažení volebního práva charakterizoval etatistický rozměr lassallovství, v němž stát funguje jako motor dějinného vývoje garantující přechod od konfliktní situace mezi prací a kapitálem k situaci, kdy se vzdělávající se a vzdělané dělnictvo stane svým vlastním pánem (a podnikatelem). Vliv Lassallových myšlenek je přesto historiografií nazírán jako součást emancipace od národně-liberálního svépomocného étosu, mezi jehož typické představitele patřil Chleboradův Oul. Rozchod od svépomocné koncepce byl sice již ohlášen programem ustavujícího sjezdu SPD, který se uskutečnil v srpnu 1869 v Eisenachu, jehož se zúčastnili rovněž 4 rakouští delegáti.¹⁷⁶ Osvětový a vzdělávací étos však zůstal socialistickým politikám vlastní až hluboko do 20. století.

Eisenašský program se stal základem i samostatného programu rakouské sociální demokracie, který byl přijat 74 delegáty na sjezdu v Neudörflu.¹⁷⁷ Vypuštěna byla úvodní věta o svobodném státě (*freie Volksstaat*) a nároku dělníka na „plný výtěžek práce“, požadavek „osvobození pracujícího lidu z námezdní práce a třídního panství odstraněním kapitalistického způsobu vykořisťování“ zůstal zachován. Mezi další programové body patřilo všeobecné volební právo, svoboda tisku, shromažďování a spolčování, odluka státu a církve, povinná a bezplatná základní školní docházka a zavedení normálního pracovního dne. Lassallovsky konotovaná státní podpora svobodného družstevnictví zůstala také zachována.

Pod vlivem gothajského programu SPD (1875) došlo k revizi programu na III. sjezdu rakouské sociální demokracie ve Vídeňském Novém Městě (1876), socialistická perspektiva měla být oslabena a „boj dělnictva v Rakousku“ se měl pohybovat „na půdě stávající ústavy“; nicméně o rok později, na sjezdu v Atzgersdorfu byl ohlášen návrat k neudörfelskému programu. Z gothajského programu vycházel rovněž program Československé strany sociálně demokratické (1878), který „s ohledem na možnost legálního působení opatrně a nepřímou a někdy neorganicky směřoval marxistické pojmy s lassallovskou terminologií.“ Zcela jasně však deklaroval „že práce jest pramenem všeho bohatství a vzdělanosti“, nicméně „[v] dnešní společnosti jsou pracovní prostředky ... monopolem jedné třídy... Boj za osvobození dělnické třídy není bojem o třídní privileje a monopoly, nýbrž o rovné právo a rovné povinnosti a o zrušení třídního panství.“¹⁷⁸ Socialismus, resp. marxismus v tomto pojetí měl navazovat na

¹⁷⁵ Přehledně k vývoji volebního práva srov. O. URBAN, *Kapitalismus a česká společnost*, s. 230-236.

¹⁷⁶ E. HANISCH, *Die Marx-Rezeption*, s. 92-121, zde s. 98.

¹⁷⁷ I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 195-198.

¹⁷⁸ OTTO URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 344-348, citace s. 348. Oba programy jsou přetištěny rovněž v PETR PROKŠ (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*, Praha 1999, s. 11-22, citace s. 20-21.

„demokratické tradice české kultury“,¹⁷⁹ což opět podporovalo prolínání marxistické filosofie s nemarxistickými, mnohdy tzv. revizionistickými intelektuálními směry,¹⁸⁰ včetně nacionalistických vlivů.

Za charakteristický znak politického myšlení českých socialistů považoval Dubský v podstatě marxistickou činnost, jež je ale popsána ve velmi abstraktních – a velmi často též morálních – pojmech (socialismus jako zasloužená říše lásky a pojistka zaslouženého štěstí). Marxismus tedy v případě českých socialistů nenaplňoval požadavek splynutí teorie a praxe, neboť pro konkrétní analýzy hospodářské či politické situace byl využíván jen výjimečně.¹⁸¹

Míra ovlivnění sociálně demokratických stran formujícím se marxismem se však v rakouském a německém prostředí lišila. Ernst Hanisch a Helmut Rumpler zdůrazňují úzkou a nepřilíš inovativní návaznost rakouské sociální demokracie na (říšsko)německý model, který se měl odrazit i v její implicitní velkoněmecké orientaci. Transfer idejí a vzorů podle jejich názoru probíhal na ose dělnické hnutí v Německu-německé dělnické hnutí v Rakousku-periferní dělnická hnutí ostatních národních společností.¹⁸² Tomu odpovídá i názor Ivana Dubského, že „němečtí sociální demokraté, např. na Liberecku byli mnohem dále než čeští“.¹⁸³

Naproti tomu Eric Hobsbawm podtrhl fakt, že marxismus německé intelektuály příliš nezajímal a sociální demokracie zůstala proto omezena na personální impulsy pocházející ze zahraničí (Karl Kautsky, Rosa Luxemburg, Alexander Parvus). Nicméně toto tvrzení nezohledňuje širokou transnacionální komunikaci vedoucích činitelů SPD. Rakousko se naproti tomu mělo vyznačovat silnou stranou identifikovanou s marxismem, jehož vztah zosobňovalo

---

¹⁷⁹ Toto tvrzení Ivana Dubského je na jedné straně nutné vnímat jako autorovu – ať již vědomou, či nevědomou – legitimizaci československé verze národního stalinismu, díky níž nebyl komunistický projekt ničím cizím v českých dějinách, nýbrž představoval jejich přirozené vyvrcholení. Nejvýraznějším nositelem tohoto náhledu byl Zdeněk Nejedlý, srov. dále ANDĚLOVÁ, MAREŠ, *Hledání*, s. 188 ann. Na druhé straně nelze opomenout, že tento názor o socialistech jako nositelích národní tradice, zejména té husitské, např. u představitele tzv. „předvědeckého socialismu“ Josefa Boleslava Pecky, srov. JAN RANDÁK, *V záři rudého kalicha*, Praha 2016 či J. KOŘALKA, *Češi*, s. 259: „Pecka a jeho spolubojovníci se dovolávali demokratických a revolučních tradic, především husitství...“. Rovněž Otto Urban cituje charakteristický výrok z manifestu otištěného v *Budoucnosti*, který byl vydán po Břevnovském sjezdu: „Národ, tu od Kollára tak nazvanou „nádobu lidstva“, musíme lidstvem, lidsky, svobodně žijícím a vyvíjejícím, naplnit tak, aby člověk v Čechu v čas potřeby našel bratra, spojence, spolupracovníka.“ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 349. Obdobné názory lze však zachytit i např. ve vzpomínkách Karla Kautského, srov. ZDENĚK ŠOLLE, *Karl Kautsky*, s. 10: „Der Sohn Karl war noch zur Zeit seiner Mittelschulstudien vom patriotischen Geist der gipfelnden tschechischen Nationalbewegung beseelt. Er selbst gedachte später oftmals dieser Zeit seiner inneren Entwicklung, wo gerade die von den demokratischen Traditionen des Hussitentums erfüllte tschechische nationale Atmosphäre einen fruchtbaren Boden für die Aufnahme sozialistischer Ideen schuf...“ Dále srov. poznámku č. 11 na str. 46-47.

¹⁸⁰ Nicméně Dubský nerozlišoval mezi revizionismem a reformismem, ačkoliv se nutně nejedná o jedno a totéž, viz výše.

¹⁸¹ I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 315.

¹⁸² E. HANISCH, H. RUMPLER, *Grundlagen*, s. 80-81. Tento pohled sdílí Lukáš Fasora, dle jehož názoru „říšskoněmecká sociální demokracie ... dosáhla stavu organizace, který byl v celosvětovém měřítku považován za unikátní, mimořádně vyspělý a v podstatě nedostížitelný.“ LUKÁŠ FASORA, *Stáří k poradě, mládí k boji: radikalizace mladé generace českých socialistů 1900-1920*, Brno 2015, s. 6.

¹⁸³ I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 21.

přátelství Victora Adlera s Friedrichem Engelsem a podporovala nechuť rakouských vlád k výrazným sociálním reformám. Marxismus zde měl do obecné kultury proniknout více než v Německu, což se odráželo i v zájmu intelektuálů o sociální demokracii. Jak se pokusím ukázat dále, stranická organizace byla naopak slabá a decentralizovaná a stala se spíše překážkou pro šíření marxismu.¹⁸⁴

Zcela jisté je, že jednotlivá národní hnutí byla odkázána v mnohem větší míře na překlad a parafrázi děl Marxe a Engelse stejně jako dalších vůdců a teoretiků dělnického hnutí, ale ani jazyková blízkost nebyla zárukou snadnější recepce či rychlejší cirkulace vědění.¹⁸⁵ Druhá uvedená je totiž vždy spojena s institucemi, a tedy s podílem na moci, o něž se vznikající sociálně demokratické hnutí hlásilo, a proto se muselo vyrovnávat s represí, jež diseminaci vědění brzdila. Zároveň cirkulaci vědění zpomalovala i nutnost zjednodušovat v zásadě akademické myšlenky tak, aby byly srozumitelné i těm, kterým bylo dopřáno jen základní vzdělání.

Jak ukázal Ernst Hanisch ve své studii věnované recepci díla Karla Marxe v rakouských zemích do roku 1889, první díl *Kapitálu* byl kupříkladu vydán roku 1867 v nákladu pouhého tisíce kusů. Od roku 1868 byl však již ve vídeňském *Arbeiter-Blatt* otiskován na pokračování *Komunistický manifest*, takže dle odhadů jej mohlo přečíst až 14 000 rakouských dělníků. Brzy následovaly rovněž výtahy z *Kapitálu*.¹⁸⁶ Ani vídeňskému hnutí se nevyhnul spor mezi lassallovci (Heinrich Oberwinder) a příznivci Marxe (Heinrich Scheu), nicméně i nadále – tak jako v Čechách – se obě jména objevovala často pospolu, stejně tak se i prolínal slovník a lassallovci neváhali používat pojmy marxistické analýzy a používat odkazy na Marxe či citace z něj jako ospravedlnění své činnosti.¹⁸⁷ V první polovině 70. let se v rakouském dělnickém tisku začaly objevovat i články Friedricha Engelse,¹⁸⁸ odkazy na *Kapitál* se stávaly častějšími a růstu popularity pomáhaly i dřevoryty s portrétem Karla Marxe, které mohly na stěnách doplnit či nahradit svaté obrázky a podpořit sebeidentifikaci dělníků s ikonami socialistického hnutí. I po sjezdu rakouské sociální demokracie v Neudörflu se v tehdejším stranickém tisku stále mísily prvky lassallovství a marxismu.¹⁸⁹ Lassallova popularita jako agitátora měla mezi

---

¹⁸⁴ E. HOBSBAWM, *How to Change*, s. 225; E. HANISCH, H. RUMPLER, *Grundlagen*, s. 85.

¹⁸⁵ Ke konceptu cirkulace vědění srov. např. JOHAN ÖSTLING, DAVID LARSSON HEIDENBLAD, ERLING SANDMO, ANNA NILSSON HAMMAR, KARI H. NORDBERG, *The history of knowledge and the circulation of knowledge: An introduction*, in: J. Östling, D. Larsson Heidenblad, E. Sandmo, A. Nilsson Hammar, Kari H. Nordberg (eds.), *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge*, Lund 201, s. 9-35.

¹⁸⁶ E. HANISCH, *Die Marx-Rezeption* s. 93-96.

¹⁸⁷ *Tamtéž*, s. 101.

¹⁸⁸ Jednalo se např. o články *Wie die Bourgeoisie die Wohnungsfrage löst*, otisky částí z *Postavení dělnické třídy v Anglii*, *Německé selské války*, ale i *Bídy filosofie*, jež byla přeložena do němčiny, *Tamtéž*, s. 102.

¹⁸⁹ *Tamtéž*, s. 105-106.

dělnictvem v Čechách i Rakousku trvat až do konce 80. let, nicméně vliv jeho učení měl postupně slábnout a být postupně nahrazován právě šířícím se marxismem.¹⁹⁰ To platilo takřka jistě na úrovni politických programů (lassallovské prvky se udržely v politických programech českých socialistů až do brněnského sjezdu v roce 1887), nicméně na úrovni myšlenkových horizontů dělnictva nebyla situace tak jednoznačná.¹⁹¹ Jeho úspěch byl zakódován v medialitě – jednoduchosti jeho brožur. Marxovo dílo bylo vnímáno jako špatně přístupné a vyžadující vysokou míru předporozumění, proto i Kautsky doporučoval, aby dělníci četli, pokud možno, nejdříve Engelse.¹⁹²

Nicméně spisy nebylo snadné sehnat, např. Engelsův spis *Postavení dělnické třídy v Anglii* se dal v antikvariátu sehnat za celých 6 zlatých (!). Proto postupem času vznikla potřeba opětovného vydávání děl, což nutilo socialistické vůdce promýšlet nové způsoby popularizace. Výsledkem byl odjezd Kautského z Vídně do Londýna, kde v Britském museu sepsal již výše zmíněný, mimořádně úspěšný popularizační spis *Karl Marx' ökonomische Lehren* – do roku 1899 se dočkal sedmi vydání a stal se nepostradatelnou součástí dělnických knihoven. Na druhou stranu, ani on nebyl garancí úplné srozumitelnosti.¹⁹³ Vedle toho Kautsky vydával další brožury, jednu z nich věnovanou stávkám přeložil do češtiny Ladislav Zápotocký.¹⁹⁴ Druhým dobově významným popularizátorem Marxe se stal Leo Frankl, do češtiny opět převedený Ladislavem Zápotockým.¹⁹⁵

S dostupností Marxových děl v češtině to bylo ovšem ještě horší. Samostatného vydání se dočkaly až v druhé polovině 90. let 19. století, stejně jako Kautského spisy.¹⁹⁶ Leč ani to neznamená, že se tiskoviny mohly dostat ke čtenářům, neboť první tuzemské vydání *Komunistického manifestu* (1893) bylo konfiskováno pro velezradu a popuzování k zášti,

---

¹⁹⁰ I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 130 ann. Nicméně pokud jde o charakteristiku J. B. Pecky, jedné z nejvýraznějších postav českého dělnického hnutí 70. a 80. let 19. století, tak si Dubský protičeří: Na jedné straně Pecka nebyl ovlivněn lassallovstvím, (s. 102), nicméně o několik stran dále píše, že „... nemůže být překvapením, že ... Pecka a jeho druhové se stále odvolávají Lassalla.“ (s. 145). Peckův životopisec Zdeněk Šolle se otázce explicitně nevěnuje, nicméně připouští plodné přetváření Lassallových názorů. V samotném Peckově díle jsou ovšem přímé odkazy k Lassallovu jménu řídké, srov. Z. ŠOLLE, *Josef Boleslav Pecka*, s. 88, 147 a 355.

¹⁹¹ E. HANISCH, *Die Marx-Rezeption*, s. 114. Karel Kreibich ve svých vzpomínkách dokonce napsal, že „[b]yli to Marx, Engels a Lassalle, kterého jsme až do začátku dvacátých let našeho [tj. 20. století, J. M.] století považovali za téměř stejně významného vůdce dělnické třídy jako Marxe a Engelse.“ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 47.

¹⁹² E. HANISCH, *Die Marx-Rezeption*, s. 117.

¹⁹³ *Tamtéž*.

¹⁹⁴ ZDENĚK ŠOLLE, *Karl Kautsky*, s. 11.

¹⁹⁵ Srov. I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 174-175; E. HANISCH, *Die Marx-Rezeption*, s. 105.

¹⁹⁶ Srov. KARL MARX, *Námezdní práce a kapitál*, Praha 1895; K. MARX, BEDŘICH ENGELS, *Komunistický manifest*, Brno 1893 (1. vydání), Praha 1898 (2. vydání); KARL KAUTSKY, *Ochrana dělnictva najmě mezinárodní ochranné zákonodárství dělnické a osmihodinový den pracovní*, Praha 1895; TÝŽ, *Parlamentarismus, zákonodárství lidové a sociální demokracie*, Praha 1895, TÝŽ, *Karla Marxa Ekonomické nauky*, Praha 1899; TÝŽ, *Erfurtský program*, Praha 1899; TÝŽ, *Předchůdci novějšího socialismu v Čechách a na Moravě*, Praha 1899.

ačkoliv se před tím objevil na pokračování v sedmi číslech vídeňských *Dělnických listů*. *Manifest* byl podle vzpomínek Josefa Hybeše znám již v 70. letech, pravděpodobně z německého, tzv. lipského vydání (1872), které bylo v Čechách zakázáno o tři roky později. Stejný osud postihl už první české vydání, jehož se *Manifest* dočkal v New Yorku v roce 1883, ovšem se zpožděním devíti let, na jaře 1892.¹⁹⁷ Dle Dubského našel ze spisů Karla Marxe mezi českými sociálními demokraty největší ohlas *Kapitál*, což je tvrzení, k němuž je záhodno být ostražitý.

Problém s ním měli totiž i straničtí intelektuálové. Nemusíme rovnou Victoru Adlerovi věřit, že „[v]on der Mehrwertgeschichte verstehe ich Nichts, sie ist mir auch völlig Wurst“, ale i Karl Renner si v době, kdy na počátku 90. let ještě jako univerzitní student četl první díl *Kapitálu*, poznamenal: „Ich war schwere Kost gewöhnt, las auch allabendlich ein Stück der „Reinen Vernunft“ Kants weiter und hatte damit keine besonderen Schwierigkeiten. Hier aber scheiterte ich gänzlich. Von manchen Sätzen war ich auf den Kopf geschlagen...“¹⁹⁸ Překlady částí *Kapitálu* vycházely v *Dělnických listech* (1879) pod názvem „Z říše anglických makléřů a bavlnářů“, o rok později vedl s pomocí Marxe svou polemiku v *Budoucnosti* Leopold Kochmann a později i Josef Krapka-Náchodský.¹⁹⁹ K popularizaci pak výrazně přispěl Pankrác Krkoška v *Rovnosti* na přelomu let 1885-1886, kde se v sérii článků věnoval procesu koncentrace kapitálu a samotným pojmům kapitálu, kapitalismu a nadhodnotě, a vyhlásil rovněž sbírku na překlad *Kapitálu*, již však zhatila jeho smrt.²⁰⁰

Spisy Karla Marxe a Friedricha Engelse však tvořily pouze část intelektuálního transferu mezi německým a rakouským prostředím. Hybeš vzpomínal na to, že se rovněž četl *Sozialdemokrat* a *Volksstaat*, což potvrzují i vzpomínky Karla Kreibicha: „Otec dostával totiž ze Žitavy ústřední orgán německé sociální demokracie *Sozialdemokrat*, který byl za výjimečného zákona proti socialistům v Německu vydáván v Curychu a tajně posílán do mnoha míst v říši. Ze Cvikova do nejbližších míst v Sasku byly jenom dvě hodiny pěšky. ... S tamějšími sociálními demokraty jsme měli jak osobní, tak i organizační styky. Již v sedmdesátých letech se do Cvikova posílala také socialistická literatura. Cestování přes hranice bylo až do první světové války volné, bez cestovních průkazů, nikdo se přitom neptal

---

¹⁹⁷ MICHAEL WÖGERBAUER, PETR PÍŠA, PETR ŠÁMAL, PAVEL JANÁČEK a kol., *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*, Díl I: 1749-1938, Praha 2015, s. 544; I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 169-172.

¹⁹⁸ E. HANISCH, *Die Marx-Rezeption*, s. 113, 116.

¹⁹⁹ L. FASORA, *Dělník*, s. 98.

²⁰⁰ I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 171.

ani na jméno; byla jen celní kontrola.“²⁰¹ A stejně tak další severočeský socialista a pozdější poslanec v říšské radě za Liberec, Josef Hannich, ve svých *Erinnerungen* uvedl, že z Německa liberečtí socialisté již na konci 60. let odebírali tiskoviny a brožury.²⁰² A nesmíme zapomenout na dělnické kalendáře, do nichž první zmínky o Marxovi pronikly již roku 1872.²⁰³ Jejich vliv na druhou stranu vyvažovaly sebevzdělávací sklony některých dělníků, jak dosvědčují paměti Václava Holka, kterému se podařilo shromáždit sbírku různorodých knih čítající: „[š]est svazků světových dějin, tři svazky světového a životního názoru, obě Vogtova díla, Büchnerovy sebrané spisy, tři svazky Lassallových projevů a spisů, Kautského Agrární otázka a větší počet menších spisů, to vše postupně mizelo z mého bytu. Evangelium přírody, tři ročníky Zeitschwingen a některé brožury ...“.²⁰⁴

Recepci marxismu zbrzdil sice rozkol v socialistickém hnutí, které se na počátku 80. let rozpadlo na tzv. umírněné a radikály, o čemž svědčily oddělené sjezdy umírněných v Brně a radikálů v pražských Holešovicích (oba 1882). Radikálové, inspirováni anarchismem požadovali „propagandu věci“ a z této pozice útočili na Marxe s Engelsem jako na „parlamentní politiky“, na druhou stranu svůj nepříliš teoreticky ukotvený postoj ospravedlňovali vybranými pasážemi z *Anti-Dühringa* a *Kapitálu*.²⁰⁵ Stejnou, ne-li větší měrou se však na hnutí podepsala policejní perzekuce, jež vyústila do série soudních procesů. V souladu s represivní protisocialistickou státní politikou byl roku 1884 vydán zákon o výjimečném stavu, který suspendoval liberální ústavu a umožňoval domovní prohlídky, uvěznění bez právního příkazu a možnosti odvolání se, dále vykazování podezřelých osob či zabavování dopisů a tiskovin.²⁰⁶

Hnutí bylo možné relativně snadno konsolidovat na hainfeldském sjezdu až poté, co i radikálové začali pochybovat o úspěchu tajných akcí a začali se opět postupně klonit k otevřené agitaci, jež byla sjezdem potvrzena uznáním principu „plné veřejnosti“.²⁰⁷ Prohlášení zásad hainfeldského programu se obsahově výrazně nelišilo od předchozích

---

²⁰¹ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 17. K čilému „přihraničnímu styku“ a intenzivní migrace za práci na česko-německé hranici srov. CAITLIN E. MURDOCK, *Changing places: society, culture and territory in the Saxon-Bohemian borderland*, Ann Arbor 2010.

²⁰² JOSEF HANNICH, *Erinnerungen: ein Beitrag zu der Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung*, Varnsdorf 1910, s. 11.

²⁰³ E. HANISCH, H. RUMPLER, *Grundlagen*, s. 85

²⁰⁴ VÁCLAV HOLEK, *Paměti: společná cesta české a německé sociální demokracie koncem devatenáctého století*, b. m. 2011, s. 222. Vogtovými díly jsou míněny knihy německo-švýcarského přírodovědce Augusta Christophu Carla Vogta (1817-1895), který se spolu s Ludwigem Büchnerem (1824-1899), autorem dobového bestselleru *Kraft und Stoff*, účastnil tzv. sporu o materialismus (Matereialismustreit). Časopis *Zeitschwingen* nesl podtitul *Monatsschrift für Volksbildung a Aufklärung*, mezi lety 1890 a 1902 vycházel v Liberci, posléze jeho vydávání převzal Anton Behr v Ústí nad Labem.

²⁰⁵ E. HANISCH, *Die Marx-Rezeption*, s. 110; I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 227.

²⁰⁶ W. MADERTHANER, *Die Entwicklung*, s. 28-29.

²⁰⁷ *Tamtéž*.

programů, na čemž měl podíl Karl Kautsky, který do návrhu programu z pera Victora Adlera zpracoval část z rezoluce umírněných z roku 1882. Explicitní odkaz na Marxe nepřicházel v úvahu, nicméně poprvé se v programu objevuje marxistická teleologie: „Přechod pracovních prostředků ve společné vlastnictví ... znamená tedy nejen osvobození dělnické třídy, nýbrž také naplnění historicky nezbytného vývoje.“²⁰⁸

V Hainfeldu se tak dle Ivana Dubského měl uzavřít dlouholetý proces splývání socialistické teorie (rozuměj marxismu) s dělnickým hnutím, neboť od té doby se sociální demokracie, byť často deklarativně či s různými dalšími výhradami, hlásila k Marxovu dílu.²⁰⁹ Přesnější se ale zdá být pohled akcentující, že hnutí bylo sjednoceno za cenu kodifikované heterogenity: pouze pluralismus byl zárukou jednoty, což se dále projevovalo zejména v Adlerově snaze bránit teoretickým diskuzím.²¹⁰ Už současníci a delegáti sjezdu vnímali, že „strana se programovým prohlášením postavila plně na marxistické stanovisko“,²¹¹ na druhou stranu ohlas teoretických debat mezi klientelou socialistických stran nelze přeceňovat.

Ani ve „vzorové SPD“ v době, kdy se z ní před první světovou válkou stala respektovaná a standartní parlamentní síla, nebyly teoretické ambice dělníků příliš náročné. Dieter Langewiesche ve své zevrubné studii věnované veřejným knihovnám v Německu před první světovou válkou a jimi pořádaným osvětovým přednáškám došel k závěru, že klasici marxismu – a to nejen Marx a Engels, ale i Lassalle, Liebknecht a Kautsky (ten včetně svého popularizačního spisu o Marxovi) – byli čtení a pochopení stejně málo jako klasici německé literatury (Goethe, Schiller, Heine), přestože jejich díla byla vypůjčována častěji. Osvětové přednášky měly vytvářet předpolí spíše pro četbu náročnějších spisů, častěji je však spíše nahrazovaly. Počet pravidelných čtenářů stranické literatury věnované vědeckému socialismu zůstával i nadále zanedbatelný. Představa o dělnících, kteří se po konci deseti- či více hodinové pracovní doby vrhají při světle petrolejky do četby *Kapitálu*, se ukázala i zde jako iluzorní.²¹²

Stejně tomu bylo, jak ukázal Jiří Pokorný, v téže době i v české sociální demokracii a to přesto, že podle Jiřího Kořalky patřilo české dělnictvo k tomu poměrně dobře vzdělanému.²¹³ V roce 1896 ustavená Dělnická akademie se zaměřovala na vybavení dělnických knihoven a pořádání kurzů a přednášek, v nichž se mísila stranická elita (např. Bohumír Šmeral, Antonín

---

²⁰⁸ P. PROKŠ, *Programy*, s. 28.

²⁰⁹ I. DUBSKÝ, *Pronikání*, 258-259.

²¹⁰ W. MADERTHANER, Die Entwicklung, s. 26-27; Z. ŠOLLE, *Karl Kautsky*, s. 16; J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 90-92.

²¹¹ J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 18-19.

²¹² DIETER LANGEWIESCHE, KLAUS SCHÖNHOFEN, Arbeiterbibliotheken und Arbeiterletüre im Wilhelminischen Deutschland, *Archiv für Sozialgeschichte* 1976, s. 135-204, zde s. 193 ann.

²¹³ Češi měli roku 1900 nejnižší procento analfabetů, a to i ve věkové skupině mužů narozených před rokem 1850, stejně jako téměř deset procent českých univerzitních studentů se rekrutovalo z rodin námezdních dělníků. Srov. J. KOŘALKA, *Češi*, s. 231-232.

Němec, Lev Winter či Josef Roušar) s dalšími příslušníky intelektuální elity, jako byl třeba Jan Herben nacházející se na nacionálním křídle pozdějších realistů. Největší popularitě se „těšily kurzy praktického rázu, v nichž se vyučovalo němčině, účetnictví a těsnopisu“, jejichž počet utěšeně rostl.

Ostatní součásti osvětové práce však spíše stagnovaly, nepovedlo se prosadit vydávání spisů, čímž byl ze světa sprovozen i další plán na vydání českého překladu *Kapitálu*. Tak, jako nacionalisté lamentovali nad stavem národního uvědomení, tak i nároky sociálně demokratických politických vůdců převyšovaly realitu: „O vlivu Marxovy nauky na dělnictvo naše můžeme zkrátka říci tolik, že je v něm rozšířen Marx, ale ne marxism; těch několik okřídlených marxovských hesel, o kterých děje se v našich konkurenčních pracích se zbožnou úctou zmínka, to přece ještě není daleko marxism.“²¹⁴ Přesto, ve světle předcházejícího líčení, se i toto může jevit jako úspěch.

Význam Marxe v dělnickém hnutí, jak napsal již Ernst Hanisch, byl integrativní a totemický, symbolizoval vědeckou záruku socialistické nauky. „Okřídlená marxovská hesla“ pak lze shrnout do přijetí pocitu, že dělníci jsou vykořisťováni, proto je třídní boj legitimním a nutným prostředkem, který vede k nezadržitelnému vítězství socialismu.²¹⁵ Čtvrtým prvkem široce sdíleného marxismu měl být „spontánní internacionalismus“, nicméně právě vztah marxismu a (inter)nacionalismu je natolik komplikovaný, že si zaslouží samostatný výklad.

2.3. Nacionalismus, marxismus a sociální demokracie²¹⁶

Národní otázka a nacionalismus představovaly od počátku závažnou teoretickou slabinu marxistické teorie, ačkoliv si to samotní historičtí aktéři nemuseli vždy uvědomovat. V díle Karla Marxe a Friedricha Engelse byl nacionalismus považován především za nástroj buržoazní ideologie, skrze kterou kapitalistická třída uskutečňuje své zájmy a brání uskutečnění zájmů dělnictva. Takto pojatá otázka nacionalismu odrážela zkušenost tzv. „jara národů“ a revolucí let 1848/1849, kde požadavky „utlačovaných“ národů byly ve většině případů spojeny s emancipací středního stavu. Národní hnutí se konstitovalo jako součást moderní společnosti založené na principu uznání individuálního výkonu, což stálo v protikladu s feudálním řádem založeným na rodových privilegích. Svoboda kolonizující rovnost a omezující bratrství na tělo národního kolektivu se stala základním hracím polem, do něhož o několik let později nesměle vkročily dělnické spolky.

²¹⁴ JIŘÍ POKORNÝ, *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2003, s. 151-176, citace s. 162 a 164.

²¹⁵ E. HANISCH, *Die Marx-Rezeption*, s. 117, 120.

²¹⁶ Úvod této podkapitoly vychází částečně z K. ANDĚLOVÁ, J. MAREŠ, *Hledání*, s. 185 ann.

Při bližším pohledu na události roku 1848 se jasně ukazuje, že ani v českém případě nelze zcela mluvit o jednom homogenním národním hnutí, které by se shodovalo v politických požadavcích. To platí pro všechna dějiště revolučního kvasu. Optikou dějin politického myšlení je zcela evidentní, že národní hnutí roku 1848 obsahovala více forem revolučního nacionalismu. Přijmeme-li typologizaci Miroslava Hrocha, nacházela se národní hnutí obvykle na rozhraní agitační a masové fáze, nicméně jejich poměr a souběh byl různý.

Doboví pozorovatelé a komentátoři Marx ani Engels nevěnovali pozornost faktu, že uvnitř národních hnutí existovaly také ne-liberální či anti-liberální myšlenkové směry, které se snažily propojit národní požadavky s těmi, které byly dobově označovány jako socialistické, či jednoduše – kvůli neujasněnosti pojmů i v případě Marxe a Engelse samotných – jako (radikálně) demokratické.²¹⁷

Přehlížeje tyto demokratické, protifeudálně, příp. i protiburžoazně formulované programy, přišel Engels s rozdělením národů, které bylo později přijato mnoha jeho následovníky. Postavil proti sobě historické národy, tedy takové, jimž jejich slavná minulost měla zaručovat i budoucnost, a malé, „nehistorické“ národy, jejichž nacionalismus byl produktem modernizačního procesu.²¹⁸ Podle Engelse byly nehistorické národy pouze výsledkem zostřujícího se třídního boje, naopak pouze historické národy – ve střední Evropě se jednalo o Italy, Poláky, Němce a Maďary –, byly natolik vyspělé, že se mohly stát nositeli modernizace a ekonomického pokroku, jež měl vést k společenské revoluci (sociální transformace je možná pouze ve vyvinutých společnostech).²¹⁹

Požadavky Čechů opírající se o všeslovanskou rétoriku byly v optice německých intelektuálů i dalších dělnických vůdců interpretovány jako součást aliance se zpátečnickým carským režimem v Rusku. Není tedy divu, že Marx prohlašoval, že Čechy leží uprostřed Německa a zdejší řeč „je nahlodávána pronikajícím německým živlem a prostoupena německými městy a jazykovými ostrovy“. Stejně tak Ferdinand Lassalle tvrdil, že „[s]amostatné postavení ve světě, které zaujímá Rakousko, opírající se o své mimoněmecké državy, je příčinou německého dualismu a nemožnosti německé jednoty... Jakmile bude

---

²¹⁷ Ostatně ani většina historiografie nehovoří o mladém Marxovi a Engelsovi jako o marxistech, např. Jiří Kořalka označuje Engelsovu publikační platformu *Neue Rheinische Zeitung*, v níž publikoval i své protislovanské a protičeské články, jako radikálně demokratický deník. Srov. J. KORÁLKA, *Češi*, s. 245.

²¹⁸ Druhý možný výklad rozdělení národů na historické a „nehistorické“ zdůrazňuje souvislost mezi národem a státem, jímž Engels navazoval na Hegela: „Hegel, the originator of the theory, had argued that nations which have not succeeded in creating a state, or whose state has long since been destroyed, are „non-historic“ and condemned to disappear.“ MICHAEL LÖWY, *Marxists and the National Question*, s. 81-100, zde s. 84, dostupné z <http://www.solidarity-us.org/pdfs/cadreschool/fws.lowy.pdf> (poslední náhled 4. 12. 2015).

²¹⁹ Pro názory na nehistorické („geschichtlose“) národy i jednotlivé aspekty habsburské monarchie viz ERNST HANISCH, *Der Kranke Mann an der Donau: Marx und Engels über Österreich*, Wien 1978, s. 169 ann.

Rakousko zničeno, ztotožní se Prusko a Německo.“ Naproti tomu Wilhelm Liebknecht zastával názor, že by Německo mělo být sjednoceno pod patronací Rakouska.²²⁰

Přestože ve světle výše řečeného se perspektiva Marxe i Engelse jeví jako implicitně nacionální, nikdy nepodali systematickou analýzu nacionalismu nebo precizní definici pojmu národ. Národ nepovažovali za analytickou kategorii, skrze kterou by mohli popsat a definovat rozpory kapitalistické společnosti. Jednalo se pouze o ideologii, falešné vědomí, produkované buržoazií ve snaze odvrátit pozornost od vykořisťování dělníků. Ke kategorii národa se však vyjadřovali v konkrétních případech, mnohdy i protikladně. Pro proletariát měl být národ pouze bezprostředním politickým rámcem pro dobytí moci; komunistická společnost pak měla být uskutečněna v globálním měřítku. Místo toho do centra své analýzy postavili jiné dva pojmy – třídu a produkci.²²¹ Výsledkem bylo, že v následujících dekáдах představovala národní otázka pro marxistické teoretiky výraznou slabinu.²²² Ještě na počátku dvacátého století téměř žádná marxistická práce nepodávala uspokojivou analýzu národa a národní otázky.

I v této době jedni z nejvýraznějších Marxových následovatelů, Rosa Luxemburgová a Lev Trockij, odmítali brát otázku malých národů vážně a pokračovali v ideologické kritice v Engelsových termínech. Rosa Luxemburgová právo na národní sebeurčení považovala za stejně abstraktní jako právo na práci formulované utopisty 19. století.²²³ Třídní zájmy nad národní stavěli i Anton Pannekoek a Josef Strasser odmítající rozdělení rakouské sociální demokracie podle principu národní autonomie a zdůrazňující primát ekonomických zájmů v dobově vyhrocených sporech týkajících se ekonomického nacionalismu.

Zkušenost střední Evropy, reprezentované především habsburskou monarchií vyrovnávající se se silou moderního etnického nacionalismu, na přelomu 19. a 20. století ukázala, že ignorace národní otázky marxistickou teorií je neudržitelná. Tuto trhlinu se pokoušeli zacelit teoretikové (spíše než praktici) austromarxismu. Pochopitelně, ani ve zbytku Evropy bychom nenašli čistě etnicky homogenní stát, nicméně právě multinacionální charakter Rakouska-Uherska způsobil, že se rakouské politické myšlení vyrovnávalo s národní otázkou

---

²²⁰ EPHRAIM NIMMI, *Marxism and Nationalism: Theoretical Origins of The crisis*, Boulder 1991, s. 26; J. KOŘALKA, *Češi*, s. 245 ann; I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 132.

²²¹ Na tomto místě považuji za potřebné upozornit na rozdíl mezi pojmy „produkce“ a „výroba“, resp. na chybu vzniklou překladatelskou tradicí marxistické literatury: „Marx používá termínu „Produktion“ obecně pro všechny druhy lidské činnosti, nejen pro manufakturní nebo průmyslovou výrobu, např. pro produkci idejí.“ Blíže viz MICHAEL HAUSER, *Prolegomena k filosofii současnosti*, Praha 2007, s. 37, pozn. 36.

²²² Srov. M. LÖWY, *Marxists and the National Question*, s. 81-100.

²²³ MICHAEL LÖWY, *Tamtéž*, s. 86 ann.

nejsilněji, neboť v jeho případě se jednalo o otázku samotné budoucí existence rakouského státu.²²⁴

Právě političtí myslitelé z Rakouska a Německa čelící multinacionální realitě začali jako první začleňovat národní problém do marxistické teorie. Marxistická teorie tak konečně získala podobu reflektující fakt, že nacionalismus představuje složitější historický fenomén než pouhý nástroj buržoazní ideologie, a začala uvažovat pojmy nacionalismu a internacionalismu jinak než jako nutně protikladné. S prvním uceleným pokusem o vyřešení národní otázky na základě marxistické společenské teorie přišel Otto Bauer, jenž viděl nutný předpoklad dosažení socialismu v autonomním vývoji národní kultury – tím by socialistické hnutí přestalo být zužováno národními konflikty a politické pole by bylo volné pro třídní boj.²²⁵

Tento exkurs nebyl samoúčelný, neboť právě hodnocení sociálně demokratických politik sklouzávající často k hodnocení správnosti či oprávněnosti názorů, postojů a jednání socialistů vyrůstalo z pochopení intelektuálních kořenů marxismu. Proto nepřekvapí, že líčení dějin nacionalismu a sociální demokracie/marxismu (československou) historiografií v prvé řadě odkazovala na dílo Marxe a Engelse, případně na Lenina, a způsob vztahování k nim lze považovat za komplementární s hodnocením jejich následovníků a pokračovatelů, byť nikoliv nutně. Pro pochopení, jak komplikovaný terén popisovaný vztah představuje, si dovoluji načrtnout základní výkladové linie přítomné a prolínající se v československé historiografii dělnického hnutí a sociální demokracie.

Na jedné straně bylo žádoucí zdůrazňovat úspěšné překonávání nacionálních rozporů v dělnickém hnutí jako příklad správné a uvědomělé sociálně demokratické politiky.²²⁶ V důsledku toho byla – zejména ve zjednodušeném pohledu angažovaného dějepisce – otázka nacionalismu v sociálně demokratických stranách prezentována obvykle zastánci „čistě“, lze říci anacionální linie směřující k sociální revoluci jako otázka deviace, odklonu od původního učení, jako nemoc dělnického hnutí, spojená s rezignací na jednotu strany i revoluční program a jeho nahrazení reformismem a spoluprací s ostatními parlamentními stranami.²²⁷ Na straně druhé mohl být výklad ovlivněn naopak – více či méně reflektovaným

---

²²⁴ PIETER VAN DUIN, *Central European Crossroads: Social Democracy and National Revolution in Bratislava (Pressburg), 1867-1921*, Berghahn 2009, Chapter 4 „Social democracy and the national question“, dostupné z: <http://dspace.library.uu.nl/bitstream/1874/19158/6/c4.pdf>, s. 107

²²⁵ OTTO BAUER, NIMNI EPHRAIM (Ed.). *Question of Nationalities and Social Democracy*, Minneapolis 2000, s. 362

²²⁶ Typicky srov. J. KOŘALKA, *Vznik*, s. 173-211.

²²⁷ „V Rakousku, kde národnostní rozpory hrály nejvýznamnější úlohu, probíhalo oportunistické zvrhnutí sociální demokracie především po linii podřizování proletariátu buržoaznímu nacionalismu. V polovině devadesátých let definitivně končí ono údobí v dějinách, kdy sociální demokracie měla nejlepší vyhlídky na vytvoření skutečně revoluční, bojové proletářské strany.“ Z. ŠOLLE, *Dělnické hnutí*, s. 248. Pro ještě více vyostřená tvrzení viz TÝŽ (ed.), *Průkopníci socialismu u nás*, Praha 1951, s. 82 ann. Jiný příklad, a to i mnohem později,

– národním rámcem, jehož nejpopulárnější simplifikací byla teze Zdeňka Nejedlého o komunistech jako dědicích velkých tradic českého národa,²²⁸ zdůrazňující přirozenou nutnost vyústění českého národního zápasu do komunistického projektu. Proto bylo možné dějiny české sociální demokracie inscenovat jako historii neporozumění a velkoněmeckých choutek německé sociální demokracie v Rakousku.²²⁹

Nicméně ani jeden z pohledů se neukázal být jako dostačující. Komplikovanost otázky vztahu nacionalismu a sociální demokracie v 19. století si nezdala s jinými dilematy, jimiž byli vystaveni historici zabývající se dějinami druhé poloviny 19. století. Zdeněk Šolle již ve své práci z roku 1969 dospěl k pohledu méně normativnímu, než jaký předložil ve svých dílech z padesátých let, respektujícímu genetickou souvislost mezi radikální a sociální demokracií.²³⁰ Jeho argumentace se přiblížila druhému zmíněnému (ideálnímu) typu a nabídla vyváženější hodnocení, neboť nuancovaně rozlišovala mezi jednotlivými vývojovými fázemi a byla s to pozitivně docenit do té doby spíše opovrhovaný austromarxismus.

Diferencovanější pojetí, opět však ovlivněné představou splnutí socialistického a národního rámce, které se vymezovalo proti ahistorické dichotomizaci nacionality a anacionality, lze nalézt v syntéze českých moderních dějin z pera Otto Urbana. Urban hodnotil situaci, kdy „česká sociální demokracie přenechávala národnostní a politické otázky kompetenci buržoazie“ jako doklad toho, že „si socialistické hnutí ještě neuvědomovalo potřebu komplexního přístupu v boji o získání politického prvenství v rámci národní

---

než z 50. let, může být např. práce OLDŘIŠKA KODEDOVÁ, *Lidové hnutí a ohlas první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905-1907*, Praha 1980, kde se mj. píše: „Československá sociální demokracie se považovala za stranu sociálně revoluční a marxistickou. Ve své politické praxi však pozice revolučního marxismu opouštěla. Postupující organizační rozklad společné sociální demokracie vytvářel předpoklady pro vliv buržoazního nacionalismu a posiloval v hnutí maloburžoazní iluze a představy... Rozdělení sociální demokracie na samostatné sociálně demokratické strany, organizované podle národností, tedy jednak oslabilo jednotu a sílu dělnictva, jednak mělo v hnutí vliv na šíření nacionalistických idejí.“, s. 20-21.

²²⁸ K. ANDĚLOVÁ, J. MAREŠ, Hledání, s. 188 ann.

²²⁹ Typicky viz: „Přehlížení národnostní členitosti dělnického hnutí v Rakousku u německých předáků sociální demokracie pramenilo mnohdy z toho, že považovali sociální demokracii v Rakousku za stranu, která je v zásadě německá. Ignorování mnohonárodnostního složení dělnického hnutí vyplývalo z toho, že „německý charakter“ sociální demokracie byl považován za samozřejmost.“ J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 26-27. Tento pohled reprodukuje dobovou interpretaci, v níž je příklon k nacionalismu, resp. produktivní užívání kategorie národa v československé sociální demokracii pochopitelnou reakcí na politiku stranického vedení: „Když Antonín Němec na X. sjezdu československé sociální demokracie roku 1911 uzavíral diskusi o této otázce, obvinil německé sociální demokraty v Rakousku, že oni pro svou vládychtivost a neschopnost skutečné solidarity a respektování rovných práv ostatních národů vlastně separatismus v 90. letech minulého století vyvolali v život.“ Z. ŠOLLE, *Socialistické dělnické hnutí*, s. 43.

²³⁰ „Přirozenějším zdá se být názor spatřující naopak kořeny socialistického dělnického hnutí v národním demokratickém hnutí, především v jeho nejradikálnějších složkách. Socialistické hnutí se tedy rodí a vyrůstá z národního demokratického hnutí novodobého a vedle něho vytváří druhý vůdčí motiv veškerého sociálního, politického a kulturního života Evropy v 19. a v první polovině 20. století. A právě oscilace mezi těmito dvěma póly demokratického národního hnutí a socialistického dělnického hnutí je zdrojem onoho čilého pohybu moderní evropské společnosti ... který jsme si zvykli nazývat pokrokem.“ Z. ŠOLLE, *Socialistické dělnické hnutí*, s. 4.

společnosti.“ Jeho pohled vycházel z interpretace té části *Komunistického manifestu*, v níž je řečeno, že „dělníci nemají svou vlast“, což bylo začasť vykládáno jako deklarace anacionality a beznárodnosti socialistického hnutí. Tento výklad hodnotí jako chybný, neboť „to byla právě buržoazie bez rozdílu národnosti, která ... proletariát ... vytlačila ... mimo společnost“. Proletariát se měl konstituovat sice jako národ, nicméně odlišně; tento nárok směřoval pouze k převzetí rozhodující role ve státu ztotožněného s národem. Jednoduše řešeno: „lidská emancipace vůbec, zejména likvidace třídního útlu, byla současně národní emancipací a odstraněním národního útlu.“²³¹

Obdobný posun směřující k obrušování a zjemňování interpretací lze zaznamenat i v díle Jiřího Kořalky, který ve své – původně německojazyčné knize – prezentoval socialistické dělnické hnutí jakožto významného tvůrce a hybatele české občanské společnosti. Optika sledující sociální a kulturní úspěchy spíše než politickou linku ukazuje, že otázka ne/jednotnosti sociálně demokratických politických stran nemusela být klíčovým faktorem pro rozvoj občanské kultury.²³² Civilizační přínos dělnického hnutí Kořalka vidí jako možný jen díky internacionální spolupráci německých a českých sociálních demokratů v Rakousku, kteří „bojovali ve stranicko-politickém spektru vlastní národnosti proti zhoubnému nacionalismu a snažili se zásady internacionalismu uskutečňovat v každodenní drobné práci, nejen ve slavnostních prohlášeních.“²³³

Tento citát lze však jednak číst jako oblíbenou variaci na téma střetu „správného“, „hodného“ a „mírumilovného“ vlastenectví s „agresivním“, „šovinistickým“ a „buržoazním“ nacionalismem, v jehož pozadí se odráží přijetí etno-nacionalistického výkladového rámce, které ve svém důsledku naturalizuje nacionální identity a internacionalismem striktně rozumí spolupráci příslušníků dvou (a více) národů, nikoliv soužití a spolupráci jedinců vystupujících z jasně profilovaných národních rámců. V etno-nacionalistické koncepci moderní národy vystupují jako přirození nástupci etnických skupin definovaných nejčastěji jazykově a kulturně, jež jsou spíše předpokládány než dokládány. Vedle toho dostatečně nezohledňuje praktickou

---

²³¹ O. URBAN, *Česká*, s. 494-496. Tímto tvrzením Urban organicky rozvíjí, resp. zobecňuje jednu ze základních premis, vyslovenou v jeho dřívější publikaci: „Abstraktní ideály buržoazního liberalismu a buržoazní demokracie, občanské svobody, rovnosti a bratrství mohly být tlumočeny jen konkrétním jazykem a podle okolností dostávaly vždy specifické národní zabarvení.“ O. URBAN, *Kapitalismus*, s. 33.

²³² „Dřívější, převážně negativní hodnocení názorových rozdílů a konfliktů mezi německou a československou sociální demokracií v Rakousku před rokem 1914 vyplývalo většinou z jednostranné představy, že socialistické dělnické strany měly být v první řadě bojovné, akceschopné a centralisticky řízené organizace za účelem dobytí politické moci.“ J. KOŘALKA, *Češi*, s. 290-291.

²³³ J. KOŘALKA, *Češi*, s. 290-291. Kořalka vychází z Leninova pojetí internacionalismu rozlišujícím mezi přístupem „velkých“ a „malých“ národů, tj. „velký“ národ se musí pokoušet vyrovnávat nerovnosti způsobené „malému“ národu a nepřistupovat k němu jako k sobě rovnému. Srov. V. I. LENIN, K otázce národnostní neboli o „autonomizaci“, in: *Spisy*, sv. 36, Praha 1958, s. 585, cit. dle J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 355, pozn. 12.

dvojazyčnost, variabilitu národních identifikací a fakt, že samotný etnicismus byl nástrojem nacionalismu umožňujícím přerámovávat konfliktní momenty a situace.²³⁴

Přesným opakem charakterizujícím dělnické hnutí jako zdařilou spolupráci mezi národy představuje příspěvek Karla F. Bahma věnovaný dělnickému hnutí v severozápadních Čechách,²³⁵ který jej popisuje – pomocí známého výrazu Otto Bauera – jako „naivně kosmopolitní“ a zdůrazňuje jeho praktickou dvojazyčnost, zastoupení obou národností v místních stranických, byť dosti volných a neformalizovaných strukturách a ignoraci národního elementu.²³⁶ Spíše než jako internacionalistické definuje zdejší dělnické hnutí jako anacionální kvůli absenci politicko-národního vědomí, tj. snahy strukturovat politické požadavky argumenty vztahujícími se k národu a jeho specifické situaci. Nicméně kulturně se hnutí vyznačovalo implicitním německým sebe-porozuměním (*Selbstverständnis*), nikoliv však uvědoměním (*Selbstbewusstsein*), což umožnilo české dělníky přicházející za prací lépe socializovat. Rozpad této relativně harmonické situace měl podle Bahma nastat až kolem roku 1900, nicméně jeho příčinám se nevěnuje, nepočítáme-li tvrzení, že čeští (tj. česky hovořící) dělníci se začali prezentovat ve větší míře jako Češi a představovali čím dál tím větší problém z hlediska organizace strany, který oživoval i latentní německou národní identitu.²³⁷

Vysvětlení této změny, nicméně bez přímé návaznosti na Bahmovy úvahy, nabídl v poslední době Jakub Beneš.²³⁸ Beneš se zaměřil na hluboký společensko-psychologický posun v mentálních mapách dělníků a zejména sociálně demokratických politiků, který provázel reformu volebního práva v dekadě mezi lety 1897 a 1907. Právě volební právo se stalo ústředním bodem sociálně demokratického programu po Hainfeldském sjezdu a postupně se očekávání do něj vkládaná zvětšila natolik, že dělníci začali postupně považovat volební

---

²³⁴ Blíže ke kritice etno-nacionalistických výkladů srov. zejm. JEREMY KING, *The Nationalization of East Central Europe. Ethnicism, Ethnicity, and Beyond*, in: M. Bucur, N. Wingfield (edd.), *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to Present*, Indiana 2001, s. 112–152. Ke konceptu tzv. „national indifference“ srov. TÝŽ, *Budweisers into Czech and Germans: a local history of Bohemian politics 1848-1948*, Princeton 2005, PIETER JUDSON, *Guardians of the nation: activists on the language frontiers of imperial Austria*, Cambridge, Mass. 2006 a TARA ZAHRA, *Kidnapped Souls: national indifference and the battle for children in Bohemian Lands, 1900-1948*, Ithaca 2008. K situativní identitě dělníků srov. C. MURDOCK, *Changing Places*.

²³⁵ KARL F. BAHM, *Nationale Integration und Arbeiterbewegung. Die tschechische Minderheit in der deutschböhmisches Arbeiterbewegung in Nordwestböhmen 1860-1900*, in: hrsg. R. G. Ardelt, E. Turner, *Bewegte Provinz. Arbeiterbewegung in mitteleuropäischer Regionen vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien – Zürich 1992, s. 309-323.

²³⁶ „[...]das frühe Selbstverständnis der Bewegung durchaus anational war. Auch später wurde das internationale Selbstverständnis – von ihren Gegnern wie auch von den Sozialdemokraten selbst – sehr ernst genommen. Das nationale Element wird in den zeitgenössischen Quellen meist einfach als bedeutungslos ignoriert.“ *Tamtěž*, s. 314.

²³⁷ *Tamtěž*, s. 318.

²³⁸ J. BENEŠ, *Workers*; JAKUB BENEŠ, *Czech Social Democracy, František Soukup, and the Habsburg Austrian Suffrage Campaign 1897-1907. Toward a New Understanding of Nationalism in the Worker's Movements of East Central Europa*, *Střed/Centre* 2/2012, s. 9-33.

právo za práh nového světa bez sociálního utrpení.²³⁹ Během této dlouhodobé kampaně si zároveň vůdci přivlastnili kategorii národa, vyplnili ji socialistickým obsahem, a začali se stylizovat jakožto vůdci českého národa. Mezi lety 1905 a 1907 došlo k výraznému posunu v socialistickém myšlení o národě od reakčního (ve smyslu pasivního) k aktivnímu postoji, tedy k přivlastnění nacionalistické imaginace slibující naplnění národních požadavků v proletářských pojmech, která už ale nebyla srozumitelná pro buržoazní politickou kulturu. Rychlý, ba disruptivní vpád nacionální rétoriky do jazyka socialistů odpovídá tvrzení Pietera Judsona, že nacionalismus byl spíše situativní a projevoval se v rámci velkých událostí, jakými byly censy či protesty vůči Badenihovo volební reformě.²⁴⁰ Beneš nesleduje zdaleka jen událostní rovinu. Jde za rámec usnesení ze schůzí a sjezdů a zkoumá populární literaturu a obrazy a příběhy, které dokazují výraznou penetraci sociálně demokratického chápání národa do každodenních čtenářských praktik a tím i intenzivní recepci ze strany sociálně demokratické klientely.

Beneš přesvědčivě ukazuje, že přijetí tohoto rámce neznamenal kooperaci s národními stranami a „maloměstřáckými“ novináři, resp. podlehnutí jejich vlivu, a vymezuje se tak vůči silně zakořeněným interpretacím, že se v případě socialistů jednalo o reaktivní a neinvenční postoj.²⁴¹ Zároveň nezapírá, že přijetí kategorie národa umožnilo i rozšíření klientely sociálně demokratické strany. Dělo se tak jak v české, tak i německé sociální demokracii; u české byl posun viditelnější, protože češství bylo vnímáno více jako opoziční, etnická kategorie, která vyžadovala větší nasazení pro její legitimizaci.²⁴²

Socialismus začal být vnímán jako právoplatný nositel českých národních zájmů, proto se skutečné vlastenectví manifestovalo v práci přinášející prospěch národu, neboť jeho většinu tvořili právě dělníci. Proto si měli zasloužit stanout v čele své etnicky definované národní komunity. S použitím obdobného pojmosloví dospěl k podobnému závěru i Vít Strobach, podle jehož názoru nacionalismus sehrával dvojí roli: „zamezoval reflexi ekonomických a sociálních nerovností „uvnitř národa“, na straně druhé byl použit jako diskurz uznání vznikající dělnické

---

²³⁹ K tomu srov. JAN GALANDAUER, Sociální demokracie v Rakousku a všeobecné rovné hlasovací právo, *Střed* 1/2009, s. 82-94.

²⁴⁰ J. BENEŠ, *Workers*, s. 1-9; PIETER JUDSON, *The Habsburg empire: a new history*. Cambridge, Massachusetts 2016, s. 274.

²⁴¹ Viz HANS MOMMSEN, *Arbeiterbewegung und Nationale Frage*, Göttingen 1979, s. 174 ann; HANS MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. I, Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867-1907)*, Wien 1963, s. 169-170, 412-413.

²⁴² „Nationalism appeared rather more stridently among Czech Social Democrats. This is not because the Austrian Germans were significantly less nationalistic, but because at root, Czech was more of a „marked“ ethnic category un Habsburg Austria, requiring more cultural-political work to legitimize it.“ J. BENEŠ, *Workers*, s. 15.

veřejnosti.“ Ačkoliv příklon k argumentaci operující častěji s kategorií národa vyvolával uvnitř hnutí stále spory, stal se akcent na národní práva součástí socialistických politik a socialisté sami začali vystupovat jako „masová strana působící pouze v užším institucionálním i symbolickém rámci národní politiky.“²⁴³

2.4. Marxismus a ženská otázka

Otázka ženská stejně jako otázka národní prochází celou řadou děl Marxe a Engelse. Zmínky o postavení ženy v různých společenských formacích nalezneme v *Tezích o Feuerbachovi, Německé ideologii, Ekonomiko-filozofických rukopisech*, v *Postavení dělnické třídy v Anglii i Kapitálu*, nejkoncentrovaněji je rozebrána mladým Engelsem v *Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu* z roku 1844. Stejně ale jako pro komunismus i pro ženskou otázku platí, že „klasici“ marxismu nevypracovali jasnou a neměnnou teorii a nevěnovali jí samostatný spis či studii. Jejich pohled na ženskou otázku proto musí být spíše zpětně rekonstruován z tezí a myšlenek roztroušených v jejich díle, poznámkách a dopisech.²⁴⁴

Nelze tvrdit, že by marxistické myšlení zcela postrádalo genderovou senzitivitu a subjekt třídního boje by byl asexuální či a priori maskulinní. Postavení ženy dokonce Marx s Engelsem považovali za lakmusový papírek vyspělosti společnosti.²⁴⁵ Pohled Marxe i Engelse na postavení žen ovlivnili J. J. Bachofen a zejména kniha *Pravěká společnost neboli výzkumy průběhu lidského pokroku od divoštví přes barbarství k civilizaci* (1877) L. H. Morgana. Oba autoři se ve svých dílech snažili dokázat, že pravěké, původní lidské společnosti je třeba chápat jako matriarchální. Ženská podřízenost proto nebyla odvěká ani esenciální, ale byla důsledkem rozpadu rodové společnosti a výrobních prostředků a rozvoje státu, společnosti a dělby práce. Žena sice nebyla tělesně disponována pro lov, ale její starost o prvobytnou „domácnost“ byla prací veřejnou a stejně nezbytnou jako lov. Vztah muže a ženy byl historickou, podmíněnou záležitostí. Dialektika proto zabraňovala vidět ženství jako součást polarity žen – příroda vs. muž – rozum/kultura. Příroda a společnost se dialekticky ovlivňují, neboť prací člověk přetváří jak sebe, tak přírodu, jíž je součástí.²⁴⁶ Proto už v *Komunistickém manifestu* mohli Marx

---

²⁴³ VÍT STROBACH, Třída, národ a degenerovaná rasa podle českých socialistů (1890-1914), *Politologická revue* 2/2012, s. 99-119, zde s. 102 a 114.

²⁴⁴ Výběr textů Marxe, Engelse a Lenina, který vyšel na počátku sedmdesátých let v českém jazyce, ilustruje fragmentárnost jejich myšlení o postavení ženy a ženské otázce, srov. KARL MARX, FRIEDRICH ENGELS, VLADIMÍR ILJIČ LENIN, *K ženské otázce*, Praha 1973.

²⁴⁵ HEATHER A. BROWN, *Marx on gender and the family: a critical study*, Leiden 2012, s. 210-218.

²⁴⁶ JAROSLAVA BAUEROVÁ, *Marxismus-leninismus a ženská otázka*, *Sociologický časopis* 1/1976, s. 16-30, zde s. 16-18; H. A. BROWN, *Marx*, s. 212-213.

s Engelsem odmítnout výtky, že komunisté chtějí zavádět „společenství žen“, neboť to „tu bylo skoro odjakživa,“ tj. do té doby, než jej pochroumalo kapitalistické uspořádání.²⁴⁷

Marxovy myšlenky byly nuancovanější než Engelsovy, nelze proto tvrdit, že by jejich názory – tak jako v řadě dalších věcí – byly zcela shodné. Engels i v myšlení o vztazích žen a mužů jevil tendenci k většímu determinismu než Marx. Na rozdíl od něj viděl jasné rozdělení sfér na mužskou veřejnou a soukromou ženskou. V historické porážce matriarchátu spatřoval historickou porážku ženského pohlaví, která může být napravena až revolucí a zničením soukromého vlastnictví.²⁴⁸

Kritika směřovaná ke „klasikům“ za jejich přezírání žen nejspíše pramení z expresivní pasáže *Komunistického manifestu*, které z hlediska čtenářské recepce působily nejpřístupněji a apelativně: „Čím menší obratnosti a síly vyžaduje ruční práce, tj. čím víc se vyvíjí moderní průmysl, tím víc je práce mužů vytlačována prací žen. Pro dělnickou třídu přestaly mít rozdíly pohlaví a stáří společenskou platnost. Existují už jen pracovní nástroje, které vyžadují různé náklady podle stáří a pohlaví.“²⁴⁹ Nekvalifikovaná práce žen je postavena do implicitní opozice vůči kvalifikované práci mužů. Kvalifikovaná práce však kvůli postupující mechanizaci ztrácí podstatu a význam, neboť tavící kotel továren nerozlišuje a pohlí vše.

Východisko pro emancipaci ženy a narovnání poměrů mezi pohlavími viděl Marx v přístupu k placenému zaměstnání. V *Komunistickém manifestu* deklaroval, že nejde o nic menšího než „o to, zrušit postavení ženy jako pouhého výrobního nástroje.“²⁵⁰ Žádoucím (komunistickým?) ideálem mělo být uznání člověka pro jeho individuální vlastnosti – či hodnotu – bez ohledu na příslušnost k pohlaví.²⁵¹

K tomuto názoru ale Marx nedošel přímočaře. V 50. letech 19. století sympatizoval se stávkou anglických dělníků požadujících mzdu v takové výši, aby uživili celou rodinu včetně manželky. Průmyslová revoluce a zbídačení dělnictva tedy znamenalo šanci nejen pro třídní uvědomění, ale i genderové vztahy, slovy *Kapitálu*: „... velký průmysl tím, že přiděluje rozhodující úlohu ve společensky organizovaném výrobním procesu mimo obvod domácnosti ženám, mladistvým a dětem obojího pohlaví, vytváří ekonomickou základnu pro vyšší formu rodiny a poměru mezi oběma pohlavími.“²⁵² Marx ve svém pozdním díle vnímal, že tovární práce podkopává tradiční strukturu rodiny a ženy nejsou schopny postarat se o děti tak jako

---

²⁴⁷ KAREL MARX, *Manifest komunistické strany*, Praha 1954, s. 36.

²⁴⁸ D. TINKOVÁ, *Oddělené sféry*, s. 460.

²⁴⁹ K. MARX, *Manifest*, Praha 1954, s. 24.

²⁵⁰ K. MARX, *Manifest*, s. 36.

²⁵¹ H. A. BROWN, *Marx on gender*, s. 210-218.

²⁵² KAREL MARX, *Kapitál: kritika politické ekonomie. Díl první, kniha první, Výrobní proces kapitálu*, Praha 1954, s. 520.

v dřívějších dobách. Na druhé straně ji vnímal jako příležitost pro zlepšení postavení ženy, které nebude závislé jen na vůli otce či manžela, pokud přináší do domácnosti peníze.

Kritiku ale kontinuálně spolu s Engelsem směřovali zejména vůči podobě měšťanské rodiny, neboť v jeho očích právě buržoazie „strhla z rodinných vztahů jejich dojemně sentimentální závoj a převedla je na vztahy ryze peněžní“.²⁵³ Patriarchálně dominovaná rodina představovala v Engelsových očích produkt a odraz kapitalistických vztahů: „[m]už v rodině je buržoa, žena představuje proletariát.“²⁵⁴ „Buržoazní řeči o rodině a výchově, o něžném poměru mezi rodiči a dětmi“ vnímal jako pokrytecké vzhledem k tomu, jak zakrývaly dvojí morálku, a velký průmysl devastoval rodinné svazky dělníků, jimž vnucoval jen život bez rodiny a veřejnou prostituci. Její zánik považoval za stejně nevyhnutelný jako zánik kapitalismu.²⁵⁵ Proto vlastně nevadilo, pokud proletářův „poměr k ženě a dětem“ neměl „už nic společného s buržoazními rodinnými vztahy.“²⁵⁶

Marxovo myšlení zpopularizoval a zjednodušil, jak již bylo řečeno výše, Karl Kautsky ve spisu *Karl Marx' Ökonomische Lehren*. V něm již nezbyl prostor pro nuance. Pozornost a mobilizační síla je upřena zejména na obrazy zničených dělnických rodin, kde se z rodičů stávají vykořisťovatelé vlastních dětí: „Bídne, spustlé rodiče ... smýšlí jen na to, z dětí tak mnoho jak jen možno vytlouci.“²⁵⁷ Marxovy příklady zhoubných účinků průmyslové výroby dokládal i na konkrétním příkladu porovnání počtu zemřelých dětí v Norsku jakožto agrárním státu a v severních Čechách. Okresy Liberec a Frýdlant vykazovaly více než trojnásobnou dětskou úmrtnost, tj. okolo 4000 mrtvých dětí na 10 000 narozených.²⁵⁸

Základní práci marxistického myšlení o postavení ženy však položil až jeden ze zakladatelů SPD a čelní postava německé sociální demokracie August Bebel svým doslova životním dílem *Die Frau und der Sozialismus* z roku 1879.²⁵⁹ Ke své knize se ještě několikrát vrátil a šestkrát ji během svého života přepracoval a doplňoval o nové informace, poslední úpravy učinil v roce 1910, tři roky před svou smrtí a rok po publikaci padesátého vydání knihy.²⁶⁰ Jen za jeho života se jí prodalo v Německu 140 000 výtisků a to navzdory tomu, že ji

---

²⁵³ K. MARX, *Manifest*, s. 18-19.

²⁵⁴ M. BAHENSKÁ, L. HECZKOVÁ, D. MUSILOVÁ, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná*, s. 132.

²⁵⁵ *Tamtéž*, s. 36.

²⁵⁶ *Tamtéž*, s. 28.

²⁵⁷ K. KAUTSKY, *Karla Marxa Ekonomické nauky*, s. 141.

²⁵⁸ *Tamtéž*, s. 120-121. Kautsky odkazoval na studii Isidora Singera, ta obsahuje čísla podobná, ale nikoliv totožná s těmi, jež uváděl, srov. ISIDOR SINGER, *Untersuchungen über die sozialen Zustände in den Fabrikbezirken des nordöstlichen Böhmen: ein Beitrag zur Methodik socialistischer Beobachtung*, Leipzig 1885, s. 206.

²⁵⁹ AUGUST BEBEL, *Die Frau und der Sozialismus*, Zürich 1879. Nicméně o tom, zda Bebel byl marxista nebo byl spíše utopickým socialistou recipující před- a ne-marxistické myšlení srov. ANNE LOPES, GARY ROTH, *Men's Feminism. August Bebel and the German Socialist Movement*, New York 2000, s. 40 ann.

²⁶⁰ HEINRICH GEMKOW, *August Bebel*, Leipzig 1986; A. LOPES, G. ROTH, *Men's Feminism*, s. 33.

německá vláda krátce po jejím vydání zakázala. Další vydání proto musela být vytištěna v Curychu a do Německa, kde začaly být uplatňovány protisocialistické zákony, pašována. Stejný osud postihl i první přepracované vydání, které vydal pod názvem *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti* o čtyři roky později. I přesto se stalo jedním z nejvlivnějších děl své doby a navzdory tomu, že po zrušení protisocialistické legislativy se z knihy stala spíše ideologická opora než praktický návod pro společenskou změnu.²⁶¹ Jedno z těchto vydání se dostalo i do Chrastavy do rukou mladému Karlu Kroschovi, pro kterého četba *Komunistického manifestu* a Bebelovy knihy představovala první seznámení se s teorií, z níž dělnické hnutí čerpalo.²⁶² Do češtiny byla do roku 1914 přeložena dvakrát: dvacáté páté vydání do češtiny převedl Karel Vaněk, moderní překlad z čtyřicátého třetího vydání pak v roce 1913 pořídil Josef Skalák.²⁶³

Bebel považoval ženskou otázku za jednu z nejdůležitějších součástí „všeobecné otázky sociální,“ jejíž rozřešení bude mít význam „pro celkový kulturní vývin lidstva“.²⁶⁴ Základní problém, který musel vyřešit, a který formuloval nejen Marx, ale hlavně dělníci samotní, bylo vyřešení otázky zaměstnávání ženy tak, aby nefungovala jako „Lohndrücker,“ tedy příčina stlačování dělnických mezd. Bebel ženu nevykresloval ani jako „anděla v domě“ a „strážkyni rodinného krbu“, ani jako amorální a a priori podřadnou bytost. Ve svém vysvětlení vycházel ze základních premis historického materialismu a stejně jako Marx s Engelsem vysvětloval nevyhovující současné poměry historicky a sociologicky, nikoliv esenciálně, zejména jako důsledek nadvlády mužů: „Všeobecně panuje asi souhlasné mínění, že pohlaví ženské průměrně na nižší úrovni duševní se nalézají, nežli muž. ... Rozdíl tento zde být musí, poněvadž jest žena tím, čím muž jako vládce ji učinil.“²⁶⁵ Nejednalo se mu jen o nedostupnost vzdělání pro ženy, o výřečnost a koketerii jako zbraň slabšího tvora, ale i o vytváření stereotypu ženy jako tvora téměř výlučně citového. Zjednodušeně řečeno: zatímco v měšťanském pohledu vznikala harmonie ze spojení dvou elementů (ratia muže a citu ženy), představoval si Bebel manželství jako soulad dvou rovnoměrně vyvinutých a vzdělaných jedinců.²⁶⁶ Rovnice musela

---

²⁶¹ *Tamtéž*, s. 29-37.

²⁶² K. KNESCHKE, *Vom leben*, s. 84. Kneschke nebyl výjimečný případ, srov.: „Aber Bebel wurde gelesen. Seine Bücher standen auch in unserer Bibliothek.“ *Tamtéž*, s. 99.

²⁶³ AUGUST BEBEL, *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*, Praha 1896; AUGUST BEBEL, *Žena a socialismus*, Praha 1909.

²⁶⁴ A. BEBEL, *Žena v minulosti*, s. 1, 6.

²⁶⁵ *Tamtéž*, s. 131-132.

²⁶⁶ „Bylo by pro obě pohlaví velice prospěšno, kdyby žena, místo přespřílišné jemnoduchosti a příjemnosti, která stává se mnohdy až nepříjemnou, měla větší dávku bystrého rozumu, a přesného úsudku; kdyby místo předrážděnosti nervů, dívčí plachosti a ostýchavosti, pevnou povahu a fysickou zdatnost, srdatost, místo uhlazených, spanilomyslnosti jí dodávajících vědomostí, znalost světa a lidí, jakož i přírodních sil vlastnila.“ *Tamtéž*, s. 133.

být řešena na obou stranách: muž se musel zbavit své marnivosti, s níž hrál roli silnějšího, žena pocitu méněcennosti a ostýchavosti při výchově dívek, ať již se jednalo o ženské tělo či starost o domácí hospodářství.²⁶⁷

Bebel současně recipoval dobové expertní diskursy čerpající z darwinismu vycházející z medicínsko-sociologického rozhraní, resp. počátků sexuologie. Pohlavní pud neztracoval, naopak „jeho ukojení“ považoval za „první povstalou podmínk[u] tělesného i duševního zdraví.“²⁶⁸ Plédoval za osvětu v oblasti těla a tělesnosti a tím, jak ovlivňují lidský život. Pokud není základní pud naplněn, zvyšuje sebevražednost, což dokládal na statistikách spojených se sebevraždami svobodných, rozvedených a ovdovělých osob obojího pohlaví. Nejúčinnější řešení na spokojený život se nacházelo v manželství,²⁶⁹ v němž prchavou pudovou základnu doplňovala emoční nadstavba a oboustranná náklonnost. Nezdravý byl proto nejen celibát, který měl podle jeho názoru negativně postihovat rozumové schopnosti, ale i nervozita („předrážděnost nervů“²⁷⁰) způsobená namáhavým sedavým zaměstnáním, při němž dochází k „hromadění se krve v podbřišním ústrojí“ a vzbuzování pohlavních citů.²⁷¹ Mužům zase škodilo přesvědčení o nadřazeném postavení nad ženou a společenská pravidla, která umožňovala „volný výběr lásky.“ Pokud již do manželství vstoupit chtěl, byl zase ženami poměřován výhradně z hlediska schopnosti zaopatřit je a rodinu, a to ne vždy realisticky.²⁷²

Obě složky šťastného života byly ale obtížně dosažitelné: existenční zápas ničil rodiny a snižoval porodnost (aniž by vzal v úvahu, že mohlo docházet k proměně populačních strategií a demografických vzorců chování z jiných důvodů jako např. modernizace a urbanizace), neboť se vpisoval do jejího těla a ničil její tělesné zdraví, a u mužů vedl k utápění se v alkoholu. Příčinu Bebel spatřoval v degenerované a nemravné buržoazii, kterou symbolizovali záletní nevěrníci zneužívající svou moc a postavení na straně jedné a ženy oddávající se „zahálce anebo zaměstnání mravní zkázy s sebou vlekcujícímu“ na straně druhé.²⁷³ Fakticky analyzoval celý komplex jevů: klesající porodnost a sňatečnost, nárůstem počtu žádostí o rozvod a demografickou převahu žen, která neodpovídala poměru narozených chlapců a dívek a byla způsobena kulturně.²⁷⁴

Důsledkem vykořisťování bylo však i degenerování dělnictva: „Stále vzrůstající zaměstnání žen i vdaných při průmyslové práci, má zejména v těhotenství, při porodu

---

²⁶⁷ *Tamtéž*, s. 140-143.

²⁶⁸ *Tamtéž*, s. 84.

²⁶⁹ „Manželství jest tedy opravdovou omlazující koupelí ženského pohlaví.“ *Tamtéž*, s. 87-91.

²⁷⁰ *Tamtéž*, s. 143.

²⁷¹ *Tamtéž*, s. 166.

²⁷² *Tamtéž*, s. 166-167.

²⁷³ *Tamtéž*, s. 116.

²⁷⁴ *Tamtéž*, s. 173-174.

a v prvních měsících života dětí na mateřské mléko odkázaných, neblahé následky. Tu vzniká množství chorob v těhotenství, které jak na plod, tak i na ústrojí ženy rušivě působí a předčasný porod anebo porod mrtvého plodu za následek mají... A další výsledky jsou: hromadné umírání, chorobnost a zakrsání jich, jedním slovem degenerace (tělesné i duševní sešpatnění) lidského pokolení.²⁷⁵

Ačkoliv Bebel líčil situaci poměrně dramaticky, nemohl a nechtěl své čtenáře zbavit jakékoliv naděje na změnu. Proto považoval dělnické prostředí za prostředí, v kterém měla šanci autentická (romantická) láska nehledící na majetek a postavení. Jen třídně uvědomělý a vzdělaný pár, který bude táhnout za jeden provaz, měl šanci přetvořit fundamentálně společnost. Jako úspěch vnímal, že tuto kulturu podporovala i sociálně demokratická periodika, která na rozdíl od jiných novin a časopisů neobsahovala seznamovací inzeráty, za jejichž zveřejnění by redaktorovi hrozilo vyloučení ze strany.²⁷⁶ V idealizaci dělnického prostředí ale zacházel až neúměrně daleko, snad s edukačním záměrem, jako například v případě tvrzení, že „[t]řídně uvědomělý dělník ví, že dnešní hospodářský vývin ženu nutí státi se konkurentkou muže, on ale ví též, že zakazovat práci žen, bylo by rovněž tak nesmyslným.“²⁷⁷

Z toho důvodu kritizoval občanské zákoníky, které muži umožňovaly disponovat tělem i majetkem manželky. To ilustroval na křiklavém příkladu pruského zákonodárství, podle něhož mohl „muž ženě předepsati, jak dlouho má děcko kojiti.“²⁷⁸ Nijak nezpochybňoval právo ženy podílet se na správě věcí veřejných. Kvalifikovala ji k tomu „daň krve“, tedy rození potomstva, při němž žena dávala všanc svůj život stejně jako muž při obraně vlasti. Zároveň se řada žen účastnila výrobního procesu a měla tedy nárok na to zasahovat do podoby pracovního práva. Do něj Bebel řadil obvyklý katalog socialistických požadavků směřovaných na sociální zákonodárství, jako byla délka pracovní doby, práce v noci, zaměstnávání dětí, dodržování nedělního klidu, pracovní podmínky v továrnách, ale nezapomínal ani na zájem žen podnikavých: „Konečně má žena co živnostnice nemalého zájmu na obchodním a celním zákonodárství.“²⁷⁹ Zároveň ani nevyvolával nerealistická očekávání od případného vstupu žen do politiky. Ženy díky němu měly disponovat jak aktivním volebním právem (volit), tak i pasivním (být voleny). Upozorňoval, že se bude jednat o socializační a déle trvající proces, vždyť pravidelně svého práva nevyužívali ani všichni muži.²⁸⁰

---

²⁷⁵ *Tamtéž*, s. 120-121.

²⁷⁶ *Tamtéž*, s. 106-107, 116.

²⁷⁷ *Tamtéž*, s. 98.

²⁷⁸ *Tamtéž*, s. 268 ann.

²⁷⁹ *Tamtéž*, s. 278, 288.

²⁸⁰ *Tamtéž*, s. 279, 287.

Emancipaci ženy a zrovnoprávnění obou pohlaví neodkládal do budoucnosti, mnoho mohlo pro ni být učiněno již v jeho současnosti, aniž by to bylo podmíněno politickou revolucí. V tomto smyslu nebyl Bebel patrně důsledným historickým materialistou a marxistou, revoluci mu byla již „[l]idovláda ve správě, bratrství ve společnosti, rovnost v právech, všeobecné vzdělání a vychování“. Politická svoboda znamenala i převzetí moci a odčinění třídní nadvlády spolu s nadvládou muže nad ženou.²⁸¹ Stejně tak Bebelovo pojetí internacionalismu neodpovídalo marxistickým premisám, v nichž národní sympatie přebíje třídní solidarita. „Mezinárodnost“ naopak viděl ve starých liberálních premisách, v nichž jsou národní zájmy setřeny a eliminovány prospěchem ze vzájemného obchodu, který poskytuje příležitost poznat jiné.²⁸²

Politické myšlení zastávající pozice internacionalismu však zůstávalo genderově slepé, resp. nediferencované. Josef Strasser ve svém spisku pouze mimochodem zmínil, že rozum muže se odlišuje od rozumu ženy, stejně jako starcův je jiný než dospívajícího člověka.²⁸³ Otto Bauer rozvíjel darwinistické myšlení. Do premis Marxova historického materialismu vnášel biologizující vysvětlení národního charakteru přenášeného v zárodečné plazmě, v níž se z pokolení na pokolení nepřenášela národní esence, nýbrž produkční (životní) podmínky předcházejících generací.²⁸⁴ Snažil se pochopit, proč jej mohou okouzlit Italky, ale brzy bude toužit po blondaté kráse své vlasti.²⁸⁵ Národní charakter nemohl vysvětlit jednání jednotlivce, pouze v něm odhalit relativní shodu, nebyl *explanandum*, ale *explanans*.²⁸⁶

Vzestup „bezdějných“ národů chápal pouze jako projev kapitalismu, který změnil charakter Rakouska jako německého státu (jehož součástí byli třeba i Přemyslovci, kteří si za ženy brali německé knížecí dcery a mluvili německy).²⁸⁷ Němce přesto implicitně spojoval s průmyslem, když na příkladu liberecké OŽK demonstroval nárůst počtu vdaných pracujících žen z 25 913 na 32 253 mezi lety 1890 a 1910. To mělo za následek i větší podíl mrtvě narozených dětí i vyšší úmrtnost dětí do dvou let věku, která přinášela marné náklady a vyžadovala hospodářskou oběť, která nepřinášela nikomu radost.²⁸⁸

Řešením nebylo národní štvání, nýbrž podpora národní autonomie na jazykovém principu. České děti tedy neměly být germanizovány v německých školách. Německé dělnictvo

---

²⁸¹ *Tamtéž*, s. 439.

²⁸² *Tamtéž*, s. 440-444; k roli obchodu, resp. kapitalismu ve vztazích mezi národy viz např. BEDŘICH LOEWENSTEIN, *Projekt moderny: o duchu občanské společnosti a civilizace*, Praha 1995.

²⁸³ „Der Mann hat eine andere Vernunft als die Frau, der Greis eine andere als Jüngling...“ JOSEF STRASSER, *Der Arbeiter und die Nation*, Liberec 1912, s. 4.

²⁸⁴ OTTO BAUER, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien 1907, s. 12-16.

²⁸⁵ *Tamtéž*, s. 123.

²⁸⁶ *Tamtéž*, s. 1-8.

²⁸⁷ *Tamtéž*, s. 164-207, zde s. 168.

²⁸⁸ *Tamtéž*, s. 87, 305.

se mělo – reformisticky, nikoliv revolučně – zaměřit na dosažení sociálního zákonodárství, které díky zlepšeným životním podmínkám přinese větší prospěch než přetahování se o jedince školou povinné. Pokud kapitalista chtěl pečovat o německý národ, měl se zasadit o zkrácení pracovní doby či zákaz práce těhotných žen.²⁸⁹

Internacionalistická pozice zastávaná Strasserem národní diference sice vnímala, nepřikládal jim však důležitost.²⁹⁰ Austromarxista Bauer jim důležitost přikládal a snažil se ukázat a pochopit vícečetnost lidské identity, která umožňovala pociťovat národnost i třídní příslušnost zároveň.²⁹¹ Ale ani v jednom pohledu nehrály vztahy mezi mužem a ženou a postavení ženy ve společnosti roli, Strasser i Bauer pracovali s jedincem na úrovni potřeb, ať již ekonomických či kulturních. Subjektem jejich myšlení zůstávalo dělnictvo jako kolektivní, genderově neutrální celek, které mělo dosáhnout své emancipace ve stávajícím genderovém řádu.

Lze tedy shrnout, že kromě Bebela bylo uchopení otázky genderového řádu a jeho vlivu na postavení dělnictva ve společnosti u dalších intelektuálů promýšlejících marxismus spíše fragmentární a výběrové. Tím odpovídalo celkovému stavu recepce teoretického myšlení označovaného jako marxismus. Z kritického myšlení Marxe, Engelse, ale i Lassalla, Bebela a mnohých dalších se uzavřená doktrína a svébytné politické myšlení formovaly pouze postupně a relativně pomalu. Jednalo se však o živý projekt, který se měnil a vyvíjel, což na straně jedné limitovalo jeho koherenci, na straně druhé otevíralo vůči svému publiku. Navíc je třeba vzít v úvahu, že k publiku pronikal častěji prostřednictvím přednášek, v nichž bylo charisma řečníka minimálně stejně důležité jako obsah jeho řeči. To byl i Bebelův případ.²⁹²

Po zkušenostech s pronásledováním v 80. letech 19. století vedení rakouské sociální demokracie dominované Victorem Adlerem směřovalo sociální demokracii k reformistickému projektu vzdělávacího a osvětového charakteru. Revoluční obrazy se tak staly spíše nástrojem mobilizace a formou politické komunikace spíše než jejím cílem. Z tohoto pohledu se neznalost či neukotvenost ve výrocih autorit nejevila jako nepřekonatelný problém, naopak mohla představovat nebezpečí svéhlavého jednání neodvislého na vůli strany, resp. stranického vedení. Problematická však mohla být v nejasném vztahování se k nacionalismu. Na straně

---

²⁸⁹ *Tamtéž*, s. 306-307.

²⁹⁰ Podobně srov. i práci jen o málo starší náležející do českého centristického tábora: EDMUND BURIAN, *Problémy českoslov. sociální demokracie: Příspěvek ku národnostní politice dělnické třídy*, Brno 1910.

²⁹¹ „Der deutsche Arbeiter stimmt in gewissen Markmalen mit jedem anderen Deutschen überein; das verknüpft die Deutschen zu einer nationalen Charaktergemeinschaft. Aber der deutsche Arbeiter hat mit seinen Klassengenossen aller anderen Nationen gemeinsame Merkmale: Das macht ihm zu Gliede der internationalen Charaktergemeinschaft der Klasse.“ *Tamtéž*, s. 3.

²⁹² JANA ENGLOVÁ, August Bebel a severní Čechy, in: *Semper idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám*, Ústí nad Labem 2003, s. 17-25.

jedné byl dlouho – až do formulace austromarxistické perspektivy – zatracován, na straně druhé kategorie národa byla latentně přítomna v jazyce a myšlení dělnických vůdců. Tato perspektiva dlouhodobě ovlivňovala českou i zahraniční historiografii dělnického hnutí a sociálních západů a vlivy nacionalismu chápala jako deviaci, aniž je zasazovala do zkušenostního rámce dělnictva. Tato práce se chce v tomto odlišit, proto bude brát jazyk nacionalismu vážně a chápat jej jako produktivní faktor politické mobilizace, který ovlivnil politický jazyk sociální demokracie a bude zkoumat jeho možné implikace i na utváření genderového řádu (viz podkapitola 5.6). Dříve, než se tak stane, je však třeba se vrátit na pomyslný začátek a nastínit, jaká byla první léta dělnického hnutí na Liberecku, během nichž se začal formovat přístup k národní i ženské otázce.

3. Krátké 19. století na Liberecku: předdějiny, kontexty, životní podmínky do roku 1890

Hledání genealogie fenoménů je implicitně obsaženo v každém historickém tázání. Onen pomyslný negativ dějin lze odvíjet různě daleko, ale i kdyby líčení začalo hned rokem 1890, muselo by se často odvolávat na minulé události, ptát se na novost či proměnu zkoumaných fenoménů a být přerušováno řadou dovysvětlujících odboček.²⁹³

Místo toho jsou tyto „předdějiny“, které dotvářejí diachronní rámec práce, vyčleněny do samostatné kapitoly. Mapuje a rekapituluje rozvoj průmyslu, formování prvních dělnických veřejností a jejich skokový růst během deseti let, kdy se Liberec na tři roky stal sídlem sociální demokracie v celém Předlitavsku, i jejich rozpad spojený s vydáním protisocialistických zákonů a procesy se sociálními demokraty. Tento vývoj je rámován hledáním a velmi pozvolným osvojováním socialistického programu a třídního myšlení, které se už tehdy potýkalo jak s národní tematikou, tak otázkou myšlení a případných, pořád spíše okrajových projevů ženské emancipace, příp. tematizování ženské otázky.

Kapitola, poučena německou historiografickou produkcí, staví na existujícím výzkumu, přičemž – v případě genderových otázek – nasvědčuje látce z perspektiv, na něž dosud jasně neodpovídal. Zároveň syntetizující práci se sekundární literaturou doplňuje o nové čtení vybraných pramenů. Zvláštní pozornost je věnována osobě a dílu Josefa Schillera, které nabízí příležitost proniknout blíže k jeho životní zkušenosti a jejího převedení do normativního, exemplárního rámce, jímž se dílo populárního básníka stalo.

3.1. Tradiční světy práce a rozvoj průmyslu v době předbřeznové i pobřeznové

Už od středověku se v Jizerských horách ani pod nimi příliš nedařilo zemědělské výrobě, půda vynášela málo, pole byla často kamenitá.²⁹⁴ Proto se zdejší obyvatelé soustředili na jiné způsoby obživy. Pověsti vyprávějí o hledačích drahých kovů, kteří jako první pronikli na návrší centrální části Jizerských hor i do hvozdů, které je obklopovaly. Za nimi v raném novověku přicházeli skláři, tkalci a další obyvatelé, jimž se Jizerské hory staly domovem.

---

²⁹³ Pro metaforu dějin jako filmu viz MARC BLOCH, *Obrana historie, aneb, Historik a jeho řemeslo*, Praha 2011, s. 60.

²⁹⁴ PETR NOVÝ, JAROSLAV LUBAS, ZBYNĚK ČERNÝ, *Historie a současnost podnikání na Jablonecku, Tanvaldsku a Železnobrodsku*, Žehušice 2007, s. 11-12.

Mezi nejvýznamnější ekonomická odvětví severních Čech na prahu moderny patřila textilní produkce, jež se původně zakládala na lnářské výrobě a vyznačovala se složitou vnitřní organizací tzv. rozptýlené manufaktury. Vyráběly se zde hrubé látky, jejichž konečná úprava plátna navíc probíhala až v zahraničí. Postupně však začala hrát prim výroba sukna. Na sklonku 18. století žilo jen v Liberci 804 soukenických mistrů, pro něž v širším okolí pracovalo přes 10 000 přádláků vlny.²⁹⁵ Soukenická výroba dosáhla svého vrcholu během koaličních a napoleonských válek. Již na jejich počátku, roku 1793, si liberečtí soukeníci a lnáři vymohli vydání dvorského dekretu, který je a ostatní zástupce textilního průmyslu v mocnářství zvýhodňoval v otázce placení mýta.²⁹⁶ O prudkém rozmachu soukenictví svědčí fakt, že z Liberce a jeho okolí, kam odcházeli tovaryši, aby se osamostatnili, pocházela téměř třetina všech suken vyrobených v Čechách. Zvyšovala se kvalita produktů, soukenický cech modernizoval svá zařízení pro pomocnou výrobu (valchy a barvírny). Právě v barvírně soukenické manufaktury ve Stráži nad Nisou byl zprovozněn první parní kotel vytápějící pracovní přístroje.²⁹⁷ Tovární výroba – k níž bylo možné přiřadit již 17 podniků – se na celkovém objemu sukna podílela více než třetinou.²⁹⁸ Doba míru a restaurace však severočeskému soukenictví přinesla hospodářskou krizi, po ukončení kontinentální blokády a znovuoobjevení se anglické konkurence se výroba sukna propadla o více než polovinu. Odbytové krizi obchodníci a mistři čelili centralizací manufakturní výroby, parní pohon a strojní výroba zvyšovaly produktivnost a konkurenceschopnost. Ve 30. letech 19. století již strojové předení vlny převládlo nad ručním: ve 45 mechanických přádelnách se nacházelo 311 strojů na přípravu vlny a 602 spřádacích strojů,²⁹⁹ při velkých podnicích, jakým byla například soukenická manufaktura Siegmund a Neuhauser, vznikaly dokonce specializované strojírny. Mechanizace samotného tkaní byla pomalejší.

Souběžně prudký rozvoj prodělávalo i bavlnářství, jež zatlačovalo plátenictví. Postup strojní výroby byl obdobný jako u soukenictví – nejprve se mechanizovalo předení a až s odstupem několika desetiletí i tkaní. To opět znepríjemňovalo život přádlákům a ohrožovalo jejich existenci, vždyť do té doby na jednoho tkalce pracovalo deset osob.³⁰⁰ Nejvýznamnější podnik v této době patřil rodině Herzigů. Jeho součástí se stala i první mechanická tkalcovna v českých zemích, která byla uvedena do provozu roku 1834 v Novém Světě u Jablonce nad

---

²⁹⁵ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického dělnického hnutí*, s. 44-45.

²⁹⁶ HERMANN HALLWICH, *Reichenberg und Umgebung: eine Ortsgeschichte mit spezieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung*, Liberec 1874, s. 464-465.

²⁹⁷ Z. JINDRA, I. JAKUBEC A KOL., *Hospodářský vzestup*, s. 265.

²⁹⁸ JOSEF BELDA, *Liberec v revolučním roce 1848*, Liberec 1959, s. 33 ann.

²⁹⁹ *Tamtéž*, s. 36.

³⁰⁰ *Tamtéž*, s. 31.

Nisou (dnes součást Proseče n. N.).³⁰¹ Ve 40. letech pracovalo v přádelnách bavlny na 70 000 vřeten, upředenou bavlnu dále zpracovávali domácí tkalci na téměř 27 000 ručních tkalcovských stavech převážně na Liberecku a Jablonecku. Potiskování bavlny se dělo v takzvaných kartounkách.

Třetí významnou složkou textilního průmyslu pak bylo vlnářství, v němž exceloval Johann Liebig, zakladatel nejznámějšího průmyslnického rodu spojeného s Jizerskými horami. Sám vyučený soukeník přeorientoval svou výrobu na speciální, čistě vlněné nevalchované látky, jimiž zdařile konkuroval látkám anglickým. Jím budované impérium se zakládalo na faktorském systému a rozkládalo se po celém obvodu Jizerských hor: „Stavěl rozsáhlá skladiště pro polotovary z nákladnické výroby a zřídil nové faktorie v Tanvaldě, Polubném, Hodkovicích, Rokytnici nad Jizerou, Mšeně nad Nisou a na Frýdlantsku.“³⁰² V roce 1845 pak postavil přádelnu a tkalcovnu bavlny ve Svárově a o deset let později v blízkých Haraticích další. Textilnictví přestávalo budoucímu baronu stačit a své podniky rozšířil o parní mlýn s pekařstvím, břidlicové a vápencové lomy, měděnou huť, lesy či smiřické panství.

Je-li řeč o průmyslovém profilu Liberecka, nelze opomenout druhé tradiční odvětví spojované s touto oblastí – sklářství. Sklářské hutě zde vznikaly již od 16. století. Sklářny se nacházely v oblastech s dostatkem křemičitých písků a dřeva, tedy v lesích, neboť z dřevného popela se louhoval uhličitan draselný (potaš), který snižoval teplotu tavení. Pokud napoleonské války a kontinentální blokáda, jež odřízla obchodní spojení s Anglií, prospěly textilnímu průmyslu, sklářství spíše uškodily a vyvolaly táhlou krizi. Kusovou výrobu masivního a bohatě zdobeného zboží nahradila sériová produkce pro každodenní spotřebu. Rovněž ve sklářství, soustředěném zejména v Jablonci nad Nisou a jeho okolí, se uplatňoval systém rozptýlené manufaktury. Rozvoj sklářství přišel ovšem až v 60. letech 19. století spolu s bohem jablonecké bižuterie.³⁰³

Hospodářský vzestup severních Čech v první polovině 19. století výrazně určovaly tři klíčové faktory: dostatek levné pracovní síly, blízkost Německa a s ní spojená schopnost proniknout na zahraniční trhy, neboť většina zboží byla určena pro export. Na vnitřní trh, tedy do ostatních zemí monarchie na přelomu 18. a 19. století putovala pouze čtvrtina produkce. Životní úroveň nebyla vysoká, ba spíše byla často otřesná. Domácká výroba přádláků i tkalců byla zpravidla téměř časově neomezená a podílela se na ní celá rodina včetně dětí. Rozvoj

---

³⁰¹ J. BELDA, *Liberec*, s. 32. Naproti tomu Jindra s Jakubcem uvádějí, že se jednalo o přádelnu vlny, srov. Z. JINDRA, I. JAKUBEC A KOL., *Hospodářský vzestup*, s. 266.

³⁰² J. BELDA, *Liberec*, s. 41.

³⁰³ Z. JINDRA, I. JAKUBEC A KOL., *Hospodářský vzestup*, s. 76; J. KOŘALKA, *Vznik socialistického dělnického hnutí*, s. 30.

mechanizované výroby tlačil cenu lidské práce ještě níže, pro dělníky a dělnice bylo tedy téměř nutností doplňovat chudý příjem obděláváním alespoň skromného políčka, posluhou či pronájmem obydlí dalším nocležníkům. Nejnuznější mzda, pouhé 3 krejcarey za 12 až 16 hodin práce náležela domácím přadlákům ve vesnicích v okolí Liberce a Jablonce n. N. O něco lépe vydělávala pomocná zaměstnání v soukenické výrobě (barvíři, valcháři, postřihovači ad.), vyšší mzdu dostávali dělníci zabývající se úpravou sukna, tkalci a dělníci pracující v městské malovýrobě. Ještě vyšší mzdy dostávali dělníci v textilním průmyslu.

Typickou stravou pracujících byly brambory, zelí, řepa; chléb byl vzácný a maso se na stůl dělnické rodiny dostalo jen svátečně. Rytce skla Dominik Bimann vzpomínal na dobu svého raného dětství krátce po začátku nového století jako na dobu, kdy „musel často hladovět, poněvadž chléb byl velmi drahý a byli jsme čtyři bratři. Často v poledne matka plakala, poněvadž jsme chtěli jíst a neměli jsme co.“³⁰⁴ Náročná práce a omezená strava se podepisovaly na jejich zdravotním stavu. Lékařská péče byla nedostupná, polovina všech dětí se rodila mrtvých nebo se nedožila 4 let. Pokud dítě toto rizikové období přežilo, zapojovalo se obvykle do domácí výroby, příp. mezi 9. a 12. rokem odcházely pracovat do továren.

Z hlediska sociální struktury a organizace nelze v této době v žádném případě hovořit o dělnickém hnutí, proletářské identitě ani třídním potenciálu. O dělnickém hnutí nemůže být v této době ani řeč. Svět průmyslové práce byl organizován podle stavovského principu, rozvoj strojové výroby v 19. století jen podpořil růst rozdílů a oborových specifíků mezi jednotlivými cechy. Ty navíc přestávaly plnit svou funkci, tedy regulovat výrobu. Přebíraly kapitalistickou logiku, přispívaly k její intenzifikaci a zkvalitňování např. pořizováním těch strojů, na něž by se jednotliví mistři sami nikdy nezmohli. Zároveň však rostlo napětí uvnitř cechovních organizací. Příkladem budiž nejstarší, soukenický cech, jehož součástí tvořilo i Bratrstvo soukenických tovaryšů, jehož první tovaryšský řád se datuje do roku 1619. Ačkoliv jeho smyslem bylo fungovat jakožto zájmový korektiv vůči požadavkům mistrů, jeho role byla dlouhodobě nivelizována a omezována tím, že v jeho čele často stáli synové mistrů, jejichž kariéra byla obvykle vcelku jistá. Činnost Bratrstva se redukovala na vyplácení podpory v nemoci a při úmrtí, řada tovaryšů ho však ignorovala a příspěvky dlouhodobě neplatila, což znemožňovalo dostát již tak omezeným úkolům a povinnostem.

Překážkou pro vznik třídního vědomí, resp. kolektivní identity utvářené na základě vnímání sociální nerovnosti, nerovnoprávnosti a znevýhodnění, tvořila nejen často faktická absence volného času, ale i prostorová rozptýlenost faktorského systému. Ačkoliv zkušenost ručních přadláků, domácích tkalců či sklářů byla v principu stejná, bylo téměř nemožné takto

---

³⁰⁴ ADOLF BRANALD, *Hrdinové všedních dnů: jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění*, I. díl, Praha 1953, s. 15.

rozptýlenou masu jakkoliv zorganizovat. Pokud by to bylo možné, pak by jakákoliv snaha narazila na silné oborové bariéry mezi jednotlivými profesemi i rozdílem mezi kvalifikovanou a nekvalifikovanou pracovní silou.

To se změnilo až v létě roku 1844, které se do dějin zapsalo jako poněkud horké. Hlavy dělníků rozpalovaly jak sucho a neúroda, jež postihly Rakouské císařství, tak strach o vlastní budoucnost v důsledku snižování mezd a propouštění. Na začátku června 1844 se jako první vzbouřili slezští domácí tkalci bavlny. Nespokojenost se díky komunikačním kanálům budovaným povinným vandrováním tovaryšů brzy přelila i do pražských kartounek a manufaktur dále na sever, ale i mezi dělníky pracující na stavbách železnic či horníky. O měsíc později byla zastavena výroba a rozbíjeny nové mechanické spřádací stroje v Kateřinském údolí (dnes součást Liberce). K nim se přidali i další dělníci ze Stráže n. Nisou, Svárova, Machnína, Hamrštejna a Růžodolu a pokračovali v likvidaci železných, až pětinasobně výkonnějších konkurentů. Postup dělníků zastavil až ostrostřelecký spolek a rozešlo vojsko. Téměř sedm desítek dělníků bylo odsouzeno a uvězněno, napětí však panovalo i v dalších místech Jizerských hor, např. mezi domácími tkalci v Novém Městě pod Smrkem nebo v Tanvaldu.³⁰⁵ Podle zápisků učitele Věnceslava Metelky z Pasek nad Jizerou se ve zdejší továrně o masopustu pozvedli „pracovníci a musely ouřadu opravdu se vzepřít, aby ukojily roznícenost, rozhořčenost a kyselost obecnstva proti továrnám.“³⁰⁶

Nejednalo se o první agresi směřovanou vůči mechanizaci výroby, proti strojům útočili dělníci již o pět let dříve v podniku Josefa Grossmanna v Rokytnici nad Jizerou. Mechanizace výroby ohrožovala zejména kvalifikované pozice zastávané muži. Protesty měly i kulturní rozměr. Zatímco na domácí výrobě se podílela celá rodina – tedy muž, žena a děti současně – přinesly centralizované manufaktury a kolektivní provozy koncept rodinné mzdy, kdy mužův výdělek měl pokrýt potřeby celé rodiny a ženě –, v ideálním případě, tak jako v měšťanském prostředí – dovolit zůstat doma.³⁰⁷ Ačkoliv tento ideál v mnoha případech nekorespondoval s žitou každodenností, pro kvalifikované (pražské) tovární dělníky se jednalo již o hodnotu, za níž stálo za to bojovat. Mezi zatčenými nebyla ani jedna žena, ačkoliv textilní průmysl se vyznačoval vysokým podílem ženské pracovní síly, ovšem na nekvalifikovaných pozicích.

Životní podmínky se ale nijak výrazně nezlepšily ani poté, co napětí opadlo. Ještě v dubnu 1848 se v *Bohemii* objevila zpráva chudého tkalce z Vítkova u Chrastavy, podle níž

---

³⁰⁵ J. BELDA, *Liberec*, s. 48; RUDOLF KUČERA, *Páni kamarádi. Gender v raném dělnickém hnutí českých zemí před rokem 1848*, Český časopis historický/2009, s. 797-822.

³⁰⁶ KAREL NOVOTNÝ, MILAN MYŠKA (ed.), *První kroky k vítězství: čtení o počátcích našeho dělnického hnutí*, Praha 1966, s. 288.

³⁰⁷ J. BELDA, *Liberec*, s. 48.

„[o]byvatelstvo zdejších končin nesmírně trpí už tři roky trvající neúrodou brambor, našeho téměř jediného prostředku obživy...“³⁰⁸ Bída nutila žít manžele odděleně a děti posílat žebrotou, nebo sdílet pokoj s další jednou rodinou. V zimě tkalci proseděli u své práce celé hodiny, i když neměli teplé oblečení ani dříví na topení.³⁰⁹

Revoluce 1848 přinesla širokou politickou mobilizaci, která se týkala základních dobových otázek demokratizace a liberalizace společenských vztahů a jejíž hybnou silou se stalo zejména měšťanstvo. V Liberci se odehrály pouze dvě události, v kterých dělníci sehráli nějakou úlohu. První z nich byla neúspěšná dubnová stávka krejčovských tovaryšů za zvýšení mzdy a zkrácení pracovní doby na 12 hodin. Městský kronikář v souvislosti s ní poznamenal, že byla důsledkem ohlasu socialistického učení vyhlašovaného z Paříže, o kterém přinášeli informace přivandrovavší cizí tovaryšové.³¹⁰ O tom, že nemusel být daleko od pravdy, svědčí poklidná dělnická demonstrace na podporu revoluce, která proběhla na náměstí před radnicí 1. listopadu 1848. Její účastníci se domáhali zbraní, aby mohli jít podpořit Vídeň, kterou začal obléhat maršál Windischgrätz poté, co byl na začátku října zlynčován ministr Theodor Latour, a ústavodárný sněm se přesunul do Kroměříže.³¹¹ Pokud jde o národnostní poměry, v politickém životě Liberce nefiguroval nikdo, kdo by se jakkoliv identifikoval s českým národním hnutím, a hlasy, které odtud vycházely, vítaly Frankfurtský sněm a zesměšňovaly dění v Praze.³¹²

Nižší zájem o politické dění přesahující každodenní starosti souvisel patrně s velmi nízkou životní úrovní dělnictva. Z první zprávy liberecké nemocnice z roku 1852 vyplývá, že dělnictvo se muselo vyrovnávat s řadou zdravotních neduhů způsobených „následky zrození z neduživých rodičů, zanedbané fyzické výchovy, nuzné stravy, nezdravého bydlení, nedostatečného ošacení, špatného chování atd.“³¹³ Široká paleta nemocí byla skutečně vyčerpávající, zahrnovala rakovinu, tuberkulózu, revmatické choroby, zápalý plic a plicní

³⁰⁸ *Bohemia*, 18. 4. 1848, č. 27, s. 7, citováno dle K. NOVOTNÝ, M. MYŠKA, *První kroky*, s. 103.

³⁰⁹ *Tamtéž*, s. 104. Podobné poměry popsal i František Cyril Kampelík v polovině 50. let: „Tři neb čtyry rodiny v jednom baráku na horách těch obyčejně pohromadě bydlívá, takže 15-20 lidí velkých, malých v jedné skrovnej světnici zimního času spolu přebývá. Čtvrero nebo patero stavů tkalcovských hřmotem svým tuto společnost oživuje. Tepla takového tam, že páru před usty pozorovati lze, poněž topiva nemají a koupiti ho není zač. Aby se prý moc topiva nespálilo, nikda okna nebo dyéře neotvírají.“ FRANTIŠEK CYRIL KAMPELÍK, *Průmyslné návrhy: jakby zámožní a chudí občané z Čech, Moravy, Slezska i Slovenska, jsouce dokonali řemeslníci a rozumní rolníci – místo útratného, nebezpečného stěhování se do daleké Ameriky - ráděj vzorná, průmyslná, pěkná, orbou pověstná města nebo nové osady na řídko zalidněných, úrodných končinách habsburské říše pod ochranou c. k. vlády zakládati měli, aby před hrozivým schudnutím a svízelem ještě v čas ubíhajícím, jakož i potomkům se dobře vedlo*, Hradec Králové 1859, s. 64.

³¹⁰ J. BELDA, *Liberec*, s. 115.

³¹¹ *Tamtéž*, s. 190-192.

³¹² M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 155-156.

³¹³ GUSTAV ADOLF BONTÉ, *Erster Jahresbericht über die Wirksamkeit des Stephanshospitals zu Reichenberg, nebst einer medicinisch-topographischen Skizze dieser Stadt*, Liberec 1852, s. 84-85, citováno dle K. NOVOTNÝ, M. MYŠKA, *První kroky*, s. 78.

katary způsobené prací v barvárnách a sušárnách, hnisavé záněty prstů, lišeje a různé kožní choroby, ale i „melancholické a hypochondrické stavy.“³¹⁴ To se odráželo i v dětské úmrtnosti. Více než polovina pohřbů se týkala malých dětí.³¹⁵

Strava byla skutečně prostá. Tkalci podle F. C. Kampelíka nesnídali, v obědu i k večeři jedli tzv. zapařenou polévku z mouky a soli, k níž přikusovali vařenou řepu nebo brambor. Chléb zůstával svátečním pokrmem, a to přesto, že byl naplněn ze směsi mlýnského prachu, rozdrčených lněných hlávek či jetele, o masu nemohla být téměř ani řeč.³¹⁶ O něco lepší stravu měli tovární dělníci v šedesátých letech. Vyznačovala se hlavně konzumací brambor doplněných o chléb a červené zelí zapíjených odvarem z cikorky.³¹⁷

Vydatnou zprávu o tehdejších strastiplných životních podmínkách dělnictva zanechal Theophil Pisling, mladý novinář a redaktor *Prager Zeitung*. Při své cestě Libereckem v polovině padesátých let zaznamenal, že tovární dělníci bydleli v domech „někde v polích nebo pod horskou strání, srouben[ém] ze čtyř dřevěných stěn, jimiž dovnitř proniká mokrota, s dávnou prohnitou střechou, a vysoký právě tak, že si v něm muž průměrného vzrůstu sotva narovná záda a ten urostlejší si buď musí sednout, nebo vyhloubit podlahu, a prostorný tak, že se v něm čtyři lidé tak tak směstnají.“³¹⁸ Do továrny dělníci ze svých skromných příbytků docházeli alespoň půl hodiny či hodinu, takže se leckdy neměli ani kdy vrátit na oběd. Aktivita Johanna Liebiga, jenž v této době nechal vystavět i první obydlí pro dělníky, však byla řešením jen pro zanedbatelnou menšinu osmdesáti rodin obývajících 10 jednoposchodových domů po 8 bytech o jedné místnosti.³¹⁹ Inspirovány byly anglickým kotážovým systémem, který doplňoval truck-system, v němž byla mzda některým zaměstnancům vyplácena v poukázkách směnitelných v tovární prodejně za zboží.³²⁰ Oba systémy tak vedle kvality života zvyšovaly i závislost zaměstnance na zaměstnavateli.

Pisling se bydlením zabýval, protože v souladu dominantním genderovým řádem chápal, že pracovní výkon je úzce spojen se soukromou, intimní sférou. Tu vnímal jako útočiště muže a základ rodinného života, který „hraje u dělníků v severovýchodních Čechách – a můžeme to nazývat jejich štěstím – významnou roli. Rodinné pouto je tím, co zde ještě drží pohromadě pracovní síly, které by se jinak při tom všem nedostatku a bídě rozprchly snad do všech končin

³¹⁴ *Tamtéž*, s. 79; J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 83.

³¹⁵ *Tamtéž*.

³¹⁶ F. C. KAMPELÍK, *Průmyslné návrhy*, s. 65-66, 68.

³¹⁷ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 82.

³¹⁸ THEOPHIL PISLING, *Nationalökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Böhmen*, Praha 1856, s. 45. Český překlad citován dle K. NOVOTNÝ, M. MYŠKA, *První kroky*, s. 73.

³¹⁹ JAROSLAV JOZA, *K některým otázkám sociální demagogie firmy Liebig*, in: *Z minulosti a přítomnosti Textilany: sborník statí a vzpomínek*, Praha – Liberec 1965, s. 26.

³²⁰ K. NOVOTNÝ, M. MYŠKA (ed.), *První kroky*, s. 73-75. K fungování obou systémů v Anglii viz FRIEDRICH ENGELS, *Postavení dělnické třídy v Anglii*, Praha 1950, s. 172 ann.

světa. ... Je vskutku úkolem doby zajistit dělníkovi – rozumíme tím pilně pracujícího dělníka – takové sociální postavení, jež by mu skýtalo vnější zabezpečení a vnitřní klid.“³²¹ Kritizoval proto snahy ubytovávat dělníky a dělnice zvláště v „kasárenských ubytovnách“, ale i (socialistické) myšlenky na bezplatné poskytnutí ubytování. Jeho ohled vyjadřoval liberální premisy: řádnou práci se domoci zdravého obydlí, kde lze „užívat těch životních radostí, na něž má právo *člověk jako člověk*“.³²²

Kritika z liberálních pozic směřovala rovněž na zaměstnávání dětí obou pohlaví do 14 let, kterých Liebig zaměstnával téměř tisíc. Ačkoliv zastávaly mnohdy stejnou práci jako muž, jejich mzda byla třetinová s odůvodněním, že děti ke svému životu více nepotřebují. Totéž se týkalo i ženské práce, která byla v textilním průmyslu už tehdy honorována o třetinu méně ve srovnání už tehdy s prací mužů. V roce 1857 pracovalo v Liebigových podnicích v Liberci, Železném Brodě a Haraticích celkem 3552 zaměstnanců, z toho polovinu (1770) tvořily ženy a šestinu 567) děti.³²³ Ve světě liberálů měl ale rozhodovat pouze výkon a zaměstnavatel se neměl selektivně starat o míru potřeb svého dělníka: „Platí snad *některý* továrník – což z tohoto postupu logicky vyplývá – ženatému dělníkovi větší mzdu než svobodnému, protože ženatý má doma větší potřeby?“³²⁴ Interpretovat tento Pislingův postřeh není zcela jednoduché: „Rodinná“ mzda tedy patrně nebyla v severovýchodních Čechách už rozšířena natolik, aby ji zaznamenal, nebo nezapadala do ideologického rámce autora.

Blížkost některých východisek liberalismu a socialismu ve třetí čtvrtině 19. dokládá i jeho názor týkající se vzdělání – dnes bychom patrně hovořili o osobním či kariéerním růstu – vyjadřující skepsi vůči tomu, co „lze čekat od třídy lidí, která se od samého dětství učí jen jedinému mechanickému úkonu“, kteří tím ztrácí naději a „vešker[ou] odvah[u] třeba jen zatoužit po něčem lepším“.³²⁵ Jiný soudobý pozorovatel, František C. Kampelík, si naproti tomu uvědomoval a sociálně citlivě upozorňoval i na vliv materiálních podmínek na schopnost učit se.³²⁶ Na okraj poznamenejme, že snadnost aktualizace obou stanovisek pro dnešní dobu je až zarážející.

Pislingovy úvahy až vzorově ztělesňovaly mentalitu liberálních elit. V jeho pohledu na negativní účinky průmyslu na národní cítění lze číst prvky, které si později osvojí a přivlastní

---

³²¹ T. PISLING, *Nationalökonomische Briefe*, s. 47; K. NOVOTNÝ, M. MYŠKA (ed.), *První kroky*, s. 74.

³²² *Tamtéž*.

³²³ JITKA SRPOVÁ, *K některým otázkám postavení žen a jejich úloze v národním podniku Textilana*, in: *Z minulosti a přítomnosti Textilany*, s. 97-98.

³²⁴ T. PISLING, *Nationalökonomische Briefe*, s. 39; K. NOVOTNÝ, M. MYŠKA (ed.), *První kroky*, s. 156.

³²⁵ T. PISLING, *Nationalökonomische Briefe*, s. 42; K. NOVOTNÝ, M. MYŠKA (ed.), *První kroky*, s. 158-159.

³²⁶ „Děti majíce veliké břichy, bledy, oduty vyhlízejí, jsou na těle i na duchu zakrněly, pozdě přicházejí k řeči, těžko chápající velmi malé prospěchy na škole u své zmrklivosti a otupělosti dělají. Mravní a tělesná výchova zkáza je v chudobě a v bídě svírají, no jaká pokolenia národu a budoucnosti dají?“ F. C. KAMPELÍK, *Průmyslné návrhy*, s. 69.

socialisté i proroci globálního kapitalismu. Ve vztazích panujících v industrii detekoval zvěcnění, podobně jako Marx s Engelsem. Tkalci se necítili jako Němci, ale jako nástroj svého pána. Námezdní práci v továrnách přičítal rozpouštění národních zvyků, resp. mravů (*Sitten*) a ztrátu specifického místního (regionálního) charakteru. Ty však nebyly jen výrazem tradice či primordialistického chápání národa, byť vnímal, že lidový charakter mizel stejně jako staré „národní“ zábavy a zdejší němčina zůstávala pouze dialektem provinciálního charakteru. Národní cítění vyplývalo zejména z liberálního pohledu na svět: národním cítěním disponovali ti, kdo „s vědomím své hodnoty uznávají nutnost své existence pro všeobecné“, což bylo nejvíce patrné na sedlácích či producentech, obchodnících a živnostnících, kteří vnímali svou hodnotu a potřebnost pro druhé. Pokud by mizení regionální osobitosti jevílo znaky pokrokové kultury a přineslo s sebou růst vzdělanosti, bylo by ospravedlnitelné.³²⁷

V posledním „dopise“ Pisling pojednal fenomén jazykové hranice, která nebyla pouze lingvistickým zlomem, ale rozuměl ji v kulturně-historických a regionálních souvislostech. Jedná se o pohled vnějšího pozorovatele, který nelze zaměňovat za zkušenost místních aktérů. U nich sice postrádal intelektuální zázemí, ale zato jim připisoval vynikající duševní schopnosti, jež přisuzoval dvojjazyčnosti zdejšího obyvatelstva. Ta na jedné straně ovlivňovala rozvoj zdejšího průmyslu, v němž se odrážely „rivalita a svobodná konkurence“ obou národů. Kvůli tomu bylo její teritoriální vymezení v lokálním či regionálním fluidní,³²⁸ obecně ale korespondovalo s obvyklou představou o národnostním rozdělení Čech.³²⁹ Za odvrácenou stranu tohoto „potýkání“ považoval národní indiferentismus. Popisoval jej jako stav, kdy dítě ze smíšeného manželství často neví, jestli myslí v řeči otce nebo matky, ani pro jakou národnost se má rozhodnout, proto se nerozhodne pro žádnou.

Pisling ale nebyl pozorovatelem nestranným. Označení Deutschböhme považoval za falešné, protože neoznačovalo žádnou reálnou entitu v podobě skutečného spojení obou národností. Ty vnímal jako relativně uzavřené a zapsané do různých kulturních zvyklostí: různým podobám domů, chovu domácích zvířat (Češi chovali spíše krávy, Němci spíše kozy) i měnou, kterou platili. V jeho očích byli Češi těmi, kdo si dokázali díky svému více agrárnímu charakteru udržet národní cítění, kdežto Němci jej kvůli svému stálému zaměstnání na tkalcovském stroji či u stroje naopak ztráceli. Rovněž ani dvojjazyčnost nebyla symetrická. Němce vykresloval jako ty, kdo často mluví i rozumí česky, ale o Čechách totéž říci nešlo –

---

³²⁷ T. PISLING, *Nationalökonomische Briefe*, s. 137-140, citace s. 138.

³²⁸ „... lässt sich die Sprachgrenze eigentlich geographisch nur sehr ungenau bestimmen, denn sie ändert sich von Jahr zu Jahr.“ T. PISLING, *Nationalökonomische Briefe*, s. s. 143.

³²⁹ Podle Pislinga probíhala po ose Broumov – Trutnov – Arnoltice – Vrchlabí – Vysoké n. Jizerou – Tanvald – Hodkovice n. Mohelkou – Český Dub – Mnichovo Hradiště – Mimoň – Česká Lípa – Ústěk – Litoměřice – Lovosice, srov. *Tamtéž*, s. 144.

zatímco v Liberci údajně Němci češtině rozuměli, v Haraticích (obci mezi Tanvaldem a Vysokým nad Jizerou) už němčině nerozuměl téměř nikdo.³³⁰

Nacionální otázka však na sebe v 50. letech po vydání Silvestrovských patentů na konci roku 1851 nemohla brát podobu politického konfliktu, modernizace mocnářství proto probíhala zejména v ekonomické sféře. Výrazem hospodářské liberalizace se stalo i založení Obchodní a živnostenské komory v Liberci v roce 1851, jež pokrývala širokou oblast severních a východních Čech. Jejím prvním prezidentem se nestal nikdo jiný než Johann Liebig. Soukenický cech se transformoval do podoby společenstva a získal mírně demokratičtější podobu, neboť součástí jeho vedení se stali i zástupci tovaryšů. Společenstvo na počátku padesátých let sdružovalo 1320 mistrů, z nichž více než polovina ještě pracovala samostatně.³³¹

3.2. Léta šedesátá: formování prvních veřejností dělníků i dělnic

Šedesátá léta 19. století v habsburské monarchii charakterizuje politická liberalizace, přechod ke konstitucionalismu a utváření občanské společnosti. V otevřeném prostoru své místo hledaly a nacházely i spolky dělnické, které se postupně formovaly do podoby široce pojatého hnutí.

Příčiny vzmachu tohoto hnutí na Liberecku lze hledat v kombinaci několika faktorů. Jiří Kořalka je hledal zejména v „neobyčejně velk[ém] podíl[u] proletariátu na celkovém počtu obyvatelstva, který vyplýval především ze značné převahy průmyslové výroby nad zemědělstvím“. Nejvíce jich pracovalo v textilním průmyslu (44,7 %) a kovo-, sklo- a dřevozpracující průmyslu (13,2 %).³³² Základem hnutí se proto stali na rozdíl od Vídně či Prahy tovární dělníci z Liberce, kterých bylo v Liberci a okolních obcích (okres Liberec-venkov) přes 38 tisíc, z toho téměř polovina byla zaměstnána ve velkých podnicích.³³³ Tyto podniky procházely rychlým technologickým rozvojem, což se projevilo ve zvyšování počtu parních strojů a kotlů uvedených do výroby. Přesto však zaměstnanci centralizované mechanizované výroby tvořili v textilním průmyslu menšinu.³³⁴

Pro politické zrání dělnického hnutí na Liberecku pak mělo v jeho počáteční období konstitutivní význam – „daleko více než [pro] kterékoliv jiné dělnické středisko v Rakousku“ – čilé spojení s Německem a německou sociální demokracií. Svou roli sehrála migrace za prací a přenášení vzorů ze sousedního Saska, která následně umožnila představitelům libereckého

---

³³⁰ *Tamtéž*, s. 141-145. Zájem libereckých rodin v 50. letech 19. století, aby jejich děti rozuměli česky, dokládá i M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 174.

³³¹ *Tamtéž*, s. 167; J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 89.

³³² J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, stránka vlepěná mezi s. 64-65.

³³³ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 320-321.

³³⁴ J. MACHAČOVÁ, J. MATĚJČEK, *Nástin*, s. 153; M. MELANOVÁ a kol. *Liberec*, s. 182.

dělnického hnutí navázat spojení s První internacionálou, mezinárodní dělnickou organizací založenou roku 1864.³³⁵

Mezi dělníky se objevila nová generace soukenických tovaryšů, kteří získali rozhled v zahraničí a přinášeli si jej zpět. Transfer hodnot a myšlenek měl pak za následek zpochybnění stávajících cechovních tradic a hierarchií. Nejprve roku 1860 vstoupila skupina soukenických tovaryšů do protiklerikálního Kacířského klubu (*Ketzerklub*), který jediný neplnil pouze zábavnou, ale i vzdělávací funkci. Avšak i tento stav byl pouze dočasný a v roce 1863 iniciovali založení Průmyslového vzdělávacího spolku (*Industrieller Bildungsverein*) v Liberci. Nejednalo se již o pouhé projevy solidarity známé z cechů a podpůrných pokladen či *ad hoc* zaslání finanční podpory libereckých tiskařů kartounu rodinám vězněných pražských kolegů roku 1845, nebo poslání sudu piva pražskými dělníky krkonošským kolegům v květnu 1848.³³⁶

Neznamená to však, že by tento typ jednání zmizel. Výbor Bratrstva soukenických tovaryšů chtěl v červnu 1869 podpořit stávkující dělníky v Brně, ale bylo mu to znemožněno magistrátem.³³⁷ Činnost spolku se neobešla bez liberální egidy – předsedou se stal bývalý poslanec Frankfurtského sněmu a dlouholetý člen městské rady Wilhelm Herzig. V následujících letech na něj navázaly další vzdělávací a svépomocné spolky po celých severních Čechách (1865 v Jablonci, 1867 v Semilech, 1868 v Hodkovicích n. Mohelkou, Frýdlantu, Krásné Lípě a Hejnicích), z nichž se následně o několik let později staly sociálně demokraticky orientované spolky.³³⁸

I když konec šedesátých let byl příznivým časem pro vlnarství, během něhož došlo ke zkrácení pracovní doby z 15 na 12 hodin, zvýšení mezd a poklesu dětské práce, nebylo angažmá ve spolcích pro řadu dělníků jednoduché. Scházet se po dvanáctihodinové práci nebylo téměř možné, příp. to úřady zakazovaly jako nevhodné s odůvodněním, že „v pracovní dny má dělník dodržovat sjednanou aneb v místě obvyklou pracovní dobu a nesmí světit libovolné svátky...“.³³⁹ Proto se schůze odbývaly hlavně v neděli, i když některým dělníkům cesta trvala několik hodin.³⁴⁰

Jednoduché nebylo najít ani místo, kde by se mohli opakovaně scházet, jak vzpomínal Josef Schiller: „protože sotva jsme se v nějaké hospodě několikrát sešli, bylo nám naznačeno, že si máme hledat jiné obydlí.“ Toho se domohli až nátlakem a provokací, když se jednou sešli „v největším a nejlepším“ libereckém hotelu, který zaplnili tak, že se do něj nevešli pravidelní

³³⁵ *Tamtéž*, s. 183; J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 321.

³³⁶ K. NOVOTNÝ, M. MYŠKA (ed.), *První kroky*, s. 319, 342-343.

³³⁷ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 144.

³³⁸ *Tamtéž*, s. 108-110, 115, 119; 108 ann; I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 132; M. MELANOVÁ a kol. *Liberec*, s. 167.

³³⁹ *Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách 1864-1874*, Praha 1961, s. 107.

³⁴⁰ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 152.

hosté, mezi nimi i továrníci, kteří se zde normálně scházeli. Na konci večera jim hotelová obsluha sdělila, že je z jiných podniků již nevykáží.³⁴¹

Za nejvýznamnější postavy dělnického hnutí v této době lze považovat Josefa Krosche a Josefa Schillera. Krosch libereckým kolegům půjčoval sociálně demokratické časopisy a literaturu a informoval německé soudruhy o dění v Liberci.³⁴² V polovině roku 1869 spolu s dalšími osmdesáti dělníky vystoupil z Průmyslového vzdělávacího spolku a společně založili Všeobecný dělnický spolek (*Allgemeiner Arbeiterverein*).³⁴³ Po uspořádání mohutné schůze na počátku září byla však další shromáždění zakázána a činnost spolku se přesunula do okolních obcí a okresů. Josef Krosch byl záhy po schůzi propuštěn z práce a zůstal několik měsíců nezaměstnaný. Pro označování sociálních demokratů a jiných charakterových vlastností dělníků sloužily značky, které zaměstnavatelé potajmu vpisovali do pracovních knížek zavedených v roce 1860.³⁴⁴

Během necelého půl roku do řad Všeobecného dělnického spolku vstoupilo téměř 1500 členů.³⁴⁵ Mezi základní politické požadavky patřilo všeobecné přímé volební právo, povolení práva na stávky a právo spolkové a shromažďovací bez oznamování a povolování.³⁴⁶ Další požadavky, proklamované na táboru lidu konaného na ještědských Pláních 8. srpna 1870, se zaměřovaly na „úplnou svobodu v záležitostech školních i náboženských, svobodu tisku, oddělení školy od církve a bezplatné vyučování na školách“. Požadavky týkající se pracovní ochrany a sociální ochrany byly definovány vágně, v české verzi směřovaly k řádnému upravení práce a mzdy, v německé pak k podpoře družstevní práce.³⁴⁷ Sociálně demokratičtí řečníci a agitátoři ale nehovořili jen o vizích lepší společnosti, svou argumentaci stavěli na legalistických argumentech a upozorňovali na to, že sama buržoazie nedodrží zákony, které si sama odhlasovala.³⁴⁸

Nejvíce pozornosti bylo ale věnováno vzájemnému poměru českého a německého obyvatelstva v Čechách, které byly v obou jazykových verzích rezoluce chápány jako jedna společná vlast, v níž zaručení stejných práv všem má být řešením všech případných

---

³⁴¹ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci socialismu*, s. 295.

³⁴² J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 135-140.

³⁴³ *Tamtéž*, s. 146 ann.

³⁴⁴ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 102, 159 ann. Příkladem takového „ocejšování“ mohou být vzpomínky Josefa Rezlera na dobu, po svém propuštění z vězení: „Ale bylo mi stále více úzko, když všude, kam jsem přišel, sotva se kdo podíval do mého vysvědčení, říkal hned: ‚Nepotřebujeme.‘ Opět a opět jsem předkládal své vysvědčení a vždy stejná odpověď. ... To trvalo půl roku... Poznal jsem konečně, že mé vysvědčení je poznamenáno a že s ním práci nedostanu.“ J. REZLER, B. REZLEROVÁ, *Ze života průkopníků*, s. 209.

³⁴⁵ *Tamtéž*, s. 163.

³⁴⁶ *Dokumenty k počátkům*, s. 108-109.

³⁴⁷ *Tamtéž*, s. 178-180.

³⁴⁸ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 260.

nedorozumění.³⁴⁹ Otázky národa a třídy byly projednány při jedné příležitosti, ale odděleně a bez vzájemných souvislostí. Nicméně už samotná forma „tábora lidu“ byla spojena s nacionální emancipací a státoprávní otázkou, v jejímž rámci byl rovněž zdvihán požadavek na zavedení všeobecného hlasovacího práva. Ačkoliv Ještědský tábor vybočoval tím, že se nekonal na památném místě spojeným s (českou) národní historií, byla na místě k vidění záplava praporů v národních barvách či s husitskými kalichy. Účastnili se jej muži i ženy, mladí dělníci i děvčata z libereckého a chrastavského okresu.³⁵⁰ Umístění shromáždění nejspíše souviselo s tím, že Ještědský hřeben byl vnímán jako součást jazykové hranice, a proto mohl symbolizovat „svornou spolupráci českých a německých dělníků“, jež měla jak vnitrozemský, tak mezistátní rozměr, který se odrážel i v účasti čestného hosta Augusta-Otto Walstera z Drážďan, socialistického spisovatele a spolupracovníka Augusta Bebela a Wilhelma Liebknechta.³⁵¹

Stranická doktrína se utvářela pod více vlivy, ale právě blízkostí k německé hranici byla významným faktorem. Josef Krosch odebíral lipský demokratický časopis *Zukunft*, z Brna byl zasílán *Volkstribun*, z Vídně docházela *Volksstimme*.³⁵² Za svůj hlavní tiskový orgán považovali liberečtí sociální demokraté vídeňský časopis *Volkswille*. V Liberci a okolí měl list velký počet odběratelů – v Liberci sídlilo 400 předplatitelů, 90 % všech předplatitelů z území Čech.³⁵³ Vedle toho byli liberečtí dělníci prostřednictvím lipského listu *Volksstaat*, jehož stará čísla byla dlouho a pečlivě uschovávána v knihovnách dělnických spolků,³⁵⁴ napojeni i na eisenachskou sociální demokracii v Německu.³⁵⁵ Pozornost severočeskému centru věnovaly ale i pražské *Dělnické listy*, které měly v Liberci vlastního důvěrníka.³⁵⁶ Nejrozšířenější tiskovinou mezi dělníky však byl na přelomu šedesátých a sedmdesátých let *Prager Abendblatt*, večerní příloha *Prager Zeitung*, která stála pouhý krejcar a se socialistickou agitací neměla nic společného.³⁵⁷

---

³⁴⁹ *Tamtéž*, s. 201.

³⁵⁰ *Tamtéž*, s. 199-200; O. URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 232; JIŘÍ RAK, *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994, s. 59.

³⁵¹ *Tamtéž*, s. 321, pro podrobný popis národnostní otázky viz s. 173-211, dále viz i I. DUBSKÝ, *Pronikání*, s. 94-95.

³⁵² J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 135.

³⁵³ *Tamtéž*, s. 248 ann.

³⁵⁴ *Tamtéž*, s. 252.

³⁵⁵ „O stycích dělnického hnutí na Liberecku s německou demokratickou stranou, založenou v Eisenachu, byla již podána řada svědectví. Největší význam mělo pravidelné posílání sociálně demokratických časopisů a brožur, avšak ani písemné spojení nechybělo. [...] Také v dalších letech dostávali August Bebel a Wilhelm Liebknecht jako redaktori listu *Volksstaat* pravidelně materiály od vedoucích libereckých dělníků. Toto spojení bylo od počátku sedmdesátých let tak úzké, že některé konfidentské zprávy prohlašovaly za exponenty listu *Volksstaat* v Rakousku. Písemný styk byl doplňován osobními návštěvami předních pracovníků německé sociálně demokratické strany v Liberci...“ *Tamtéž*, s. 266.

³⁵⁶ *Tamtéž*, s. 83.

³⁵⁷ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 220.

Ze Saska však do severních Čech a odtud dále do Slezska v této době putovala i sociálně demokratická literatura,³⁵⁸ zejména lassallovské brožury, ale i popularizační brožuru *Das Kapital* vydaná v Ženevě, Marxův *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta*, z Engelsových spisů pak *Německá selská válka* a *Postavení dělnické třídy v Anglii*, a vedle nich i projevy Augusta Bebela.³⁵⁹ Pro Liberec platí tedy to, co pro ostatní centra sociální demokracie a to, že pro tehdejší dělnické hnutí představoval Marxův vědecký socialismus pouze jeden z myšlenkových zdrojů, nikoliv však dominantní. Nesrovnatelně rozšířenější byly ještě počátkem sedmdesátých let lassallovské spisy, jak dokládají vzpomínky Josefa Schillera na Josefa Krosche: „[d]al nám do rukou první dělnické noviny; obstaral mi první brožury F. Lassalla...“³⁶⁰

Stoupenci socialistů se sice nespolehali na státní intervence ve prospěch dělnictva a zakládali odborné spolky, cizí jim však zůstala i revoluční perspektiva marxismu, neboť „docela upřímně věřili, že základní změna poměrů je možná bez revolučního řešení“.³⁶¹ Program dělnictva, resp. obsah agitačních přednášek a proslovů se tak zakládal spíše na intuitivním odporu ke kapitalismu než na alespoň trochu konkrétní antikapitalistické společenské vizi. Rozvoj třídního vědomí byl navíc zpomalován přežívajícími cechovními tradicemi a stavovsko-profesními rozdíly uvnitř dělnictva,³⁶² což mělo za následek, že dělníci museli být nejdříve přesvědčeni o významu spolčování jako takového. Proto bylo možné převzít požadavky z eisenachského programu a požadovat faktické naplňování základních práv příslibených prosincovou ústavou (svoboda spolčování, shromažďování a tisková) doplněnou o právo na stávkou, odluku státu a církve, resp. alespoň školy a církve, a všeobecné volební právo.

V „internacionální jednotě dělnictva na Liberecku“ Jiří Kořalka spatřoval předpoklad úspěchu libereckých socialistů. Ačkoliv se jednalo o dobově podmíněnou interpretaci, nelze ji upřít relevanci. Absence, resp. eliminace vnitřních konfliktů na etnicko-nacionální ose

---

³⁵⁸ „Das „Eisenacher Programm“ wurde nicht nur der Leitfaden der Arbeiterbewegung in Reichenberg, sondern es wurde auch der Gedanke in die allerernsteste Erwägung gezogen, ob es nicht das allerselbe sei, der in Eisenach gegründeten sozialdemokratischen Partei direkt beizutreten. Dieser Gedanke ließ sich jedoch nicht realisieren; nach dieser Richtung hin ist es über einen schwachen Versuch, Mitglieder für die Eisenacher Partei zu werben, nicht hinausgekommen; aber Eines wurde infolge dieses Versuches auf lange Jahre hinaus zu einer ständigen Einrichtung: das war der „Schriften- und Broschürenbezug aus Deutschland.“ JOSEF HANNICH, *Erinnerungen*, s. 11.

³⁵⁹ J. KOŘALKA, *Vznik*, s. 247 a 251.

³⁶⁰ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci*, s. 294.

³⁶¹ *Tamtéž*, s. 254.

³⁶² *Tamtéž*, s. 257. Tuto skutečnost dobře postihl ve svých vzpomínkách – situovaných sice na pražský Smíchov – Josef Rezler: „V hostincích byly vyhrazené stoly pro kovodělníky, zedníky a dole, až u dveří, směli seděti tkalci a přadláci, kteří se dělili ještě na více a méně placené.“ J. REZLER, B. REZLEROVÁ, *Ze života průkopníků*, s. 46.

umožňovala soustředit se na jiné otázky a problémy spojené s budování socialistické infrastruktury a agitací. Prakticky se internacionalismus projevoval i v některých odborových spolcích dělníků zakládaných na počátku sedmdesátých let. V prvních dvou letech jich bylo založeno šest, prvním byl v roce 1870 Odborový spolek textilních dělníků, do nějž se transformovalo Bratrstvo soukenických tovaryšů. V jeho čele stála „mladá krev“, Josefu Schillerovi bylo tehdy 23 let a Wilhelmu Kiese Wetterovi, který se stal pokladníkem, pouhých 18 let.³⁶³

Odborový spolek textilních dělníků fungoval dvojjazyčně – jak na úrovni tištěných dokumentů a svolání k dělnictvu, tak i prakticky při spolkových událostech, např. při výroční slavnosti zazněly projevy v obou jazycích. O ní se dochovala zpráva v pražských *Dělnických listech*. Na cestu se pražští dělníci vydávali s jistými obavami, neboť Liberec se těšil „pověsti co útulku nejurputnějšího ústaváctví“ a byl „rozkřičen co jeviště největší nesnášenlivosti vůči Čechům“. Tato literární figura autorovi článku umožnila umocnit následnou katarzi, jíž bylo vřelé přivítání v Liberci, jež překonalo jeho očekávání, i když se svými druhy dorazil oblečen v národním kroji (sic!). Nad spolkovým domem (*Vereinshalle*) vlály „prapory červenobílé, korouhve to české barvy“ a Němci se k hostům chovali jako vzor národní snášenlivosti a dělnické vzájemnosti.³⁶⁴ Dokonce byl podniknut pokus s českými dělníky v Praze spolupracovat na vydávání společného česko-německého časopisu *Dělník/Der Arbeiter*. Liberečtí přislíbili odběr v počtu 500 kusů. Záměr však nevyšel kvůli změně mocenských poměrů v pražském dělnickém hnutí.³⁶⁵

Vedle toho vznikly další odborové spolky strojírenských dělníků, kovodělníků, dřevodělníků, zedníků a koželužských dělníků. Většinu odborových spolků, které vznikaly vzápětí na mnoha místech Liberecka, zakládali textilní dělníci. Postupně se ale objevovaly odborové spolky i v dalších oborech, např. roku 1872 byl založen *Fachverein der Glasarbeiter* (Odborný spolek sklářských dělníků) v Albrechticích v Jizerských horách.³⁶⁶

Podle údajů ministerstva vnitra z roku 1872 existovalo v Předlitavsku 625 dělnických spolků, z toho 197 sociální demokratických, z toho 89 v českých zemích, v Čechách pak 62; většina z nich se nacházela na Liberecku a Brněnsku. Na Liberecku v nich bylo sdruženo kolem

---

³⁶³ Pro životopisné údaje Josefa Schillera viz https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Schiller_Josef_1846_1897.xml a pro viz JIŘÍ KOŘALKA, *Severočeské dělnické hnutí v letech 1867-1914 a jeho přínos k vytváření občanské společnosti v Čechách*, in: R. Reil, V. Wolf (ed.), *Wilhelm Kiese Wetter (1853-1993)*, Trutnov 1994, s. 7-15, zde s. 9.

³⁶⁴ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 232, 265; *Dokumenty k počátkům*, s. 208-210.

³⁶⁵ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 254.

³⁶⁶ *Tamtéž*, s. 243.

5000 osob, tj. cca 1 % všech zdejších obyvatel. Odborové spolky vážně poškodila hospodářská krize z let 1873-1874, některé ji nepřežily.

Spolky měly různý charakter i ideovou vyspělost ve vztahu k recepci sociálně demokratických myšlenek a hodnot. V odborových spolcích se dělníci organizovali na základě profesního kritéria, ve spolcích vzdělávacích, čtenářských a podpůrných dle svého zájmu. Největším spolkem byl *Odborový spolek textilních dělníků*, v němž bylo organizováno 70 % všech dělníků na Liberecku.³⁶⁷

Nejnámějším konfliktem se stala tzv. svárovská stávka, která se udála v posledních březnových dnech roku 1870 v továrně Johanna Liebiga ve Svárově u Tanvaldu. Proti dělníkům požadujícím snížení předepsaných úkolů při zkrácení pracovní doby a zvýšení mezd zakročilo vojsko. Střet si vyžádal sedm mrtvých, mezi nimi i jedno dítě a jednu šestnáctiletou dívku.³⁶⁸ Stávkovou vlnu v bavlnářském průmyslu trvající od ledna do března 1870 instrumentalizovaly brožury vydané měšťanskými politiky do rámce národnostního boje.³⁶⁹ Z hlediska reprezentace genderových rolí stojí za povšimnutí, že brožura z českého politického tábora se nezmiňovala o mrtvé mladé dělnici. Pozůstalé vdovy stylizovala do symbolu utrpení, který se dožaduje u Liebiga odškodnění, ale místo důstojné náhrady obdrží pouze směšnou almužnu. Zdá se, že v myšlení českých nacionalistů nemohly ženy umírat ve stávce, mohly pouze trpět s osiřelými dětmi.³⁷⁰ Stejně obrazy vykreslovala i píseň *Událost svárovská z roku 1870 v píseň uvedená*, které vyšla v Mladé Boleslavi. Zpívalo se v ní mj.:

„Než ráno vyšla sluneční záře,
viděli jsme tu udatné tváře.

...

Po boji ta strašná doba byla,
když se nacházela mrtvá těla.
Ach, tu bylo pláče, naříkání,
tu byly děti na smrt raněný.
Matky pláčou a ruce spínají,
když své známé raněné vidějí.
Manželka naříká pro manžela:
Ach, já jsem s dítkama osiřela.“³⁷¹

³⁶⁷ *Tamtéž*, s. 245, 304-305, 310.

³⁶⁸ *Svárov 1870: Sborník [k výročí] svárovské stávky*, Liberec 1962, s. 19-20.

³⁶⁹ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 185. Jednalo se o dvojjazyčnou brožuru *Arbeitseinstellung und Arbeiterrevolution = Zastavení práce a zpoua dělníkův*, Liberec, 1870, vydanou nejspíše Liebiegem a zrazující dělníky od stávek a apelující na jejich rozum, tedy maskulinní atribut. Na české straně vydal dvě brožury tajemník okresního zastupitelstva v Železném Brodě Prokop Hruška pod pseudonymem Mnohoslav Troškovský, v kterých celý střet líčil jako důsledek národního útlačku, viz MNOHOSLAV TROŠKOVSKÝ, *Poměry a události Svárovské*, Praha 1870 a MNOHOSLAV TROŠKOVSKÝ, *Zustände und Ereignisse in Swarow: als Antwort auf alle parteiischen Invectiven*, Praha 1870.

³⁷⁰ M. TROŠKOVSKÝ, *Poměry*, s. 36.

³⁷¹ *Svárov 1870*, s. 49-50. O tom, že svárovská stávka měla potenciál být vykládána v národním rámci, naznačuje i informace, že v tradovaném podání zaznamenaném v roce 1957 se již zpívalo, že „Svárovská továrna, ta je

Obraz truchlící ženy byl dán zejména kulturně, byť samozřejmě odrazil i reálnou situaci. Z výsledků prvního moderního sčítání lidu, provedeného na konci roku 1869 vyplývá, že v liberecké průmyslové oblasti žilo na 520 000 obyvatel. Z toho 53,6 % tvořili činní lidé, druhá skupina byla uváděna jako osoby bez určitého zaměstnání. Převažovaly v ní děti (29,1 %) a ženy (16,4 %), muži tvořili naprostou minoritu (0,9 %).³⁷² Z toho je patrné, že žen v domácnosti zůstávala jen menšina, uvědomíme-li se, že na populaci se obvykle podílely více než 50 %.

Pokud ženy pracovaly v továrních provozech, na jejich mzdovém ohodnocení se příliš nezměnilo: jejich mzda byla o třetinu nižší než mzda mužů a mzda dětí vůči mzdě žen poloviční.³⁷³ V textilním průmyslu byly zaměstnávány u tiskacích strojů na potiskování látek spolu s méně kvalifikovanými dělníky. Konflikty spojené se zaměstnáváním žen však byly vcelku ojedinělé. V roce 1864 sice ve Vesce u Liberce stávkovali dělníci za udržení výsadního postavení kvalifikované práce, avšak byli propuštěni. Solidarita dělníků spočívající na vědomí profesní výlučnosti byla zlomena a ženy byly přijaty.³⁷⁴ I ženy se však bránily intenzifikaci práce. V prosinci 1870 došlo ke stávce v tkalcovně bavlny v Rochlici u Liberce, v níž více než devět desetin zaměstnanců tvořily ženy. Rozhodly se protestovat proti snížení pracovní doby ze 13 hodin na 12, které doprovázelo i zkrácení mzdy. Požadovaly opětovné zavedení třináctihodinové pracovní doby na rozdíl od mužů napojených na sociální demokracii, kteří chtěli zachovat výši platu při zkrácení pracovní doby.³⁷⁵

Genderový rozměr lze nalézt i ve stávkové vlně v letech 1871–1872. Dělníci ve Vogelsangově strojírně v Harcově u Liberce při rozdělování podpory zohledňovaly rodinný status, takže ženatým byl vyplácen příspěvek ve výši 2 zl. 50 kr. a svobodným 1 zl. 75. kr. Z toho vyplývá, že podpora nebyla myšlena jako pomoc rodině, jež dočasně přišla hlavu a ruce rodiny, ale implicitně počítala s výdělečnou aktivitou ženy, příp. i dětí.³⁷⁶ To, že práce žen byla v tuto chvíli významná, si uvědomovali i továrníci. Proto byli v Tanvaldu propuštěni nejen stávkující muži, ale i jejich ženy a děti.³⁷⁷

O zapojení žen do prvních dělnických spolků však máme jen skrovné informace. V roce 1864 byl při *Průmyslovém vzdělávacím spolku* založen *Frauen-Krankenunterstützungsverein*

---

hezká / dělaj tam děvčátka samá česká...“ Nicméně není zřejmé, kdy byla daná sloka takto změněna. *Tamtéž*, s. 45.

³⁷² J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, strana vložena mezi s. 64-65.

³⁷³ *Tamtéž*, s. 81.

³⁷⁴ *Tamtéž*, s. 99.

³⁷⁵ *Tamtéž*, s. 179.

³⁷⁶ *Tamtéž*, s. 276.

³⁷⁷ *Tamtéž*, s. 284.

(*Ženský nemocenský pomocný spolek*), který existoval minimálně do roku 1914.³⁷⁸ Odborový spolek textilních dělníků inicioval pokus založit *Arbeiterinnen-Bildungsverein* (Ženský dělnický vzdělávací spolek). Manželka Josefa Schillera Kateřina třikrát požádala o schválení stanov, ale vždy byly zamítnuty s odůvodněním, že zakladatelky spolku nemají dostatečné vzdělání, které by zaručilo dobré vedení spolku a neumožnilo mužům v něm získat rozhodující vliv.³⁷⁹ Dělnické ženy byly v očích úřadů jen prodlouženou rukou svých mužů, nesamostatnými subjekty, kterým se nedostávalo dostatečné autenticity k svébytnému jednání.

Života „mužských“ spolků se ženy účastnily okrajově, zejména ve spojitosti s festiviti, čímž se nijak nevyvíkaly z obecného úzu. Zpráva pro *Dělnické listy* tedy mohla ocenit, že „[v]elká taneční síň byla sice pěkně zelením ozdobena, což byly ve vzácné vzájemnosti dělnické liberecké dělnice z ochoty provedly...“ Jako krásná však hodnotili zejména hesla rozvěšená po stěnách: Dělníci jsou skála, na niž bude postaven chrám budoucnosti! Dělníci všech zemí, spojte se! Osvětou ke svobodě!³⁸⁰

Ženy mohly vstoupit i do odborových spolků. Odborový spolek textilních dělníků a odborný spolek krejčovských dělníků již ve svém názvu deklarovaly, že jsou určeny pro obě pohlaví (*beiderlei Geschlechtes*). Josef Schiller již na zakládající schůzi textilních odborů zdůrazňoval, že spolek musí organizovat i ženy a byla jim dopřána stejná práva jako mužům, tj. mohli volit do funkcí i být do nich voleni. Snažil se je získat pro boj po boku mužů, aby je kapitalisté nemohli využívat ke stlačování mezd. Stanovisko, aby ženám v továrnách byly zaručeny stejné mzdy jako mužům, Schiller odjel hájit i na dělnický sjezd do Vídně v červnu 1872. Byl však úředně zakázán, proto Schiller přednesl požadavky alespoň na schůzi vídeňských textilních odborářů.³⁸¹

---

³⁷⁸ Tamtéž, s. 119; *Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1915*, Liberec 1914, s. 109. Mezitím se přejmenoval na *Weiblicher Krankenunterstützungsverein*, což dokládá údaj v Dresslerově adresáři, podle něhož byl tento spolek založen právě roku 1864; k roku 1901 čítal 76 čestných a 1734 skutečných členek, viz JOSEF F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1902, s. 137.

³⁷⁹ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 231-233.

³⁸⁰ *Dokumenty k počátkům*, s. 210.

³⁸¹ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 225-233.

3.3. Der Fall Josef Schiller

Písenné dílo Josefa Schillera umožňuje nahlédnout do jeho představ o rodině, roli muže a ženy ve společnosti. Za vydání jeho souborného díla v roce 1928 odpovídal Paul/Pavel Reiman a obsahuje jak jeho básnické sbírky, tak vzpomínky, texty vyšlé časopisecky i vzpomínkové texty od jeho kolegů.³⁸² Na svou ženu Schiller nevzpomínal jako na neúspěšnou zakladatelku spolku, slovem se o tom nezmínil, stejně jako o vlastní politické kariéře. Nevzpomínal na tábor lidu na Ještědu ani své místo ve vedení rakouské sociální demokracie na konci sedmdesátých let. Zmínil se jen vcelku stručně o své účasti na zakládajícím sjezdu rakouské sociální demokracie v Neudörflu v roce 1874.³⁸³

Identitu svou i svých soudruhů situoval zejména do světa práce a boje proti sociální nespravedlnosti, spolčování se a zkušenosti ztráty svobody. Jeho sebe-reprezentace odpovídala tendencím, které pro německé sociálně demokratické prostředí popsal Thomas Welskopp. Dělnická varianta občanských ctností nebyla negací těch měšťanských, akcentovala zejména jejich veřejný charakter. Kvalifikací pro vstup do veřejného prostoru nebyl majetek, ale poctivá práce a snaha získat vzdělání a vědomosti, které byly dělnictvu odepřeny. Socialistická maskulinita se charakterizovala aktivním angažmá ve věcech veřejných, které bylo bojovné, ale zároveň sebe-disciplinované, odpovědné a nesobecké. Jen tak byl člověk-dělník celou, harmonickou osobností, mužem rozumu i srdce.³⁸⁴

Sebe-disciplína nebyla Schillerově bouřlivácké povaze zcela vlastní, oceňoval proto na svém kolegovi Antonu Hoffmanovi z Chrastavy nejen to, že byl za hrob věrný dělnickému hnutí, ale zejména, že ho uchránil „od mnoha nepředložených skutků“.³⁸⁵ Na Josefu Kroschovi pro změnu zdůrazňoval, že byl energický a vedl „odvážnou skupinku mladíků a mužů“, kteří se chtěli „vzdělávat a uspokojit svou touhu po vzdělání“.³⁸⁶ Podle vzpomínek jeho švagra Josefa Hannicha mohl Schillerovi jeho vzdělání závidět kdejaký buržoa.³⁸⁷

Nebylo proto nejspíše náhodou, že na ještědském táboru lidu – na svém prvním veřejném vystoupení – Schiller promluvil k bodu věnovanému vzdělávání a školské otázce.³⁸⁸ Vyzdvihoval ochotu a schopnost diskutovat a vyměňovat si názory všude, kde to bylo možné, ať již v lese nebo u venkovanů v bytě. Oceňoval vzdělané a svobodomyšlné muže. Sám sebe

³⁸² J. SCHILLER, *Gesammelte Werke*, Liberec 1928.

³⁸³ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci*, s. 311.

³⁸⁴ T. WELSKOPP, „*Manneszucht*“ und „*Selbstbeherrschung*“, s. 68-70.

³⁸⁵ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci*, s. 324-325.

³⁸⁶ *Tamtéž*, s. 295.

³⁸⁷ J. HANNICH, *Erinnerungen*, s. 18; FRIEDRICH G. KÜRBISCH, *Chronik der sudetendeutschen Sozialdemokratie: 1863-1938*, Stuttgart 1984, s. 39.

³⁸⁸ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 207; ANTON BEHR, *Josef Schiller und seine Stellung in der nordböhmischen Arbeiterbewegung*, in: J. Schiller, *Gesammelte Werke*, s. 501.

pak charakterizoval jako oblíbeného veřejného řečníka, který býval na setkáních sociálních demokratů pravidelně žádán, aby „přednesl báseň nebo nějakou píseň.“ Druhým důvodem jeho oblíbenosti jakožto rétora na veřejných shromážděních byla dovednost věrně a z vlastní zkušenosti líčit smutné postavení dělnictva.³⁸⁹ Tak na něj vzpomínali i jeho spolupracovníci.³⁹⁰ Podle Antona Behra se oblíbě těšil, protože obvykle hovořil spatra.³⁹¹

Mezi příběhy, které vyprávěl či sepisoval, patřil i ten o jeho (údajně) dětské kamarádce, krásné Míně, kterou poznal, když v deseti letech nastoupil do továrny. Dívka vstoupila do služby u továrníka, který ji však zneuctil, což byl klasický motiv socialistické kritiky.³⁹² Když přišla o práci, stala se obětí kuplířky, která ji prodala do nevěstince do Lipska. Poté, co se jí podařilo utéct, vrátila se do Liberce, kde se zamilovala. Ovšem továrník vyrazil jejímu milému její minulost. Rozchod, který následoval, ji dohnal k sebevraždě.³⁹³ Jednalo se o typický příběh odsuzující dvojí morálku buržoazie, kterých byly dříve i později socialistické noviny a časopisy plné.³⁹⁴

Po zahájení protisocialistických represí byl Schiller v roce 1882 odsouzen k čtyřměsíčnímu trestu v pražské svatováclavské věznici. Vzhledem k dalším probíhajícím procesům se mu zde dostalo bratrského přivítání a možnosti zakoušet kolektivní identitu zpěvem socialistických písní po setmění, k níž se postupně přidávaly i další hlasy.³⁹⁵ Největším nezvykem se mu stala zahálka: „Když je člověk zvyklý denně pracovat a je nucen po celý dlouhý den lenořit, brzy onemocní, protože se mu ‚krátí žíly‘.“³⁹⁶ Nakonec ale ani zde nezahálel. Předplatil si *Prager Abendblatt* a vyřezával z něj písmena a slabiky, z nichž lepil dohromady hesla a verše a skládal písně. V rámci zaměstnání povinně lepil papírové pytlíky a ani zde, alespoň dle vlastní sebe-inscenace, usiloval o důstojnější podmínky – na zadavateli práce, bohatém Židu, měl údajně vymoci zvýšení mzdy, již platil trestancům. Na poctivé práci lpěl i ve vězení, a tak když měli vyrábět kornouty ze špatného papíru, spor eskaloval k vězeňskému inspektorovi.³⁹⁷ I podmínky odnětí svobody mu poskytovaly příležitost osvědčit

³⁸⁹ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci*, s. 296, 309, 313.

³⁹⁰ „Nicht allein seine Rednergabe. Sondern sein Geist, seine Kraft, mit denen er auf die Arbeiter, auf die Masse der Werktätigen wirkte, zog mich zu ihm hin. Schiller war nicht nur ein guter Agitator, sondern auch im persönlichen Umgange mit seinen Gesinnungsgenossen ein guter Freund und Unterhalter.“ JOSEF BERANEK, *Meine Beziehungen zu Josef Schiller*, in: J. Schiller, *Gesammelte Werke*, s. 501; KARL GÜNZEL, *Schiller Seff als Agitator*, *Tamtěž*, s. 513-514.

³⁹¹ A. BEHR, *Josef Schiller*, s. 501

³⁹² J. MAREŠ, V. STROBACH, *Třída dělníků*, s. 49.

³⁹³ *Tamtěž*, s. 287-292.

³⁹⁴ T. WELSKOPP, „*Manneszucht*“ und „*Selbstbeherrschung*“, s. 71-72. Stereotyp o dvojí morálce buržoazie byl životný a vedle polarizace politických identit se stal jedním z definičních znaků trampů ve 20. letech 20. století.

³⁹⁵ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci*, s. 318, 320.

³⁹⁶ *Tamtěž*, s. 321.

³⁹⁷ *Tamtěž*, s. 322, 334-339.

a potvrdit svou identitu socialisty a muže. Aktivita byla nedílnou součástí katalogu mužských čtností sociálních demokratů. Svě sbírce básní *Im Kittchen* (Z Basy) z poloviny osmdesátých let dal proto lakonické motto: „Die Menschen sind kräftig, doch blutarm.“ So hört man die Ärzte oft klagen. Ich meine, die meisten sind mutarm. Drum müssen sie so viel ertragen.“³⁹⁸ Těžké postavení socialistů bylo důsledkem nedostatku čínorodosti a aktivity ostatních lidí.

Nejednalo se však o jeho první zatčení. To se odehrálo již v lednu 1870, když – podle svých slov – promluvil jen krátce na demonstraci za propuštění vídeňského sociálního demokrata Andrease Scheua, který byl uvězněn poté, co v Liberci pronesl řeč k dělníkům. Schiller byl „tenkrát teprve čtyři měsíce ženat a moje žena, ještě mladší a nezkušenější než já“ mi to „důkladně vyčítala“. Nebyla sama, stejných výčitek se mu dostalo od jejích rodičů i jeho přátel. Ačkoliv by byl nejraději utekl, neudělal to, poněvadž to považoval za zbabělost. Hrdinství však nespočívalo ve vzdorování své ženě a příbuzným, ale v tom, že mezi 17 zatčenými byli jiní ženatí dělníci odsouzení k delším trestům a bylo jim třeba pomoci. Schiller s přáteli proto začal pořádat četná kulturní vystoupení a výtěžek věnoval rodinám zatčených soudruhů. Zábavy ale zároveň využíval k agitaci, kapsy měl nacpané brožurami a novinami.³⁹⁹

Po propuštění již nemohl v Liberci ani okolí sehnat práci, odešel proto do Ústí nad Labem, kde nastoupil do chemické továrny. Zpětně to nepovažoval za nic hrozného, migrace za práci byla tehdy běžná: „rozloučil jsem se ženou a dětmi a šel v dobré náladě.“⁴⁰⁰ Pro jeho ženu však nebylo snadné vidět stát jej na špinavém dvoře chemické továrny, i ona měla očekávání spojená s důstojnou prací a rolí muže. Schiller však argumentoval z pozice živitele: „vydělal jsem si více než na tkalcovně a to bylo hlavní.“⁴⁰¹

Zda Kateřina Schillerová byla zaměstnána, nebo byla ženou v domácnosti, však nemáme zprávu. V jeho líčení však nevystupovala jako potenciální předsedkyně ženského dělnického vzdělávacího spolku ani jako námezdní síla, nýbrž jako žena strachující se o rodinu. Nejen po propuštění z chemické továrny si Schiller vyslechl, že je to s ním opravdu zoufalé: „staráš se pořád o cizí lidi místo o své záležitosti; bude-li to s tebou tak pokračovat, tak bídne zahyneme“.⁴⁰² Ani o jejich rodinném životě nemáme mnoho zpráv. Po ztrátě zaměstnání v Ústí n. L. se přesunul do blízkých Modlan na šachtu. Od rodiny v Ústí n. L. odcházal v pondělí ráno a vracel se v sobotu či v neděli.⁴⁰³ Situaci konstatoval, ale nehodnotil. Byl tedy distančním,

³⁹⁸ J. SCHILLER, *Gesammelte Werke*, s. 254.

³⁹⁹ *Tamtéž*, s. 297; J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 221.

⁴⁰⁰ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci*, s. 298.

⁴⁰¹ *Tamtéž*, s. 299.

⁴⁰² *Tamtéž*, s. 303.

⁴⁰³ *Tamtéž*, s. 304.

nepřítomným otcem, stejně jako řada měšťanů a pracujících. Snad se považoval za lepšího otce, než jakého měl on sám.⁴⁰⁴ Největší zásah pro něj ale znamenalo již zmíněné uvěznění v roce 1882: „Když jsem ještě k tomu pomyslel na ženu a děti, začalo mi tlouci do žeber, jako by mělo sílu rozbít touhu po svobodě a mužnou odvalu na malé kousky.“ Vypjatý moment přinesl inverzi rolí, rozumovým důvodům se nedařilo uklidnit rozbouřené srdce. Ta se projevila i při loučení na libereckém nádraží, odkud byl Schiller eskortován do Prahy: „Moje žena mi dala pusku a zastrčila do kapsy lahvičku vína a mužně přemáhala slzy, které ji vstupovaly do očí.“⁴⁰⁵ Rodině se po dobu jeho nepřítomnosti dostalo podpory od ostatních soudruhů.

Co Schiller o svém vztahu k manželce a dětem jen naznačil ve svých vzpomínkách, vyjádřil otevřeně ve své poezii. Své ženě adresoval báseň *An mein liebes Weib!* (Mé milované ženě!), kterou napsal v letech 1884–1885 při dalším z pobytů ve věznění.

Eintausendachthundertsechzigundneun
Da führt ich mein Käthchen ins Brautkämmerlein
Wir liebten uns beide, der Storch blieb nicht aus –
Bald hatten wir Freunden und Sorgen im Haus.

...

Mein Edi, mein Friedchen, drei Mädchen dazu,
Den sang er sein Liedchen von ewiger Ruh' –
Doch besser, sie starben noch jung, noch als Kind,
Als wenn sie verderben und lasterhaft sind –
Drum gib unsern Knaben mit Herz und mit Hand
Die nützlichen Gaben: Gefühl und Verstand.
Und pflege beim Mädchen stets Geist und Gemüt,
Dass sie wie Du. Käthchen, emporwächst und blüht.
Dann wird Dich die Wahl Deines Herzens nie reu'n,
Eintausendachthundertsechzigundneun.

Eintausendachthundertachtzigundvier,
Der fünfzehnte Jahrestag steht vor der Tür —
Was wir durch die Jahre erlebt und gewagt,
Das hat am Altare kein Priester gesagt.
Wir wurden oft müde, es fehlte an Brot –
Es fehlte der Friede, es zankte die Not.
Doch war es auch trübe, es schwand jeder Groll,
Denn stets war von Liebe Dein Herz übervoll.
Ein menschliches Leben war meine Idee,
Dir brachte mein Streben nur Kummer und Weh'.
Jetzt bin ich im Kerker, welch' bitteres Los!
Liebe wird stärker, die Sehnsucht wird groß.

Doch was mich betroffen, ich trag' es mit Mut.
Erfüllt sich mein Hoffen, wird alles noch gut.
Lieb' Weibchen, sei munter, Du kennst ja den Lauf:

⁴⁰⁴ „Můj otec byl tkadlec, takový chudák, který matce zanechal sedm malých dětí.“ *Tamtéž*, s. 293.

⁴⁰⁵ *Tamtéž*, s. 315-316.

„Die Sonne geht unter, sie geht wieder auf!“
Bald führt mich die Freiheit und Liebe zu Dir,
Eintausendachthundertachtzigundvier.⁴⁰⁶

Schiller v básni vzpomíná na dobu před 15 lety, kdy si bral svou ženu. Že se nejednalo jen o lásku duchovní, naznačuje explicitním obratem, že „čáp nečekal“ na to, až si ji odvede do svatební komůrky. Jejich život se brzy začal plnit dětmi. Postupně se manželům Schillerovým narodili dva chlapci a tři dívky, některé z dětí však zemřely v útlém věku. V souladu se socialistickou představou člověka se snažili ve svých dětech pěstovat správné vlohy: city a rozum u chlapců, duch a city u dívek, které rostly a rozkvétaly stejně jako jejich matka. Z vězeňské cely se snažil ji – a tím i sebe – ubezpečit, že ji volba jejího srdce při pohledu na jejich potomky nemusí rmoutit. Jeho víra v důstojný lidský život jim přinesla pouze hořký osud, který vyžadoval – opět – inverzi genderových rolí a její statečnost. Bojovnost byla rodu mužského.

Stesk po rodině se promítl i do další z vězeňských básní, kterou adresoval jedné ze svých dcer k svátku. V ní rozvíjel svou oblíbenou metaforu o lidech jako včelstvu. Do návodného příběhu o včele, která neposlouchá matku, nepracuje a nenasbírá dost medu na zimu, již nepřezijí, vtělil svou otcovskou autoritu. Dceři kladl na srdce, aby byla také takovou pilnou včeličkou,⁴⁰⁷ tedy řádnou členkou vlastní rodiny.

Metaforu včelího roje však šlo vztáhnout i na rodinu širší a symbolickou. Už při nástupu do vězení se projevila dělnická solidarita. Na rozloučenou mu soudruzi do rukou vtiskli pět doutníků nebo zlaták, aby mu zpříjemnili cestu k soudu. Při podpoře zatčených se socialistická veřejnost obešla bez institucí typu podpůrné pokladny či spolku, nejednalo se tedy o imitaci jiných institucí, ale projev důvěry vůči komunitě. Když Schiller po příjezdu na liberecké nádraží shledal, že „milá žena a děti“ byli zdraví a v pořádku, věděl, že „[s]oudruzi splnili svou svatou povinnost“.⁴⁰⁸ Sílu solidarity demonstroval i ve svém literárním díle, *pars pro toto* představuje báseň *Der Weihnachtsabend*, jež vyšla v časopisu *Der Radikal* roku 1883. V ní jsou chudé děti ovdovělého dělníka, které si stýskají, že děti z lepších rodin budou bohatě podarovány, zaskočeny návštěvou otcových „zásadových bratrů“ (*Gesinnungstreue Brüder*), kteří je překvapí bohatou nadílkou.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ J. SCHILLER, *Gesammelte Werke*, s. 255-256.

⁴⁰⁷ „Die gute Biene aber sass / Im Bienenhaus daheim / Bei ihrem Mütterlein uns ass / Vom süßen Honig fein. Drum lerne zeitlich, liebes Kind, / Fürs Gute Dich bemühen – / Die Tage Deiner Kindheit sind / Die Blumen, die Dir blühen. Soll Frieden und Glückseligkeit / Im Alter dich erfreuen, / So musst Du in der Jungzeit / Ein fleißiges Biechen sein.“ *Meiner Lieben Tochter zum Namenstag!*, in: *Tamtěž*, s. 261-262.

⁴⁰⁸ *Tamtěž*, s. 316, 347, T. WELSKOPP, „*Manneszucht*“ und „*Selbstbeherrschung*“, s. 86.

⁴⁰⁹ J. SCHILLER, *Gesammelte Werke*, s. 232-233.

Rekonstruovat pojetí genderového řádu na příkladu dělnického vůdce Josefa Schillera má značná omezení. Vycházíme-li z jeho vzpomínek, musíme předpokládat, že se jedná o expost utvářená sdělení. Stejně tak literární a historická věda již několik desetiletí vedou debatu o vztahu autorského subjektu a autenticity, proto je každý ego-dokument prezentující vlastní zkušenosti nezbytně ovlivněn kontextem a vlastní situovaností stejně jako účelem vzpomínání. Sebestylizaci podmiňuje a zároveň limituje i sociálně demokratický narativ a hodnotový svět, který jeho vzpomínky činí pochopitelnými a drží je v mantinelech uvěřitelnosti.

Tyto prameny jsou důležité zejména proto, že odhalují, co recipovalo (nejen) liberecké dělnictvo, jaké reprezentace a figury utvářely významy a symbolický řád. Maskulinní ctnosti stály v případě Josefa Schillera hlavně na proaktivním přístupu („*Der Mann muss für die Seinen streben, Denn diese sind sein Heiligtum.*“),⁴¹⁰ poctivé práci, díky níž dělník získává vědomí vlastní hodnoty a manifestuje maskulinní ctnosti jako ráznost, statečnost, sebevědomí, pevný charakter, a řečnické dovednosti inscenované ve veřejném prostoru.

Role dělnické ženy byla sice obdařena aurou utrpení, které ale volky nevolky musela překonávat a statečně čelit absenci svého muže. Soudruzi mohli rodině pomoci, ale nemohli otce nahradit. Obě ctnosti – statečnost i utrpení – byly rovným dílem sdíleny oběma pohlavími. Oba se tedy mohli podílet na třídním boji, oba mohli bojovat jako muž: „Ein jeder kämpfe wie ein Mann Fürs Recht der vierten Klasse.“⁴¹¹ Totéž platilo i pro otázku národní, které ve svých vzpomínkách, poezii i próze nevěnoval pozornost. Když hovořil o českých dívkách, kopcích či cementu, nebo se vyznával k náklannosti k „švestkovým knedlíkům a českým vdolkům“, pak jen v jedině zemském (böhmisch) výzamu.⁴¹²

Patrně nebylo náhodou, že Odborový spolek textilních dělníků byl dvojjazyčný a zároveň otevřený – alespoň rétoricky, neboť evidence absentuje – ženám; uznávání diferencí, resp. snaha o jejich překonání ve jménu třídního vědomí, šly ruku v ruce. A to i přes to, že Schiller neuměl dost dobře česky na to, aby promluvil se spoluvězněm, který ho na cele šikanoval. O tlumočení musel požádat jiného soudruha.⁴¹³ Absence vztahování se k vlasti (ať již v zemském či etnickém významu) vyvstane při srovnání se situací v pražském českojazyčném dělnickém hnutí, v němž byli čeští dělníci líčeni jako pevná součást národa, někdy dokonce jako jeho zvláštní, „nejobětavější třída“. Jako ti, kteří nezištně, šlechetně, obětavě a s bratrskou láskou pomáhají národu ve zlých dobách. Jejich jednání mělo dokazovat nedocenění ze strany

---

⁴¹⁰ *Tamtéž*, s. 195.

⁴¹¹ *Tamtéž*, s. 210.

⁴¹² *Tamtéž*, s. 101, 164, 297, 315.

⁴¹³ Z. ŠOLLE (ed.), s. 326-328.

národní společnosti.⁴¹⁴ S figurou obrozeného národa povstával i dělník, muž a bojovník, jehož schopnosti jsou explicitně spojeny s charakterem celého národa.

Jeho žena a děti si v důsledku toho si musely zvyknout na období jeho nepřítomnosti způsobené migrací za prací, ztrátou svobody nebo – a zde se již jedná o volnou interpretaci – časem věnovaným stranickým záležitostem. Lišil se tím nejen od českých sociálně demokratických básníků, v jejichž tvorbě absentovala intimní, soukromá dimenze,⁴¹⁵ ale patrně chtěl svou otevřeností manifestovat i svou rozdílnost vůči měšťanskému řádu, když projevoval ve svých básních – tedy veřejně – své city vůči svým blízkým.

Třídní boj neznamenal jen politický zápas s buržoazií, ale v širším smyslu i kulturní boj proti předsudkům. Patrně nejznámější Schillerova báseň *Sklavenjoch*, kterou napsal ještě před dovršením třiceti let, tj. před rokem 1875, tak útočí na rodiče, kteří posílají své děti pracovat do továrny.⁴¹⁶ V jiné básni z téže doby nazvané *Der Konfessionslose* zase vyzývá čtenáře, aby se podíval do hloubi svého srdce. Pokud tak učiní a pokusí se najít vlastní sílu a všechny obrazy, které spí v jeho srdci, najde mnohé, co se podařilo, když zápasil s odvahou a mužnou silou.⁴¹⁷ Emocionalitu mužů nijak nezastíral, ba se na ni nebál apelovat. Důležitou vlastností byla proto věrnost, věrnost myšlence neměla být vyměněna za „úřad a měšťanství“.⁴¹⁸ Věrnost byla integrální součástí lásky, kterou si uvědomělé dělnické společenství zasluhovalo. Ovšem ani láska nebyla genderově neutrální či symetrická, neboť na společenské, kolektivní reprezentovala „bratrský vztah“ a nesla v sobě redukci solidárního společenského jednání na muže. Schiller se v tomto ohledu prezentoval jako vzor k následování. Po propuštění z vězení „slíbil jsem si, že zůstanu dělnické věci věrný, a slovo jsem dodržel do dnešního dne. Proto ať každý koná svou povinnost, vždyť nikdo nemůže učinit dosti pro vítězství pravdy a spravedlivé věci.“⁴¹⁹

---

⁴¹⁴ JAN MAREŠ, *Krise maskulinity mezi chimérou a stereotypem. Gender a česká společnost na přelomu 19. a 20. století*, diplomová práce, Praha 2012, s. 36.

⁴¹⁵ Srov. JOSEF BOLESLAV PECKA, *Písně proletáře*, Praha 1951; *Poslední bitva vzplála: výbor z veršů a písní dělnických básníků*, Praha 1951. Nicméně nelze podceňovat ani editorskou práci, která mohla ne-veřejnou tvorbu považovat za méně hodnotnou a jako takovou ji opominout. Svou rodinu však ve svých vzpomínkách upozadoval i Josef Rezler, viz J. REZLER, B. REZLEROVÁ, *Ze života průkopníků*.

⁴¹⁶ J. SCHILLER, *Gesammelte Werke*, s. 107-109.

⁴¹⁷ *Tamtéž*, s. 114-116.

⁴¹⁸ Wir müssen erstens festen Fuß gewinnen. / Damit wir desto kräftiger alsdann / Von uns'rem sich'reu Standpunkt wirken können. / Mit dieser Phrase sah ich Mann für Mann Auf ein bequem'res, bess'res Leben sinnen Und kenne manchen, der recht bald gewann Was er gewollt: „Ein Amt und Bürgerwürde“, Um zu erschweren seines Nächsten Bürde.“ *Tamtéž*, s. 428.

⁴¹⁹ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci*, s. 347.

3.4. Léta sedmdesátá a osmdesátá: hospodářská krize, politický vrchol, rozštěpení

Do dalšího vývoje sociálně demokratického hnutí na Liberecku nejdříve zasáhl dovoz levnějšího anglického zboží a následně hluboká cyklická krize, jež začala v letech 1872–1873 a trvala do let 1878–1879. V polovině roku 1875 se odhadoval počet nezaměstnaných dělníků propuštěných jen z libereckých továren na pět tisíc osob. Liberec kupříkladu v důsledku krize opustila většina strojírenských dělníků.⁴²⁰ Výrazně se zhoršily bytové poměry, vrcholu naopak dosáhla úmrtnost na tuberkulózu a stoupala i již tak vysoká úmrtnost kojenců. Někteří z dělníků se raději vystěhovali do Brazílie. Liberecký magistrát přikročil v roce 1876 k zahájení nouzových prací.⁴²¹

Krize způsobila pokles mezd napříč odvětvími: v textilním průmyslu poklesl příjem tkalcovských dělníků do roku 1875 o třetinu, v mechanických tkalcovnách si muži vydělali 2–3 zl. týdně, tkadleny ani 1 zl. týdně. Lépe na tom byli kvalifikovaní přadláci bavlny, kteří si přišli na 8-9 zl. týdně. Krize šla ruku v ruce se zaváděním kusové mzdy a výkonnějších strojů, což umožňovalo více spoléhat na nekvalifikovanou práci mladých žen, která platila ve všech továrnách bez ohledu na velikost za levnější a nekonfliktní dílu, ale i dětí. Starší dělnice neměly své místo jisté, jak ukazuje jejich propuštění z Pribschovy bavlnářské továrny ve Smržovce, neboť nestíhaly pracovat na dvou strojích zároveň.⁴²² Mechanizace dopadla i na soukenické společenstvo, které přišlo o velký počet zbývajících samostatných soukenických mistrů. Soukenická malovýroba v Chrastavě a okolí byla fakticky zničena. Ještě horší situace panovala v domácí výrobě, ve které pořád platilo, že si tkalci vydělali méně než v továrně. Právě z tohoto odvětví se často rekrutovali osoby aktivní v sociální demokracii. Pomaleji mechanizace postupovala ve lnářském průmyslu. Lnářští tkalci nejvíce podléhali vlivu náboženství a mysticismu a zůstávali mimo třídně uvědomělé dělnictvo.⁴²³

⁴²⁰ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 29, 49; M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 186-187.

⁴²¹ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 57; M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 187.

⁴²² J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 26-36.

⁴²³ *Tamtéž*, s. 39, 42-45; M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 186. Isidor Singer považoval za nejomezenější východočeské tkalce, o nichž napsal: „Der niedrigsten Stufe geistiger Entwicklung bin ich bei den unter übergroßem wirthschaftlichen Drucke lebenden Hauswebern der östlichen Ausläufer des Riesengebirges begegnet, und zwar bei den czechischen in einigen Landstrichen des Bezirkes Neustadt a. d. Mettau und bei den deutschen in der Umgegend von Hohenelbe. Man wird in den civilisirten Ländern Europas kaum kulturell tiefer stehende Menschen finden, als dort. Die meisten derjenigen, mit denen ich persönlich verkehrte, wussten mir ausser von Gott, Papst und Kaiser, über deren Rankordnung sie die wunderlichsten Begriffe haben, von nichts zu sagen, was ausserhalb des Bereiches ihrer nächsten Umgebung liegt. Sie kennen nicht einmal den Namen der Hauptstadt des Reiches, noch den der Hauptstadt ihres Landes, trotzdem schon seit längerer Zeit tagtäglich mehrere Eisenbahnzüge nach denselben führen: ein Zeichen dafür, dass die Lokomotive nicht immer und nicht überall eine Kulturträgerin ist. ... Ihre Sprache ist wenig mehr als die Artikulierung der dringendsten Bedürfnisse; kein geistiges, kein gemüthliches Band knüpft sie an dieselbe.“ I. SINGER, *Untersuchungen über die socialen Zustände*, s. 242-243.

Podobná situace panovala i ve sklářství v jabloneckém okrese. V něm žilo necelých 20 000 obyvatel, z toho jich téměř dvě třetiny (tj. kolem 12 500 osob) bylo zaměstnáno v tomto odvětví, z velké většiny se mělo jednat o muže. Mzdy mužů klesly o 30 až 50 %, vydělávali nyní podobně jako tkalci 3 zl. týdně. I zde v odměňování panoval gender pay gap a ženy pobíraly – opět stejně jako v textilnictví – o třetinu nižší mzdu ve výši 2 zl. týdně.⁴²⁴

Krise poznamenala spolkovou krajinu, přežily ji jen dva odborové spolky – textilních dělníků a dřevodělníků, zbylých šest zaniklo. I jejich členská základna byla znatelně zredukována. Počet členů textilního odborového spolku klesal mezitím o padesát i více procent: z 3 535 členů v roce 1871 na 1 200 v roce 1872, v roce 1873 na 618 a 167 členů v roce 1874. Dna dosáhl v roce 1877, kdy sdružoval pouhých 68 osob.⁴²⁵ Čtenářské a dělnické spolky v okolí Liberce – Vratislavicích, Vesci, Rochlici, Harcově, Ruprechticích, Stráží n. Nisou, Janově Dole, Doubí, Pavlovicích, Ostašově či Karlově pod Ještědem – vykazovaly v té době také jen desítky členů.⁴²⁶

Hospodářská krize dělnické hnutí oslabil, přesto v sociálně demokratické topografii Předlitavska zaujímalo nadále významné postavení. Josef Schiller byl zvolen místopředsedou zakládajícího sjezdu rakouské sociální demokracie v Neudörfelu, jehož se zúčastnili i tři další zástupci z tehdejšího okresu Liberec-venkov.⁴²⁷ Od 13. června 1874 začal v Liberci vycházet dvakrát do měsíce časopis *Arbeiterfreund*, který se stal důležitou sociálně demokratickou tiskovou platformou až do roku 1881.

První číslo názorně ukazuje genderovanost socialistické agendy. Otvíralo jej svolání k mužům práce (*Männer der Arbeit!*), které ztělesňovalo představu socialistické veřejnosti jako jediné autentické. Za dělnickým tiskem totiž na rozdíl velkých deníků fabrikujících „veřejné mínění“ nestály akciové společnosti. Dělnická veřejnost neměla stát na zahálce, blahobytu a nadbytku. Za svůj cíl si *Arbeiterfreund* kladl hájit zájmy pracujícího lidu v politické, hospodářské, a pokud bude nutné, tak i náboženské oblasti a srozumitelně a věcně, bez frází a lhaní, nazývat věci pravým jménem.⁴²⁸ Rozhodující byla věrnost programu a principům, jak již bylo ukázáno na příkladu Josefa Schillera. Stejně tak jiný čelný sociálně demokratický politik Ferdinand Schwarz ze Stráže nad Nisou, který mezi lety 1877 a 1880 stál v čele libereckého vedení celorakouské sociální demokracie, podpořil usnesení tohoto sjezdu slovy: „Prohlašujeme naopak, že se plně připojujeme k usnesení, přijatým delegáty všech provincií

---

⁴²⁴ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 42-48.

⁴²⁵ *Tamtéž*, s. 96.

⁴²⁶ *Tamtéž*, s. 112.

⁴²⁷ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci*, s. 311; M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 187.

⁴²⁸ *Männer der Arbeit!*, *Arbeiterfreund*, 13. 6. 1874, s. 1-2.

Rakouska, a k vyhlášenému programu, a jak se sluší na muže a myslící dělníky, jsme připraveni v každé době všemi silami tento program zastávat.“⁴²⁹

Tak se stalo hned v následujícím článku zaměřeném na práci žen a dětí v továrnách.⁴³⁰ Zde stejně jako v následujících číslech opakovaně žádali regulaci práce žen a dětí: „Žena, matka, nepatří do továrny, ale k domácí plotně, jejím úkolem by mělo být především vychovávat děti.“⁴³¹ Tento požadavek byl přítomný již v eisenaušském programu SPD i programu přijatém v Neudörflu a stal se pevnou součástí programu a dělnických schůzí.⁴³² Požadavek na normální pracovní den pro muže a osmihodinový pro ženy byl dlouhodobý, zazněl například i na schůzi lidu dne 12. ledna 1880 v hostinci *Zur Stadt Venedig* ve Františkově u Liberce. Jednalo se o reakci na zamítnutí projednání novely živnostenského řádu požadující omezení práce žen a dětí a zákaz noční práce žen, zavedení živnostenské inspekce a pojištění v nemoci Taaffeho vládou.⁴³³

Autor článku v *Arbeiterfreund* upozorňoval, že za nižší mzdu nemůže žena uspokojit ani své základní potřeby, mezi něž řadil oblečení, bydlení, praní prádla, obuv a příspěvek do nemocenské pokladny. Mimoděk tak odhaloval, že žena – v pohledu uvědomělých sociálních demokratů – měla místo v kolektivní instituci. To stvrdili i gratulací německým soudruhům k založení spolků dělnických žen a dívek v Berlíně.⁴³⁴

K otázce veřejného angažmá žen přetiskl *Arbeiterfreund* článek z brožury *Die Forderungen des Sozialismus* německého socialistického spisovatele a politika Bruno Geisera.⁴³⁵ Ve věci společenského postavení ženy argumentoval podobně jako August Bebel ve své knize, která měla spatřit světlo světa až o čtyři roky později. To, že ženy dosud neprojeví zvláštní sklon nebo překvapivý talent pro politické otázky, nebylo podle Geisera způsobeno jejich esenciálním ustrojením, nýbrž jen jednostranností a bezmyšlenkovitostí současných poměrů. *Arbeiterfreund* jasně deklaroval, že ženy jsou stejně schopné jako muži ve věci veřejných záležitostí. Proto také neviděli důvod, proč vylučovat ženy ze spolků.⁴³⁶

---

⁴²⁹ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 84.

⁴³⁰ Zur Frauen- und Kinderarbeit in den Fabriken, *Arbeiterfreund*, 13. 6. 1874, s. 2-3; Zur Lage des Arbeiterstandes, *Arbeiterfreund*, 25. 7. 1874, s. 1-3; 2000 Arbeiter, *Arbeiterfreund*, 8. 5. 1875, s. 1-2; Politische Rundschau, *Arbeiterfreund*, 22. 5. 1875, s. 1; Dummheit oder absichtliche Verdrehung der Thatsachen, *Arbeiterfreund*, 9. 10. 1875, s. 1; J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 379-380.

⁴³¹ Zur Lage des Arbeiterstandes, *Arbeiterfreund*, 25. 7. 1874, s. 2.

⁴³² P. PROKŠ (ed.), *Politické programy*, s. 11-14.

⁴³³ J. HANNICH, *Erinnerungen*, s. 52.

⁴³⁴ Politische Rundschau, *Arbeiterfreund*, 10. 4. 1875, s. 3.

⁴³⁵ BRUNO GEISER, *Die Forderungen des Sozialismus an Zukunft und Gegenwart*, Braunschweig 1876. Podobně měl být roku 1877 přetištěn článek z berlínského listu *Vorwärts* Die zukünftige Stellung des Weibes, viz J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 224.

⁴³⁶ „Dass man Frauensperson und Minderjährigen den Beitritt verbietet, ist uns – wie gesagt – unbegreiflich. Kann man den Frauen Doktorhüte verleihen, sind sie fähig zu Lehrerinnen, können sie zur Herabdruckung der Arbeitslöhne als Konkurrentinnen den Männern entgegengestellt werden, kann sich selbst der Staat derselben

Zrovnoprávnění ženy mělo ženy zbavit paternalismu a poručníkování ze strany muže a změnit charakter jejich i rodiny a intimních vztahů vůbec: socialismus měl z rodiny vytvořit institut nejrozumnější a nejláskyplnější výchovy dalších pokolení, v kterém umožní materiálně i morálně vztahy založené na svobodně projevované náklonnosti a tělesnou i duševní výchovu dětí.⁴³⁷

Genderový řád libereckých sociálních demokratů se s měšťansko-liberální verzí shodoval v umístění ženy do intimní, soukromé sféry. Měla tím být zaručena adekvátní, důstojná mzda pro muže, která nebyla argumentována potřebou uživit rodinu, jako spíše adekvátním ohodnocením poctivé práce jako zakládající ctnosti socialistické maskulinity. Péče o domácnost a výchovu dětí neměla být překážkou pro její případné veřejné angažmá, k němuž ovšem v praxi nedošlo, resp. se o něm nedochoval jakýkoli záznam. Nelze také zapomínat, že použití figury dělnice-trpitelky, resp. trpící rodiny obecně dokreslovalo špatné postavení dělnictva a zdůrazňovalo jeho požadavky jako celku.⁴³⁸

Pohled na ženskou otázku se v základních obrysech výrazně nevymyká situaci v jazykově české Praze. Jediný významný rozdíl spočíval v déle trvající a nacionálně motivované egidě liberálů, ovšem hlavně ve vztahu ke kvalifikovanému dělnictvu. Do *Dělnických listů* přispěly například i Věnceslava Lužická-Srbová či Sofie Podlipská, jejich názory korespondovaly s pohledem prezentovaným v *Arbeiterfreund* – „ženská domácí práce ano, ženská tovární zaměstnanost ne“.⁴³⁹ I zde se dělnické ženy účastnily také jen zábavních a volnočasových akcí. O vztahu k jejich případnému politickému angažmá svědčí fakt, že v roce 1870 byla Dělnickou besedou na Smíchově jednohlasně přijat podnět lakýrníka Antonína Pellanta „aby při valných hromadách nebyly ženské přítomny“ – což ovšem dokládá, že se některé ženy těchto akcí pravděpodobně účastnily, či měly zájem zúčastnit se. Ústřední ideová postava pražského sociálně demokratického milieu Josef Boleslav Pecka byl s to připustit význam ženy-agitátorky pro hnutí, nicméně stále zůstávala objektem mužovi ochrany.⁴⁴⁰

---

als Ersatz der männlichen Beamten bedienen (Telegraphen- und Postdienst), dürfen sie in den Fabriken den Männern zum Trotz und Nachtheil verwendet werden, sind sie gut genug durch ihre Arbeit Anderen Hunderttausende zu verdienen, so – diess ist unsere Meinung – sind sie auch fähig irgend welchem politischen Vereine als Mitglieder anzugehören.“ Das Vereins- und Versammlungsrecht, *Arbeiterfreund*, 13. 3. 1875, s. 1-2

⁴³⁷ „Der Sozialismus will aus der Familie ein Institut zur zweckmässigsten und liebevollsten Erziehung der nachfolgenden Geschlechter machen, indem er die durch die freie Zuneigung Verbundenen materiell und moralisch befähigt, durch Beispiel und Erziehung auf die Entwicklung der körperlichen und geistigen Anlagen der Kinder schon in ihrer frühesten Jugend so günstig als möglich einzuwirken.“ Die Stellung der Frauen und die Ehe im Zukunftsstaate, *Arbeiterfreund*, 24. 6. 1875, s. 1-2, 14. 7. 1875, s. 1.

⁴³⁸ J. MAREŠ, *Krise maskulinity*, s. 35.

⁴³⁹ B. SOUKUPOVÁ, *Ženská otázka a české dělnictvo*, s. 258.

⁴⁴⁰ *Tamtéž*, s. 259-260.

Ke konsolidaci a oživení sociálně demokratického hnutí došlo až v druhé polovině sedmdesátých let. V otázce vnitrostranických sporů, které zmítaly rakouskou, zejména vídeňskou sociální demokracií, zachovávali liberečtí neutralitu, proto byli od poloviny roku 1876 pověřeni plněním úlohy kontrolní komise.⁴⁴¹ Ústřední vedení rakouské sociální demokracie bylo proto zejména díky usnesení atzgerdorfského sjezdu (1877) přesunuto právě sem. Zde setrvalo více jak tři léta do konce roku 1880. Pozice Liberce na samé hranici monarchie byla nevýhodná, sjezd strany v Brně-Juliánově proto rozhodl o jejím přesídlení do Štýrského Hradce.⁴⁴² Ústředními postavami vedení strany se stali sečtělí Anton Behr a Ferdinand Schwarz, který se s Josefem Schillerem střídal na pozici redaktora stranického měsíčníku *Sozial-politische Rundschau* vydávaného v Liberci. Vedle toho zde v letech 1879 a 1880 vycházel i ústřední tiskový orgány strany *Volksfreund* a lokální tiskový orgán *Arbeiterfreund*.⁴⁴³

Ve vztahu k ideové profilaci a politickém myšlení libereckých socialistů lze konstatovat, že marxismus coby ucelená doktrína mezi dělníky nepronikal prostřednictvím četby, nýbrž se jejich politické myšlení utvářelo samotnou praxí, zejména v otázkách organizace strany a jejího taktického postupu.⁴⁴⁴ Teoretické otázky a problémy zůstávaly podle Jiřího Kořalky vyhrazeny k diskusím „jen v nejužším kruhu zasvěcených socialistů, skutečných členů strany“.⁴⁴⁵ Z hlediska mobilizace a recepčního potenciálu cílové skupiny manuálně pracujících dělníků bylo jednodušší jít jejich představivost vyzváním „bohyně svobody a lásky“⁴⁴⁶ mnohem spíše než analytickým výkladem produkčních vztahů.

Vzhledem k tomu, že spolky, natož ty politické, nemohly v Rakousku vytvářet svazy či místní odbočky, konstitovalo se obvykle členstvo na průsečíku odběratelů sociálně demokratického tisku a členství v odborové organizaci. Nejvýraznější masovou akcí se stala petice *Arbeiterfreundu* za zavedení všeobecného volebního práva, pod kterou se podepsalo 35 131 osob, z toho 8 371 z Liberecka. V řadě obcí ji podepsal každý desátý obyvatel.⁴⁴⁷ Petice explicitně nezmiňovala volební právo pro ženy, požadovala „aby každému 21. rok dosáhnuvšímu, bezúhonnému občanu rakouskému bez rozdílu, zda nějaké a jak vysoké daně platí, volební právo do všech sborů zastupitelských popřáno bylo“.⁴⁴⁸ Zároveň argumentovala

---

⁴⁴¹ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 80; M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 180, 188.

⁴⁴² J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 431.

⁴⁴³ Přehledně srov. *Tamtéž*, s. 491. Mnohem kritičtěji hodnotil Kořalka působení Josefa Hannicha v čele *Arbeiterfreundu*, srov. *Tamtéž*, s. 370-371.

⁴⁴⁴ *Tamtéž*, s. 352.

⁴⁴⁵ *Tamtéž*, s. 353.

⁴⁴⁶ *Der Sozialismus und seine Gegner, Arbeiterfreund*, 28. 10. 1876, cit. dle J. KOŘALKA, *Severočeské dělnické hnutí*, s. 15.

⁴⁴⁷ *Tamtéž*, s. 268-275.

⁴⁴⁸ Všeobecné hlasovací právo, *Budoucnost*, 23. 10. 1878, s. 1.

všeobecnou brannou povinností, což podporuje výklad, že volební právo ženy nebylo předmětem petice.

Implicitní politická činnost nepolitických spolků se odrážela ve snaze propojovat legální a ilegální metody práce, což Kořalka označil jako jednu z metod tehdejší marxistické stranické práce.⁴⁴⁹ Ideologicky však straničtí vůdci stále zůstávali závislí na diskusích a debatách v SPD⁴⁵⁰ a kombinaci marxismu a lassallovství.⁴⁵¹ Vůči této egidě se však začaly z jejich řad ozývat kritické hlasy⁴⁵² a naopak byli vyzýváni k tomu, aby přispívali do německých časopisů.⁴⁵³ Je třeba mít na paměti, že představitele sociální demokracie lze ze všeho nejvíce charakterizovat jako sečtělé autodidakty. Avšak i ti, kteří se v tomto směru těšili vynikající pověsti, si nebyli sami sebou jisti. Ferdinand Schwarz si tak v dopise Karlu Kautskému z 12. 6. 1883 povzdechl: „Mám snad určitý talent“ ke spisovatelské činnosti, nedostává se mi však pro to potřebného stupně vzdělání, scházejí mi nutné vědecké poznatky; jsem si tohoto nedostatku dobře vědom, takže si nedělám jakékoliv iluze. Má snaha je už po léta zaměřena na to, abych se dále vzdělával a věnuji každou volnou hodinu pilnému studiu; bohužel bylo dosud těchto volných hodin málo.“⁴⁵⁴ Ani jim se nevyhýbalo kognitivní zkreslení, které bychom dnes označili za projev Dunning-Krugerova efektu, které je důsledkem podceňování se osob s vysokou odborností.

Jejich schopnost formulovat vlastní program se postupně vyhraňovala a umožňovala analyzovat a popisovat rysy kapitalistického uspořádání společnosti i řešení hledat v revoluční perspektivě, nikoliv v návratu ke „starým dobrým“ cechovním hierarchiím, stále však byla

---

⁴⁴⁹ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 353.

⁴⁵⁰ To se týkalo např. dobově velmi aktuální otázky ochranných cel, J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 381 ann. Nicméně intelektuální transfer z Německa do Čech byl pravděpodobně na stejné úrovni jako vytváření marxistické doktríny v českých zemích, tj. byl založen na intuitivním řešení každodenních problémů spíše než na četbě teoretických spisů. Situace se pravděpodobně příliš nelišila od té, jež panovala o několik let později, o níž nás spravuje korespondence Ferdinanda Schwarze s Karlem Kautským: „Čtu *Neue Zeit* a velmi se mi líbí; bohužel jej dostávám teprve velmi pozdě, protože jej získávám přes kolportéra. Malý počet abonentů v Čechách lze snad zdůvodnit tím, že 1. jsou špatné mzdy a jednotlivec je málokdy s to vydávat větší obnos na své vzdělání a 2. téměř každý soudruh je členem nějakého čtenářského nebo vzdělávacího spolku a tam má list k dispozici. ... *Neue Zeit* se mi velice líbí a doporučil jsem list i svým přátelům. Doufejme, že příští ročník získá u nás více odběratelů.“ K. KAUTSKY, *Karel Kautsky*, s. 129-131, dopisy Schwarze Kautskému ze 4. 9. a 12. 12. 1883.

⁴⁵¹ Vedle toho mezi v Liberci nalezla ohlas i díla Alberta Schäffla či Eugena Dühringa, J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 362 ann.

⁴⁵² Srov. dopis Karla Kautského Anton Behrovi z 12. 9. 1879: „[...] má jít spíše o bod obratu v naší taktice, která se opírá po německé, která byla stanovena pro svobodnější poměry, než jsou ty naše. Musíme přivyknout myšlence, že se s dosavadními stranickými tradicemi musíme rozejít a stejně tak Němci musí změnit svou dosavadní taktiku.“ K. KAUTSKY et al., *Karel Kautsky*, s. 119.

⁴⁵³ Ferdinand Schwarz v dopise Karlu Kautskému z 12. 6. 1883: „Vyzval jste mě, abych čas od času něco napsal pro *Neue Zeit* a jsem ochoten to dělat, neboť předpokládám, že budete laskavě shovívavý a provedete potřebné korektury, kdyby ta či ona věc neodpovídala kladeným požadavkům.“ *Tamtéž*, s. 125.

⁴⁵⁴ KARL KAUTSKY et al., *Karel Kautsky a Československo: výbor z edice "Karl und Luise Kautsky Briefwechsel mit der Tschechoslowakei 1879-1939"*, Praha 1995, s. 124.

doprovázena humanistickým étosem pojímajícím třídní boj jako boj dobra se zlem, v němž stát vystupoval jako nadtřídní instituce zajišťující naplnění „morálních“ povinností. Zároveň je třeba mít na paměti, že různorodost názorů panovala i mezi jednotlivými autory přispívajícími do periodik.⁴⁵⁵

Znalost Marxova díla byla tak jako v ostatních dělnických centrech na úrovni „posvátné úcty a uznání“, diseminována a popularizována byla redaktory stranického tisku, což mělo v dělnictvu vzbuzovat očekávání brzké (revoluční) změny poměrů.⁴⁵⁶ Přesto klíčovým požadavkem zůstávalo, ve shodě s neudörfelským programem, získání všeobecného, rovného a přímého hlasovacího práva, a oddělení státu, resp. školy a církve.⁴⁵⁷ Vedle toho byla pozornost věnována rolnické otázce, jak dokládá rovněž korespondence Antona Behra s Karlem Kautským ohledně postupu vydání Kautského brožury *Die Bauern und der Sozialismus*.⁴⁵⁸ Přestože celkový dojem z recepce marxismu jako koherentní doktríny v libereckém dělnickém hnutí lze hodnotit mírně skepticky,⁴⁵⁹ přesto míru jeho významu dosvědčuje např. fakt, že roku 1882 v Liberci byl zatčen jistý Walter, jenž byl vybrán jako učeň Friedricha Engelse a musel splňovat všechny poměrně přísné nároky na tuto pozici.⁴⁶⁰

Ani postoj k národnostní otázce nedoznal od přelomu šedesátých a sedmdesátých let výrazných změn. Národní kartu zatím nikdo nezdvihl, spolupráce českých a německých socialistů pokračovala. *Arbeiterfreund* informoval o procesech s českými pražskými socialisty v roce 1876, vyzdvihoval jejich rozhodný postoj a „boj ... proti předsudkům nasátým společně s mateřským mlékem“.⁴⁶¹ Liberecká česká sekce, kterou vybudoval František Nechvíle, přispívala k prosazení ústředního stranického výboru mezi českými socialisty.⁴⁶²

Z pozice stranického centra se také liberečtí socialisté účastnili zakládání autonomní Československé strany sociálně demokratické (1878), jež vysílala své delegáty na rakouské

---

⁴⁵⁵ „Právě etapa vývoje socialistického dělnického hnutí v českých a rakouských zemích, kdy v čele hnutí stáli liberečtí socialisté, se vyznačovala v ideologické oblasti poměrně nesourodým prolínáním vědeckých a poznatků o vývoji společnosti a pozůstatků idealistického nazírání.“ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 365, dále viz s. 394-395.

⁴⁵⁶ *Tamtéž*, s. 360-361, 367 ann. K ovlivňování hodnotového profilu dělnictva docházelo i skrze knihovny dělnických spolků „s díly z nejrůznějších oblastí lidského vědění a z klasické literatury“, *Tamtéž*, s. 377, byť je třeba mít na paměti relativně skeptické výsledky výše zmíněného výzkumu D. Langewiescheho.

⁴⁵⁷ *Tamtéž*, s. 371 ann.

⁴⁵⁸ K. KAUTSKÝ, *Karel Kautsky*, s. 117.

⁴⁵⁹ „Liberečtí socialisté z konce sedmdesátých let nebyli a stěží mohli vůbec být samostatnými školenými marxisty, kteří by sami teorii vědeckého komunismu v každé situaci tvořivě uplatňovali a rozvíjeli. Takových bylo v celém mezinárodním dělnickém hnutí té doby ještě mizivě málo. Znali však některé základní myšlenky vědeckého komunismu, zejména z Marxova *Kapitálu*, a dovedli jich využívat v propagandistické i agitační práci.“ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 395.

⁴⁶⁰ „Engels ... machte aber zur Bedingung, daß man diesem vorher etwas Englisch und Französisch beibringen sollte; weiters Grundkenntnisse in Geschichte, Geographie, Mathematik und den Naturwissenschaften.“ E. HANISCH, *Marx-Rezeption*, s. 107.

⁴⁶¹ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 167.

⁴⁶² *Tamtéž*, s. 91, 246.

sjezdy sociální demokracie, a pokud celorakouské vedení působilo v Liberci, byla většinou zastoupena i v celorakouském vedení strany.⁴⁶³ Na svatomarkétském sjezdu na Břevnově zastupoval celorakouské vedení Ferdinand Schwarz, který se však později během policejního vyšetřování bránil odkazem na to, že U kaštanu se nejednalo o sjezd, ale setkání neformálního charakteru, jehož se nemohl ani plnoprávně zúčastnit, neboť se jednalo česky a on „tento jazyk plně neovládá“.⁴⁶⁴ Těžko rozhodnout, zda se jednalo o taktiku vůči policejním vyšetřovatelům, nebo faktické přiznání neznalosti druhého zemského jazyka.

Na teoretické úrovni zůstávala národnostní otázka nerozpracována a přetrvávalo negativní stanovisko k národnostním sporům jako politickému nástroji buržoazie, ovšem v praxi stále – více méně – fungoval implicitní, praxeologický a praktický internacionalismus projevující se zejména dvojjazyčností, ale i ojedinělými pokusy o obhajobu českého národa a jeho pokrokových tradic.⁴⁶⁵ Tato zkušenost však zůstávala omezena na jazykově smíšenou oblast (např. Brno) a další velká centra dělnického hnutí (Vídeň a Prahu) nezasáhla.⁴⁶⁶ Obecně se ale tvůrcům *Arbeiterfreund* i *Sozialpolitische Rundschau* nepodařilo překonat negativní stanovisko vůči národnostní otázce a tedy připustit problémy, které mohly tížit a tížily zejména české dělníky.⁴⁶⁷ A to ani přesto, že psaly pochvalně o mladočeských požadavcích všeobecného volebního práva, neboť na německojazyčné politické scéně neexistovala strana zastupující demokratický směr, což na straně druhé mělo za následek, že s ním sociální demokracie mohla v očích řady lidí splývat.⁴⁶⁸ Také jim chyběl podnět v podobě sociální zkušenosti českých, resp. českojazyčných dělníků,⁴⁶⁹ u kterých se projevovala tendence překládat sociální štěpení a nespokojenost v zaměstnání do národních pojmů, neboť se obvykle setkávali s německými či

---

⁴⁶³ J. KOŘALKA, *Češi*, s. 283-284.

⁴⁶⁴ *Tamtéž*, s. 296.

⁴⁶⁵ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 388-391.

⁴⁶⁶ H. MOMMSEN, *Arbeiterbewegung*, s. 86.; J. KOŘALKA, *Severočeské dělnické hnutí v letech 1867-1914*, s. 13.

⁴⁶⁷ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 388.

⁴⁶⁸ *Tamtéž*, s. 88, 391.

⁴⁶⁹ Podíl českojazyčných dělníků, resp. dělníků identifikujících se jako Češi, je obtížné odhadnout. Vyjít lze z údajů Jana Havránka, který uvádí poměr českého obyvatelstva v severočeských městech v letech 1880-1921. V případě Liberce uvádí 8,6 % (1880), 5,2 % (1890), 7,3 % (1900), 6,1 % (1910) a 14,0 % (1921), v případě Jablonce údaje vykazují skokový nárůst mezi lety 1900 – 1910: 0,7 % (1880), 0,6 % (1890), 1,1 % (1900), 8,0 % (1910) a 14,6 % (1921), srov. JAN HAVRÁNEK, *Češi v severočeských a západočeských městech v letech 1880-1930, Ústecký sborník historický* 1979, s. 228, což zhruba odpovídá i údajům ze sčítání lidu: 9,1% (1880), 5,34 % (1890), 7,6 % (1900) a 6,3 % (1910). Současné bádání odhaduje podíl Čechů v Liberci na 10 %, srov. M. MELANOVÁ, *Liberec*, s. 214, což potvrzuje i PAVEL KLADIWA et. al., *Národnostní statistika v českých zemích: Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, I. díl, Ostrava 2016, s. 138.

židovskými zaměstnavateli.⁴⁷⁰ Místo toho se domnívali, že „[n]árodní myšlenka je zatlačována myšlenkou sociální“, neboť „[n]árodnostní princip nečinil národy šťastnými“.⁴⁷¹

Rakouská sociální demokracie sice demonstrovala proti výbojnému nacionalismu německých liberálů, tak jako ve Vídni 14. listopadu 1880, ale zároveň ji začínal ovlivňovat. Roku 1880 se Josef Schiller pokusil založit *Deutschböhmischer Arbeiterbund für alle Erwerbszweige*.⁴⁷² Nicméně nelze určit, zda reagoval na požadavky či očekávání sociálně demokratické klientely, nebo si připustil, že i přes „uplatňování supraetnických zásad [zůstávaly, doplnil J. M.] společné dělnické organizace ... svou podstatou německé“.⁴⁷³

Podobná situace však panovala i na české straně. V Liberci byl založen první samostatný český dělnický vzdělávací spolek *Dělnická jednota* v únoru 1882 čítající kolem padesátky členů. K internacionalismu se hlásil i její předseda Josef Pokorný – Bakovský. Spolupráce se měla dít „bez ohledu na pleť, náboženství nebo národnost“, o otázce pohlaví se však nezmínil. Zdůrazňoval, že „socialisté neznají nižádných štvanic národních“, ale ani „nechtějí zrušit lásku k národu“.⁴⁷⁴ Nejednalo se o národnostní spor, vždyť dělnická jednota svým členům nabízela „vyučování českému pravopisu [a] němčině“, nýbrž o deklaraci jistého typu autonomie.⁴⁷⁵ Po brzkém zákazu její činnosti bylo roku 1883 založeno *Bratrstvo českoslovanských dělníků v Liberci*, jež bylo po dvou letech kvůli své socialistické činnosti rovněž rozpuštěno. V této době začínaly působit ochránářské spolky, které nastolovaly nacionální agendu, což se patrně odrazilo i v osamostatňování profesních spolků jako třeba v případě založení *Spolku obuvníků* roku 1884.⁴⁷⁶ Poslední pokus, rovněž krátkodechý (1889-1891), představovalo ustanovení *Všeobecného dělnického čtenářsko-vzdělávacího spolku Svornost* v Liberci.⁴⁷⁷

Stejně tak bez rozdílu a bez ohledu na národnost začaly platit protisocialistické zákony (1885–1888).⁴⁷⁸ Pro socialistickou agitaci byl rozpuštěn *Odborný spolek textilních dělníků* a na konci června 1882 byli pozatýkáni všichni ústřední představitelé sociální demokracie. Většinou

---

⁴⁷⁰ JAKUB RÁKOSNÍK, *Nacionalismus a svépomocné dělnické hnutí na přelomu 60. a 70. let 19. století*, in: J. Hájek, D. Jančík, E. Kubů, *O hospodářskou národní državu: úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha 2009, s. 141-152, zde s. 144.

⁴⁷¹ Zu Nationalitäten-Hetze, *Arbeiterfreund*, 1. 6. 1880, cit. dle J. KOŘALKA, *Severočeské dělnické hnutí v letech 1867-1914*, s. 12.

⁴⁷² *Tamtéž*, 413, 427.

⁴⁷³ J. KOŘALKA, *Češi*, s. 280 ann. Tomuto tvrzení lze rozumět stejně jako Bahmovu implicitnímu, kulturně definovanému německého sebe-porozumění. Dále srov. i H. MOMMSEN, *Arbeiterbewegung*, s. 87.

⁴⁷⁴ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 462-465.

⁴⁷⁵ J. KOŘALKA, *Češi*, s. 284, JAN BARNET, *Dělnické vzdělávací spolky na Liberecku v 2. pol. XIX. století*, diplomová práce, Praha 1971, s. 71.

⁴⁷⁶ MILOSLAVA MELANOVÁ, Spolkový život v Liberci od počátku 19. století do roku 1914, in: Václav Ledvinka, Jiří Pešek (edd.), *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům: sborník referátů a materiálů ze 17. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy*, Praha 2000, s. 259-279, zde s. 271-272.

⁴⁷⁷ J. BARNET, *Dělnické vzdělávací spolky*, s. 73-75.

⁴⁷⁸ K protisocialistickým zákonům viz Z. ŠOLLE, *Dělnické stávký*, s. 109-118.

obdrželi několikaměsíční tresty a na svobodu se dostali v roce 1883.⁴⁷⁹ Isidor Singer, který se v první polovině osmdesátých let zabýval situací dělnictva v severovýchodních Čechách – od Liberce po Broumov – napočítal v této rozlehlé oblasti 848 spolků. Pouze 19 z nich se zaměřovalo na další vzdělávání (*Fortbildung*), z toho 8 se nacházelo v politickém okrese Liberec-venkov, 3 v samotném Liberci, 3 v jabloneckém okrese a 1 ve frýdlantském. Lepší to bylo se čtenářskými spolky, z nichž ale většina – 40 – byla v západní části zkoumané oblasti, tj. 19 v okrese Liberec-venkov a 7 v okrese Frýdlant.⁴⁸⁰ O charakteru spolku, resp. jejich případné politické afiliaci či ideologické orientaci se však nezmiňuje, nelze však předpokládat, že by byly otevřené a většinově sociálně demokratické. Socialistické procesy zmiňuje, ale jen popisně a neutrálně, takže nelze usuzovat ani jeho vztah k protisocialistické represí.⁴⁸¹

Rozpad hnutí na umírněné a radikály se nevyhnul ani Liberecku. Ferdinand Schwarz popsal atmosféru, jež zavládla, z pohledu zastánce umírněného postupu ve svých dopisech Karlu Kautskému: „Pokud jde o anarchisty, nelze říci nic radostného. Tito lidé jsou posedlí fixní ideou a pokud bude vůbec možno kdy je vyléčit, zmoudří jen na základě smutných zkušeností. Jak hloupí jsou tito lidé ve svém velikášství a jak slepě se vrhají do vlastní zkázy ... Páni anarchisté teď ovšem chrlí jed a žluč a utíkají se k nejhanebnějším nařčením, např. vůči soudruhu Hannichovi, a pokusili by se pošpinit i mne, kdyby mě mohli nařknout z té nejmenší věci. ... Situace tady je stále táž. Anarchisté dělají svou ‚revoluci‘ při sklenici piva a pořádají ve své zuřivosti krvavé tlačenky a jiné uzeniny, pokud jsou na dosah. Pro změnu vyhrožují tu a tam umírněnému, jak se nyní říká ‚paliativnímu socialistovi‘ a obohacují svůj slovník nadávek vynalézáním nových fulminantních čestných titulů.“⁴⁸²

K rozštěpení došlo i mezi dřívějšími spolupracovníky v redakci socialistických časopisů vycházejících v Liberci, neboť Josef Schiller a Anton Behr začali od září 1883 vydávat časopis *Der Radikale* s podtitulem *Auge um Auge, Zahn um Zahn* (Oko za oko, zub za zub).⁴⁸³ Nejznámějším případem spojeným s libereckým anarchismem bylo odhalení tajné tiskárny v Hluboké na úpatí ještědského hřebenu, za nějž v roce 1885 padly vysoké tresty.⁴⁸⁴ Právě anarchistické propagandě bývala přisuzována zodpovědnost za vytváření zmatku v hodnotové a politické orientaci dělnictva, jež na dlouhou dobu zbrzdila proces ideologické kultivace

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 441 ann., 458-487.

⁴⁸⁰ I. SINGER, *Untersuchungen*, s. 248.

⁴⁸¹ *Tamtéž*, s. 261.

⁴⁸² K. KAUTSKY, *Karel Kautsky*, s. 127-129, 131, dopisy F. Schwarze K. Kautskému ze 4. 9. a 12. 12. 1883.

⁴⁸³ Srov. P. REIMAN, *Schiller Seff*, s. 61: „Am 6. September 1883 erschien die erste Nummer des ‚Radikalen‘. Als Redakteur arbeitete Genosse Behr, der das Blatt politisch führte, wahren Schiller Seff als Expedient tätig war.“ s. 61, k zaměření Radikalu srov. s. 55 ann.

⁴⁸⁴ Pro podrobné líčení viz R. KARPAŠ, *Kniha*, s. 252.

a recepce marxismu, příp. vedla k vytváření diskontinuit v politickém vědomí dělnictva.⁴⁸⁵ Horizonty jeho politického myšlení nelze ale přeceňovat. Ještě v době, do nichž se datují počátky vnitřního rozkolu mezi socialisty, byl ze strany umírněných podporován spíše kult Karla Marxe jakožto hrdiny a průkopníka, jak svědčí žádost Ferdinanda Schwarze Karlu Kautskému, „abyste pro mě objednal v knihkupectví při nakladatelství 200 dřevorytů Karla Marxe;...“⁴⁸⁶ O to větší škodu pak způsobilo rozpuštění *Odborného spolku textilních dělníků*, v jehož konfiskované knihovně se poměrně hustě koncentrovala literatura podporující marxistické uvažování.⁴⁸⁷

Tak pomalu doznívala doba, kdy byli liberečtí socialisté významným činitelem rakouské sociální demokracie. V 80. letech 19. století se organizační centrum kvůli menší míře represe přesunulo na Moravu. Od 90. let pak rostl význam Prahy jako centra československé sociální demokracie, zatímco Liberec i Brno, v nichž dosud přetrvávala úzká spolupráce mezi českými a německými spolky, ztrácely na svém významu.⁴⁸⁸

S brněnským (1887) a heinfeldským (1889/1890) sjezdem nastala etapa opětovné konsolidace hnutí. K prvním kontaktům mezi libereckými socialistickými dělníky s Victorem Adlerem, strůjcem sjednocení rakouské sociální demokracie, došlo již roku 1886. Tehdy se Adler se seznámil s Ferdinandem Schwarzem, jemuž chtěl předat redakci listu *Gleichheit*.⁴⁸⁹ Schwarz tuto nabídku z rodinných důvodů nepřijal, nicméně pomáhal Adlerovi s aktivitami směřujícími ke sjednocení strany.⁴⁹⁰ Sjednocovacího sjezdu se z řad libereckých však nikdo nezúčastnil, nepočítáme-li Josefa Hannicha, který se však v mezidobí přestěhoval do Brna.⁴⁹¹ Ten na sjezdu vystoupil s kritikou vyjadřující nespokojenost s tím, že internacionální

---

⁴⁸⁵ Srov. např. Z. ŠOLLE, *Dělnické hnutí*, s. 74. Na druhou stranu zůstává otázka po relevanci této diskontinuity v případě severočeských socialisticky orientovaných dělníků, kteří mohli poměrně snadno konzumovat literaturu ze sousedního Německa, srov.: „Avšak tradice úzkého spojení s daleko pokročilejším hnutím v Německu a s jeho bohatším a přitom levnějším tiskem byla příliš silná, než aby se nesnažili [otec a jeho soudruzi, pozn. J. M.] dostávat také ilegální německý tisk. ... Jiní soudruzi odebírali *Der wahre Jakob* ze Stuttgartu a *Süddeutscher Postillon* z Mnichova.“ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 18-19.

⁴⁸⁶ K. KAUTSKY, *Karel Kautsky*, s. 131, dopis F. Schwarze K. Kautskému z 12. 12. 1883.

⁴⁸⁷ V knihovně budované po 12 let existence spolku byl k nalezení *Kapitál*, Engelsova *Německá selská válka*, díla Feuerbachova, Lassalova i díla Lessinga a Heineho, včetně dalších titulů z humanitních věd, J. BARNET, *Dělnické vzdělávací spolky*, s. 73.

⁴⁸⁸ HANS MOMMSEN, *Arbeiterbewegung*, s. 171.

⁴⁸⁹ O tom, že *Gleichheit* byla čtena i na Liberecku, svědčí vzpomínka Karla Kreibicha: „Otec a jeho soudruzi si sice předplatili – ovšem vždy dva nebo více soudruhů dohromady – vídeňskou *Gleichheit*, založenou Viktorem Adlerem roku 1886.“ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 18.

⁴⁹⁰ „Da habe ich nun dieser Tage Ferdinand Schwarz aus Reichenberg kennen gelernt. Der Mann hat mir außerordentlich gefallen – Ich möchte ihm Redaction u. Administrat. übertragen u. dafür mehr auf Mitarbeiterhonorar verwenden...“ VIKTOR ADLER et al., *Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky sowie Briefe von und an Ignaz Auer, Eduard Bernstein, Adolf Braun, Heinrich Dietz, Friedrich Ebert, Wilhelm Liebknecht, Hermann Müller und Paul Singer*, Wien 1954, s. 16-17, 19, Adler Kautskému 21. 8. a 10. 9. 1886.

⁴⁹¹ Z Liberce byl pouze odeslán pozdravný telegram, srov. JULIUS POPP, G. HÄFNER (eds.), *Verhandlungen des Parteitagess der österreichischen Sozialdemokratie in Hainfeld (30./31. Dezember 1888 und 1. Januar 1889): nach dem stenographischen Protokoll*, Wien 1889, s. 111.

stanovisko sociální demokracie „v mnohojazyčném Rakousku“ nebylo v navrhovaném programu dostatečně vyjádřeno.⁴⁹² Snad toto stanovisko bylo ozvukem jeho severočeské zkušenosti předcházejících let.

---

⁴⁹² J. KOŘALKA, *Češi*, s. 285.

4. Infrastruktura dělnických veřejností

Utváření sociálně demokratické dělnické veřejnosti získalo kvalitativně i kvantitativně jiný ráz po odvolání protisocialistických zákonů a sjednocení strany na sjezdu v Hainfeldu. Tato kapitola si proto klade za cíl poskytnout základní přehled o strukturách – organizacích a tiskových platformách – které dělnickou veřejnost na Liberecku ve čtvrtstoletí do první světové války utvářely. Je-li cílem této práce sledovat utváření myšlení o třídě, národu a genderu ve vzájemné interakci, je třeba toto myšlení zasadit do základních dobových rámců a materiálních i institucionálních podmínek, které *vice versa* nesou otisky tohoto myšlení, resp. ukazují na jeho limity v žité praxi. Vzhledem k tomu, že tato deskriptivní práce, která by systematicky shrnula institucionální vývoj sociální demokracie na Liberecku, nebyla dosud provedena, lze tuto faktograficky pojatou kapitolu chápat jako přínos dosavadnímu bádání, které umožní dále zpřesňovat poznatky a rozvíjet interpretace. Vzhledem k objemu materiálů však není její ambicí podat vyčerpávající přehled všech spolků, jako spíše postihnout základní kontury a struktury sociálně demokratického hnutí na Liberecku a jeho nejvýznamnější proměny a dynamiku jeho vývoje.

Infrastrukturu dělnické veřejnosti chápou v širším kontextu. Občanská společnost se sice deklarovala jako hodnotová záležitost, sdružování občanů mělo probíhat na základě kritérií, jež vedly k vzájemnému uznání (zájem, postavení/majetek, vzdělání, viz Úvod), ale zároveň se vyznačovala i kompetitivním charakterem, tzn. soupeřením o vliv měřený počtem příznivců. Roli statistiky a kvantitativních metrik umocnil nástup nacionalismu, ale v žádném případě se její význam neomezoval jen na národní hnutí.⁴⁹³

Z toho důvodu se kapitola nejprve zaměří na instituci, jež byla s dělnickým hnutím těsně spojena již od jeho počátků na přelomu šedesátých a sedmdesátých let: *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* (Všeobecná dělnická nemocenská a úrazová pokladna). Zároveň si však od něj držela jistý odstup a – opět měřeno počtem zapojených osob – výrazně přesahovala ostatní spolky. Na jejich význam a strukturu se kapitola zaměří následně v druhém kroku, včetně pokusu o kvantifikaci jejich členské základny. Nejprve bude věnována pozornost vývoji spolků v Liberci, aby byly srozumitelné jak kontext, tak role zdejších sociálně demokratických spolků, které však zasahovaly svou aktivitou do širokého okolí. Poté bude věnována pozornost vývoji sociální demokracie na Liberecku z hlediska organizačního, tedy

---

⁴⁹³ K roli statistiky pro nacionalismus viz PIETER JUDSON, “Not Another Square Foot!” German Liberalism and the Rhetoric of National Ownership in Nineteenth-Century Austria, *Austrian History Yearbook* 1995, s. 83-97, nejnověji pak JIŘÍ ŠTAIF, *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918)*, Praha 2020, s. 237-234.

spolkům a vývoji jejich členské základny, jejich prostorovému rozložení a časové dynamice. Problematiku spolků a sdružování nelze pochopit bez přihlídnutí k sociálním podmínkám a kontextům, jež budou využity pro dokreslení situace.

4.1. Statistika svépomoci a životní podmínky dělnictva

Snaha zaopatřit vlastní živobytí a připravit sebe a svou rodinu na předvídatelná rizika jako nemoc či úraz byla v době, kdy neexistoval robustní sociální systém, jednou ze základních potřeb. Z hlediska oddělených sfér byl muž chápán jako živitel rodiny, nicméně dostat v praxi bylo mnohdy obtížné. Přestože již na začátku 70. let byla na programové úrovni svépomoc opuštěna ve prospěch zisku podílu na státní moci a sociální demokracie nesměřovala k vytvoření jakési paralelní polis, formovaly se instituce, jež na bázi svépomoci nabízely základní zajištění pro životní rizika, a staly se integrální součástí vznikající občanské společnosti. Tato podkapitola se zaměří na to, jakým způsobem fungovala nejvýznamnější zajišťovací instituce v Liberci, co vypovídá o životě dělnictva a jak pojišťovací mechanismy reflektovaly perspektivu genderu.

Vzájemná podpora pokrývající individuální události jako úraz, nemoc, smrt, nezaměstnanost či cestování (vandrovaní) za prací vycházela ještě z cechovních zvyklostí a v dělnickém prostředí měla svou tradici. Na principu svépomoci vznikaly prostory nezávislé na charitě šlechty a měšťanů.⁴⁹⁴ Podpůrná pokladna libereckých tiskařů kartounu poskytující právě podporu v nemoci a při cestovní za prací byla založena roku 1834. Kodifikace se nemocenské pokladny dočkaly vydáním dvorského dekretu v únoru 1837, podle něhož továrníci, řemeslníci a živnostníci měli zaopatřovací povinnost v délce jednoho měsíce vůči svým zaměstnancům a učňům umístěných ve veřejných nemocnicích. Nemocní přesto nejčastěji propadali chudinské péči.⁴⁹⁵

Již v předběžné době byly dělnické pokladny místem, které mj. sloužily kvalifikovaným dělníkům pro potvrzování maskulinity. Jejich členy se mohl stát pouze muž. Představovaly tedy genderově exkluzivní instituce a místa kultivace praktik dělnické, resp. profesní solidarity, což se projevilo třeba při stávkách a protestech proti mechanizaci výroby. Rudolf Kučera na příkladu pražských tiskařů kartounu doložil, že ačkoliv členství v pokladně bylo formálně dobrovolné, neformální nátlak na dělníky byl intenzivní a míra organizovanosti vysoká.⁴⁹⁶

---

⁴⁹⁴ JIŘÍ KOŘALKA, *Sociální aktivita dělnických spolků*, in: Zdeněk Hojda, Marta Ottlová, Roman Pahl (edd.), *Útisk, charita, vyloučení: sociální 19. století: sborník příspěvků z 34. ročníku mezioborového sympozia k problematice 19. století: Plzeň, 27. 2. - 1. 3. 2014, Praha 2015, s. s. 141-147, zde s. 141.*

⁴⁹⁵ J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 22.

⁴⁹⁶ R. KUČERA, *Páni kamarádi*, s. 816-817.

Podobná očekávání lze proto i připsat řadě cechů na Liberecku, v nichž ještě na počátku padesátých let existovaly podpůrné pokladny pro tovaryše, nicméně jejich charakter i aktivita se značně lišily.⁴⁹⁷

Po zrušení cechů v roce 1859 byla císařským patentem s platností k 1. květnu 1860 vytvořena živnostenská společenstva a na ně navázané nucené živnostenské pokladny pro podniky nad 20 zaměstnanců, které se měly stát základní organizační jednotkou pro živnostníky, tovaryše a pomocníky pracující v dané či příbuzné živnosti. Dělníci měli přispívat 3 % ze mzdy, stejnou částku měl poskytovat i zaměstnavatel. Pokladny obvykle zůstávaly pod vlivem mistrů, neexistoval faktický dozor nad dodržováním zákona a řada společenstev tak zůstávala hlavně formální institucí. Některá živnostenská společenstva převzala systém podpůrných pokladen, které fungovaly odděleně dle svého účelu – buď pro podporu nemocných tovaryšů či přestárlých mistrů.⁴⁹⁸

Členství v pokladnách bylo navzdory formálnosti a nevymáhání změn vysoké. Podle oficiální statistiky z konce šedesátých let byla členy dělnických podpůrných pokladen více než polovina ze 418 000 předlitavských průmyslových dělníků a horníků.⁴⁹⁹ V rozlehlém obvodu liberecké OŽK se v polovině šedesátých let nacházelo 51 podpůrných pokladen v textilním průmyslu a 23 dalších v jiných výrobních odvětvích. Nejčastěji poskytovaly podporu v nemoci a vyplácely pohřebné.⁵⁰⁰ Další takové pokladny založily brzy po svém vzniku odborové spolky dřevodělníků, zedníků a krejčovských dělníků v letech 1871-1872.⁵⁰¹ Podpůrné pokladny zřizovali i továrníci, jimž sloužily jako nástroj pro vytváření loajality zaměstnanců, byť dělníci sami se nepodíleli na rozhodování o podmínkách poskytování podpory. Pokladnu navíc nebylo výhodné opustit, neboť dělníkův vklad následně propadl.⁵⁰²

V březnu 1870 byla prvními libereckými socialisty ještě za přítomnosti Josefa Krosche založena *Allgemeine Kranken- und Invalidenkasse* (Všeobecná nemocenská a úrazová pokladna).⁵⁰³ Dávali si však dobrý pozor, aby fungovala bez problémů, a vystříhávali se proto jakéhokoliv prolínání její činnosti se socialistickou agitací, resp. politickou činností obecně. Mohl do ní vstoupit každý tělesně zdravý člověk starší 15 let bez ohledu na pohlaví. Tím se

---

⁴⁹⁷ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 91-94; MILOSLAVA MELANOVÁ, *Spolkový život v Liberci*, s. 261-262.

⁴⁹⁸ J. KOŘALKA, *Sociální aktivita*, s. 142-143; J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 21 ann.; FRANTIŠEK UHER, *Nový živnostenský řád a jak se mu má rozumět*, Praha 1860, s. 41-42, 57-59.

⁴⁹⁹ J. KOŘALKA, *Sociální aktivita*, s. 142.

⁵⁰⁰ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 103-104.

⁵⁰¹ *Tamtéž*, s. 231.

⁵⁰² „... nejvýznamnější podnikatel v regionu Johann Liebig přes naléhání úřadů odmítl zřídit ve svých továrnách podpůrné pokladny za účasti dělníků s odůvodněním, že o lékařské ošetření dělníků jeho továren je postaráno i bez požadovaných pokladen.“ *Tamtéž*, s. 142-143; J. KOŘALKA, *Sociální aktivita*, s. 142.

⁵⁰³ J. KOŘALKA, *Vznik socialistického*, s. 222.

lišila od předbřeznových pokladen. Industrializace a mechanizace pokročily natolik, že ženy jako pracovní sílu nešlo přehlížet, zároveň socialisté mohli v praxi realizovat teoretické premisy o prospěšnosti zrovnoprávnění obou pohlaví. Zápisné ve výši 1 zl. bylo pro všechny stejné stejně jako příspěvek na pohřeb ve výši 20 zl. Lišil se týdenní příspěvek: muži přispívali 6 krejcarů týdně, ženy 4 krejcarey. O třetinu nižší příspěvek požadovaný od žen koreloval s tím, že jejich mzdy továrních dělnic byly průměrně o třetinu nižší (viz předcházející kapitola). Tento rozdíl se promítal i ve výši podpory: muž při nemoci mohl očekávat podporu ve výši 4 zl. týdně, žena 2 zl. 66 kr. Desítkám žen poskytovala pokladna také nejnútnejší pomoc v případě porodu.⁵⁰⁴

Pokladna pokrývala celý obvod OŽK, na vzdálenějších místech byly zakládány pobočky (Vororte) podřízené hlavnímu výboru v Liberci. V roce 1873 jich bylo 29, o rok později jich bylo již 31 a sdružovali na 6700 členů. Hospodářská krize se pokladny dotkla až s mírným zpožděním následujícího roku. Na konci roku 1875 vykazovala 6280 členům, z toho 2330 v Liberci a okolí, zbylí byli organizováni v 19 samostatných odbočkách. V druhé polovině 70. let klesl počet členů pod pět tisíc, populární zůstávala mezi sklářskými dělníky na Jablonecku. Ve srovnání s tím, jak dopadly odborové spolky v Liberci, to byl velmi dobrý výsledek, který naznačuje, že svépomocné pojištění se v době krize osvědčilo.⁵⁰⁵ Ostatní pokladny byly ve srovnatelné, tedy nepřilíš dobré kondici. V té době jich v obvodu liberecké OŽK existovalo jen 8 při živnostenských společenstvech. Některé doslova živořily, jako například pomocnická pokladna holičského a kadeřnického společenstva s 15 členy.⁵⁰⁶

Liberecká dělnická nemocenská a úrazová pokladna se však po tomto propadu konsolidovala a po zbytek osmdesátých let rostla. V roce 1888 vykazovala již přes jedenáct tisíc členů. Souběžně s tím rostl i počet členů – a to jak v absolutních číslech, tak i poměrově –, kteří čerpali skutečnou podporu. Zatímco v prvních letech existence pokladny to byl každý desátý až patnáctý člen, ke konci osmdesátých let na podporu dosáhl každý čtvrtý. Průměrný roční podíl podpořených členů v období let 1870–1888 dosahoval 20 %. Bez znalosti podmínek pro vyplácení podpory je však obtížné tento údaj interpretovat. Mohl znamenat zvýšení dostupnosti podpory, ale také horší životní podmínky a větší nemocnost (viz tabulka č. 1).

---

⁵⁰⁴ *Tamtéž*, s. 94-95, 222-233.

⁵⁰⁵ *Tamtéž*, s. 94-95.

⁵⁰⁶ J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 38.

Tabulka č. 1: Početní vývoj členů, podpořených členů a podíl podpořených členů *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* v letech 1870-1888⁵⁰⁷

rok	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879
celkový počet členů	1608	3133	4031	4088	6751	6327	5315	4820	5009	4765
celkový počet podpořených členů	104	283	429	1045	1408	1052	1026	1137	1063	1121
podíl podpořených členů na celkovém počtu členů	6,5%	9%	11%	26%	21%	17%	19%	24%	21%	24%
rok	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	
celkový počet členů	4792	4970	5406	6138	7750	8914	9938	10015	11199	
celkový počet podpořených členů	956	1050	1119	1313	1604	1766	1910	2739	3034	
podíl podpořených členů na celkovém počtu členů	20%	21%	21%	21%	21%	20%	19%	27%	27%	

Mezi lety 1870-1880 průběžně rostl také počet a podíl ženských členek dělnické pokladny, po roce 1878 průběžně osciloval těsně okolo hodnoty 30 %. Roční podíl podpořených žen na celkovém počtu podpořených ve sledované době byl však téměř pravidelně o něco málo vyšší než podíl žen na celkovém počtu členů pokladny (viz tabulky č. 2 a 3). Z toho lze usuzovat, že ženy – v průměru – dostávaly větší podporu, spojenou patrně s porodem. Pakliže platilo – a to se bohužel nepodařilo ověřit –, že členský příspěvek žen byl o třetinu nižší, stala se dělnická pokladna institucí, která dělnické ženy neznevýhodňovala a v praxi uplatňovala rovnostářské, ne-li redistributivní pojetí spravedlnosti.

⁵⁰⁷ *Bericht der Allgemeinen Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse in Reichenberg für den Jubiläumsbericht der Regierung anlässlich des 25-jährigen Bestandes des Krankenversicherungs-Gesetzes*, in: Jahres-Bericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Cassa in Reichenberg für das Jahr 1914, Liberec 1915.

Tabulka č. 2: Vývoj počtu a podílu mužů v *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* v letech 1870-1888⁵⁰⁸

rok	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879
muži	1361	2324	3065	3023	5080	4673	3860	3562	3549	3430
podpořených mužů	75	212	331	740	1041	732	715	763	744	756
podíl mužů na celkovém počtu členů pokladny	85%	74%	76%	74%	75%	74%	73%	74%	71%	72%
podíl podpořených mužů na celkovém počtu podpořených	72%	75%	77%	71%	74%	70%	70%	67%	70%	67%
rok	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	
muži	3444	3617	3731	4042	5503	6340	7048	7107	7968	
podpořených mužů	660	749	773	893	1074	1169	1246	1876	2083	
podíl mužů na celkovém počtu členů pokladny	72%	73%	69%	66%	71%	71%	71%	71%	71%	
podíl podpořených mužů na celkovém počtu podpořených	69%	71%	69%	68%	67%	66%	65%	68%	69%	

Tabulka č. 3: Vývoj počtu a podílu žen v *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* v letech 1870-1888⁵⁰⁹

rok	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879
ženy	247	809	966	1065	1671	1654	1455	1258	1460	1335
podpořených žen	29	71	98	305	367	320	311	374	319	365
podíl žen na celkovém počtu členů pokladny	15%	26%	24%	26%	25%	26%	27%	26%	29%	28%
podíl podpořených žen na celkovém počtu podpořených	28%	25%	23%	29%	26%	30%	30%	33%	30%	33%
rok	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	
ženy	1348	1353	1675	2096	2247	2574	2890	2908	3231	
podpořených žen	296	301	346	420	530	597	664	863	951	
podíl žen na celkovém počtu členů pokladny	28%	27%	31%	34%	29%	29%	29%	29%	29%	
podíl podpořených žen na celkovém počtu podpořených	31%	29%	31%	32%	33%	34%	35%	32%	31%	

Z hlediska podílu na celkovém obyvatelstvu žijícím v obvodu liberecké OŽK se však přesto jednalo o zanedbatelné počty. Jen v samotném městě Liberci žilo podle výsledků prvního moderního sčítání lidu⁵¹⁰ k poslednímu prosinci 1869 22 394 osob (z toho 11 169 mužů

⁵⁰⁸ *Tamtéž.*

⁵⁰⁹ *Tamtéž.*

⁵¹⁰ Gesetz vom 29. März 1869 über die Volkszählung, dostupné na <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=18690004&seite=00000307> (poslední náhled dne 8. 3. 2021); ke sčítání lidu

a 11 225 žen) a v okrese Liberec-venkov pak 62 115 osob (z toho 29 947 mužů a 32 168 žen).⁵¹¹ Ještě markantněji se rozměry organizace dělnictva ve všeobecné pokladně ukáží, pokud je vztáhneme k počtu osob v celé OŽK Liberec, na níž pokladna působila. Podle sčítání lidu z roku 1880 zde žilo 1 752 753 obyvatel, k roku 1890 pak 1 852 939 osob.⁵¹² Porovnáme-li počet dělníků a dělnic (aniž bychom zahrnovali kategorii pomáhajících členů rodiny)⁵¹³ v obvodu OŽK Liberec s počtem členů dělnické pokladny, která měla stejný teritoriální výměr, zjistíme, že v roce 1890 dělnická pokladna zahrnovala 5 % dělníků a o deset let později 6,3 % (viz tabulka č. 4). U žen byl nárůst prudší, ze zhruba 2,5 % v roce 1890 na 7 % v roce 1900, čímž proporčně převýšily i muže.

Tabulka č. 4: Podíl dělníků a dělnic jako členů pokladny *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* na celkovém počtu dělníků v obvodu OŽK Liberec dle sčítání lidu 1890 a 1900⁵¹⁴

	1890		1900	
	mužů	žen	mužů	žen
počet dělníků v obvodu OŽK	348367	306270	362923	166015
počet členů dělnické pokladny	17680	8153	22988	11764
podíl členů pokladny na celkovém počtu dělníků v obvodu OŽK	5,1%	2,7%	6,3%	7,1%

Pokud bychom – čistě teoreticky a matematicky – předpokládali rovnoměrné rozložení v jednotlivých okresech OŽK a ignorovali fakt, že některé okresy v OŽK Liberec měly více agrární charakter, lze odhadovat, že mezi lety 1890 a 1900 bylo na Liberecku v dělnické spolkové pokladně organizováno odhadem 3300 až 5000 dělnic a dělníků (viz tabulka č. 5). Z teritoriálního hlediska pak lze konstatovat, že na Liberecku se členové a členky pokladny rekrutovaly z více než 50 obcí (viz tabulka č. 6).

srov. WOLFGAG GÖDERLE, Administration, Science, and the State: The 1869 Population Census in Austria-Hungary, *Austrian History Yearbook* 2016, s. 61-88.

⁵¹¹ *Summarische Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1869*, Wien 1870, s. 6 a 8, dostupné na <http://data.onb.ac.at/rec/AC02774875> (poslední náhled dne 8. 3. 2021).

⁵¹² *Nordböhmsche Arbeiter-Statistik: tabellarische Darstellung der Ergebnisse der von der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer am 1. December 1888 durchgeführten Erhebung*, Liberec 1891, s. LIV-LV.

⁵¹³ Tato kategorie ve sčítání lidu v roce 1880 neexistovala, v roce 1890 byla zahrnuta k dělníkům a jako samostatná se objevuje až v roce 1900, k tomu viz P. HORSKÁ, *K ekonomické aktivitě žen*, s. 714.

⁵¹⁴ BUREAU DER K. K. STATISTISCHE CENTRAL-COMMISSION, *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern 8. Heft Böhmen*, Wien 1894, s. 170-171; BUREAU DER K. K. STATISTISCHE CENTRAL-COMMISSION, *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern 8. Heft Böhmen*, Wien 1904, s. 117.

Tabulka č. 5: Počet dělníků a dělnic dle sčítání lidu 1890 a 1900 v obvodu OŽK Liberec a odhad jejich počtu v *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* na Liberecku⁵¹⁵

	1890				1900			
	počet mužů	počet žen	celkem dělníků	% žen	počet mužů	počet žen	celkem dělníků	% žen
počet členů dělnické pokladny	17680	8153	25833	32 %	22988	11764	34752	34 %
počet dělníků v obvodu OŽK	348367	306270	654637	47 %	362923	166015	528938	31 %
z toho Liberecko								
město Liberec	5643	2132	7775	27 %	7082	2166	9248	23 %
okres Frýdlant	10226	7510	17736	42 %	10077	4754	14831	32 %
okres Jablonec n. Nisou	15458	9846	25304	39 %	16808	9356	26164	36 %
okres Liberec-venkov	18285	11008	29293	38 %	17925	9645	27570	35 %
celkem na Liberecku	49612	30496	80108	38 %	51892	25921	77813	33 %
podíl Liberecka na OŽK	14 %	10 %	12 %	N/A	14 %	16 %	15 %	N/A
dopočet členů dělnické pokladny na Liberecku	2518	812	3330		3287	1836	5123	

Tabulka č. 6: Počet členů *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* ve vybraných obcích na Liberecku, srovnání let 1904 a 1913⁵¹⁶

obec	1904	1914	rozdíl	obec	1904	1914	rozdíl
Albrechtice	539	1216	677	Kořenov	296	426	130
Bedřichov	203	404	201	Krásná Studánka	217	102	-115
Bedřichovka	155	293	138	Kryštofovo Údolí	67	40	-27
Bílý Kostel	214	184	-30	Libverda	228	164	-64
Bílý Potok	632	563	-69	Lučany n. Nisou	209	339	130
Desná	588	759	171	Maxov	274	565	291
Desná - Potočná	242	300	58	Mníšek u Liberce	393	516	123
Dlouhý Most	203	146	-57	Nová Ves	407	432	25
Dolní Polubný	771	852	81	Nové Město p. Smrkem	418	408	-10
Fojtka	220	209	-11	Nový Svět	393	366	-27
Františkov	463	217	-246	Oldřichov v Hájích	302	324	22

⁵¹⁵ BUREAU DER K. K. STATISTISCHE CENTRAL-COMMISSION, *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern 8. Heft Böhmen*, Wien 1894, s. 170-171; BUREAU DER K. K. STATISTISCHE CENTRAL-COMMISSION, *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern 8. Heft Böhmen*, Wien 1904, s. 117.

⁵¹⁶ Kurze Darstellung der Organisation und Entwicklung der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungskasse in Reichenberg samt statistischen Tabellen über die Gebarung der Kasse in den Jahren 1870 – 1904, in: *37. Jahresbericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungskasse in Reichenberg für das Jahr 1906*, Liberec 1907; Bericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungskasse in Reichenberg für den Jubiläumsbericht der Regierung anlässlich des 25-jährigen Bestandes des Krankenversicherungs-Gesetzes, in: *45. Jahresbericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungskasse in Reichenberg für das Jahr 1914*, Liberec 1915, s. 8-9.

obec	1904	1914	rozdíl	obec	1904	1914	rozdíl
Frýdlant	291	259	-32	Pavlovice	267	145	-122
Hanychov	579	702	123	Pěčín	76	248	172
Harcov	337	156	-181	Pilínkov	93	162	69
Hejnice	1238	1054	-184	Proseč	491	374	-117
Heřmanice	107	0	-107	Radčice	301	81	-220
Hodkovice n. Mohelkou	282	219	-63	Raspenava	777	639	-138
Horní Polubný	291	326	35	Rochlice	1039	1406	367
Hrádek n. Nisou	382	429	47	Rokytnice n. Jizerou	380	307	-73
Chrastava	1172	1834	662	Rudolfov	238	389	151
Jablonec n. Nisou	453	457	4	Ruprechtice	290	324	34
Janov n. Nisou	225	281	56	Smržovka	812	1554	742
Janův Důl	246	551	305	Stráž n. Nisou	652	829	177
Jiřetín p. Bukovou	111	129	18	Šumburk	88	92	4
Josefův Důl	279	551	272	Tanvald	240	345	105
Karlov pod Ještědem	94	16	-78	Vratislavice	262	216	-46
Kateřinky	178	176	-2	CELKEM	10495	12283	1788

O náročných životních podmínkách a tomu odpovídajícím zdravotním stavu dělnictva na Liberecku pak svědčí i to, že na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let dělnické podpůrné spolky a pokladny v celém Rakousku uváděly průměrnou délku onemocnění 10–29 dní ročně. Obvykle byla vyšší než 20 dní, liberecká pokladna však udávala nejvyšší údaj.⁵¹⁷ Situaci dokresluje údaj, že vojenskou službu bylo v severních Čechách v osmdesátých letech schopno nastoupit pouze 12,9 % branců z řad dělnictva, v Liberci i v Jablonci n. Nisou se podíl mužů odmítnutých kvůli špatnému zdravotnímu stavu pohyboval okolo 95 %.⁵¹⁸

Statistické údaje mohou dokreslit již zmíněná šetření a pozorování mladého Isidora Singra, spjatého později s vídeňským časopisem *Die Zeit*, která knižně vyšla roku 1885 v Lipsku. Ve své knize podal barvitě líčení poměrů oblasti sahající od Ještědu až k Orlickým horám. Západní oblast měl za pokročilejší, což odrážely o třetinu vyšší mzdy na Liberecku ve srovnání s okolím Trutnova, Vrchlabí a Dvora Králové n. Labem, a to v textilním průmyslu i ve sklářství. Tomu odpovídaly i vyšší nájemy od 25 do 50 zl. pro celou rodinu, levnější v dělnických domech, hezčí ošacení dělnic oblečených v bavlněných šatech, s jedním šátkem přes záda a druhým přes hlavu i menší problémy s alkoholem.⁵¹⁹

⁵¹⁷ J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 39; Janák zde cituje z HEINRICH RAUCHBERG, *Die Erkrankungs- und Sterblichkeits-Verhältnisse bei der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Invaliden-Casse in Wien*, Wien 1886.

⁵¹⁸ ANDREW G. WHITESIDE, *Austrian National Socialism before 1918*, Hague 1962, s. 28.

⁵¹⁹ I. SINGER, *Untersuchungen*, s. 141, 165-168, 177.

Singer ve své reportáži mimo jiné zmiňuje vysoký počet mrtvě narozených dětí v okresech Liberec, Frýdlant a Jablonec, což platilo zejména pro dívky narozené mimo manželský svazek. Obecně se ale na Liberecku prvních narozenin nedožilo okolo 400 dětí z tisíce.⁵²⁰ Ani s jejich vzděláním to nebylo slavné. Děti mladších 7 let umělo dle jeho výzkumu v Liberci psát 5,9 %, v okrese Liberec-venkov 16,8 % a o několik jednotek procent více v okresech Jablonec n. Nisou a Frýdlant, nicméně lze předpokládat, že se zvyšujícím se věkem se gramotnost zlepšovala.⁵²¹

Obyčejný den školáka tedy mohl vypadat tak jako ten Emila Schoelera ze Smržovky, který ve 12 letech začal nýtovat černé skleněné šperky: „Přišel jsem k pasíři Karlu Johannu Staffenovi v Dolní Smržovce. Protože jsem navštěvoval měšťanskou školu v Dolním Tanvaldě, mohl jsem vždy teprve ve 4 hodiny odpoledne začít a pracoval jsem denně až do 10 hodin. Sourozenci nebo rodiče přinesli mi v 8 hodin večeri, která sestávala z konvičky žitné kávy s houskou. Poněvadž starší sourozenci a otec museli začít v 6 hodin ráno pracovat v textilních továrnách u Priebische a Meyera, vstával jsem s nimi a dělal školní úlohy. ... Poněvadž podle náhledu rodičů byl můj výdělek ‚krásnou mzdou‘ – srovnávali jej s ubohými mzdami textilních dělníků – musel jsem po skončení povinné školní docházky dále zůstat u tohoto nýtování.“⁵²²

Vraťme se však k otázce zaměstnanosti žen. Podíl žen v nemocenské pokladně mohou dokreslit i další statistické údaje. V roce 1880 se ženy podílely na průmyslové výrobě Rakouska 33 %, obdobný poměr platil i v českých zemích s 34 %. V liberecké OŽK, kde tehdy pracovalo 29 % dělnic celého Rakouska, byl však jejich podíl ještě vyšší, tvořil 39 %, což bylo dáno významným postavením textilnictví. Koncentrace ženské pracovní síly v osmdesátých letech dále o jednotky procent vzrůstala.⁵²³ S velikostí podniku stoupal i podíl zaměstnaných žen, jak dokládá ojedinělé statistické šetření zpracované OŽK Liberec v roce 1888 a publikované o tři roky později. Ženy nejčastěji pracovaly ve velkých provozech, což jen potvrzuje četná jiná konstatování o jejich využívání pro nekvalifikované činnosti ve strojní výrobě. Statistika potvrzovala i rozdíl ve mzdách, přičemž rozdíl v textilní výrobě byl v principu nejnižší, a zůstal na dvou třetinách mzdy muže na stejné pozici. Ženy také výrazně více pracovaly v akordní (úkolové) mzdě, díky čemuž ale zároveň intenzitou své práce byly schopny alespoň částečně navyšovat své mzdy.⁵²⁴

---

⁵²⁰ *Tamtéž*, s. 199-206.

⁵²¹ *Tamtéž*, s. 241. Podle Jiřího Kořalky byla míra analfabetismu na přelomu století nízká, což pokládal za úspěch zavedení všeobecné školní docházky, viz J. KOŘALKA, *Češi*, s. 103.

⁵²² A. BRANALD, *Hrdinové*, I. díl, s. 84-86; JAN HOZÁK, *Tovární práce ve světle dobových svědectví tzv. Kleplových sbírek vzpomínek a rukopisů*, in: *Útisk, charita, vyloučení*, s. 82-87, zde s. 85-86.

⁵²³ J. ENGLOVÁ, *Práce žen v továrnách*, s. 15-16.

⁵²⁴ *Nordböhmische Arbeiter-Statistik*, pro interpretaci viz J. ENGLOVÁ, *Práce žen v továrnách*, s. 18-22.

Vykonávání nekvalifikované práce zase umožňovalo na práci tolik nelpět a mobilitu za lepším výdělkem, ať již mužovým či svým vlastním, či nižšími životními náklady. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let vykazovala pracovní síla velkou fluktuaci. Téměř třetina dělníků měnila zaměstnavatele každý rok, průměr let strávených na jednom místě dosahoval 5 let. Mírně nadprůměrné pak byly textilní průmysl a oděvnictví.⁵²⁵

Zajímavý je také postřeh Jany Englové, že 40 % všech dělnic bylo mladších 22 let, nad 30 let byly v podnicích zaměstnány jen 2 % žen.⁵²⁶ Průměrný věk veškerého dělnictva v rozlehlém obvodu OŽK 29,4 roku, u mužů 31,8 let a u dělnic 26,3 roků.

Podobné tendence naznačují i Singerovy údaje z 58 podniků, což byl jen zlomek ve srovnání s anketou OŽK v roce 1888, která posbírala údaje z 1131 podniků. Údaje však poskytuje vyšší – podíl dělnic na celkovém počtu zaměstnanců ve věku 14-21 let byl 38-50 %, ve věku 21-35 let 34-40 % a nad 35 let 15-22 %.⁵²⁷ Ženy tedy v továrně, resp. živnostenském podniku, pracovaly nejčastěji do uzavření sňatku, nicméně to neznamená, že ztratily přístup do světa práce. Mohly část svého obytného prostoru pronajímat, chovat drůbež, věnovat se domácí práci nebo alespoň vypomáhat jako matka Emila Schoelera: Jeho starší bratr doma stříhal knoflíky, což znamenalo, že „[v]elkými nůžkami byl skleněný knoflík zbavován na okraji výtlačků. Při tomto čištění vznikal nejen skelný prach, ale i skelné úlomky odletovaly okolo. Tuto práci obstarávala vedle svých domácích povinností moje matka.“⁵²⁸

Přístup Taaffeho vlády k dělnické otázce nepřinesl jen perzekuci sociálních demokratů. Aby oslabilu přitažlivost a relevanci socialistické agendy, již vnímala jako podvratnou, rozhodla se částečně řešit nepříznivé životní podmínky dělnictva, které přicházelo i od odborné veřejnosti,⁵²⁹ a připravila legislativní návrhy v oblasti sociálního zákonodárství.⁵³⁰ V roce 1883 byl zřízen institut živnostenského inspektora, který po zahájení své činnosti v liberecké OŽK vykonával průměrně tisíc inspekci v živnostenských podnicích ročně.⁵³¹ Začalo se jednat o novelizaci živnostenského řádu a stanovení maximální pracovní doby pro mužské dělníky, která přinesla zkrácení maximální pracovní doby v továrních podnicích na 11 hodin bez přestávek v práci. Nejvýznamnější však bylo schválení zákona o úrazovém pojištění (zákon 1/1888 ř. z.) platný od 1. 4. 1888 a zákona o nemocenském pojištění (zákon 33/1888 ř. z.)

---

⁵²⁵ Tamtéž, s. 22.

⁵²⁶ Tamtéž, s. 20.

⁵²⁷ I. SINGER, *Untersuchungen*, s. 78-79.

⁵²⁸ A. BRANALD, *Hrdinové*, I. díl, s. 84.

⁵²⁹ ALBÍN BRAF, *Studien über nordböhmische Arbeiterverhältnisse*, Praha 1881; MILAN HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*, sv. 1, Praha 2014, s. 191-197.

⁵³⁰ I. SINGER, *Untersuchungen*, s. 99 ann.;

⁵³¹ OTTO URBAN, *Zprávy živnostenských inspektorů jako pramen hospodářských a sociálních dějin*, in: *K českým hospodářským dějinám 19. a 20. století*, Praha 1979, s. 95.

účinného od 1. 8. 1889.⁵³² Nemocenské pojištění se vztahovalo na „všechny dělníky a výkonné úředníky“ s výjimkou zřízenců zaměstnaných „v některém podniku státním, zemském, okresním, obecním“ pobírajících stálé služné. Mimo systém pojištění zůstali i zemědělství dělníci; těm byl slíben samostatný zákon, na který ale do konce monarchie nedošlo. Do nemocenské podpory se počítalo lékařské ošetření „od počátku nemoci, počítajíc v to i pomoc porodnickou“ a „šestinedělkám“ měla být poskytována podpora po dobu „nejméně čtyř neděl po jich slehnutí“. Za každý den nemoci delší tři dny připadal pojištěnému nárok na 60 % denní mzdy obvyklé v daném okrese. Ta měla být stanovena „pro mužské a ženské, pro mladistvé a dospělé dělníky zvláště“. Nárok na bezplatné lékařské ošetření „podle poslední třídy“ měli také mít ti, „kteří se svým manželem nebo s jinými členy své rodiny ve společné domácnosti žijí“.⁵³³

Zákon rozeznával několik základních typů nemocenských pokladen. Politické úřady mohly zakládat okresní pokladny, liberecká byla ustanovena záhy k 15. 9. 1889. Podnikových pokladen bylo v letech 1889-1890 v Liberci založeno 7, mj. v Liebigově závodu nebo tiskárně bratří Stiepelů. Společenstevní pokladnou disponovalo 10 živnostenských společenstev řezníků, kadeřníků, zaměstnanců v pohostinství či krejčích, ve společenstvech pekařů, stavebních dělníků, kovodělníků a ševců existovaly zároveň i učňovské pokladny. Spolkové pokladny se v Liberci nacházely dvě, vedle již zmíněné *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* i pokladna dřevodělníků.

O základních parametrech jejich činnosti informují údaje obsažené ve dvou městských adresářích s údaji za roky 1894 a 1901.⁵³⁴ Získáme z nich přehled o počtu členů, nákladech a výdajích, nikoliv však o jejich případné genderové perspektivě, která by byla zajímavá alespoň pro okresní pokladnu a Liebigovu podnikovou pokladnu jakožto druhou největší instituci stejného druhu. Přesto však postavení spolkové dělnické pokladny zůstávalo výjimečné. Na počet členů čítala v roce 1894 téměř čtyřnásobek součtu členů všech ostatních pokladen, v roce 1901 tento poměr mírně klesl na koeficient 3,6 (viz tabulka č. 7).

V nemocenských pokladnách se sídlem v Liberci se počet pojištěných členů zvýšil mezi lety 1894 a 1901 z 32 794 na 43 294, což pokrývalo – vztaženo k výsledkům populačních censů z let 1890 a 1900 – 41 %, resp. 56 % obyvatelstva vykázaného jako dělníci. Tento údaj nese

---

⁵³² J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 66 ann. Liberecká OŽK na to zareagovala vydáním vzorových stanov, které měly ulehčit zakládání jednotlivých pokladen, viz *Musterstatut für den Betriebs-Krankensassen*, Liberec 1889.

⁵³³ § 6, 7 a 8 zákona o nemocenském pojištění, *Zákon, daný dne 30. března 1888 o pojištění dělníků pro případ nemoci*, Praha 1888, s. 3-5.

⁵³⁴ FERDINAND SAGASSER, *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg: mit einem Plane von Reichenberg*, Liberec 1895; JOSEF F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1902.

informaci pouze o prostorově-institucionální koncentraci dělnictva na Liberecku, neboť další dělníci byli pojištěni v pokladnách se sídlem v Jablonci, Frýdlantu či jinde, o nichž nejsou k dispozici údaje o počtu jejich členstva, případně pracovali v provozech, na něž se pojištění nevztahovalo vůbec.⁵³⁵ Jiné druhy pojištění již byly o poznání vzácnější. V celém obvodu liberecké OŽK však bylo ve velkých a středních podnicích na začátku devadesátých let pojištěno pro případ stáří a invalidity jen 17 593 z 154 424 dělníků, tj. 11 %.⁵³⁶

Vysvětlení, proč byl podíl nízký, dává informace, že průměrný týdenní výdělek průmyslového dělnictva v devadesátých letech v liberecké OŽK činil 4,96 zl. týdně, z čehož byla dopočítána průměrná roční mzda 257,92 zl. Odhad nákladů na živobytí byl však vyšší, pro svobodného dělníka 416-478 zl., tříčlennou rodinu 600-730 zl. a pětičlennou pak 697-870 zl. Ačkoliv se jedná o údaje pro vídeňskou oblast, nelze předpokládat, že by náklady na život byly o tolik výrazně odlišné.⁵³⁷ Jiří Štaif pro období po roce 1900 uvádí, že životní náklady ve městech s výraznou německou většinou včetně Liberce byly vyšší než v českých městech.⁵³⁸ Jiné, než povinné pojištění tedy zůstávalo spíše luxusem vyhrazeným jen menšině dělníků, snad mistrům.

---

⁵³⁵ *Adressbuch und Wohnunhs-Anzeiger für die Stadt Gablonz a. N.* [Jahr] 1895, Jablonec nad Nisou, 1895; *Adressbuch und Wohnunhs-Anzeiger für die Stadt Gablonz a. N.* [Jahr] 1907, Jablonec nad Nisou, 1907; *Adress-Buch für den politischen Bezirk Gablonz a. N. bestehend in 2 Abteilungen und zwar : 1. Abteilung: Gerichts- und Steuerbezirk Gablonz a. N. : 2. Abteilung: Gerichts- und Steuerbezirk Tannwald, Rokytnice nad Jizerou 1911-1912; Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger für den Gablonzer Landbezirk, Tanvald 1904.*

⁵³⁶ J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 138.

⁵³⁷ *Tamtéž*, s. s. 18.

⁵³⁸ J. ŠTAIF, *Modernizace*, s. 244.

Tabulka č. 7: Počet členů nemocenských pokladen se sídlem v Liberci v letech 1894 a 1901⁵³⁹

název pokladny	typ pokladny	počet členů		název pokladny	typ pokladny	počet členů	
		1894	1901			1894	1901
Algemeine Arbeiter-Krankencasse	spolková	26058	33942	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Fleischhauer	společenstevní	81	99
Betriebs-Krankencasse der Firma Aubin, Protzen und Comp. (Teppich-Fabrik)	podniková	337	329	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Friseure und Rassierer	společenstevní	68	108
Betriebs-Krankencasse der Firma Erste Reichenberger Buch- und Steindruckerei von Rudolf Gerzabek und Comp.	podniková	61	64	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Gast- und Schankwirte	společenstevní	54	80
Betriebs-Krankencasse der Firma Franz Schmidt und Söhne (k. k. priv. Feintuch- und Schafwollwaren-Fabrik)	podniková	80	85	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Kleidermacher	společenstevní	257	326
Betriebs-Krankencasse der Firma Gebrüder Stiepel	podniková	295	365	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Lederarbeiter	společenstevní	52	56
Betriebs-Krankencasse der Firma Hemringhaus und Co. (Ganz- und Halbwoollwaren-Fabrik)	podniková	125	163	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Reichenberger Handelsgremium	společenstevní	365	583
Betriebs-Krankencasse der Firma Johann Liebig und Comp. (K. k. priv. Wollwaren-Fabrik)	podniková	1655	1843	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Schuhmacher	společenstevní	138	170
Betriebs-Krankencasse der Firma Reumann und Büren (Halbwoollwaren-Fabrik)	podniková	205	281	Kranken-Unterstützungscasse der Holzarbeiter	spolková	215	306
Bezirks-Krankencasse	okresní	1445	2507	Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Bäcker	učňovská	108	104
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Bäcker	společenstevní	89	115	Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Baugewerke	učňovská	N/A	68

⁵³⁹ F. SAGASSER, *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1895; JOSEF F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1902. Údaje v obou adresářích je třeba brát jako orientační, např. pro Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse byly v obou případech využity starší údaje z let 1899.

název pokladny	typ pokladny	počet členů		název pokladny	typ pokladny	počet členů	
		1894	1901			1894	1901
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Baugewerke	společensstevní	603	1139	Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Feuer- und Metallarbeiter	učňovská	140	160
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Feuer- und Metallarbeiter	společensstevní	293	310	Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Schuhmacher	učňovská	70	91
celkový počet členů nemocenských pokladen						32794	43294

Počet nemocných členů se vyvíjel různorodě (viz tabulka č. 8) a nelze usuzovat na žádnou převažující tendenci – u poloviny pokladen podíl nemocných členů na celkovém počtu členů pokladny stoupl a u poloviny klesl. Celkový podíl počtu nemocných členů všech pokladen na celkovém počtu členů však zůstával stabilní – mezi lety 1894 a 1901 představoval 37 %, resp. 36 %, nicméně oba vzorky nejsou plně srovnatelné, neboť pro rok 1901 nejsou dostupné údaje největší nemocenské poklady *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse*.⁵⁴⁰ Průměrný počet dní v nemoci činil 17-18 dní (viz tabulka č. 9), byť i v tomto případě u více než poloviny pokladen počet dní stoupl; jednalo se však o menší pokladny. Nelze tedy ani jednoznačně tvrdit, že by zavedení zdravotního pojištění přineslo zkrácení počtu dní v nemoci, jak by mohlo naznačovat srovnání s 29 prostonanými dny ročně z první polovinu 80. let.⁵⁴¹

Nejčastěji vyplacené podpory směřovaly k pokrytí ušlého výdělku během nemoci (cca 40 %), návštěv u lékaře (cca 20 %) a léky (cca 10–15 %) a uhrazení nákladů na pobyt v nemocnici (cca 10 %, viz tabulka č. 10). Další výdaje tvořily náklady na správu a pohřebné. S výjimkou dvou učňovských pokladen, které vykazovaly disproporční podporu pobytů v nemocnici, jsou údaje a tendence výrazně podobné a základní stabilitu poměru výdajů potvrzují i výroční zprávy *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* ze závěru sledovaného období, tj. z let 1910–1914.

⁵⁴⁰ Druhou, nikoliv již podstatnou změnou je, že v roce 1899 vznikla Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Baugewerke, která představovala jistou anomálii, neboť se jednalo o jedinou pokladnu, v níž každý člen stonal alespoň jednou – čítala 68 členů a vykazovala 81 nemocných; JOSEF F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1902, s. 83.

⁵⁴¹ Viz poznámka 512; J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 39.

Tabulka č. 8: Porovnání růstu počtu členů a počtu nemocných v nemocenských pokladnách se sídlem v Liberci mezi lety 1894 a 1901⁵⁴²

název pokladny	koeficient růstu počtu členů (KRČ) mezi lety 1894 a 1901	počet nemocných		koeficient růstu počtu nemocných (KRN) mezi lety 1894 a 1901	poměr KRČ/KRN
		1894	1901		
Algemeine Arbeiter-Krankencasse	1,3	9969	N/A	N/A	N/A
Betriebs-Krankencasse der Firma Aubin, Protzen und Comp. (Teppich-Fabrik)	1,0	91	103	1,1	0,9
Betriebs-Krankencasse der Firma Erste Reichenberger Buch- und Steindruckerei von Rudolf Gerzabek und Comp.	1,0	28	15	0,5	2,0
Betriebs-Krankencasse der Firma Franz Schmidt und Söhne (k. k. priv. Feintuch- und Schafwollwaren-Fabrik)	1,1	24	29	1,2	0,9
Betriebs-Krankencasse der Firma Gebrüder Stiepel	1,2	103	118	1,1	1,1
Betriebs-Krankencasse der Firma Hemringhaus und Co. (Ganz- und Halbwollwaren-Fabrik)	1,3	39	79	2,0	0,6
Betriebs-Krankencasse der Firma Johann Liebig und Comp. (K. k. priv. Wollwaren-Fabrik)	1,1	209	786	3,8	0,3
Betriebs-Krankencasse der Firma Reumann und Büren (Halbwollwaren-Fabrik)	1,4	83	83	1,0	1,4
Bezirks-Krankencasse	1,7	555	738	1,3	1,3
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Bäcker	1,3	34	18	0,5	2,4
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Baugewerke	1,9	568	676	1,2	1,6
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Feuer- und Metallarbeiter	1,1	116	110	0,9	1,1
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Fleischhauer	1,2	25	61	2,4	0,5
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Friseure und Rassierer	1,6	30	13	0,4	3,7
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Genossenschaft der Gast- und Schankwirte	1,5	21	29	1,4	1,1
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Kleidermacher	1,3	37	52	1,4	0,9
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Lederarbeiter	1,1	21	7	0,3	3,2
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Reichenberger Handelsgremium	1,6	50	87	1,7	0,9
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Schuhmacher	1,2	81	28	0,3	3,6
Kranken-Unterstützungscasse der Holzarbeiter	1,4	50	125	2,5	0,6
Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Bäcker	1,0	9	9	1,0	1,0
Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Baugewerke	N/A	N/A	81	N/A	N/A
Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Feuer- und Metallarbeiter	1,1	50	71	1,4	0,8
Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Schuhmacher	1,3	7	12	1,7	0,8

⁵⁴² F. SAGASSER, *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1895; JOSEF F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1902. Koeficient růstu počtu členů mezi lety 1894 a 1901 byl vypočítán na základě údajů uvedených v tabulce č. 7.

Tabulka č. 9: Průměrný počet dní v nemoci členů nemocenských pokladen se sídlem v Liberci v letech 1894 a 1901⁵⁴³

název pokladny	počet dní/ 1 nemocný		rozdíl mezi lety 1894 a 1901	název pokladny	počet dní/ 1 nemocný		rozdíl mezi lety 1894 a 1901
	1894	1901			1894	1901	
Algemeine Arbeiter-Krankencasse	19,3	N/A	N/A	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Fleischhauer	13,5	6,7	-6,8
Betriebs-Krankencasse der Firma Aubin. Protzen und Comp. (Teppich-Fabrik)	13,4	15,8	2,4	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Friseur und Rasserier	10,3	10,5	0,2
Betriebs-Krankencasse der Firma Erste Reichenberger Buch- und Steindruckerei von Rudolf Gerzabek und Comp.	18,0	27,8	9,8	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Gast- und Schankwirte	16,5	18,2	1,7
Betriebs-Krankencasse der Firma Franz Schmidt und Söhne (k. k. priv. Feintuch- und Schafwollwaren-Fabrik)	30,1	20,7	-9,4	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Kleidermacher	12,4	25,9	13,5
Betriebs-Krankencasse der Firma Gebrüder Stiepel	19,0	26,9	7,9	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Lederarbeiter	14,7	7,4	-7,3
Betriebs-Krankencasse der Firma Hemringhaus und Co. (Ganz- und Halbwoollwaren-Fabrik)	15,8	22,6	6,8	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Reichenberger Handelsgremium	15,5	23,6	8,1
Betriebs-Krankencasse der Firma Johann Liebig und Comp. (K. k. priv. Wollwaren-Fabrik)	25,0	22,3	-2,7	Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Schuhmacher	10,9	22,0	11,1
Betriebs-Krankencasse der Firma Reumann und Büren (Halbwoollwaren-Fabrik)	28,4	27,9	-0,5	Kranken-Unterstützungscasse der Holzarbeiter	14,3	12,7	-1,6
Bezirks-Krankencasse	18,0	18,4	0,4	Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Bäcker	26,6	12,1	-14,5
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Bäcker	11,8	19,4	7,6	Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Baugewerke	N/A	11,3	N/A
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Baugewerke	20,1	17,1	-3,0	Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Feuer- und Metallarbeiter	16,1	12,2	-3,9
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Feuer- und Metallarbeiter	12,0	17,9	5,9	Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Schuhmacher	11,6	14,8	3,2
				průměr	17,1	18,0	0,9

⁵⁴³ F. SAGASSER, *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1895; JOSEF F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1902.

Tabulka č. 10: Poměr nákladů na nemocenské příspěvky, lékařskou péči, léky a správu na celkových výdajích nemocenských pokladen se sídlem v Liberci v letech 1894 a 1901⁵⁴⁴

název pokladny	podíl dílčího nákladu na celkových výdajích														
	nemocenská			výdaje za lékaře			výdaje za léky			nemocniční péče			správa		
	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj
Algemeine Arbeiter-Krankencasse	50,5%	55,4%	4,9%	16,3%	21,8%	5,5%	12,2%	16,2%	4,0%	1,7%	2,8%	1,1%	6,4%	0,0%	-6,4%
Betriebs-Krankencasse der Firma Aubin, Protzen und Comp. (Teppich-Fabrik)	56,5%	52,0%	-4,5%	28,1%	31,8%	3,7%	14,8%	14,0%	-0,8%	0,5%	0,0%	-0,5%	0,0%	0,0%	0,0%
Betriebs-Krankencasse der Firma Erste Reichenberger Buch- und Steindruckerei von Rudolf Gerzabek und Comp.	57,5%	56,6%	-0,9%	20,1%	16,4%	-3,7%	12,6%	10,1%	-2,5%	2,9%	0,0%	-2,9%	3,4%	4,1%	0,7%
Betriebs-Krankencasse der Firma Franz Schmidt und Söhne (k. k. priv. Feintuch- und Schafwollwaren-Fabrik)	50,9%	63,6%	12,7%	19,7%	22,4%	2,7%	14,9%	24,0%	9,1%	1,1%	2,6%	1,5%	0,0%	10,0%	10,0%
Betriebs-Krankencasse der Firma Gebrüder Stiepel	55,7%	67,2%	11,5%	20,4%	16,7%	-3,7%	22,0%	14,8%	-7,2%	0,7%	1,0%	0,3%	0,0%	0,0%	0,0%
Betriebs-Krankencasse der Firma Hemringhaus und Co. (Ganz- und Halbwoollwaren-Fabrik)	46,3%	47,1%	0,8%	34,8%	33,4%	-1,4%	18,4%	17,8%	-0,6%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Betriebs-Krankencasse der Firma Johann Liebig und Comp. (K. k. priv. Wollwaren-Fabrik)	64,9%	55,8%	-9,1%	18,9%	20,5%	1,6%	9,7%	18,0%	8,3%	2,7%	3,0%	0,3%	0,2%	0,0%	-0,2%
Betriebs-Krankencasse der Firma Reumann und Büren (Halbwoollwaren-Fabrik)	50,2%	55,2%	5,0%	30,7%	25,1%	-5,6%	15,1%	15,6%	0,5%	0,0%	1,3%	1,3%	0,2%	0,0%	-0,2%
Bezirks-Krankencasse	44,2%	42,8%	-1,4%	28,5%	23,6%	-4,9%	13,8%	14,2%	0,4%	6,3%	6,2%	-0,1%	5,3%	10,5%	5,2%
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Bäcker	38,3%	46,9%	8,6%	24,6%	19,8%	-4,8%	20,3%	13,1%	-7,2%	9,6%	10,8%	1,2%	6,8%	9,3%	2,5%
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Baugewerke	42,7%	43,4%	0,7%	26,5%	29,1%	2,6%	13,1%	13,8%	0,7%	2,7%	4,3%	1,6%	6,1%	7,3%	1,2%

⁵⁴⁴ F. SAGASSER, *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1895; JOSEF F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1902; Reálné hodnoty mohou být v případě *Algemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* vyšší – v tabulce proto hodnoty uvedeny se znamínkami. Nebyl totiž k dispozici informace o celkových výdajích, ta byla dopočítána na základě dílčích výdajů, u nichž však nelze potvrdit, že by uvedeny kompletně.

název pokladny	podíl dílčího nákladu na celkových výdajích														
	nemocenská			výdaje za lékaře			výdaje za léky			nemocniční péče			správa		
	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Feuer- und Metallarbeiter	42,3%	49,9%	7,6%	21,7%	21,6%	-0,1%	12,2%	15,4%	3,2%	2,6%	4,2%	1,6%	8,3%	4,7%	-3,6%
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Fleischhauer	43,3%	41,7%	-1,6%	18,9%	19,5%	0,6%	8,6%	16,7%	8,1%	16,3%	5,7%	-10,6%	8,2%	9,3%	1,1%
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Friseure und Rasiereur	26,5%	14,5%	-12,0%	18,9%	23,4%	4,5%	17,3%	24,1%	6,8%	15,8%	17,6%	1,8%	20,9%	20,3%	-0,6%
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Genossenschaft der Gast- und Schankwirte	47,7%	47,7%	0,0%	11,2%	9,1%	-2,1%	9,0%	17,3%	8,3%	6,7%	8,8%	2,1%	23,9%	17,0%	-6,9%
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Kleidermacher	26,7%	34,3%	7,6%	14,6%	21,2%	6,6%	11,6%	13,1%	1,5%	4,7%	5,1%	0,4%	31,3%	24,0%	-7,3%
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Lederarbeiter	52,0%	20,7%	-31,3%	9,1%	28,5%	19,4%	13,2%	12,4%	-0,8%	7,5%	0,0%	-7,5%	17,2%	21,1%	3,9%
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Reichenberger Handelsgremium	22,2%	26,3%	4,1%	24,4%	30,7%	6,3%	20,2%	16,8%	-3,4%	0,1%	7,5%	7,4%	31,6%	15,1%	-16,5%
Gehilfen-Krankencasse der Genossenschaft der Schuhmacher	32,7%	32,1%	-0,6%	16,0%	13,6%	-2,4%	9,3%	11,9%	2,6%	22,1%	19,9%	-2,2%	13,0%	11,2%	-1,8%
Kranken-Unterstützungscasse der Holzarbeiter	36,8%	49,6%	12,8%	22,9%	24,3%	1,4%	20,8%	14,3%	-6,5%	3,6%	3,9%	0,3%	5,8%	6,9%	1,1%
Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Bäcker	12,5%	0,5%	-12,0%	8,0%	41,6%	33,6%	6,3%	11,6%	5,3%	72,3%	35,8%	-36,5%	0,0%	8,8%	8,8%
Lehrling-Krankencasse der Genossenschaft der Baugewerke	N/A	28,9%	N/A	N/A	44,3%	N/A	N/A	11,3%	N/A	N/A	0,0%	N/A	N/A	15,4%	N/A

název pokladny	podíl dítěho nákladu na celkových výdajích														
	nemocenská			výdaje za lékaře			výdaje za léky			nemocniční péče			správa		
	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj	1894	1901	vývoj
Lehring-Krankencasse der Genossenschaft der Feuer- und Metallarbeiter	53,8%	42,9%	-10,9%	19,4%	28,7%	9,3%	4,9%	11,5%	6,6%	13,5%	15,3%	1,8%	1,7%	0,7%	-1,0%
Lehring-Krankencasse der Genossenschaft der Schuhmacher	0,0%	3,0%	3,0%	9,4%	9,4%	0,0%	1,9%	5,1%	3,2%	75,5%	72,8%	-2,7%	0,0%	0,0%	0,0%
průměr	41,5%	40,7%	-0,8%	20,1%	24,0%	3,9%	13,1%	14,7%	1,6%	11,7%	9,5%	-2,2%	8,3%	8,2%	-0,1%

Výroční zprávy *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* poskytovaly informace v jiném členění, včetně rozpadu dle pohlaví. Poměr mužů a žen 2:1 v počtech členů se držel zhruba do roku 1900, poté začal mírně růst, s výjimkou roku 1902, kdy se poměr žen skokově zvýšil na 46 %, ale o rok později spadl na 35 %. Do roku 1913 vzrostl poměr žen na 38 %, vrcholu však dosáhl až v prvním válečném roce (viz tabulka č. 11).⁵⁴⁵

Tabulka č. 11: Vývoj počtu členů *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* v letech 1890-1914⁵⁴⁶

rok	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899
členů celkem	25833	24840	24130	26058	26894	28598	29903	31217	32348	33942
z toho mužů	17680	16984	16523	18022	18335	19454	20244	20683	21444	22586
%	68%	68%	68%	69%	68%	68%	68%	66%	66%	67%
z toho žen	8153	7856	7607	8036	8559	9144	9659	10534	10904	11356
%	32%	32%	32%	31%	32%	32%	32%	34%	34%	33%
rok	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909
členů celkem	34752	35907	26949	37798	41513	42146	43767	46744	47129	47578
z toho mužů	22988	23822	14463	25640	26684	27032	28149	30026	29947	30012
%	66%	66%	54%	68%	64%	64%	64%	64%	64%	63%
z toho žen	11764	12085	12486	13158	14829	15114	15618	16718	17182	17566
%	34%	34%	46%	35%	36%	36%	36%	36%	36%	37%
rok	1910	1911	1912	1913	1914					
členů celkem	46613	48128	48149	48514	40515					
z toho mužů	29537	29993	29738	30012	23105					
%	63%	62%	62%	62%	57%					
z toho žen	17076	18135	18411	18502	17410					
%	37%	38%	38%	38%	43%					

Průměrná délka jednoho onemocnění vypočítaného z podílu celkového počtu dní v nemoci a celkového počtu onemocnění (*Erkrankungen*) mezi lety 1904-1914 činila 22,2 dne u mužů a 27 dní u žen (viz tabulka č. 12). Na základě údajů pro roky 1909 a 1911, které udávaly i celkový počet nemocných mužů a žen, lze dopočítat, že průměrný počet dní v nemoci u mužů byl 24,8 dne a u žen 30 dní. Rozdíl mezi oběma údaji je nejspíše ovlivněný tím, že někteří jedinci prodělali během jednoho roku více onemocnění – počet dní nemoci proto byl vyšší než délka jednoho onemocnění, jež se mohly postupně nasčítat. V obou případech lze konstatovat,

⁵⁴⁵ Od roku 1911 proběhla diferenciacie členů na povinné (přihlášené zaměstnavatelem) a dobrovolné (přihlášené osoby), u nichž se lišila výše příspěvku i denní podpory. Pro jednoduchost jsou údaje v následujících tabulkách týkajících se spolkové dělnické nemocenské a úrazové pokladny jsou uváděny souhrnné údaje za obě kategorie dohromady.

⁵⁴⁶ *Jahres-Bericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungs-Cassa in Reichenberg für das Jahr... 1900 – 1914*, Liberec 1901-1915.

že ženy byly zhruba o 5 dní déle nemocné, resp. „nemocné“, protože z části se pravděpodobně jednalo o porody a první týdny mateřství, které patrně nešlo výrazně zkrátit.⁵⁴⁷ Z údajů pro roky 1909 a 1911 ale zároveň vyplývá, že podíl onemocnělých žen byl nižší (28 %) než mužů (35%). Za povšimnutí rovněž stojí prodlužování délky průměru odstonaných dní, což relativizuje výše naznačenou tezi o postupném zlepšování životních podmínek dělnictva a zkracování průměrné doby nemoci v průběhu devadesátých let.

Tabulka č. 12: Vývoj průměrné délky jednoho onemocnění ve dnech u mužů a žen v *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* v letech 1904-1914⁵⁴⁸

rok	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	průměr
průměrná délka onemocnění u mužů ve dnech	20,1	30,0	22,6	21,9	24,0	22,5	20,1	19,6	20,8	20,5	22,6	22,2
průměrná délka onemocnění u žen ve dnech	25,3	38,0	28,4	27,2	26,0	25,2	24,4	25,5	24,9	25,7	26,9	27,0
rozdíl	5,2	8,0	5,8	5,3	2,0	2,7	4,3	5,9	4,0	5,1	4,3	4,8

Průměrná výše denní podpory u žen byla na přelomu století nižší více než o třetinu (viz tabulka č. 13), tedy o větší část, než jaký tvořil tradiční rozdíl ve mzdách. To bylo způsobeno i strukturou příjmové stránky. V roce 1905 existovalo devět tarifů pro muže, 5 pro ženy a 3 pro mladistvé dělníky. Dělníci byli pojistitelní do 50 let věku, ženy do 45. Zatímco muži si mohli zvolit týdenní příspěvek ve výši od 18 do 66 haléřů, ženy jen do 40 hal. Genderově podmíněná nerovnováha opět kopírující nepoměr na stránce mzdové byla zřejmá v nejnižším stupni pojištění: za stejný příspěvek muž obdržel týdenní podporu 48 hal., kdežto žena jen 36 hal., příspěvek na pohřeb muže činil 16 K, pro ženu jen 12 K. Rozdíly se snižovaly se zvyšujícím se příspěvkem. Pokud oba přispěli 36 hal, muž v nemoci získal 1,20 K týdně, žena 1,08 K týdně; muž měl nárok na 40 K na pohřeb, žena na 36 K. Není proto vůbec zřejmé, jak mohla výroční zpráva za rok 1906 konstatovat, že ženy zatěžují kasu dvakrát více než muži.⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ Že ženy byly častěji a déle nemocné než muži, a jednalo se tedy o dlouhodobou tendenci, potvrzovaly i souhrnné údaje úřadu nemocenských pokladen z konce sledovaného, viz *Frauen-Zeitung, Freigeist* 19. 8. 1900, s. 9.

⁵⁴⁸ *Jahres-Bericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungskasse in Reichenberg für das Jahr... 1904 – 1914*, Liberec 1905-1915.

⁵⁴⁹ *Protokoll der Delegierten-Versammlung der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungskasse in Reichenberg abgehalten in den Lokalitäten der „Vereinshalle“ in Reichenberg am 9. und 10. Juli 1905*, Liberec 1905, s. 41-42; *Jahres-Bericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungskasse in Reichenberg für das Jahr 1906*, Liberec 1907, s. 4.

Tabulka č. 13: Vývoj výše průměrné denní podpory v nemoci mužů a žen v *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* v letech 1899-1907⁵⁵⁰

rok	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907
průměrná podpora muže na 1 den nemoci (K)	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,3	1,1	1,3
průměrná podpora ženy na 1 den nemoci (K)	0,6	0,6	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7

Relativně nízký byl rovněž počet členek pokladny, které v daném roce porodily, průměrně v jednom roce slehlo 7 % členek kasy (viz tabulka č. 14). Podpory se jim dostávalo po dobu 27-30 dní, což zhruba odpovídalo zákonem danému minimu 4 týdnů. Nebylo tedy pokryto celé šestinedělí, o podpoře v době před porodem nebyla ani řeč. Průměrná denní podpora postupem času stoupala, ale do konce sledovaného období nedosáhla ani 1 koruny denně, tedy částky, kterou získávali muži při podpoře v nemoci. Je však třeba si uvědomit, že kasa hradila náklady spojené s porodní asistencí. Po započtení tohoto nákladu částka podpory čerstvé matky symbolickou hranici jedné koruny již překročila.

Tabulka č. 14: Počet porodů členek *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* v letech 1899-1914 a jejich podpora⁵⁵¹

rok	1899	1900	1905	1906	1909	1910	1912	1913	1914
počet žen	11356	11764	15114	15618	17566	17076	18411	18502	17410
počet porodů				1207	1347	1256	1187	1177	1206
% žen, které porodily				7,7%	7,7%	7,4%	6,4%	6,4%	6,9%
počet dní na porod celkem	24781	25958	32733	36619	36920	34685	32910	32388	33257
průměrný počet dní /1 porod				30	27	28	28	28	28
dávka při porodu (K)	21281	15574	21447	25216	28632	26745	26486	26301	28436
průměrná dávka /1 porod				21	21	21	22	22	24
pomoc při porodu		6749	7276	7945	8040	7534	7146	6909	7575
průměrná pomoc /1 porod				7	6	6	6	6	6

⁵⁵⁰ *Jahres-Bericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungs-Cassa in Reichenberg für das Jahr... 1904 a 1914*, Liberec 1905 a 1915.

⁵⁵¹ *Jahres-Bericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungs-Cassa in Reichenberg für das Jahr... 1899, 1900, 1905, 1906, 1909, 1910, 1912, 1913 a 1914*, Liberec 1900, 1901, 1906, 1907, 1911, 1913, 1914 a 1915.

Ačkoliv postavení ženy ani v největší nemocenské pokladně nebylo rovné, bylo patrně nejlepší, jakého bylo možno dosáhnout. Podstatné bylo již to, že se ženy mohly stát aktivními členkami pokladny a těžit tak z výhod kolektivní svépomocné instituce, která již nebyla čistě maskulinní a patriarchální jako staré cechovní pokladny. Přesné a podrobné zhodnocení však vyžaduje data, která výroční zprávy neposkytují. Je známa jen jedna strana rovnice: výdajová, nikoliv příjmová a s ní spojená otázka výše příspěvků za muže a ženu. Shrnout lze, že žen stonalo méně, nemocné byly déle a podporovány byly méně než muži. Není ani jisté, zda do délky „nemoci“ bylo zahrnováno „čtyřnedělí“ po porodu, během něhož byly dělnice podporovány, nicméně by to vysvětlovalo rozdíly v délce stonání mezi pohlavími.

Během čtvrtstoletí se navíc struktura výkazů měnila, některé informace jsou naopak rozmístěny v celku náhodně napříč jednotlivými lety. Na výkazech je rovněž vidět postupně narůstající specializace a detailizace, která se týká výskytu nemocí a charakteru nemocnosti v různých odvětvích a oborech. Povaha těchto informací však přesahuje tázání této práce, nicméně zcela jistě stojí za další výzkum.

Vedení *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* se po celou dobu nacházelo ve správě sociálních demokratů. Jejimi dlouholetými předsedy byli Philipp/ Filip Bienert, od roku 1910 tehdejší poslanec říšské rady Anton Schäfer, na postech místopředsedů se vystřídali Franz Sponer a liberecký odborový předák František/Franz Macoun. Na pozici sekretáře až do své smrti v roce 1910 pracoval jeden ze zakladatelů sociální demokracie na Liberecku a opora *Arbeiterfreunde* v sedmdesátých letech Josef Ulbrich.⁵⁵² I takovouto podobu mohlo mít „potýkání se“ s kapitálem, kdy rétorický třídní boj nahradila praktická reformistická činnost usilující o zaopatření dělníků v případě nemoci a úrazu. Případ Josefa Ulbricha zároveň ukazuje, jak náročné mohlo být skloubit obě činnosti – v posledních pěti letech svého života se věnoval pouze pokladně a nevystupoval již na žádné stranické schůzi či shromáždění.⁵⁵³

Se sociálně demokratickým vedením patrně souvisí i to, co ve zprávách *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* nenalezneme, tj. s jakými kategoriemi – úmyslně – nepracuje. Ani v době národnostního rozdělení sociální demokracie v Rakousku v sobě neobjektivizovaly kategorii národa, příp. obcovací řeči. Dokonce nenabízí ani dělení dle okresů (ať již politických soudních), které by již umožňovaly jednotlivá teritoria umísťovat na národní

---

⁵⁵² K osobě Ulbricha viz blíže J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 194-195.

⁵⁵³ „Denn wenn Ulbrich auch bis zuletzt seine Pflichten gegen die Organisation erfüllte und mit leidenschaftlichem Interesse alles verfolgte, was die Partei anging, so hat er sich doch im letzten Jahrzehnt seines Leben öffentlich in der Bewegung fast gar nicht mehr betätigt. Das letztmal trat er öffentlich bei Wahlrecht demonstration am 28. November 1905 hervor; er sprach damals auf dem Marktplatz. Sonst betätigte er sich in der letzten Zeit seines Lebens in der Partei nur wenig, um seine ganze Kraft der Krankenkasse widmen zu können.“ Josef Ulbrich, *Freigeist* 1. 3. 1910, s. 1.

mapu jako okres český, německý či smíšený. Jediným zaznamenaným ohlasem s jazykovou tematikou byla žádost z Rokytnice nad Jizerou v roce 1898, aby byl znovu projednán návrh na vytištění stanov pokladny v české řeči („*die Statuten in böhmischen Texte drucken*“). Návrh byl však zamítnut nikoliv z principiálního stanoviska, nýbrž praktického. Na skladě mělo být ještě 1800 takových exemplářů.⁵⁵⁴ Na straně druhé se na obálkách výročních zpráv za roky 1906-1909 objevovala připomínka *Deutschböhmisches Ausstellung 1906* (viz obrázek č. 1), jež byla podnikem s jasnou nacionální – a řečeno slovníkem socialistů: i buržoazní – agendou. Jejím iniciátorem byli průmyslníci z liberecké OŽK a výstava se měla „stát svědectvím o velké ceně německé práce v Čechách a přinést důkaz, že právě německý národ v Čechách je nejvznešenější nositel hospodářského blahobytu říše.“⁵⁵⁵ Dokládá to jistou kulturní preferenci němectví i tezi Jiřího Kořalky, že supraetnické zásady se nevyklučovaly s inklinací a manifestací „německé podstaty.“

Obrázek č. 1: Výřez z obálky výroční zprávy *Allgemeine Arbeiter-Kranken- und Unterstützungskasse* za rok 1908

⁵⁵⁴ *Protokoll der Delegirten-Versammlung der Allgmeine Arbeiter-Krankenkasse in Reichenberg vom 10. und 11. Juli 1898*, Liberec 1898, s. 23.

⁵⁵⁵ M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 227.

4.2. Spolková krajina v Liberci na přelomu století

Spolek představoval základní organizační formu občanské společnosti, která se postupně proměňovala a diferencovala. Účel spolku mohl být různý, od zábavy přes osvětu vzdělání až po hájení vlastních zájmů či hodnot.⁵⁵⁶ Mohla jím být i největší dělnická pokladna či akciová společnost, mohl se v něm organizovat politický život v době, kdy instituce politické strany nebyla ještě formalizována. Spolčování bylo svobodné a dobrovolné, k založení spolku se však vázala ohlašovací povinnost. Stanovy spolku schvaloval politický úřad, v Liberci jakožto statutárním městě magistrát. Pokud nebyly do čtyř týdnů od podání zamítnuty, považovaly se za platné. Jemu byly i ohlašovány schůze, na které mohl vyslat úředního zástupce dohlížejícího na zákonnost schůze.⁵⁵⁷

Spolky byly ztělesněním liberálního myšlení favorizujícím racionálního jednotlivce, který svobodně kooperuje se sobě rovnými lidmi. Zároveň je občanská veřejnost i přirozeně konkurenčním prostředím regulujícím samo sebe a slibujícím, „že bude fungovat ve smyslu zajištění všeobecného blahobytu a spravedlnosti v souladu s měřítky individuální výkonnosti“.⁵⁵⁸

Odborná literatura se libereckými spolky zabývala, v této podkapitole je tedy možné se opřít o existující výzkumy. Zejména Miloslava Melanová výstižně popsala jejich strukturálně-tematický vývoj jako odraz modernizující se společnosti.⁵⁵⁹ Byly spojeny s řadou institucí, jež stály za hospodářským rozvojem města, jako tomu například v případě živnostenského spolku *Gewerbeverein*. Významným aspektem dobrovolných asociací se stala i konzumace volného času, který sloužil jako distinktivní znak a statusový symbol elit – nejdříve šlechty, poté měšťanstva a následně se od přelomu století postupně rozšiřoval i na vrstvy obyvatelstva vykonávající moderní formy práce jakými bylo úřednictvo či dělnictvo; v agrární společnosti nebyl čas práce striktně oddělen od volného času.⁵⁶⁰ Vznikaly tak korporace zaměřené na zábavu (*Geselligkeitsclub*, *Resourcegesellschaft*, později řada pěveckých spolků, recesistická *Schlaraffia*) či poznávání přírody (*Verein der Naturfreunde*, později horské, alpinistické a turistické spolky).

---

⁵⁵⁶ Ke spolkům viz přehledovou kapitolu: MARTIN PELC, Měšťanské spolky, in: M. Bahenská et al., *Habsburkové: 1740-1918: vznikání občanské společnosti*, Praha 2016, s. 471-488.

⁵⁵⁷ M. LAŠŤOVKA a kol., *Pražské spolky*. XII ann.

⁵⁵⁸ J. HABERMAS, *Strukturální přeměna*, s. 152.

⁵⁵⁹ M. MELANOVÁ, *Spolkový život v Liberci*, s. 259-279; MILOSLAVA MELANOVÁ, *Spolkový život*, in: Kristina Kaiserová, Jiří Rak (eds.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*, Praha 2008, s. 339-374; MILOSLAVA MELANOVÁ, Česká menšina v Liberci před první světovou válkou, *Fontes Nissae* 1/2000, s. 93-119.

⁵⁶⁰ JANA MACHAČOVÁ, JIŘÍ MATĚJČEK, *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989*, Kutná Hora – Opava 2008, s. 183 a 186.

Podle Thomase Welskoppa se měšťané obklopovali celým vějířem specializovaných spolků (*Zweckvereinen*),⁵⁶¹ v nichž naplňovali různé potřeby a hájili různé zájmy. Zároveň ale v liberecké praxi platilo, že se účely a zájmy křížily, resp. doplňovaly: ženské spolky byly nejdříve propojeny s náboženským životem, tělocvičné spolky manifestovaly národní myšlenku stejně jako později spolky školské. Národně orientované spolky vznikaly již od šedesátých let: na německé straně tak nalezneme *Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (Spolek pro dějiny Němců v Čechách), na straně druhé *Českou besedu*. Intenzifikace národního zápasu se zračila v etablování tzv. obranných spolků: odbočka německého *Schulvereinu* byla založena již v roce 1881 a *Národní jednoty severočeské* o čtyři roky později.

Omezenější pozornost však byla věnována aspektům kvantitativním, které ale mohou být významným faktorem pro pochopení situovanosti sociálních demokratů. Tempo růstu počtu spolků bylo skutečně dynamické: v roce 1890 bylo v Liberci 118 spolků, v roce 1901 již 252 a před vypuknutím první světové války již 419. Nárůst českých spolků se datuje do období mezi roky 1901 a 1904, kdy se jejich počet zdvojnásobil (z 12 poskočil na 23) a do roku 1914 se vyšplhal na hodnotu 36, což odráželo i pluralizaci české společnosti jako takové. Ženských spolků v posledních patnácti letech před vypuknutím světové války existovalo lehce přes deset.⁵⁶² V roce 1894 spolky se sídlem v Liberci sdružovaly celkem 57 303 osob, o sedm let později již 89 648. V Liberci samém přitom v roce 1910 žilo 34 350 obyvatel, tedy téměř dvaapůlkrát více ve srovnání s rokem 1850.⁵⁶³ Počet členů byl vysoký, neboť řada spolků zasahovala do blízkého i dalekého okolí, některé měly celozemskou působnost. V úvahu je třeba rovněž vzít vícečetná členství navazující na Welskoppův postřeh. Netýkala se ale jen měšťanů, i Karl Schiller, mladší bratr Josefa Schillera si mohl ke svým dvěma funkcím (viz dále) přibrat i třetí jakožto předseda šachového spolku.⁵⁶⁴

Již zmíněné městské adresáře – Sagasserův z roku 1895 a Dresslerův z roku 1902 – obsahují nejpodrobnější informace o spolcích. Nicméně ani ty nebyly vždy kompletní, Dressler již bojkotoval informace o členské základně českých spolků. Lze z nich však získat představu o tempu zakládání nových spolků. Počet nově založených spolků ročně se do poloviny osmdesátých let pohyboval v řádu jednotek, výjimečný se ukazuje být rok 1887, kdy bylo založeno 17 spolků. Po roce 1890 se hodnota udržuje kolem desítky. Adresáře z dalších let

---

⁵⁶¹ T. WELSKOPP, „*Manneszucht*“ und „*Selbstbeherrschung*“, s. 73-74.

⁵⁶² M. MELANOVÁ, Spolkový život v Liberci, s. 278.

⁵⁶³ J. MACHAČOVÁ, J. MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje*, s. 64.

⁵⁶⁴ J. F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger*, s. 121.

udávají již jen výčet spolků a jejich názvů a neobsahují ani údaje o počtu členů, složení jejich vedení ani žádné další doplňkové informace.⁵⁶⁵

V roce 1894 existovalo v Liberci 157 spolků, v roce 1901 dokonce 205 (viz tabulka č. 15), jedná se však jen o orientační hodnoty. Ve skutečnosti byl ale absolutní počet založených spolků ještě vyšší. Je třeba vzít v úvahu, že některé spolky zanikly či byly rozpuštěny; mezi lety 1894 a 1901 zaniklo nebo se přejmenovalo 30 spolků (viz tabulka č. 15). Zatímco v polovině devadesátých let byly nejčastější malé spolky (21-50 členů) následované středně velkými (101-200 členů), na přelomu století převažovaly spolky o 51-100 členech a středně velké spolky (101-200 členů), které byly v té době dokonce nejčastější (viz tabulka č. 15). Z toho lze usuzovat na to, že rostl nejen počet, ale i průměrná velikost spolků.

Tabulka č. 15: Velikost spolků v Liberci v letech 1894 a 1901⁵⁶⁶

počet členů	počet spolků	
	1894	1901
0 - 20	10	17
21 - 50	33	31
51 - 100	30	38
101 - 200	32	41
201 - 500	26	34
501 - 1000	14	20
nad 1000	11	14
neuveдено	1	10
zaniklé nebo přejmenované spolky		30
celkem	157	205

Velikost spolku jen výjimečně překročila hranici pěti set osob, stejně tak bylo málo i spolků nejmenších, které měly jen do dvaceti členů. Početně největšími byly spolky se širším teritoriálním dosahem, buď na libereckou OŽK či celou českou zemi. To byl případ tělocvičného spolku *Jeschken Iser Turngau* (7000 osob a přes 75 spolků), zemského svazu německých učitelů (*Deutsche Landeslehrerverein in Böhmen* sdružujícího přes 5000 osob na území Čech), dobrovolných hasičů (*Reichenberger Bezirks-Feuerwehrverband* s 32 pobočkami a více než 3000 členy) či *Deutscher Gebirgsverein für das Jeschken- und Isergebirge* (Německý horský spolek pro Ještědské a Jizerské hory, přes 1500 v roce 1894, resp. 2000 členů v roce 1901).

⁵⁶⁵ M. MELANOVÁ, *Spolkový život*, s. 340.

⁵⁶⁶ F. SAGASSER, *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1895; JOSEF F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1902.

Svou činnost dále rozvíjel podpůrný *Ženský nemocenský pomocný spolek* s tradicí sahající do roku 1864, nyní pod názvem *Weiblicher Krankenunterstützungs- und Begräbnisverein*. Přestože počet jeho členek ve sledovaném období klesl z 1936 na 1811, zůstával jedním z největších spolků. Jeho protektorkou byla Clotilde Clam-Gallasová, sestra Franze Clam-Gallase. Na jeho vedení se podíleli sami muži. Obě fakta nasvědčují tomu, že spolek fungoval dlouhodobě pod měšťanskou kuratelou navázanou na *Průmyslový vzdělávací spolek*, který v té době měl něco přes 300 členů.⁵⁶⁷ Předsedou ženského spolku byl Ferdinand Leupelt, který byl zároveň aktivní jako kontrolor v konzumním spolku *Selbsthilfe*, který roku 1874 založili právě členové *Průmyslového vzdělávacího spolku*.⁵⁶⁸

Během jednoho roku podpořil *Ženský nemocenský pomocný spolek* 294 členek v nemoci a vyplatil 42 příspěvků na pohřby. Své nemocné členky podporoval částkou 30 krejcarů po dobu 90 dní, příspěvek na pohřební činil 30 zlatých. Srovnáme-li to s údaji uvedenými pro ženy platící nejnižší příspěvek do všeobecné dělnické pokladny a přihlédneme-li k tomu, že údaje za rok 1894 jsou ve zlatých a za rok 1905 v korunách, přičemž jeden zlatý se rovnal dvěma korunám, je zřejmé, že se klientela spolku pravděpodobně nesestávala z dělnic, resp. pracujících žen s nejnižším příjmem.

Charakter zakládaných spolků byl skutečně různorodý (viz graf č. 1). Nejvíce jich lze označit za zájmové (33) a zábavní (31), poté následovaly spolky s nacionální agendou (29), podpůrné (23) a odborné (22), u nichž lze zpětně hledat rozhraní se spolky odborovými. Na kategorie je třeba hledět jako na pomocné:⁵⁶⁹ u většiny odborových, profesních spolků byl zmíněn podpůrný aspekt, některé explicitně uváděly i podporu vdov a sirotek jako třeba odbočka *Typografické Besedy*.

Spor o charakter a účel spolku mohl vést i k jeho rozpadu, jako tomu bylo již v roce 1866, kdy se z *České besedy* odštěpil řemeslnicko-dělnický podpůrný spolek *Dobročín*, který se zároveň nevzdával ani osvětově-vzdělávacích ambic a ve vyšší míře zahrnoval i ženy. V roce 1878 z něj secesí členů vznikla další podpůrná korporace, spolek *Mírúmil* s obdobným zaměřením a nadací pro chudé vdovy a sirotky.⁵⁷⁰ Stejně tak ale podpůrný aspekt měly i spolky náboženského charakteru na oslavu Velikonoc, které existovaly ve třech libereckých čtvrtích.

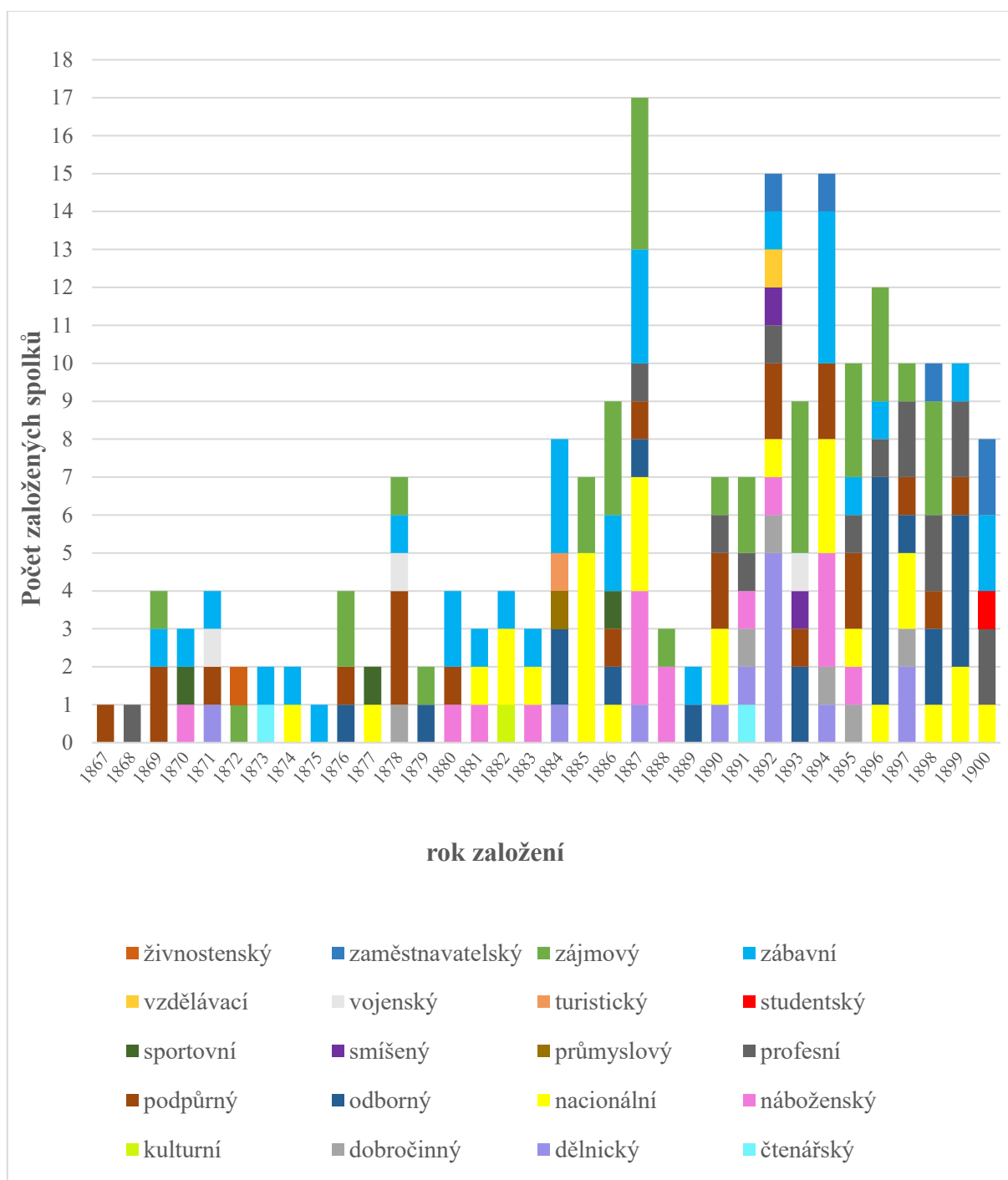
---

⁵⁶⁷ J. F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger*, s. 2, 66, 137.

⁵⁶⁸ M. MELANOVÁ, *Spolkový život v Liberci*, s. 268.

⁵⁶⁹ Jiné, ještě podrobnější členění přebírá z dobové typologizace M. Melanová, viz M. MELANOVÁ, *Spolkový život*, s. 366-367.

⁵⁷⁰ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 122; M. MELANOVÁ, *Česká menšina*, s. 99.

Graf č. 1: Počet spolků založených v Liberci mezi roky 1867–1900

Jak tenká a propustná byla hranice mezi účely různých spolků, ukazuje několik příkladů z dělnického prostředí. Český všeobecný dělnický spolek *Svornost* založený roku 1889 měl mít čtenářsko-vzdělávací charakter, ale roku 1891 byl rozpuštěn, neboť jeho činnost byla vyhodnocena jako politická.⁵⁷¹ Dělnický spolek se mohl chápat jako vzdělávací jako v případě *Národní dělnické vzdělávací jednoty Barák* založené roku 1897 českými národními sociály či

⁵⁷¹ M. MELANOVÁ, *Spolkový život v Liberci*, s. 271.

Deutschvölkischer Arbeiterbund für die Stadt und den politischen Bezirk Reichenberg, který své poslání vymezoval péčí o německé dějiny a písemnictví, duševní a tělesný rozvoj, ale i zlepšení hospodářské situace německého dělníka. Na pomezí odborného zájmu, vzdělávání a solidarity stála i řada profesních spolků.⁵⁷²

Dělení proto vychází z deklaratorního sdělení obsaženého v názvu a popisu činnosti spolku, neodráží samotnou praxi, která měla více vrstev, z nichž některé nemusely být na první pohled zjevné. Spolky tak pro řadu osob, byť pravděpodobně nikoliv továrních dělníků, představovaly alternativu k nemocenským pokladnám a vytvářely elementární sociální síť. Občanskou společnost proto lze chápat nejen jako místo, v němž se artikuluje zájem o obecné dobro, ale i místo, které vytvářelo prostory pro péči o vlastní zájem, vlastní dobro spoléhající na mechanismy solidarity. To ve své podstatě představuje předstupeň zájmu o své okolí, o věci veřejné.

Ze spolků spojených s dělnickým prostředím je třeba zmínit odborové spolky, které byly počítány do gravitačního pole sociální demokracie. V roce 1891 jich v Liberci působilo devět, o deset let později 41.⁵⁷³ V polovině devadesátých let čítaly obvykle několik desítek členů: stavebních dělníků bylo 126, kovodělníků ve dvou spolcích 128, resp. 60, dřevodělníků bylo 50, sklářů jen 19, českých krejčích 50 a obuvníků 47. Jejich souhrnný počet v roce 1891 lze tedy odhadnout mezi 500-600 osobami, stejně tak lze předpokládat i jejich postupný nárůst. Strohé informace máme o zapojení žen do odborů. Deklaratorní příslušnost oběma pohlavím uváděly ve svých názvech pouze spolky přepravních dělníků, stavebních dělníků, knihvazačů a tiskařů.⁵⁷⁴

Výjimku v obou ohledech představoval *Centralverein der Textilarbeiter beiderlei Geschlechts für Böhmen*, resp. *Landesverein der Textilarbeiter beiderlei Geschlechtes für Böhmen* založený roku 1892, po dvou a půl letém čekání na schválení stanov.⁵⁷⁵ Ten měl také zemský rozměr, zachovával si internacionální charakter a ve svém názvu explicitně uváděl, že je otevřen příslušníkům obou pohlaví. Nejednalo se o pouhou proklamaci; zájmy textilního dělnictva opět explicitně uvádějící, že jsou „obého pohlaví“, hájily kupříkladu i návrhy dvou rezolucí zaměřených na zkrácení pracovní doby a podporu organizování se v odborech, které byly předloženy libereckou okresní organizací na sjezdu v roce 1896.⁵⁷⁶

---

⁵⁷² M. MELANOVÁ, Spolkový život, s. 363.

⁵⁷³ *Tamtéž*, s. 367.

⁵⁷⁴ *Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für Das Jahr 1912*, Liberec 1911, s. 99; *Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für Das Jahr 1907*, Liberec 1906, s. 393, 395.

⁵⁷⁵ *Verhandlungen des dritten österreichischen socialdemokratischen Parteitagés angehalten zu Wien*, Wien 1892, s. 44.

⁵⁷⁶ *Verhandlungen des fünften österreichischen Sozialdemokratischen Parteitagés abgehalten zu Prag vom 5. bis einschliesslich 11. April 1896 auf der Schützen-Insel*, Wien 1896, s. XVII.

Během dvou let sdružoval stejný počet osob jako předchůdce v sedmdesátých letech, tj. okolo 3500 osob v 15 místních skupinách. Na přelomu století v něm bylo organizováno již 6500 osob v 55 místních odbočkách. Roku 1899 ve svých řadách čítal 1950 žen z celého Předlitavska, jejich počet ale stoupal jen velmi pomalu. Nárůst mezi roky 1892 a 1896 činil jen 442 žen a byl omezen pouze na tři města: Brno, Šternberk a Liberec.⁵⁷⁷ Zápisné činilo 40 hal., týdenní příspěvek se pohyboval ve výši 14–24 hal. Spolek převzal vydávání časopisu *Der Textilarbeiter* vycházejícího od roku 1891.⁵⁷⁸ V jeho čele stál nejdříve Franz Roscher, další ze zakladatelů socialistického hnutí na Liberecku v sedmdesátých letech,⁵⁷⁹ později Gustav Fischer, jehož zastupoval Karl Schiller, mladší bratr Josefův.

Schillerova osoba spojovala spolek textilních dělníků s politickým spolkem *Vorwärts* s působností v rámci OŽK Liberec. Pro něj platila zvláštní ustanovení nad rámec povinností normálního, tj. nepolitického spolku. Členství bylo zapovězeno cizincům, ženám a nezletilým osobám. Politickému úřadu musela být hlášena jména všech jeho členů, nejen členů výboru. Dále tyto spolky nesměly zřizovat pobočky či se seskupovat do svazů, korespondovat mezi sebou a jeden člověk nesměl zastávat volenou funkci ve více než jednom politickém spolku. Dokonce jim bylo zapovězeno i nosit spolkový odznak.⁵⁸⁰

Vedení spolku bylo významně provázané s vedením *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* (viz tabulka č. 16). Jeho prvním předsedou se stal Eduard Zeller, dřívější předseda okresní nemocenské pokladny v Teplicích, pozdější poslanec říšské rady v letech 1897-1900 a rovněž jeden ze dvou vlastníků nového sociálně demokratického periodika *Freigeist* vycházejícího od roku 1889. A nejen to. Stanovy spolku ve svém posledním bodu jasně uváděly, že v případě rozpuštění spolku jeho majetek má připadnout právě dělnické kase.⁵⁸¹

V roce 1895 bylo založeno i konzumní družstvo se stejným názvem, jaký měl politický spolek.⁵⁸² Přestože byly odvolány protisocialistické zákony, byla jeho činnost pod drobnohledem úřadů.⁵⁸³ O tlaku či jisté šikaně ze strany magistrátu svědčí i fakt, že když

---

⁵⁷⁷ Die Arbeiterinnenorganisation Österreichs von 1892-96 und 1899, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 6. 1900, č. 11, s. 1-2.

⁵⁷⁸ F. SAGASSER, *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger*, s. 110-112.

⁵⁷⁹ J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 193.

⁵⁸⁰ M. LAŠŤOVKA a kol., *Pražské spolky*, s. XIII.

⁵⁸¹ „§ 24 Das etwaige vorhandene Vereinsvermögen fällt bei der freiwilligen, wie behördlichen Auflösung der Allgemeinen Arbeiterkrankenkasse in Reichenberg zu.“ Národní archiv (dále jen NA), fond Karel Kreibich, arch. j. 2 – Členská knížka sociálně demokratického volebního spolku Vorwärts v Liberci 1908, s. 10.

⁵⁸² *40 Jahre Bestands-Feier des Kreiskonsumvereines "Vorwärts" Reichenberg. Reichenberg: Kreiskonsumverein "Vorwärts"*, Liberec 1935.

⁵⁸³ NA, fond České místodržitelství Praha – prezidium (dále jen „místodržitelství – prezidium“), kart. 2517, inv. č. 8991.

okresní hejtman zakázal dne 19. 12. 1898 spolkovou schůzi kvůli sporům mezi politickými stranami, čímž byli míněni sociální demokraté a nacionalisté, interpelovali obratem Wilhelm Kiesewetter, Eduard Zeller a další sociálně demokratičtí poslanci ministra vnitra.⁵⁸⁴

Tabulka č. 16: Personální překryvy vedení Politischer Verein Vorwärts a Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse v roce 1901

jméno	funkce ve spolku	funkce v pojišťovně
Karl Schiller	předseda	
Philipp Bienert	zástupce předsedy	předseda
Franz Sponer	jednatel	
Josef Stenzl	zástupce jednatele	zástupce předsedy
Josef Ulbrich	pokladník	sekretář

Ačkoliv byl spolek personálně propojen s dělnickou pokladnou i největším odborovým spolkem, ztratil mezi lety 1894 a 1907 – alespoň dle údajů vykazovaných v městských adresářích – šest sedmin členů: v roce 1894 čítal 1400 členů, v roce 1901 jen 200. Založení samostatného českého spolku jej patrně výrazně ovlivnit nemohlo, neboť ten měl v době svého vzniku roku 1896 pouhých 43 členů.⁵⁸⁵ Nejednalo se však nejspíše ani o tiskařského šotka. Ze sjezdových protokolů lze vyčíst, že tehdy v celém libereckém kraji (k tomu viz dále) existovalo celkem 5 politických spolků, zatímco v roce 1894 to byl pouze jeden. Nabízí se tedy hypotéza, že se nejednalo o odliv, nýbrž o přestoupení členů do spolků, které jim byly – minimálně teritoriálně – bližší.⁵⁸⁶

Obdobný vývoj lze zaznamenat i v případě dělnického zábavního – pěveckého – spolku *Männergesangsverein Freisinn* založeného roku 1889, nicméně prezidium místodržitelství to neoklamalo, neboť vzápětí po jeho ustanovení žádalo, aby zůstal omezen pouze na dělníky a neprovozovala se v něm socialistická agitace.⁵⁸⁷ I jeho počet členů však v druhé polovině devadesátých let výrazně klesl – z 535 členů v roce 1894 jich zůstalo 120. Zábavné spolky často volily nevinné názvy, aby nevyvolávaly pozornost úřadů. Roku 1889 byl v Cvikově založen

⁵⁸⁴ NA, fond Presidium ministerské rady Vídeň, kart. 29.

⁵⁸⁵ M. MELANOVÁ, Spolkový život, s. 365.

⁵⁸⁶ *Verhandlungen des vierten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages abgehalten zu Wien vom 25. bis einschließlich 31. März 1894 in Schwender's Kolosseum (Amorsaal): nach dem stenographischen Protokolle.* Wien 1894, s. 15-23; *Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Socialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz vom 2. September bis einschließlich 6. September 1900: (nach dem stenographischen Protokolle)*, Wien 1900, s. 41-42.

⁵⁸⁷ Státní okresní archiv v Liberci (dále jen „SOKAL“), fond Archiv města Liberce, Katalog prezidiálních spisů libereckého magistrátu 1876-1920 (dále jen „prezidiální spisy“), karton (dále jen „kar.“) 805, signatura (dále je „sign.“) 163.

spolek *Einigkeit* (Jednota), který se až na konci devadesátých let přejmenoval na spolek *Lassalle*.⁵⁸⁸ Podobně se jmenovala i celá řada dělnických pěveckých spolků na Liberecku.⁵⁸⁹

V roce 1894 byl založen i první český spolek *Pokrok* sdružující řemeslníky a živnostníky. V jeho čele stál dřevodělník a sociální demokrat Josef Padrlík, jeho zástupcem byl Josef Pešta a pokladníkem Josef Burian.⁵⁹⁰ První schůze spolku byla slabě navštívena – dorazilo na ní okolo čtyřiceti osob, z toho 16 žen. Pešta hovořil – dle zprávy zaslané místodržitelství – nesrozumitelně a nudně o potřebě zavedení všeobecného volebního práva, vzdělávání školou povinných dětí i v nutných politických vědách a potřebě svobody tisku. Když kritizoval činnost živnostenského inspektora, měli dělníci podle přítomného komisaře začit na řečníka bučet. Vyjádřil se i k otázce zaměstnávání žen a požadoval odstranění žen z továren s obvyklými argumenty – práce ženy je levnější, jejich povaha povolnější a mají vychovávat děti.⁵⁹¹ Spolek byl po dvou letech pro svůj politický charakter rozpuštěn.

Jeho místo ještě téhož roku (1896) zaujal jiný spolek, tentokrát už politický, pojmenovaný Karel Marx, v jehož čele stanul opět Padrlík.⁵⁹² Ten byl zároveň i starostou *Odborného spolku dřevodělníků* majícího spolkový lokál v hostinci U města Norimberka v Rochlici,⁵⁹³ podniku s dlouhou dělnickou tradicí. Spolek byl veden v zásadách sociálně demokratického internacionalismu a přátelské spolupráce s německými sociálně demokratickými spolky (viz další kapitola). Jejím výrazem se stalo i založení tělocvičného dělnického spolku *Arbeiter-Turnverein für Reichenberg und Umgebung*. Spolupráci mezi národnostmi vyjadřovalo rozložení sil ve spolkovém vedení tohoto tělocvičného spolku: předsedou byl redaktor *Freigeistu* Mathias Krainz, knihovníkem Jaroslav Kejzlar a zapisovatelem František Čížek – oba z Politického spolku Karel Marx. Jeho členská základna však nebyla příliš početná, k roku 1901 vykazovala 71 členů.⁵⁹⁴ Spolky tedy představovaly zejména mužskou arénu, alespoň z pohledu pramenů statistické povahy. Jak prakticky probíhala integrace žen do spolků a s jakými problémy se setkávala, bude předmětem další kapitoly.

---

⁵⁸⁸ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 36.

⁵⁸⁹ Vedle spolků s názvem jasně odkazujícím na příslušnost k dělnickému prostředí jako byly *Arbeiter-Sängerbund für Nord-Böhmen* či *Arbeiter-Sängerbund* z Rumburku existovala i řada spolků s „krycím názvem“ jako *Einigkeit* v Albrechticích nebo *Frohsinn* v Karlínkách, pěveckou činnost vyvíjely i další spolky jako *Lese- und Unterstützungsverein Fortschritt* v Nových Pavlovicích nebo čtenářský spolek *Freundschaftsquelle* z Kateřinek, viz *Freigest* 18. 6. 1896, s. 5.

⁵⁹⁰ Pešta i Burian, i Jan Janč, jenž zastupoval Liberec na sjezdu československé sociální demokracie roku 1906, byli souběžně i členy anarchistického spolu Dělnická jednota pro severní Čechy, srov. IVA KOLÍNSKÁ, *Anarchistické spolky v Liberci na konci 19. a počátku 20. století*, diplomová práce, Liberec 2011, s. 73.

⁵⁹¹ NA, místodržitelství – prezídium, kart. 2518, inv. č. 8994.

⁵⁹² M. MELANOVÁ, *Česká menšina*, s. 97-99.

⁵⁹³ Viz např. J. KOŘALKA, *Severočeští socialisté*, s. 134;

⁵⁹⁴ J. F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger*, s. 85.

Otřes, který na začátku devadesátých let prošla národně liberální hegemonie, vedl k diferenciaci a pluralizaci politické scény Předlitavska. Spolu s obnovením činnosti sociální demokracie, zavedením páté kurie (1897) ve volbách do říšské rady a politizací širší veřejnosti se však začaly formovat další politické proudy a programy – agráři, křesťanští sociálové – a dělnictvo se stalo lukrativní cílovou skupinou a případným voličským reservoárem.⁵⁹⁵ To se týkalo zejména národních sociálů, které sociální demokraté na Liberecku považovali za svou nejdůležitější konkurenci.

V roce 1897 vznikla v Liberci *Národní dělnická vzdělávací jednota Barák*, na německé straně se o dva roky později ustanovil *Deutschvölkischer Arbeiterbund für die Stadt und den politischen Bezirk Reichenberg*. Tento typ spolku navazoval na národně ochránářské dělnické spolky, kterých na konci osmdesátých let existovalo v českých zemích na pětadvacet, mezi nimi se nacházeli i textilní dělníci z Liberce nebo skláři z Jablonce n. Nisou. Nejednalo se o klasické odbory – jejich účelem nebylo vyjednávat kolektivní smlouvy, ale chránit své členy proti konkurenci nekvalifikovaných dělníků, které ztotožňovali zejména s Čechy, proto sociálními demokraty proklamovaná solidarita hrála podle nich do noty hlavně Čechům. V dalších letech vznikly obdobné spolky obchodních prodavačů v Liberci, ale i nekvalifikovaných dělníků v Jablonci.⁵⁹⁶

Vznik *Arbeiterbundu* nebyl přímočarý, pražské místodržitelství nejdříve neschválilo jeho stanovy kvůli nejasnostem ve vymezení jeho činnosti, přestože mu je předal delegát zastupující město (*Stadtverordneter*). V interpelaci na ministerského předsedu a ministra vnitra upozorňoval dlouholetý liberecký nacionální poslanec říšské rady Heinrich Prade, že jeden z nejasných paragrafů je shodný se stanovami Ústředního spolku textilních dělníků (*Centralverein der Textilarbeiter für Böhmen*). Litera občanské společnosti byla očividně vágní a mohla sloužit k různým účelům. Na zakládající valné hromadě, jíž se zúčastnilo 73 ze 109 členů, byla distance vůči sociální demokracii zřetelná: úkolem spolku bylo uchránit dělníka před socialistickým smýšlením a vychovat jej pro lásku k národu.⁵⁹⁷ Další zprávy o činnosti spolku magistrát již neodeslal, což je rozdíl, který svědčí o ideové preferenci zástupců magistrátu. Ale i protěžování národních socialistů mělo své limity, jak dokládá případ Waltera Riehla, který po dokončení doktorátu v Berlíně v roce 1908 nastoupil do státní služby v Liberci, kde se zapojil do DAP a psal i útočné články jak proti sociální demokracii, tak německé

---

⁵⁹⁵ O. URBAN, *Kapitalismus*, s. 205 ann; O. URBAN, *Česká společnost*, s. 473-448; pro formování vztahu národa a radikálních socialistů viz též VÍT STROBACH, *Židé: národ, rasa, třída: sociální hnutí a "židovská otázka" v českých zemích 1861-1921*, Praha 2015, s. 39-50.

⁵⁹⁶ A. G. WHITESIDE, *Austrian National Socialism*, s. 51-53.

⁵⁹⁷ NA, místodržitelství – prezídium, kart. 2518, inv. č. 9021.

buržoazii do *Reichenberger Zeitung*. Tyto aktivity vedly k tomu, že byl na základě rozhodnutí soudu ze státní služby o dva roky později propuštěn. Začal pracovat jako úředník magistrátu, ale brzy byl starostou propuštěn jako „socialistický agitátor“ – v očích lokálních elit bylo obtížné rozlišit sociálního demokrata od národního socialisty, neboť oba spojovala třídní rétorika.⁵⁹⁸

I přes dílčí problémy, které mohly zapálené národně socialistické agitátory potkat, se však jejich proudu relativně dařilo upevňovat své pozice, byť sociální demokracii nikdy zdaleka početně nepřekročili: brzy vznikly i německo nacionální odborové organizace pekařů (1898) a textilních dělníků (1900) v Liberci a kožedělníků a kovodělníků (1903) stejně jako sklářů (1903), které vykazovaly od 500 do 1 950 členů.⁵⁹⁹ V Liberci ke konci prvního desetiletí začal fungovat i jeden ze tří sekretariátů německonacionálních odborů *Reichsbund Deutscher Arbeitervereinigungen*, který v celém Předlitavsku sdružoval na 6 000 dělníků.⁶⁰⁰

Nacionalistická optika zvyšovala citlivost vůči potřebám druhých a postupně se rozprostírala i na dříve marginalizované skupiny. Neplatilo to jen o dělnících, ale i dělnicích. Příklad bezvýznamného a zapomenutého spolku *Deutsche Arbeiterinnenbund Eiche* je však ilustrativní, neboť poukazuje na různé cesty vytváření třídních, národních a ženských veřejností, v nichž se střetávala nacionální, třídní a genderová identita. Dokládá, že svépomoc nemusela být jen cílem, ale i prostředkem pro vytváření komunit a veřejností. Zároveň však byla natolik důležitým předpokladem, že zachování solidárních mechanismů mohlo významně ovlivnit i proměnu identifikace s politickou veřejností jako takovou.

4.3. Exkurs: Eiche⁶⁰¹

Spolek německých dělnic *Eiche* se ustanovil roku 1901. Za jeho vznikem stáli členové *Erster Deutscher Gehülftenverein* (Prvního německého pomocného spolku), především jistý Ernst Fleckna, který se stal prvním zakládajícím členem. *Eiche* byl prvním spolkem, který deklaroval orientaci na pracující ženy, byť ženy byly v odborových (viz výše) či sociálně demokratických spolcích (viz dále) též zastoupené.⁶⁰²

---

⁵⁹⁸ A. G. WHITESIDE, *Austrian National Socialism*, s. 95-98.

⁵⁹⁹ *Tamtéž*, s. 73.

⁶⁰⁰ *Tamtéž*, s. 80.

⁶⁰¹ Podkapitola vychází z dříve publikované studie JAN MAREŠ, Etnická loajalita na příkladu libereckého spolku *Eiche* 1901–1914, in: Václav Petrbock, Taťána Petrasová, Pavla Machalíková (eds.), *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století = Unsichtbare Loyalität? Österreicher, Deutsche und Tschechen in der Kultur der böhmischen Länder des 19. Jahrhunderts: sborník příspěvků z 35. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 26.-28. února 2015*, Praha 2016, s. 271-279.

⁶⁰² M. MELANOVÁ, Spolkový život v Liberci, zde s. 278.

Na jeho činnosti se podílelo více členských kategorií, které dokládají snahu o nalezení sociálního smíru mezi buržoazií a dělnictvem v národním rámci. Mezi zakládajícími členkami totiž nalezneme manželku starosty, manželku sekretáře Obchodní a živnostenské komory, či několik manželek továrníků, včetně svobodné paní z Liebigů, která se stala členkou nejpozději od r. 1904.⁶⁰³ Zakládajících a přispívajících členek bylo 177, v naprosté většině se jednalo o závislé ženy – v prvních 4 letech existence spolku nebylo (výhradně) statutem manželky či vdovy definováno pouhých 12 členek. Tvořily téměř polovinu členstva spolku, neboť počet tzv. skutečných členek – dělnic – se r. 1904 ustálil na 198.

Na složení kategorie tzv. skutečných členek můžeme usuzovat pouze z jedné dochované informace z roku 1910, kdy spolek čítal 434 členek, z toho 40 % pracovalo. Výroční zpráva konstatovala, že 214 z 258 skutečných členek spolku bydlí ve městě – 116 z toho byly dělnice z nejrůznějších odvětví, 49 švadleny, prodavačky a služebné, 97 ženy v domácnosti, mezi nimiž převažovaly manželky dělníků a zaměstnanců; pouze 10 jich vykonávalo vlastní řemeslo.⁶⁰⁴

Pohled z institucionálně-ekonomické perspektivy ukazuje na růst důvěry v existenci spolku, členky do něj neváhaly investovat a podílet se na jeho činnosti. Jejich počet vzrostl z 249 (1901) na 515 (1914), přičemž všechny přispívaly do spolkové pokladny, z níž se vyplácely podpory, nejvíce (75 %) podpora v nemoci, a dále podpora šestinedělkám (10 %), při úmrtí (9 %) a v nouzi (6 %). Ročně se však průměrně rozdělovala relativně nízká částka 750 K. O vyplacení podpor rozhodovalo vedení spolku (předsednictvo a výbor), v něm byly činné pouze skutečné členky. Z hlediska sociální kooperace je důležité, že členky z řad honorace do dění spolku nezasahovaly, pouze přispívaly. Zakládající členky platily ročně 10 K, přispívající po 2 K a skutečné necelou půl korunu měsíčně. Ačkoliv se nejednalo o nijak závažné sumy, ukazuje se rostoucí tendence angažovat se ve spolku a navzájem spolu solidarizovat.

Z hlediska ukotvení spolku v kontextech a sociálních vazbách je nutné zmínit, že na zakládající valné hromadě, plně kontrolované členy *Erster Deutscher Gehülftenverein*, bylo odhlasováno přistoupení k *Verband der deutscher Gehülften und Arbeitervereinigungen in Österreich*, známého též jako *Mährisch-Trübaer Verband*. Ten platí za předchůdce Německé dělnické strany (*Deutsche Arbeiterpartei*, dále jen DAP), která se z něj vyvinula v letech 1903/1904. Souběžně s tím udržovali styky právě s *Deutschvölkischer Arbeiterbundem*. Po zániku *Mährisch-Trübauer Bund* přistoupil spolek k jeho nástupci (*Reichsbunde deutscher*

---

⁶⁰³ *Jahres-Bericht über die Tätigkeit des Deutschen Arbeiterinnenbundes „Eiche“ für Reichenberg und Umgebung im zweiten Vereinsjahre 1902*, Liberec 1903, s. 11 ann; *Jahres-Bericht über die Tätigkeit des Deutschen Arbeiterinnenbundes „Eiche“ für Reichenberg und Umgebung im zweiten Vereinsjahre 1903*, Liberec 1904, s. 15 ann.

⁶⁰⁴ *Jahres-Bericht über die Tätigkeit des Deutschen Arbeiterinnenbundes „Eiche“ für Reichenberg und Umgebung im 10. Vereinsjahr 1910*, Liberec 1911, s. 11.

Arbeitervereinigungen Österreichs), od něhož si spolek sliboval vytvoření zastřešující organizace pro spolky dělnic. Dění ve svazu však samy dělnice neovlivňovaly, nýbrž zplnomocňovaly mužské zástupce z německého pomocného spolku, aby jednali jejich jménem.

V srpnu 1908 valná hromada spolku rozhodla o vystoupení z říšského svazu a na místo toho se spolek začal orientovat na užší spolupráci s „tradiční“ ochrannářskou institucí zastávající integrální nacionalismus *Bund der Deutschen in Böhmen* (Svaz Němců v Čechách). Reciproční členství udržoval spolek *Eiche* rovněž s místní ženskou skupinou *Schulverein*. Do stejné doby lze datovat i změnu v odebrání tiskovin, tiskoviny spojené s DAP byly nahrazeny nezávadnými rodinnými a vzdělávacími časopisy. Obdobně se depolitizovaly i přednášky, dřívější témata (povinnosti německé ženy, ženský existenční boj či význam ženy jako kulturní pracovnice) zastoupily přednášky o cestování doplněné o předčítání humoresek.

Příčiny odklonu od DAP lze hledat v proměně této strany. Postupně krystalizovala z širokého spektra odborových organizací, přičemž se snažila oslovit zejména řemeslníky, nižší úředníky, učitele a kvalifikované dělnictvo, což souviselo se snahou sémanticky překódovat pojem dělníka jako osoby vykonávající nejen fyzickou, ale i duševní práci. Tomu se ostatně zdá odpovídat i složení spolku *Eiche*. Reformistická řešení neodporující dosavadní německé liberálně-nacionální politice⁶⁰⁵ – uzákonění němčiny jako státní řeči, vytvoření jednotného celního prostoru s Německem či oddělení církve od státu –, však začala být s nástupem mladé, antisemitsky orientované generace do čela DAP v letech 1907–1908 doplňována dalšími programovými požadavky (např. zestátnění kapitalistických velkopodniků), které již nemohly členky z řad městských elit akceptovat.⁶⁰⁶

V roce 1913 se proto spolek dokonce přejmenoval na *Deutsche Frauen- und Mädchenbund Eiche für Reichenberg und Umgebung*. Na jedné straně sémantický posun signalizoval odklonění se z orbity dělnických veřejností a radikálních programů. Na straně druhé *Erster Deutscher Gehülfeverein* zůstával čestným kolektivním členem spolku *Eiche*, tzn., že vazby nebyly zcela zprerhány a obě prostředí tak zůstávala v elementární interakci. Zároveň je možné jej číst i v souřadnicích vymanění se z podřízeného postavení vůči mužům z německého pomocného spolku a vytvoření ženské veřejnosti postavené na konsensu, v němž

---

⁶⁰⁵ Liberecké radnice patřila mezi první, které byly převzaty německými nacionály, viz MILOSLAVA MELANOVÁ, *Zápas o libereckou radnici v roce 1885: formování německého nacionálního hnutí v Čechách*, in: *Mezi liberalismem a totalitou*, s. 171-181. K významu dění v Liberci pro předlitavský kontext srov. LOTHAR HÖBELT, *Kornblume und Kaiseradler*, Wien u.a. 1993, s. 90-95 či PIETER JUDSON, *Exclusive Revolutionaries: liberal politics, social experience, and national identity in the Austrian Empire, 1848-1914*, Ann Arbor 1996, s. 239.

⁶⁰⁶ L. FASORA, *Dělník a měšťan*, s. 343-347, DAN GAWRECKI, *Německá dělnická strana 1904-1918*, *Slezský sborník* 1973, s. 21-41, s. 81-90; JIRÍ MALÍŘ, PAVEL MAREK a kol., *Politické strany*, díl I: *Období 1861-1938*, Brno 2005, s. 477.

autonomii týkající se vyplácení podpor vyvažovala kulturně-politická dominance přispívajících členek. Není proto divu, že spolkem, soudě podle dochovaných fragmentárních informací, nehýbalo žádné z dobových témat – diskuse o všeobecném či ženském volebním právu, explicitní vymezení se vůči sociálním demokratům, otázka volebního práva ani rétorické sočení vůči Čechům či Slovanům obecně.

Svépomocný princip, na němž spolek stál, odhaloval limity imaginace oddělených sfér. Vybudování solidarizujícího mechanismu do nitra národní veřejnosti kombinujícího charitativní (pomocný) a svépomocný aspekt vedlo k proměně orientace spolku, která umožnila oslabovat radikální nacionalistickou i třídní identifikaci a pro etablovanou nacionální politiku, jež byla pevně v rukách libereckých městských elit, podchytit na úkor nově se formující a radikalizující se DAP další segment společnosti – pracující ženy. Na omezenou poptávku po tomto řešení však ukazuje relativně nízký počet aktivních členek.

4.4. Sociálně demokratická stranická infrastruktura na Liberecku

Pro získání představ o tom, jak vypadalo sociálně demokratické hnutí, však nemohou vystačit dva městské adresáře z přelomu století. Různorodé informace o vývoji socialistického dělnického hnutí lze čerpat ze sjezdových protokolů. S adresáři však sdílejí omezenou informační hodnotu. Stejně překotně, jako se řešily otázky spojené s charakterem a organizací strany, se utvářelo i informování o nich.⁶⁰⁷

Na počátku devadesátých let byl podniknut pokus navázat na éru Liberce jako stranického centra. V červnu 1892 se na třetím stranickém sjezdu celá liberecká okresní organizace stala opět kontrolním orgánem vůči vedení strany sídlícímu ve Vídni.⁶⁰⁸ V srpnu zde byla ustavena zemská organizace německé sociální demokracie v Čechách (*deutschböhmisches Landesorganisation*), jejímž předsedou se stal Wilhelm Kiesewetter.⁶⁰⁹ Po dvou jednáních však ztroskotala na otázce, kde se má nacházet ústředí zemská organizace. Z hlediska organizace se totiž musela potýkat se stejnými neduhy jako před 15 lety – byla špatně

---

⁶⁰⁷ Tato kapitola čerpá z údajů uváděných ve sjezdových protokolech, nicméně minimálně pro konec sledovaného období však zde publikované údaje nesouhlasily s údaji zveřejňovanými ve výroční zprávě krajského zastupitelstva strany v Liberci. Tento pramen však není k dispozici. Viz *Protokoll der Verhandlungen des Parteitagess der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913*, Wien 1913, s. 112. Obdobně se některým ženám nelíbilo, že zprávu *Frauenreichskomitee* připravují zemské výbory, a nikoliv důvěrnice z jednotlivých míst, viz *Verhandlungen der Fünften sozialdemokratischen Frauenkonferenz*, in: *Tamtéž*, s. 284.

⁶⁰⁸ *Arbeiter Zeitung* 10. 6. 1892, s. 5.

⁶⁰⁹ ZDENĚK KÁRNÍK, Wilhelm Kiesewetter a trutnovský organizace německé sociálně demokratické strany na předělu epoch, in: R. Reil, V. Wolf (ed.), *Wilhelm Kiesewetter (1853-1993)*, s. 25-33, zde s. 25.

dostupná, rozlehlá a nemohla fakticky řídit ani ovlivňovat dění v celé české zemi.⁶¹⁰ V témže roce v Liberci vznikl politický spolek německých sociálních demokratů *Vorwärts*, který působil v rámci celé OŽK. Ke straně se však vedle členů politických spolků až do sjezdu v roce 1909, kdy byly povinně zavedeny stranické knížky, počítali jak odběratelé a čtenáři sociálně demokratického tisku, tak členové odborových organizací.⁶¹¹

V roce 1894 byly Čechy rozděleny do 5 oblastí, tzv. distriktů. Severočeský distrikt sídlil v Ústí nad Labem a patřilo pod něj 10 okresů včetně libereckého, frýdlantského a jabloneckého. Zavedení páté volební kurie roku 1895 přispělo k reorganizaci strany podle krajského principu zohledňujícího „jazykové hranice“.⁶¹² To fakticky předznamenávalo schválení společné stranické exekutivy skládající se ze zástupců jednotlivých národností monarchie (*Gesamtexekutive*) a směřování k federalizaci rakouské sociální demokracie, jež byla schválena na sjezdu roku 1897.

Kraje se měly doplňovat s centralistickým charakterem devítičlenného stranického vedení ustanoveného na sjezdu roku 1892 a reagovaly na potřebu disponovat průběžně pracujícími výkonnými orgány, územně členěnou sítí důvěrníků a nižšími koordinujícími články, která se ukázala při volbách do Říšské rady v roce 1893.⁶¹³ Ve zprávách o rozvoji dělnického hnutí v jednotlivých oblastech se tato změna odráží až v roce 1898, ještě rok před tím sjezdový protokol z Vídně obsahoval údaje o vývoji v široké oblasti sahající od Varnsdorfu a Rumburku až k Tanvaldu a Jablonci. Toto území bylo rozděleno na dva velké kraje kopírující volební obvody: VIII. kraj Liberec a IX. kraj Jablonec.

Oba kraje se skládaly z okresů, jejichž skladebnost se poměrně dynamicky měnila. V roce 1898 měl Liberecký kraj 8 okresů (Liberec, Frýdlant-Hejnice, Nové Město p. S., Chrastava, Hrádek n. Nisou, Varnsdorf, Rumburk-Kamenický Šenov, Česká Kamenice, Nový Bor-Arnultovice, Cvikov a Jablonné v Podještědí) a jablonecký se svými 7 (Jablonec, Tanvald, Vrchlabí, Trutnov, Broumov, Králíky, Lanškroun) zasahoval až k Orlickým horám.

V roce 1900 byl VIII. kraj rozdělen na 3 oblasti (Liberec, Varnsdorf, Nový Bor-Kamenický Šenov), které se dále rozpadaly na 12 agitačních okresů. V roce 1904 se zvýšil

---

⁶¹⁰ ROMAN KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, s. 253; M. SEWERING WOLLANEK, *Die deutschböhmisches Sozialdemokratie*, s. 181.

⁶¹¹ WOLFGANG MADERTHANER, *Der Organisationsstruktur der deutschen Sozialdemokratie in Österreich 1889 bis 1913*, in: *Tamtěž*, s. 36-37; Stranické knížky, do nichž se každý rok lepila známka, však na místní úrovni vznikaly dříve, jak svědčí podiv jabloneckého delegáta Johanna Patzelta na sjezdu 1907 nad tím, že nejsou jasně stanovena kritéria členství ve straně, viz *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten zu Wien vom 30. September bis 4. -October 1907*, Wien 1907, s. 166.

⁶¹² W. MADERTHANER, *Der Organisationsstruktur der deutschen Sozialdemokratie*, s. 44; K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 84.

⁶¹³ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 490.

počet agitačních okresů v libereckém okrese na 13, aby příštího roku klesl jen na 7. K Novému roku 1907 se od Libereckého kraje odtrhla samostatná agitační oblast pokrývající šluknovský výběžek (Varnsdorf, Rumburk, Šluknov a Lipová), k Ústeckému kraji se připojila Česká Kamenice. Liberecký kraj tím ztratil 5 okresů s „vysoce rozvinutým průmyslem a inteligentním dělnictvem“. Místo nich mu nově připadly převážně zemědělské okresy Česká Lípa, Mimoň, Štětí, Dubá a německé obce z okresu Bělá p. Bezdězem, kde musela být německá sociálně demokratické organizace vybudována a strana zde dosud nevykázala žádný úspěch. Od roku 1909 měl Liberecký kraj 5 okresů kopírujících soudní okresy (Liberec, Chrastava, Frýdlant, Jablonné, Cvikov a Mimoň). Mezitím se roku 1907 podařilo Josefu Seligerovi vytvořit zemskou organizaci německé sociální demokracie v Rakousku, jejíž čtyřčlenná exekutiva sídlila v Ústí nad Labem a Teplicích, což znamenalo i značný posun v rozložení sil v severočeské německé sociální demokracii.⁶¹⁴

Jablonecký kraj byl roku 1900 uváděn jako trutnovský, sídlo kraje ovšem zůstalo v Jablonci n. Nisou. Do Trutnova přesídlil poslanec Wilhelm Kiesewetter, který zde byl – ovšem díky hlasům Jablonecka a Tanvaldska –, zvolen ve volbách do říšské rady roku 1897, a začal zde vydávat list *Trautenuer Echo*. Později vzpomínal, že Trutnovsko bylo oblastí nepoznamenanou sociálně demokratickou agitací,⁶¹⁵ proto nebylo příliš překvapující, že v příštích volbách roku 1901 byl poražen nacionalistickým kandidátem Josefem Herzogem. Brzy zde vyrostla početná konkurence v podobě *Deutsche Arbeiterpartei in Österreich*, jejíž ustavující sjezd se roku 1904 odehrál právě v Trutnově. To se podepsalo i na aktivitě zdejší pobočky strany, která podle sjezdového protokolu téhož roku kvůli krizi a odlivu členstva neuváděla žádné bližší údaje, byť několik spolků zde existovalo (spolky *Vorwärts* v Trutnově a *Einigkeit* v Prosečném či tělovýchovný *Freisinn* v Trutnově).⁶¹⁶

Jablonecký kraj považoval sjezdový protokol z roku 1905 za unikátní kvůli jeho volební geometrii, neboť se skládal z dlouhého pásu německých okresních organizací v severovýchodních a východních Čechách rozdělených do tří agitačních oblastí zahrnujících: i) Jablonec, Tanvald, Trutnov a část Vrchlabí; ii) část Vrchlabí, Broumov a německou část Rokytnice v Orlických horách; iii) Lanškroun, Králíky, Litomyšl a Poličku; a to včetně českých okresních organizací Tanvald-Šumburk, Králův Dvůr a Trutnov. V roce 1909 figuroval ve výkazech jako kraj Jablonec-Vrchlabí skládající se ze dvou stejnojmenných volebních okresů.

⁶¹⁴ M. SEWERING-WOLLANEK, Die deutschböhmisches Sozialdemokratie, s. 180-181

⁶¹⁵ VLADIMÍR LESÁK, Počátky působení Wilhelma Kiesewettera na Trutnovsku, in: R. Reil, V. Wolf (ed.), *Wilhelm Kiesewetter (1853-1993)*, s. 21-24.

⁶¹⁶ VLADIMÍR WOLF, K problematice formování občanské společnosti v Trutnově od poloviny 19. století do první světové války, in: *Tamtéž*, s. 17-20, zde s. 18.

V mezidobí se od něj odtrhly okresy Trutnov, Broumov, Lanškroun a Králíky, které vytvořily samostatnou krajskou organizaci. Následně se teritoriální výměr kraje ještě zmenšil, neboť se skládal ze tří okresů (Tanvald, Jablonec n. N., Proseč n. N., kterou následně nahradila Rokytnice n. Jizerou), po roce 1912 poté jen ze dvou okresů (Jablonec n. Nisou a Tanvald).⁶¹⁷

Na tomto území se od konsolidace sociální demokracie v Hainfeldu rozvíjela bohatá spolková činnost. Ze sjezdových protokolů lze vyčíst její základní kontury. Informace je ovšem vždy nutné vztahovat k částečně proměnlivému teritoriálnímu rámci i počítat s tím, že zejména v prvních deseti až patnácti letech nemusely protokoly obsahovat všechny informace. V území, které se později stalo základem aktivity v Libereckém kraji, existovalo k roku 1894 21 spolků. Jednalo se zejména o spolky vzdělávací a čtenářské, ale našli bychom mezi nimi i dva odborové a jeden pěvecký (viz tabulka č. 17). Počet jejich členů dohromady přesáhl jistě tisíc osob. Během 20 měsíců uspořádaly celkem 203 schůzí, tzn., že se celkem konalo zhruba 10 schůzí měsíčně a každý spolek se v průměru scházel jednou za dva měsíce. Tolik šedivá řeč statistiky, praxe se mohla různit a spolky vyvíjet různou míru aktivity.

Podrobnější údaje jsou pro stejný rok k dispozici pro okres Jablonec-Tanvald, který vykázal 4 213 členů. 500 dělníků náleželo k politickému spolku *Vorwärts*. Silnou početnou základnu vykazoval *Fachverband der Glas-, Porzellan- und Thonwaarenarbeiter Nordböhmens* (Odborový svaz dělníků ve sklářství, porcelánu a hrnčářství) sídlící v Jablonci a čítající 35 místních skupin s 2 500 dělníky. Menší pak byly odborové spolky kameníků (150 členů) z Proseče n. Nisou a dřevodělníků pro Jablonec a okolí (170 členů). Nejmenší byla místní skupina textilních dělníků z Šumburku o 90 členech. Vedle toho na Jablonecku

---

⁶¹⁷ *Verhandlungen des vierten*, s. 16-23; *Verhandlungen des sechsten österreichischen sozialdemokratischen Parteitagés abgehalten zu Wien vom 6. bis einschließlich 12. Juni 1897 im Saale des Hotel Wimberger*, Wien 1897, s. 38-39; *Verhandlungen des Parteitagés der deutschen Sozialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Linz vom 29. Mai bis einschließlich 1. Juni 1898*, Wien 1898, s. 26-29; *Verhandlungen des Gesamtparteitagés der Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Brünn vom 24. bis 29. September 1899 im "Arbeiterheim"*, Wien 1899, s. 16-17; *Bericht der Gesamtparteivertretung und des Verbandes der sozialdemokratischen Abgeordneten an den Gesamtparteitag der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Wien 1905*, Wien 1905, s. 16-18; *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten zu Wien vom 30. September bis 4. October 1907*, Wien 1907 s. 55-57; *Protokoll über die Verhandlungen des Landesparteitagés der deutschen Sozialdemokratie in Böhmen: abgehalten in Prag am 31. Jänner und 1. Feber 1909*, Teplice-Šanov 1909, s. 3, 10 ann.; *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: abgehalten in Reichenberg vom 19. bis 24. September 1909*, Wien 1909, s. 49-51; *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Innsbruck vom 29. Oktober bis 2. November 1911*; *Protokoll der vierten sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz: abgehalten in Innsbruck vom 28. bis 29. Oktober 1911*, Wien 1911, s. 38-42; *Protokoll der Verhandlungen des Parteitagés der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1912*, Wien 1912, s. 57-58; *Protokoll der Verhandlungen des Parteitagés der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Samt Anhang: Protokoll der Fünften Sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz : Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913*, Wien 1913, s. 64-68.

a Tanvaldsku existovaly i vzdělávací spolky: v Proseči (120 členů), Jablonci (250 členů), Smržovce (95 členů), Maxově (63 členů), Polubném (105 členů) a Šumburku (170 členů).

Pro stranickou organizaci byla rozhodující existence politického spolku, který pokrýval širokou oblast, jen na Jablonecku uskutečnil během 20 měsíců 263 výjezdních schůzí. Ten doplňovaly dvě velké odborové organizace, vzdělávací a čtenářské spolky a řada drobných odborových spolků.

Tabulka č. 17: Rozložení spolků v Libereckém kraji v roce 1894⁶¹⁸

Obec	typ spolku	počet spolků	počet členů	Poznámka
	pro další vzdělání	1	87	
Frýdlant	vzdělávací	8		
	odborový	2	220	
Hejnice	čtenářský	1	150	
Hrádek n. Nisou	vzdělávací	1	40	muži i ženy
	odborový	1	20	
Chrastava	různé	9	600	6 čtenářských, 1 vzdělávací, 1 pěvecký
Oldřichov v Hájích	čtenářský	1	70	
	celkem	21	1187	

Jak již bylo řečeno výše, do roku 1900 bylo na území patřícího do Libereckého kraje založeno 5 politických spolků, nejdůležitějším však zůstal *Vorwärts*. Postupně se zvyšoval i počet místních organizací. V Libereckém kraji došlo k zakolísání mezi roky 1899 a 1900, kdy se jejich počet propadl ze 76 na 57, po roce 1900 již zase stoupal a mezi roky 1905 a 1909 se držel kolem hodnoty 105-110 místních organizací. V Jabloneckém kraji byla křivka růstu pozvolnější, k roku 1909 existovalo 38 místních politických organizací. Zvyšoval se i počet odborových spolků, na přelomu století jich na stranické orbitě kroužilo v Libereckém kraji kolem 60, v Jabloneckém v roce 1905 39. V tomto období se v rámci vnitrostranické diskuze rozvinul důraz na budování odborů na úkor vzdělávacích spolků, což mohlo ovlivnit meziroční

⁶¹⁸ *Verhandlungen des vierten österreichischen sozialdemokratischen Parteitagés*, Wien 1894, s. 15-23.

pokles nepolitických spolků v Libereckém kraji ze 76 na 59, ale v potaz je třeba vzít i možnost slučování a sjednocování spolků.

Nejvíce spolků bylo vzdělávacích (36) následovány pěveckými (12) a tělocvičnými (11). Z adresáře libereckého okresu lze zjistit, že polovina dělnických tělocvičných spolků byla situována právě zde, tzn. nacházely se v sousedních obcích, jež jsou dnes městskými částmi Liberce: ve Stráži nad Nisou, Rochlici, Krásné Studánce, Harcové, Starých Pavlovicích, Jeřmanicích či Vratislavicích.⁶¹⁹ I tento menší vzorek obcí potvrzuje, že nejčastější odborovou organizací měli textilní dělníci. Poměr mezi odborovými a nepolitickými spolky byl zachován i v Jabloneckém kraji, kde k roku 1905 existovalo 39 odborových a 41 nepolitických spolků. Nejpočetnější byly tělocvičné (15) a vzdělávací (14), o něco méně bylo pěveckých (11) a jen jeden cyklistický. První a poslední jmenované byly prostředkem, jak oslovit mládež, která ještě neměla co do činění s odbory. Nicméně ne vždy spolky pracovaly, jak by si starší soudruzi přáli, ať se to týkalo hojných návštěv restauračních zařízení (*Kneiperie*) či oblékání.⁶²⁰ Důraz kladený na odborovou organizaci se projevil i v tom, že do původních vzdělávacích a pěveckých spolků nevstupovali noví členové a jejich počty postupně klesaly.⁶²¹

Pokud jde o početnost sociálně demokratického hnutí, není zcela snadné dostupné údaje interpretovat. V roce 1899 bylo včetně odborů vykázáno na území celého Libereckého kraje 13 105 členů, o rok později 11 234, pokles pak pokračoval do roku 1904, kdy sjezdový protokol uváděl 2 955 členů (1750 v okrese Liberec, 655 v okrese Varnsdorf a 500 v okrese Kamenický Šenov). Pokles však mohl být pouze optickým klamem výkaznictví, lze jej vysvětlit rovněž tím, že do něj nebyly započítány odborové spolky. Zároveň svou roli hlavně na Jablonecku a Tanvaldsku mohla sehrát i geografie – tedy situovanost v náročném horském terénu. Jak upozorňoval Josef Barth na sjezdu ve Štýrském Hradci roku 1900, chyba nespočívala ve špatné výstavbě strany, ale v nedostatečném provádění stávajících usnesení. Situace v oblastech, kde bylo třeba dělníky svolávat na schůze (a takto evidovat), se lišila od průmyslových měst s místními organizacemi vytvořenými z dělníků z jedné dílny, a vyžadovala finanční zdroje na organizaci.⁶²²

Mobilizace mas spojená s bojem za volební právo se odrazila i ve velikosti členské základny: v roce 1905 čítal Liberecký kraj 10 714 osob započítávaných jako členové německé

---

⁶¹⁹ *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger für den Reichenberger Landbezirk, Tanvald 1905.*

⁶²⁰ *Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Socialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz, s. 99; Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Aussig vom 15 bis 18. August 1902, s. 68.*

⁶²¹ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg vom 26. bis 29. September 1904, Wien 1904, s. 48-49.*

⁶²² *Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Socialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz, s. 99.*

sociální demokracie v Rakousku, v roce 1907 skokově povyrostl na 16 510 členů a dále stoupal, byť po ne tak prudké trajektorii. V roce 1909 dosáhl 17 112, nicméně opadnutí nadšení z parlamentarismu a hospodářské problémy patrně způsobily pokles k hodnotě oscilující mezi 10 až 12 tisíci členy strany mezi lety 1910–1913. Ještě výraznější nárůst, téměř čtyřnásobný, zaznamenaly – ve vágně vymezených severních Čechách – odbory – z 6 510 organizovaných členů (1904) na 25 937 (1906). Posléze ovšem euforie opadla a s ní lehce poklesly i stavy na necelých 23 000 členů. Situaci zvrátilo až nastolení požadavku za jedenáctihodinovou pracovní dobu.⁶²³ Nezměnilo se však to, že dominantní úlohu hrály textilní odbory, v nichž bylo – opět v nejasně vymezených severních Čechách – zapojeno 10 488 (7 121 mužů a 3 367 žen). Na odborovou konferenci teritoriálně pokrývající severní a východní Čechy na jaře 1911 však dorazila pouze jedna delegátka, ačkoliv z každé místní skupiny se mohla zúčastnit alespoň jedna zástupkyně. Autor(ka) zprávy zaslané do *Arbeiterinnen Zeitung* viděla příčinu v neohleduplnosti členek, aniž by pátrala po příčinách nezájmu.⁶²⁴

Jablonecký kraj byl početně menší, nikoliv však nezanedbatelný. Na přelomu století vykazoval přes 7 000 členů, po krizovém roce 1904 se počet jeho členů snížil zhruba o 40 % na 4 422. Paměti Karla Kreibicha pak dávají nahlédnout pod pokličku číselných údajů a přibližují situaci ve straně v prvních letech 20. století: „Počet členů strany i náklad časopisu byl právě v Jablonci nevalný. Schůze byly špatně navštěvovány. Plakátování veřejného projevu bylo finančním problémem. Finanční spolek a zpěvácký kroužek byly naše okrajové organizace.“⁶²⁵ Pokles dosáhl dna v roce 1905 s 1047 stranicky organizovanými členy. Od něho se záhy odrazil a do roku 1907 se více než zdvojnásobil na 2 167 stranicky organizovaných členů. Ještě markantnější růst vykazovalo členství v odborech a nepolitických spolcích, jehož členstvo se ztrojnásobilo z 3 000 na 9 000 osob. Do začátku světové války počet členů v politických organizacích osciloval kolem 5 000 osob, tzn., že byl početně poloviční než v Libereckém kraji; o dalším vývoji nepolitické členské základny sjezdové protokoly mlčí a nelze jej nalézt ani v jiných pramenech. Lze shrnout, že se počet sociálních demokratů v Libereckém a Jabloneckém kraji po roce 1910 blížil k počtu 15 000, z toho naprostá většina se nacházela na území vymezeném jako Liberecko pro potřeby této práce (viz tabulka č. 18). Připočteme-li k nim i členy odborových organizací, mohl počet osob spojených se sociálně demokratickým hnutím na Liberecku dosahovat až k 20-25 000 osob.

---

⁶²³ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 5. 1911, č. 10, s. 6.

⁶²⁴ Tamtéž.

⁶²⁵ KAREL KREIBICH, *Těsný domov*, s. 90.

Tabulka č. 18: Počet sociálně demokratických spolků a jejich členů na Liberecku v letech 1911-1913 dle okresů⁶²⁶

	okres	1911		1912		1913	
		počet spolků	počet členů	počet spolků	počet členů	počet spolků	počet členů
politické spolky	Frýdlant	20	817	28	1067	33	1086
	Nové Město p. Smrkem	.	.				
	Chrastava	19	1002	20	943	20	971
	Jablonec	21	1051	21	1044	19	961
	Liberec	25	1202	28	1176	27	1243
	Proseč nad Nisou	.	.	N/A	N/A	N/A	N/A
	Rokytnice nad Jizerou	.	.	.	.	N/A	N/A
	Tanvald	13	597	14	614	13	628
	celkem	98	4669	111	4844	112	4889

	okres	1911		1912		1913	
		počet organizací	počet členů	počet organizací	počet členů	počet organizací	počet členů
volné politické organizace	Frýdlant	.	.	.	.	.	.
	Nové Město p. Smrkem	11	362				
	Chrastava	.	.	.	.	.	.
	Jablonec	.	.	.	.	.	.
	Liberec	.	.	.	.	.	.
	Proseč nad Nisou	3	180	N/A	N/A	N/A	N/A
	Rokytnice nad Jizerou	.	.	.	.	N/A	N/A
	Tanvald	.	.	.	.	.	.
	celkem	14	542				

	okres	1911		1912		1913	
		počet organizací	počet členů	počet organizací	počet členů	počet organizací	počet členů
ženské organizace	Frýdlant	2	54	3	152	4	138
	Nové Město p. Smrkem	1	50				
	Chrastava	6	312	6	295	7	313
	Jablonec	3	161	5	240	5	227
	Liberec	10	527	15	571	16	513
	Proseč nad Nisou	.	.	N/A	N/A	N/A	N/A
	Rokytnice nad Jizerou	.	.	.	.	N/A	N/A
	Tanvald	5	264	5	279	5	280

⁶²⁶ Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Innsbruck vom 29. Oktober bis 2. November 1911, s. 38-40; Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1912, s. 57-58; Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Samt Anhang: Protokoll der Fünften Sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz : Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913, s. 64-66.

	celkem	27	1368	34	1537	37	1471
		1911		1912		1913	
mládežnické organizace	okres	počet organizací	počet členů	počet organizací	počet členů	počet organizací	počet členů
	Frýdlant	2	185	9	325	9	310
	Nové Město p. Smrkem	1	36				
	Chrastava	7	418	8	375	8	320
	Jablonec	7	271	6	225	9	340
	Liberec	8	398	8	430	10	450
	Proseč nad Nisou	·	·	N/A	N/A	N/A	N/A
	Rokytnice nad Jizerou	1	38	2	85	N/A	N/A
	Tanvald	6	345	8	390	7	275
	celkem	32	1691	41	1830	43	1695

		1911		1912		1913	
ostatní nepolitické spolky	okres	počet spolků	počet členů	počet spolků	počet členů	počet spolků	počet členů
	Frýdlant	11	572	14	647	18	1130
	Nové Město p. Smrkem	4	148				
	Chrastava	15	938	24	1413	30	1396
	Jablonec	17	789	15	814	16	1086
	Liberec	29	1613	34	1783	34	1612
	Proseč nad Nisou	3	100	N/A	N/A	N/A	N/A
	Rokytnice nad Jizerou	·	·	·	·	N/A	N/A
	Tanvald	18	1136	19	1312	13	1158
	celkem	97	5296	106	5969	111	6382

		1911		1912		1913	
		počet spolků a organizací	počet členů	počet spolků a organizací	počet členů	počet spolků a organizací	počet členů
celkem na Liberecku		268	13566	292	14180	303	14437

Po roce 1910 sociálně demokratické hnutí vykazovalo značný nárůst počtu politických spolků. Na životu strany na Liberecku se v letech před první světovou válkou podílely třetinou členů (viz tabulka č. 19). Mírně rostl počet členů nepolitických spolků, podíl členů mládežnických a ženských organizací se pohyboval mírně nad 10 %. Zejména v případě žen se jednalo o poměrně významný nárůst ve srovnání jak s rokem 1899, kdy v Libereckém kraji tvořily průměrně 3 % všech členů (219 jich bylo organizováno v nepolitických spolcích, 138 v odborových a 56 v místních skupinách),⁶²⁷ i 1909, kdy existovalo 12 ženských sekcí se

⁶²⁷ A. KLEINBERG, F. BLATNY, *Das Denkmal*, s. 212; počet 219 členek souhlasí s údajem ve sjezdovém protokolu z Brna v roce 1899, o dalších typech členství žen se však nezmiňuje, srov. *Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreichs*, s. 16.

458 členkami.⁶²⁸ To byla třetina ženských organizací v Čechách a téměř pětina zde organizovaných členek – oproti jiným oblastem tedy na Liberecku bylo volných ženských organizací relativně dost, ale byly méně početné.⁶²⁹ V rámci kraje nebyla prostorová distribuce ženských organizací rovnoměrná. V samotném okrese Liberec se nacházela zhruba třetina všech členek (513-517 žen). Mezi lety 1909 a 1913 se zdvojnásobil podíl místních organizací, kde existovala i ženská organizace, z 30 na 60 %. Silná ženská organizace byla i na Chrastavsku a Jablonecku, slabá naopak v okresech Frýdlant a Nové Město pod Smrkem.

Tabulka č. 19: Souhrnný počet sociálně demokratických organizací a jejich členů na Liberecku v letech 1911-1913 ⁶³⁰

	1911		1912		1913	
	organizace	členů	organizace	členů	organizace	členů
celkem spolků na Liberecku	268	13566	292	14180	303	14437
politické spolky	98	4669	111	4844	112	4889
podíl na celkovém počtu	37%	34%	38%	34%	37%	34%
volné politické organizace	14	542	N/A	N/A	N/A	N/A
podíl na celkovém počtu	5%	4%	N/A	N/A	N/A	N/A
ženské organizace	27	1368	34	1537	37	1471
podíl na celkovém počtu	10%	10%	12%	11%	12%	10%
mládežnické organizace	32	1691	41	1830	43	1695
podíl na celkovém počtu	12%	13%	14%	13%	14%	12%
ostatní nepolitické spolky	97	5296	106	5969	111	6382
podíl na celkovém počtu	36%	39%	36%	42%	37%	44%

Tam, kde nebyly k dispozici politické spolky, je na přelomu století dočasně nahrazovaly tzv. volné politické organizace, jejich počet i podíl byl však zanedbatelný. Volné politické organizace neměly vlastní stanovy, ale scházely se podle paragrafu 2 spolkového zákona.⁶³¹ Podklady pro stranickou statistiku dochované ve stranickém ústředí také dokládají, že ne všechny ženy byly nutně organizovány v místní ženské sekci, což bylo dáno patrně tím, že

⁶²⁸ Kreiskonferenz in Böhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 12. 1911, č. 26, s. 6-7. Zpráva o průběhu krajské konference z prosince 1910 však pro rok 1909 uváděla jiné, vyšší údaje: 17 organizací s 759 členkami, viz Die Kreiskonferenz, *Freigeist* 6. 12. 1910, s. 1-2.

⁶²⁹ *Bericht zum Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Reichenberg 1909 (Schützenhaus): Zusammentritt des Parteitages: 19. September 1909*, Wien 1909, s. 58-60.

⁶³⁰ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Innsbruck vom 29. Oktober bis 2. November 1911*, s. 38-40; *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1912*, s. 57-58; *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Samt Anhang: Protokoll der Fünften Sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz: Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913*, s. 64-66.

⁶³¹ A. KLEINBERG, F. BLATNY, *Das Denkmal*, s. 224.

v daných obcích neexistoval dostatek žen, aby založily vlastní organizaci. V Liberci v letech 1909-1910 byla v ženských organizacích něco málo přes polovinu, ale tento počet rychle narostl až ke čtyřem pětinám s tím, jak se rozrůstaly ženské organizace. V ostatních okresech byl podíl žen organizovaných mimo ženské sekce nižší.⁶³²

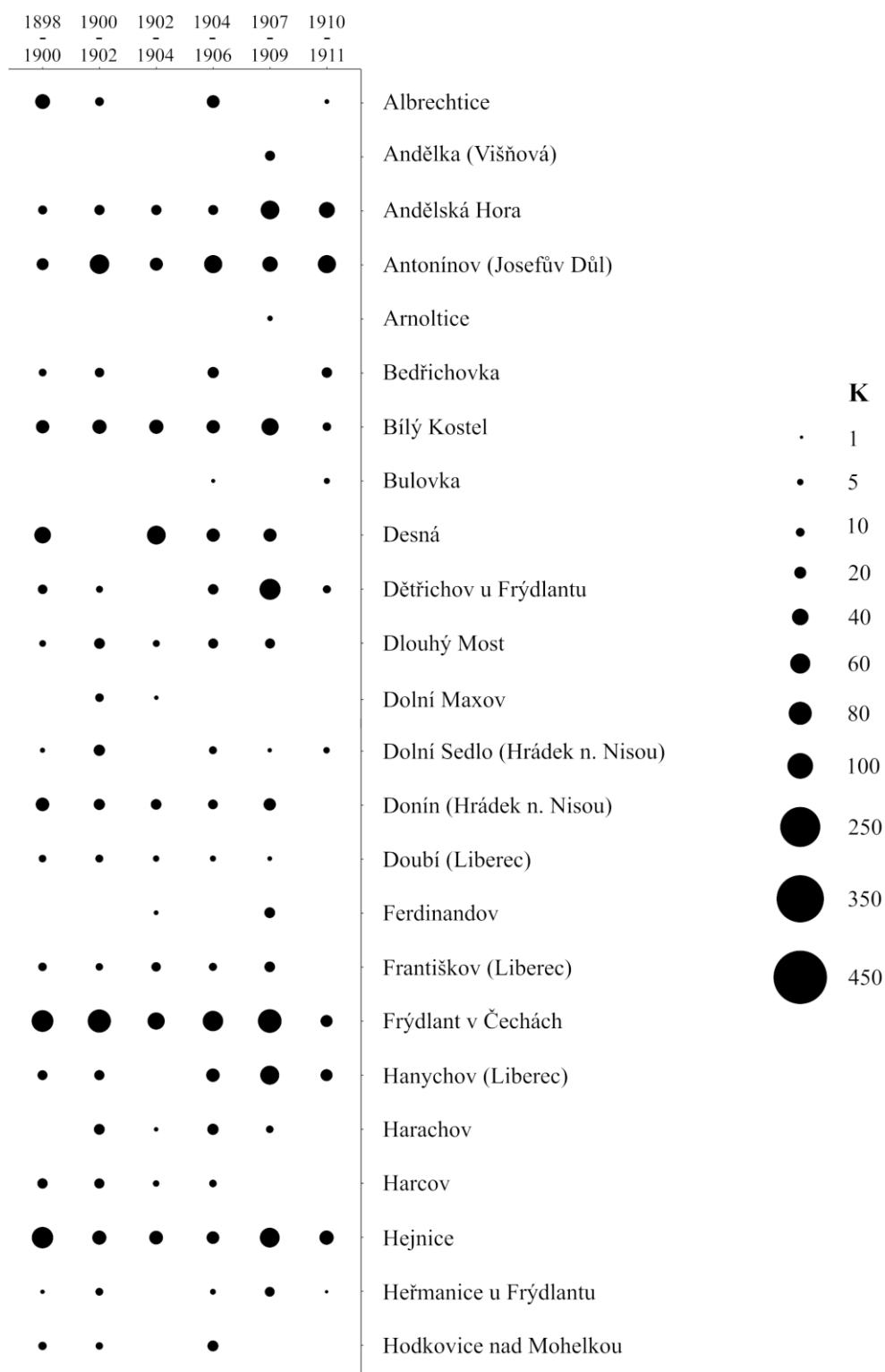
Chceme-li získat přehled o geografické rozprostraněnosti a síle místních organizací, lze vyjít z údajů o výši finančního příspěvku, tzv. stranické daně (*Reichsparteisteuer*) jakožto příspěvku na fungování strany odvedených z jednotlivých obcí (viz graf č. 2). Jedná se o proxy ukazatel, který předpokládá korelaci mezi výši příspěvků a početností organizace, přičemž ekonomické podmínky v daném místě není možné zohlednit. Problematické bylo dále identifikovat, zda se jedná o obec ležící na Liberecku. Abecední seznam otiskovaný v protokolech zahrnoval celé Předlitavsko a neurčoval vždy jednoznačně obec. Reichenau/Rychnov může být Rychnov nad Kněžnou nebo Rychnov u Jablonce nad Nisou, Berzdorf mohl být Ostašov u Liberce nebo Pertoltice v Lužických horách atp. je tedy nutné interpretovat obezřetně. Řada obcí dnes již samostatně neexistuje, proto je v závorce uvedena obec, na jejímž katastru se nachází dnes, resp. do níž byla včleněna.

Symptomatické je, že ve 30 % případů příspěvek nedorazil vůbec a pravidelně docházel jen ze čtvrtiny sledovaných míst. Jednalo se zpravidla o velká města a centra agitačních okresů jako byly Liberec, Jablonec, Frýdlant či Chrastava. Na sílu a početnost ukazují také příspěvky z „rudého pásu“ obcí kolem Liberce jako byly Vratislavice, Ruprechtice, Stráž nad Nisou či Machnín, ale i obce menší, dnes již samostatně neexistující jako Antonínov. Z grafu rovněž vyplývá, že většina místních organizací byla v čase relativně stabilní a absence příspěvků či zánik místní organizace se týkal spíše menších obcí.

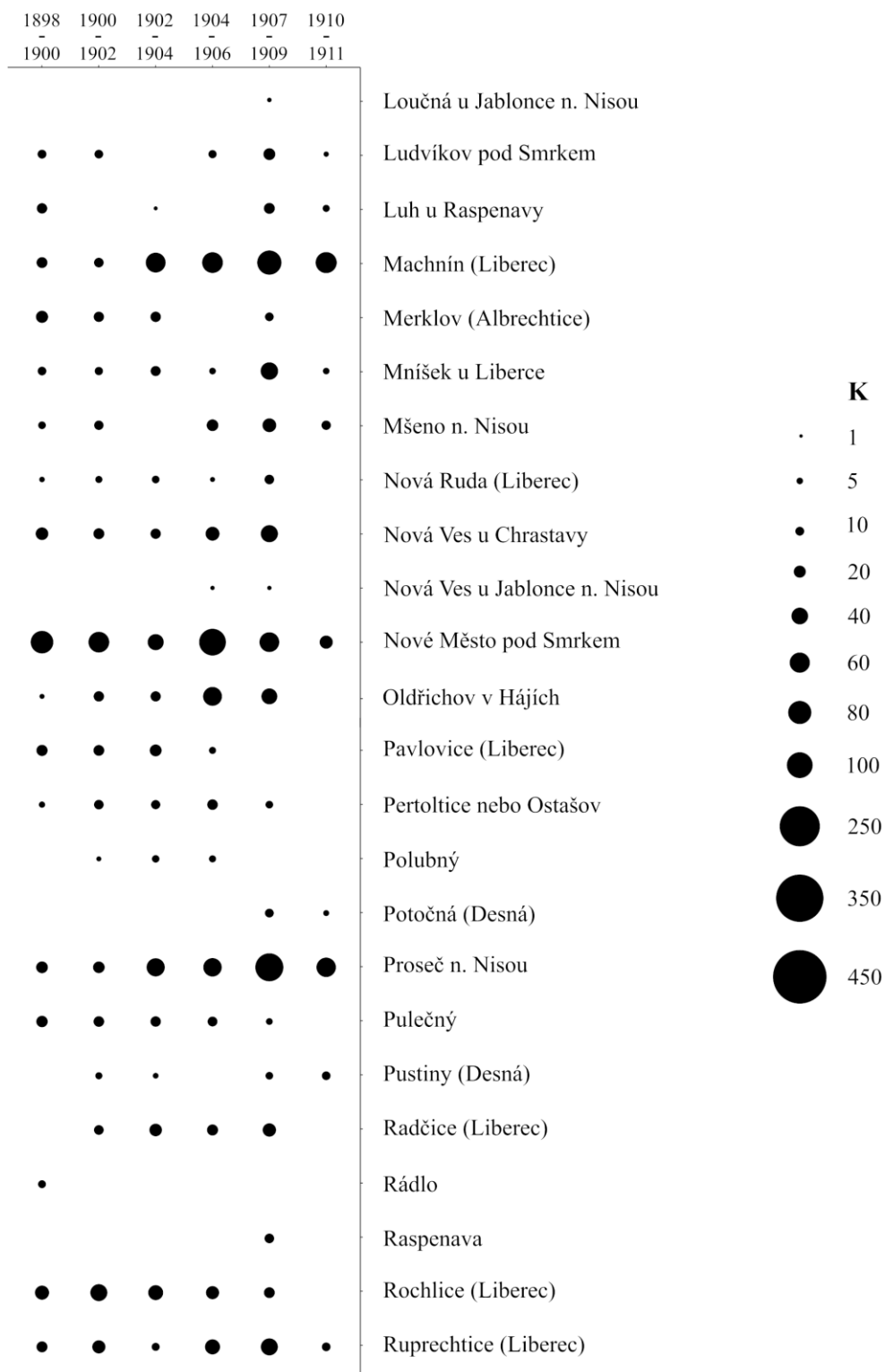
⁶³² Verein für Geschichte der ArbeiterInnenbewegung (dále jen „VGA“), fond Parteistellen, kart. 134, Mappe 848, 851; kart. 135, Mappe 855 856, 857, 858, 860.

Graf č. 2: Výše stranické daně v rakouských korunách zaslána z jednotlivých obcí na Liberecku v letech 1898-1911⁶³³

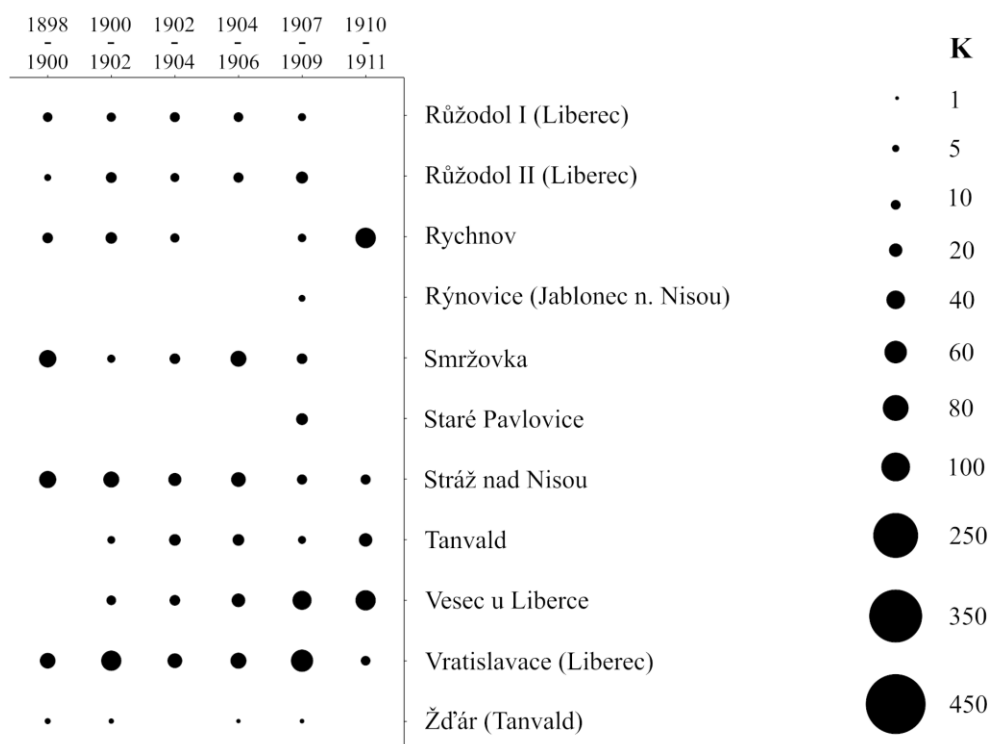

⁶³³ *Verhandlungen des Parteitag der Deutschen Sozialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz; Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Aussig vom 15 bis 18. August 1902, Wien 1902; Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg; Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: abgehalten in Reichenberg; Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Innsbruck.*

Spolky svou činnost měřily počtem odbytych schůzí, které dělily na tři druhy: schůze spolkové, schůze podle paragrafu dva (shromáždovacího zákona), a lidové schůze čili shromáždění. Paragraf 2 zákona 135/1867 ř. z. o shromáždovacím právu ukládal každému „kdo chce svolati shromáždění lidu aneb vůbec shromáždění, ku kterémuž každý přijíti může, nebyv za hosta pozván, oznámiž to nejméně tři dni dříve, nežli se má shromáždění sejíti, písemně úřadu.“⁶³⁴ Tomu podléhaly i schůze politických důvěrníků, tedy členů různých spolků, kteří se scházeli za účelem koordinace stranického života a organizace. Pro svou činnost je ale využívaly i odbory.⁶³⁵

Spolkové schůze, jichž se měli účastnit jen členové spolku, měly být oznámeny alespoň 24 hodin dopředu, byť třeba Josef Schiller ve svých vzpomínkách uváděl, že spolková schůze nepodléhala žádnému úřednímu schválení.⁶³⁶ Ale ani při schválení svolání spolkové schůze nemuselo být vyhráno. Každý spolek sice mohl „shromáždění svá míti veřejně“, ale těm, „kdož

⁶³⁴ Zákon ze dne 15. listopadu 1867 o právé shromáždovacím, <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/135-1867.htm>, poslední náhled dne 22. 3. 2020.

⁶³⁵ Bericht zum Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Reichenberg 1909, s. 11-12.

⁶³⁶ Z. ŠOLLE (ed.), *Průkopníci*, s. 311.

nejdou členy spolku nebo hosty zvanými“,⁶³⁷ bylo zapovězeno se jej účastnit. Proto, když se Karl Kneschke rozhodl v roce 1915 uspořádat přednášku pro chrastavskou mládež o vídeňské revoluci 1848, byl před jejím začátkem přítomen na místě četník kontrolující, zda jako pořadatel zná všechny přítomné účastníky.⁶³⁸

Pokud se podíváme na údaje o počtu uspořádaných schůzí v celém Libereckém a Jabloneckém kraji v letech 1892–1913 vycházejících z dostupných pramenů, dostaneme značně nevyrovnaný obrázek (viz tabulka č. 20), v němž se kolísání mezi jednotlivými roky odráží ve velikosti směrodatné odchylky. Budeme-li pracovat s ročními průměry i mediány počtu schůzí, zjistíme, že nejčastějším typem byla schůze podle paragrafu 2, tzn., že na prvním místě byly schůze využívané zejména pro zajištění organizace a porady důvěrníků, ve druhém sledu následovaly schůze za účasti členů spolků a nejméně časté byly lidové schůze určené pro veřejnost.

Tabulka č. 20: Typy schůzí v Libereckém a Jabloneckém kraji v letech 1892-1913⁶³⁹

typ schůze	Liberecký kraj			Jablonecký kraj		
	průměr	směrodatná odchylka	median	průměr	směrodatná odchylka	median
spolkové schůze	363	281	309	232	217	157
schůze podle par. 2	754	397	900	230	104	213
lidové schůze	105	59	112	56	34	48

Sociálně demokratickou spolkovou infrastrukturu doplňovala periodika, která se podílela na utváření názorů a spoluformovala myšlenkový svět svých čtenářů. Získání publicistického vlivu mělo stejný identitotvorný rozměr jako v případě utváření národního společenství. Proto

⁶³⁷ Viz § 14 spolkového zákona, *Zákon ze dne 15. listopadu 1867 o právě spolčovacím*.

⁶³⁸ „Der Vortrag fand vor über zweihundert Teilnehmer statt. Ich hatte ihn für persönlich angesetzt. Als die Gendarmen kontrollierten, ob mir alle Teilnehmer persönlich bekannt waren und ich wirklich alle eingeladen hatte, mussten sie feststellen, dass dem so war.“ K. KNESCHKE, *Vom Leben*, s. 97.

⁶³⁹ *Verhandlungen des vierten; Verhandlungen des Parteitag der deutschen Sozialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Linz; Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Brünn; Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Sozialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz; Bericht der Gesamtparteivertretung und des Verbandes der sozialdemokratischen Abgeordneten an den Gesamtparteitag der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Wien 1905; Protokoll über die Verhandlungen des Landesparteitages der deutschen Sozialdemokratie in Böhmen: abgehalten in Prag; Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: abgehalten in Reichenberg; Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Innsbruck; Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1912; Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Samt Anhang: Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913.*

bylo velmi důležité, že již od roku 1889 začal vycházet list *Freigeist* s podtitulem „sociálně demokratický časopis pro pracující lid“ (*Sozialdemokratische Zeitschrift für das arbeitende Volk*). Stal se pro další více jak dvě desetiletí jedním z významných tiskových orgánů rakouské sociální demokracie na severu Čech a zároveň byl uznán za stranický list.⁶⁴⁰ Celoroční předplatné přišlo v roce 1894 na 3 zl., v roce 1901 již na 10 K 40 h. Čten byl patrně i na druhé straně hranice se Saskem, neboť výše předplatného byla udávána i v markách. Jeho prvními vydavateli byli Josef a Karl Schillerovi a Franz Watznauer.⁶⁴¹ Jako vlastníci *Freigeistu* byli v roce 1894 uváděni Eduard Zeller a dělník vratislavické přádelny Franz Sponer, jako vydavatel Karl Schiller a funkci odpovědného redaktora zastával Wilhelm Kiesewetter. V roce 1901 nahradil Zellera Adolf Albrecht z Františkova a za redakci ručili Josef Seliger a Mathias Krainz.⁶⁴²

Freigeist neplnil jen funkci regionální organizační platformy a krystalizačního jádra sociálně demokratických struktur, k čemuž začala sloužit po roce 1893 samostatná rubrika Partei-Nachrichten. Vzhledem k volné struktuře strany sehrával spolu s dalšími stranickými listy i roli iniciátora dění a svolavatele sjezdů.⁶⁴³

Postavení listu ale nebylo jednoduché, musel totiž stejně jako další listy v severních Čechách čelit problémům spojeným s častou konfiskací, ať již kvůli urážkám majestátu či protistátním výrokům.⁶⁴⁴ Redakce se musela často konfrontovat i s paragrafem 23 tiskového zákona zakazující kolportáž a znesnadňující distribuci listu. Ačkoliv si jeho vydavatelé nestěžovali na odběr, předplatitelé neplatili vždy včas a dlužili souhrnně 1400–1500 zl. Proto jim činila obtíže povinnost složit kauci 2000 zl., na níž vyhlásili sbírku, v níž se sešlo ale jen 400 zl.⁶⁴⁵

Freigeist vycházel v prvních letech své existence s periodicitou jednou za dva týdny, tj. dvakrát do měsíce, v roce 1892 s nákladem 6000-8000 výtisků, který o dva roky později klesl na 5000. Rozsah se u prvních čísel pohyboval na pouhých čtyřech stranách, postupem doby se

---

⁶⁴⁰ Na hainfeldském sjezdu byly za listy sociálně-demokratické strany uznány *Arbeiterstimme* a *Volksfreund* (Brno), *Gleichheit* (Videň) a slovanské listy *Hlas lidu* (Prostějov), *Rovnost* (Brno), *Nový Věk Svobody* (Praha) i stávající odborné listy. Pro seznam listů, jež byly považovány za stranické orgány, viz např. J. POPP, G. HÄFNER (eds.), *Verhandlungen des Parteitagés*, s. 112. Mezi nimi se *Freigeist* objevuje již v protokolu z 2. sjezdu rakouské sociální demokracie, který se uskutečnil ve Vídni na konci června 1891, srov. *Verhandlungen des zweiten österreichischen sozialdemokratischen Parteitagés: abgehalten zu Wien am 28., 29. und 30. Juni 1891 im Galeriesaale des Hotel "Union": nach d. stenograph. Protokolls*, Wien 1891.

⁶⁴¹ Parteigenossen!, *Freigeist* 17. 10. 1889, s. 2

⁶⁴² F. SAGASSER, *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger*, s. 110-112; J. F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger*, s. 139-140.

⁶⁴³ *Verhandlungen des zweiten österreichischen sozialdemokratischen Parteitagés abgehalten zu Wien am 28., 29. und 30. Juni 1891 im Galeriesaale des Hotel "Union: nach dem stenographischen Protokolle*, s. 8.

⁶⁴⁴ NA, místodržitelství – prezídium, kart. 2407, inv. č. 7147 a inv. č. 11652.

⁶⁴⁵ *Verhandlungen des dritten österreichischen sozialdemokratischen Parteitagés angehalten zu Wien*, s. 148-149.

rozšířil na osm i více stran. Ačkoliv se jednalo o legální a povolenou tiskovinu, mohl být její odběr z preventivních důvodů tajen stejně jako příslušnost k sociální demokracii: „Strany a odbory byly již ‚legalizovány‘, ale nesmělo se o nich ještě mnoho mluvit, nebylo dobře to zaměstnavatelům a druhým nepřátelům příliš připomínat. Tenkrát nám poštu přinášela žena, již jsme říkali ‚Fanny od pošty‘. Když nám přinesla jedno z prvních čísel nového časopisu, hrál jsem si před domem. Spatřiv ji, křičel jsem na ni: ‚Nesete nám Freigeist?‘ Načež ona mě káravě napomenula. ‚Nevykřikuj to!‘ Dbala svého poštovního, avšak i našeho poštovního tajemství.“⁶⁴⁶ Tak vzpomínal na své cvikovské dětství Karel Kreibich.

Nejpozději od roku 1896 vycházel *Freigeist* jednou týdně. Výše jeho nákladu nebyla stabilní: v roce 1897 stoupl na 6200 výtisků, aby o rok později klesl na 5200 týdně, je však třeba vzít v úvahu, že vycházel dvakrát častěji než dříve. Navíc mezi lety 1898 a 1899 souběžně vycházel i list *Neuer Freigeist* s podtitulem *Organ der sozialdemokratischen Partei Nordböhmens*, jehož náklad však není znám. Od roku 1901 vycházel *Freigeist* již dvakrát týdně, v letech 1904 a 1905 v nákladu 5600, resp. 5100 výtisků.

Na přelomu století, poté, co redakci kvůli svým neshodám s reformistickým křídlem opustil Josef Schiller, který emigroval do Spojených států amerických,⁶⁴⁷ se v ní až do roku 1901 rychle střídali redaktori a list se nevyznačoval koncepční linií.⁶⁴⁸ Snad tento vývoj vyhodnotilo obdobně i vedení strany, když se roku 1901 rozhodlo vyslat redaktora *Arbeiter Zeitung* Josefa Strassera do Liberce, „aby tu sám redigoval časopis *Freigeist*“.⁶⁴⁹ Ten věděl, jaký jej čeká úkol. Měl do „maloburžoazní rétoriky“ charakterizující podle jeho mínění první, programové číslo z roku 1889, vnést pojmy marxistické analýzy jako byly kolektivismus, kapitalismus, třídní boj atp. Strasserovo postavení však nebylo, alespoň z počátku, příliš silné, a setkával se s tlakem na zachování starých pořádků, tj. nic neměnit a ponechat *Freigeist* jako orgán, jenž bude informovat převážně o lokálním dění. Od roku 1906 se druhým redaktorem stal Karl Kreibich. Společně vedli vzdělávací výbor liberecké krajské organizace.⁶⁵⁰

Zvýšení periodicity také vytvářelo tlak na nárůst obsahu, který byl kompenzován zvětšujícím objemem informací o mimoevropském dění. Spolu s tím poskytování informací např. o dobově velmi populárních konfliktech v Číně, mohlo být součástí strategie redaktorů socialistických časopisů, již popsal už Jiří Kořalka pro období 70. let 19. století: „Když státní

⁶⁴⁶ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 18.

⁶⁴⁷ P. REIMAN, *Schiller Seff*, s. 72.

⁶⁴⁸ „Na Liberec neměl [Josef Seliger, J. M.] dobré vzpomínky. Byl o července do listopadu 1900 redaktorem *Freigeist*. Vydržel tam jenom čtyři měsíce ... Redaktori se až do Strasserova příchodu často měnili.“ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 128. Od roku 1889 do roku 1900 se ve *Freigeist* vystřídalo 7 zodpovědných redaktorů v 9 obdobích, viz Die verantwortliche Redaktion von 1889 bis 1900, *Freigeist* 3. 1. 1900.

⁶⁴⁹ *Tamtéž*, s. 92.

⁶⁵⁰ O. FEYL, *Die böhmdeutsche Linke um den Reichenberger „Vorwärts“*, s. 536.

zastupitelství konfiskovalo většinu takových [sociálně kritických, doplnil J. M.] zpráv, které se týkaly rakouských poměrů, uvedli liberečtí socialisté příklady odjinud, z nejnvyspělejších kapitalistických zemí...“, čemuž také odpovídá nahrazení starší rubriky „Verschiedenes“ novou, nazvanou „Neues aus aller Welt“.

Freigeist však byla pod Strasserovým vedením dlouhodobě ztrátová a vydávána v nevyhovujících podmínkách: „Administrace listu *Freigeist* byla neméně zaostalá než tiskárna. ... Naši „starci“ naříkali, jak se na list doplácí. V dřívějších časech, asi do začátku 20. století, si nastřádali hezkých pár tisíc korun ve zlaté rakouské měně a list se dělal levně bez nejmenší snahy o jeho zlepšení. ... Nechtělo se jim rozšířit a zlepšit obsah, neboť to znamenalo znovu vydávat peníze.“⁶⁵¹ Tuto změnu se nakonec podařilo prosadit a od září 1908 vycházel *Freigeist* v rozsahu šestnácti stran, což vedlo k zisku 2 000 nových předplatitelů a znamenalo zdvojnásobení nákladu, neboť v době před první světovou válkou vycházel náklad s nákladem 4 000 kusů, ve čtvrtek 6 000 a v neděli dokonce 10 000 kusů. Podařilo se zlepšit i zasíťování a komunikaci s ostatním stranickým tiskem. Redakce odebírala *Prager Tagblatt*, *Právo lidu*, *Hlas lidu*, *Čas* a výměnou za *Freigeist* i „naš sociálně demokratický tisk, a to i [blíže neurčený, J. M.] říšskoněmecký!“⁶⁵²

Mobilizaci sociální demokracie spojené s hnutím za všeobecné volební právo, politizaci veřejného prostoru a lokální kampaní zaměřenou na získání nových předplatitelů ze září 1908 lze připisat nárůst nákladu na 10 200 kusů v roce 1909.⁶⁵³ Dlouhodobý záměr proměnit *Freigeist* v deník se však podařilo až v květnu 1911, kdy došlo i k jeho přejmenování na *Vorwärts*.⁶⁵⁴ Strasser ji však v roce 1913 opustil a předal její vedení Kreibichovi, kterého doplnili bývalý textilní dělník Franz Baumheier dr. Otto Hahn.⁶⁵⁵

---

⁶⁵¹ *Tamtéž*, s. 154 ann.

⁶⁵² *Tamtéž*, s. 163.

⁶⁵³ *Tamtéž*; *Verhandlungen des sechsten*, s. 38-39; J. F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger*, s. 139-140; *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg vom 26. bis 29. September 1904*, s. 48-49; *Bericht der Gesamtparteivertretung und des Verbandes der sozialdemokratischen Abgeordneten an den Gesamtparteitag der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Wien 1905*, s. 16-17; *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: abgehalten in Reichenberg vom 19. bis 24. September 1909*, Wien 1909, s. 49-51.

⁶⁵⁴ *Freunde und Parteigenossen!*, *Freigeist* 17. 10. 1889, s. 1; K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 157.

⁶⁵⁵ O. FEYL, *Die böhmdeutsche Linke um den Reichenberger „Vorwärts“*, s. 536; Kreibich na poměry v redakci vzpomínal otevřeně: „V létě roku 1913 utrpěla naše levice těžkou ztrátu. Selhal nám Josef Strasser, a to nikoliv politicky, nýbrž osobně. Již dlouho neměl v pořádku nervy. Měl také rozhárané rodinné poměry. ... po založení deníku pracova Strasser velmi dobře, avšak roku 1912 silně zakolísal. Neměl nic jiného na práci než obstarávat úvodník. Často však přicházel pozdě, ačkoliv vedl spořádaný život. ... Nezřídka jsem připravil úvodník sám. Stávalo se totiž, že přišel a prohlásil, abych sestavil úvodník třeba nůžkami. V redakci jsme byli obvykle jen dva, protože Strasser nic nedělal, hrozila z toho krize v listu i v levici. Měl jsem dojem, který se později ukázal pravdivý, že Strasser měl práce a vůbec života v provincii dost, že mu Liberec připadal těsný. .... poznal jsem, že má prostě dost těch více než deseti let života v prostředí malého města s malými lidmi.“ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 206-207.

V Liberci začal od 1. dubna 1890 vycházet druhý německojazyčný, sociálně demokratický titul *Zeitschwingen. Blätter für Volksbildung und Aufklärung*, jehož redakce již v roce 1894 přešla do Ústí nad Labem, kde ji vedl Anton Behr. Od roku 1891 nabídku tisku doplnily i odborové časopisy. Sklářská *Solidarität* s podtitulem *Organ für die Interessen der Gesammten Arbeiter der Glass- Porzellan- und Thonwaren-Industrie* měla náklad 2200 (1892) až 3000 (1894) předplatitelů a na trhu se udržela do roku 1902.⁶⁵⁶ Náklad časopisu *Textilarbeiter* se k roku 1905 vyšplhal na 10 000 kusů, ale o rok později byl přemístěn do Vídně. Mezi lety 1895–1899 krátce vycházel i list *Arbeiter-Presse. Zeitschrift für die Interessen der Textilarbeiter und Arbeiterinnen* s nákladem 3900 výtisků.⁶⁵⁷ Na obou časopisech určených pro dělníky v textilním průmyslu se podílel Franz Roscher.

Na Liberecku o své místo u čtenářů soupeřily i další časopisy. Od roku 1892 v Kamenickém Šenově vycházel *Nordböhmischer Volksbote*, v Jablonci n. Nisou od roku 1896 *Gebirgsbote* a paletu v roce 1897 doplnily varnsdorfské *Nordböhmische Volkszeitung*. Ve srovnání s *Freigeist* měly nižší náklad 2000 kusů, *Gebirgsbote* 2300.⁶⁵⁸ Vydání *Gebirgsbote* bylo zastaveno od května 1911 ve prospěch deníku *Vorwärts*.⁶⁵⁹ Kvůli finančním poměrům se nejednalo o deníky, nýbrž o časopisy s nižší periodicitou (vycházely jedenkrát až čtyřikrát týdně), které si navzájem konkurovaly. V první polovině devadesátých let nepravidelně vycházel i zábavný časopis *Die Erholungsstunden* v nákladu 1000 ks,⁶⁶⁰ příležitostně v Liberci vycházel masopustní satirický plátek *Der Spottvogel*.

Ačkoliv nabídka místní produkce byla relativně široká, neomezovali se dělníci jen na ni. Podle informace z Chrastavy z první poloviny devadesátých let šly nejvíce na odbyt *Freigeist* (293 výtisků) a *Textiarbeiter* (142 výtisků), dělníci však dále odebírali a četli i ústřední list rakouské sociální demokracie *Arbeiter Zeitung* (43 výtisků), vídeňský humoristicko-satirický *Glühlichter* (37 výtisků), brněnský *Volksfreund* (35 výtisků), list vídeňské levicové opozice *Volkstribüne* (18 výtisků), ženský list *Arbeiterinnen Zeitung* (13 výtisků), odborové časopisy jako *Bauarbeiter-Zeitung*, *Tischler Zeitung*, *Bäckerrzeitung* – vždy 5 výtisků a dále několik

---

⁶⁵⁶ *Verhandlungen des dritten*, s. 148-149; *Verhandlungen des vierten*, s. 16-23.

⁶⁵⁷ *Verhandlungen des Parteitages der deutschen Sozialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Linz*, s. 38-39; *Bericht der Gesamtparteivertretung und des Verbandes der sozialdemokratischen Abgeordneten an den Gesamtparteitag der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Wien 1905*, s. 16-17.

⁶⁵⁸ *Tamtéž*; *Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Socialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz vom 2. September bis einschließlich 6. September 1900*, Wien 1900, s. 41-42; *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg vom 26. bis 29. September 1904*, s. 48-49; *Bericht der Gesamtparteivertretung und des Verbandes der sozialdemokratischen Abgeordneten an den Gesamtparteitag der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Wien 1905*, Wien 1905, s. 16-17.

⁶⁵⁹ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 190.

⁶⁶⁰ *Verhandlungen des vierten*, s. 16-23.

českých časopisů, jejichž názvy nebyly uvedeny.⁶⁶¹ Vedle tiskovin rakouské provenience putovala přes hranice ze Saska i jiná, třeba humoristicko-kritická literatura.⁶⁶²

Pokud jde o české organizace, situace byla již naznačena výše. Od osmdesátých let docházelo k oddělování menších skupin českých dělníků z odborových spolků, politické reprezentace se jim dostalo nejdříve ve spolku *Pokrok* sdružujícím řemeslníky a živnostníky, posléze politickém spolku *Karel Marx*. V čele obou stál liberecký dřevodělník Josef Padrlík, zároveň i starostou Odborného spolku dřevodělníků a vedl jej do své předčasné smrti v roce 1906 „v duchu internacionalismu“ ke spolupráci s německými sociálně demokratickými spolky a organizacemi.⁶⁶³

Brzy po jejich vzniku byl schválen *modus vivendi* ve vztahu k nacionální otázce: sjezd strany ve Vídni opustil hainfeldský předpoklad jednotné strany a přiklonil se k federalizační variantě stvrzené brněnským národním programem 1899. Podle něj bylo Rakousko „národnostní spolkový stát“ (*Nationalitätenbundesstaat*), který měl být rozdělen do „samosprávn[ých] obvod[ů] jedné a téže národnosti,“ jež měly být spravovány autonomně.⁶⁶⁴ Z hlediska českých sociálních demokratů představoval Liberec sídlo výkonného výboru severovýchodní organizace žijící „[z]a nejnepříznivějších podmínek.“ Na jedné straně byla ohrožována „surovým chauvisnismem německých měšťáků, a druhé straně ... neporozuměním německých soudruhů.“⁶⁶⁵ To se odrazilo i na počtu jejích členů, čítala 11 místních sekcí, 11 spolků se 759 členy a 5 odborových spolků, z toho 2 ženské. Vnímali proto jako potřebné, aby strana delegovala do této oblasti placeného agitátora, který by se zaměřil na české dělnictvo. Tento krok byl podpořen tvrzením, že v liberecké oblasti je dělnictvo až ze tří čtvrtin české.⁶⁶⁶

Tento pokus o mobilizaci kapacit však patrně zůstal jen v rétorické rovině a vyzněl na prázdno. Sjezd v roce 1900 konstatoval, že se v Libereckém kraji nacházel jeden politický spolek se 35 členy, 4 místní sekce se 172 členy a 4 odborové organizace se 485 členy. V sousedním tanvaldském okrese vznikly 3 nové odborové spolky se 450 členy.⁶⁶⁷

---

⁶⁶¹ *Tamtéž*, s. 21-22.

⁶⁶² „Jiní soudruzi odebírali De wahre Jakob ze Stuttgartu a Süddeutscher Postillion z Mnichova.“ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 19.

⁶⁶³ M. MELANOVÁ, *Spolkový život*, s. 270, 274; TÁŽ, *Česká menšina v Liberci před první světovou válkou*, in: *Fontes Nissae* 2000, s. 93-122, zde s. 97-98; O spolku *Pokrok* se dochovala pouze jedna zpráva, srov. Politický spolek *Pokrok* pro severní Čechy, *Freigeist* 12. 3. 1896. Vedle toho ještě mezi lety existoval mezi lety 1890–1893 Politický klub českého dělnictva, o němž nejsou známy žádné podrobnější informace. J. BARNET, *Dělnické vzdělávací spolky*, s. 81.

⁶⁶⁴ P. PROKŠ, *Politické programy*, s. 50-51.

⁶⁶⁵ *Zpráva výkonného výboru ku III. řádnému sjezdu sociálně-demokratické strany v Rakousku, Vídeň 1898*, s. 16-17.

⁶⁶⁶ *Tamtéž*.

⁶⁶⁷ *Protokol čtvrtého řádného sjezdu Československé strany sociálně demokratické, konaného ve dnech 8., 9., a 10. září v Českých Budějovicích zároveň s programem a všemi organizačními a tiskovými rády strany*, Praha 1900, s. 28.

V následujících letech počet místních sekcí vzrostl na 6 s 183 členy (1904), posléze na 15 s 858 členy. Politický spolek existoval stále jeden, který doplňovaly dvě tělocvičné jednoty v Doubí a Chrastavě a 4 000 odborově organizovaných dělníků a dělnic, avšak „ve skupinách spravovaných ponejvíce soudruhy německými a jen částečně též soudruhy českými.“ Za výrazný nedostatek považovali členové československé sociální demokracie též absenci českého zástupce v nemocenské pokladně.⁶⁶⁸ Slabost a skromnost českého sociálně demokratického hnutí na přelomu 19. a 20. století odráží i porovnání výše příspěvků (viz tabulka č. 21) včetně poměrně výrazných rozdílů v rozmezí pouhých tří let (1901–1904).

Tabulka č. 21: Souhrn placených stranických příspěvků českými místními organizacemi na Liberecku v letech 1901-1904⁶⁶⁹

obec	souhrn příspěvků v letech 1901-1904 [K]	minimální příspěvek [K]	maximální příspěvek [K]
Bukovec	26,54	1,2	19,16
Česká Lípa	52,82	5,4	24,64
Český Dub	15,77	1,24	8,4
Doubí u Liberce	9,22	0	6,8
Liberec	40,05	3,5	20,4
Nové Město u Frýdlantu	17,64	0	11,04
Penčín u Turnova	2,59	0	2,59
Růžodol u Liberce	13,72	1,2	5,04
Smržovka	3,66	0	3,66

Boom spojený s vidinou všeobecného volebního práva mobilizoval na české straně ještě výrazněji než na německé. Členská základna se během tří let rozrostla na více než dvojnásobek. Od září 1906 se zvýšil počet mužů z 862 na 1527, žen ze 119 na 242 a zcela nově začala být samostatně organizována mládež (243 členů), celkově tedy z 971 na 2012. Oproti německé sociální demokracii však zůstávala česká sociální demokracie zhruba osminová. Většina žen zůstávala neorganizovaných, neboť existovala pouze jedna sekce žen čítající 54 žen, tedy zhruba pětinu.⁶⁷⁰

Expanze však neprobíhala všude rovnoměrně, resp. dostatečně. Ve volebním okrese se sídlem v Šumburku (dnes součást Tanvaldu) stoupl k roku 1906 počet místních skupin ze 7 na

⁶⁶⁸ Zpráva k VII. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 22., 23., 24. a 25. prosince 1906 na Král. Vinohradech, Praha 1906, s. 7.

⁶⁶⁹ NA, fond Československá sociálně demokratická strana dělnická, arch. j. 38 Evidence placených stranických příspěvků místními organizacemi 1901-1904; arch. j. 39 Evidence placených stranických příspěvků místními organizacemi 1904-1907.

⁶⁷⁰ Zpráva k IX. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1909, s.49-50.

16 – nicméně jen 6 z nich do poloviny roku odvedlo stranické poplatky⁶⁷¹ –, některé organizace živořily a „dvě politické organizace rozešly se podlehnouce persekuci obecních zastupitelstev německo-nacionálních“.⁶⁷² Vzrostla i velikost odborového hnutí, a to na více než 2 800 členů. Jednalo se však o výsledek strastiplného snažení na „horké půdě“, „která mnohdy žárem a vášní a běsnění nacionálního již tolikrát se proměnila v neúrodnou skálu, kterou zpracovati znamená, znovu a znovu nastoupiti namáhavou a mnohdy málo účinnou práci osvětovou,“⁶⁷³ a to jak mezi neorganizovanými, tak i organizovanými dělníky. Nárůst členské základny přinášel i vyšší sebevědomí a možnosti, které se odrazily v založení vlastní tiskové platformy nazvané *Ještědský obzor* (viz dále) a v zakoupení a vybudování dělnického domu v Liberci. Jinde však údajně naráželi na obtíže se zajištěním vhodných prostor pro své aktivity: „Takřka ze všech míst stěžují si naše organizace na nedostatek místností, ba jsou organizace, kde nemají místnosti vůbec a jen v létě scházejí se ku schůzkám v lese, nebo v zimě v soukromých bytech. Rozvášněný boj národnostní odnášejí u nás ve smíšeném území v první řadě naše místní organizace.“⁶⁷⁴

Nepřesnější představu o prostorovém rozložení a síle jednotlivých místních organizací máme k roku 1908, kdy bylo na Liberecku organizováno 817 českých sociálních demokratů v 26 místních skupinách. Největší se nacházela nikoliv v Liberci samém, nýbrž v Jablonci samém, a to jak dle počtu členů (123), tak i výše odvedených poplatků do společné stranické pokladny. Z hlediska velikosti následovaly místní skupiny v Šumburku (65), Antonínově (55) a Tanvaldu (53); na opačném konci spektra se nacházely skupiny z Nového Města p. S. a Harcova (každá po 8 členech), v Janově n. Nisou (5) a ve Františkově, která čítala pouhé 2 osoby.⁶⁷⁵ Do začátku první světové války počet místních organizací stoupl již jen nepatrně a pohyboval se kolem 30.⁶⁷⁶

Liberecký a jablonecký okres – čeští sociální demokraté nepoužívali pojem kraj – se mohly pochlubit i bohatou veřejnou aktivitou, v libereckém se v roce 1906 uskutečnilo 316 schůzí a v jabloneckém 213. Největší díl připadal na veřejné schůze konané podle paragrafu 2 (v libereckém okrese 197, v jabloneckém 78), na druhém místě se stejně jako u německých soudruhů řadily spolkové schůze a přednášky (v libereckém okrese 76,

---

⁶⁷¹ Zpráva k VII. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické, s. XXII-XXIV.

⁶⁷² Zpráva k IX. sjezdu, s. 49.

⁶⁷³ Tamtéž, s. 7-8.

⁶⁷⁴ Zpráva k IX. sjezdu, s. 49.

⁶⁷⁵ Zpráva k IX. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 5., 6., 7. a 8. září 1909 na Smíchově, Praha 1909, s. L-LI.

⁶⁷⁶ Zpráva ku X. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 24., 25., 26. a 27. prosince 1911 v Národním domě na Smíchově, Praha 1911, s. XIV-XV; Zpráva ku XI. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 7., 8. a 9. prosince 1913 v Praze, ve dvoraně žofínské, Praha 1913, s. XIV-XV.

v jabloneckém 58) a nejmenší podíl vykazovaly veřejné schůze (v libereckém okrese 40, v jabloneckém 46). Jablonecký okres byl i přes své stýskání aktivnější v persvazivně orientovaných aktivitách: uspořádal 20 agitačních schůzí a 20 táborů, což výrazně přesahovalo 3 tábory liberecké organizace.⁶⁷⁷

V roce 1909 se organizace československé sociální demokracie také reformovala. Liberecký a jablonecký okres byly spojeny do jedné krajské organizace skládající se celkem z 11 volebních okresů. Počet organizací vzrostl na 41, i když dvě se rozpadly, „podlehnuce persekuci obecních politických zastupitelstev německo-nacionálních“.⁶⁷⁸ Podle zprávy v protokolu se čeští sociální demokraté museli vyrovnávat s nedostatkem místností a případně se v létě scházet v lese či v zimě v soukromých bytech. Strana čítala 2012 členů, z toho 234 mládežníků a 242 žen, tj. zastoupení obou skupin se pohybovalo kolem 10 %. Ve srovnání s rokem 1906 se jednalo o nárůst více než dvojnásobný, proto je otázkou, nakolik přesvědčivě znělo stěžování si na zdejší poměry: „U nás v uzavřeném území není uměním založiti organisaci, uměním ale jest organisaci udržeti při životě.“⁶⁷⁹ Jen mírný nárůst doznaly dělnické tělocvičné jednoty, které v kraji existovaly 4 s 192 členy.

Důležitá změna se však udála na poli politického tisku. Dosud česky v Liberci vycházelo od roku 1902 pouze odborové periodikum *Textilník: orgán Unie textilníků rakouských*, které se identifikovalo s vídeňskou odborovou centrálou, a nikoliv s *Odborovým sdružením československým* a nepatřilo tedy do sféry vlivu českých sociálních demokratů. Spíše se jednalo o pokus navázat na lokální internacionalistickou, resp. jazykově utrakvistickou politiku libereckých textilních odborů.⁶⁸⁰ O jeho existenci proto informoval jen protokol německé sociální demokracie.⁶⁸¹ List se udržel do roku 1907, v roce 1905 dosahoval 4000 exemplářů. Od září 1907 začal vycházet *Ještědský obzor*, nejdříve jako měsíčník, později byl přeměněn na čtrnáctideník a na sjezdu 1909 o něm bylo již referováno jako o týdeníku s nákladem 2300 výtisků.⁶⁸²

---

⁶⁷⁷ *Tamtéž*.

⁶⁷⁸ *Zpráva k IX. sjezdu*, s. 46.

⁶⁷⁹ *Tamtéž*, s. 47.

⁶⁸⁰ Jako vydavatel byl uváděn Arnošt Hübel, patrně se jednalo o Ernesta Hübela uváděného v městském adresáři jako předseda Arbeiter-Turnvereinu; srov. *Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1905*, Liberec 1904, s. 7; *Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1906*, Liberec 1905, s. 184. K roku 1910 je již Arnošt/Ernest Hübel uváděn jako vídeňský delegát Unie textilních dělníků na jednání všeodborového sjezdu, viz *Protokol o jednání šestého řádného všeodborového sjezdu v Rakousku uspořádaného ve dnech 17. až včetně 22. října 1910*, Vídeň 1910, s. 267.

⁶⁸¹ *Bericht der Gesamtparteivertretung und des Verbandes der sozialdemokratischen Abgeordneten an den Gesamtparteitag der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Wien 1905*, s. 16-17.

⁶⁸² *Zpráva k IX. sjezdu*, s. 46-47.

Do roku 1911 se sice mírně zvýšil počet místních organizací na 43, ale počet místních členů klesl o pětinu na 1630, přičemž 10% podíl žen zůstal zachován. V organizační činnosti stále převažovaly důvěrné a organizační schůzky, značný byl ale i počet agitačních schůzí (138), veřejných schůzí a přednášek bylo dohromady uspořádáno během dvou let 154. Mládežnické, ženské a tělocvičné organizace se nacházely „jen v několika městech“.⁶⁸³ Nově do stranické struktury přibýly dva konzumní spolky v Jablonci n. Nisou a v Šumburku.⁶⁸⁴

V poslední předválečné zprávě navzdory lamentaci o úpadku hnutí v důsledku hospodářské krize vykázal liberecký kraj početní nárůst na 2 080 členů, přičemž podíl žen stoupl na plných 20 %, což se odrazilo i ve vyšším počtu uspořádaných schůzí. Dále bylo založeno další konzumní družstvo se dvěma prodejny (jedna se nacházela v Doubí u Liberce), které celkem čítalo 400 osob.⁶⁸⁵ V souhrnu vykazovala česká sociální demokracie 3 000 osob, což byla zhruba pětina oproti německé sociální demokracii. To odpovídá ex-post odhadům podílu českého obyvatelstva v Liberci.⁶⁸⁶ Snad se jedná jen o shodu okolností, snad o doklad toho, že poměry z Liberce lze s trochou opatrnosti a odstupem vztáhnout na širší oblast Liberecka. Každopádně tento poměr nebyl statický, nýbrž se poměrně dynamicky vyvíjel. Na menším vzorku byly ztráty více patrné než v případě německé sociální demokracie, jejíž členstvo se nepočítalo na stovky, ale na tisíce.

* * *

Základním prvkem infrastruktury dělnických veřejností stejně jako celé občanské společnosti byl spolek, který mohl sloužit k různým účelům. Nejstabilnějším prvkem, ale rovněž také nejpočetnějším a z hlediska dosavadních historických výzkumů také nejopomíjenějším byla nemocenská dělnická pokladna *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse*. Už od svého založení v roce 1870 nebyla patriarchálně dominována, ačkoliv byla po celou dobu muži spravována, ale na rozdíl od starších cechovních pokladen umožňovala ženám stát se členkami a starat se o své zaopatření, pokud jim to ekonomická či životní situace dovolovala. Při bližším pohledu na údaje z období po roce 1900 je zřejmé, že členstvo značně fluktovalo a poměr příspěvku a podpory vyplacené ženám byl méně výhodný než u mužů, což mohlo odrážet i fakt, že ženy v průměru stonaly déle než muži.

---

⁶⁸³ *Zpráva ku X. sjezdu*, s. 47.

⁶⁸⁴ *Tamtéž*, s. 48.

⁶⁸⁵ *Zpráva ku XI. sjezdu*, s. 60.

⁶⁸⁶ M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 214.

Struktura výdajů všeobecné dělnické pokladny se nijak výrazně neodlišovala od ostatních pokladen, ať již se jednalo o pokladny okresní, podnikové, společenstevní či učňovské. V jejich případě nemáme o zahrnutí žen žádné zprávy, nicméně v případě nemocenských pokladen podniků v textilním průmyslu lze předpokládat, že byly také zahrnuty, neboť představovaly většinu pracovní síly. Jednalo se však obvykle o pokladny relativně drobné, jejich průměrný celkový roční příjem tvořil šestinu až sedminu příjmu dělnické spolkové pokladny, nicméně výše průměrné podpory se zdá poměrně nivelizována. Hlavní rozdíl tedy spočíval v tom, že němečtí sociální demokraté v čele pokladny měli v rukách nástroj k praktické podpoře svépomoci a manifestaci principu solidarity, na němž mohli osvědčovat svou kompetenci řádného hospodáře jakožto jeden z předpokladů pro vstup do veřejné sféry i nezávislost na měšťanských institucích.⁶⁸⁷

Solidární a svépomocný aspekt byl i významným pilířem spolkového života. Znejišťoval ostrou dělící hranici mezi účelově a hodnotově racionálním jednáním, jak bylo ukázáno na příkladu spolku dělnic, resp. posléze žen a dívek *Eiche*, v němž se spojila etnicko-nacionální emancipace s uznáním potřeb na základě pohlaví a na úkor třídní identifikace.

Samotné dělnické sociálně demokratické spolky se na spolkovém životě v Liberci významně nepodílely, alespoň z hlediska kvantitativního. Síla – a zároveň i jistá – nevýhoda socialistického hnutí spočívala v tom, že se skládala z konglomerátu spolků – politických, odborových, vzdělávacích či tělocvičných, jež byly v různé míře provázané. Zapustila kořeny v řadě obcí na Liberecku, ale ne všude se byla schopna udržet, resp. dlouhodobě rozvíjet smysluplnou aktivitu. Přesto z hlediska rozložení sil představovala spolu s Ústeckem a Podkrušnohořím jednu z bašt německé sociální demokracie v českých zemích. Nebyla proto náhoda, když v roce 1892 padl návrh zřídit v Liberci centrum německé zemské organizace rakouské sociální demokracie.⁶⁸⁸

Není pochyb o tom, že se sociální demokracie po roce 1890 etablovala v uznávanou a vlivnou sílu s parlamentním zastoupením od roku 1897. Po početném zakolísání německé i české sociální demokracie na přelomu století její členskou základnu výrazně posílil boj za všeobecné volební právo. Po roce 1905 se zvýšilo zaměření na dosud spíše opomíjené skupiny – ženy a mládež, jejichž počet i poměrové zastoupení se zvyšovaly a obě skupiny se na životě strany podílely zhruba desetinou členstva. Výjimkou pak byla československá sociální demokracie, v níž se podíl žen před první světovou válkou vyšplhal na jednu pětinu.

---

⁶⁸⁷ Vierzig Jahre, *Freigeist* 21. 6. 1910, s. 1-2.

⁶⁸⁸ M. SEWERING-WOLLANEK, Die deutschböhmisches Sozialdemokratie, s. 181.

Do infrastruktury patřila i periodika, z nichž nejvýznamnějším byly *Freigest* a po roce 1907 i *Ještědský obzor*. Stala se významnými platformami, která reflektovala soudobou společnost a zároveň formovala ideový a hodnotový obsah sociálně demokratického programu, a implicitním zrcadlem a místem vyjednávání o podobě genderového řádu, jemuž je věnována následující kapitola.

Detailní a faktograficky orientovaný přehled má trojí roli: za prvé vrací do hry instituci dělnické nemocenské pokladny a zkoumá, jak byla genderována svépomoc. Vzhledem k tomu, že správa pokladny byla od jejího založení v rukou sociálních demokratů, ukazuje, že z kvantitativního hlediska se dlouhodobě mohlo jednat o výrazný prostor mobilizace členů a získávání společenské legitimacy a uznání socialistických požadavků. Další kapitola také ukáže, že i tato instituce se mohla stát předmětem nacionálních polemik.

V druhém kroku poukazuje na významný, a občas i přehlížený aspekt rozvoje občanské společnosti, spojený nejen s dosahováním cílů, ale i s pokusem zajistit se proti očekávatelným životním rizikům v liberálně kapitalistickém prostředí.

Za třetí zaplňuje bílé místo české i bohemikální historiografie jako sonda do stranické základny sociální demokracie na Liberecku. Ukazuje, že sociálně demokratické hnutí hledalo svůj organizační tvar a nezažívalo jen růst, ale i kolísání členské základny. A to jak ukáže příští kapitola, jak kvůli individuálnímu chování, tak i kvůli zranitelnosti způsobené hospodářskými cykly a ekonomickou depresí.

Konečně se kapitola pokusila postihnout prostorové rozložení sociálně demokratického hnutí, tak i typologii a četnost aktivit (schůzí) ve veřejném prostoru. Vytváří předpolí a doufejme že i předporozumění pro příští kapitolu, která se rovněž zaměří na vývoj dělnických veřejností, zvláště těch ženských. Při jejich popisu a interpretaci událostí tak bude čtenář ušetřen mnoha odboček. Zároveň poukáže na limity údajů obsažených v protokolech – například liberecký ženský dělnický vzdělávací spolek, jehož činnost bude popsána v příští kapitole, nezachycují.

5. Nesnadné cesty k uznání: ženy v německé sociální demokracii na Liberecku 1890–1914 a jejich situování (se)

Vystihnout a pramenně podchytit všechny aspekty lidské identity zůstává nenaplnitelnou ambicí historiografie. S vědomím komplexnosti je vždy nutné vybírat, stranou tedy zůstávají religiózní či individuálně psychologické faktory. Tato práce, jak již bylo řečeno v úvodu, si klade za cíl rozšířit otázku po vzájemném ovlivňování nacionálních a třídních identit o genderovou perspektivu a zachytit roli genderu při utváření sociálně demokratické veřejnosti na Liberecku, která je současně neodmyslitelně spojena i se začleněním žen do stranické orbity a vznikem a životaschopností ženských organizací.

Tyto interakce budou zasazeny do rámce občanské společnosti, snahy sociálních demokratů stát se její plnohodnotnou součástí vnímám jako klíčovou pro formování stranické struktury. V rámci konfliktů o vliv nad veřejností se měly uskutečnit sociálně demokratické požadavky, proto ústředním politickým požadavkem zůstalo získání volebního práva. Boj o uznání zájmů a potřeb dělnictva a neprivilegovaných sociálních vrstev byl poháněn univerzalistickým rozměrem občanské společnosti a snahou o jeho přivlastnění a rozšíření jeho platnosti,⁶⁸⁹ který byl v německojazyčné historiografii spojován s konceptem poměšťanštění (*Verbürgerlichung*).⁶⁹⁰ Proto nepovažuji za produktivní traktovat snahu o třídní emancipaci prostřednictvím neliberálních přístupů k veřejné sféře; pojem proletářské veřejné sféry jakožto negativní fólie definované vyloučením, odporem vůči společenskému řádu i vyšší mírou subjektivity a neurčitosti – ve srovnání s racionalistickou buržoazií –, byl promyšlen až po světových válkách.⁶⁹¹

Pro formování německé sociálně demokratické veřejnosti bylo podstatné budování infrastruktury hnutí stejně jako názorové a hodnotové perspektivy. V tomto ohledu bylo důležité jak pokrytí různých potřeb a aktivit, jak ukázala předcházející kapitola: sociální

---

⁶⁸⁹ „Die Spannung zwischen universalem Anspruch und partiellem Einlösungsgrad, zwischen beanspruchter Inklusivität und realer Exklusivität hat das Projekt der Zivilgesellschaft seit mehr als zweihundert Jahren vorangetrieben. ... Der Entwurf der Zivilgesellschaft drängte (und drängt) auf universale Verbreitung. Darin zeigt sich sein aufklärerisches Erbe. Was er an Rechten, Pflichten und Grundsätzen formuliert, soll prinzipiell für alle (Erwachsenen) gelten, über Unterscheide des Standes, des Geschlechts und der Nationalität hinaus.“ JÜRGEN KOCKA, *Zivilgesellschaft als historisches Problem und Versprechen*, in: M. Hildermeier, J. Kocka, Ch. Conrad (Hg.), *Europäische Zivilgesellschaft in Ost und West: Begriff, Geschichte, Chancen*, Frankfurt-New York 2000, s. 29.

⁶⁹⁰ K tomu srov. L. FASORA, *Dělník a měšťan*, s. 22-23.

⁶⁹¹ OSKAR NEGTE, ALEXANDER KLUGE, *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*, Minnesota – London 1993; IVANA KOMANICKÁ, *Zrod proletářské kultury, Kontradikce: Časopis pro kritické myšlení* 1/2018, s. 41-51.

demokracii po většinu její existence před první válkou tvořil konglomerát různých spolků (politických, odborových, pěveckých, vzdělávacích, tělocvičných), zajišťovacích (nemocenská pokladna), ale stejně tak důležitým se ukázala její schopnost vytvářet vlastní tiskovou arénu, jež sloužila jako základní komunikační kanál ke svým členům a příznivcům a zároveň prosto, který umožňoval se vymezovat vůči konkurenčním veřejnostem.

Tento vztah byl oboustranný, například jeden z významných polemických terčů, tiskový orgán německé národní strany *Reichenberger Zeitung*, považoval závěry dělnického kongresu konaného v Paříži v červenci 1889 za neproveditelné a označil je kvůli požadavku na zavedení za osmihodinový pracovní den za „zkostnatělý sociáldemokratismus“ (*verknöchteren Socialdemokratismus*).⁶⁹² Veřejné vystupování Josefa Schillera zase považovaly za „známé svým drastickým způsoby“.⁶⁹³ Mnohvrstevnatost a různorodost zobrazování „druhých“ vystihuje způsob referování o první oslavě 1. máje roku 1890. Článek, který vyšel ten den, tedy ještě před konáním samotné oslavy, nesl poměrně jasné sdělení. Nejen, že se jedná se o záležitost, do níž jsou zaměstnavatelé, nedobrovolně nuceni, ale bylo třeba rovněž se obávat otřesení základů společnosti vzniklých tisíciletým dějinným vývojem, na nichž měla spočívat celá ekonomika. Jen severočestí dělníci měli být tolik „inteligentní“, aby provokovali „státotvorné elementy“, tedy podnikatele.⁶⁹⁴ To souviselo s pocíťovanou specifičností Rakouska, jež se mělo stát „jevištěm krvavých excesů vyvolaných útoky okouzlených dělnických mas na cizí majetek“ a lišit se tak situace v Anglii či na mnoha místech Německa, kde se tovární provozy údajně nezastavily. Autor článku pak dodával, že „[v] žádném jiném státě nebylo štváno tolik proti soukromému majetku, jako u nás“, což dával do souvislosti i se vzrůstajícím antisemitismem (*Kampf gegen das Judenthum*) a mobilizací „malého člověka“, jež se projevila i růstu dělnického hnutí.⁶⁹⁵ Persvazivní a jasně denotované sdělení rozhodně nevyznívalo ve prospěch dělnické festivity.

O to překvapivější bylo líčení, jež se objevilo na stránkách téhož listu již následující den. *Reichenberger Zeitung* přinesly jak věcný přepis projevů řečníků shromáždění v Liberci a Chrastavě, i odpolední slavnosti, u níž zdůrazňovali celkový klid a pořádek, a v ani jedné reportáži nebylo stopy po obavách předešlého dne. Franz Roscher měl na shromáždění

---

⁶⁹² Arbeiter-Versammlung, *Reichenberger Zeitung* 24. 9. 1889 (večerní vydání), s. 1.

⁶⁹³ *Tamtéž*.

⁶⁹⁴ „Bei all' der Gährung unter den Arbeitermassen, die nun einmal nicht weggeleugnet werden kann, ist es aber übertreiben, wenn man an dem heutigen Tagen eine Erschütterung der Fundamente der Gesellschaft befürchtet. Die Grundfesten, welche im Verlaufe einer vieltausendjährigen geschichtlichen Entwicklung sich gebildet und welche den öconomischen Bau tragen, diese können nicht plötzlich erobert und vernichtet werden. Gerade die Arbeiter Nordböhmens sind hiezu intelligent, als dass die den wahnsinnigen Versuch machen könnten, die Macht der staaterhaltenden Elemente zu Wehr herausfordern.“ Der 1. Mai, *Reichenberger Zeitung* 1. 5. 1890, s. 1.

⁶⁹⁵ *Tamtéž*.

v Chrastavě podle zdejšího dopisovatele dokonce „výstižně osvětlit postavení dělníků vůči dnešnímu kapitalismu“ a ukázat, že „moc národa leží ve všeobecném blahobytu, kterého je dosahováno důstojnou lidskou existencí.“⁶⁹⁶

Metodologicky lze tedy k dennímu tisku jakožto historickému prameni přistupovat dvěma způsoby. Na jedné straně stojí přístup věcný, zaměřený na získávání informací (fakt), na straně druhé se lze pokoušet rekonstruovat myšlenkový svět pomocí sémantických či narativních analýz. Stejně jako lze oba přístupy kombinovat, tak i efekt tiskovin byl a je dvojitý: jednak odrážejí sociální realitu, jednak ji pomáhají utvářet. Právě tento recepční moment učinil z tisku obávanou velmoc. Zároveň je nutné každý takový tiskový orgán vnímat jako součást dalších komunikačních fór přispívajících k reprodukci vědění, jež jsou principiálně otevřené různým aktérům/čtenářům a jež utvářejí v širším slova smyslu politickou kulturu, v užším slova smyslu politickou veřejnost.⁶⁹⁷

Chceme-li najít odpověď na otázku, jakým způsobem nacionalismus, resp. nacionalistické argumenty, ovlivňovaly recepci marxismu, nabízí se několik možností, kde hledat odpovědi: lze se zaměřit na programové články a z jejich obsahu, četnosti a charakteru určit nakolik redaktoři, kteří fungovali zároveň jako řečníci a agitátoři, považovali za nutné vracet se k některým tématům a jiné opomíjet. Touto cestou budu postupovat i já. Vedle toho lze detailně sledovat rubriky, v níž byly zveřejňovány zprávy z různých center dělnického hnutí informující nejčastěji o činnosti jednotlivých spolků, pracovně-právních konfliktech (stávkový chování zaměstnavatelů), ale i obyčejných mezilidských sporech a z nich se pokusit vytvořit si obraz toho, jakým vstupem socialistické hodnoty a jejich teoretická reflexe vstupovaly do každodenního života. Tento aspekt utváření (mediální) reality nebude v této kapitole sledován. Stejně tak bylo nutné omezit spektrum vybraných ročníků. Proto byly vybrány tři základní řezy v letech 1889/1890, 1900 a 1910 doplněné o sondy do dalších let (1896, 1897 a 1906). Analýza mediálního diskursu je pak doplněna o postřehy a vzpomínky Karla Kreibicha, který od roku 1906 působil jako redaktor *Freigeist*,⁶⁹⁸ a další sekundární literaturu.

Z hlediska kategorie genderu kapitola naráží na veto pramenů. Kategorie genderu sice zcela neztrácí svůj relační charakter, nicméně genderové identity a genderový řád byly

---

⁶⁹⁶ „Er beleuchtet in trefflicher Weise die Stellung des Arbeiters gegenüber dem heutigen Capitalismus und zeigt, dass das Nationalvermögen in dem allgemeinen Wohlstande liegt, der durch ein menschenwürdiges Dasein geschaffen wird.“ Die Arbeiterbewegung, *Reichenberger Zeitung* 1. 5. 1890, s. 2.

⁶⁹⁷ GABRIELE MELISCHEK, JOSEF SEETHALER, Presse und Modernisierung in der Habsburgermonarchie, in: *Habsburgermonarchie VIII, Teilband II: Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Wien 2006, s. 1535-1714.

⁶⁹⁸ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 117.

tématizovány zejména ve spojitosti s tzv. ženskou otázkou a vývojem ženského sociálně demokratického hnutí. Výsledek se blíží spíše tradičně pojatým dějinám ženám, v nichž dějiny strany a politické i ekonomické dějiny jsou implicitně vnímány jako maskulině dominované, proto je dán prostor i jim tak, aby byly zachyceny základní kontury sociálního kontextu. Na této fólii, je možné zachycovat jak reprezentace feminity, tak polemiky o smysluplnosti organizace žen v sociální demokracii, které se však nevyznačují výraznou diachronní dynamikou jako spíše určitou repetitivností několika základních figur, které se proměňovaly jen velmi zvolna, pokud vůbec.

5.1. Hledání místa dělnic v sociální demokracii

Ideologický rámeček, v němž *Freigeist* působil, byl jednoduše popisován jako socialismus či sociální demokracie, o marxismu jako konsolidovaném souboru vědění či metodologickém přístupu nebylo řeči. Apelativní, emocionální a obrazný jazyk utrpení byl poměrně vzdáleným předpoklám, které mělo otevřít cestu ke kritickému uvažování a uvědomělému přístupu. „[S]větodějné mise časopisu“ spočívala v tom, že „měla osvětit dělnický lid ve vztahu k jeho životním a třídním zájmům, osvobodit dělníka z pout kapitálu, odstranit materiální a duševní otroctví ... bojovat s nerozumem mas, vykořenit nevědomost všude, kde je to možné.“⁶⁹⁹

Freigeist nabízel elementární poučení o historii socialistického myšlení ve století spějícím postupně ke svému konci.⁷⁰⁰ Z toho ovšem nelze jednoznačně dovozovat, že by docházelo k uplatňování premis marxistické, resp. obecně materialistické filosofie dějin. Naopak prezentoval spíše konzervativní pohled na vývoj, v němž stroje ukradly lidem práci, a obecnou nedůvěru v étos pokroku, neboť ten dosud nedokázal nasytit prázdné žaludky.⁷⁰¹ Modernost znamenala schopnost změnit stávající mocenské a společenské hierarchie a koncentraci majetku.⁷⁰² Jméno Karla Marxe bylo spojováno pouze s heslem „Dělníci všech zemí, spojte se!“⁷⁰³ či popisem procesu akumulace majetku.⁷⁰⁴ Implicitně se znalost Marxe objevovala při používání některých dalších pojmů, jako např. rezervní armáda

---

⁶⁹⁹ Freunde und Parteigenossen!, *Freigeist* 15. 3. 1890, s. 1; obdobně srov. Freude und Gesinnungsgenossen!, *Freigeist* 17. 10. 1889, s. 1.

⁷⁰⁰ Das echte Ideal und unsere Parteien, *Freigeist* 28. 11. 1889, s. 1-2; 12. 12. 1889, s. 1-2; 28. 12. 1889, s. 1-2; 9. 1. 1890, s. 1-2.

⁷⁰¹ Die Maschine und ihr Einfluss auf das soziale Leben, *Freigeist* 9. 1. 1890, s. 1-2; 15. 3. 1890, s. 2.

⁷⁰² „Der Zweck der modernen Arbeiterbewegung ist, gleichviel, ob sich alle ihre Vertreter dessen bewusst sind oder nicht, die totale Umgestaltung der Verhältnisse, aus denen sie hervorgeht.“ Die moderne Arbeiterbewegung, *Freigeist* 27. 11. 1890, s. 1.

⁷⁰³ Ein Schritt vorwärts, *Freigeist* 31. 10. 1889, s. 1.

⁷⁰⁴ Die Maschine und ihr Einfluss auf das soziale Leben, *Freigeist* 23. 1. 1890, s. 1-2.

(*Reservearmee*).⁷⁰⁵ Vedle toho ovšem nechybí ani odkazy na či citace Lassalla,⁷⁰⁶ Bebela či Liebknechta, byť rozhodně nelze tvrdit, že by jimi články byly přetížené.⁷⁰⁷ Tato situace se v čase nijak dramaticky neměnila. I na veřejných vystoupeních a v proslovech držných sociálně demokratickými řečníky o dekádu později chyběl odkaz na „otce zakladatele“, za politické autority sloužily parlamentní řeči Victora Adlera i Augusta Bebela.⁷⁰⁸

Vysvětlování toho, co je socialismus, se neobešlo bez zasazení do společenského kontextu a větší či menší polemikou s názorovými a politickými protivníky. Právě oni se vyznačovali – i přes své vzdělání, jímž dělníci ani většina teoretiků socialismu nedisponovali – neporozuměním tomu, že socialismus je „velké kulturní hnutí“, neboť opravdová kultura podle sociálních demokratů začínala tam, kde „nikdo není nucen tělesně nebo duševně hladovět“ a kde každý může žít důstojný lidský život a zužitkovat své fyzické a duševní síly ve prospěch celé společnosti.⁷⁰⁹

Zpřístupnění školství všem a zabránění účasti církve na vzdělávacím procesu mělo zaručit, že každý bude moci rozvinout svůj talent a potenciál.⁷¹⁰ Proto by se každý skutečný vzdělanec měl hlásit k radikálnímu politickému názoru a rozvíjet socialismus jako vědu, jež se zabývá bídou a chudobou lidu.⁷¹¹ Důraz na školství a (sebe)vzdělávání doplňoval požadavek osmihodinového pracovního dne. V němž mělo být po osmi hodinách vyhrazeno práci a stejně tolik vzdělávání a spánku,⁷¹² což mělo zaručit lepší výkon dělníka i zvýšení zaměstnanosti.⁷¹³ Důrazem kladeným na vzdělání se sociální demokraté snažili vyvrátit a překonat výtky o jejich nekulturnosti a nevzdělanosti. I to mohl být důvod, proč *Freigeist* nenesla jako motto citát klasika socialismu, ale německé literatury Friedricha Schillera. Citáty jeho i dalších německých klasiků byla prodchnuta veřejná vystoupení sociálně demokratických řečníků i o patnáct let později, kteří jimi dokazovali své řečnické umění: „Reden war in den Augen der Massen eine Kunst. Die sozialdemokratischen Funktionäre waren meist von ihrer Partei geschulte Redner.“

---

⁷⁰⁵ Ein Zeichen der Zeit, *Freigeist* 10. 4. 1890, s. 2; Die soziale Frage in ihrer Beziehung zur Landwirtschaft, *Freigeist* 24. 6. 1890, s. 2. K pojmu rezervní armády v díle K. Marxe srov. J. JANÁK, *Příčiny vzniku*, s. 89 ann.

⁷⁰⁶ Ferdinand Lassalle byl např. popisován jako Marxův žák, který se nejvíce zasloužil o rozšíření „evangelia socialismu“ po Německou i Rakousku, Zum Todestage Lassalles, *Freigeist* 10. 9. 1891, s. 4-5.

⁷⁰⁷ Unsere Gesellschaftsordnung, *Freigeist* 12. 6. 1890, s. 1; Die Maschine und ihr Einfluss auf das soziale Leben III, *Freigeist* 15. 3. 1890, s. 2; Eine Rede von Wilhelm Liebknecht, *Freigeist* 22. 1. 1891, s. 2-3.

⁷⁰⁸ „Ich habe aber niemals gehört, dass sie in öffentlichen Versammlungen Marx und Engels zitierten. Jedoch führten sie oft Worte von August Bebel und Viktor Adler an, deren Reden im deutschen oder österreichischen Parlament gern gehört wurden.“ K. KNESCHKE, *Vom Leben*, s. 45-46.

⁷⁰⁹ Die Kulturfeindlichkeit des Sozialismus, *Freigeist* 31. 10. 1889, s. 1-2.

⁷¹⁰ Nieder mit der Reaktion!, *Freigeist* 27. 3. 1890, s. 1.

⁷¹¹ Schule und Sozialdemokratie, *Freigeist* 14. 11. 1889, s. 1-2.

⁷¹² Zum 1. Mai 1890, *Freigeist* 12. 12. 1889, s. 2; Die soziale Frage in ihrer Beziehung zur Landwirtschaft II, *Freigeist* 24. 6. 1890, s. 2.

⁷¹³ Ein Zeichen der Zeit, *Freigeist* 10. 4. 1890, s. 2.

Sie verwendeten gern Zitate von Goethe, Schiller und Heine, um ihre Kenntnisse in der deutschen Literatur zu beweisen. ... Unsere Alten sagten uns: ‚Wollt ihr gut reden und schreiben lernen, müsst ihr die Klassiker und die besten Romane der Weltliteratur lesen‘.“⁷¹⁴ Sám Karl Kneschke tak vstup do strany a veřejného života musel stvrdit vystoupení na stranické schůzi.⁷¹⁵

Neukotvený ideový rámec však dával zaznít i hlasům, které narušovaly stávající implicitní maskulinní dominanci a otevíraly prostor pro emancipaci žen. Dívčkám měly být zpřístupněny i věda a vzdělání, které jim byly od středověku odpírány. Perspektiva předložená čtenářům vyvracela obavy, že zrovnoprávnění žen a mužů povede k zániku ženskosti. Stejně duševní schopnosti si však zasloužily i stejnou péči, která dívkám nebyla v praxi dopřávána. Na dělníky bylo apelováno, že se změnou musí začít ve vlastní rodině: povinností každého soudruha mělo být ukázat své ženě a dceři cestu, která vede k opravdovému lidství. Díky tomu bude moci být naplněno heslo „stejné povinnosti, stejná práva,“ v čemž jí brání „dvojí směna“ – první ve fabrice, druhá v domácnosti.⁷¹⁶ Na představivosti čtenáře již zůstalo, aby si vybral, zda se chce zasadit za odstranění obou směn, či jen jedné z nich.

Emancipace žen volně prostupovala socialistický program za zrovnoprávnění, aniž by byla hlouběji nebo soustavněji promyšlena. Pozornosti se jí dostalo občasně. V roce 1891 do Chrastavy a Vratislavic dorazila přednášet německá spisovatelka, bojovnice za ženská práva a podporovatelka SPD Hedwiga Heinrich-Wilhelmini. Její článek *Frauenrecht ist Menschenrecht* otiskl *Textilarbeiter*, který byl však konfiskován a není známo, kolik z výtisků se dostalo ke čtenářům.⁷¹⁷

Skutečná situace však nejspíše byla rozporuplnější. Zpětně byla situace v Liberci nahlížena jako pokroková: ženy byly údajně aktivní součástí hnutí již od sedmdesátých let a jejich nasazení v kolportáži brožur neměla zlomit ani represe let osmdesátých. Měly se dokonce podílet na založení *Freigeist* a nového vzdělávacího spolku, stávkovat a demonstrovat na podporu svých kolegyně a aktivně se účastnit volebních shromáždění Victora Adlera kandidujícího za Liberec do říšské rady.⁷¹⁸ To odpovídá tvrzení Jany Malínské, která jako obecný rys dělnických veřeností v Čechách uvádí, že „[v]e velkých průmyslových aglomeracích se uvedených aktivit od konce sedmdesátých let skutečně zúčastňovaly jako

---

⁷¹⁴ K. KNESCHKE, *Vom Leben*, s. 45.

⁷¹⁵ „Die Alten stellten keine geringen Anforderungen an uns Junge. In einer Parteiversammlung msste ich vor etwa hundert Parteimitgliedern, in der Mehrheit Linke, über das sozialdemokratischen Parteiprogramm sprechen. Zwei Stunden habe ich geredet.“ *Tamtěž*, s. 98.

⁷¹⁶ Zur geistige Ausbildung der Frau, *Freigeist* 14. 11. 1890, s. 2-3.

⁷¹⁷ SOKAL, fond Archiv města Liberce, presidiální spisy, ev. j. 2300 a 2301.

⁷¹⁸ A. KLEINBERG, F. BLATNY, *Das Denkmal der unbekanntten Proletarierin*, s. 147-148.

rovnoprávné členky strany. Pro úřady byly až do roku 1918 vedeny jako hosté organizace. Ženy zastávaly místa důvěrníků, byly zvány k poradám, účastnily se kongresů a konferencí, ...⁷¹⁹ V tomto kontextu je ale obtížné vysvětlit neúspěch při založení druhého nejstaršího spolku dělnic v Předlitavsku v Liberci v roce 1895, příčiny však může osvětlit zohlednění dobového kontextu.

Negativní zkušenost s vykáváním Anny Altmannové z hainfeldského sjezdu se podařilo překonat už o dva roky později na druhém sjezdu ve Vídni. O stavu a cílech ženského hnutí referovala hostka, tehdy třiatřicetiletá Adelheid Dwořaková, chráněnkyně Victora Adlera, která se o dva roky později provdala za administrátora *Arbeiter Zeitung* Julia Poppa.⁷²⁰ Na sjezdu se spolu shodli zejména v tom, že ženy nemají mít vlastní organizaci: „Der erste Schritt für die Frauen selbst muss da sein, dass sie nicht eine eigene Frauenbewegung haben wollen: es gibt nur eine Arbeiterbewegung“.⁷²¹

Dwořaková se však neváhala s Adlerem pustit do otevřené konfrontace, když mu vytkla, že ve svém úvodním referátu ani slůvkem nezmínil ženy. On se bránil tím, že kdyby měl mluvit o každé jednotlivosti, byla by jeho řeč mnohem delší. Stejně tak se zastával vídeňských soudruhů vůči její kritice, že ženám předhazují, že jim nesluší míchat se do věcí veřejných. Podle Dwořakové ženský vídeňský vzdělávací spolek narážel všude na odpor a ženy se příliš nechávaly ovlivňovat svými mužskými příbuznými. Pokud muži nechtějí vidět ženu stranicky organizovanou, a tudíž veřejně činnou, měli by zabránit tomu, aby byla zaměstnána v továrně. Pokud však ženy pracují stejně jako muži, mají mít stejná práva jako oni. Vůči výtce, že zatím neviděla žádného muže vystoupit ve prospěch žen, však přítomní delegáti bouřlivě protestovali a poukazovali na to, že v Čechách je situace jiná než ve Vídni. Stejně bouřlivý měl být i potlesk na závěr její řeči, který zakončila citátem jasně poukazujícím na genderovanost sociální reality: „Die gegenwärtige Gesellschaft ist eine masculine, erst dann, wenn man auch den Frauen ihre Rechte gegeben haben wird, erst dann wird diese Gesellschaft eine humane sein.“⁷²² Jím přítomní stvrdili svou vlastní pokrokovost ve vztahu k ženské emancipaci a právo na sebeurčení, které mělo rozměr individuální, genderový i třídní (ve smyslu kolektivní identity).

Mezi požadavky sjezdu patřilo například i to, aby na pozici živnostenských inspektorů byli zaměstnáváni muži a ženy z řad dělnictva jak s teoretickým vzděláním, tak praktickými

---

⁷¹⁹ JANA MALÍNSKÁ, *České ženské hnutí v zápase o politické zrovnoprávnění žen: role spolků a politických stran v letech 1865–1914*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2007, s. 165.

⁷²⁰ K osobě Adelheid Poppové srov. popularizační, ale informačně zajímavou knihu GERNOT TRAUSMUTH, *"Ich fürchte Niemanden": Adelheid Popp und der Kampf für das Frauenwahlrecht*, Wien 2019.

⁷²¹ „Wir Frauen erstreben keine Organisation für uns separat an, wir wissen, dass wir mit den Männern gehen müssen, nur Mann und Frau zusammen...“ *Verhandlungen des zweiten*, s. 40, Adlerův citát s. 50.

⁷²² *Tamtéž*, s. 41.

zkušenostmi. Sjezd potvrdil, že odbory musí přijímat všechny – i nekvalifikované dělníky a ženy.⁷²³ Přítomní vyslovili přání, aby se odborově začaly organizovat dělnice z dosud nepodchycených odvětví, např. květinářky či modistky.⁷²⁴

Zároveň bylo odsouhlaseno vydávání ženských časopisů. Oba začaly skutečně v lednu 1892 vycházet – v Brně českojazyčný *Ženský list*, ve Vídni německojazyčné *Arbeiterinnen Zeitung*. Na třetím sjezdu však byla svedena bouřlivá debata o tom, zda *Arbeiterinnen Zeitung* mají mít vedení nezávislé na mužích, což se nakonec podařilo prosadit, i když vycházely jen dvakrát do měsíce jako příloha *Arbeiter Zeitung*.⁷²⁵

Konflikt o podobu ženských organizací pokračoval i na třetím sjezdu ve Vídni v červnu 1892. Liberecký delegát Franz Roscher tehdy ve svém vystoupení prohlásil, že neuznává zvláštní ženské hnutí a nepovažuje za nutné pro něj zakládat zvláštní orgány. Vydělování žen vnímal jako součást měšťanské politické kultury, „středostavovského hnutí“, které nepatřilo do proletářské – jednotné – organizace.⁷²⁶ Když se proti jeho slovům ohradila Marie Grubingerová z Vídně, reagoval s tím, že svá slova nemyslel tak ostře. Liberečtí soudruzi totiž podle něj znali „velmi dobře cenu ženského hnutí spjatého s naším odborovým hnutím“, proto se později na sjezdu vyslovil i pro profesionální (tedy placenou) agitaci ve věci volebního práva žen.⁷²⁷ V zásadě lze Roscherovo stanovisko interpretovat v šedé zóně mezi explicitním uznáním rovnosti (proto ženy nepotřebovaly vlastní organizaci) a implicitním potvrzováním maskulinní dominance (jakožto předsedy odborové organizace v odvětví, kde 60 % zaměstnanců tvořily dělnice). Jeho vystoupení na následujícím sjezdu v roce 1894 potvrdilo jeho touhu po jednotě straně. Příkladná byla oslova 1. máje, během níž viděl „mezi bajonety pochodovat ženy, děti a starce,“ kteří šli nadšeně – jako do kostela.⁷²⁸

Tento pohled však neplatil ve Vídni, z níž členky samostatného ženského dělnického vzdělávacího spolku začaly podnikat agitační cesty „na periferii.“ Na Liberecko na přelomu let 1893 a 1894 dorazila soudružka Trotsmüllerová,⁷²⁹ která v průběhu dvou týdnů zavítala do 16 míst. Právě tyto schůze zachycovala zpráva o činnosti z protokolu sjezdu v roce 1894 zmíněná v předcházející kapitole. „Referentka se ve většině případů věnovala tématu

---

⁷²³ Der Partei Tag in Wien, *Freigeist* 9. 7. 1891, s. 3; GABRIELLE HAUCH, Der diskrete Charme des Nebenwiderspruchs. Zur sozialdemokratischen Frauenbewegung vor 1914, in: Gabrielle Hauch, *Frauen bewegen Politik. Österreich 1848–1938*, Innsbruck 2009, s. 83-103, zde s. 88.

⁷²⁴ *Verhandlungen des zweiten*, s. 51, 69.

⁷²⁵ Tamtéž, s. 87.

⁷²⁶ *Verhandlungen des dritten österreichischen*, s. 43-44.

⁷²⁷ Tamtéž, s. 63, 93.

⁷²⁸ *Verhandlungen des vierten*, s. 90.

⁷²⁹ Patrně se jednalo o Wilhelminu Trotsmüllerovou, budoucí manželku sociálně demokratického novináře a poslance říšské rady Aloise Ausobského, srov. <https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Ausobsky.shtml> (poslední náhled 20. 3. 2020),

„Postavení ženy v dnešní společnosti a jejímu bezpráví.“ „Setkání“, které svolávaly i řídily samy ženy, „byla dobře navštívena a padla na úrodnou půdu.“ Některé přítomné ženy se dokonce i zapojily do diskuse, jež po přednášce referentky následovala. Příležitost vídeňské centrum vidělo hlavně v textilním průmyslu zaměstnávajícím vysoký podíl žen, které se mohly odborově organizovat.⁷³⁰

Od roku 1894 se začaly příspěvky o dění v Liberci *Arbeiterinnen Zeitung* objevovat častěji. Jedna z agitačních cest vídeňských soudružek podnítila snahu ustanovit vlastní ženský spolek a odrazila se i v takových detailech, jako bylo zaslání 20 haléřového příspěvku pro tiskový fond strany.⁷³¹ Další dvě schůze se udály se značnou časovou prodlevou. Dubnová se uskutečnila pár dní před 1. májem a další následovala až počátkem září, stanovy spolku však nebyly pořád ještě schválené. Na shromáždění řečnice překládaly dělnicím jejich životní zkušenost do politického jazyka. Hovořily o významu oslavy 1. máje pro dělnice, osmihodinové pracovní doby a dvojitým otroctví žen, jež je činilo zranitelnými. Ženy, pokud projeví vůči podnikateli vlastní mínění a vůli, jsou vystaveny šikaně a pronásledování stejnému, nebo i většímu než muži. Tyto zkušenosti ale zároveň byly tím, co ženy mělo táhnout do řad třídně uvědomělého dělnictva.⁷³²

Ustavující schůze libereckého ženského dělnického spolku se uskutečnila v neděli 3. února 1895 ve tři hodiny odpoledne, poté co byly pětkrát přepracované stanov schváleny.⁷³³ Svolavatelkou byla Marie Sponerová, která byla zvolena předsedkyní, pozvání jako referentka přijala již zmíněná Anna Altmannová. Zdravice novému spolku přišly z Vídně od Adelheid Poppové, ze Štýrského Hradce, ale i od Franzisky Wildnerové z nedaleké Smržovky. Altmannová rozebrala význam spolčování a podtrhla význam ženského spolku jako prostoru ochrany, nikoliv dobývání: „spolek je škola, kde chceme opakovat, čím nás společnost zanedbává“. V Rakousku se na rozdíl od dělníků vlastních ochranných spolků dočkala i zvířata. Ochrana a obrana proto spočívaly v legalismu, v potřebě učit se zákonům a tím se spolupodílet „na boji za osvobození strádajícího a potlačeného lidstva.“⁷³⁴

V kapitalistickém systému odhalila mocenský nárok zasahující vztah mezi mužem a ženou, resp. jejich rodinu: „kdo chce navštívit rodinu dělníka, ať jde to továrny“. Jazyk třídní mobilizace využíval rozdílů mezi proklamovaným ideálem (ideologií) a sociální praxí, v níž se

---

⁷³⁰ *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 2. 1894, s. 3.

⁷³¹ *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 2. 1894, s. 4.

⁷³² *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 4. 5. 1894, s. 6; Korrespondenz aus Reichenberg, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 9. 1894, s. 5.

⁷³³ MARIE SPONER, Aus Nordböhmen, in: Adelhaide Popp (ed.), *Gedenkbuch: 20 Jahre österreichische Arbeiterinnenbewegung*, Wien 1912, s. 143.

⁷³⁴ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 2. 1895, s. 5.

žena stala nástroj pro uspokojování cílů a tužeb jiných – společnost považovala ženu „za hospodyně, aparát pro rození dětí, nástroj pro uspokojení touhy a jako nejvhodnější objekt vykořisťování“.⁷³⁵ Tyto argumenty přesvědčily 60 členek, aby složily zápisné ve výši 10 kr. a zavázaly se měsíčně přispívat dalších 15 kr. Každý měsíc měla proběhnout jedna spolková chůze a jedna výjezdni (*Wanderversammlung*).

Sama Marie Sponerová vzpomínala na založení spolku jako na projev autonomní vůle dělnic, které již dříve byly potrestány ztrátou práce za účast na oslavách 1. máje v roce 1891. Spolek i nadále jednou za čas podpořily vídeňské soudružky – dvakrát – v březnu a listopadu 1896 – dorazila Adelheid Poppová. Při její druhé návštěvě měla právě ona přesvědčit Sponerovou a Herminu Roscherovou, pravděpodobně manželku textilního odborového předáka Franze Roschera, aby na shromáždění i ony řekly pár slov; dobrovolně se žádná z členek o slovo nepřihlásila. Právě toto povzbuzení ženské autority se mělo stát iniciačním momentem pro jejich vstup do veřejného prostoru.⁷³⁶

Tematicky spolkové schůze pokrývaly základní katalog témat jako význam 1. máje, postoj a poměry sociální demokracie k ostatním parlamentním stranám, novelizace živnostenského řádu a zejména stav dělnictva obecně a žen zvláště. Poppová při své druhé agitační cestě žádala od členek i praktické kroky: šíření sociálně demokratického tisku a vstup do odborů (*Berufsorganisationen*) a tam, kde neexistují, do vzdělávacího spolku. Agitace tak fungovala zdánlivě paradoxně: na autonomní ženské platformě nejznámější sociální demokratka vyzývala, aby organizaci nepřenechaly mužům a jako odvážné ženy do ní vstoupily, aby jí podporovaly a společně s mužským dělnictvem zlomily pýchu, nafoukanost a vykořisťování podnikatelů.⁷³⁷ Kooperace s muži tedy znamenala i získání podílu na moci.

Liberecký spolek se zaktivizoval ještě na jaře 1898, kdy v neděli 6. března svolal shromáždění podle paragrafu 2. Předmětem setkání byla diskuse o obeslání první rakouské konference sociálně demokratických žen. Referovala již Sponerová, která přítomným „důkladně vysvětlila nutnost ženské organizace, rozebrala význam svolané konference žen a požádala delegátky, ať se vysloví, zda chtějí vyslat delegátku“. Pro se jako první vyslovil přítomný redaktor *Freigeist* Mathias Krainz. Další z dělnic, Pfauová, vylíčila smutné zkušenosti z Doubí, které tamější soudružky udělaly se vzdělávacím spolkem, a vyzvala přítomné, aby věc nediskutovaly povrchně. Přes toto pesimistické vyjádření byla do Vídně

---

⁷³⁵ *Tamtéž*.

⁷³⁶ M. SPONER, *Aus Nordböhmen*, s. 143.

⁷³⁷ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 19. 3. 1896, s. 7.

vyslána Sponerová. Způsob financování její cesty není znám, ale obvykle se na ni skládaly přítomné soudružky, případně se spolek mohl obrátit na „soudruhy“ či krajské vedení.⁷³⁸

Pod Lassalovou bustou se nakonec ve Vídni sešlo 44 delegátek, z toho třetina (13) z „provincií“, 5 zástupkyň odborů a 2 představitelky vzdělávacích spolků. Jednou z nich byla patrně Sponerová, která na konferenci hájila jejich význam a důležitost poté, co Anna Boscheková, chráněnkyně předsedy rakouské odborové komise Antona Huebera, prohlásila, že doba vzdělávacích spolků je pryč a nastal čas odborů.⁷³⁹ Diskusi smířlivě uzavřela Poppová s tím, že to nejsou ony, kdo má rozhodovat otázku, zda odbory nebo vzdělávací spolky. Jejich úkolem je radit, jak a kde nejlépe organizovat ženy.⁷⁴⁰ Uvědomovala si patrně, že vzhledem ke slabé pozici organizovaných žen ve straně nemají potenciál tento spor, jenž vyvolával napětí v dobových diskusích o budoucnosti strany, výrazně ovlivnit; navíc by otevření konfliktní linie mohlo poškodit genderovou solidaritu.

V této souvislosti je potřeba dodat, že první konference sociálně demokratických žen reagovala na neúspěšnou snahu založit samostatné ženské odborové organizace, která vedla dokonce k bojkotu stranických sjezdů v letech 1896, 1897 a 1898. Konference proto byla uspořádána bez domluvy s odbory a představuje zlom v rozvoji sociálně demokratického ženského hnutí. Nejdůležitějším výstupem konference byla ustanovení *Frauenreichskomiteé* (celoříšského výboru žen), který však neplnil funkci vedení ženské sekce, ale pouze poradního orgánu vedení strany pro hnutí dělnic.

Na jeho půdě i nadále pokračovaly pře o žádoucím způsobu organizace žen – zda ve společných odborech nebo vlastních spolcích, zda v odborech či „politických“ spolcích. Nejednalo se však o situaci „buď, anebo“. Podle zastánkyň začleňování žen do politického života pouze členství v odborech nebylo dostatečné z hlediska výchovy a vzdělání žen, mělo hlavně obranný charakter.⁷⁴¹ Podobná debata se vedla i v česk(oslovanské) sociální demokracii.⁷⁴²

O tom, že Sponerová zvládala řadu procedurálních a organizačních pravidel, svědčí její aktivní zapojení do výboru pro ověřování mandátů. Byla zvolena i do volebního výboru.⁷⁴³ Zapojila se pravděpodobně i do věcné rozpravy, neboť na konferenci zazněl návrh z Janova

---

⁷³⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 17. 3. 1898, s. 5.

⁷³⁹ K tomu viz blíže GABRIELLE HAUCH, „Arbeite Frau!“ Die Gleichberechtigung kommt von selbst?“ Anmerkungen zu Frauen und Gewerkschaften vor 1914, in: G. Hauch, *Frauen bewegten Politik*, s. 105-127, zde s. 112-113.

⁷⁴⁰ Die sozialdemokratische Frauenkonferenz, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 4. 1898, s. 2-3; Die sozialdemokratische Frauenkonferenz, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 5. 1898, s. 2-4.

⁷⁴¹ Tamtéž, s. 115; G. HAUCH, *Der diskrete Charme*, s. 88-91.

⁷⁴² R. WOHLGEMUTHOVÁ, Účast žen v české sociální demokracii, s. 411.

⁷⁴³ Die sozialdemokratische Frauenkonferenz, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 4. 1898, s. 2-3; Die sozialdemokratische Frauenkonferenz, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 5. 1898, s. 2-4.

Dolu u Liberce uspořádat v celé říši schůze k tématu zdražování potravin. Ačkoliv vzdělávací spolek nevyvíjel přílišnou aktivitu, neznamená to, že by dělnické ženy neprojevovaly zájem o věci veřejné, a to v celostátním měřítku.⁷⁴⁴ Zprávu o průběhu konference žen Sponerová přednesla na schůzích v Liberci a Dlouhém Mostu, kde byl zvolen akční výbor pro ustanovení ženské sekce v rámci místní sekce strany.

Na obou schůzích byly rovněž vybrány delegátky pro sjezd textilních dělníků v Liberci, kterého se za *Frauenreichskomitee* účastnila Anna Boscheková.⁷⁴⁵ Z dvanácti naplánovaných vystoupení se jich uskutečnilo jenom devět, neboť jejich konání bylo úřadům sice oznámeno tři kalendářní dny předem, ovšem nikoliv více než 72 hodin před schůzí. Boscheková o významu organizace pro zlepšení postavení dělníků a dělnic přesvědčovala v Liberci a jeho okolí (v Rochlici, Vratislavicích, Hanychově, Františkově, Stráži n. Nisou a na Nově Rudě) a Frýdlantsku (v Hejnicích, Frýdlantu a Novém Městě p. S.). Agitační výbory pro ustanovení ženské sekce vznikly ve Vratislavicích a Rochlici, kde se začaly každý týden konat dobře navštívené schůze podle § 2, kterých se účastnili i zástupci odborů, s přednáškami, předčítáním a diskusemi. I to bylo považováno za úspěch, neboť, jak připouštěly i *Arbeiterinnen Zeitung*, nebylo možné všude hned založit ženskou sekci.⁷⁴⁶

Na dlouho poslední zpráva v ženském dělnickém časopise se týkala „památného dne dělnic“. Tím se stal 26. červen 1898 coby den voleb do živnostenského soudu. Hlasovat v první, nejpočetněji zastoupené sekci dorazilo několik stovek žen. Volební místnost byla otevřena jen 4 hodiny mezi 10. a 14. hodinou. Proto se mnoho z nich muselo vrátit dříve domů, do obcí vzdálených jednu až dvě hodiny chůze, a to dříve, než stihly odvolit. Zúčastnit se mohly jen ty dělnické ženy, které nemusely být v práci, resp. které nepracovaly v továrnách a živnostech, protože, jak si všímala dopisovatelka *Arbeiterinnen Zeitung*, měly dělnické ženy v dopoledním čase „plnit domácí povinnosti, kterým se mohou jen obtížně vyhnout“.⁷⁴⁷

S těmito zprávami však poměrně ostře kontrastují vzpomínky Marie Sponerové, podle nichž se v Liberci setkávaly jen s malým zájmem. Na ten si ovšem nemohly stěžovat ze strany úřadů, které spolku nepovolily první výjezdní schůzi v Dlouhém Mostu, ačkoliv magistrát stanovy s tímto ustanovením sám schválil.⁷⁴⁸ Aktivitě žen pravděpodobně nenapomáhal ani socio-demografický profil Liberce, jehož obyvatelstvo bylo obecně starší než v okolních obcích, s menším počtem svobodných a vyšším počtem ovdovělých zaměstnaných žen. 37 %

---

⁷⁴⁴ Es gibt keine Noth in Wien, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 5. 1898, s. 1-2.

⁷⁴⁵ Den Organisationen und Genossen zur Nachricht, *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 6. 1898, s. 5; *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 6. 1898, s. 6

⁷⁴⁶ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 10. 1898, s. 5-6;

⁷⁴⁷ Ein Ehrentag für die Arbeiterinnen, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 7. 1898, s. 4-5.

⁷⁴⁸ Vermischtes, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 4. 1895, s. 6-7.

vdaných žen zde pracovalo v průmyslu a živnostech.⁷⁴⁹ Ovšem ani situace v obcích hodinu cesty kolem Liberce, dříve považovaných za „rudý pás“ kolem Liberce, kam každou neděli vyrážely členky verbovat nové členky, nebyla lepší. Spolek se proto po 3 letech existence – tedy v roce 1898 – rozpustil.⁷⁵⁰ Zpětně byl konec spolku racionalizován s odkazem na geografickou roztržitost okolních obcí a tím, že zaměření spolku se překrývalo s činností odborových sekcí.⁷⁵¹

Zajímavé je, že Sponerová ve svých vzpomínkách zcela opomíjela jakékoliv zmínky o mužích a vytěsňuje vazby a styky na sociální demokraty. Přitom ona sama byla manželkou Franze Sponera, jednoho z vydavatelů *Freigeist* a pozdějšího funkcionáře *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse*. Jednatelkou spolku byla zvolena Josefa Ulbrichová, žena Josefa Ulbricha, který vystoupil i v závěru ustanovující schůze. V tom je ale její líčení konsekvantní: Pokud spolek byl autonomním rozhodnutí a prostorem sociálně demokratických žen, pak i zánik spolku byl jejich vlastním rozhodnutím. Muži byli vyloučení z role rádců, podporovatelů i dohlížitelů, již dříve kritizovala i Poppová, byť díky svým organizačním zkušenostem i veřejným vystupováním mohli tuto roli plnit. O tom, jak tuto situaci nahlíželi samotní muži, nevíme však téměř nic. Patrně však organizační autonomii podporovali, a to nejen na lokální úrovni, neboť Karl Schiller na sjezdu roku 1897 ve Vídni kritizoval, že *Arbeiterinnen Zeitung* vycházejí jen jako příloha *Arbeiter Zeitung*. To mělo představovat překážku tomu, aby mohly plnit svůj účel – deficity mohl každý vidět během stranických podniků, čímž patrně myslel nízkou účast žen.⁷⁵² Z perspektivy stranického centra se však patrně nejednalo o významný podnik, jak svědčí adresář Victora Adlera z jeho pozůstalosti, který obsahuje řadu kontaktů z obcí na Liberecku před rokem 1900 a v němž není uvedeno jméno Sponerové ani jiné ženské jméno.⁷⁵³

Krátkodechost ženských spolků však byla v té době nejspíše častá. Franz Roscher se na sjezdu v roce 1896 opětovně vyjádřil k otázce organizace žen, jež zpětně pomáhají osvětlit jeho dřívější negativní stanovisko. Ačkoliv v textilním průmyslu pracovalo hodně žen a vyšší byla i jejich účast v odborech, jejich organizace obvykle nevydržely dlouho. Proto neopouštěl svůj názor, že ženy náležejí do společné organizace.⁷⁵⁴ Mezi rétorickou podporou a ideovým souzněním – vyjádřené například podporou Karla Schillera návrhu všemi prostředky

---

⁷⁴⁹ RENATE BANIK-SCHWEITZER, *Der Prozess der Urbanisierung*, in: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band 9: Soziale Strukturen*, Teil 1, Wien 2010, s. 204-206.

⁷⁵⁰ M. SPONER, *Aus Nordböhmen*, s. 143.

⁷⁵¹ A. KLEINBERG, F. BLATNY, *Das Denkmal der unbekanntenen Proletarierin*, s. 148.

⁷⁵² *Verhandlungen des sechsten österreichischen*, s. 178.

⁷⁵³ VGA, fond Victor Adler, karton 13, Mapped 80/38, Notizbuch Aufzeichnungen über Wahlkreis Reichenberg. O dataci před rokem 1900 svědčí uvedení jména Josefa Augstena, který zemřel roku 1900.

⁷⁵⁴ *Verhandlungen des fünften österreichischen Sozialdemokratischen Parteitag* s. 47, 1189-119.

podporovat ženy na sjezdu v roce 1897⁷⁵⁵ – a praktickou realizací této podpory, která by byla akceptovatelná i ženami, panoval očividně rozpor. Podobná situace na přelomu století panovala i v české sociální demokracii, která hlásila, že na Liberecku její ženské hnutí neexistuje.⁷⁵⁶

Jediným průnikem ženské problematiky nad rámec vlastního spolku a agitace mezi ženami se stala stávka spojená s oslavou 1. máje 1896. V továrně firmy Lederer a Wolf ve Vesci u Liberce tehdy pracovalo 700 osob, hlavně dělnic, přičemž 127 z nich oslavilo 1. máj zastavením práce tak jako v předcházejících letech, kdy žádné postihy nenásledovaly. Druhé dne se brzy ráno shromáždily v hostinci *U města Londýna* a vyrazily společně do továrny, cestu jim však zatarasili četníci. Ředitel továrny jim všem oznámil, že jsou na deset dní propuštěny z práce a jedenáct z nich – ty, které považoval za strůjkyně stávky – bylo propuštěno. Tento přístup však podle *Arbeiterinnen Zeitung* vyvolal solidaritu u ostatních dělnic, které za kolegyněmi vyšly s košíky a láhvemi kávy. Nakonec se všechny zaměstnankyně přesunuly do sálu v hostinci *U města Londýna* a uspořádaly zde schůzi podle paragrafu 2. Na ní schválily ambiciózní požadavky: 1. obnovení práce až tehdy, kdy budou všechny dělnice přijaty zpět; 2. uvolnění z práce na všechny budoucí 1. máje; 3. zkrácení pracovní doby na 10 hodin, 4. zvýšení mzdy o 20 %.

Vedení firmy se proto rozhodlo propustit všechny dělnice, ale zároveň dělnicím zadržovalo pracovní knížky. Proběhlo několik schůzí a do průběhu stávky se vložili zástupci Ústředního spolku textilních dělníků (*Zentralverein der Textilarbeiter*), na schůzích dělnice opakovaně podpořila i Marie Sponerová a nabádala je, aby zůstaly jednotné a nepřistupovaly na podmínky vedení, které požadovalo propuštění alespoň sedmi žen, které považovalo za iniciátorky celé akce.⁷⁵⁷ Vzhledem k tomu, že vyjednávání selhalo, bylo přivoláno četnictvo, jehož zásah si vyžádal tři lidské životy – dvou dospělých mužů a jednoho dvanáctiletého chlapce. Ministerský předseda Badeni zásah vysvětloval jako jednání četníků v sebeobraně, neboť dělnice na ně měly házet kameny.⁷⁵⁸ List sociálně demokratických žen i přesto psal o krásném vítězství dělnic, neboť 11 (údajných) strůjkyn bylo po eskalaci konfliktu znovu zaměstnáno a došlo ke zvýšení mezd.⁷⁵⁹ Nezmínil se však o dalších 17 podnicích od Děčína po Jablonec, včetně 5 textilek v okolí Liberce. V nich zastavení práce trvalo měsíc, načež okresní

---

⁷⁵⁵ *Verhandlungen des sechsten österreichischen*, s. 124.

⁷⁵⁶ *Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Brünn vom 24. bis 29. September 1899*, s. 7.

⁷⁵⁷ Die Maifeier in Reichenberg, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 5. 1896, s. 5-6; Der Streik bei Lederer und Wolf, *Arbeiter Zeitung* 24. 5. 1896, s. 2-3.

⁷⁵⁸ Menschenblut, *Arbeiterinnen Zeitung* 4. 6. 1896, s. 6-7.

⁷⁵⁹ Vermischtes, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 6. 1896, s. 6.

hejtman vydal zákaz všech schůzí.⁷⁶⁰ Nezmínil se o nich ani protokol stranického sjezdu v roce 1897, který tuto stávkou rovněž interpretoval vítězně a uváděl podíl dělnic na něm.⁷⁶¹

Pro ženský dělnický tisk sloužila stávka jako příklad funkčnosti třídní solidarity, mužskému publiku bylo prezentováno jako zákrok vůči ženám, které jsou sice popudlivé, ale nikoliv nebezpečné,⁷⁶² aniž by bylo vysvětleno či komentováno, proč životem zaplatili tři muži a jaká byla jejich role ve stávce (můžeme se domnívat, že se jednalo o zaměstnance ve stejné továrně). Zároveň sloužila jako příklad konfliktu, který se podařilo institucionalizovat: ze spontánní akce (žen) se stala (muži) moderovaná událost: na řešení konfliktu se vyjednáváním podmínek kladených dělnic se při závěrečném jednání podílel osobně okresní hejtman, zástupci firmy Wolf a Lederer, Franz Roscher za textilní odbory a zástupci (nevíme, zda jednalo o generické maskulinum) stávkového výboru.⁷⁶³

Jak bylo již ukázáno na začátku kapitoly, byla obnovená sociální demokracie implicitně genderována jako maskulinní, a to patrně ovlivňovalo i situovanost žen v rámci hnutí. Ženy se stávaly subjektem hnutí, alespoň v rétorice a diskursu *Freigeist* (viz obrázek č. 2). Na titulní stránce či jinde v novinách se objevovaly různé apely, např. „Dělníci a dělnice, zbrojte k oslavě 1. máje!“⁷⁶⁴ Ve chvíli, kdy se však jednalo o konkrétní mobilizaci, byl ženský subjekt částečně upozaďován a čtenáři oslovováni „Dělníci, soudruzi!“ (*Arbeiter, Genossen!*), byť dělnice jakožto součást hnutí se dále v textu objevovaly, ovšem spíše jako sekundární, méně podstatný subjekt.

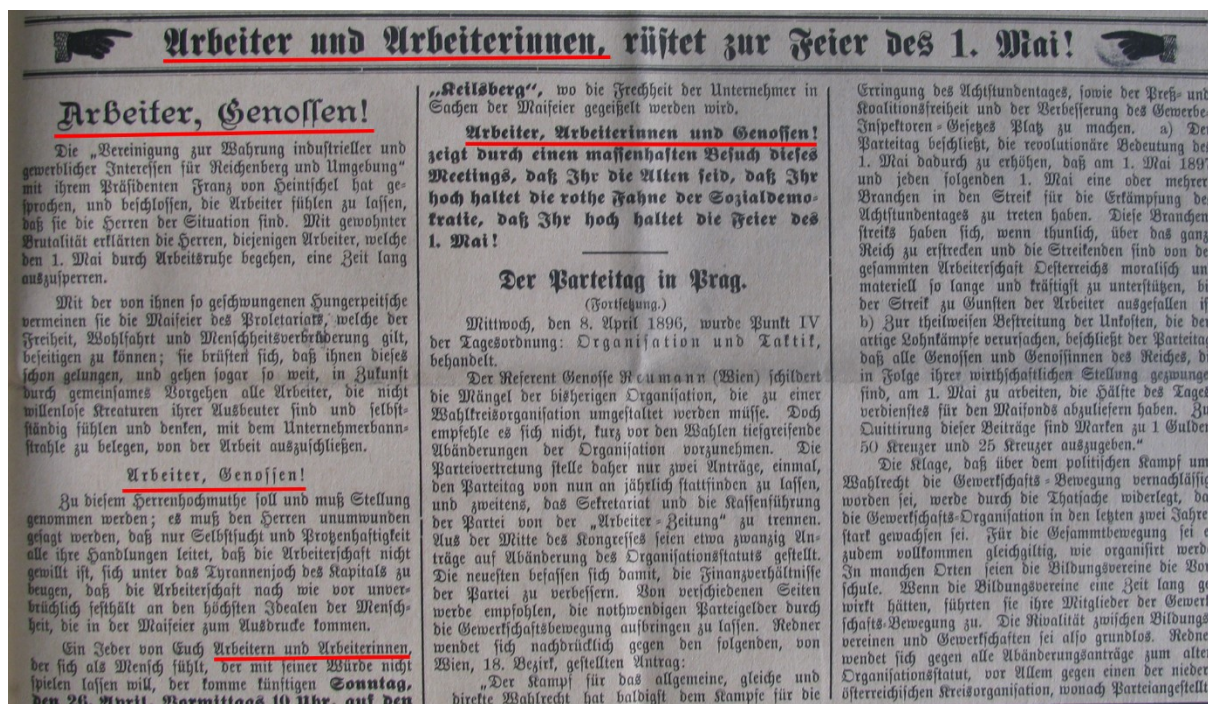
⁷⁶⁰ R. KARPAŠ, *Kniha o Liberci*, s. 251; Die Schüsse von Reichenberg, *Arbeiter Zeitung* 28. 5. 1896, s. 2.

⁷⁶¹ *Verhandlungen des sechsten österreichischen*, s. 38-39.

⁷⁶² „Die Streikenden sind zum allergrößteil Theile Frauen, ein sehr leicht erregtes, aber nicht gerade sehr Furcht einflößendes (obavu vzbuzující) Element.“ Vom Tage, *Arbeiter Zeitung* 23. 5. 1896, s. 1.

⁷⁶³ *Arbeiter Zeitung* 30. 5. 1896, s. 6; k institucionalizaci stávkových konfliktů viz STANISLAV KNOB, Od živelného hnutí k jednacímú stolu: stávky v dlouhém 19. století, in: Z. Hojda, M. Ottlová, R. Prah, *Útisk, charita, vyloučení: sociální 19. století*, Praha 2015, s. 71-79, zde s. 76 ann.

⁷⁶⁴ „Arbeiter und Arbeiterinnen, rüstet zur Feier des 1. Mai.“ *Freigeist* 16. 4. 1896, s. 1; *Tamtéž*, 23. 4. 1896, s. 1.

Obrázek č. 2: Oslovení čtenářstva *Freigeist* jakožto genderovaných subjektů, *Freigeist* 23. 4. 1896, s. 1.

Utváření ženského hnutí tak bylo hlavně otázkou principiální či teoretickou, na které se měly aplikovat základní axiomy sociálně demokratického programu. Hlavní výzvou zůstávala praktická organizovanost žen a jejich přesvědčování, aby vstoupily do spolku, ať již odborového či vzdělávacího. Nicméně zájem o vzdělávání šedesáti sociálně demokratických žen v Liberci se udržel zhruba tři roky.

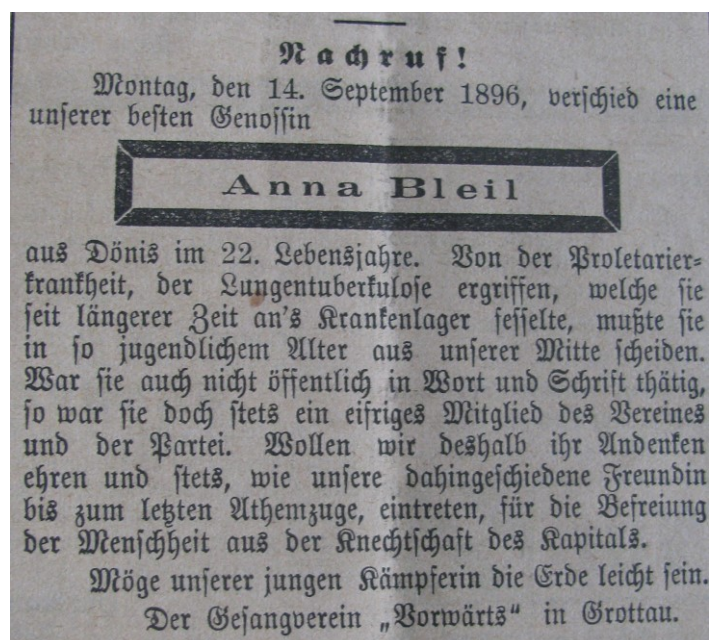
Příčina této tendence mohla být ovlivněna několika faktory: samostatné ženské spolky neměly dost zkušeností a personálních kapacit, tj. aktivní soudružky se počítaly v řádu jednotek, u nichž se po několika letech mohly projevit únava, vyčerpání či – dnešním slovníkem – vyhoření. Ve společných organizacích se zase specifické ženské otázky hůře prosazovaly.⁷⁶⁵

Zároveň se ale – minimálně v diskursu sociálně demokratických žen, ale i vystoupení libereckých sociálních demokratů na nejvyšších stranických fórech – ztrácela figura ženy-konkurentky coby příčiny snižování mzdy. Zaměstnanost ženy bylo třeba přijmout jako skutečnost, byť v sociální praxi to neplatilo o všech dělnických, resp. sociálně demokratických ženách, jak ukazuje zmínka o ženách spěchajících do domácnosti hned po volbě do živnostenského soudu. Pokud již samy vstoupily do konfliktu, jako při stávce u Lederera a Wolfa, byl jejich průlom do veřejného prostoru moderován a institucionalizován muži.

⁷⁶⁵ K dění v české sociální demokracii srov. R. WOHLGEMUTHOVÁ, Účast žen v české sociální demokracii, s. 407.

Ženy již nebyly jen symbolem utrpení, ale bylo na ně apelováno jako na součást hnutí, jako na spolubojovnice mužů proti kapitalismu (viz obrázek č. 3). Nekrolog řadové členky z dělnického pěveckého spolku (!) v Hrádku nad Nisou tak bylo věnováno rozloučení se spolubojovnicí, která do posledního dechu bojovala za osvobození lidstva z otroctví kapitálu.⁷⁶⁶

Obrázek č. 3: Nekrolog Anny Bleil, členky pěveckého spolku *Vorwärts* v Hrádku nad Nisou, *Freigeist* 24. 9. 1896, s. 5.

5.2. Pronikání sociálních demokratů do veřejného prostoru

Dne 23. září 1889 se v liberecké Střelnici konalo shromáždění,⁷⁶⁷ „na němž bylo objasněno naše postavení vůči ostatním politickým stranám v Rakousku stejně, jako byly důkladně diskutovány požadavky rakouské dělnické strany na základě závěrů Hainfeldského sjezdu“. Jeho závěry pak byly přijaty aklamativně („*Oho*“-*Rufe*).⁷⁶⁸ „Toto velké shromáždění vzbudilo mezi pracujícím lidem velké nadšení a radost, považujeme tedy za nutnost, vytvořit orgán

⁷⁶⁶ Obdobně vyzníval i nekrolog Marie Jungbauer z Bílého Kostela nad Nisou, „manželky přesvědčeného a při plnění povinností pilného soudruha“, kterou udolal kapitalismus a tuberkulóza: „... war ihr ganzer Lebensweg von der Wiege bis zum Grabe leidensvoll und freudenleer. Ebenso heftete sich an das häusliche Glück ihres Ehestandes eine ununterbrochene Kette von Sorgen und Entbehrungen, wie sie die wahnsinnige kapitalistische Gesellschaftsform der heutigen Zeit nur immer dem Weibe eines überzeugten pflichteifrigen Genossen zu bereiten vermochte, bis endlich im Kampfe mit der Proletarierkrankheit ihre letzte Lebenskraft erlag.“ *Freigeist* 28. 3. 1900, s. 5.

⁷⁶⁷ Podle *Reichenberger Zeitung* bylo shromáždění určeno pouze místním dělníkům a v následujících dnech se mělo uskutečnit další, tentokrát v pavlovickém Koloseu, pro dělníky z okolních obcí (*für die Arbeiter der auswärtigen Industrieorte*), viz *Aufgehobene Arbeiter-Versammlung*, *Reichenberger Zeitung* 24. 9. 1889, s. 3.

⁷⁶⁸ *Arbeiter-Versammlung*, *Reichenberger Zeitung* 24. 9. 1889 (večerní vydání), s. 1.

určený k tomu, aby tuto radost a nadšení mezi pracujícím lidem udržel a posílil.⁷⁶⁹ Těmito slovy otevřel 17. října 1889 tehdejší redaktor Josef Schiller první číslo nově založené časopisu *Freigeist*.⁷⁷⁰ V tom, že uspořádání sjezdu bylo na Liberecku skutečně přivítáno, neklamal: německy psané pozdravné telegramy došly z Jablonného v Podještědí, Liberce, Cvikova, Kateřinek a Mimoně, české pak od vzdělávacího spolku v Žitavě a Hrádku n. Nisou.⁷⁷¹

V úvodníku se Schiller obracel na „přátele“, „soudruhy“ a „dělníky.“ Apeloval na ochotu dělníků kdykoliv „mužně splnit svou povinnost“ (*jederzeit mannhaft unsere Pflicht erfüllen*), kterou ztotožňoval s odběrem časopisu zaručujícího poučení a osvětě „ve veřejnosti.“⁷⁷² Vlastní myšlení mělo vést k vyššímu stupni vzdělání a sebepoznání. Nežádal tolik, ve srovnání s tím, čím si museli projít zakladatelé – „apoštolové“ – sociální demokracie před dvaceti, „nejchudší s chudých,“ kteří obětovali své peníze, zdraví i rodinné štěstí, aby šířili „evangelium nejvyšší ctnosti“, tedy „evangelium práce.“⁷⁷³ Adresáti jeho provolání bylo poměrně jednoznačně maskulinně konotovaní, oni měli vybojovat „spravedlnost pro všechny“, přestože prohlášení Hainfeldského sjezdu kritizovalo zdůrazňování rozdílů mezi muži a ženami.⁷⁷⁴ Ostatní politické strany měly závidět sjednocení tisíců „mužů práce“ (*Männer der Arbeit*) pod jednou vlajkou.⁷⁷⁵ Navazoval tak na kulturní kódy raného dělnického hnutí, popsané v jedné z předcházejících kapitol. Využíval prvků náboženského jazyka a přivlastňoval si tak i křesťanskou motiviku spásy a vykoupění.⁷⁷⁶ Zdůrazňování vzdělávání kompenzovalo absenci podílu na politické moci a svým způsobem bylo výrazem snahy dělnictva o „poměšťanstění“, neboť mohlo znamenat získání podílu na politické participaci. Podle pozdějšího hodnocení Josefa Strassera došlo dokonce k přecenění jeho role a nadělalo spíše škodu.⁷⁷⁷

Maskulinně konotovanou symboliku používal na shromáždění na konci září 1889 i Eduard Rieger. Přítomným dělníkům přibližoval současné postavení dělnické strany pomocí metafory obra, který si není vědom své síly. Nese však na svých zádech břímě v podobě

---

⁷⁶⁹ JOSEF SCHILLER, Die Begründung des „Freigeist“, in: *Gesammelte Werke*, s. 361.

⁷⁷⁰ *Tamtéž*.

⁷⁷¹ *Verhandlungen des Parteitagés der österreichischen Sozialdemokratie in Hainfeld (30./31. Dezember 1888 und 1. Januar 1889)*, Wien 1889, s. 111.

⁷⁷² „... denn nur durch Belehrung und Aufklärung in der Öffentlichkeit, kann die traurige Lage des Arbeiterstandes gebessert werden.“ *Tamtéž*, s. 32.

⁷⁷³ Parteigenossen!, *Freigeist* 17. 10. 1889, s. 1.

⁷⁷⁴ „Sociálně demokratická dělnická strana v Rakousku je mezinárodní stranou, odsuzuje výsady národů právě tak jako výsady rodu, majetku a původu...“ P. PROKŠ (ed.), *Politické programy*, s. 28.

⁷⁷⁵ Ein Schritt vorwärts, *Freigeist* 31. 10. 1889, s. 1; Muži práce byli objektem i dalších článků, viz např. Das echte Ideal und unsere Parteien IV, *Freigeist* 9. 1. 1890, s. 1-2.

⁷⁷⁶ J. BENEŠ, *Workers*, s. 18-52.

⁷⁷⁷ „Systemlose Vielwisserei war einer der schlimmsten Uebelstände, die die Bildungsvereine mit sich brachten.“ J.(OSEF) ST.(RASSER), Reichenberger Kreis, *Bildungsarbeit* 4/1909-1910, s. 6.

liberálů, německých nacionálů i šlechty. Stačí se otrást – tedy sjednotit se, mít jednotný program a zůstat věrný internacionálnímu přesvědčení – a všichni trpaslíci z ramenou obra spadnou.

Příslib osvobození provázel čtenáře *Freigeist* na každé titulní stránce, neboť jako své heslo si zvolil verš Friedricha Schillera hlásající „*Vor dem Sclaven, wenn er die Ketten bricht / Vor dem freien Manne zittert nicht!*“ Můžeme jej považovat za vyjádření implicitně genderující sebe-identifikace socialistického dělnického hnutí. Tu potvrdila i příhoda na sjednocujícím sjezdu v Hainfeldu, na nějž nebyla vpuštěna delegátka Anna Altmannová z Benešova nad Ploučnicí.⁷⁷⁸ Dveře stranické veřejnosti zůstaly tehdy i jediné ženě zavřené. Urovnání stranických sporů a šíření závěrů sjezdu vyžadovalo „mužnou práci a výdrž“, za niž v samém závěru delegátům děkoval Julius Popp.⁷⁷⁹

Nově nabyté sebevědomí na mnoha místech ještě podtrhla první oslava 1. máje 1890, kterým byl považován za průlom do veřejného prostoru, díky němuž se sociální demokracie na dlouho zapsala do kolektivní paměti. Dopoledního shromáždění, které začalo již v devět hodin ve staré liberecké tělocvičně, se zúčastnilo na 4000 osob. Řečnil Josef Schiller, podle něhož mělo být zavedení osmihodinové doby pracovní spojeno tak, aby neohrozilo existenci dělnických rodin a navýšení jejich platu o 50 až 100 % nepovažoval kvůli zdražování potravin za neoprávněné. Poukazoval rovněž na nezdravé podmínky bydlení a tedy fakt, že dělníkům chybí jeden z předpokladů měšťanských ctností: domov a privátní sféra. Dále se ve městě uskutečnily schůze společenstev obuvníků, truhlářů, zámečníků ad., jejichž hlavním tématem byl také osmihodinový pracovní den.

Stejně zprávy dorazily i z Chrastavy, kde na stejné téma k přítomné tisícovce osob hovořil Franz Roscher. Zdůrazňoval jak negativní dopady kapitalismu na ženu, děti a rodinu, tak příležitost, že se oslava 1. máje může stát svátkem rodiny a státu, čímž přerámoval a zároveň výrazně rozšířil prvomájovou slavnost jako sebeidentifikační festivitu rakouské sociální demokracie a zasadil ji do srozumitelných kulturních kódů. O limitech angažovanosti a jistého ostychu z vystupování na veřejnosti svědčí zmínka z chrastavského shromáždění, kde se nikdo nepřihlásil o slovo, ačkoliv k tomu přítomné dělníky a dělnice Roscher vyzýval; rovněž všechny rezoluce byly přijaty jednohlasně – průlom do veřejného prostoru si nikdo neodvážil veřejně zpochybňovat.

Odpoledne se v libereckých Lidových sadech uskutečnil koncert, na který dohlíželo 100 pořadatelů. Do Liberce také dorazily průvody z Chrastavy, Hrádku n. Nisou, Vratislavic,

---

⁷⁷⁸ GABRIELLE HAUCH, *Der diskrete Charme*, s. 83.

⁷⁷⁹ *Verhandlungen des Parteitagés ... in Hainfeld*, Wien 1889, s. 110.

Doubí, Vesce a Harcova. Dorazit měly celé dělnické rodiny, údajně 16 000 lidí;⁷⁸⁰ *Reichenberger Zeitung* odhadovaly počet přítomných na 10 000 osob.⁷⁸¹ Slavnost tak pravděpodobně plnila i druhý zamýšlený účel, jímž byla „rekrutace do dělnické armády“.⁷⁸² Militaristickou rétoriku, pomocí níž se Josef Schiller snažil oslovit přítomné ve snaze vytvořit kolektivní – a opět maskulinně konotovanou – identitu, sdíleli i autoři *Reichenberger Zeitung*. Prvního května měla celou Evropou pochodovat armáda dělníků s bojovým voláním po osmihodinové době pracovní, což ukazuje i na odvrácenou stranu zvolené rétoriky. Navzdory zkušenosti s poklidným průběhem jak v Liberci, tak celém libereckém okrese,⁷⁸³ vyvolala slavnost v očích německo nacionálního vedení města i veřejnosti obavy; hospodyně se údajně bály vycházet do ulic, v nichž patrolovalo vojsko, obchody s tvrdým alkoholem byly z úředního nařízení zavřeny a obchody zely prázdnotou.⁷⁸⁴ V dalších letech došlo k restrikcím: průvod městem byl zakázán, účastníci slavicí zastavením práce propouštění ze zaměstnání, přičemž liberečtí továrníci uzavřeli dohodu, že dělníka propuštěného z politických důvodů nikdo po dobu několik týdnů nezaměstná.⁷⁸⁵

Ne všude však probíhal první 1. máj stejně úspěšně. Emocionální, ale nikoliv sentimentální je vzpomínka Karla Kreibicha, který jako šestiletý chlapec viděl v Cvikově tento výjev: „Ráno se dělníci dostavili do práce. Říkalo se však, že odpoledne pracovat nebudou. Postavil jsem se kolem jedné hodiny k vratům nejbližší továrny. Dělníci tam stáli a nehnuli se. ... Tu přišel vrchní mistr a vybízel je k nástupu do práce. Nehnuli se. Začal jim hrozit (ještě dnes mám v paměti jeho britký hlas a rozkazující hlas): ‚Kdo teď nepůjde do práce, ten už i nás vůbec nesmí pracovat; bude propuštěn!!‘ To dělníky zarazilo. Couvali, zdráhali se – pak šel do továrny jeden, pak druhý, potom pomalu několik z nich – a nakonec tam šli po mistrově nové výhružce všichni.“⁷⁸⁶

Druhý průlom představovalo nasazení kandidátů do voleb do říšské rady roku 1891: za okresy Liberec a Jablonec byly ohlášeny nominace Victora Adlera, Josefa Schillera za Ústí nad Labem a Wilhelma Kiesewettera za okresy Varnsdorf a Rumburk.⁷⁸⁷ O křeslo se liberečtí socialisté ucházeli v tehdejšímu kuriálnímu systému, který umožňoval utkat se o poslanecký mandát pouze plátcům přímých daní, tedy živnostníkům. Kiesewetter se jím stal jen díky

---

⁷⁸⁰ R. KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, s. 368; M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 201.

⁷⁸¹ Die Arbeiterbewegung, *Reichenberger Zeitung* 2. 5. 1890, s. 1.

⁷⁸² Tamtéž.

⁷⁸³ Další schůze se konaly např. v Harcově, Pavlovicích, Janově Dole, Vratislavicích, Chrastavě či Hrádku n. N. *Tamtéž*, s. 1-2.

⁷⁸⁴ *Tamtéž*, s. 1.

⁷⁸⁵ R. KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, s. 368; M. MELANOVÁ a kol., *Liberec*, s. 201.

⁷⁸⁶ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 20.

⁷⁸⁷ *Arbeiter Zeitung* 20. 2. 1891, s. 3.

podpoře místních dělnických organizací.⁷⁸⁸ V klání s Heinrichem Pradem o křeslo za liberecký městský okres však propadl, získal 220 hlasů oproti 1205 soupeřovým. Lepšího výsledku dosáhl v Rumburku, kde získal 471 hlasů. Adler nakonec kandidoval za Jablonec, kde obdržel 232 hlasů, a ve venkovské kurii Liberec, kde získal od volitelů – hlasovací právo nebylo přímé – 50 hlasů.⁷⁸⁹ Kandidatury do parlamentu se staly součástí kampaně za všeobecné volební právo navazující na usnesení ustavujícího sjezdu Druhé internacionály (1889).⁷⁹⁰ Zároveň byly výrazem obecné strategie „absolutní zákonnosti“ rakouské sociální demokracie, k níž se po zkušenosti s protisocialistickým zákonodárstvím přiklonila v prvních letech po Hainfeldu.⁷⁹¹

Zdejší volební ruch se patrně přetavil i do návrhu na zřízení sídla německé zemské organizace rakouské sociální demokracie v Liberci, jež však měla jen krátkého trvání, jak ukázala předešlá kapitola. Dalším možným důsledkem volebního klání a úspěchem, rovněž již zmíněným, se stalo ustanovení politického spolku *Vorwärts* roku 1892. Adlerova kandidatura coby vídeňského advokáta rovněž souvisela s proměnou prezentace sociální demokracie jakožto „politická organizace dělnické třídy“ sdružující „nejinteligentnější a nejosvícenější dělníky“ a postupně lákající k sobě i příslušníky inteligence.⁷⁹²

Sociální demokraté se připomněli i následujícího roku v rámci první etapy boje za všeobecného volební právo. Po celém Liberecku se uskutečnila řada shromáždění, např. v Jablonci, Hejnicích, na tanvaldském Špičáku, které vyvrcholilo táborem lidu na Javorníku u Liberce, jehož se 11. června 1893 zúčastnilo na 15 000 osob, sociálně demokratický tisk udával dokonce 25 000. Jednalo se o výsledek spolupráce nejen internacionální, ale i mezi politickými stranami. Vystoupili na něm němečtí sociální demokraté Josef Ulbrich, Josef Schiller a Franz Roscher, za české sociální demokraty promluvil redaktor *Práva lidu* Václav Štunc a dále Jan Navrátil a Jan Konrád.⁷⁹³ Z pozvaných poslanců dorazil pouze liberecký lékař Václav Šamánek, čerstvý poslanec říšské rady,⁷⁹⁴ zástupce mladočechů Karel Kramář se omluvil. Ačkoliv Šamánkovým vývodům přítomní sociální demokraté oponovali, byla rezoluce jednoznačně přijata.⁷⁹⁵

Internacionální stanovisko bylo součástí slavnostní sebe prezentace socialistických elit a bylo manifestováno i na druhém sjezdu rakouské sociální demokracie v červnu 1891 ve Vídni.

---

⁷⁸⁸ R. KARPAŠ, *Kniha o Liberci*, s. 253.

⁷⁸⁹ *Arbeiter Zeitung* 6. 3. 1891, s. 10.

⁷⁹⁰ J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 51 ann.

⁷⁹¹ W. MADERTHANER, Die Organisationsstruktur, s. 26-27. Dobově viz např. *Unsere Taktik*, *Freigeist* 22. 10. 1891, s. 2-3.

⁷⁹² Der Hainfelder Parteitag und seine politischen Forderungen, *Freigeist* 22. 1. 1891.

⁷⁹³ R. KARPAŠ, *Kniha o Liberci*, s. 253; *Arbeiter Zeitung* 16. 6. 1893, s. 5, tento údaj přebírá i M. SEWERING-WOLLANEK, Die deutschböhmisches Sozialdemokratie, s. 186-187.

⁷⁹⁴ M. MELANOVÁ, *Liberec*, s. 208.

⁷⁹⁵ *Arbeiter Zeitung* 16. 6. 1893, s. 5.

V sále, v němž byla umístěna Lassalova busta a nad řečnickým pultem obraz „klasika národní ekonomie“ Karla Marxe s heslem „*Proletarier aller Länder vereinigt Euch!*“ (Proletáři všech zemí, spojte se!), se sešlo internacionální auditorium složené z Němců, Čechů, Poláků, Italů a Slovinců, nicméně samotné jednání probíhalo pouze v němčině a češtině. Z Liberce se sjezdu účastnili čtyři delegáti (Eduard Rieger, Josef Schiller, Josef Beranek/Beránek a Franz Roscher),⁷⁹⁶ z nichž E. Rieger referoval o oslavách 1. máje a Roscher se stal spolu s Josefem Steinerem referentem pro otázku všeobecného a rovného hlasovacího práva. Sjezd byl uzavřen zpěvem Písň práce v němčině a češtině.⁷⁹⁷

Pokud bychom na internacionální praxi usuzovali na základě *Freigeist*, je patrné, že neotiskl žádný příspěvek v češtině a ve svých prvních ročnících ani neinformoval o dění v československé sociální demokracii, pouze občas přinesl zmínky o založení místních českojazyčných spolků.⁷⁹⁸ Platí tedy hodnocení Marlis Sewering-Wollanek, že „Hainfeld neřekl, jak nakládat s národnostními problémy, pouze se distancoval od měšťanského nacionalismu“.⁷⁹⁹

Sociální demokraté na Liberecku se v řadě ohledů orientovali na druhou stranu zemské hranice. *Freigeist* informoval o dění v SPD a Německu poměrně často.⁸⁰⁰ K četbě byly doporučovány knihy a další periodika vycházející v Německu⁸⁰¹ a při příležitosti ukončení činnosti centrálního listu SPD *Sozialdemokrat* o něm psal jako o „orgánu sociální demokracie německého jazyka“.⁸⁰² Z toho lze usuzovat, že se liberečtí sociální demokraté mohli cítit jako součást širší německé strany, aniž by ovšem zastávali velkoněmeckou koncepci. Nicméně tento pocit musel být otupován a vyjadřován tak, aby jej cenzori nepovažovali za škodlivý. Proto v článku informujícím o dění v SPD jasně stálo, že „Německo je zemí cizí, s úplně jinými poměry a vztahy“, a stanovisko redakce jasně deklarovalo: „Žijeme v Rakousku, nikoliv v Německu“.⁸⁰³

Viditelnost sociálních demokratů se neomezovala jen na vlastní akce, svou existenci připomínali svým i protivníkům jako tomu bylo před volbami v roce 1893. Roscher

---

⁷⁹⁶ *Verhandlungen des zweiten österreichischen sozialdemokratischen Parteitag*, s. 183.

⁷⁹⁷ Der Partei Tag in Wien, *Freigeist* 9. 7. 1891.

⁷⁹⁸ J. BARNET, *Dělnické vzdělávací spolky*, s. 77 ann.

⁷⁹⁹ M. SEWERING-WOLLANER, *Die deutschböhmsche Sozialdemokratie*, s. 184-185.

⁸⁰⁰ Die Beschlüsse der internationalen Arbeiterschuttkonferenz, *Freigeist* 10. 4. 1890; Zum Berliner Arbeiterschuttkonferenz, *Freigeist* 24. 4. 1890; Programm-Entwurf der sozialdemokratischen Partei Deutschlands, *Freigeist* 23. 7. 1891; Der deutsche Parteitag in Erfurt, *Freigeist* 22. 10. a 12. 11. 1891; Die Flucht des Eisernen Kanzlers, *Freigeist* 27. 3. 1890; Sozial-politische Rundschau, *Freigeist* 27. 3. 1890; Zum 1. Mai 1890, *Freigeist* 28. 12. 1889.

⁸⁰¹ K „povznesení třídního vědomí dělníka a všeho lidu na vyšší stupeň vzdělanosti ekonomické i morální“ měly sloužit knihy z edice *Internationale Bibliothek* vydávané nakladatelstvím J. H. W. Dietz ze Stuttgartu i z *Berliner Arbeitersbibliothek*. Z časopisů byly doporučovány Kautského *Die Neue Zeit* a hamburský *Der Zeitgeist: Monatsheft für das soziale Leben der Gegenwart*. Srov. např. *Freigeist* 14. 11. 1890.

⁸⁰² Der "Sozialdemokrat", *Freigeist* 28. 8. 1890.

⁸⁰³ Zu den Vorgängen in der deutschen Sozialdemokratie, *Freigeist* 11. 9. 1890.

s Kiesewetrem se dostavili na předvolební schůzi pořádanou německými nacionalistickými kandidáty Karlem Schückerem, bývalým libereckým starostou, poslancem zemského sněmu Friedrichem Leglerem a Heinrichem Pradem. Veřejně oponovali jejich programu s odkazem na své internacionální přesvědčení a zkušenost: „Přihlásil se o slovo sociální demokrat Roscher, jenž pravil o sobě, že je rozený Liberečan, v Liberci že je vychován, celý svůj život že strávil v Liberci, jinak než německy, že neumí, však o nějakém utiskování Němců, neb že by liberečtí Čechové jim v ohledu národním nějak překáželi, o tom že pranic neví. To že je nepravda. — Druhý dělník, jménem Kiesewetter, prohlásil na to, že snahy poslanců mladočeských jsou německému lidu sympatičtější než chování se německých liberálů nacionalů dohromady. To ovšem zle popudilo pana Prada...“⁸⁰⁴

Nadále neochabovaly pokusy získat poslanecké křeslo, resp. alespoň pořádat volební shromáždění a agitovat za vlastní program, ačkoliv úspěch neočekával.⁸⁰⁵ Victor Adler opět usiloval o kandidaturu za volební okres Jablonec, kde v lednu 1893 proběhlo na tři desítky volebních shromáždění. Jeho projevy mu vynesly několik obvinění z rušení veřejného pořádku, pobuřování či urážky náboženství. Ta se neprokázala a soud jej v lednu zprostil obžaloby. Situace využily *Arbeiter Zeitung* i *Freigeist*, které společně vydaly tiskem záznam celého soudního procesu.⁸⁰⁶

Badeniho volebního reforma zřizující pátou všeobecnou kurii a rozšiřující právo na všechny muže starší 24 let pobývajících alespoň 6 měsíců v dané obci učinila Liberec ještě lukrativnějším obvodem pro kandidaturu. Jednalo se o vcelku rozpačitý výsledek první etapy v kolektivním úsilí o rozšíření volebního práva. Adler totiž odmítl ministerským předsedou Taaffem nabízené velkorysé rozšíření volebního práva, které svým rozsahem předčilo volební reformu předloženou Kazimirem Badenim.⁸⁰⁷ Na jeho zájmu kandidovat na severovýchodě Čech ve volbách do říšské rady roku 1897 to ale nic nezměnilo.⁸⁰⁸

Tentokrát však byla jeho kandidatura odmítnuta. Místo toho se místní volební komise v poměru 45:40 vyslovila ve prospěch Josefa Hannicha sídlícího v Kamenickém Šenově, což bylo interpretováno jako vítězství dělnické mozolnaté pěsti nad měšťanským intelektuálem a výraz převládajícího anti-intelektualismu severočeských dělníků. Hannich ve volbách roku

---

⁸⁰⁴ *Národní listy* 15. 6. 1893, s. 3.

⁸⁰⁵ Úspěch pokládal pravděpodobně pouze tehdy, pokud by bylo zavedeno přímé volební právo, srov. PETER SCHÖFFER, *Der Wahlrechtskampf der österreichischen Sozialdemokratie 1888/89-1897*, Stuttgart 1986, s. 107.

⁸⁰⁶ *Schwurgerichtsverhandlung gegen Dr. Victor Adler über die Anklage der Verbrechen der Störung der öffentlichen Ruhe, ... begangen durch Reden im Gablonzer Bezirke durchgeführt vor dem Reichenberger Schwurgerichte vom 17. bis 20. November 1893: (nach stenographischen Aufzeichnungen)*, Wien 1894.

⁸⁰⁷ J. GALANDAUER, *Sociální demokracie*, s. 84-85.

⁸⁰⁸ K účasti Adlera na předvolebních přípravách srov. Kreiskonferenz in Reichenberg, *Freigeist* 18. 6. 1896, s. 5.

1897 uspěl a získal mandát stejně Kiesewetter na Jablonecku,⁸⁰⁹ obecně ale zisk v páté kurie sice nebyl zdaleka všemi považován za dostatečný.⁸¹⁰

Situaci se dokonce svou intervencí snažil ve prospěch Adlera zvrátit dokonce i August Bebel, nicméně Adler se mezitím rozhodl kandidovat ve Vídni. Takto regionální organizace demonstrovala svou vlastní vůli a nezávislost na stranickém centru, které muselo respektovat a přizpůsobovat se mnohosti a komplexitě socio-ekonomických a politických vztahů v monarchii.⁸¹¹

Tento konflikt umožňuje přiblížit intelektuální profil sociálně demokratických předáků ze zakladatelské generace. Karel Kautský se k postupu severočeských socialistů vyjádřil nevybíravým způsobem: „V Berlíně jsem se dozvěděl, že Hannich kandiduje v Liberci a ty ve třetím vídeňském okrsku. To je jak hejskovské, tak idiotské. Kdyby to byl ještě protřelý demagog à la Schuhmeier, ale Hannich, ten už před deseti lety nestačil ani Brňákům, i když tehdy nebylo moc sil na výběr. Zdá se, že se dobří Liberečáci zatím moc nepozvedli nad úroveň hauptmannovských Tkalců.“⁸¹² V dopise Hugo Hellerovi pak označil Adlerovo propadnutí za podlé a hanebné a důkaz toho, že spolustraníci nemají dost uznání pro Adlera.⁸¹³

Proto se nelze divit, že Hannichova předcházející žádost Kautskému z července 1895, aby „dík Vašemu laskavému doporučení našel útočiště u některého z mnoha stranických listů v Německu“, se pravděpodobně nesetkala s pochopením. Hannich také vcelku bezelstně popsal svou situaci: „Víte přece, že provinční redaktoři v Rakousku jsou zvyklí vařit z vody a tedy víte také, že mé nároky by byly co nejskromnější.“⁸¹⁴ Situace sociálně demokratických žurnalistů se příliš nezměnila ani o desetiletí později, kdy „[p]očet redaktorů u jednotlivých našich novin byl tak malý, že tu nemohla být žádná specializace, každý musil „dělat do všeho““.⁸¹⁵

Hannich náležel ke generaci „starých Liberečáků“, na něž Kreibich vzpomínal jako na generaci, „která vymírala, nýbrž i druh lidí, jakých už nebude. Většina jich nepocházela z průmyslového dělnictva velkých závodů, nýbrž z malovýroby, z řemesla. ... Na druhé straně zůstalo téměř v každém z těchto starých liberečských soudruhů více nebo méně

---

⁸⁰⁹ R. KARPAŠ, *Velká kniha*, s. 253.

⁸¹⁰ J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 53; K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 41.

⁸¹¹ P. SCHÖFFER, *Der Wahlrechtskampf*, s. 577 ann.; W. MADERTHANER, *Die Organisationsstruktur*, s. 26-27.

⁸¹² „In Berlin erfuhr ich, dass in Reichenberg Hannich aufgestellt ist und Du in Wien im 3. Bezirk. das ist ebenso halunkehaft wie trottelfhaft. Wenns noch ein geriebener Demagoge à la Schuhmeier wäre, aber Hannich, der schon vor zehn Jahren nicht einmal den Brünnern mehr genügte, obwohl damals keine große Auswahl da war! Die guten Reichenberger scheinen sich noch nicht sehr hoch über das Niveau der G. Hauptmannschen Weber erhoben zu haben.“ VIKTOR ADLER et al., *Briefwechsel*, s. 221-222.

⁸¹³ *Tamtéž*, s. 226-227. V dalším dopise označil Hannicha za omezeného a nedostatečného, s. 229.

⁸¹⁴ K. KAUTSKY, *Karel Kautsky*, s. 142.

⁸¹⁵ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 105.

maloměšťáckého radikálně politického ducha. Někteří ve vyšším věku i trochu zešosáčteli, Jejich vzdělání a ideologie byly pestrou směsicí maloměšťácko-revoluční demokracie, lassalliánství, volnomyšlenkářského klerikalismu s dosti skromnou porcí marxismu. Jejich ateismus byl z velké části idealizováním přírody, ba až jsem žasl, jak málo, nebo vůbec nic neznali z Marxe nebo Engelse, které samozřejmě velmi uctívali.⁸¹⁶ Obdobný byl i pohled Josefa Strassera, podle něhož ve starých textilácích žil německý idealismus a více je zajímala otázka, jaké následky bude mít zkrácení pracovní doby spíše než způsob, jak jej dosáhnout. Ačkoliv vzdělávání nebylo nijak systematické, přeci jen se točilo kolem základních myšlenek socialismu.⁸¹⁷ Kautského pohrdání mohlo vůči Hannichovi mohlo mít tedy i kořeny i v této situaci a souviset s despektem k teoretickému ukotvení severočeských socialistů.

Kreibich tento stav nepřisoval principiální zpozdilosti, ale vysvětloval jej místními a dobovými podmínkami. Pomalejší postup industrializace ve sklářství či některých druzích textilnictví doplňovala i zkušenost represe sedmdesátých a osmdesátých let. Dělníci propuštění kvůli politické aktivitě si špatně nalézali práci – jako Josef Schiller – a museli měnit místa své působnosti, což stranickou organizaci oslabovalo. „Proto bylo často těžké vybrat vhodné pracovníky strany pro veřejnou činnost, a tak soudruzi dávali přednost živnostníkům, protože jsou prý ‚nezávislí‘.“ Dělníci byli rovněž vypovídáni z bytů, proto se „někteří soudruzi snažili mít vlastní domek.“⁸¹⁸ Stejně tak si Kreibichova matka Marie otevřela krám se smíšeným zbožím. Měl sloužit jako pojistka při případné ztrátě zaměstnání otce Ferdinanda, aktivního sociálního demokrata, a případně vytvořit rezervy pro Karlovo další studium.⁸¹⁹

Rozdílný charakter velkých průmyslových měst oproti industrializované oblasti severních Čech reflektovali i místní. Delegát za Hejnice Robert Köhler na stranickém sjezdu v roce 1894 kritizoval představu o nutné personální provázanosti odborů a strany. „Dělníci z provincií“ měli jinou zkušenost než „soudruzi z velkých měst“ a pokud by přijali perspektivu centra, vyloučili by ze svých řad mnoho zemědělců a živnostníků. V továrnách totiž hledali živobytí i malí vlastníci půdy, kteří politicky se sociální demokracií sympatizovali, ale

---

⁸¹⁶ *Tamtéž*, s. 145-146. Na jiném místě se Kreibich pro změnu vyjádřil takto: „Sám jsem osobně poznal tu starou generaci libereckých vedoucích sociálních demokratů, jejich zdlouhavost, těžkopádnost a tvrdohlavost...“ *Tamtéž*, s. 128.

⁸¹⁷ „Die Frage: Welche ökonomischen, hygienischen und sonstigen Wirkungen hat die Verkürzung der Arbeitszeit? Interessierte sie viel mehr, als die Frage: Was tun wir, um eine Verkürzung unserer Arbeitszeit durchzusetzen? Kurz, in ihnen lebte so recht, was man gemeinhin den deutschen Idealismus nennt. Sinnieren, studieren, diskutieren ging ihnen über alles. ... An eine systematische Bildungsarbeit war damals nicht zu denken. Wohl wurde über die Prinzipien des Sozialismus mehr gedacht, gelesen und gesprochen als in mancher späteren Phase der Bewegung.“ J.(OSEF) ST.(RASSER), Reichenberger Kreis, *Bildungsarbeit. Blätter für das Bildungswesen der deutschen Sozialdemokratie in Oesterreich* 4/1909-1910, s. 6; obdobně srov. JOSEF STRASSER, Reichenberg, *Der Kampf* 1908-1909, s. 569-573.

⁸¹⁸ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 34.

⁸¹⁹ *Tamtéž*, s. 38.

nevstupovali do odborů a bránily tak jejich „zdravému rozvoji“.⁸²⁰ Proto se spolu s dalšími libereckými delegáty Karlem Hermannem z Chrastavy, Adolfem Albrechtem a Karlem Schillerem z Liberce či Raimundem Trübeneckerem z Jablonce podepsali pod návrh získat zemědělce do stranických řad.⁸²¹

Tento profil se mohl podepsat i na jejich postojích vůči otázce volebního práva. Sjezdy 1894 a 1896 odhalily rozdílné postoje libereckých sociálních demokratů a naznačuje, jak názorově různorodý mohl být jeden lokální celek. Robert Köhler vystoupil proti návrhu spojit otázku volebního práva a osmihodinového pracovního dne a vyvolat k jejich dosažení generální stávkou s tím, že „dělníci z nejsevernějších Čech jsou připraveni pro něj vše obětovat, ale nyní by tato oběť byla zbytečná.“⁸²² Trübenecker upozornil, že podle něj jsou dělníci více pro osmihodinový pracovní den spíše než pro volební právo. V jablonecko-tanvaldském okrese nelze počítat s generální stávkou, neboť by byla proti zájmům vyhladovělých dělníků a pouze by potěšila jejich zaměstnavatele. Byl však ochoten respektovat stranickou linii a připsat rozhodující úlohu proletariátu velkých měst a v průběhu diskuse se nechat přesvědčit a obě otázky spolu nespojovat.⁸²³

Karl Schiller se naproti tomu obával, že ustoupení z generální stávkou by bylo chápáno i jako rezignace na volební právo.⁸²⁴ Generální stávka měla být připravena a v případě potřeby spuštěna na pokyn vedení strany. S podobným pragmaticko-oportunistickým řešením přišel i Kiesewetter snažící se usmířit revoluční teorii s evoluční praxí v rezoluci principiálně umožňující využít generální stávkou, ale nestanovující přesný moment, kdy by k ní mělo dojít. Osmihodinovou pracovní dobu nepovažoval za dosažitelnou a z toho důvodu neměl za rozumné obě otázky spojovat. Ve svém vystoupení zároveň osočil Roschera, který rozhodně podporoval Adlerovo reformistické stanovisko a generální stávkou považoval na poslední možný prostředek pro dosažení cílů stranického programu. Vysloužil si proto výtku, že nereprezentuje severočeské dělnictvo, nýbrž jen stanovisko zemského zastupitelstva.⁸²⁵ Ironicky dodával, že pokud je hnutí natolik silné, že může uspořádat generální stávkou, mělo by požadovat mnohem více. Odbory však dosud zůstávají spíše pozadu, byť by se měly stát základem budoucí masové

---

⁸²⁰ *Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Brünn*, s. 16.

⁸²¹ *Verhandlungen des vierten*, s. 115, 152; Ve *Freigeist* byl tento názor obhajován např. v článku *Die soziale Frage in ihrer Beziehung zur Landwirtschaft II*, *Freigeist* 24. 6. 1890, s. 2.

⁸²² *Verhandlungen des vierten*, s. 60.

⁸²³ *Verhandlungen des fünften*, s. 66, 97-98.

⁸²⁴ *Tamtéž*, s. 94.

⁸²⁵ *Tamtéž*, s. 95-96; To, že členstvo textilních odborů skutečně mohlo smýšlet jinak, naznačuje vystoupení odborového sekretáře pro Liberecko Antona Schäfera na prvním odborovém kongresu (1893), viz E. STRAUSS, *Geschichte*, Bd. 2, s. 26-29. Roscher sám na sjezdu v roce 1892 prohlásil, že se sociální demokraté v Čechách nenechají ovlivňovat Vídní, viz *Verhandlungen des dritten*, s. 134.

organizace, neboť pouze ty momentálně existují bez větší šikany ze strany úřadů.⁸²⁶ Jediný Albrecht nevěřil v sílu rezolucí a petic a žádal akci v podobě generální stávký.⁸²⁷ Těsně před hlasováním o rezolucích vystoupil ještě Schiller s tím, severní Čechy v první řadě podporují návrh Kiesewetterovy rezoluce a staví se proti návrhu Adlerově.⁸²⁸

Z dnešního pohledu se sice rozdíl mezi oběma stanovisky může jevit jako marginální, ale ukazuje rozdílnost představ nejen mezi socialisty či redaktory *Freigeist*, ale i uvnitř textilních odborů, vždyť Kiesewetter jim předsedal před Roscherem.⁸²⁹ Zatímco se Adler a odbory snažily generální stávku odsunout do pozice nejméně žádoucího řešení, většina libereckých byla pro přípravu generální stávký, byť její vyhlášení se mělo odvíjet od pokynu stranického vedení k jejímu spuštění.

Výměna názorů dokládá Kreibichova slova o radikálně politickém duchu zdejších socialistů. Ve vstupu do parlamentní arény přivlastnění veřejných fór spatřovali smysl a to i za cenu využití generální stávký, tedy prostředku považovaného v té době za nejradiálnější. Naproti tomu Josef Schiller z pozice „skutečného“ radikála odmítal boj za všeobecné volební právo jakožto reformistickou vějičku. Kvůli názorovým neshodám se svými kolegy – ale i kvůli problémům s alkoholem, o jejichž příčinách se vedla debata – opustil nejprve redakci *Freigeist* a v roce 1896 dokonce i Rakousko. Zemřel následujícího roku ve Spojených státech amerických.⁸³⁰ Racionalita zvítězila nad emocemi, uměřenost nad extrémem. Hodnotový řad, pracně konsolidovaný po rozháraných osmdesátých letech, musel být zachován. Řád, který můžeme implicitně považovat za genderovaný. Svěhlavost a distanc vůči vídeňskému centru však zůstala.

5.3. Pokus o vytvoření ženského odborového hnutí v Jizerských horách

Jizerské hory „leží tiše a opuštěně v úkrytu jako fialky ... kopce nejsou lysé jako v impozantních Alpách, ale jsou pokryty svěžími, věčně zelenými jehličnatými lesy ... každé místo je do jisté míry vzdušnými lázněmi...“⁸³¹ Pomyslný ráj to byl vskutku jen na pohled. Za krásou viditelnou pro turisty se rozprostíraly nouze a bída domáckých dělníků. Těmito slovy otevřel Robert

---

⁸²⁶ „Es wäre lächerlich, wenn wir denn Generalstreik für das Wahlrecht machen wollten. Sind wir so stark, dann werden noch einige andere Kleinigkeiten unseres Programms auch darankommen.“ *Tamtéž*, s. 90 a 115.

⁸²⁷ *Tamtéž*, s. 89; V prvních číslech najdeme názor opačný, označující generální stávku za utopii. Byl ale explicitně propojený se strategií maximální zákonnosti a deklarací reformistické pojetí, v němž je úspěchů dosahováno „krok po kroku“, Zum 1. Mai 1890, *Freigeist* 12. 12. 1889, s. 2.

⁸²⁸ *Tamtéž*, s. 104.

⁸²⁹ SOKAL, fond Archiv města Liberce, presidiální spisy, sign. 244, ev. j. 83.

⁸³⁰ P. REIMAN, *Schiller Seff*, s. 63-73.

⁸³¹ Die Lage des Glasarbeiterinnen im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 3. 1895, s. 1-2.

Preussler líčení o postavení sklářek v Jizerských horách v *Arbeiterinnen Zeitung*. Preussler pocházel z Antonínova, dnes součásti Josefova Dolu, a vyučil se foukačem skla. Brzy se stal aktivním v dělnickém vzdělávacím spolku, v roce 1890 začal v Liberci vydávat časopis *Glasarbeiter*, který byl již následujícího roku zakázán. Posléze začal přispívat do *Arbeiter Zeitung*, což ho v roce 1901 přivedlo do Vídně a následně do Salcburku.⁸³² Nejen o bídných poměrech v Jizerských horách hovořil i na mezinárodním sklářském kongresu v Berlíně.⁸³³

Ve sklářství podle Preusslerových údajů pracovalo téměř 18 000 dělníků v převážně německém jabloneckém a jilemnickém okrese a dalších 8 000 v českém okrese jižně od Jablonce. V německých okresech ženy tvořily polovinu pracovní síly: z 17 748 dělníků bylo dospělých žen 5 726, 2500 mladších 18 let a dalších 1000 mladších 14 let. Některá odvětví zůstávala převážně mužská jako výroba flakonů (*Flaconbranche*), broušení křišťálu a černého skla, z nichž se vyráběly lustry, kalamáře, bižuterie v podobě knoflíků, skleněných polodrahokamů či dekorace na klobouky (*Hutschmuckartikel*). Ženy vykonávaly hlavně pomocné práce: převážely skleněné tabule, dohlížely na leštění, lemování a hranování. Nejvíce se jich zabývalo tzv. perličkářstvím, tj. výrobou skleněných perel, nejméně výrobou lustrových ozdob. Ve velkých továrnách, kde panovaly lepší podmínky, tvořily „jen“ třetinu pracovníků. Jejich doménou byla domácká práce nebo práce v menších a malých podnicích, které nespadaly do působnosti živnostenské inspekce.

Práce se sklem byla bolestivá, při broušení se brusířům a brusírkám na ruku dělaly neustále malé krvavé potůčky. Nejrizikovější byla práce leštiče, při níž vdechování skelného prachu rychle ničilo dýchací cesty, zejména v prostorech, v nichž chyběla jakákoliv ventilace. Topení (v kamnech na uhlí) i osvětlení (petrolejkami) bylo v dílnách primitivní, na hygienu a úklid se příliš nehledělo. Čistit dílnu musely dělnice jednou za 8-14 dní a to bezplatně. Pracovní doba byla 11 hodin, v průměru si vydělaly 3. zl. týdně. Špatné výdělnky šly ruku v ruce s nedostatečnou výživou. Těhotné pracovaly až do porodu a do dílen se brzy poté vracely i se svými dětmi v kojeneckém věku, což mělo za následek „hrůznou skutečnost“ uváděnou Preusslerem, že se sklářské dělnice průměrně dožívaly 25 let.

Nejlépe placené bývaly dělnice podílející se na výrobě bižuterie (tmelení, kytování), ale jejich práce podléhala více sezónním výkyvům a pracovní doba nebyla regulována. Práce však byla lehká a zdraví neškodlivá. Dělnice v továrně si přišly na 3 zl., domácké dělnice na 2 zl. 20. kr. týdně. V domáckých dílnách se oproti tomu pracovalo i 14 až 16 hodin. Výše mezd byla

⁸³² Preussler Robert, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Band 8, Wien 1983, s. 271-272, dostupné z https://www.biographien.ac.at/oebl_8/272.pdf (poslední náhled 22. 03. 2020).

⁸³³ ROBERT PREUSSLER, *Bericht an den Internationalen Glasarbeiter-Congreß 1898 in Berlin über die Lohn- und Arbeitsverhältnisse und über die Organisation der Glasarbeiter Oesterreichs*, Wien 1898.

různorodá a kolísavá, lišila se dle zadavatele i druhu zboží. Skláři se po dvaceti a třiceti osobách tísnili v prašných prostorech. Lépe na tom podle Preusslera byly dělnice v českých okresech. Jejich mzdy byly sice ještě nižší, ale oproti dělnicím z hor se méně věnovaly samotnému broušení a více pracovaly na poli a staraly se o hospodářství.

Další dělnice pracovaly ve službách, v prodejnách a exportních formách. Náplň jejich činnosti měla různorodý charakter, ale obvykle byla časově náročná – i zde se pracovalo alespoň 14 hodin, k čemuž bylo třeba připočítat neplacený úklid. Mzda byla podle Preusslerova svědectví různorodá, neboť se odvíjela od laskavosti nadřízených a zaměstnavatelů.⁸³⁴

Zavádění nových sekacích strojů od roku 1887 vyvolalo pokles cen v perličkářství, v němž podle o dva roky starších údajů v obvodu liberecké OŽK pracovalo téměř 14 000 osob. Dělníci na to reagovali neúspěšnou snahou vytvořit společenstvo, které by stanovilo tzv. normální ceny a stabilizovalo příjem, který by neklesal pod existenční minimum. Když se situace nelepšila, vydali se dělníci ze Zásady protestovat před Breitovu továrnu v Lučanech, do níž vnikli a zdemolovali ji spolu s dvěma faktorskými dílnami a následně i vilou podnikatele Breita. Aktivně se na nepokoji podílelo zhruba 50 až 60 osob, ale dav byl početnější. Ze Zásady do Lučan vyrazila stovka dělníků a další se k nim připojili po cestě. Dav se však rozplynul dříve, než k večeru dorazilo vojsko. V následujícím soudním procesu padlo osm desítek trestů, z toho pět pro ženy – tři vdovy, jednu vdanou a jednu svobodnou ženu ve výši od dvou týdnů po několik měsíců.⁸³⁵

V důsledku pozdvižky uspořádal okresní hejtman Friedrich Stadler von Wolfersgrün anketu o příčinách bídy sklářů, jež vyústila v naplnění požadavků dělníků: byla sjednána minimální mzda, zakázán prodej sklářského odpadu a obce předepsaly opatření k odstranění zdraví škodlivých zařízení na pracovišti. Po dvou letech ale dohoda pozbyla platnosti, neboť ji zemské místodržitelství shledalo kvůli stanovení minimální mzdy za nezákonnou. To mělo podle Preusslera za následek návrat nouze a anarchie a vyvolání další stávký.⁸³⁶

Hnutí za minimální mzdu ve sklářských hutích vyústilo v založení sklářských odborů v roce 1889, které se o rok později připojily k čerstvě založené celorakouské organizaci. Odbory však nepřežily první hospodářskou krizi, nebyly schopné vyplatit svým členům podporu a ti je opustili a přestali věřit ve smysluplnost kolektivního hájení zájmů. Z 2000 členů jich

---

⁸³⁴ Die Lage des Glasarbeiterinnen im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 3. 1895, s. 1-2; 5. 4. 1895, s. 2-3; 6. 6. 1895, s. 3-5.

⁸³⁵ PETR NOVÝ, *Soumrak perličkového kraje: vyprávění o skleněné bižuterii, osudech sklářů, sekacích strojích a Lučanské pozdvižce z 29. ledna 1890*, Liberec 2011, s. 17-95.

⁸³⁶ R. PREUSSLER, *Bericht an den Internationalen Glasarbeiter-Congreß*, s. 11-12; Ke stávce srov. *Volksfreund* 23. 3. 1893, s. 6.

zůstalo 300.⁸³⁷ Do odborů již tehdy vstupovaly i ženy, například Aurelie Rothová z Desné se svou matkou byly údajně mezi prvními členy zdejší skupiny čítající 350 členů.⁸³⁸

Ke konci devadesátých let se odbory (*Der Zentralverband der österreichischen Glasarbeiter*) se sídlem v Tanvaldu dostaly do lepší kondice. Celkem v nich ale byla organizována pouze malá část dělnictva, budeme-li věřit Preusslerovým číslům, pak asi desetina. Celkem sdružovaly 3150 sklářů, z toho 1300 ve Cvikově, 30 v Desné a 1720 na Jablonecku, kde zahrnovaly čtyři profesní odvětví (tabulové sklo, lahve a flakony, duté sklo – perličky a galanterie) a 42 místních skupin. Nedisponovaly žádným majetkem, neboť vše – celkem 150 000 zl. – byl vyplacen prostřednictvím fondu pro ztrátu zaměstnání a stávkového fondu.⁸³⁹ S největší pravděpodobností se jednalo o tovární dělníky, neboť zakládání odborů v domácí výrobě bylo téměř nemožné kvůli absenci regulačního rámce a prostorové roztržitosti, jež znesnadňovala komunikaci a kooperaci.⁸⁴⁰

Na Preusslerův článek navázala další rok schůze v Desné 29. března 1896 zaměřená na otázku organizace žen. Promluvili na ní redaktor *Gebirgsbote* a pozdější poslanec Josef Barth a klíčová postava odborového hnutí na Jablonecku a Tanvaldsku Anton Häckel,⁸⁴¹ jehož iniciály byla i zpráva v *Arbeiterinnen Zeitung* podepsána. Program schůze předznamenal řadu dalších schůzí, jejichž subjektem a publikem byly dělnice. Schůze byla stejně jako ty organizované libereckým ženským dělnickým vzdělávacím spolkem zaměřena na získání základního povědomí o situaci žen, dělnickém hnutí a vysvětlení důležitosti a přínosnosti odborové a stranické organizace. Cílem bylo získat ženy, aby po boku mužů bojovaly za lepší budoucnost. Diskurs rovnosti a zrovnoprávnění byl formulován jasně a jednoduše. Proto byla potřeba, aby se ženy zapojily do organizace prakticky a schůzi uzavřela volba dvou důvěrníc a zpěv *Písně práce*.⁸⁴²

Podobně probíhala i další schůze v úterý 14. července 1896, ovšem s tím rozdílem, že svolavatelkou byla již jedna z důvěrníc, a dostavily i textilní dělnice z Desné a okolí. Referoval opět Barth, tentokrát o vzdělávání dělnické třídy obecně a ženy zvláště, jeho společenském zanedbávání a kapitalismu, který omezuje duševní obzor. Proto v osvětovém duchu burcoval přítomné, aby vstupovaly do odborů a pilně četly dělnickou literaturu. Na schůzi byl jednomyslně odsouhlasen návrh zvolit důvěrnici zodpovědnou za agitaci. Finanční prostředky

---

⁸³⁷ *Tamtéž*, s. 15-16.

⁸³⁸ AURELIA ROTH, *Eine Glasschleiferin*, in. A. Popp, Gedenkbuch, s. 58.

⁸³⁹ *Tamtéž*, s. 18-19.

⁸⁴⁰ Die Lage des Glasarbeiterinnen im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 6. 1895, s. 3-5.

⁸⁴¹ V Häckelově případě se držím této formy přepisu jeho jména, byť se jeho jméno objevovalo v řadě variant (Häckl, Häkl).

⁸⁴² Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 1. 5. 1896, s. 6.

na její činnost a příspěvky na tiskový fond měly být získány pořádáním dělnických věnečků a uspořádáním výletu, za tímto účelem byl zvolen i zvláštní výbor. Ve spojitosti se schůzí se rovněž poprvé objevuje jméno Aurelie Rothové, která byla zvolena zapisovatelkou a zprávu se schůze zakončila apelem na svatou povinnost ženy podporovat a povzbuzovat muže v boji proti kapitálu. Ve svých nárocích byla ve srovnání s Barthem umírněnější, ale zároveň jasně poukazovala na větší míru vykořisťování a bezprávnosti žen, v níž viděla mobilizující faktor a důvod pro aktivitu.⁸⁴³ Ta však brzy zase utichla, během roku 1897 se uskutečnila pouze jediná schůze.⁸⁴⁴

Aktivizaci přineslo až usprádaní první ženské sociálně demokratické konference (*Frauenreichskonferenz*) roku 1898. Konferenci svolala Aurelie Rothová, která se nakonec stala také delegátkou a byla druhou účastnicí za Liberecko spolu se Sponerovou. Účast na schůzi však byla „kvůli lhostejnosti“ nízká. Pozvánky byly rozeslány na řadu míst, ale místní konference ve Smržovce se účastnily jen dělnice z Desné, Mariánské Hory u Albrechtic (Marienberg), Lučan nad Nisou a Polubného. O významu vídeňské konference promluvil Anton Häckel, který zdůraznil, že konference žen se pohybuje v rámci závěrů stranického i odborového sjezdu, nemůže působit nepříznivě a jejím obesláním mohou dělnice stejně jako sociálně demokratické hnutí jen získat.⁸⁴⁵ Tato informace poněkud relativizuje líčení první *Frauenreichskonferenz* jakožto vzdoropodniku vůči stranické nepřízni mužů vůči zastoupení žen ve straně. Ukazuje, že jednalo o perspektivu vídeňského centra, do „provincie“ se již tyto konflikty přenést nemusely a snaha o podporu zapojení žen mohla dojít pochopení.

Rothová však do dění na vídeňské konferenci nijak aktivně nezasahovala, její návštěvu odstonala a skončila v nemocnici v Desné. *Arbeiterinnen Zeitung* proto žádaly soudružky z Jizerských hor, aby ji s ohledem na její nemoc nekontaktovaly a nežádaly si ji jako zpravodajku pro své schůze a místo toho raději vycházely z publikovaných článků.⁸⁴⁶ Ačkoliv Rothová kvůli indispozici nemohla referovat, hlásily *Arbeiterinnen Zeitung*, že „organizace dělnic v provincii kráčí rázně kupředu“. Ženská konference podnítila zájem na řadě míst.

Z Vídně na agitační cestu do severovýchodních Čech vyrazila Lotte Glasová-Pohlová. V průběhu srpna přednášela na dobře navštívených schůzích v Tanvaldu, Jablonci n. Nisou, Maxově, Rychnově u Jablonce a dalších místech.⁸⁴⁷ *Arbeiterinnen Zeitung* pozitivně hodnotily

---

⁸⁴³ *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 8. 1896, s. 5.

⁸⁴⁴ *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 6. 1897, č. 11, s. 6.

⁸⁴⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 4. 1898, s. 5-6.

⁸⁴⁶ *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 5. 1898, s. 6.

⁸⁴⁷ O dobré návštěvnosti svědčí mj. i zprávy otištěné v *Reichenberger Zeitung*. Pro schůzi v Horním Starém Městě viz *Reichenberger Zeitung*, 9. 8. 1898, s. 2, na schůzi v Tanvaldu mělo být přítomno 500-600 osob, z toho hodně žen („Der Saal war bis auf letzte Plätze gefüllt und dürften von 500 bis 600 Personen, herunter viele Frauen, anwesend gewesen seien.“), *Reichenberger Zeitung*, 13. 8. 1898, s. 3.

vysokou účast na shromážděních, jež měla být důkazem, že dělnice začínaly uznávat potřebu společného boje po boku dělníků.⁸⁴⁸ Zamlčely však fakt, že spolu s Lotte Glas-Pohlovou na některých schůzích řečnil i pozdější poslanec za Jablonec Josef Barth,⁸⁴⁹ čímž přikrašlovaly skutečnost a zvyrazňovaly autonomii ženské větve německé sociální demokracie.

Čtyři ze schůzí byly rozpuštěny kvůli „štvavým vývodům“ ohledně špatných bytových a životních poměrů dělnictva a prudkým výpadům vůči nacionalům. Ti se přihlásili o slovo během schůzí v Horním Starém Městě (dnes Trutnov) i v Jablonci. V Horním Starém Městě došlo ke konfliktu s dr. Weissem, integrálním (jazykem sociální demokracie radikálním) nacionalistou, schůzi však ukončil policejní komisař. Stalo se tak kvůli výroku Glasové o mlčení nacionalistů o obětech stanného práva, čímž narážela na prosincové střety v pražských ulicích po vydání Badeniho jazykových nařízení. Podle přítomného komisaře se tím dopustila schvalování haličských poměrů, což byla jen nepokrytá narážka na bývalého předsedu vlády.⁸⁵⁰

V Jablonci nacionalisté zase začali zpívat *Wacht am Rhein*, což podnítilo vládního komisaře k rozpuštění shromáždění. Konflikty mezi sociálními demokraty a nacionalisty však nebyly spojeny pouze s touto návštěvou, ale stávaly se běžným jevem, který doprovázel vznik národně socialistického politického proudu, zmíněný již v předešlé kapitole.⁸⁵¹ Obdobně bylo ve stejné době rozpuštěno i shromáždění v Ruprechticích, na kterém měl promluvit poslanec Kiesewetter. Přestože bylo silně navštíveno německými nacionalisty, k rozpuštění stačila procesní chyba, které využil přítomný komisař.⁸⁵² Nelze tedy usuzovat na zvýšenou pozornost německých nacionalistů vůči řečníci a vídeňské agitátorce, tj. na genderování třídy, neboť mnohem větším problémem pro ně představovala „beznárodnost“ sociální demokracie, resp. její deklarativní internacionalismus, který však sami sociální demokraté nepovažovali za anacionalismus, nýbrž za vyšší stupeň lásky k vlasti (*Vaterlandliebe*) uznávající plnohodnotnost všech lidí.⁸⁵³ *Arbeiterinnen Zeitung* však ve svém líčení využívaly genderových atributů při reprezentaci německého nacionalismus. Vykreslovaly je jako majitele „pivního rozumu“, který stačí pouze k nadávání a považuje děláni nejnudnějších vtipů o ženě za „germánskou ctnost“.⁸⁵⁴

---

⁸⁴⁸ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 9. 1898, s. 6-7.

⁸⁴⁹ Eine sozialdemokratische Versammlung, *Arbeiter Zeitung* 3. 8. 1898, s. 2.; Tannwald – Schumburg, *Reichenberger Zeitung* 9. 8. 1898, s. 2.

⁸⁵⁰ Eine sozialdemokratische Versammlung wegen eines Angriffes auf die Deutschnationalen aufgelöst, *Arbeiter Zeitung* 3. 8. 1898, s. 2; ADÉLA SYROVÁTKOVÁ, *Němčina a čeština v jazykově politickém konfliktu. Srovnávací analýza diskurzu Badeniho jazykových nařízení z roku 1897*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzy Karlovy, Praha 2007, s. 150-151.

⁸⁵¹ Zur Gründung des Deutschsvölkischen Arbeiterbundes, *Gablonzer Anzeiger* 18. 8. 1898, s. 1.

⁸⁵² *Gablonzer Anzeiger*, 14. 8. 1898, s. 6.

⁸⁵³ Internationalismus, *Freigeist* 6. 1. 1898, s. 1-2.

⁸⁵⁴ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 9. 1898, s. 6-7.

V libereckém a frýdlantském okrese bylo na přelomu srpna a září uspořádáno dalších 12 shromáždění. Tři z nich byly zakázány, neboť nebyly ohlášeny více než 72 hodin dopředu. Referovala na nich opět Anna Boscheková, jediná ženská zástupkyně v rakouské odborové komisi. Dojem zdárného rozvoje ženské organizace však nabourává skutečnost, že další zpráva z Liberecka byla v *Arbeiterinnen Zeitung* uveřejněna až téměř po roce. Na schůzi hovořil o vzniku tuberkulózy dr. Hausdorf z Desné-Potočné, Philipp Bienert z Liberce a Anton Häckel. Na závěr schůze byla přijata rezoluce požadující zlepšení poměrů v dílnách, zejména dodržování pracovní doby, jejich denního úklidu, zákaz pití alkoholu a plivání (krve) na zem. Schůzi kladoucí si za cíl zlepšení poměrů ve sklářských dílnách svolala opět Aurelie Rothová. Ačkoliv agitační cesty byly důležité pro sdílení příkladů dobré praxe, pro vytváření (po)vědomí specifické veřejnosti a sdílení prožitku kolektivní identity, rozhodující byla personální kapacita na daném místě v podobě osoby, která byla ochotná se organizace ujmout. Této role se bezpochyby ujala právě ona.⁸⁵⁵

Na schůzi 15. června 1899 došlo k založení ženské sekce sklářské odborové organizace, jež si zvolila šestnáctičlenný výbor a z něho vedení sekce. Předsedkyní byla zvolena Marie Padotzkeová, Aurelie Rothová měla pro členky vést debatní hodiny, aby další dělnice a členky odborů mohly agitovat.⁸⁵⁶ Z Desné se začala aktivita šířit do okolních obcí a již 23. června byla uspořádána konference sklářských dělnic jablonecko-tanvaldského okresu v hostinci Heinricha Simma v Albrechticích. Účastnily se jí zástupně z řady okolních obcí.⁸⁵⁷

Setkání zahájila Rothová, ale hlavního slova se ujali Anton Schäfer a Häckel. Připustili, že zapojení dělnic do stranické organizace je problematické v mnoha obcích. Rothová spatřovala hlavní výzvu v konkurenci německých nacionálů. Že se nejednalo o specificky genderovaný problém dokládá, že členky zdejší místní sekce budou pozvány na shromáždění lidu s tématem „Sociálně demokraticky nebo národně německy“.⁸⁵⁸ Schäfer považoval za nutné dát úsilí žen jasný organizační tvar. Pro ustanovení ženské sekce v jednotlivých místních skupinách měl být zvolen akční výbor, který vypracuje agitační strategii. Akční výbor měl podporovat odborové důvěrníky v jednotlivých odvětvích v jejich práci a ti se zase měli účastnit jeho jednání. Jakožto odborový předák viděl roli žen obdobně jako stranické vedení. Považoval za důležité, aby ženské sekce vznikly ve všech místních odborových skupinách, vytvořily tří až pětičlenný výbor a čas od času svolaly samostatné jednání sekce. Předsedkyně výboru ženské

⁸⁵⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 6. 1899, s. 4-5.

⁸⁵⁶ *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 7. 1899, s. 6.

⁸⁵⁷ Konkrétně z Albrechtic, Mariánské Hory, Antonínova, Polubného, Desné-Pustin, Tanvaldu, Smržovky, Lučan u Jablonce n. Nisou, Jablonce n. Nisou, Karlova (dnes součást Josefova Dolu) a Jiretína pod Bukovou, *Tamtéž*.

⁸⁵⁸ *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 11. 1899, č. 22, s. 6.

sekce se měla účastnit všech sekčních jednání, podílet se na práci odborové organizace jako celku a konečně spolupracovat se samotným akčním výborem sekce a provádět jeho usnesení. O nesamozřejmosti ženské autonomie svědčil i Schäferův požadavek, aby ženské sekce do svého vedení volily ženy.⁸⁵⁹

Navržený způsob organizace začal být realizován v průběhu letních měsíců. „Horlivá práce“ probíhala na založení ženské sekce mezi sklárkami a perličkářkami v Desné. Právě zde se nacházelo pomyslné gravitační centrum snah o aktivizaci žen v rámci odborů. Rothová se zúčastnila o organizační konference v Liberci. Vyrazila dokonce i na srpnové zasedání *Frauen-Reichskomitee* do Vídně, kde si stěžovala, že hnutí dělnic v Jizerských horách není dostatečně podporováno.⁸⁶⁰ Další sekce vznikly ve všech místech zastoupených na konferenci v Albrechticích s výjimkou Smržovky, nad jejich rámec přibyla sekce v Josefově Dole. Sekce byly nejspíše organizovány podle odvětví. Často se jednalo o perličkářky (v Mariánské Hoře a Josefově Dole), v jednom místě mohly tedy existovat i dvě sekce jako v Albrechticích, kde ženskou sekci založily perličkářky i brusičky krystalerie. Nebylo to však pravidlo, v sousední Karlově utvořily společnou sekci.

Na většině schůzí referovala Rothová, která zároveň zastávala funkci dopisovatelky desenské sekce, případně v pár případech její předsedkyně Marie Lorenzová, v polovině případů je doplňoval zástupce místních odborů. Po nich byl otevřen prostor otázkám a diskusi, jen výjimečně se mělo stát, aby žádné nepadly. Když nebyl k dispozici, kdo by referoval, bylo na programu schůze předčítání textů, např. o alkoholismu či dnes neznámých autorek jako byly Marie Fösterová či Bertha Schierová, o nichž se následně diskutovalo.⁸⁶¹

Předmětem schůzí – pokud se o nich dochovala informace – byla ženská otázka, bezprávnost žen a potřeba odborového sdružování se. Rothová patrně jako jediná ze zdejších dělnic byla schopná témata zasazovat do širších kontextů: přednášela o vývoji ženské práce, srovnávala ji s minulostí a historicky vysvětlovala, jak se ženy staly objektem vykořisťování.⁸⁶² Témata ilustrovala na každodenních zkušenostech, konec prosince byl příležitostí vysvětlit rozdíl mezi Vánoci proletářských a bohatých dětí.⁸⁶³ Ženský proletariát se prostřednictvím zapojení do odborů (a tím i sociálně demokratického hnutí) měl pozvednout z duchovní poroby a bojovat za svá politická práva a důstojnou lidskou existenci. Jen myslící a třídně uvědomělé

---

⁸⁵⁹ *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 7. 1899, s. 6.

⁸⁶⁰ *Frauen-Reichskomitee*, *Arbeiterinnen Zeitung* 29. 9. 1899, č. 18, s. 6 a *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 10. 1899, č. 19, s. 4-5.

⁸⁶¹ *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 1. 1900, č. 2, s. 6; *Arbeiterinnen Zeitung* 1. 3. 1900, č. 5, s. 5-6; Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 4. 1900, č. 7, s. 5; *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 5. 1900, č. 9, s. 6.

⁸⁶² Aus dem Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 9. 1899, č. 17, s. 5-6; Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 10. 1899, č. 19, s. 5.

⁸⁶³ *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 1. 1900, č. 2, s. 6.

dělnice mohly hájit svá práva.⁸⁶⁴ Účastnice schůzí také vzdělávala v základních odborově-politických tématech, jako byly stávky, a vyzývala k bojovnosti. O jejich praktickém uplatnění se však *Arbeiterinnen Zeitung* nezmiňovaly na rozdíl od textilních dělnic, které se zapojily do stávek za desetihodinový pracovní den,⁸⁶⁵ který v Liberci zavedla jak Liebigova textilka, tak dalších více než 60 textilních továren.⁸⁶⁶

Do Desné a dalších míst občas jako řečnice zavítala i Marie Sponerová, což svědčí o její osobní angažovanosti i po rozpuštění libereckého vzdělávacího spolku.⁸⁶⁷ V Tanvaldu líčila postavení ženy od starověku do současnosti, uznání se jí dostalo za formu, tedy „vřelý, do srdce pronikající způsob přednesu“. Sklářům a sklářkám v Desné přednášela o „kapitalistickém výrobní způsobu“, který ženu mění v „bezduchou otrokyni mzdy“ (*willenlose Lohnsklavin*). Kritika levnější práce spojená se zaváděním strojové výroby ale nutně neústila v kritiku techniky. Soudružka Vaterová z Albrechtic přednášela na začátku března roku 1900 o strojích jakožto ulehčení pro lid (*eine Vorlesung über die Maschinen als Erleichterung für das Volk*).⁸⁶⁸

Sponerová reprodukovala diskurs asymetrie genderových vztahů. Opakovala obavy, že dělnice jsou terčem klerikální propagandy, neboť jsou snadněji ovlivnitelné než osvícení muži (*aufgeklärten Männer*). Ženy vnímala jako objekt sociálně demokratického vzdělávacího projektu, který měl teprve umožnit zapojení žen do společenského života.⁸⁶⁹ Ale i ona uměla přitvrdit své rétorice a vyzývala ženy do boje jako jediné cestě k vítězství, byť není zřejmé, čeho se měl boj týkat, nebo zda se jednalo jen o mobilizační apel a využití vágní rétoriky třídního boje.⁸⁷⁰

Je možné, že rozdílný pohled na způsob ženské emancipace lze připsat pohledu na emancipaci dělnictva obecně a soupeření mezi primátem odborů a vzdělání v sociální demokracii na přelomu století. Zároveň je třeba mít na paměti, že zprávy otiskované v *Arbeiterinnen Zeitung* obsahovaly témata a informace o průběhu schůze. Shrnutí argumentací dostalo prostor spíše výjimečně, neboť řečnice a řečníci – a to je dedukce – je mohly čerpat právě z periodik – nejspíše *Arbeiterinnen Zeitung* samých, příp. německé *Die Gleichheit* vydávané Clarou Zetkinovou. Mezi články a příspěvky zveřejňovaných v *Arbeiterinnen Zeitung* však nepanovala jednoznačná názorová shoda, proto bylo možné z nich čerpané informace přizpůsobovat místním potřebám a individuálním přesvědčením. Na druhou stranu

---

⁸⁶⁴ Arbeiterinnenbewegung im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 4. 1900, č. 7, s. 5.

⁸⁶⁵ Der Zehnstundentag der Textilarbeiterinnen, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 1. 1900, č. 2, s. 1-2.

⁸⁶⁶ Všelicos, *Ženský list* 13. 11. 1899, č. 21, s. 168.

⁸⁶⁷ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 11. 1900, č. 22, s. 6.

⁸⁶⁸ Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 4. 1900, č. 7, s. 5.

⁸⁶⁹ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 2. 1900, č. 4, s. 6.

⁸⁷⁰ Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 4. 1900, č. 7, s. 5.

Sponerová nebyla se svým pohledem osamocená. Podobně vysvětlovala Anna Ernstová z Jablonce nad Nisou na schůzi v Lučanech nad Nisou přítomným ženám, že až jako vzdělané (*aufgeklärt*) nebudou rušit snahy mužů.⁸⁷¹

Ve stejném duchu vystupovali i referenti ze zdejších místních skupin sklářských odborů. Ženám připomínali, že jsou poddajnější a jejich práce méně honorovaná než ta mužská. Nevyčleňovali je však již ze světa práce, žádali po nich „jen“ vstup do odborů, který spojovali s emancipačním nárokem požadavku dobytí práva účasti ve veřejném životě, tedy patrně volebního práva a vstupu do politických spolků.⁸⁷² Häckel přednášel o stejných tématech jako Rothová: o hospodářském tlaku a politické bezprávnosti žen a nutnosti zkrácení pracovní doby, ale i o volné láce a buržoazním manželství.⁸⁷³

Sociální demokracie se tak prezentovala jako jediná cesta ke zlepšení životního postavení „dělníků i žen“.⁸⁷⁴ Účastnicím schůzí se snažili předat své teoretické znalosti z oblasti utváření hnutí. Situace v jednotlivých obcích byla skutečně různorodá. Häckel tak 28. října 1899 na schůzi v Desné vysvětloval, jak by měl být veden diskusní kroužek, jeho založení však bylo odloženo na další schůzi.⁸⁷⁵ V Tanvaldu již byly pořádány společné diskusní hodiny a na jejich průběhu se podílely i zástupkyně ženské sekce.⁸⁷⁶ Že organizace sociálně demokratických žen nebyla vyčleněna a že nebyla místem nepřístupným mužům, potvrzuje i fakt, že přednášku Marie Sponerové o postavení ženy ve starověku, středověku a současnosti pro místní skupinu perličkářů v Josefově Dole v říjnu 1900 dorazilo 30 žen a 80 mužů.⁸⁷⁷

Schůze se obvykle konaly různé dny v týdnu ve večerních hodinách – začínaly mezi osmou a devátou večerní a končily mezi desátou a půlnocí, nejčastěji kolem jedenácté. Jich se patrně účastnily dělnice z větších či menších dílen, nikoliv však domácké dělnice, jejichž pracovní doba byla nejdelší. Tomu nasvědčuje i informace z Antonínova, kde se na agitaci podílelo sekční vedení ve spolupráci se zástupkyněmi sklářských dílen.⁸⁷⁸ Větší konference se konaly v sobotu, což však mohlo vyvolat nelibost těch, které se jí nemohly – nejspíše z pracovních důvodů – zúčastnit.⁸⁷⁹

Většina zpráv se soustředila hlavně na organizační aspekty – uspořádané schůze, obeslané konference, počty členek či přítomných. Proces budování odborů se jevil jako

---

⁸⁷¹ *Arbeiterinnen Zeitung* 1. 3. 1900, č. 5, s. 5-6.

⁸⁷² Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 10. 1899, č. 19, s. 5.

⁸⁷³ *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 6. 1897, č. 11, s. 6; *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 7. 1899, č. 15, s. 6.

⁸⁷⁴ *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 11. 1899, č. 22, s. 6.

⁸⁷⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 11. 1899, č. 22, s. 6.

⁸⁷⁶ *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 6. 1900, č. 11, s. 6.

⁸⁷⁷ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 11. 1900, č. 22, s. 6.

⁸⁷⁸ Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 10. 1899, č. 19, s. 5.

⁸⁷⁹ *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 1. 1900, č. 2, s. 6.

důležitější než jejich účel. O samotných aktivitách a jejich výsledcích se dochovaly jen skrovné zmínky. V Antonínově agitační výbor podal vedle organizační práce zprávu o sanitárních nedostacích v dílnách, podle níž došlo k dílčímu zlepšení v jejich úklidu.⁸⁸⁰ Nicméně k největšímu zlepšení podmínek ve sklářských dílnách podle Rothové došlo ještě před vznikem sklářských odborů v souvislosti s účinností zákona o nemocenském pojištění.⁸⁸¹

Otázky visí nad početností zakládáných ženských sekcí. Ve většině případů zprávy z jednotlivých zakládacích schůzí tuto informaci neobsahují vyjma obecných konstatování o dobré účasti. Rychlé získání popularity naznačuje zpráva z Antonínova, kde se na ustanovování sekce podílelo 10 sklářek, 18 se jich přidalo na první schůzi, ale již koncem září 1899 hlásila 85 členek.⁸⁸² Situaci obecně však odborový funkcionáři neshledávali jako radostnou, počet konaných schůzí považovali za nízký.⁸⁸³ Pokrok jako nedostatečný hodnotila po prvním půl roce na valné hromadě 15. ledna 1900 i Rothová. Místní ženská sekce sklářských odborů v Desné čítala jen 58 členek, agitační výbor se sešel třikrát, akční výbor jen dvakrát. Do činnosti se nedařilo zapojit dělnice z porcelánek.⁸⁸⁴

Rothová proto navrhovala přesunout jeho sídlo tam, kde se ho budou moci chopit aktivnější dělnice. Příčinu neviděla v kapitalistickém či patriarchálním systému, ale v nedbalosti žen samých, které se nedostatečně starají o vlastní zájmy. Na své kolegyně tedy důsledně aplikovala perspektivu uznání rovnosti vycházející z individuálně-volního pohledu na ženu jako jedince. Do nového vedení místní skupiny již zvolena nebyla, ale i jeho nové členky vyzývaly soudružky, „aby lépe plnily své povinnosti a organizovaly se, aby dohonily, co dosud zmeškaly“.⁸⁸⁵

Smířlivější pohled na vývoj místních ženských sekcí přinesl únorový článek programového charakteru v *Arbeiterinnen Zeitung*. Podle autorky s iniciály K. T., za nimiž se parně skrývala Klara Teubnerová ze Smržovky, ženy sice jen pomalu vstupovaly do organizace, ale pochybnost o pokroku nebyla na místě. Všude, kde to bylo možné, byly sekce založeny. Vývoj vřazoval/a do širších souřadnic „ducha doby“ a emancipačních hnutí – 19. století zanechalo na ženách „stopy“; poznaly, že se musejí účastnit „boje za lepší životní podmínky a vyšší kulturu“. Přiměla je k tomu i skutečnost, že muž již „v dnešních poměrech“ nemůže zabezpečit ženu a jejich potomky. Vydělečná práce ženy byla faktem stejně jako „dvojitá povinnost“ skládající se ze zaměstnání a péče o děti. Na starost o potomky logicky zbývalo

---

⁸⁸⁰ Tamtéž; *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 1. 1900, č. 2, s. 6.

⁸⁸¹ AURELIA ROTH, Eine Glasschleiferin, in: A. POPP, *Gedenkbuch*, s. 57.

⁸⁸² Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 10. 1899, č. 19, s. 5.

⁸⁸³ *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 11. 1899, č. 22, s. 6.

⁸⁸⁴ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 12. 1900, č. 4, s. 6.

⁸⁸⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 25. 1. 1900, č. 3, s. 7.

méně času; buď se o ně starali příbuzní či jiné matky, příp. placený dozor (*Kinderaussicht*), nebo byly ponechány o samotě opuštěné. Zapojení se do odborové představovalo příležitost, jak zlepšit tuto situaci, ovšem povýtce spíše teoreticky. Řešení totiž směřovalo do sféry volného času, v němž matky měly namísto brakové literatury číst osvětová a poučná díla.⁸⁸⁶ O pořizování novin a knih a jejich půjčování členkám máme zprávu pouze ze skupiny páječek cínu (*Zinnlöhersgruppe*), ovšem již nikoliv o charakteru publikací.⁸⁸⁷

Nízká účast žen v odborech tak byla výsledkem několika faktorů. Vedle zmíněné „dvojí směny“ to byl i přístup mužů. Někteří se domnívali, že nemají ženy zatěžovat organizováním se, neboť už takto mají dost práce a činnost v odborech půjde na úkor domácnosti. To dělnice odrazovalo, proto autor/ka apelovala na čtenářky, že bez organizace v odborech nikdy nepřestanou být pro své muže hrozbou (*Drohgespenst*). Organizace žen v odborech je proto i v zájmu mužů a potomků, z nichž v tehdejších dílnách nevyroste silnější a zdravější generace.⁸⁸⁸

V návaznosti na veřejnou kritiku uveřejněnou v *Arbeiterinnen Zeitung* byla na konci ledna uspořádána konference dělnic z Jizerských hor v Albrechticích 8. dubna,⁸⁸⁹ které se účastnilo 38 zástupkyň z 13 místních ženských sekcí. Za necelý rok bylo uspořádáno 57 schůzí, ne vždy dobře navštívených, a do odborů vstoupilo celkem 484 žen. Na území Jizerských hor se nacházelo zhruba osm procent všech předlitavských odborově organizovaných dělnic.⁸⁹⁰ Konferenci předsedala Aurelie Rothová, zapisovatelkou byla zvolena Albine Häckelová, patrně manželka či příbuzná Antona Häckela. Z přednesené zprávy vyplynulo, že Rothová začala působit jako agitátorka pro celou horskou oblast. To stvrdilo i její zvolení do čela akčního výboru. Bylo rovněž stanoveno pravidlo pro sekce, že o referentku má být žádáno alespoň 8 dní předem.⁸⁹¹ O této schůzi jako snad o jediné informoval i *Freigeist*, snad proto, že jak sám uvedl, zřízený výbor se měl výbor odpovídat vídeňskému *Frauenreichskomitee* a jeho informovat o své činnosti,⁸⁹² což však překračovalo jeho deklarovaný poradní charakter.

Rothová, vědoma si toho, že se jedná o náročný úkol, volala po navýšení počtu agitátorek.⁸⁹³ Jak nesnadná mohla agitace v horách být, dokreslují slova Roberta Köhlera z Jablonce, podle nichž se mezi brusiči skla a dělníky vyrábějícími bižuterii agitovalo jen velice

---

⁸⁸⁶ Zur Arbeiterinnenbewegung in Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 2. 1900, č. 4, s. 5-6.

⁸⁸⁷ *Arbeiterinnen Zeitung* 17. 1. 1901, č. 2, s. 8.

⁸⁸⁸ Zur Arbeiterinnenbewegung in Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 2. 1900, č. 4, s. 5-6.

⁸⁸⁹ Zur Frauenbewegung: Zur Arbeiterinnenbewegung im Riesengebirge, *Freigeist* 14. 4. 1900, s. 5.

⁸⁹⁰ K početnímu vývoji žen v odborech viz A. POPP, *Gedenkbuch*, s. 159-160.

⁸⁹¹ Arbeiterinnenbewegung im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 4. 1900, č. 7, s. 5.

⁸⁹² Zur Frauenbewegung: Zur Arbeiterinnenbewegung im Riesengebirge, *Freigeist* 14. 4. 1900, s. 5.

⁸⁹³ *Arbeiterinnen Zeitung* 1. 3. 1900, č. 5, s. 5-6.

těžko. Referenti na schůzi museli mnohdy chodit 6 až 7 hodin ve vysokém sněhu.⁸⁹⁴ Odhodlání pokračovat v činnosti demonstrovalo pozvání Sponerové na „přednáškové turné“ do Horního Polubného, Desné a Tanvaldu. V Desné se podařilo ustavit ženskou sekci dělnic z porcelánového průmyslu.⁸⁹⁵ Tanvaldská sekce přispěla do tiskového fondu ženského periodika, aby manifestovala svou loajalitu. Situace se ale nelepšila – alespoň na deklaratorní rovině – všude. Jablonecká sekce v *Arbeiterinnen Zeitung* vyzývala své členky, aby srovnaly dlužné příspěvky, jinak jim bude zastaveno předplatné, stejná výzva směřovala i k soudružkám v Antonínově či v Desné.⁸⁹⁶

Na další konferenci 31. března 1900 v Albrechticích bylo za předsednictví Teubnerové a přímluvy Häckela dohodnuto ustanovení podpůrné a nemocniční pokladny. Měla nejen přilákat nové členky a podpořit odborově organizované dělnice v hospodářském boji, ale i podnítit aktivitu již existujících sekcí. Objasnit její přínos měla Anna Boscheková.⁸⁹⁷ Za účelem rozšíření povědomí byl na schůzi v Tanvaldu 15. dubna 1900 předčítán článek ze sklářského odborového listu *Solidarität* o postojích dělnic k podpůrným institucím (*Unterstützungswesen*). Článek přítomným přečetla Teubnerová, jeho význam osvětlil soudruh Wenzel Teubner, patrně její manžel. Zajímavé je, že souhlas s článkem byl vyjádřen hlasováním, nikoliv v diskusi. Inicijace do veřejného prostoru a jeho argumentativní povahy probíhala pouze pozvolna.⁸⁹⁸

Ne vždy však nutně měla setkání ženských odborových sekcí programově zaměřený obsah a mohly plnit i zábavní funkci jakožto jednoho z pilířů spolkové kultury. Na další schůzi v Tanvaldu 7. května tak mohlo být předčítáno z humoristického románu německého spisovatele Oskara Justina Cohna *Ein Proletarierkind*,⁸⁹⁹ čten byl i zábavný časopis vydávaný Antonem Behrem v Ústí nad Labem *Zeitschwingen*.⁹⁰⁰ Perličkářky v Albrechticích se smluvily na uspořádání věnečku⁹⁰¹ nebo se účastnily slavnostní v okolních obcích.⁹⁰² Dělnice z Antonínova zase vyrazily na výlet až na Obří sud na Javorníku u Liberce.⁹⁰³ Ani tyto aktivity

---

⁸⁹⁴ *Verhandlungen des sechsten österreichischen*, s. 63-64.

⁸⁹⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 1. 3. 1900, č. 5, s. 5-6.

⁸⁹⁶ Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 4. 1900, č. 7, s. 5; *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 9. 1900, č. 17, s. 6.

⁸⁹⁷ *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 5. 1900, č. 9, s. 6.

⁸⁹⁸ *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 5. 1900, č. 9, s. 6.

⁸⁹⁹ Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 4. 1900, č. 7, s. 5; *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 6. 1900, č. 11, s. 6.

⁹⁰⁰ *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 5. 1901, č. 10, s. 7.

⁹⁰¹ Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 4. 1900, č. 7, s. 5; *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 6. 1900, č. 11, s. 6.

⁹⁰² *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 6. 1900, č. 12, s. 5-6;

⁹⁰³ *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 6. 1901, č. 13, s. 5-6.

nelze považovat za specificky genderované, pořádání dělnických plesů bylo běžnou součástí zimní sezony.⁹⁰⁴

Ženské odborové hnutí se stále potýkalo s existenční krizí a nenaplněnými ambicemi na mnoha místech a v řadě profesí, jak ukázal referát Antona Häckela na další konferenci dělnic z Jizerských hor v polovině června. S účastnicemi sdílel své dojmy z odborového kongresu, jehož se ve Vídni zúčastnil. S jeho hodnocením musely souhlasit i tanvaldské dělnice Teubnerová a Albine Seidelová. Zprávy zdejších sekcí ukazovaly na pomalý nárůst, a to jen někde, jinde zase docházelo k postupnému úpadku a rezignaci na činnost ženských odborových sekcí. Po živé diskusi došli přítomní k závěru, že soudruzi i soudružky musejí vystupovat více energicky a musejí opět začít pořádat pravidelné schůze a jednou měsíčně i konferenci informující o pokroku. Häckel ještě – jako již dříve – apeloval na dělnice, aby napsaly krátký článek nebo zprávu a zaslaly ji do denního tisku. I takto se mohly lépe vzdělat v psaní, pokud k němu měli chuť a dostatečné schopnosti.⁹⁰⁵

Hlavní řečnicí v oblasti se stala již několikrát zmíněná Teubnerová, která tak zastoupila místo Aurelie Rothové, která ze zdravotních důvodů rezignovala. Teubnerová také pokrývala relativně široké spektrum témat, přednášela například o zacházení s chudými dětmi v nemocnicích, o jejích kontaktech s vídeňskou redakcí *Arbeiterinnen Zeitung* potažmo vedoucími figurami ženského sociálně demokratického hnutí však nejsou k dispozici žádné informace.⁹⁰⁶

Na dění v ženských sekcích nerezignovali odboroví předáci, jak svědčí účast Roberta Preusslera, Antona Schäfera, Antona Häckela i důvěrníků za jednotlivá odvětví na další konferenci konané 5. srpna 1900 v Jablonci nad Nisou. Zúčastnilo se jí 34 soudružek zastupujících 12 z 16 existujících sekcí. Program byl dominován muži. Stav organizace dělnic v Jizerských horách zhodnotil Häckel. Většina organizovaných žen podle něj svůj úkol spatřovala pouze v tom být členkou sekce, ovšem bez toho, aby byla aktivní, čímž paradoxně mohla dostávat očekávání svých mužů. Ještě více však bylo těch, u kterých pozoroval nedostatek třídního vědomí. Preussler měl za to, že k nestabilitě ženských organizací přispívala absence nutného porozumění organizaci a praktická zkušenost s ní. On i Schäfer u žen pozorovali jistou – genderově a emocionálně konotovanou – nestálost či přelétavost („snadnou příjdu, snadno odejdou, protože nemají zálibení v poklidné organizační činnosti“), nikoliv

---

⁹⁰⁴ Srov. např. Einladung zu dem am Fasching-Samstag, den 24. Februar 1900 stattfindenden grossen allgemeinen Arbeiter-Balle im Kolloseum „Wiesenhöhe“ in Neun-Paulsdorf, *Freigeist* 24. 2. 1900, s. 8.

⁹⁰⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 6. 1900, č. 12, s. 5-6; *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 5. 1900, č. 9, s. 6.

⁹⁰⁶ *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 8. 1900, č. 16, s. 6; Arbeiterinnenkonferenz im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 9. 1900, č. 17, s. 5.

však nedostatek praktických zkušeností se vstupování do veřejných prostorů. Jejich nestálost v konečném důsledku ale poškozovala hlavně je samé a jejich postavení v očích mužů. To se projevilo například bezprostředně i v rezignaci Anny Ernstové z Jablonce, která složila funkci, již nedávno získala, bez udání důvodu.⁹⁰⁷

Ačkoliv odboroví předáci projevili zájem o konferenci dělnic, zmínek o každodenní spolupráci a zapojování žen do života odborů nalezneme poskrovnu. Jednou takovou výjimkou byla masová schůze sklářských dělníků 19. srpna 1900 v tanvaldském Koloseu. Na ni dorazili dělníci a dělnice „ze všech míst“, aby ukázali, že jim jejich nevyhovující poměry nejsou lhostejné. Kritika směřovala hlavně ke zrušení dohody o minimální mzdě a dalšímu snižování výdělků: za 14–18 hodinovou práci dostávali skláři zpracovávající tzv. černé sklo v českojazyčných oblastech 20. kr. za den, v německých 70–80 kr. za den, což mělo vést k sebevraždám z nouze. Mezi řádky byl naznačen i jiný neblahý důsledek, a to ztráta důvěry v sociálně demokratické instituce a příklon zoufalých dělníků k německým nacionalům. Výstupem masového shromáždění bylo schválení rezoluce požadující materiální pomoc od vlády pro 20 000 ohrožených osob ve zdejším průmyslu a obnovení platnosti zrušené dohody. Případně se dělníci měli minimální mzdy domoci zastavením práce, „aby podnikatelům, úřadům a vládě ukázali, že to myslí vážně“.⁹⁰⁸ Dělníkům stejně jako dělnicím byl na závěr připomenut význam organizování se – v tomto ohledu fungovala socialistická programatika genderově neutrálně.

Podobně byly dělnice zapojeny i do „imposantní a oduševnělé“ oslavy 1. máje 1901. Demonstrací se účastnilo jen sklářské dělnictvo, „textilní dělníci šli do práce s těžkým srdcem a slzami v očích, aby nebyli potrestáni“ nebo se neocitli na „černé listině“.⁹⁰⁹ Dopoledne řečnili v tanvaldském Koloseu Josef Barth, Häckel a tři čeští soudruzi, odpoledne vyplnily koncerty, společné výlety a slavnostní večerní posezení.⁹¹⁰ Jaká byla role žen, ze zprávy v *Arbeiterinnen Zeitung* nevyplývá, oslavy se však jistě účastnily, nejspíše v tradiční „podpůrné“ úloze, ovšem nikoliv jako řečnice či organizátorky.

Rothová se ze zdravotních důvodů stáhla do ústraní, ale občas se ještě konferencí či schůzí zúčastnila a promluvila na nich. Přesto přednáškám a diskusím ženských sekcí začali postupně dominovat muži.⁹¹¹ O postavení služebných a volebního práva v Rakousku pojednal Häckel, na kterého navázala s blíže nespecifikovaným proslovem Teubnerová. Rothová pouze

⁹⁰⁷ Arbeiterinnenkonferenz im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 9. 1900, č. 17, s. 5.

⁹⁰⁸ *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 9. 1900, č. 17, s. 5.

⁹⁰⁹ Textilní dělníci a dělnice z Mauthnerovy textilky v Tanvaldu se spontánně účastnili oslavy až roku 1896, viz Jak myšlenka 1. máje vnikla na Šumburg-Tanvaldsko, *Ještědský obzor* 1. 5. 1913, č. 18, s. 6.

⁹¹⁰ *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 5. 1901, č. 10, s. 7.

⁹¹¹ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 11. 1900, č. 22, s. 6; *Arbeiterinnen Zeitung* 28. 3. 1901, č. 7, s. 6-7.

vyzvala přítomné dělnice, aby pravidelně účastnily týdenních schůzí.⁹¹² Situace však zůstávala neměnná, resp. nejspíše skutečně docházelo ke stagnaci činnosti ženských sekcí. Podle výroční zprávy sekce sklářských dělnic v Desné se v průběhu roku 1900 uskutečnilo 7 schůzí, na něž dorazilo 166 účastnic, tj. na jednu schůzi v průměru dorazilo pouhých 23 dělnic. Agitační výbor jednal třikrát za účasti 40 soudružek.⁹¹³

Předsednictvo říjnové konference sklářek se vzápětí zavázalo uspořádat schůze k nadcházejícím volbám do říšské rady a vysvětlit jejich význam pro dělnice.⁹¹⁴ Malé struktury a všední problémy tak hrály prim, ale na schůzích interferovaly s „velkými dějinami“, resp. událostmi s významem pro celou monarchii. Další schůzi 24. října do Desné svolali již Anton Häckel a Josef Prediger, aby na ní referovali o nadcházejících volbách a přesvědčovali dělnice o důležitosti jejich zapojení navzdory zdražování uhlí a i potravin.⁹¹⁵ Jen výjimečně se stávalo, že ženy hovořily i o odborných tématech tak jako například tanvaldská členka Nitscheová, která se věnovala zpracování křišťálu (*den richtigen Grund der Krystallerie*) a poměrům v krystalerii.⁹¹⁶ Že to bylo na místě, svědčí nejen shora uvedená líčení o tristních poměrech v dílnách, ale i smuteční oznámení o úmrtí Adelheid Kopalové, která rok předsedala místní ženské skupině v Desné. Zemřela ve věku 31 let po dvanáctileté nemoci.⁹¹⁷

Zajímavý byl rovněž interaktivní formát otázek a odpovědí praktikovaný na schůzích, jemuž býval obvykle věnován samostatný bod. Kombinoval dotazování se ostatních soudružek a položení otázky na příště, tj. jakéhosi domácího úkolu. Na co cílily otázky, není vesměs známo, ale víme, že se přítomné kupříkladu dotazovaly, proč nemohou chodit k ženě-lékařce.⁹¹⁸ Za zmínku stojí ovšem již samotný formát, neboť díky tomu, že zprávy o schůzích uváděly občas jména tazatelek, víme, že se nejednalo o funkcionářky ženské sekce, ale její řadové členky. I tak, po malých krůčcích, probíhalo zaučování se do veřejného života.⁹¹⁹

Pokud přednášela některá žena, byla to obvykle Teubnerová, která se od apelů na rovnost vrátila ke kritice kapitalismu jakožto příčině defeminizace rodiny způsobující, že „dělnice dnes nemůže plnit své povinnosti jako manželka a matka“. Tak jako se neměnila diagnostika, zůstávala stejná i medikace: změna hospodářských a životních poměrů je možná jen jako součást organizovaného kolektivu.⁹²⁰ Vstup do odborů odůvodňovala i emotivně

---

⁹¹² *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 10. 1900, č. 20, s. 6.

⁹¹³ *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 2. 1901, č. 4, s. 6.

⁹¹⁴ *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 10. 1900, č. 20, s. 6.

⁹¹⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 11. 1900, č. 21, s. 5.

⁹¹⁶ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 11. 1900, č. 21, s. 6; *Arbeiterinnen Zeitung* 31. 1. 1901, č. 3, s. 7; *Arbeiterinnen Zeitung* 13. 3. 1902, č. 6, s. 6.

⁹¹⁷ Todesnachricht, *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 5. 1901, č. 10, s. 8.

⁹¹⁸ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 11. 1900, č. 21, s. 6.

⁹¹⁹ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 11. 1900, č. 21, s. 5.

⁹²⁰ *Arbeiterinnen Zeitung* 31. 1. 1901, č. 3, s. 7.

zabarveným odvoláváním se na „lepší budoucnost dětí“,⁹²¹ tedy rozšířením mateřství do politické sféry. Přínos sdružování se se snažila přiblížit líčením důvěrně známých (špatných) poměry ve sklářství a zlepšením, jaké by organizace v odborech přinesla, včetně zajištění základní podpory v nemoci – tímto argumentem mohla oslovit hlavně domácké dělnice, které nepodléhaly zákonům o pojištění z osmdesátých let.⁹²²

Vliv mužů však nebyl členkami místních ženských sekcí v žádném případě vnímán negativně. Na schůzi v Antonínově 29. října 1900 se jim dostalo potlesku, když jednodušším způsobem rozebrali přečítání Auguste Pfeiferové o hygienických pozorováních. Následně to byli oni, kdo v diskusním bodě odpovídal na dotazy dělnic, které v závěru přijaly usnesení, že příště bude přednášet některý soudruh.⁹²³ Role se však mohly i obrátit a Häckel pokládal otázky „za domácí úkol“ dělnicím.⁹²⁴ Tento průběh schůzí byl na organizaci jistě méně náročný, neboť nevyžadoval obstarání řečníka, a stal se tak vhodnou alternativou.⁹²⁵ V Antonínově dokonce předsedkyně místní ženské skupiny sdělila, že pokud na příští schůzi nevystoupí muž jako referent, tak žádné další jednání nesvolá, „protože na všechny schůze chodí stále ty samé soudružky“ a ještě jich je málo.⁹²⁶

Odboroví funkcionáři však již tolik spokojeni nebyli. Častěji se objevovala kritika lhostejnosti a konstatování chabých výsledků.⁹²⁷ Výjimečně byla jejich kritika i neférová. Například soudruh Prediger o den později na schůzi ženské sekce sklářů v Desné „káral lhostejnost soudružek, kvůli níž zanikla úmluva [o minimální mzdě, dopl. J. M.]“, ⁹²⁸ kterou přitom zrušilo zemské místodržitelství. Zajímavé však je, že submisivita či respekt k jeho mužské autoritě byla taková, že neumožnila dělnicím se vymezit ani ve zprávě pro *Arbeiterinnen Zeitung*. Ke kritice se totiž ty aktivnější začaly také přidávat. Teubnerová shledávala ve sklářské sekci stejnou nerozhodnost jako na „jednáních parlamentu nebo zemského sněmu“, čímž relativizovala negativní vyznění kritiky a implicitně srovnala vlastní činnost s veřejnými fóry obsazených mužů. Häckel upozornil, že do *Arbeiterinnen Zeitung* již nechodí téměř žádné zprávy z Jizerských hor.⁹²⁹ Soudružka Danitschkeová z Josefova Dolu si

⁹²¹ *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 2. 1901, č. 4, s. 6.

⁹²² *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 5. 1901, č. 10, s. 8.

⁹²³ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 11. 1900, č. 21, s. 6; obdobně viz *Arbeiterinnen Zeitung* 29. 8. 1901, č. 18, s. 6.

⁹²⁴ *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 2. 1901, č. 4, s. 6.

⁹²⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 6. 1901, č. 13, s. 5-6.

⁹²⁶ *Arbeiterinnen Zeitung* 29. 8. 1901, č. 18.

⁹²⁷ *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 6. 1901, č. 13, s. 5-6.

⁹²⁸ *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 9. 1900, č. 17, s. 6.

⁹²⁹ Häckel si na zviditelňování se na stranické tiskové platformě poměrně zakládal a již dříve dělnice opakovaně vyzýval, aby do *Arbeiterinnen Zeitung* psaly, viz např. *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 5. 1900, č. 9, s. 6.

postěžovala, že nikdy nebyla připuštěna na schůzi výboru. Teubnerová proto navrhla obměnu akčního výboru, ale neuspěla – většina nehodlala na současném stavu nic měnit.⁹³⁰

Proto ani ochota delegovat ženy na stranický sjezd tak, jak na schůzi 27. srpna 1901 v Desné požadovala Rothová, nebyla veliká. Stejně omezená byla šance pokrýt náklady na cestu, neboť ty měly hradit místní skupiny. Celý jablonecký kraj disponoval prostředky pro vyslání jen dvou delegátů.⁹³¹ Nakonec se Rothovou podařilo jako delegátku zvolit, ovšem není jasné, o jaký sjezd šlo – sjezdu německé sociální demokracie v Ústí nad Labem následujícího roku se dle prezenční listiny neúčastnila ani ona, ani její náhradnice Prockopová.⁹³² Lze se tedy domnívat, že finanční náročnost cesty zůstala nepřekonatelnou bariérou.

Pokud se dělnické ženy nemohly dostat na sjezd, zbývala ještě možnost pozvat referentku z Vídně. Na podzim tak z Vídně dorazila Anna Boscheková s referátem o situaci dělnic, jejich organizace a pojištění, s nímž vystoupila ve Smržovce, Desné a Antonínově. Ovšem ani tyto schůze nebyly vždy dobře navštíveny, částečně i proto, že ve stejný den probíhaly dvě schůze v sousedních obcích. Míra koordinace jednotlivých místních skupin byla tedy nízká.

Vysoké účasti se naopak dočkala schůze na Souši mezi domácími dělnicemi pracujícími 16-18 hodin denně za necelé 2 zlaté a živící z platu i své muže, kteří pracovali jako sezónní dřevorubci. Jejich mozolnaté ruce, jak vysvětlovala zpráva v *Arbeiterinnen Zeitung*, jim neumožňovaly podílet se na jemné sklářské výrobě, a proto zůstávaly přes zimu bez práce. Na schůzi přišlo 120 z 280 žen živěných jen „kávou“ a bramborami. Boscheková, Rothová i Häckel se je snažily přesvědčit k založení či vstupu do společenstva dodávajícího zboží za jednotnou cenu a předejít tak hrozbě vyhladovění. Problematickou se však stala volba vedení nové místní sekce, jehož se nechtěla žádná z dělnic ujmout kvůli nedostatku zkušeností. Podařilo se to až poté, co jim dělnice z okolních obcí přislíbily pomoc.⁹³³ O tom, jak dlouho se místní skupina udržela, nemáme zprávy, z čehož lze usuzovat na její krátkou životnost.

Snahy zaktivizovat ženy ve sklářských odborech se opět chopila Rothová, která svolala schůzi na 18. listopadu 1901, „aby povzbudila soudružky k nové činnosti“.⁹³⁴ Stejně jako předcházející apely však vyzněl do ztracena, další konference se sešla po čtvrt roce v Albrechticích 16. února 1902 za účasti 25 delegátek z 10 sekcí. I dříve podporující Häckel si již přítomným členkám odborů – stereotypně – stěžoval, že ženy „nemají zájem o ušlechtilé věci, ale jen o zábavu tanec“ a „pro absenci na schůzi mají hned výmluvu“, čímž zároveň

---

⁹³⁰ *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 10. 1901, č. 21, s. 4-5.

⁹³¹ *Arbeiterinnen Zeitung* 26. 9. 1901, č. 20, s. 6.

⁹³² *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 10. 1901, č. 21, s. 4-5.

⁹³³ Zur Lage der Glasarbeiter und –Arbeterinnen im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 10. 1901, č. 21, s. 4-5

⁹³⁴ *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 12. 1901, č. 25, s. 6-7.

ukazoval limity na straně mužů, kteří byli ženské organizaci příznivě nakloněni. Zprávy z jednotlivých sekcí byly také nelichotivé. Některé ztratily tolik členek, že přestaly vykazovat činnost, jinde se projevovaly osobní antipatie a svalování viny za nefunkčnost na vedení. Řešení Häckel spatřoval v příslibu obstarání referenta, „který by v soudružkách vzbudil novou odvahu a sílu“.⁹³⁵

To byl poslední výkřik ženského dělnického, resp. odborového hnutí v Jizerských horách na přelomu století. O dvě čísla později vyšel článek, který můžeme považovat za jeho nekrolog. Naděje, které vzbudilo, zůstaly nenaplněny. V dělnicích se nepodařilo vzbudit zájem o hnutí. Na schůze místních skupin docházely v nízkém počtu, ale na politické schůze, alespoň v Desné, ani se s výjimkou Rothové dostatečně nezajímaly o stranické dění a účast vlastní delegátky nebyly s to finančně podpořit. Místo toho převládla lhostejnost spojená s vědomím nedostatečné samostatnosti, stále se obracející a spoléhající na podporu mužů: „Jistě je povinností soudruhů zasáhnout, kde je to potřeba, ale nelze na ně zcela spoléhat a z vedení sekce dělat jen dekoraci...“ Dělnice jako kdyby naplnily negativní stereotypy spojené s jejich organizací, neboť s výjimkou dvou ústředních protagonistek Rothové a Teubnerové se v dalších sekcích nepodařilo objevit ženy s organizačním talentem, které by předsednickou funkci braly vážně. Až zarážející je, nakolik autor/ka článku v *Arbeiterinnen Zeitung* odhlížela od sociálních a ekonomických poměrů, dříve tolik zmiňovaných. Za krach odborových snah nemohla „dvojí směna“ ani kapitalismus, ale morálně-volní vlastnosti a povaha žen, které by se jen vzájemně bavily na úkor vzdělávání, přednášek a předčítání. Svou roli sehrálo také to, že v Jizerských horách kvůli chatrnému zdraví Rothové chyběla subvencovaná agitátorka, která by pro hnutí nepracovala pouze ve volném čase po práci.⁹³⁶

Předložené závěry mají omezenou vypovídající hodnotu, neboť aktivity jizerskohorských sklářských odborárek jsou rekonstruovány na základě jediného pramenu, jímž byly různé dlouhé zprávy a noticky zveřejňované v *Arbeiterinnen Zeitung*. Jejich prostřednictvím docházelo k jistému inscenování a seberepresentaci vůči okolnímu světu, přesto poskytují řadu zajímavých informací, které poskytují poměrně plnokrevný a detailní obrázek situací a peripetií, před nimiž ženské socialistické hnutí stálo. Na rozdíl od libereckého případu vsadilo od začátku na více bojovnou a rovnostářskou rétoriku, v níž ženy figurovaly jako spolubojovnice v hospodářském zápase o lepší životní existenci. Ve sklářství měly odbory lepší

---

⁹³⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 13. 3. 1902, č. 6, s. 6.

⁹³⁶ Zur Arbeiterinnenbewegung im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 4. 1902, č. 8, s. 3.

šanci než v případě textilních dělnic, vládly zde svobodnější poměry, což se projevovalo i na tom, že právě skláři organizovali tanvaldské prvomájové oslavy.⁹³⁷

Po poměrně rychlém početním vzestupu a založení téměř dvou desítek místních ženských sekcí došlo ke stagnaci. Naděje, které do místního hnutí byly vkládány, může dokládat, že během dvou let přijela z Vídně opakovaně (čtyřikrát) agitovat jediná ženská členka rakouského odborové komise Anna Boscheková. Rychlý vzestup a pád nám také připomínají nepřesnost čísel, s nimiž pracujeme. Když Adelheid Poppová vydala roku 1912 památník ženského dělnického hnutí v Předlitavsku se vzpomínkami „matek zakladatelek“, připojila do přílohy statistiku růstu počtu ženských členek odborů. Oba příběhy však ukazují, že dějiny ženského (a) odborového hnutí nelze a priori chápat jako dějiny kumulativního pokroku, k němuž často svádí řeč čísel a k němuž často soudobí aktéři sahalí. Roku 1909 vyšplhal počet žen v odborech na hodnotu 39 736, kolik žen a s jakou zkušeností však do té doby skutečně odbory prošlo?⁹³⁸ Ale ani zkušenost s fluktuací nebyla v socialistických institucích genderově specifická.

K obdobným výkyvům docházelo v odborech jako celku. Robert Preussler ve zprávě o třetím sjezdu *Union der Glas-, keramischen und verwandten Industrien* konaném v dubnu 1899 ve Vídni uváděl, že předešlého roku z odborů vystoupilo 4176 členů a 3750 se k nim připojilo. Vzhledem k tomu, že celkem čítaly 6600 členů, fluktovaly v jednom roce téměř dvě třetiny členstva.⁹³⁹ Osud Therese Rösslerové, která se členkou sociální demokracie stala spolu se svým mužem již zkraje osmdesátých let, byl proto spíše výjimečný. Její manžel úzce spolupracoval s Josefem Schillerem a byl během pronásledování socialistů uvězněn, ona sama byla tehdy nucena, předat děti své staré matce, „zavázat raneček a jít si hledat práci“, ⁹⁴⁰ přesto se stále považovala za členku strany, byť se mohlo jednat jen o myšlenkovou příslušnost.

Kolaps ženské dělnické odborové organizace můžeme přičíst několika faktorům: geografické i profesní roztržitosti, které výrazně znesnadňovalo integraci dělnic z různých obcí více či méně od sebe vzdálených, různých oborů (být nejvýznamnější bylo zastoupení brusírek skla) i různě velikých podniků s různými podmínkami vč. domácích dělnic. Rozhodující však byl nástup hospodářské recese, která v případě sklářek, která měla za následek snížení průměrné mzdy v obvodu OŽK o 10 kr. i podpor v nemocenské pokladně a nárůst žebroty.⁹⁴¹

---

⁹³⁷ Arbeiterinnenkonferenz für Nordböhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 7. 1902, č. 14, s. 5.

⁹³⁸ A. POPP, *Gedenkbuch*, s. 159-160.

⁹³⁹ Verbandstage und Conferenzen, *Die Gewerkschaft* 21. 4. 1899, s. 48.

⁹⁴⁰ THERESE RÖSSLER, Ein Abschnitt aus meinem Leben, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 8. 1897, č. 15, s. 5-6.

⁹⁴¹ Arbeiterinnenkonferenz für Nordböhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 7. 1902, č. 14, s. 5.

K tomu je nutno pravděpodobně přičíst i poměrně značnou fluktuaci členek, kterou naznačují i rychlá cirkulace žen volených do předsednictev schůzí a akčních a agitačních výborů. I pomyslná nástupkyně Aurelie Rothové Klara Teubnerová najednou mizí ze zpráv. Situace v ženských veřejnostech tedy v jistém ohledu připomíná situaci při zakládání prvních dělnických spolků v šedesátých a sedmdesátých letech, pro něž byla klíčová figura charismatického vůdce a které často také nepřežily dopad hospodářské krize (1873). Ani v tomto případě ale charisma nestačilo, neboť naráželo na neúprosnou sociální realitu i omezené organizační kapacity. Rothová měla organizovat 16 místních skupin rozestých v Jizerských horách a agitovat zde. Její zdraví tento nápor nevydrželo a organizace začala uvadat.⁹⁴² Situace se ale postupem času opět zlepšila. V roce 1907 bylo opět v odborech organizováno na 600 sklářek.⁹⁴³

Nic nepomohlo ani to, že se v několika případech velmi pravděpodobně jednalo o ženy (či jiné rodinné příslušnice) odborových předáků, kteří vystupovali na schůzích. Nebyl to jen zmíněný případ Albine Häckelové, ale i Klary Teubnerové nebo Marie Wanderové – muži se stejným příjmením přednášeli na schůzích, kterých se účastnily.⁹⁴⁴ Nejspíše i muž Aurelie Rothové byl aktivní v sociálně demokratických institucích, jak dokládá zpráva otištěná v *Gablonzer Anzeiger* zmiňující jeho krátké vystoupení na schůzi v Desné, již se účastnilo vedení liberecké *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse*.⁹⁴⁵ Spojení s nemocenskou pokladnou dokládají i vzpomínky Rothové, v nichž uvádí počet obětí tuberkulózy v letech 1899-1908. Ztráty se nevyhnuly ani její rodině: z pěti dětí zůstal naživu jeden syn.⁹⁴⁶

Obě lokální centra ženského sociálně demokratického hnutí v Liberci a Jizerských horách⁹⁴⁷ spojovala jak role silné osobnosti, jež je držela pohromadě, tak vzájemný kontakt. Sponerová několikrát přednášela sklářkám a Rothová s Taubnerovou se zúčastnily konference dělnic ze severních Čech svolanou do Liberce zdejší odborovou komisí na 26. května 1902.

---

⁹⁴² „In kleineren 16 Orten wurde es uns möglich, eigene Sektionen zu gründen. Das war wohl eine anstrengende Arbeit, weil die Gebirgsagitation mit grossen Schwierigkeiten verbunden ist. Diese mühevoll Arbeit hatte sich aber sehr schlecht gelohnt. Es war einer einzelnen Person nicht möglich, die Agitation auf die Dauer für ein so grosses Gebiet zu besorgen. Krankheit kam dazwischen. So kam es denn, dass alles wieder langsam zugrunde ging“. A. ROTH, *Eine Glasscheiferin*, s. 59.

⁹⁴³ Die Entwicklung der gewerkschaftlichen Arbeiterinnenorganisation, *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 6. 1907, č. 14, s. 4-5.

⁹⁴⁴ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 1. 3. 1900, č. 5, s. 5-6; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 5. 1900, č. 9, s. 6

⁹⁴⁵ Orts- und Provinznachrichten, *Gablonzer Anzeiger* 13. 3. 1899, č. 33, příloha, s. 1.

⁹⁴⁶ A. ROTH, *Eine Glasschleiferin*, s. 60.

⁹⁴⁷ Označení Jizerské hory pro oblast Tanvaldu, Desné a Smržovky odpovídá jak dnešnímu geografickému vymezení, tak textovým reprezentacím na stránkách *Arbeiterinnen Zeitung*, z pohledu v Liberci vydávaného *Freigeist* však mohla být vnímána jako Krkonoše/Riesengebirge, srov. Zur Frauenbewegung: Zur Arbeiterinnenbewegung im Riesengebirge, *Freigeist* 14. 4. 1900, s. 5.

Rothová dokonce zasedla spolu se Schäfferem v předsednictvu konference, které se účastnilo 38 delegátek a 11 delegátů z 28 míst, včetně Anny Boschekové a Antona Häckela. Stalo se tak v době, kdy ženské sekce nevyvíjely vlastní, resp. zaznamenanou aktivitu, přesto zůstávaly součástí stranického spektra, byť jako součást odborových organizací či jiných spolků.

Nepotěšující situace panovala jak v politické organizaci, tak odborech. Počet jejich členů klesal, neboť v Jizerských horách a Krkonoších byla „nouze jako doma“. Vzhledem k hospodářské krizi dělníci odcházeli pryč za prací, což se následně promítalo do stavu sociálně demokratické organizace.⁹⁴⁸ Ve srovnání se zbytkem Liberecka však byl úpadek pouze relativní. Schäfer vyzdvihl, že jablonecký okres si nestojí špatně. V roce 1901 zde bylo organizováno 481 dělnic, v Liberci jen 46, ve Frýdlantu 26, ve vzdělávacích spolcích v libereckém okresu 52 a ve Frýdlantu 28 žen. Nikde se nedostávalo agitačních sil a všude strana a odbory jen obtížně hledaly formy podpory, která by měla pro ženy cenu.

Druh blok konference o významu odborové organizace při ochraně žen zahájila svým vystoupením Anna Boscheková. Ve svém příspěvku zopakovala, že žena musí být vychována a získána, aby aktivně přispívala k odborové činnosti, přičemž pokládala za nutné zavádět specifické formy podpory dělnic v odborech (*Unterstützungszweige einzuführen*). Ženským sekcím doporučila věnovat více pozornosti speciálním ženským záležitostem (*spezielle Frauenangelegenheiten*) a neztrácet odvahu. Diskuse nad jejím příspěvkem ukázala, že názory, které panovaly v Desné, Tanvaldu a okolí, nebyly nijak výjimečné. Delegátka z Karlinek u Liberce opětovně požadovala, aby muži ženám více pomáhaly ženám. Rothová se naopak domnívala, že by bylo užitečnější ženy přivést na schůze místních odborových skupin a nevyčleňovat je. Mohly by tak ztratit ostych mluvit o své vlastní bídě a získat ponětí o vlastní situaci. Vstup do veřejného prostoru se ani v tomto případě neobešel bez uznání „kvalit“ v osobní, soukromé sféře, byť v případě socialistů bylo kvalifikačním kritériem utrpení.

Účastnicemi a účastníky konference byla přijata rezoluce, která se snažila poučit z dosavadních neúspěchů a organizovat hnutí žen na krajské úrovni. Byl zvolen akční výbor pro oblast působnosti liberecké odborové komise, která zvolila 5 jeho členů a dalších 5 členek bylo zvoleno z organizací v Doubí, Stráži n N., Machníně, Rochlici a Ruprechticích. Tak jako v případě místních ženských sekcí na Tanvaldsku se členky agitačního výboru měly možnost účastnit všech důležitých jednání a jejich povinností se bylo dvakrát do měsíce sejít a udržovat kontakt ostatními ženskými sekcemi v oblasti a spolupracovat s libereckou odborovou komisí v oblasti agitace. Do budoucna se organizace měla rozvinout natolik, aby bylo možné konat

---

⁹⁴⁸ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg*, s. 49-50.

specializované schůze dělnic z jednotlivých podniků i obecné schůze pro dělnictvo jako celek a v obcích, v nichž žije hodně dělnic, ustanovovat důvěrnice, které budou mít na starost agitační a organizační práci. Chrastavská delegátka Rewschkeová kladla důraz na aktivní přístup agitaci a obcházení jednotlivých dělnických domů, neboť nelze spoléhat jen na schůze.⁹⁴⁹ Sebelépe míněný návrh však dopadl podobně jako řada předcházejících rezolucí. Zůstal na papíře, reality se nedotkl. Potvrzují se tak slova Otto Urbana, že „[d]obudování strany bylo bráno vcelku jako administrativní a ideově propagandistická záležitost“, která ale ve výsledku narážela na absenci věcné náplně a konkrétního politického zápasu.⁹⁵⁰ Organizace se z předpokladu stávala účelem. To se mělo změnit roku 1905.

5.4. Směr všeobecné volební právo

Přelom století z hlediska utváření ženských veřejností a stopování genderových vztahů představuje špatně uchopitelné období. Memento dvou zkrachovalých pokusů o ženskou organizaci patrně koincidovalo s celkovou stagnací sociální demokracie. Již volby v roce 1901 do říšské rady, jež se v uplynulých čtyřech letech zmítala v nacionálních obstrukcích vyvolaných Badenihovo jazykovými nařízeními, ukázaly první rozčarování z parlamentarismu. Sociální demokraté tehdy ztratili čtyři mandáty a jejich poslanecký klub se scvrkl na deset poslanců. Nejmarkantněji se ztráta důvěry projevila v Čechách, kde ze sedmi mandátů zbyl jen jeden.⁹⁵¹ Sociální demokraté byli tehdy zaměstnání hlavně řešením národní otázky a federalizací strany, jež byla potvrzena na pražském sjezdu roku 1896 a stvrzena národnostním programem přijatým na sjezdu v Brně v roce 1899.

Stagnace byla patrná i na Liberecku, kde – jak bylo ukázáno v předchozí kapitole – klesl počet místních sekcí, snížila se četnost schůzí a ubylo členů. Nebylo pak divu, že Karl Hermann z Chrastavy podporoval návrh na snížení četnosti stranických sjezdů z ryze praktického důvodu, jakým bylo obstarávání finančních prostředků na cestu. Liberecký delegát Adolf Albrecht si povzdechl nad rychlým tempem zavádění organizačních změn: „Než se jedna vžije, je zaváděna nová.“ I současnou frekvenci konání stranických konferencí a sjezdů považoval na hraně únosnosti.⁹⁵² Proto nepřekvapuje, že se zavádění uliční organizace, jež vstoupila v platnost od 1. ledna 1903, setkávalo s velkým odporem. Podle severočeských socialistů

---

⁹⁴⁹ *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 4. 1902, č. 10, s. 8; *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 5. 1902, č. 11, s. 5; Arbeiterinnenkonferenz für Nordböhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 7. 1902, č. 14, s. 5.

⁹⁵⁰ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 519.

⁹⁵¹ J. GALANDAUER, *Sociální demokracie*, s. 86; O. URBAN, *Česká společnost*, s. 491, k obstrukcím v parlamentu s. 506 ann.

⁹⁵² *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Aussig*, s. 68

nebyla ve vesnicích proveditelná a ve městech byla organizace příliš slabá, aby dávala smysl. Malý úspěch bylo možno konstatovat jen v několika městech.⁹⁵³

O možnostech organizace rovněž svědčí Schäferovo varování před určením minimální výše stranického příspěvku. Většina organizací v severních Čechách vybírala 20 hal. měsíčně, málokterá méně než 10 hal. Za podstatnější považoval jejich činnost. Mnoho místních organizací pořádalo schůze pouze tehdy, když chtěly vyřešit formální záležitosti, ale politické organizaci se nevěnovaly ani nezaškolovaly nové členy. K řádnému fungování místních organizací nepřispívala ani heterogenita jejich stanov. Pro řadu místních organizací bylo nemožné se řídit všemi stanovami a jednacími řády, což ústilo v situace, kdy si některé schválily stanovy, které byly v přímém rozporu se stranickým organizačním řádem. Plédoval proto za to, aby krajské vedení mohlo nad těmito stanovami mít vliv.⁹⁵⁴

Karl Schiller tento pohled nesdílel a výši příspěvků vnímal v symbolické rovině: považoval za chybu, pokud dělníci platili nižší příspěvky v politické organizaci než v nemocenské pokladně či odborech, neboť tím získávali pocit, že je méně hodnotná. Navíc vnímal posun k pragmatismu ve stranické práci i mezi členstvem. Stěžoval si proto, že soudruzi mají málo ideálů a nedostatek peněz na stranické příspěvky považoval za pouhé výmluvy. Solidarita počátku osmdesátých let, kdy sociální demokraté podporovali rodiny zavřených soudruhů, byla pryč. Hnutí se, slovy Adolfa Albrechta, stávalo širším, ale nikoliv hlubším. Místo toho bylo třeba se soustředit na podporu organizační práce. Za účinný nástroj považoval vytvoření volebního katastru, který v několika obcích zavedli, a poskytoval jim přehled o jejich voličích.⁹⁵⁵

Stabilizovaná nebyla ani redakce *Freigeist*. V ní se do roku 1901 rychle střídali redaktoři, včetně Josefa Seligera působícího zde od června do listopadu 1900,⁹⁵⁶ a list postrádal dlouhodobou linii.⁹⁵⁷ Snad tento vývoj vyhodnotilo obdobně i vedení strany, když se roku 1901 rozhodlo vyslat Josefa Strassera do Liberce, „aby tu sám redigoval časopis *Freigeist*, jenž vycházel dvakrát týdně“.⁹⁵⁸ Strasser byl tehdy mladý muž čerstvě po třicítce. Pocházel z rodiny

---

⁹⁵³ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg*, s. 48-49; Situace se nezlepšila do roku 1905, viz *Bericht der Gesamtparteivertretung und des Verbandes der sozialdemokratischen Abgeordneten an den Gesamtparteitag der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Wien 1905*, s. 16-18.

⁹⁵⁴ *Tamtéž*, s. 123.

⁹⁵⁵ *Tamtéž*, s. 125-126; *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Aussig*, s. 97-98.

⁹⁵⁶ JOSEF HOFBAUER, EMIL STRAUSS, *Josef Seliger: ein Lebensbild*, Praha 1930, s. 56.

⁹⁵⁷ „Na Liberec neměl [Josef Seliger, J. M.] dobré vzpomínky. Byl o července do listopadu 1900 redaktorem *Freigeist*. Vydržel tam jenom čtyři měsíce ... Redaktoři se až do Strasserova příchodu často měnili.“ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 128. Od roku 1889 do roku 1900 se ve *Freigeist* vystřídalo 7 zodpovědných redaktorů v 9 obdobích, viz *Die verantwortliche Redaktion von 1889 bis 1900, Freigeist* 3. 1. 1900.

⁹⁵⁸ *Tamtéž*, s. 92.

železničního zřízence z polského Krakova, ale již na gymnaziálních studiích ve Vídni se začal angažovat v sociálních otázkách a stal se následně spolupracovníkem Victora Adlera v ústředním stranickém tiskovém orgánu *Arbeiter-Zeitung*. Ten osobně jej měl vyslat práce do Liberce.⁹⁵⁹

I přes neradostnou situaci rozvíjeli socialisté další způsoby společenského uplatnění. Vedle parlamentu začali sociální demokraté získávat první pozice i v obecních zastupitelstvech. V roce 1900 hlásili v libereckém kraji plné vítězství ve 3 obcích, ve 33 případech účast v koalici a v 6 případech skončili v opozici.⁹⁶⁰ Krize se projevila i v budování municipálního socialismu. O čtyři léta později uspěli sociální demokraté ve volbách jen do 15 obcí, ale za to v 10 z nich vládli a ve 3 byly v zastupitelské koalici.⁹⁶¹ Problém však představoval už samotný výběr vhodných kandidátů. Ty, kteří byli ochotni kandidovat, nepovažoval Karl Schiller za přesvědčené sociální demokraty. Nebo se podle Antona Schäfera stávalo, že kandidáti neměli ani povědomí, kam kandidují, a jaké povinnosti jsou spojeny se správou obce. Proto v socialistických barvách byli voleni i nečlenové strany, kteří pak nehájili jejich program a hodnoty. Řešení Schiller spatřoval v tom, že na volební listinu se pro příště dostanou jen řádně organizovaní členové strany, a to za souhlasu krajského vedení.⁹⁶² Sociální demokraté se nevzdávali ani úsilí proniknout do zemského sněmu. Roku 1901 byl nominován Mathias Krainz,⁹⁶³ ale sociálně demokratičtí kandidáti vždy propadli. Posledním institucionálním polem, o něž se – bez větších úspěchů – pokoušeli, byly volby do okresní nemocenské poklady.⁹⁶⁴

Jistá svéhlavost Liberce se ukazovala ve snaze nepodlehout všeobecnému důrazu na rozvoj odborů. Podle předsedy rakouské odborové komise Antona Huebera se světové dějiny netočily kolem Liberce a zdejšího vzdělávacího spolku a upozorňoval, že sociální demokracie se nemůže vystačit „se zastaralými formami organizace“. Dokonce Liberecké obvinil, že neustále pomlouvají odborovou organizaci a nevycházejí se zdejším odborovým sekretariátem. V opačném případě, který interpretoval jako vzpěčování se dějinné nutnosti, jim hrozila degenerace a zničení sociální demokracie. Na výtky reagoval nejprve Schäfer, který je

---

⁹⁵⁹ TH. VENUS, Josef Strasser, in. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 13, Wien 2010, s. 363-364, dostupné rovněž z https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_S/Strasser_Josef_1870_1935.xml.

⁹⁶⁰ *Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Socialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz vom 2. September bis einschließlich 6. September 1900*, s. 41-42.

⁹⁶¹ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg*, s. 48-49.

⁹⁶² Tamtéž, s. 94-95, 125-126.

⁹⁶³ *Freigeist* 31. 1. 1900, s. 7.

⁹⁶⁴ *Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Socialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz vom 2. September bis einschließlich 6. September 1900*, s. 41-42; *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg*, s. 48-50.

odmítl jako součást opožděného volebního boje. Připomněl, že do voleb šli sice se slabší organizací, ale silnějším hnutím, než jaké aktuálně mají. Zpochybnil tak vztah mezi mírou organizovanosti a dosažených úspěchů. Organizační formy se podle něj měly měnit tak, aby vyhovovaly místním potřebám, proto není třeba čekat, až k nim dá příkaz stranické vedení. Franz Sponer pak ještě doplnil, že Liberci lze těžko vyčítat nepřátelství k odborům vzhledem ke skutečnosti, že textilní odbory čítají 4000 členů. Navíc se v Jablonci, sídle IX. volebního kraje, se podařilo díky stávkové vlně za desetihodinovou pracovní dobu předešlého roku založit odborovou organizaci textilních dělníků.⁹⁶⁵ Vůči Hueberovi kontroval tvrzením, že svět se netočí ani jen kolem odborové komise a jejich úkolem je organizovat všechny, nejen členy odborů.⁹⁶⁶ Obdobně o dva roky později připomínal, že je třeba nechat dveře organizace otevřené všem.⁹⁶⁷ Hodnotovou inklinaci Liberce zračila i Kiesewetterovo vzpomnutí pěti let od úmrtí Josefa Schillera. Ač nebyl „přísným straníkem“, přesto přítomní delegáti na jeho památku povstali, aby mu vyjádřili úctu.⁹⁶⁸ Snad i v reakci na tato osočení Karl Schiller na následujícím sjezdu navrhl, aby se příští stranický sjezd uskutečnil právě v Liberci, který měl být zároveň příležitostí, jak podpořit zdejší (stagnující) hnutí.⁹⁶⁹

Stagnace v prvních letech nového století mohla být spojena s pluralizací politické scény, na níž se objevilo více subjektů usilujících o oslovení dělnictva. Sociální demokraté, jak bylo ukázáno již na příkladu jizerskohorských sklářů, reflektovali nárůst konfliktů s národními sociály nebo ex-schönereriány z *Deutsche Volkspartei*, kteří zakládali „*deutschationale Arbeiterbünde*“, podle Adolfa Albrechta však obvykle se stejnými členy. Konflikt se rozhořel nejsilněji ve východní části Podkrkonoší, kde za Trutnov kandidoval Karl Hermann Wolf.⁹⁷⁰

Z dalších témat je třeba zmínit vymezování se vůči družstevnictví, které se začalo od přelomu století rozvíjet v podobě dělnických konzumů a pekařství.⁹⁷¹ Za úspěch někteří sociální demokraté považovali, když konzumy neškodily straně a nevnašely svár do místních organizací.⁹⁷² Dělníky se nepodařilo mobilizovat ani protesty dani z cukru zavedené v roce

---

⁹⁶⁵ *Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Sozialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz vom 2. September bis einschließlich 6. September 1900*, s. 41-42; *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg*, s. 48-50.

⁹⁶⁶ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Aussig*, s. 102, 105, 106.

⁹⁶⁷ *Tamtéž*, s. 97-98.

⁹⁶⁸ *Tamtéž*, s. 70-71.

⁹⁶⁹ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg*, s. 175.

⁹⁷⁰ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Aussig*, s. 125-126.

⁹⁷¹ Eine Musterbäckerei, *Freigeist* 2. 8. 1906, s. 2.

⁹⁷² *Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Brünn vom 24. bis 29. September 1899*, s. 117; dále srov. Die Konsumvereinsbewegung aus dem sozialdemokratischen Parteitage, *Reichenberger Zeitung* 15. 11. 1903, s. 17.

1888 a zvýšené v roce 1899,⁹⁷³ lhostejnost však mizela, když začalo docházet ke zdražování potravin. Větší zájem také vyvolaly demonstrace proti militarismu o pár let později. Obecně podle zprávy za Liberecký kraj rostla návštěvnost schůzí i chuť číst.⁹⁷⁴ O tom, že stagnace nebyla absolutní, svědčí rovněž návrh podaný místní organizací z Hanychova na sjezdu v roce 1902, aby při příštím zasedání říšské rady byly obnoveny aktivity k zavedení starobního a invalidního pojištění a zajištění vdov a sirotků.⁹⁷⁵

Největší vzpruhu znamenalo obnovení boje za všeobecné volební právo. Už v lednu 1905, týden před petrohradskou Krvavou nedělí, jež spustila ruskou revoluci, požadovali dělníci v Praze a Liberci opravu volebních řádů ve statutárních městech.⁹⁷⁶ V únoru již jablonečtí dělníci na sociálně demokratické schůzi vyjadřovali rezolucí své sympatie k ruským revolucionářům,⁹⁷⁷ byť jak vzpomínal Kreibich: „O povaze revolučního hnutí v Rusku jsme vědli málo a téměř nic správného.“⁹⁷⁸ V červenci se zástupci německé a československé sociální demokracie dohodli na společném negativním stanovisku vůči navrhované volební reformě zemských sněmů, která však zachovávala kuriový systém.⁹⁷⁹ Od srpna fungoval volební fond, o nějž se v Liberci staral Franz Sponer.⁹⁸⁰

Situace v celém Předlitavsku eskalovala během listopadu, poté, co 20. října vláda předložila vlastní návrh volební reformy.⁹⁸¹ Rozhodující impuls pak poskytl poslední sjezd celorakouské sociální demokracie na přelomu října a listopadu, jehož se zúčastnili Ernst Hübel, Jan Janč a Anton Schäfer z Liberce a Josef Barth z Jablonce n. Nisou.⁹⁸² Informace o ohlášení zavedení všeobecného volebního práva v carském Rusku se stala rozhodujícím impulsem pro vyřešení mnohaletých sporů a přijetí rezoluce o generální stávce. Nyní důraz na organizaci dostal smysl, neboť skrze ni, jednotu a robustnost, měla vést k dosažení všeobecného volebního práva coby „životní nutnost proletariátu“ (*Lebensnotwendigkeit für das Proletariat*).⁹⁸³ Boj jednoznačně podpořily i zástupkyně ženských organizací. Adelheid Poppová přislíbila podporu

---

⁹⁷³ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Aussig*, s. 97-98; k dani z cukru srov. Z. JINDRA, I. JAKUBEC a kol., *Hospodářský vzestup*, s. 82 a K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 74.

⁹⁷⁴ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg*, s. 48-49, 94-95.

⁹⁷⁵ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Aussig*, s. 47.

⁹⁷⁶ O. KODEDOVÁ (ed.), *Rok 1905*, s. 87.

⁹⁷⁷ *Tamtéž*, s. 126.

⁹⁷⁸ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 102.

⁹⁷⁹ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 521.

⁹⁸⁰ *Tamtéž*, s. 215.

⁹⁸¹ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 521.

⁹⁸² *Protokoll über die Verhandlungen des Gesamt-Parteitages der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Wien vom 29. Oktober bis 2. November 1905*, Wien 1905, s. 142-145.

⁹⁸³ *Tamtéž*, s. 68, 137.

žen z továren i domácností a vytrvalost, v níž ženy na rozdíl od revolučnosti měly podle jejich slov předstihnout muže. Karla Máchová vyzdvihla účast žen v pouličních demonstracích v Praze, kde prolévaly krev. Obě chápaly, že boj se nepovede za volební právo pro ženy, ale svou podporu artikulovaly recipročně: pokud jejich muži zvítězí, budou bojovat za jejich práva.⁹⁸⁴

Výsledky stranického sjezdu byly za nekonečného jásotu („*endenwollendem Jubel*“) oznámeny na velké demonstraci v neděli 5. listopadu, která začala na liberecké Sřtelnici, pokračovala přes náměstí před radnicí k vile poslance Heinricha Pradeho coby odpůrce všeobecného volebního práva. Následně se dav, který podle organizátorů čítal šest tisíc hlav, odebral před sídlo *Deutsche Volkszeitung* a zpět k radnici, kde se za provolávání slávy internacionální sociální demokracii v poklidu rozešel.⁹⁸⁵ Ve srovnání s masovými shromážděními ve Vídni, Praze či Kladně, kde při srážkách s policií tekla krev, proběhla poklidně.

Svůj „smutek nad proběhlými událostmi ve Vídni a Praze“ vyjádřili liberečtí při demonstraci o pár dní později. O týden později vyzval výkonný výbor sociální demokracie v Liberci důvěrníky z dílen, továren a místních organizací, kteří se 16. listopadu 1905 sešli v liberecké *Vereinshalle*, aby jednali o stávce a demonstraci 28. listopadu 1905, tedy v den otevření parlamentu.⁹⁸⁶ O den později proběhla schůze i v jabloneckém okrese. V mezičase měla být vyslána deputace za zaměstnavateli, aby jim oznámila záměr zastavit práci. Signál pro zahájení generální stávky měla dát stranická exekutiva.⁹⁸⁷ V neděli 26. listopadu se konaly dvě veřejné schůze. Na první z nich byla přijata rezoluce požadující přijetí všeobecného volebního práva pod pohrůžkou vyhlášení generální stávky. Měla být předána starostu Franzi Bayerovi a okresnímu hejtmanovi Franzi Linkovi a jejich prostřednictvím dále říšské radě, resp. vládě.⁹⁸⁸ Vedle volebního práva do poslanecké sněmovny požadovali dělníci na některých schůzích i volební právo do zemského sněmu.⁹⁸⁹

Odpoledne se uskutečnila schůze žen, která se usnesla na „solidaritě s muži své třídy“. K provedení reformy slíbily nasadit všechny své síly, „nejostřejší zbraně“ a pokud to bude, tak přinést i „obět nejvyšší“, přestože si byly vědomy, že se nebojuje za jejich politická práva, ale

---

⁹⁸⁴ „Wir sind aber überzeugt, dass die von den politischen Knechtschaft befreiten Männer, die sieghaften Männer des Proletariats, die ersten Wortführer und ersten Vorkämpfer für das gleiche Recht der Frauen sein werden.“
Tamtěž, s. 135.

⁹⁸⁵ Grosse Demonstration in Reichenberg, *Arbeiter Zeitung* 6. 11. 1905, č. 307, s. 6.

⁹⁸⁶ O. KODEDOVÁ (ed.), *Rok 1905*, s. 349 a 405.

⁹⁸⁷ *Tamtěž*, s. 256.

⁹⁸⁸ *Tamtěž*, s. 446.

⁹⁸⁹ *Tamtěž*, s. 241-242 a 256.

cháपालy ji – ve shodě se stranickým vedením⁹⁹⁰ – jako nutný mezistupeň pro dosažení tohoto cíle. Deklarovaly proto, že volební právo je všeobecné teprve tehdy, týká-li se veškeré dospělé populace, a nejen její mužské půlky, volební boj tedy neutichne, dokud volební právo nezískají i ony.⁹⁹¹

Podrobnější informace o průběhu schůze přinesly *Arbeiterinnen Zeitung*. Oproti informacím z *Freigeist* doplnily, že na obou schůzích vystoupila s referátem Therese Schlesingerová, jež protestovala proti požadavku odpůrců všeobecného volebního práva, aby zrovnoprávnění bylo spojeno s požadavkem na vzdělání (*Bildungszensus*) a vyloučením těch, kteří neumí číst a psát. Odpolední schůze dělnic byla hojně navštívena, příchozí nebyla liberecká Střelnice s to pojmout, neboť vedle dělnic dorazily jejich muži i měšťanské ženy.

Do předsednictva schůze byly zvoleny Sponerová, Schäferová a soudružka Hübelová. Schlesingerová ve své řeči podtrhla, že mnoho hospodářské bídy mají na svědomí zákony v zájmu majetných tříd, rodiny dělníků a v první řadě ženy trpí nepřímými daněmi, proto je v jejich zájmu přispět nejen účastí na demonstraci, ale i stávce, kde naplní svou povinnost po boku mužů a přispějí k vytvoření nového parlamentu a tím i spravedlivějších zákonů. Stejně mluvil i budoucí poslanec Anton Schäfer, který slíbil pomoci dosáhnout volebního práva i pro ně, pokud ony teď pomohou mužům. Probuzení zájmu dělnic mělo značit i to, že většina účastnic po skončení schůze obklopila Schlesingerovou a nechala si vyprávět o činnosti soudružek ve Vídni. Patrný je posun i v roli a přijetí referentky. Nejenže Schlesingerová vystoupila na obou schůzích a byla tedy akceptovatelná i pro mužské publikum, ale večer se ještě sešla k debatě s místními stranickými důvěrníky.⁹⁹² Kritiky absence volebního práva pro ženy artikulovanou německou i českou sociální demokracií si všímalo i české místodržitelství ve svém hlášení do Vídně.⁹⁹³ Sociální demokraté kandidující v severních Čechách to ve společném prohlášení formulovali jako požadavek „odstranění všech zákonů znevýhodňujících ženu ať již veřejnoprávně či soukromoprávně“,⁹⁹⁴ který dále doplňoval již tradiční příslib vyloučení žen ze všech zdravích škodlivých provozů a zavedení živnostenských inspektorek.⁹⁹⁵

Podle úředních zpráv o dění v prvním prosincovém týdnu se průvody a schůze konané za účelem dosažení volební reformy vyznačovaly „bezvýznamným průběhem“ (*belangloser Verlauf*). Průvody a meetingy 28. listopadu proběhly bez úředního povolení, úřední zástupci na

---

⁹⁹⁰ Die Wahlreformdebatte im Parlament, *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 3. 1906, č. 6, s. 1-3.

⁹⁹¹ O. KODEDOVÁ (ed.), *Rok 1905*, s. 447.

⁹⁹² Der Wahlrechtskampf und die Frauen, *Arbeiterinnen Zeitung* 12. 12. 1905, č. 25, s. 7-8.

⁹⁹³ OLDŘIŠKA KODEDOVÁ (ed.), *Léta 1906-1907: soubor dokumentů*, Praha 1962, s. 136.

⁹⁹⁴ „Beseitigung aller Gesetze, wodurch die Frau gegenüber dem Manne öffenrechtlich oder privaterechtlich in Nachteil gesetzt wird.“ *Tamtěž*, s. 524.

⁹⁹⁵ *Tamtěž*.

nich byli respektováni. Zastavení práce bylo dobrovolné a liberecké vedení strany vydalo doporučení, aby situace nevedla k propouštění dělníků. Ke stávce tedy nedošlo všude, částečně se v podnicích pracovalo. Poklidný průběh byl očekáván ve frýdlantském okrese, v jabloneckém okrese však došlo dokonce k pokusu o vloupání se do skladu dynamitu. Snad i proto bylo do Jablonce přikázáno 25 četníků navíc.⁹⁹⁶ Na zdejších demonstracích, na nichž měli být početně zastoupení i čeští dělníci, zaznívala radikální hesla jako „Budeme mluvit rusky!“ či „Ať žije revoluce“ doplněné útoky proti šlechtě, duchovenstvu a měšťanské třídě.⁹⁹⁷ Ani k jednomu nedošlo. Projednávání volební reformy trvalo ještě více než rok, císař ji stvrdil až na konci ledna roku 1907.⁹⁹⁸

Lokální elity mezitím vyjadřovaly svůj nesouhlasný názor po svém. Státní zástupce tak v lednu 1906 nechal zkonfiskovat vydání *Freigeist* i *Reichenberger Zeitung*, které otiskly rezoluci přijatou na schůzi dne 23. ledna 1906 uspořádanou na počest ruské revoluce, na níž promluvil i Victor Adler.⁹⁹⁹ Na schůzi dorazilo 700 osob, stejný počet se shromáždil i na schůzi o tři týdny později v Jablonci n. N., ovšem nejvyšší účast byla hlášena z Kolosea v Nových Pavlovicích u Liberce, kde poslanec Seitz hovořil před 3000 posluchači.¹⁰⁰⁰ Situace však nebyla vnímána jako kritická, neboť četníci z Liberce a Jablonce mohli být vysláni jako posily do Kladna.¹⁰⁰¹ Podle zprávy českého místodržitelství se do agitace za volební právo se na Liberecku zapojily i do sociálně demokratické odborové organizace textilních dělníků, které vedle volebního práva vtáhly do hry i požadavky na zvýšení mezd.¹⁰⁰² Místní průmyslníci na vypjatou atmosféru reagovali až provokativně, když před prvomájovou oslavou roku 1906 nechali zveřejnit inzerát v *Reichenberger Zeitung*, v němž oznámili, že všichni, kdož by se chtěl spolčovat a stávkovat na pracovišti nebo slavit 1. máj, na týden propustí.¹⁰⁰³ Stávka propukla až v lednu 1907 a to u firmy Liebig. Jejím výsledkem bylo mimo jiné zvednutí mzdového tarifu o 5-10 %, pokusné zavedení týdenního vyplácení mezd, příplatek za přesčasy ve výši 50 %, příslib, že každému dělníkovi bude mzdu osobně vyplácet mistr a rozšíření léčebných lístků (*Krankenscheine*)¹⁰⁰⁴ i na další provozy.¹⁰⁰⁵

---

⁹⁹⁶ O. KODEDOVÁ (ed.), *Rok 1905*, s. 443.

⁹⁹⁷ *Tamtéž*, s. 538.

⁹⁹⁸ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 259-530.

⁹⁹⁹ Herr Zorn vorn Reichenberg als Zensor, *Arbeiter Zeitung* 26. 1. 1906, č. 24, s. 5.

¹⁰⁰⁰ O. KODEDOVÁ (ed.), *Léta 1906-1907*, s. 81-82, 115.

¹⁰⁰¹ *Tamtéž*, s. 99.

¹⁰⁰² *Tamtéž*, s. 110.

¹⁰⁰³ *Tamtéž*, s. 194.

¹⁰⁰⁴ Pro překlady pojmu viz JOSEF HRABÁK, *Terminologický slovník hornický německočeský a českoněmecký*, Praha 1888, s. 134.

¹⁰⁰⁵ O. KODEDOVÁ (ed.), *Léta 1906-1907*, s. 456.

V návaznosti na nástup Maxe Becka do úřadu ministerského předsedy v červnu 1906 a předložení dalšího vládního návrhu volební reformy došlo k probuzení aktivity i na lokální úrovni. Na schůzi stranických a odborových důvěrníků libereckého okresu bylo deklarováno dokončení přípravy generální stávky.¹⁰⁰⁶ Další veřejná shromáždění se uskutečnila v létě, podle úředních odhadů se jich účastnily vyšší stovky osob (600–900) obou pohlaví.¹⁰⁰⁷ Policie se ale demonstracím policie snažila předcházet a preventivně nechala hlídat Tržní náměstí policisty, aby nedocházelo k dalšímu shromažďování. Schäfer byl dokonce pozván na magistrát, kde byl požádán, aby nepřipustil konání dalších demonstrací, což odmítl s tím, že na to nemá žádný vliv. *Arbeiter Zeitung* mezitím informovaly o dalším chystaném průvodu městem.¹⁰⁰⁸ Vedení sociální demokracie bylo v důsledku demonstrací v severních Čechách nuceno stanovit předpokládaný termín další generální stávky, datum připadlo na 23. července 1906.¹⁰⁰⁹ *Freigeist* průběžně přinášela podrobné zpravodajství o vývoji v Rusku a přejímala články z ruských časopisů a patrně díky Strasserovu vedení se pouštěla i do teoretických rozborů problémů třídního boje.¹⁰¹⁰

Samotné volby se konaly až v květnu 1907 a sociální demokraté se s více než jedním milionem hlasů a 87 mandátů stali nejsilnější stranou.¹⁰¹¹ Z 50 křesel pro německou sociální demokracii byly 4 obhájeny na Liberecku. Poslancem za okres Liberec-venkov se stal Anton Schäfer, Victor Adler nakonec nekandidoval ve Frýdlantu, o čemž se zmínilo ve své zprávě české místodržitelství, nýbrž byl zvolen v Dolních Rakousích.¹⁰¹² Poslanecké křeslo však získal jiný vídeňský sociální demokrat, Leopold Winarsky. V chrastavském okresu uspěl Ferdinand Hanusch a členy poslanecké sněmovny se stali Wenzel Bosmüller za okres Jablonec-město a Josef Barth za okres Jablonec-venkov, který jím byl až do své předčasné smrti v roce 1910. Neuspěl pouze Josef Strasser kandidující za volební obvod Liberec-město, kde ho porazil německý nacional Heinrich Prade.¹⁰¹³

Jedním z nejvýznamnějších důsledků boje za volební právo nebylo zmenšení nasazení členů strany, jehož se obával Josef Strasser, byť vystřízlivění z parlamentarismu se

---

¹⁰⁰⁶ Vorbereitung in Böhmen, *Arbeiter Zeitung* 21. 6. 1906, č. 169, s. 3; Obecně velký zájem obyvatelstva v libereckém okrese o přípravě generální stávky na základě analýzy denního tisku zmiňuje i O. KODEDOVÁ, *Lidové hnutí*, s. 98.

¹⁰⁰⁷ O. KODEDOVÁ (ed.), *Léta 1906-1907*, s. 307, 324.

¹⁰⁰⁸ Demonstrationen in Reichenberg, *Arbeiter Zeitung* 20. 7. 1906, č. 198, s. 4.

¹⁰⁰⁹ O. KODEDOVÁ (ed.), *Léta 1906-1907*, s. 20.

¹⁰¹⁰ O. KODEDOVÁ, *Lidové hnutí*, s. 38-40.

¹⁰¹¹ J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 79.

¹⁰¹² O. KODEDOVÁ (ed.), *Léta 1906-1907*, s. 452.

¹⁰¹³ *Tamtéž*, s. 525, *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagess ... zu Wien 1907*, s. 55-57.

dostavilo,¹⁰¹⁴ ale produktivní osvojení si kategorie národa. Čeští i němečtí socialisté se podle Jakuba Beneše začali aktivně hlásit ke koncepci národa, která byla etnická, demokratická a spravedlivá – tedy socialistická.¹⁰¹⁵ Nacionalistická rétorika, jak uvidíme i dále, se objevila výrazněji mezi českými sociálními demokraty, neboť Češi byli vnímáni více prizmatem etnicity, což vyžadovalo i více kulturního a politického úsilí pro vlastní legitimizaci.¹⁰¹⁶ Nicméně tehdy, kdy boj za všeobecné volební právo kulminoval, manifestovalo sociálně demokratické dělnictvo opět spíše princip internacionality. V Tanvaldu stávkovalo 610 z 657 zaměstnanců z mechanické tkalcovny Lederer & Wolf kvůli propuštění českého mistra.¹⁰¹⁷ Na schůzi železničních zřízenců o týden později, 26. února 1906, hovořil k 400 znepokojeným mužům Schäfer, pro zajištění srozumitelnosti byl jeho projev konsektivně překládán do češtiny.¹⁰¹⁸

5.5. Žena, tvor politický

Boj za všeobecné volební právo podnítil nejen produktivní zužitkování kategorie národa v sociální demokracii. Dal impuls i ženskému sociálně demokratickému hnutí. Na sjezdu strany v roce 1905 byl odsouhlasen požadavek na volební právo pro ženy,¹⁰¹⁹ byť jak jsme ukázali v předcházející podkapitole, stranické vedení i místní funkcionáři si byli vědomi toho, že úspěchem bude získání všeobecného a rovného hlasovacího práva pro muže. Ženy se tedy dočkaly jen příslibu podpory a dalšího boje. I to byl však úspěch. Ještě na konci devadesátých let zástupkyně sociálně demokratických žen odsoudily akci měšťanských žen z *Allgemeine Österreichische Frauenverein* k volebnímu právu žen jako „hecování dělnic proti svým mužům“. Victor Adler na sjezdu v roce 1900 zastával názor, že ženy mají pomáhat mužům, ovšem bez toho, aby kladly vlastní programové požadavky.¹⁰²⁰

Snaha sociální demokracie podchytit ženskou klientelu však nebyla jen produktem autochtonního, vnitrostranického vývoje, ale odrazem obecné politizace tzv. ženské otázky, ke

---

¹⁰¹⁴ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg*, s. 169-170.

¹⁰¹⁵ J. BENEŠ, *Workers nad Nationalism*, s. 1-17, 239-244.

¹⁰¹⁶ „Nationalism appeared rather more stridently among Czech Social Democrats. This is not because the Austrian Germans were significantly less nationalistic, but because at root, Czech was more of a ‚marked‘ ethnic category in Habsburg Austria, requiring more cultural-political work to legitimize it.“ *Tamtéž*, s. 15.

¹⁰¹⁷ KODEDOVÁ (ed.), *Léta 1906-1907*, s. 116, 577.

¹⁰¹⁸ *Tamtéž*, s. 120

¹⁰¹⁹ G. HAUCH, „Arbeitete Frau!“, s. 120.

¹⁰²⁰ G. HAUCH, *Der diskrete Charme* s. 94.

které docházelo od 90. let 19. století zejména v českém prostředí a jež vyvrcholila kandidaturami do zemského sněmu zmíněných již v úvodu.

Radikálně feministickou agendu v prostředí německojazyčných ženských spolků zastával pouze pražský spolek *Frauenfortschritt*, který sdružoval zejména učitelky včetně několika z Liberce a Jablonce, nicméně nelze tvrdit, že by zde jakkoliv působil. Německé prostředí v Čechách se v tomto ohledu zdálo být obecně konzervativnější.¹⁰²¹ V českojazyčném prostředí vývoj ženského hnutí kopíroval politické štepící linie. Tradiční národně liberální listy doplnil sociálně demokratický *Ženský list* (1892), *Ženský svět* (od 1897) vydávaný Ústředním spolkem českých žen, podle něhož žena měla smiřovat sociální a třídní konflikty nevzdávající se nacionálního étosu, a emancipační *Ženská revue* (1905) coby „společensko-politický vzdělávací, pokrokový a feministický měsíčník s výrazně protiklerikálním programem“.¹⁰²² Rychle se vyvíjely se i organizační platformy a jejich cíle. Ústřední spolek žen českých (1897) se zaměřoval na koordinaci stávajících aktivit ve vzdělávací a charitativní oblasti. Organizačním centrem založeným 11 ženskými spolky usilujícím o vytvoření feministické platformy „bez ohledu na společenské postavení či politické smýšlení“, tedy čistě na genderové diferenci, se stal *Ženský klub český*. Politická práva žen si kladlo za cíl volné sdružení nazvané *Výbor pro volební právo žen* (1905).¹⁰²³ Jeho kontrapunktem na Předlitavské úrovni byly zejména *Allgemeiner österreichischer Frauenverein* a *Bund der österreichischen Frauenvereine*,¹⁰²⁴ které však na Liberecku žádnou odbočku neměly.¹⁰²⁵ Srovnání českého a německého prostředí je však zatíženo výrazným metodologickým nacionalismem dosavadního bádání, které s výjimkou Pavly Horské nepojednávalo o obou jazykových prostředích.¹⁰²⁶

Pokud se sociální demokraté chtěli reprezentovat jakožto nositelé pokroku, nemohli ženskou otázku dlouhodobě dost dobře ignorovat. Koneckonců sdíleli spolu demokratizační tlak, který měl zpochybnit liberální předpoklady pro vstup do veřejného prostoru a ve výsledku

---

¹⁰²¹ J. ŠTAIF, *Modernizace*, S. 216-217.

¹⁰²² LIBUŠE HECZKOVÁ, *Píšíci Minervy: vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*, Praha 2009, s. 171-181, 201.

¹⁰²³ P. HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, s. 106-111; J. MALÍNSKÁ, *České ženské hnutí*, s. 334-335

¹⁰²⁴ Blíže k oběma spolkům viz např. <https://fraueninbewegung.onb.ac.at/node/129> a <https://fraueninbewegung.onb.ac.at/node/215> vč. odkazů na další literaturu.

¹⁰²⁵ Když v listopadu přijela na přednášku jedna z čelných představitelk *Allgemeiner österreichischer Frauenverein* Mariane Hainisch, stalo se tak na pozvání *Deutsche wissenschaftliche Gesellschaft*, viz Mariane Hainisch in Reichenberg, *Reichenberger Zeitung* 26. 11. 1911, s. 3.

¹⁰²⁶ PAVLA HORSKÁ, Die deutsche Frauenvereine in Böhmen, *Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slawische Studien* 1995, s. 117-121; PAVLA HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, s. 99, 102. Příkladem metodologického nacionalismu může být i diplomová práce zaměřená pouze na české ženské spolky v Liberci, viz ALENA JEŽKOVÁ, *České ženské spolky v Liberci na přelomu 19. a 20. století*, bakalářská práce, Liberec 2012.

a tím i výkonu moci. Zároveň sociální demokraté mohli těžit z toho, že v předcházejících třech či čtyřech dekádách byla ženská otázka nesena ženami ze středních vrstev a rámováno nacionalistickou imaginací a rétorikou¹⁰²⁷ a otázka pracujících žen chápána převážně ve spojitosti s charitou a vzděláním, které mělo pomoci řešit jejich postavení na trhu práce.

Další sociálně demokratický sjezd v roce 1907 šel ještě o krok dále a schválil požadavek, aby byly všude ustavovány ženské důvěrnice, které měly iniciovat vznik volných politických organizací (*freie politische Frauenorganisation*) a tím ve zdánlivě institucionalizované podobě dát ženské emancipaci jasněji vymezené místo na orbitě strany odpovídající nabytému sebevědomí a volebnímu úspěchu a pokračovat v prosazování požadavku na volební právo žen.¹⁰²⁸ Volné politické organizace testovaly hranice spolčovacího zákona, ale z tajného spolčování (§ 285–291 trestního zákoníku) obviněny být nemohly, neboť fungovaly na základě shromažďovacího zákona.¹⁰²⁹ Mohly tak být vystaveny pouze libovůli politických úřadů. Známe však pouze jeden případ, kdy liberecké okresní hejtmanství zakázalo schůzi volné ženské organizace. Redakce *Freigeist* to považovala za šikanu, což může napovídat tomu, že dosavadní aktivity volných ženských organizací procházely bez většího povšimnutí.¹⁰³⁰

I když se nejednalo o spolek, připadala členkám volných politických organizací povinnost platit stranický poplatek ve výši 30 haléřů měsíčně zahrnující i předplatné *Arbeiterinnen Zeitung*. Dva haléře šly přímo na podporu činnosti ústředního *Frauenreichskomitee*. Pokud se jednalo o již odborově organizované členky, činil příspěvek pouze 10 haléřů, ovšem bez abonmá. Vzhledem k tomu, že měsíční předplatné *Arbeiterinnen Zeitung* vycházelo na 20 haléřů, vycházelo členství v politické organizaci nastejno jako v odborech, pokud v něm byla obsažena i subskripce. Vedení, jež si měly volné politické organizace žen volit vedení, zároveň mělo působit jako agitační výbor.¹⁰³¹ Počet agitátorek se sice od roku 1905 celkově zvýšil, nicméně působily zejména lokálně, neboť se jednalo o pracující ženy.¹⁰³² Na obdobné potíže spojené s dynamickým růstem členské základny však

---

¹⁰²⁷ J. ŠTAIF, *Modernizace*, s. 215-219.

¹⁰²⁸ „... die Frauen auch reif genug sind, selbst politische Rechte zu besitzen.“ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés ... zu Wien vom 30. September bis 4. October 1907*, s. 75-76, 97, 100.

¹⁰²⁹ *Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích pro císařství Rakouské* vydaný dne 27. května 1852, č. 117 říš. zák.: se zákonem o tisku, s jinými zákony, nařízenými a rozhodnutími nejv. soudu v příčině práva trestního vydanými, jakož i s abecedním rejstříkem, Praha 1873, s. 250-252.

¹⁰³⁰ *Frauen-Zeitung*, *Freigeist* 25. 1. 1910, s. 14.

¹⁰³¹ A. KLEINBERG, F. BLATNY, *Das Denkmal der unbekanntten Proletarierin*, s. 224-225.

¹⁰³² *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés ... zu Wien vom 30. September bis 4. October 1907*, s. 75-76.

narážela strana jako celek. Nedostatek zkušených organizátorů trápil všechny, neboť potenciální klientela sociální demokracie se nacházela téměř v každé obci.¹⁰³³

Ke změně postoje došlo i v postoji rakouské odborové komise. Tváří tvář politickému úspěchu chtěly zabránit oslabení vlastní pozice a na sjezdu ve stejném roce schválily subvencování odborových důvěrníků.¹⁰³⁴ Ovšem ani dva měsíce po sjezdu žádná organizace nenahlásila jméno své důvěrnice zvolené místní či okresní organizací, není tedy jisté, jak se usnesení promítlo do sociální praxe.¹⁰³⁵

Impuls ke změně vyslaný na centrální úrovni nebyl bezprostřední a na Liberecku se začal projevat až s jistým fázovým posunem. Na jeho počátku stály tři agitační cesty vídeňských soudružek v posledním čtvrtletí roku 1907. První vyrazila neúnavná harcovnice Adelheid Poppová v říjnu 1907 na agitační cestu zaměřenou na textilní dělnice, během níž promluvila v Pavlovicích, Chrastavě, Hrádku n. Nisou, Vratislavicích, Doubí a Hejnicích. S výjimkou první schůze byly dle informací z tisku ostatní velmi dobře navštíveny. V Chrastavě na přednášku o úkolech ženy dorazilo na pět set osob. Argumentace pro získání politických práv pro ženy se v zásadě neměnila: kombinovala klasický socialistický motiv placení nepřímých daní všemi obyvateli do státní kasy s „daní krve“, tj. porodem, jenž mohl ženu stát život nebo zdraví. Obtíže se získáváním žen pro sociální demokracii připisovala „falešné výchově“ a nedostatku vzdělání a „neomezenému vykořisťování“ ze strany podnikatelů, jemuž stát nijak nebrání. V tom měla pravdu jen částečně.¹⁰³⁶ První regulaci noční práce žen provedla již vláda Eduarda Taaffeho. Taxativně stanovila činnosti „živnostenských podniků po živnostensku provozovaných,“ v nichž umožnila noční práci žen a mladistvým ve věku 14-16 let.¹⁰³⁷ Jejich výčet byl ještě několikrát rozšířen.¹⁰³⁸

---

¹⁰³³ *Protokoll über die Verhandlungen des Landesparteitag der deutschen Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten in Prag am 31. Jänner u. 1. Feber 1909*, Teplice-Šanov 1909, s. 19-20.

¹⁰³⁴ G. HAUCH, „Arbeitete Frau!“, s. 120.

¹⁰³⁵ *Weibliche Vertrauenspersonen, Arbeiterinnen Zeitung* 10. 12. 1907, č. 25, s. 2-3.

¹⁰³⁶ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 12. 11. 1907, č. 23, s. 7.

¹⁰³⁷ Nařízení obchodního ministra ve shodě s ministrem věcí vnitřních, jímž podle §. 96. b) zákona ze dne 8. března 1888. (Z. Ř. č. 22.) vypočítávají se kategorie živnostenských podniků po továrnicku provozovaných, při nichž užívání se může mladistvých pracovníků pomocných mezi dokonaným 14. a dokonaným 16. rokem, jakož i osob ženských vůbec ku práci noční, dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=1885&page=229&size=45> (poslední náhled 18. 3. 2020).

¹⁰³⁸ Nařízení obchodního ministeria č. 88/1886, dané ve shodě s ministeriem věcí vnitřních, jímž dovoluje se užívání mladistvých pracovníků pomocných mezi dokonaným 14. a dokonaným 16. rokem, jakož i osob ženských vůbec ku práci noční, dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=1886&page=318&size=45> (poslední náhled 18. 3. 2020); Nařízení č. 84/1888 ministeria obchodu, dané ve shodě s ministeriem věcí vnitřních, jímž dopouští se potřebovati pomocných pracovníků mladistvých mezi dokonaným 14. a dokonaným 16. rokem, jakož i osob ženských vůbec při noční práci v přádelnách na odpadkové hedvábi (hedbávi floretové), dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=18880004&seite=00000272> (poslední náhled 18. 3. 2020); Nařízení ministra obchodního ve shodě s ministeriem vnitra č. 103/1898, kterým se na základě § 95 živnostenského řádu (zákonu ze dne 8. března 1885, Z. Ř. č. 22) dovoluje užívání mladistvých pracovníků pomocných k noční práci v živnosti

Další agitační cesta přivedla o měsíc později Marii Janskyovou mezi sklářky do Jizerských hor. Její referát kritizující bohaté, ceny potravin a masa a vysokou dětskou úmrtnost byl prodchnut třídní rétorikou, zaměřoval se na životní podmínky, nikoliv příčiny horší organizovanosti sociálně demokratických žen.¹⁰³⁹ Organizaci sklářských dělnic se stále nedařilo stabilizovat. Meziročně ztratila třetinu členek a v roce 1908 vykazovala 403 členek v Tanvaldu, což byl zanedbatelný počet ve srovnání s 18 262 odborově organizovanými textilními dělnicemi v Předlitavsku.¹⁰⁴⁰

Místní sekce byly spíše malé, například antonínovská čítala na čtyři desítky členek. V jejích organizační struktuře přibyla i funkce knihovnice, což lze interpretovat jak jako výraz vyzdvižení významu svépomocné edukace a rozšíření odborového portfolia. Zachován zůstal étos boje po boku mužů, nyní již ve shodě s posunem programu za politická práva žen. Příliš se však neproměnily aktivity samotné. Další zájemkyně chtěly odborářky získat přednáškami a diskusemi o zajímavých tématech,¹⁰⁴¹ nikoliv hospodářským bojem jako takovým.

Intenzivnější zájem o zapojení žen do sociálně demokratické organizace dokládá i návštěva Amalie Seidelové z Vídně v prosinci v Chrastavě. Svými argumenty se nijak nelišila od Janskyové. Její cesta se na rozdíl od předešlých mohla vykázat konkrétním výsledkem, jímž bylo založení zdejšího konzumního družstva. Na další schůzi v Nové Vsi u Chrastavy pak vystoupil říšský poslanec Ferdinand Hanusch, jehož přednáška o rakousko-uherském vyrovnání se na místě proměnila v polemiku s 20 odpůrci, do níž se zapojila i jedna soudružka.¹⁰⁴²

Nicméně počty členek organizovaných na sociálně demokratické orbitě zůstávaly na první pohled skromné. V Liberci již od roku 1904 existovala navzdory spolkovému zákonu ženská politická organizace sdružující 56 žen, jež byla stejně početná jako brněnská.¹⁰⁴³ Bližší informace se o její činnosti se nepodařilo objevit, nicméně vzhledem k absenci zpravodajství v *Arbeiterinnen Zeitung* i archivních stop nebyla patrně příliš aktivní.

Pomyslné centrum ženského hnutí německé sociální demokracie leželo v severozápadních Čechách: nejpočetnější byly místní organizace v Podmoklech (285 členek), Ústí nad Labem (200 členek) a Trmicích (190 členek).¹⁰⁴⁴ Právě v Podmoklech se v říjnu 1908

---

pekařské, dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=18980004&seite=00000171> (poslední náhled 18. 3. 2020).

¹⁰³⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 12. 1907, č. 25, s. 8.

¹⁰⁴⁰ Die Stärke der Gewerkschaften, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 6. 1908, č. 14, s. 2. V roce 1909 bylo v textilnictví organizováno zhruba o dva tisíce žen méně (tj. 16 000), z toho 6 931 v Čechách a z toho 5319 německých a 1612 českých, Der Unionstag der Textilarbeiter, *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 6. 1909, č. 13, s. 3.

¹⁰⁴¹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 31. 3. 1908, č. 7, s. 7.

¹⁰⁴² Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 1. 1908, č. 1, s. 8-9.

¹⁰⁴³ A. KLEINBERG, F. BLATNY, *Das Denkmal der unbekanntenen Proletarierin*, s. 225.

¹⁰⁴⁴ Bericht an die Dritte sozialdemokratische Frauenkonferenz in Wien am 19. und 20. April 1908, *Arbeiterinnen Zeitung* 28. 4. 1908, č. 9, s. 9-11.

uskutečnila první konference sociálně demokratických žen z německých Čech (*deutschböhmisches Frauenkonferenz*), kterou lze zpětně považovat za symbolický restart hnutí sociálně demokratických žen. Čtyřčlenného přípravného komitě se účastnily Anna Altmannová z Benešova n. Ploučnicí, Anna Perthenová za podmokelskou organizaci, Fanny Neumannová z Ústí nad Labem a Marie Sponerová z Liberce.¹⁰⁴⁵

Konference si kladla za cíl překonat roztržičnost, bariéry v komunikaci a absenci povědomí o dění v jiných místních organizacích, jinými slovy tedy podpořit pocit sounáležitosti, kterého se ženám patrně nedostávalo. Účast 54 delegátek a delegátů byla považována za úspěch, zejména s ohledem na to, že své zástupce vyslaly všechny instance strany a daly tím najevo, že na organizaci žen mají (stále? opět?) zájem. Za zemskou organizaci se zúčastnil Josef Seliger, který přislíbil její plnou podporu, za odborovou komisi v Liberci Franz Macoun, který poděkovat ženám za mnohý pokrok, zástupci krajského vedení z Ústí nad Labem, svůj pozdrav zaslal i poslanec za Vídeň Anton Schrammel. Z Prahy dorazila i Karla Máchová a z Vídně Adelheid Poppová.¹⁰⁴⁶

Všechny hosty sice spojovala deklaratorní podpora žen ve straně, ale její konkrétní vyznění se značně lišilo. Macouna setrval na původní, před deseti lety dominantní odborářské pozici, podle níž bylo nejdříve nutné vytvořit „základnu“ – odborovou organizaci – a až poté rozvíjet „nadstavbu“ – politickou organizaci. Poppová naopak ve shodě se závěry celorakouské (ve smyslu předlitavské) konference žen vyzývala k zakládání svobodných (tedy neregistrovaných) politických organizací, ovšem jen pokud na tom existovala shoda s místními organizacemi a jejich založením by nebyla narušena jednota na místní úrovni. Seliger zastával nejméně konkrétní a nejvíce tradiční názor: Uznával, že kvůli výdělečné práci je pro ženy těžší se rozvíjet. Kladl proto otázku, zda by pro ně neměl být nalezen jiný organizační modus osvětového charakteru, v němž by se jim nejdříve dostalo nutného politického vzdělání a až následně se zapojit do činnosti strany. V uvědomělosti spatřoval základní předpoklad pro podporu zemského vedení, které předpokládalo, že ženy nebudou politickou činnost brát jako hru.¹⁰⁴⁷

Z obsahového hlediska byly potvrzeny závěry *Frauenreichskonferenz* požadující umožnit zakládání volných politických organizací, dosažení volebního práva pro ženy a zlepšení sociálního zákonodárství v podobě podpory šestinedělek či pojištění zemědělského dělnictva. Konference také poskytla vhled do stavu ženského hnutí v regionu. Liberecká

¹⁰⁴⁵ *Arbeiterinnen Zeitung* 13. 10. 1908, č. 21, s. 1.

¹⁰⁴⁶ Die deutschböhmisches Frauenkonferenz, *Arbeiterinnen Zeitung* 8. 12. 1908, č. 25, s. 1-3.

¹⁰⁴⁷ Tamtéž.

organizace, ač nečítala ani šedesát členek, se dělila do pěti dalších sekcí. Vlastní rozvoj označovala za velmi pozvolný. Ani politický zápas nemobilizoval tolik, jak by si přály, proto v roce 1907 založily pěvecký spolek *Einigkeit* doufajíce, že jeho prostřednictvím přilákají mladší dívky. Obdobná organizace byla měsíc před konferencí založena v blízkých Vratislavicích, početně byla ale ještě menší (36 členek).¹⁰⁴⁸

Na většině ostatních míst ženy zůstávaly neorganizované, ale byly mužům podle vlastních slov nápomocné v jejich stranické činnosti. To byl případ Chrastavy, Vesce, Rochlice a Dlouhého Mostu.¹⁰⁴⁹ Pro jejich další rozvoj Poppová i Seliger považovali za nezbytné pořádat jednou za dva týdny diskusní večer a v jejich rámci rozšiřovat obzory účastnic v různých aspektech ženské otázky. Ženy tedy neměly být explicitě vzdělávány ke znalosti stranického programu jako celku, ale pouze v tématech, jež se dotýkaly jejich potřeb a zkušeností. Ty se ale „přirozeně“ prolínaly s dalšími otázkami, jež se staly předmětem dvou rezolucí přijatých v závěru konference. První protestovala proti zrušení volební reformy do zemského sněmu kvůli nacionálnímu šovinismu, čímž zřetelně propojovala povahu genderového řádu s národní otázkou, nikoliv však vlastní národní identitou, která představovala v duchu internacionalistického diskursu pouze překážku pro řešení společenských problémů, hledání sociální spravedlnosti a tím i řešení ženské otázky; explicitní zkušenost žen s „nacionálním šovinismem“ se pak v praxi omezovala na konflikty při schůzích a intervencích ve veřejném prostoru a konfliktem o cílovou skupinu.¹⁰⁵⁰ Druhá přijatá rezoluce se vztahovala k explicitně ženské zkušenosti a požadovala zavedení povinné podpory všech šestinedělek po dobu 4 týdnů.¹⁰⁵¹

Ohlas podmokelské konference nebyl patrně takový, v jaký její organizátorky doufaly. Na začátku prosince ohlásila svůj vznik ženská politická organizace v Dlouhém Mostu u Liberce.¹⁰⁵² Na schůzi uspořádané třetí sekce liberecké organizace v Hanychově u Liberce na začátku roku 1909 ohlásilo vstup dokonce 40 nových členek.¹⁰⁵³ Vedle ní existovalo dalších devět místních organizací, zejména v obcích v těsném okolí Liberce,¹⁰⁵⁴ Chrastavě a Novém Městě p. Smrkem, celkem k nim náleželo 450 členek.¹⁰⁵⁵ Přesto se se jednalo o devítinásobný nárůst během dvou let.

---

¹⁰⁴⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 11. 1908, č. 23, s. 8.

¹⁰⁴⁹ Tamtéž; Die deutschböhmisches Frauenkonferenz, *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 12. 1908, č. 26, s. 3-5.

¹⁰⁵⁰ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 12. 1909, č. 26, s. 8.

¹⁰⁵¹ Die deutschböhmisches Frauenkonferenz, *Arbeiterinnen Zeitung* 5. 1. 1909, č. 1, s. 7-8.

¹⁰⁵² Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 12. 1908, č. 26, s. 6-7.

¹⁰⁵³ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 2. 1909, č. 4, s. 9.

¹⁰⁵⁴ Jednalo se o Rochlici, Staré Pavlovice, Vratislavic, Vesec, Ostašov a Machnín. Die Frauenkonferenz in Reichenberg, *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 7. 1909, č. 15, s. 3-5.

¹⁰⁵⁵ Tamtéž.

Pokus o resuscitaci proběhl i u sklářek v Jizerských horách. Několik místních skupin sklářů vykazovalo značný počet žen, které však zůstávaly neinicativní a neprojevíly ani zájem zúčastnit se podmokelské konference.¹⁰⁵⁶ Pošťouchnutí na stránkách *Arbeiterinnen Zeitung* iniciované Aurelií Rothovou rozpohybovalo ledy. Již příští číslo přineslo zprávu o konferenci žen ve Smržovce. Do zdejšího dělnického domu dorazilo 6. prosince 1908 na tři desítky delegátek z deseti obcí a další soudruzi včetně Antona Häckela, který se opět ujmul úvodního slova. Ve své řeči proti sobě do protikladu postavil rozmach hnutí v posledních třech letech a lhostejnost, která se rozšířila mezi dělnicemi. Na scéně se objevily i „pamětnice“ organizačního vzepětí v letech 1898–1901 Aurelia Rothová, Amalie Seidelová a Klara Teubnerová. Následující vývoj pro ně musel představovat *déjà vu*: znovu se ustanovil akční výbor a začaly vznikat ženské sekce; nejdříve v Antonínově, poté i Novém Světě, Jablonci či Smržovce.¹⁰⁵⁷

Ani nyní však jednorázové mobilizační akce nezafungovaly a nepřinesly kýžený efekt. Představa, že impuls daný konferencí a motivačními slovy se automaticky přenesl dál a ženské hnutí vznikne organicky, byla lichá. Zkušenost ukazovala, že je třeba zapálených funkcionářek, které vyvinou soustavnou činnost na lokální úrovni a budou formálně ustanoveným strukturám dávat obsah. Bez náplně bylo obtížné přesvědčovat o smysluplnosti organizace, jejíž síla se tak ponejvíce mohla manifestovat ve stranické statistice. Tyto skutečnosti si patrně uvědomovalo i krajské stranické vedení. Na jeho podnět poslanec Anton Schäfer svolal v létě 1909 další konferenci žen.

Zájem stranického vedení potvrzovala opět velmi dobrá účast významných představitelů strany: vedle svolavatele Schäfera se konference za krajské vedení účastnil Karel Kreibich, za odborovou komisi Franz Macoun, za okresní organizaci Karl Schiller, dále Josef Strasser. Poppová opět vážila cestu z Vídně a Fanni Neumannová dorazila coby reprezentantka zemského výboru německé sociální demokracie v Čechách (*deutschböhmisches Landeskomitee*). Účast 34 delegátek ze 17 obcí na krajské úrovni ve srovnání s 56 delegátkami na zemské úrovni nebyla špatná, nicméně dle Sponerové se s organizovaností v odborech nemohla srovnávat. Členství v politické organizaci se ženám jevílo jako nadbytečné, podle Sponerové bylo stále překonávat předsudky o účasti na politickém životě, které byly pravděpodobně kulturního charakteru a spojeny s očekáváním jejich okolí spíše než podmíněně formálně-legalistickým (faktickým) omezením účasti žen v politických spolcích. S politickým životem přicházely do kontaktu nárazově a kampaňovitě. Ženské hnutí bylo sice dle názoru

---

¹⁰⁵⁶ Von den Arbeiterinnen im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 8. 12. 1908, č. 25, s. 7-8.

¹⁰⁵⁷ Eine Arbeiterinnenkonferenz in Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 12. 1908, č. 26, s. 6-7.

řečnice povzbuzeno volebním bojem, ať již účasti na demonstracích na podzim 1905 nebo zapojením se do kampaně před volbami v květnu 1907, dodejme však, že se nejednalo se však o soustavnou aktivitu, ale o jednorázovou manifestaci loajality se stranou.

Konference se neobešla bez snahy organizačně ujednotit podobu ženských sekcí ve straně. Schäfer přeložil návrh stanov pro politickou organizaci žen, podle něhož si místní sekce měly volit vlastní vedení tvořené z předsedkyně, její zástupkyně, pokladnice, jednatelky a bylo-li třeba, tak i její zástupkyně (*Subkassiererin*). Základní pojítka se stranou tvořila předsedkyně ženské sekce, která měla být členkou místního stranického výboru. O tom, zda se práce výboru budou účastnit i další ženy, se mělo odvozovat od velikosti sekce, dohoda o stanovení přiměřeného podílu však byla v kompetenci a autonomnímu rozhodnutí každého místního výboru. Vedení sekce mělo zasedat alespoň jednou měsíčně a věnovat se přípravám sekční schůze. Okresní konference se měly svolávat dle potřeby a z přítomných delegátek zvolit každý rok pětičlenné vedení složené z jedné důvěrnice a čtyř přísedících. Důvěrnice měla být zastoupena i na okresních konferencích konaných čtyřikrát ročně, do krajského vedení se měla volit zástupkyně ženské organizace samostatně na krajské konferenci.

Ženská organizace však neměla být vyčleněna ze strany a tvořit autonomní větev. Členky ženských sekcí byly zároveň chápány jako sekce členky místních organizací, jejichž schůzí se měly právo také účastnit. Zároveň strana mohla vykonávat formu dozoru tím, že místní výbor mohl vyslat své zástupce na schůzi ženské sekce. Potud lze vztahy na organizační úrovni považovat za reciproční, ženy zároveň měly vyhrazený svůj vlastní prostor a vytvářely tak svého druhu sub-veřejnost. Její nesamostatnost však byla zjevná v otázce hospodaření. O procentuální výši částky, která měla připadnout ženské sekci z každého členského příspěvku, směl totiž rozhodovat pouze místní výbor, kterému vedení sekce mělo (doslova) skládat účty.

V konstrukci zapojení ženských sekcí do stranické organizace netkvěl dle dochovaných zpráv o průběhu konference zásadní problém. Stejně jako na podmokelské konferenci se však diskutovalo hlavně o praktické záležitosti, jakou byla výše členského poplatku. Schäfer totiž přišel s návrhem, aby členka ženské sekce, pokud nepatří do žádné odborové organizace, přispívala 40 haléřů měsíčně, přičemž tím automaticky získávala předplatné *Arbeiterinnen Zeitung*. Odborově organizované dělnice měly platit příspěvek ve výši 20 haléřů měsíčně, ovšem bez nároku na tisk. Ve srovnání s částkou odsouhlasenou stranickým sjezdem a potvrzenou i na konferenci v Podmoklech se jednalo o navýšení o 10 haléřů a to v době zdražování nákladů na živobytí, zejména potravin.¹⁰⁵⁸ Stejnou výši si však již dříve odhlasovala

---

¹⁰⁵⁸ JIŘÍ ŠOUŠA, JIŘÍ ŠTAIF, Diskurzivní reprezentace sociální otázky. Čechy na přelomu 19. a 20. století, in: M. Hlavačka, P. Cibulka et alii, *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*, Praha 2013, s. 127.

i místní sekce v Dlouhém Mostu.¹⁰⁵⁹ Nakonec byl Schäferův návrh přijat, neboť v diskusi zvítězil argument, že srážky ze mzdy, jež postihovaly textilní dělnice, jsou zodpovědností zaměstnavatelů, nikoliv sociální demokracie, která by tak přišla o příspěvky na svou vlastní činnost.¹⁰⁶⁰ Solidarita vyžadovala obětavost, budoucí zisky zvítězily nad současnými ztrátami.

Na symbolické úrovni konference ztělesňovala vytrvalost v úsilí o organizaci žen, která zároveň mohla stavět ženskou socialistickou organizaci do světla neustálého začátečníka a potvrzovat skeptické postoje vůči ní. Angažmá žen se stávalo polem, v němž se angažovala strana – tedy stranické vedení tvořené dominantně muži –, patrně i kvůli konkurenci měšťanských spolků a politizace ženské otázky obecně. Poppová na základě vlastní vídeňské zkušenosti kladla důraz na politickou výchovu a agitaci proti klerikálům, tj. křesťanským sociálům. Sociální otázky a hospodářský boj považovala za důležitější než kursy péče o domácnost, vaření a ručních prací, na něž se tito političtí oponenti sociální demokracie snažili omezit ženskou otázku.¹⁰⁶¹

V samotném Liberci mezi roky 1904 až 1909 existovalo více než deset ženských spolků, které měly zejména podpůrný, kultovní, charitativní nebo nacionální charakter. Podpůrné spolky jsme zmínili již v předešlé kapitole. Náboženské spolky byly spojeny s evangelickými a židovskými obcemi. K charitativním lze počítat ženskou skupinu Červeného kříže, v níž se angažovaly manželky nejvýznamnějších libereckých podnikatelů. Z národně orientovaných spolků měl v Liberci od poloviny devadesátých let ženskou odbočku *Bund der Deutschen*, později přibyl i *Verein deutscher Hausfrauen* zaměřený na výchovu německých dívek pro službu v německých rodinách. Podobným zaměřením se vyznačoval i regionálně zaměřený a stejného roku založený *Deutscher Mädchenbund für Nordböhmen* cílicí na zaměstnané ženy.¹⁰⁶² Nejspíše se skutečně jednalo o spolky s nacionalistickou agendou, neboť jiná zpráva z téhož roku uváděla, že „dcery malých řemeslníků a živnostníků se považují za něco lepšího a cítí se neuvěřitelně poctěné, když se mohou přidat k tzv. dobročinnosti německého tělocvičného spolku nebo Svazu Němců v Čechách“.¹⁰⁶³ Mnoho „nevědomých matek“ vnímalo národní spolky jako prostředí pro možný společenský vzestup a mělo údajně radost, že se jejich syn díky národnímu spolku dostane do tzv. lepší společnosti.¹⁰⁶⁴ To, že a nacionalistické politiky představovaly v Liberci významného rivala sociální demokracie, dokládají i ztráty ve

---

¹⁰⁵⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 12. 1908, č. 26, s. 8.

¹⁰⁶⁰ Die Frauenkonferenz in Reichenberg, *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 7. 1909, č. 15, s. 3-5.

¹⁰⁶¹ Tamtéž.

¹⁰⁶² M. MELANOVÁ, Spolkový život v Liberci, s. 269, 271, 277-278.

¹⁰⁶³ Arbeiterinnenleben und Arbeiterinnenelos in der nordböhmische Glasindustrie II, *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 3. 1909, č. 6, s. 4-5.

¹⁰⁶⁴ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 26. 10. 1909, č. 22, s. 6-7.

sněmovních volbách roku 1911.¹⁰⁶⁵ Obdobné zprávy přicházely i dalších míst, např. Elsa Kneschkeová z Chrastavy upozorňovala v prosinci 1908 na německo-nacionální ženskou organizaci, která by ráda svůj vliv rozšířila i na dělnice.¹⁰⁶⁶

Lokální kompetitivnost mezi rivalizujícími veřejnostmi tak odůvodňovala posun, který kopíroval trajektorii celého sociálně demokratického hnutí v souvislosti s bojem za všeobecné volební právo – od dělníků k zaměstnancům i drobné inteligenci, od dělnic k ženám v domácnosti.¹⁰⁶⁷ Tato změna souvisela nejspíše i s posunem v sebeporozumění ženského socialistického hnutí. Jednak tím docházelo k implicitnímu uznání, že manželka dělníka není nutně (tovární) dělnice,¹⁰⁶⁸ jednak tím byla rehabilitována intimní sféra domova jakožto zdroj kompetencí pro působení ve veřejné sféře.

Ruku v ruce s důrazem na organizovanost šla i potřeba agitace. Někde, jako třeba v Machníně, přikročily k budování uličních organizací a využívaly metodu tzv. domovní agitace (*Hausagitation*), dnes bychom řekli kontaktní kampaně, díky čemuž se velikost ženské sekce více než zdvojnásobila (z 21 stoupl počet členek na 56). O tom, zda byla vyslyšena slova Poppové, aby se v agitaci soustředily na *Kleinarbeit*, tedy ne-zaměstnané ženy ve smyslu stálého zaměstnání, živící se samostatně různou prací, nemáme zprávy.¹⁰⁶⁹

Významnou událost pro celou sociální demokracii představoval sjezd předlitavské německé sociální demokracie, který se uskutečnil ve dnech 19. až 24. září 1909 v liberecké Střelnici. Pro stranu jako celek znamenal moment dotvoření jednotné stranické organizace, který začala již o dva roky dříve. Tehdy byla utvořena německá zemská organizace v Čechách, ustaveno zemské vedení, které vybíralo vlastní příspěvky, jejichž zaplacení se prokazovalo pomocí kartiček, na něž se lepily nálepky. Strana se z „konfederace“ přívrženců organizovaných v odborech i mimo ně ve spolcích přetvářela do podoby okresních organizací složených z politických spolků, přestože v očích úřadů to odporovalo jejich vkladu spolkového zákona a vedlo k vytváření nepovolených svazů.¹⁰⁷⁰

---

¹⁰⁶⁵ „Naše politická pozice v Liberci byla dosti slabá. Je to vidět z výsledků voleb do psolanecké sněmovny v letech 1907 a 1911. počet voličů za ty čtyři roky klesl ze 7.635 na 7.386, tedy o 249, avšak počet odevzdaných hlasů klesl z 5.931 na 5.150, tedy o 781. Volební ztráty padly na vrub německých stran, které přišly o 813 hlasů, kdežto české hlasy stouply z 374 na 406. Není vyloučeno, že národnostní spor v odborech přiměl část českých sociálních demokratů hlasovat pro ‚sčítacího‘ kandidáta českých nacionalistů.“ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 139.

¹⁰⁶⁶ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 12. 1908, č. 26, s. 3-5.

¹⁰⁶⁷ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 27. 10. 1908, č. 22, s. 2.

¹⁰⁶⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 10. 1909, č. 21, s. 7-9.

¹⁰⁶⁹ Die Frauenkonferenz in Reichenberg, *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 7. 1909, č. 15, s. 3-5; Příkladem takovéto činnosti mohla být prateta Karla Kneschkea, která obchodovala se zbytky manšestrové látky: „Sie fuhr öfter nach Varnsdorf (Varnsdorf) und holte aus der dortigen Fabrik Samtreste... Meine Grosstante handelte mit diesen Samtresten. Sie wanderte mit ihrem Bündel in die Gegend um Frýdlant (Friedland), wo sich mehr verkaufen liess.“ K. KNESCHKE, *Vom Leben erzogen*, s. 62.

¹⁰⁷⁰ W. MADERTHANER, *Der Organisationsstruktur*, s. 30-31, 44-47.

Organizace žen na libereckém sjezdu vstoupily do organizačního řádu strany.¹⁰⁷¹ Za dva roky od schválení existence volných ženských organizací dokázaly v celých Čechách podchytit 2 426 členek v 39 volných politických organizací, tj. jedno takovéto uskupení v průměru čítalo přes 60 členek. Překvapující je údaj, že pouze 253 z nich, tedy necelá desetina, byla organizována odborově; obdobně se obě množiny prolínaly v celorakouském kontextu (z celkem 6 412 žen bylo organizováno i v odborech 945 žen).¹⁰⁷² Mezi oběma organizačními formami ležela poměrně znatelná propast, kterou lze vysvětlit průsečíkem několika faktorů: nemožností pracujících žen platit vícero členských poplatků, přičemž účast v odborech jim byla bližší, neboť z ní mohla plynout sociální ochrana a „hmatatelné“ výhody ve srovnání s členství v organizaci politického charakteru, který předpokládala čas a aktivity nad rámec obou směn. Těžko říci, nakolik mohl přežívat i názor Karla Schillera vyslovený na sjezdu 1905, že členství v politické organizaci bylo vnímáno jako druhořadé kvůli nižšímu příspěvku. Ještě lapidárnější je jedno pozdější konstatování poukazující na to, že členky ženských politických organizací se nejvíce skládají z manželek organizovaných mužů. Ačkoliv manželé za ně platí příspěvky, jejich vazba k organizaci zůstává nízká a její činnost spíše pasivní, což by vysvětlovalo i dřívější neúspěšné pokusy.¹⁰⁷³ K potřebnosti platit příspěvek za organizovanou manželku bez vlastního příjmu se vyjadřovala i zpráva *Frauenreichskomitee* ke sjezdu 1909. Snažila se vyvrátit dojem, že na muže je v takovémto případě uvalena dvojitá povinnost. Odměnou za jeho obět' mu mělo být, že žena je účastí na podnicích ženské organizace vychovávána k třídnímu vědomí a stává se tedy spojenkyní svého muže v jeho společenském zápase.¹⁰⁷⁴

Sjezd potvrdil autonomní zastoupení volných politických organizací žen ve straně v čele s *Frauenreichskomitee*, jenž měl být od tohoto moment volen na konferenci žen konané alespoň jednou za dva roky v návaznosti na řádný stranický sjezd,¹⁰⁷⁵ ve stejné podobě, v jaké jej o několik měsíců dříve na konferenci v Liberci navrhl Anton Schäfer. Ten ve své úvodní řeči vyzdvihl, že dělnictvo se „do posledního muže“ nachází v sociálně demokratickém táboře,

---

¹⁰⁷¹ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: abgehalten in Reichenberg vom 19. bis 24. September 1909*, Wien 1909, s. 9; Die vom Parteitag beschlossenen Neuerungen der Organisation, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 10. 1909, č. 21, s. 2-3.

¹⁰⁷² Bericht der Frauenreichskomitees an den Parteitag in Reichenberg, *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 9. 1909, č. 19, s. 5-6.

¹⁰⁷³ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 25. 4. 1911, č. 9, s. 5.

¹⁰⁷⁴ „Besonders schwierig ist aber dann die Beitragsleistung, wenn die Frau gar kein eigenes Einkommen hat, sondern ihre Beiträge auch vom Einkommen des Mannes bestreitet. Es wird hier leicht die Einwendung erhoben, dass diesen Genossen doppelte Verpflichtungen auferlegt werden, wenn aber der sehr wichtige Umstand in Betracht gezogen wird, dass die Frau, die an den Veranstaltungen der Frauenorganisation teilnimmt, zum Klassenbewusstsein erzogen und erst dadurch zur Gessinnungsgenossin des Mannes wird, so kann dieses Opfer leichten Herzens gebracht werden.“ *Bericht zum Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Reichenberg 1909*, s. 47.

¹⁰⁷⁵ Frauenreichskonferenz, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 6. 1911, č. 15, s. 1; *Bericht zum Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Reichenberg 1909*, s. 9.

v němž ale rovněž ožívají i ženské a mládežnické organizace, přičemž kladl důraz hlavně na výchovu stranického dorostu. Příslib budoucnosti, kterou ztělesňoval, byla důležitější než rovnost mezi pohlavími. K ní měl přispět i návrh Poppové směřovaný na sociálně demokratické poslance týkající se zákazu práce těhotných žen alespoň dva týdny před předpokládaným termínem porodu i v celém šestinedělí, zavedení lékařského poradenství pro matky a bezplatného mléka pro nezaměstnané matky a výstavy porodnic a pediatrických klinik (*Säuglingheim*).¹⁰⁷⁶ Rezoluce k tomuto bodu byla přijata bez výrazné debaty, do níž se nezapojil žádný ze severočeských delegátů, kterých se tentokrát účastnil nadprůměrný počet.

Tyto a další návrhy na rozšíření sociálního zákonodárství se však do začátku velké války nepodařilo již prosadit. Stranický sjezd však byl vítaným impulsem pro obnovující se ženské hnutí na Liberecku, a to i přesto, že ve Vídni sídlící *Frauenreichskomitee* se rozhodlo, že kvůli velké vzdálenosti nebude se sjezdem spojena žádná zvláštní konference žen.¹⁰⁷⁷ Přesto nakonec do Liberce přijely Marie Janskyová, Therese Schlesingerová a Gabriele Proftová z Vídně, Emmy Freundlichová z Šumperku, Fanni Neumannová z Ústí nad Labem a Anna Perthenová z Podmokel, jež se zde účastnily agitačních schůzí ženských sekcí.¹⁰⁷⁸

Místní sekce byly založeny v Ostašově a Františkově u Liberce, kde se rovnou přihlásilo se 63 žen a dívek,¹⁰⁷⁹ v listopadu též v Janově Dole s 33 členkami.¹⁰⁸⁰ Agitační výbor byl obnoven v Desné, kde se Rothová podařilo pro organizaci v krátkém čase získat více než 100 žen a dívek.¹⁰⁸¹ Některé ze schůzí dopadly nad očekávání dobře – v Hrádku n. Nisou dorazilo 110 ze 130 pozvaných. Jiné skončily zase fiaskem. Na schůzi pro pomocné tiskařské dělnice, kterou uspořádala Marie Janskyová, nikdo nedorazil, což ji značně rozlítilo. Vyzvala proto jablonecké knihtiskaře, aby se více podílely na osvětě svých kolegyně, neboť taková událost je zahanbující pro celé jejich odvětví.¹⁰⁸² Redaktor *Gebirgsbote* Richard Bernstein se připojil k důrazu na osvětě s bojem proti brakovým a obrázkovým časopisům, které měly být vystrnaděny z dělnických domácností a přestat dělnice svádět na scestí nevědomosti.¹⁰⁸³ Tematicky byly přednášky zaměřeny „konzervativně“ na tradiční témata: situaci dělnic, ženskou práci a potřebnost organizace; z konkrétních témat rezonovala stále problematika zdražování potravin.¹⁰⁸⁴ Therese Schlesingerová tak na schůzi v Jablonci 24. září 1909

---

¹⁰⁷⁶ NA, f. Zemské místodržitelství – prezidium, kart. 3820, inv. č. 15354, s. 18 ann.

¹⁰⁷⁷ Zum Parteitag, *Arbeiterinnen Zeitung* 17. 8. 1909, č. 17, s. 1-2.

¹⁰⁷⁸ Nach dem Parteitag, *Arbeiterinnen Zeitung* 28. 9. 1909, č. 20, s. 1-2.

¹⁰⁷⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 28. 9. 1909, č. 20, s. 1-2.

¹⁰⁸⁰ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 12. 1909, č. 26, s. 8.

¹⁰⁸¹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 10. 1909, č. 21, s. 7-9; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 26. 10. 1909, č. 22, s. 6-7.

¹⁰⁸² Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 10. 1909, č. 21, s. 7-9.

¹⁰⁸³ Tamtéž; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 26. 10. 1909, č. 22, s. 6-7.

¹⁰⁸⁴ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 10. 1909, č. 21, s. 7-9.

vyzdvíhovala sjednocování se pod křídly strany jako jedinou cestu k naplnění „své nejsvatější povinnosti jako matky“, tedy výchově dětí.¹⁰⁸⁵ Sociální témata pojednaná Poppovou na plénu sjezdu nerezonovala. Sociální demokratky se o nich mohly dozvědět více tehdy, pokud si tak jako v Dlouhém Mostě nebo v Liberci na schůzi předčítaly ze sjezdového protokolu.¹⁰⁸⁶

Nejčastěji však agitace na sebe brala tradiční podobu přednášek a referátů na sekčních schůzích. Jako profesionální agitátorka v libereckém kraji fungovala opět zejména Sponerová.¹⁰⁸⁷ Zda byla za tuto činnost i honorována, jak navrhoval *Frauenreichskomitee* již na sjezdu 1907, aby překonal malý lokální dosah agitátorek, které se své činnosti věnovaly až po práci, není známo.¹⁰⁸⁸ Jako hostka Sponerová vystoupila v Mimoni na schůzi žen uspořádané organizací dřevodělníků,¹⁰⁸⁹ v Jablonci,¹⁰⁹⁰ v Antonínově¹⁰⁹¹, Mikulášovicích¹⁰⁹² i domovském Liberci.¹⁰⁹³ Další poměrně aktivní agitátorkou se stala pomocná úřednice Elsa Kneschkeová z Chrastavy.¹⁰⁹⁴

Po jistém vzednutí aktivity v souvislosti se sjezdem německé sociální demokracie následoval opět útlum, alespoň informační. Schůze liberecké ženské sekce v červnu 1910 sice probíhala již ve spolkovém domě, ale za slabé účasti. Ačkoliv v ní panoval „dobrý duch“, organizace nerostla, tudíž i agitace byla hodnocena jako nedostatečná. Podíl žen sice v této době představoval zhruba jednu desetinu, nicméně v očích aktivních žen byl poměřován potenciálem a patrně násobně převyšoval cca 1300 politicky organizovaných žen (viz podkapitola 4.4).¹⁰⁹⁵ Obdobná situace nastala i v srpnu v Doubí.¹⁰⁹⁶ Ze Smržovky přišla dokonce další zpráva v březnu 1911 zpráva o utvoření ženské sekce o 44 členkách, která přitom již vznikla na konci roku 1908 (viz výše). V mezidobí tedy musela ukončit či přerušit činnost.¹⁰⁹⁷ V horském

---

¹⁰⁸⁵ Tamtéž.

¹⁰⁸⁶ Tamtéž; *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 26. 10. 1909, č. 22, s. 6-7; *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 24. 11. 1909, č. 24, s. 7-8.

¹⁰⁸⁷ Článek o průběhu krajské konference do Sponerové personifikoval celé ženské hnutí na Liberecku: „Genossin Sponer beschäftigte sich ausführlich mit der Agitationsarbeit für die Frauenorganisation und der Arbeiten, besonders der Bildungsarbeit in der Organisation selbst.“ *Die Kreiskonferenz, Freigeist* 6. 12. 1910, s. 1.

¹⁰⁸⁸ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages ... zu Wien vom 30. September bis 4. October 1907*, s. 75-76.

¹⁰⁸⁹ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 27. 10. 1908, č. 22, s. 2.

¹⁰⁹⁰ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 2. 2. 1909, č. 3, s. 9; *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 8. 7. 1913, č. 14, s. 10.

¹⁰⁹¹ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung*, 11. 5. 1909, č. 10, s. 7.

¹⁰⁹² *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung*, 17. 1. 1911, č. 2, s. 6.

¹⁰⁹³ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 16. 2. 1909, č. 4, s. 9.

¹⁰⁹⁴ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 16. 8. 1910, č. 17, s. 5; *Tamtéž* 10. 10. 1911, č. 21, s. 8; *Tamtéž* 27. 2. 1912, č. 5, s. 6; k identifikaci profese viz *Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1916*, Liberec 1915, s. 256.

¹⁰⁹⁵ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 21. 6. 1910, č. 13, s. 7.

¹⁰⁹⁶ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 16. 8. 1910, č. 17, s. 5.

¹⁰⁹⁷ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 9. 5. 1911, č. 10, s. 6; *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 25. 4. 1911, č. 9, s. 5.

prostředí organizace narážela patrně stále na tytéž bariéry a roztržštěnost a nic nepomohl ani nápad Rothové zvát na schůze pomocí oběžníku.¹⁰⁹⁸ Jako předčasné se tedy zpětně ukázalo volání Rothové na konferenci ve Smržovce v listopadu 1909, kde navrhovala vytvořit zcela autonomní ženskou sociálně demokratickou organizaci, což však vzápětí rázně odmítl přítomný Anton Häckel s tím, že by nebyla v tehdejší době praktická a pochyboval v její životnost. Proto se domníval, že je pro ně lepší zůstat součástí místní organizace. Na jiné schůzi proto Häckel raději opakoval tradiční motiv o neosvícené ženě coby nebezpečné konkurentky muže, která by se měla organizovat po boku muže.¹⁰⁹⁹

Frekvence schůzí přitom byla značně různorodá a vycházela vždy z místních podmínek. Machnínská jich v roce 1909 svolala pět, z toho tři s přednáškou,¹¹⁰⁰ růžodolská během dvou měsíců po roce fungování byla s to dvojnásobně zvětšit svou velikost (z 15 na 31 členek), uspořádat 6 večerů s předčítáním během dvou měsíců, ale i a jednu společnou schůzi „s politickou organizací soudruhů“.¹¹⁰¹ Muži se účastnili programu ženských sekcí i na dalších místech, například v Albrechticích.¹¹⁰² V čase se frekvence příliš neměnila, jablonecká sekce uváděla pro rok 1911 11 měsíčních schůzí a 3 přednášky.¹¹⁰³

Pravidelným rytmem schůzí se vyznačovala ženská sekce v městské části Jeřáb, která během roku 1910 konala 12 schůzí a 12 schůzí předsednického výboru, ženy se také podílely na schůzích mužského sekce na Jeřábu a vedle toho se aktivně účastnily zemské konference ženské organizace v Ústí n. Labem, krajských a okresních konferencí i plenárních schůzích liberecké organizace. Ze zpráv rovněž vyplývá, že ve většině ženských sekcí docházelo nejen k častému střídání na volených funkcích, ale jejich členky fluktovaly. Například ve zmíněné sekci na libereckém Jeřábu během jednoho roku přibýlo 16 nových členek, odešlo 8 žen, celkový roční bilance skončila na počtu 30 žen.¹¹⁰⁴

Dobrou představu o fungování aktivní ženské politické organizace dává příklad té ruprechtické, která za jeden rok vykávala 13 měsíčních schůzí, 9 jednání výboru a jedno veřejné shromáždění, jejich náplní byly buď přednášky (5) nebo předčítání (6); tedy jen dvě schůze měly jiný program. Jednu schůzi průměrně navštívilo 18 členek, což však nebylo příliš, vzhledem k tomu, že díky uliční agitaci se podařilo zvýšit počet sekce z 18 na 70 členek, přičemž organizaci opustily pouze 3 členky. Zhruba čtvrtina členek (17) byla organizována

---

¹⁰⁹⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 12. 1909, č. 25, s. 7-8.

¹⁰⁹⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 11. 1909, č. 23.

¹¹⁰⁰ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 6. 1910, č. 13, s. 7.

¹¹⁰¹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 28. 2. 1911, č. 5, s. 6.

¹¹⁰² Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 25. 4. 1911, č. 9, s. 5.

¹¹⁰³ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 12. 3. 1912, č. 6, s. 8.

¹¹⁰⁴ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 3. 1911, č. 6, s. 8.

v odborech, což dokládá výše uvedené tvrzení, že překryv obou organizačních forem byl spíše nižší.¹¹⁰⁵

Výzvy k politické činnosti proto stále doplňovaly další organizační formy, aniž by do těchto vztahů vstupovala zjevná řevnivost. Konference žen tak mohla probíhat v cítárně odborového sekretariátu v Liberci a odborová tematika pronikala i do zpráv o průběhu schůzí ženských politických organizací.¹¹⁰⁶ Zároveň ani ženy nemizely z hledáčku textilních odborů; *Union der Textilarbeiter* mezi nimi intenzivně a s jistým úspěchem agitovala. Franz Roscher na začátku roku 1913 vyzdvihl zapojení žen do hnutí za zvýšení mzdy i jejich rostoucí ochotu nechat se volit do zastupitelských funkcí v rámci odborové organizace. O těsném propojení odborů a strany svědčí i to, že na konferenci dělnic svolané sekretariátem textilních odborů se zúčastnily delegátky, jež zároveň zastávaly funce v rámci politické organizace.¹¹⁰⁷ Měnila se však sociální praxe, i pohled na roli ženy v odborech se mírně vyvinul – Roscher již nezdůrazňoval ženu jako stlačovatelku mzdy, ale jako oběť nízkých mezd obecně, které nutí pracovat celé rodiny a ničit si tak zdraví.¹¹⁰⁸ Od Nového roku se 24 místních skupin z „užšího“ libereckého okresu (*im engeren Reichenberger Bezirk*) spojilo do jedné „ústřední skupiny“ (*Zentralgruppe*).¹¹⁰⁹

Výzvy k další politizaci však nemusely být nutně tím, co vedlo ke zvyšování atraktivity ženských politických organizací. V Dlouhém Mostu po necelém roce od vzniku ženské organizace došlo k založení dívčího pěveckého sboru, tedy tradiční, zábavní formy asociace vybočující ze snahy ženské sociálně demokratické hnutí politizovat a dobýt volebního práva, byť samozřejmě nelze zapomínat, že i zdánlivě neškodná aktivita jako zpěv mohla mít výrazný symbolický rozměr, např. díky volbě repertoáru. O tom však prameny mlčí a nezbyvají než domněnky. Jisté však je, že proti založení pěveckého sboru nebyli ani místní straníci, ovšem pod podmínkou, že se najde dost nových dívek. Domovní agitací se nakonec podařilo získat 20 nových dívek.¹¹¹⁰

Základem činnosti ženských sekcí zůstávaly přednášky přibližující ženskou otázku a přínosy stranické organizace jako takové a ženské zvláště, včetně referátů z různých místních,

---

¹¹⁰⁵ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 4. 7. 1911, č. 14, s. 9; obdobně hovoří i data z roku 1912 ze Smržovky (v odborech organizováno 17 z 62 členek), poloviční překryv pak úvala sekce v Antonínově (26 z 52 členek), patrně kvůli vyššímu podílu sklářek, srov. Frauenkonferenz im Gablonz Tannwalder Bezirk, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 7. 1912, č. 13, s. 3-4.

¹¹⁰⁶ Aus der Frauenbewegung im Reichenberger Kreise, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 12. 1912, č. 25, s. 6-7; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 4. 2. 1913, č. 3, s. 7; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 8. 7. 1913, č. 14, s. 10.

¹¹⁰⁷ VGA, Parteistellen, karton 135, Mappe 586, *Bericht an die Kreiskonferenz am 27. Juli 1913*, s. 9.

¹¹⁰⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 2. 1913, č. 4, s. 6.

¹¹⁰⁹ Zentralgruppe der Textilarbeiter Österreichs, *Arbeiterinnen Zeitung* 3. 3. 1914, č. 5, s. 7.

¹¹¹⁰ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 24. 11. 1909, č. 24, s. 7-8.

okresních či krajských konferencí, často doplněné a zasazené do kontextu tehdejší hospodářské či politické situace.¹¹¹¹ Nechyběly ani historicky zaměřené přednášky, patrně popularizující Bebelovu koncepci.¹¹¹² Bernsteinová z Jablonce n. Nisou hovořila o Darwinovi, o němž a jeho učení v té době v *Arbeiterinnen Zeitung* vycházel několikadílný seriál.¹¹¹³ Oproti přelomu století však přeci jen došlo k výraznější politizaci probíraných témat. Sponerová přednášela o postoji žen k nadcházejícím volbám do říšské rady.¹¹¹⁴ O rozpuštění parlamentu a nadcházejících volbách do říšské rady referoval před ženským publikem i Karl Schiller.¹¹¹⁵ Referent vyslaný krajským vedením přednášel ženám ve Vratislavicích o vzpomínkách na rok 1848 a následných bojích proletariátu.¹¹¹⁶ Dělnicím v Antonínově byl zase vysvětlován vztah mezi kapitalismem a komunismem,¹¹¹⁷ v Albrechticích přednášeno o rozvoji proletariátu v předkapitalistických dobách. Zde přišla na řadu i svrchovaně aktuální témata jako přednáška o balkánské válce.¹¹¹⁸ Jiné přednášky měly zase protiklerikální charakter.¹¹¹⁹ Na program se dostávala i ekonomická témata jako zdražování a celní politika.¹¹²⁰ V Doubí byla zase členkám představena činnost konzumního spolku, který si žádal i jejich agitační podporu.¹¹²¹ To vše nyní spadalo do kategorie „otázek důležitých pro dělnice“.¹¹²² Pro nedostatek ženských referentek se ujímali straníci, vč. Antona Häckela, Josefa Strassera, Karla Kreibicha či Franze/Františka Macouna.¹¹²³ Výjimečně se objevují zprávy o „čistě ženských tématech“, jako byla přednáška liberecké dr. Herzigové v Dlouhém Mostě o pohlavním životě žen.¹¹²⁴ Někdy se přednášející rekrutovaly i z méně obvyklých kruhů. V Mariánské Hoře tak na schůzi ženské sekce o cílech a úkolech ženského hnutí vykládal „naš soudruh pan učitel, ... který učí na zdejší škole

---

¹¹¹¹ Viz např. Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 8. 7. 1913, č. 14, s. 10.

¹¹¹² Reichenberg – Konferenz der Jugendorganisation, *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 3. 1910, č. 6, s. 6.

¹¹¹³ Verammlungsbrichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 3. 1909, č. 5, s. 6.

¹¹¹⁴ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 5. 1911, č. 10, s. 6.

¹¹¹⁵ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 24. 5. 1911, č. 11, s. 8.

¹¹¹⁶ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 3. 1909, č. 6, s. 7.

¹¹¹⁷ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 12. 1908, č. 26, s. 6-7.

¹¹¹⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 25. 4. 1911, č. 9, s. 5; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 12. 1912, č. 25, s. 7.

¹¹¹⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung*, 10. 12. 1912, č. 25, s. 7.

¹¹²⁰ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung*, 2. 7. 1912, č. 14, s. 8.

¹¹²¹ *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 3. 1910, č. 6, s. 6.

¹¹²² Eine Arbeiterinnenkonferenz in Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 12. 1908, č. 26, s. 6-7.

¹¹²³ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 11. 1908, č. 23, s. 8. Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 22. 12. 1908, č. 26, s. 6-7; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 2. 1909, č. 3, s. 9; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 2. 1909, č. 4, s. 9; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 17. 8. 1909, č. 17, s. 8; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 11. 1909, č. 23; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 12. 1909, č. 26, s. 8; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 4. 7. 1911, č. 14, s. 9; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 12. 1909, č. 25, s. 7-8.

¹¹²⁴ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 24. 11. 1909, č. 24, s. 7-8.

starokatolické náboženství“, který se zároveň chopil vedení diskusních hodin pro zdejší členky ženské organizace.¹¹²⁵

Pokud se nedostávalo referentů, nahrazovalo je předčítání, např. o ženských právech, ochraně dětí, ze spisku Therese Schlesingerové *Was wollen die Frauen in der Politik?*, Bebelovy knihy *Žena a socialismus*, z reportáží Maxe Wintera, ale i zábavných kousků.¹¹²⁶ Po přednášce probíhala diskuse, ovšem také často za aktivní účasti soudruhů. Ty sloužily jako průprava pro agitaci, v jejich rámci mohla být soudružkám vysvětlována třeba i cizí slova.¹¹²⁷ Výjimečně se na pořad dostal i přednes poezie,¹¹²⁸ předčítat se mohlo i z díla německého básníka Otto E. Hartlebena, který ve svých dramatech platil za sociálního kritika.¹¹²⁹ Při předčítání však bylo třeba počítat s tím, že některé členky mohlo uspávat.¹¹³⁰

Vedle přednášek na schůzích mohla probíhat i další edukační činnost. Důraz na četbu „správných děl“ a boj proti brakové literatuře se stal výraznějším definičním znakem socialistické ženy než dříve, kdy se vyčerpával mateřstvím a prací. Tento akcent se materializoval *Freie Stunden*, nové měsíční příloze *Arbeiterinnen Zeitung* nazvané, která od ledna 1910 přinášela literární texty i poučné články.¹¹³¹ Recepce nízké literatury měla fungovat (téměř nematerialisticky) jako morální kompas a odrážet se v nedobrych životních poměrech. Ženina čtenářská preference měla být dokonce tím, co odvádělo muže od čtení stranického tisku.¹¹³² Ženy se proto také aktivně podílely na úspěšné kampani mající za cíl zvýšit počet odběratelů *Vorwärts* a obecně se v Předlitavsku mezi lety 1903 a 1912 podařilo zvednout náklady *Arbeiterinnen Zeitung* téměř třikrát z 9200 na 27 200 výtisků.¹¹³³

K ženskému publiku, ale nejen k němu, směřovala i nově zřízená, leč nepravidelná rubrika *Frauen-Zeitung*, jež se začala nejpozději v roce 1910 objevovat ve *Freigeist*. Redakční

---

¹¹²⁵ „... unser Genosse Herr Lehrer Schmidt ... welcher den altkatholischen Religionsunterricht in der Schule versieht...“ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 12. 1912, č. 25, s. 7.

¹¹²⁶ *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 9. 1909, č. 19, s. 5-6; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 3. 1909, č. 5, s. 6; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 12. 1909, č. 26, s. 8; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 28. 2. 1911, č. 5, s. 6.

¹¹²⁷ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 11. 1908, č. 23, s. 8; Die Frauenkonferenz in Reichenberg, *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 7. 1909, č. 15, s. 3-5; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 3. 1909, č. 5, s. 6; *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 9. 1909, č. 19, s. 5-6.

¹¹²⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 3. 1909, č. 5, s. 6; Versammlungsberichte *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 3. 1909, č. 6, s. 7.

¹¹²⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung*, 21. 6. 1910, č. 13, s. 7.

¹¹³⁰ Frauenkonferenz im Gablonz Tannwalder Bezirk, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 7. 1912, č. 13, s. 3-4.

¹¹³¹ Erweiterung der Arbeiterinnen-Zeitung, *Freigeist* 7. 1. 1910, s. 2.

¹¹³² Frauenkonferenz im Gablonz Tannwalder Bezirk, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 7. 1912, č. 13, s. 3-4.; Kreiskonferenz in Böhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 12. 1911, č. 26, s. 6-7.

¹¹³³ Aus der Frauenbewegung im Reichenberger Kreise, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 12. 1912, č. 25, s. 6-7; Publikace *Gedenkbuch* uváděla mírně odlišná čísla a ještě výraznější nárůst a to z 3200 (1903) na 26 500 (1912) exemplářů, srov. ADELHEIDE POPP (ed.), *Gedenkbuch: 20 Jahre österreichische Arbeiterinnenbewegung*, Wien 1912, s. 161.

příspěvky z pera Strassera nebo Kreibicha zdůrazňovaly, že osvěta vede skrze společnou recepci tisku, který čtou muž i žena, čímž se patrně snažili rozšířit okruh čtenářek jejich listu: „So kämpft die sozialdemokratische Presse für die Frauen, zum Dank sollen die Frauen für die Presse kämpfen.“¹¹³⁴ To platilo i pro výchovu dětí, proto *Freigeist* před Vánoci mohla otisknout i obsáhlý přehled literatury vhodné pro děti.¹¹³⁵

Rubrika sloužila pro zvyšování informovanosti o ženské otázce a německém sociálně demokratickém ženském hnutí v Rakousku,¹¹³⁶ o sociálních problémech (bytová nouze, zdražování cukru, ochrana dětí), mezinárodním socialistickém hnutí¹¹³⁷ i o postavení žen – zákonodárství, odborové činnosti, sociálních opatřeních atp. – v jiných městech či státech.¹¹³⁸ Vedle toho ve *Freigeist* byly přetiskovány či publikovány samostatné články o ženské otázce, spíše však ojediněle. I zde se projevovala orientace redaktorů *Freigeist* na německé prostředí, kteří přebírali témata i z *Gleichheit* Clary Zetkinové, jako například ten o postavení žen ve středověku, jež měl vyvrátit konzervativní mýtus o „zlatém věku“.¹¹³⁹

Na konci roku 1912 dostal na konferenci žen v Liberci důraz na stranicky prospěšnou literaturu praktickou podobu, neboť bylo odsouhlaseno, aby všechny nové členky vedle stanov strany obdržely také brožuru německé sociální demokratky Luise Zietzové *Bist du eine der Unsrigen?* a informační knížečku vydanou německou sociální demokracií v Rakousku téhož roku *Was will die Sozialdemokratie?* Elsa Kneschkeová ospravedlňovala kolportáž první zmíněné tím, že popisuje procesy platné pro všechny kapitalistické společnosti a proto nevadí, že vyšla v Německu.¹¹⁴⁰ Politickou četbou mající za cíl zvyšovat stranické uvědomění a budovat třídní identitu pak mělo předplatné časopisu *Die Bildungsarbeit*, který německá sociální demokracie začala vydávat od roku 1909 a jehož účelem bylo poskytnout srozumitelný podklad pro sebevzdělání a agitaci. Konference žen v Liberci jej plánovala odebírat i tehdy, když *Frauenreichskomitee* přestal přispívat na jeho předplatné. Stejně tak za podnětné považovala četbu časopisu *Kinderfreund* obsahujícího „hodnotné podněty k výchově dětí“.¹¹⁴¹ Vstup do

---

¹¹³⁴ Frauen-Zeitung, *Freigeist* 7. 1. 1910, s. 5.

¹¹³⁵ Jugendschriftenverzeichnis, *Freigeist* 2. 12. 1910, s. 9-10.

¹¹³⁶ Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 18. 3. 1910; Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 22. 4. 1910, s. 9-11; Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 6. 5. 1910, s. 10;

¹¹³⁷ Frauen-Zeitung, *Freigeist* 10. 6. 1910, s. 9.

¹¹³⁸ Frauen-Zeitung, *Tamtěž*, s. 9; Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 9. 1. 1910, s. 6; Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 4. 3. 1910, s. 9; Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 18. 3. 1910, s. 6; Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 20. 5. 1910, s. 9-10; Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 25. 11. 1910, s. 13-14; Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 2. 12. 1910, s. 12-13; Frauen-Zeitung, *Tamtěž* 23. 12. 1910, s. 11.

¹¹³⁹ Frauenarbeit im Mittelalter, *Freigeist* 25. 1. 1910, s. 1-2.

¹¹⁴⁰ Verhandlungen der Fünften sozialdemokratischen Frauenkonferenz, in: *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913*, s. 280.

¹¹⁴¹ Aus der Frauenbewegung im Reichenberger Kreise, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 12. 1912, č. 25, s. 6-7; Obdobně k Bildungsarbeit viz Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 4. 2. 1913, č. 3, s. 7.

veřejné sféry a politické organizace se neobešel bez profesionalizace mateřské role. I dětem bylo třeba poskytovat lepší vzdělání a výchovu, než se dostalo jejich rodičům, proto byla v lednu 1911 libereckou sekcí zřízena putovní knihovna pro děti (*Kinderbibliothek*). Nápad slavil úspěch, děti knihy „zhltly“,¹¹⁴² ačkoliv na některé děti z okolí Liberce se nedostalo kvůli nedostatku knih, proto na nákup knih přispěly sociální demokratky z Ruprechtic a Vratislavic n. N.¹¹⁴³ Sociální demokratky neodradilo ani to, že se jim muži zpočátku smáli, takže na konferenci žen libereckého okresu v létě 1913 byl „radostně přijat“ návrh, aby tato knihovna obsluhovala celý liberecký okres.¹¹⁴⁴

Aby podpořila čtenářské návyky, tak ženská organizace v Liberci pro své členky pořádala každé úterý ve spolkovém domě hodiny čtení.¹¹⁴⁵ O čtenářské kultuře ženských organizací máme jen skromné organizace. V Novém Městě pod Smrkem bylo objednáno několik brožur Emmy Freundlichové *Die Frauenfrage*.¹¹⁴⁶ V Machníně, kde mezi lety 1909–1910 stoupl počet žen v místní organizaci z 23 na 70, se za rok podařilo kolportovat 50 brožur Adelheid Poppové *Schutz der Mutter und dem Kinde* a 351 výtisků *Arbeiterinnen Zeitung*. Ač se jedná o číslo na první pohled vysoké, rozhodně to neodpovídá výše zmíněnému návrhu, aby členky strany spolu s měsíčním poplatkem získávaly předplatné tohoto listu. V takovém případě by počet výtisků musel být značně vyšší, neboť jeden ročník listu čítal 26 čísel. Patrně tedy členky ženských organizací přispívaly méně a předplatné, resp. jednotlivé výtisky spolu sdílely.¹¹⁴⁷ Výrazně vyšší literární aktivita se projevila v Ruprechticích, kde v jednom roce bylo rozděleno 700 exemplářů *Arbeiterinnen Zeitung*, 111 humoristicko-satirických *Glühlichterů* a velký počet výtisků novin *Textilarbeiter* a řada brožur.¹¹⁴⁸

Referentka z Liberce Elsa Kneschkeová ve Smržovce navrhla pořádat hodiny čtení a diskutování, ovšem není známo, zda se její návrh podařilo realizovat, neboť se jednalo o protinávrh vůči snaze uspořádat kurzu kreslení stříhů, což bylo patrně některými členkami vnímáno jako příliš středostavovské a nedostatečně politicky uvědomělé.¹¹⁴⁹ Že se mohlo dostat

---

¹¹⁴² „Wir haben in Reichenberg vor zwei Jahren damit angefangen, obwohl die Genossen uns zunächst verlachten. Aber wie sie sahen, wie die Kinder die Bücher verschlangen, änderten sie ihre Meinung und schliesslich haben sie uns unterstützt, indem sie uns selbst eine neue Bibliothek anschafften.“ Verhandlungen der Fünften sozialdemokratischen Frauenkonferenz, in: *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913*, s. 284.

¹¹⁴³ „Gar manche Kinder von ausserhalb Reichenbergs wohnenden Parteigenossen mussten, trotz ihren traurigen, enttäuschten Gesichtern, von den Bibliothekarinnen fortgeschickt werden.“ VGA, Parteistellen, karton 135, Mappe 586, Bericht an die Kreiskonferenz 1912, s. 7.

¹¹⁴⁴ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 26. 8. 1913, č. 17, s. 9.

¹¹⁴⁵ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 3. 1910, č. 6, s. 6.

¹¹⁴⁶ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 27. 2. 1912, č. 5, s. 6.

¹¹⁴⁷ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 6. 1910, č. 13, s. 7.

¹¹⁴⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 4. 7. 1911, č. 14, s. 9.

¹¹⁴⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 11. 1911, č. 21, s. 8.

i na nepolitická témata, ukazuje přednáška o přírodním léčitelství, rovněž ve Smržovce.¹¹⁵⁰ Jinde se hodiny čtení uchytily dobře, v Chrastavě a okolí měly probíhat vzorově, v případě potřeby byly odkládány tak, aby se nekryly s přednáškovými večery pořádanými spolustraníky.¹¹⁵¹

Akcent na vzdělávací a osvětové akce totiž prostupoval celou stranou a nebyl genderově specifický. Už v roce 1908 pořádala liberecká odborová komise kurzy o podstatě odborů (*Gewerkschaftswesen*) složený z 6 přednášek nebo kurz o stranickém programu tvořený 10 přednáškami; další přednáškové kurzy probíhaly právě Chrastavě nebo v Hrádku n. Nisou. Vzhledem k jejich návštěvnosti byly hodnoceny úspěšnější než dřívější hodiny mluvení (*Redeunterricht*), byť na tento typ aktivity kladl důraz Frauenreichskomitee a rozvíjely se v celém Předlitavsku.¹¹⁵² Liberecká mládežnická organizace každý týden začala pořádat předčítání, jež se v první části zaměřovalo na vědecký článek, v druhé části byl prostor věnován recitaci nebo předčítání krátkého příběhu pro pobavení.¹¹⁵³ Posléze navázala přednáškami o kapitalistické produkci a komentovaným čtením z *Komunistického manifestu*.¹¹⁵⁴

Aktivita zdola podnítila vytvoření vzdělávacího výboru na krajské konferenci v říjnu 1909, jenž se skládal zástupců krajského výboru, odborové komise, mládeže a žen. Jeho smyslem mělo být působit tam, kde dosud neexistovala vlastní iniciativa, a věnovat se otázce knihoven. Z času rozmachu vzdělávacích spolků totiž přetrvávaly velké spolkové knihovny obsahující jak kvalitní kousky, tak i hodnotově neužitečné a brakové literaturu (*erbärmlichen Schund*). Proto se uvažovalo o centralizaci – a s tím i o revizi – knihovných fondů. Proměnou rovněž prošlo vnímání agitace. Pro dvě desítky stranických důvěrníků byl připraven kurz trvající 10 večerů, který se nezaměřoval na osvětlení teoretických základů socialismu, ale spíše na schopnost reagovat na námítky při domovní agitaci (*Hausagitation*).¹¹⁵⁵ Z prestižnějších a náročnějších forem stranického vzdělání však ženy zůstávaly vyloučeny, zástupkyně

¹¹⁵⁰ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 8. 7. 1913, č. 14, s. 10; Přírodní léčitelství a otázka životosprávy bylo podle svědectví Karla Kreibicha „tenkrát na severu hodně rozšířené“, patrně se jednalo ohlas a projev sociálního hnutí Lebensreform populárního v Německu. Sám Kreibich vstoupil do spolku abstinentů a nepil alkohol sedm let. K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 83. Součástí tohoto životního stylu bylo i vegetariánství. V roce 1913 se v Liberci nacházely dvě vegetariánské restaurace, viz RICHARD FARKAS, „Lebensreform“ als Antwort auf den sozialen Wandel, in: *Die Habsburgermonarchie IX: Soziale Strukturen*, 1. Teilband, s. 1361.

¹¹⁵¹ Kreiskonferenz in Böhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 12. 1911, č. 26, s. 6-7; Die Frauenkonferenz, *Vorwärts* 5. 12. 1913, s. 1-3, zde s. 1; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 12. 1912, č. 25, s. 7.

¹¹⁵² *Die Verhandlungen der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten in Wien vom 31. Oktober zum 4. November 1912*, s. 27-30.

¹¹⁵³ „Gewöhnlich wird ein kurzer wissenschaftlicher Aufsatz vorgelesen und dann durch den Vortrag von Gedichten oder durch die Vorlesung einer kurzen Erzählung auch dem Unterhaltungsbedürfnis Rechnung getragen.“ J.(OSEF) ST.(RASSER), Reichenberger Kreis, *Bildungsarbeit*. 4/1909-1910, s. 6.

¹¹⁵⁴ Bericht der Zentrale für das Bildungswesen für die Zeit vom 1. Juli 1909 bis 30. Juni 1910, *Bildungsarbeit*. 2/1910-1911, s. 28.

¹¹⁵⁵ J.(OSEF) ST.(RASSER), Reichenberger Kreis, *Bildungsarbeit*. 4/1909-1910, s. 6.

ženských organizací se neúčastnily ani nově založené tzv. stranické školy, již se účastnili pouze tři desítky „soudruhů“.¹¹⁵⁶ Zarážející zůstává prostorové rozložení, které se omezovalo na Liberecký kraj, kdežto ta část Liberecka, jež se nacházela v Jabloneckém kraji, žádnou aktivitu v podobě přednáškových nebo vzdělávacích cyklů neuváděla.¹¹⁵⁷

Vzdělávací a osvětové aktivity doplňovaly, byť také nijak často, různé zábavní programy, jakými mohl např. být rozlučkový večer pro členku, která se stěhovala pryč,¹¹⁵⁸ rodinný večer (*Familienabend*), o jehož přesné podobě (a přítomnosti manželů/otců) nemáme bližších zpráv,¹¹⁵⁹ věneček, vánoční nadílka,¹¹⁶⁰ jež mohla být spojena s recitačními, pěveckými a tělovýchovnými představeními,¹¹⁶¹ nebo výlet do blízkého okolí,¹¹⁶² třeba na Nový rok 1909, tak jako v Desné.¹¹⁶³ Dílčí organizační složka v podobě sedmihlavého zábavního výboru (*Komitee zur Vorbereitung der Unterhaltungen*) vznikla jen v liberecké sekci.¹¹⁶⁴ Ta v roce 1912 pořídila i promítačku obrázků, jejíž využití nabízela ostatním ženským organizacím.¹¹⁶⁵

Jindy mohlo být uspořádáno dětské představení, z jehož výtěžku byl financován výlet pro 40 žen a 100 dětí. Výlet byl pojat manifestačně a tedy i symbolicko-politicky, neboť každé dítě dostalo rudou vlaječku, a průvod tak při průchodu městem vzbudil pozornost.¹¹⁶⁶ Na pomezí zábav a výletů se nacházely návštěvy místních ženských sekcí v blízkých obcích, ruprechtická sekce se tak vydala do Vratislav, Pavlovic i Karlova pod Ještědem.¹¹⁶⁷ Vzhledem k tomu, že na konferencích různé úrovně se potkávaly obvykle pouze delegátky, umožňovaly vzájemné návštěvy překonávat pocit izolovanosti a roztříštěnosti a získávat skutečně představu kolektivního vědomí.

Přímá politizace zábavních akcí zůstávala, tak jako v případě zábavního večera ženské sekce na Jeřábu ve prospěch volebního fondu, jež obsahoval pěvecká, hudební a deklamační vystoupení, ojedinělým aktem.¹¹⁶⁸ Zapojení do politických akcí probíhalo například účastí na

---

¹¹⁵⁶ OTTO BAUER, Eine Parteischule für Deustchösterreich, s. 1-2, *Freigeist* 11. 1. 1910, s. 1-2; Die Parteischule, *Freigeist* 29. 7. 1910, s. 1-2.

¹¹⁵⁷ Bericht der Zentrale für das Bildungswesen für die Zeit vom 1. Juli 1909 bis 30. Juni 1910, *Bildungsarbeit* 2/1910-1911, s. 28.

¹¹⁵⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 24. 11. 1909, č. 24, s. 7-8; *Tamtéž*, 21. 12. 1909, č. 26, s. 8.

¹¹⁵⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 3. 1909, č. 5, s. 6; Versammlungsberichte *Arbeiterinnen Zeitung* 16. 3. 1909, č. 6, s. 7; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 3. 1910, č. 6, s. 6.

¹¹⁶⁰ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 11. 1911, č. 26, s. 7; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 7. 1912, č. 14, s. 8.

¹¹⁶¹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 2. 7. 1912, č. 14, s. 8.

¹¹⁶² Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 10. 10. 1911, č. 21, s. 8; *Tamtéž* 8. 7. 1913, č. 14, s. 10.

¹¹⁶³ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 7. 12. 1909, č. 25, s. 7-8.

¹¹⁶⁴ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 21. 6. 1910, č. 13, s. 7.

¹¹⁶⁵ Kreiskonferenz in Böhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 12. 1911, č. 26, s. 6-7.

¹¹⁶⁶ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 23. 5. 1911, č. 11, s. 8; Obdobně, za účasti dětí a rudých vlaječek, probíhal i výlet ruprechtické sekce na Fojtku, viz Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 4. 7. 1911, č. 14, s. 9.

¹¹⁶⁷ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 4. 7. 1911, č. 14, s. 9.

¹¹⁶⁸ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 6. 1911, č. 12, s. 8.

masovém mítinku proti zdražování masa na Töpferplatzu (dnes Hrnčířské náměstí) v Liberci, který v přehledu výroční činnosti uváděla ruprechtická sekce.¹¹⁶⁹ Na demonstraci konané v neděli 9. října 1910, jíž se účastnilo na pět tisíc osob, však aktivně nevystupovaly a zůstaly v publiku stejně jako jiných sociálních skupin (*Angehörigen anderer Bevölkerungsschichten*), které shromáždění přilákalo. Subjektem celé demonstrace zůstaly „dělnická třída“ a „lid“, které hlavní řečník Anton Schäfer používal ekvivalentně, a téma nijak genderově nekonotoval.¹¹⁷⁰

Členky několika sekcí z Jizerských hor na jaře 1913 demonstrovaly v Albrechticích, příčina demonstrace není bohužel známa (informace o ní se nepodařilo dohledat ani v jiném denním tisku). Patrně se však musela dotýkat poměrů ve sklářství. Důležité však je, že jak do předsednictva schůze byly zvoleny ženy, tak na ní spolu s Häckelem tři z nich promluvily.¹¹⁷¹ Zprávy o aktivním zapojení do demonstrací či jiných sociálních či pracovních konfliktů zůstávají tedy neúměrně střídme ve srovnání s kvantitativním rozmachem hnutí žen po roce 1910. Patrně i to byl důvod, proč redaktoři *Freigeist* vyzývali ženy, aby jen nepořádali více schůzí, ale demonstrovaly spolu s dělníky: „Die Frauen wissen schon, dass nur die Masse etwas erreichen kann...“.¹¹⁷² Zároveň vš

Poslední velkou příležitostí pro mobilizaci sociálně demokratického ženského hnutí před rokem 1914 se stala oslava Dne žen, který byl v Rakousku, Německu a Švýcarsku poprvé slaven 19. března 1911. *Arbeiterinnen Zeitung* se obracely na dělnice všech povolání (*Arbeiterinnen aller Berufs*) i ženy v domácnosti, které hospodaří, i když nemají prostředky (*Arbeitsfrau, die hütet, die wirtschaftet, aber oft keinen Heller hat, um das Notwendigste zu kaufen*). Ve své rétorice kombinovaly jak uznání rovnosti v požadavku stejných (politických) práv, tak diference; důraz však ležel na uznání rozdílnosti. Pouze pro sebe ženy požadovaly osmihodinový pracovní den. Pokud sociálně demokratické ženy požadovaly volební právo, nárokovaly si nejen rovné volební právo do parlamentu, ale i do zemských sněmů a obcí, které dosud bylo odepřeno i mužům (aniž by se o tom slovem zmínily). S genderovou specifikou souvisely i požadavky o dva roky dříve artikulované Poppovou na stranickém sjezdu v Liberci v oblasti sociální péče, resp. sociálního zákonodárství: ochrana šestinedělek, kojenců i vdov a sirotek.¹¹⁷³ Tato reprezentace plně konvenovala s diskursem zastávaným spolustraníky.

---

¹¹⁶⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 4. 7. 1911, č. 14, s. 9.

¹¹⁷⁰ *Freigeist* 7. 10. 1910, s. 1; Die Reichenberger Arbeiterschaft gegen die Fleishteuerung, *Freigeist* 11. 10. 1910, s. 1-2.

¹¹⁷¹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 3. 1913, č. 6, s. 5.

¹¹⁷² Frauen-Zeitung, *Freigeist* 25. 11., s. 13-14.

¹¹⁷³ „Noch haben wir den gesetzlichen alftündigen Arbeitstag, wenn auch in Wirklichkeit oft kürzer gearbeitet wird. Unser Ziel aber ist, der gesetzliche achstündige Arbeitstag. Die Arbeiterinnen sollen nicht Sklavinnen sein, sie sollen sich als freie, glückliche Menschen fühlen können. Dazu aber gehört Musse und Ruh.“ Der Frauentag, *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 3. 1911, č. 6, s. 2.

Pernerstofer například v brožuře vydané k příležitosti Dne žen deklaroval, že „die Frau ein besondere Art darstellte“, proto neplatí rovnice „člověk = muž = žena“, nýbrž ta, v níž žena je dělitelem lidstva stejně jako muž (lidstvo / muž, žena).¹¹⁷⁴

V otištěných příspěvcích se však zračí jistá teoretická rozvolněnost. Robert Preussler v nekomplikované veršovance otištěné na titulní shrnul historicko-materialistický, Bebelem inspirovaný pohled, v němž civilizace a pokrok produkce zničily společnost rovnostářskou v třídním i genderovém ohledu a který obnoví až společný boj.¹¹⁷⁵ Obdobně vyznívala i báseň bývalého redaktora *Freigeist* a nynějšího poslance za Děčín a Českou Kamenici Eduarda Riegera.¹¹⁷⁶ Figura sdíleného zápasu v brožurách určených pro veřejnou kampaň se držela přístupného lyrického i patetického jazyka, který ženskost stavěl na piedestal pro ni samu, pro její křehkost a mravnost. Projekce zlatého věku spravedlnosti však nebyla jedinou možnou reprezentací. Mladý Julius Deutsch proto vulgárně marxisticky tvrdil, že dějiny člověka jsou dějinami ustavičných bojů, v kterých nerozhodují sympatie, nýbrž síla, jíž žena musela zákonitě podlehnout a přijmout perspektivu, že její štěstí je pouze štěstím druhých. Moderní hospodářské poměry však zdestruovaly i tento ideál a připomněl Engelsovo tvrzení ze spisu *Postavení dělnické třídy v Anglii*, že tovární práce žen kastruje muže a ženám bere ženskost, aniž by muži dal skutečnou ženskou a ženě skutečnou mužnost.¹¹⁷⁷ Cestou k obnovení spravedlnosti – a tím i mužnosti – již však neměl spočívat ve vyloučení žen z práce obecně, postačovalo zlepšování podmínek, jakým byl např. zákaz noční práce.¹¹⁷⁸ Jeho příspěvek vyčníval tím, že do diskursu uváděl genderové identity (mužnost, ženskost), zejména tu mužskou, která v diskursu německé sociální demokracie byla obvykle přítomna implicitně a vágně. Hlas připomínají riziko ohrožení, krize či ztráty maskulinity, přítomný v uměleckém a modernistickém prostředí, zůstával poměrně ojedinělým. V genderovém řádu socialistů docházelo ke zviditelnování ženy jako aktérky, ovšem nikoliv k posunům či diskusím o roli muže v tehdejší společnosti.

Reprodukovány byly patriarchální vzorce spojené s militaristickou rétorikou. Typickým příkladem může být jiná dřívější báseň Eduarda Riegera, jež uzavírala výbor připravený Emmou Adlerovou, manželkou předsedy rakouské sociální demokracie, který byl určen sociálně demokratické mládeži. Báseň byla stylizována jako řeč otce loučícího se se synem odcházejícím do světa. Jeho rady jej povzbudit k statečnému boji a dodat mu odvahy a síly

---

¹¹⁷⁴ ENGELBERT PERNERSTOFER, Frauenfrage und Sozialismus, in: A. Popp (Red.), *Frauentag*, Wien 1911, s. 5.

¹¹⁷⁵ ROBERT PREUSSLER, Den Frauen zum 19. März, *Tamtěž*, s. 1.

¹¹⁷⁶ EDUARD RIEGER, Zum Frauentag, *Tamtěž*, s. 4.

¹¹⁷⁷ „Und doch ist dieser Zustand, der den Mann entmannt und dem Weibe seine Weiblichkeit nimmt, ohne imstande zu sein, dem Manne wirkliche Weiblichkeit und dem Weibe wirkliche Männlichkeit zu geben...“
FRIEDRICH ENGELS, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, Leipzig 1945, s. 181.

¹¹⁷⁸ JULIUS DEUTSCH, Schutz der Frauen, *Arbeiterinnen Zeitung* 26. 4. 1910, č. 9, s. 3

divokou bitevní písní (*Schlachtgesang*), neboť svět, do kterého se syn vydává, je nemocný a žalostný (*krank und jammervoll*). Otevírají se mu dva světy: svět moci mamonu a nadbytku, jenž nezná práci, a svět chudoby a bídy. I když mu kladl na srdce, aby se svobodně rozhodl, na které straně je právo, jednalo se o falešné dilema, neboť účelem cesty do světa bylo nalézt vlastní autenticitu (*Du musst Du sein, mein Sohn!*), stát se mužem a dělat čest jménu svého otce.¹¹⁷⁹

Victor Adler přivítal „plné právo žen“ bojovat za „jejich místo ve státu, zemi a obci, za podíl na zákonodárství a správě“ a podpořil jej nejen jménem sociální demokracie, ale i celé Internacionály. Zachovával příslib let 1905–1907 a deklaroval: „ihr Kampf ist unser Kampf! ... Darum ist dieser Frauentag nicht nur Frauensache, sondern vielmehr vor allem Männersache“.¹¹⁸⁰ Vyjádřil tím základní ideovou orientaci předchůdce pozdějšího Mezinárodního dne žen, jehož formát v podobě osvětových tisků, zdravotních a shromáždění se zpěvem, rudými vlajkami a karafiáty se právě začínal utvářet.¹¹⁸¹ Mohl se vykázat i nedávným úspěchem na parlamentní půdě, kterým bylo přijetí návrhu ve druhém a třetím čtení sociálně demokratického poslance Engelberta Pernerstofera na zrušení paragrafu 30 spolkového zákona, který zakazoval ženám vstupovat do politických spolků.¹¹⁸² (Zákon však neprošel celým legislativním procesem a nevstoupil v platnost.) Adler ocenil také, že právě ženy mají být těmi, kdo razí cestu teoretickému uznání práv žen. Tváří tvář lokální zkušenosti z Liberecka se však zdá, že jednalo více o sebeinscenaci rakouské sociální demokracie spíše než o empiricky významný fenomén.

Ale i on Adler připustil, že se sociální demokraté zbavují svých předsudků vůči ženské emancipaci jen zvolna. I on byl před několika lety svědkem toho, jak na sjezdu roku 1907 Ferdinand Skaret obviňoval z toho, že ženy požadují zvláštní právo (*Sonderrecht*), když požadovaly, aby mohly samy na okresních konferencích volit delegátky na stranické sjezdy.¹¹⁸³ Na zemském sněmu německé sociální demokracie v lednu 1909 si referentka Neumannová z Ústí nad Labem stěžovala, že podle některých soudruhů ještě nenazrál správný čas pro hnutí sociálně demokratických žen. Navíc se někteří dle její zkušenosti obávali, že by jejich družky mohly kvůli politické činnosti zanedbávat vlastní domácnost a upřednostňovali tak soukromý zájem před kolektivním. Za vhodnější považovali čekat na chvíli – v duchu strategie

---

¹¹⁷⁹ EDUARD RIEGER, Ein Vater an seinen scheidenen Sohn, in: E. Adler, *Buch der Jugend. Für die Kinder des Proletariats*, Berlin 1895, s. 230-232.

¹¹⁸⁰ VIKTOR ADLER, Zur Frauentag!, *Der Frauentag*, Wien 1911, s. 2-3.

¹¹⁸¹ Blíže viz HEIDI NIEDERKOFER, MARIA MESNER, JOHANNA ZECHNER (Hg.), *Frauentag! Erfindung und Karriere einer Tradition*, Wien 2011.

¹¹⁸² Der § 30 des Vereingeseetzes besteht nicht mehr, *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 3. 1911, č. 6, s. 1; *Národní listy* 10. 3. 1911, s. 2, večerní vydání.

¹¹⁸³ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagess ... zu Wien vom 30. September bis 4. October 1907*, s. 157.

II. internacionály ovšem blíže nespecifikovanou a s nejasným horizontem budoucnosti–, až ženy budou mít „správné pochopení pro politiku“. Nevůle ke spolupráci se posléze mohla projevovat i prakticky v případech, kdy muži odmítali svolat schůzi pro ženy, i když byli požádáni o pomoc. Mluvčí ženské veřejnosti tak mohla chování mužů rámovat jako prodlužování společného utrpení daného nedostatkem osvěty i oslabování síly hnutí jako celku.¹¹⁸⁴ Kritiku maskulině dominované strany však nebylo možno artikulovat příliš ostře. Proto v zápětí Neumannová hrot svého vstoupení mírnila a vyvážila sebekritikou, podle níž za nezdar ženských organizací mohly hlavně ony samy. Pokud bylo jejich úsilí opravdové, překonalo odpor soudruhů.¹¹⁸⁵ Proto konec usnesení zemského sjezdu mohlo podpořit záměr *Frauenreichskomitee* založit ženskou sociálně demokratickou organizaci v „Deustchböhmen“ i vyzvat krajské a okresní organizace, aby vydatně podporovaly soudružky v agitaci a staraly se o jejich odpovídající zastoupení na všech stranických úrovních.¹¹⁸⁶

O rok později se čtenáři a čtenářky *Freigeist* mohli dočíst, že růst hnutí je jen zdánlivý, neboť byl dán růstem počtu ženských organizací, ale nikoliv nárůstem počtu mužských členů, byť samotný růst ženských organizací považovala za potěšitelný.¹¹⁸⁷ Jednoznačně vyzníval nekrolog Bebelovy manželky (Johanny Caroline) Julie, která byla vzorem obětavé ženy zakladatelské generace, jež smysl svého života našla ve službě druhým, zejména svému muži: „Wenn ich für August Sorge, diene ich der Partei besser, als ich es sonst könnte.“¹¹⁸⁸ Bez této obětavosti by možná „jeho kniha o emancipaci“ nikdy neotřásla „tisíci ženskými srdci“, které si dodnes připomínaly „svého průkopníka“.¹¹⁸⁹

---

¹¹⁸⁴ „Es gibt leider noch sehr viele Parteigenossen, die der Ansicht sind, dass die Frauenbewegung noch verfrüht sei und das man noch hätte warten können, bis die Frauen das richtige Verständnis für die Politik haben. Es gibt sogar Genossen, die sich darüber beschwerten, dass sich die Frauen zu viel mit Politik befassen und die häuslichen Arbeiten vernachlässigen. Die Genossen übersehen, wie sehr sie alle ja auch darunter leiden, wenn die Frauen nicht aufgeklärt sind und wenn sie nicht Verständnis für die Arbeiterbewegung haben. Es gibt Orte, wo die Genossen keine Versammlungen für uns einberufen wollten und wenn wir uns an sie wendeten, uns sagten, wir mögen die Arbeit selbst leisten;... Und wie oft geht eine Aktion der Genossen schlecht aus, weil die unorganisierten Frauen sich nicht beteiligten.“ *Protokoll über die Verhandlungen des Landesparteitages*, s. 26.

¹¹⁸⁵ „... ich bin der Ansicht, dass, wo noch nichts für die Frauenorganisation geschehen ist, die Genossinnen selbst daran schuldig sind. Wo sich die Genossinnen ernsthaft dafür einsetzen, da hört der Widerstand der Genossen von selbst auf.“ *Tamtěž*

¹¹⁸⁶ *Tamtěž*, s. 28.

¹¹⁸⁷ „Musste einerseits die scheinbare Zunahme der politisch organisierten Genossen tatsächlich als Rückschritt bezeichnet werden, weil sie nur in der Entwicklung der Frauenorganisation ihre Erklärung fand, die zum ersten Male im zahlenmäßigen Bericht zum Ausdruck kam – die Zahl der männlichen Mitglieder der Partei weist keinen Fortschritt auf – so kamen andererseits, ausser dem schönen Aufschwung der Frauenorganisation, einige erfreuliche Tatsachen auf der Konferenz gar nicht zum Ausdruck.“ Die Kreiskonferenz, *Freigeist* 6. 12. 1910, s. 1-2.

¹¹⁸⁸ Julie Bebel, *Freigeist* 29. 11. 1910.

¹¹⁸⁹ *Freigeist* 28. 2. 1900, s. 1-2; August Bebel *Freigeist* 22. 2. 1910, s. 1.

Ačkoliv boj o uznání a smysluplnost ženské organizace trval, neznamená to však, že samotná manifestace během Dne žen nemusela proběhnout dostatečně „impozantně“ a s hojnou účastí. Na libereckou Střelnici dorazili na slavnostní schůzi ženy i muži, v duchu dlouhodobě deklarované solidarity mezi pohlavími, k přítomným – téměř již tradičně – hovořili Marie Sponerová a Anton Schäfer o ničem jiném než o volebním právu.¹¹⁹⁰ K oslavě se patrně připojily i jiné místní sekce žen,¹¹⁹¹ neboť Sponerová se na čtvrté říšské konferenci žen, jež se uskutečnila společně se stranickým sjezdem v Innsbrucku roku 1911, vymezovala proti návrhu Adelheid Poppové slavit Den žen v každé obci, protože by byl ztracen efekt masové intervence ve veřejném prostoru na úrovni okresu, který by malé schůze o dvou nebo čtyřech desítkách osob nemohly nahradit.¹¹⁹² *Reichenberger Zeitung* však přinesly zprávu pouze o průběhu oslavy Dne žen ve Vídni a v Berlíně, přestože podle varovné agitace Sponerové měly být čteny mnohem více než jejich protivník *Freigeist*, a to i mezi dělnicemi, které si je kupovaly kvůli románům nebo „jiným tlachům“.¹¹⁹³ Pozornost lokálním aktérům však nevěnovaly, na rozdíl od aktivit ženských sekcí *Bund der Deutschen*.¹¹⁹⁴

Situace však mohla mít i jinou příčinu. Na začátku dubna vyšel v *Arbeiterinnen Zeitung* článek poukazující na přístup libereckého hejtmanství, které zamítlo výlep plakátů zvoucích k návštěvě schůze žen, na níž se měla probírat bezprávnost žen jako dělnic a státních občanek. Článek si bral na mušku souběh dvou paradoxů: i) pokud by ženy nebyly politicky bezprávné, neměl by okresní hejtmán právo zakázat ženám cítit se bezprávně; ii) ženy jsou již zrovnoprávněny na trhu práce „podle zákonů vykořisťování“, které je ale v jejich případě jen důsledkem bezprávnosti. Stavěl zároveň na jedné z marxistických premis – a to, že „osobní je politické“ – a proto i když se některé ženy vyslovovaly proti politickým právům, zůstávalo jejich konání vposledku politické; před (úřední) mocí nebylo úniku.¹¹⁹⁵

Již na konci roku krajská konference deklarovala, že Ženský den je dobře zaveden,¹¹⁹⁶ což bylo poněkud předčasné. Následující dva roky byl stanoven až v polovině května, což se

---

¹¹⁹⁰ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 28. 3. 1911, č. 7, s. 4.

¹¹⁹¹ Místní skupina v Albrechticích o konání Dne žen informovala dopředu, viz Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 25. 4. 1911, č. 9, s. 5.

¹¹⁹² „Die Genossin Popp hat gemeint, dass es vielleicht besser wäre, wenn wir in jedem kleinen Ort eine Versammlung abhalten. Aber da kommen 20 bis 40 Leute zu der Versammlung. Wenn wir aber in jedem Bezirk eine grosse Versammlung abhalten, wenn auch schon die Genossinnen vielleicht einmal den weiten Weg in die Stadt machen müssen, so sieht diese Versammlung ganz anders aus. Wenn wir für unser politisches Recht kämpfen wollen, müssen wir doch so kämpfen, dass es nach aussen hin imponierend wirkt.“ Protokoll der Vierten sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz abgehalten in Innsbruck vom 28. bis 29. Oktober 1911, in: *Verhandlungen der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten in Innsbruck vom 29. Oktober bis 2. November 1911*, s. 357.

¹¹⁹³ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 14. 3. 1911, č. 6, s. 8.

¹¹⁹⁴ *Reichenberger Zeitung* 19. 3. 1911; *Reichenberger Zeitung* 20. 3. 1911, s. 1-2, 5.

¹¹⁹⁵ Die Frauen sind nicht rechtlos, *Arbeiterinnen Zeitung* 1. 4. 1910, č. 7, s. 1-2.

¹¹⁹⁶ Kreiskonferenz in Böhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 12. 1911, č. 26, s. 6-7.

však ukázalo jako nevhodné a patrně to souviselo i s blízkostí a jistým vyčerpáním z prvomájové oslavy i hezkého počasí.¹¹⁹⁷ Roku 1911 oslava probíhala na osmi místech v rámci celého Libereckého kraje. Podařilo se během ní každoročně rozdat 15 000 letáků, náklady na jejich pořízení převzaly okresní organizace, a prodáno 2 000–3 000 kusů brožury vydané pro tuto příležitost.¹¹⁹⁸ V následujících letech byl tedy Den žen slaven opět v březnu a roku 1914 byla jeho oslava mohutnější než při první oslavě, a konala se na řadě míst Liberecka. Schůze v Liberci se uskutečnila ve Vereinshalle, na níž vystoupily čtyři řečnice (Sponerová, Roscherová, Weberová a Auerová) a Anton Schäfer, na dalších místech přednášely buď smíšené dvojice (Hrádek n. Nisou, Frýdlant, Albrechtice) nebo samotní muži (Chrastava, Nové Město p. S., Jablonec n. N.).¹¹⁹⁹

Vzhledem k tomu, že se na Liberecku od roku 1909 postupně dařilo zakládat samostatné ženské sekce a těm se začleňovat do stranické struktury, tj. do krajského vedení i výboru okresních organizací, zvyšovat zájem spolustraníků a kooperovat s nimi, připojila se Marie Sponerová spolu s Therese Schlesingerovou a Emmy Freudlichovou na celorakouské konferenci žen na podzim 1911 v diskusi, jakou cestou by se měla německá sociálně demokratická ženská organizace vydat po očekávaném zrušení § 30 spolkového zákona, ke stanovisku žádajícímu zachování společné organizace (*gemeinschaftliche Organisation*). Sponerová byla se stávající způsobem fungování, který byl v Libereckém kraji pro kooperaci zaveden již od – blíže nespecifikovaného – počátku, patrně však od roku 1907, spokojena. Ve všech stranických zastupitelstvech měly ženy alespoň jednu zástupkyni (v místních výborech obvykle dvě zástupkyně, na okresní konferenci tři). Rovněž hospodaření, pro něž také nejspíše stále platily podmínky z roku 1907, označovala za společné. To nicméně neznamenalo, že nad financemi měly plnou kontrolu. Některé členky ženských organizací si stěžovaly, že muži utratili všechny peníze za volební kampaň. Sponerová však vítala, že příspěvky žen pomohly soudruhům ve volebním boji.

Vzhledem k tomu, že nebyvalo možné, aby muži i žena z jedné domácnosti šli spolu na stejnou schůzi, byl zaveden systém sekcí, v nichž se ženy informovaly o jejich průběhu a mohly tak „vždy zůstat s muži ve shodě“. Nastíněný způsob zapojení žen do stranické organizace považovala za funkční, byť se – minimálně ve svých počátcích – jednalo o lokálně specifické

---

¹¹⁹⁷ „Die Veranstaltung selbst fiel nicht überall so imposant aus wie im vorigen Jahre ... Es zeigte sich, dass im allgemeinen der Mai ein zu später Termin für diese Wahlrechtdemonstration der Frauen ist.“ *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages ... in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1912*, s. 28-29; *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages ... in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913*, s. 26-29.

¹¹⁹⁸ VGA, Parteinstellen, kart. 135, Mappe 856, Bericht an die Kreiskonferenz 1912, s. 6-7.

¹¹⁹⁹ Unser Frauentag, *Arbeiterinnen Zeitung* 17. 3. 1914, č. 6, s. 1-2.

řešení.¹²⁰⁰ Muži na Liberecku podle Sponerové museli ženy respektovat, když plnily své povinnosti a ženy tak mohly své volné organizace považovat za autonomní. Odvrácenou stranou společné organizace pak představovala skutečnost, že někde ženy de facto nevyvíjely vlastní činnost a nepořádaly samostatné schůze, ale raději navštěvovaly schůze společné.¹²⁰¹

Krajská konference, která se konala několik týdnů poté za účasti zástupkyň všech 27 místních organizací v Libereckém kraji, 6 sekcí z Jabloneckého kraje – což svědčí o kooperaci ženských sociálně demokratických organizací na Liberecku – a Emmy Freundlichová z Vídně jakožto zástupkyně říšského výboru žen, potvrdila slova Sponerové. Přítomna byla řada hostů včetně Karla Schillera, Antona Schäfera, Franze Macouna, Karla Kreibich a dalších, kteří reprezentovali krajské vedení a okresní a mládežnické organizace.

Rekapitulace vývoje posledních dvou let se dala shrnout do tvrzení, že pilná a náročná práce přinesla ovoce v podobě více než zdvojnásobení počtu členek (z 458 na 1278), nikoliv však plošný nárůst. Politické angažmá žen se stále setkávalo s předsudky (*ein Berg von Vorturteilen und falschen Anschauungen*),¹²⁰² která soudružky překonávaly svou pevnou vůlí. Přispěly i agitační cesty Therese Schelsingerové a Gabriele Proftové.

K věcem, které se osvědčily, bylo řazeno povinné zavedení předplatného *Arbeiterinnen Zeitung*, jak naznačovaly i výše uvedené příklady z Ruprechtic a Machnína. V Liberci sociální demokratky dosáhly zastoupení ve výboru konzumního spolku a usilovaly i o zastoupení v dělnické pokladně, v čemž se odrážel celorakouský trend hlášený i z jiných míst.¹²⁰³ Dívčí pěvecký spolek *Einigkeit* stále existoval a poměrně dost mladistvých dělnic se zapojilo i do mládežnické organizace. Závislost na svých protějšcích však projevily v otázce zvýšení příspěvků za odborově organizované členky o 6 hal. měsíčně, která byla sice nadpoloviční většinou hlasů podpořena, ale platit měla pouze tedy, pokud si podobné zvýšení odhlasují i muži. Dojem úspěchu završilo menší přednáškové turné Freundlichové po Libereckém kraji,

---

¹²⁰⁰ „Wir im Reichenberger Kreis haben j adie gemeinschaftliche Organisation von allem Anfang an durchgeführt. Wir haben überall dafür Vorwürfe einstecken müssendass wir Reichenberger etwas Separates haben müssen und uns nicht an die Beschüsse der Konferenz halten. Aber ich muss Ihnen sagen, dass wir sehr gut dabei gefahren sind. Was an Bedenken gegen die gemeinsame Organisation und gegen die gemeinsame Kasse gesagt wurde, ist unbegründet. ... Wir arbeiten mit den Genossen gemeinschaftlich, aber für die Versammlungstätigkeit sind Sektionen gebildet, weil es nicht möglich ist, dass Mann und Frau in dieselbe Versammlung gehen, aber in den Sektionen müssen wir einander berichten, was in den Versammlungen geschehen ist, damit wir immer mit den Genossen im Einklang bleiben.“ Protokoll der Vierten sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz abgehalten in Innsbruck vom 28. bis 29. Oktober 1911, in: *Verhandlungen der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten in Innsbruck vom 29. Oktober bis 2. November 1911*, s. 356.

¹²⁰¹ *Tamtěž*, s. 356-357.

¹²⁰² Die Frauenkonferenz, *Vorwärts* 5. 12. 1913, s. 1-3, zde s. 1.

¹²⁰³ *Verhandlungen der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten in Innsbruck vom 29. Oktober bis 2. November 1911*, s. 66-67.

během něhož byla založena i sekce v Hejnicích. Všech devět schůzí bylo dobře navštívených, dorazit mělo i hodně mladých dívek.¹²⁰⁴

O jisté stagnaci svědčí i zprávy pro celostranické krajské konference v letech 1912. Ji ještě podpořila hospodářská recese následujícího roku projevující se „nechutí a únavou na několika málo místech“. Projevovala se třeba i tím, že se ostašovská organizace sama rozpustila, aniž by své potíže dříve řešila s okresním vedením. O míře aktivity vypovídá, že zhruba třicet místních organizací uspořádalo za rok 240 schůzí, 29 veřejných schůzí a 32 přednášek, v řeči aritmetického průměru tedy 8 schůzí, 1 veřejnou schůzi a 1 přednášku. Celkový obrázek dokresluje, že pouze v osmi místních organizacích byly pořádány buď měsíční schůze, nebo výše zmíněné diskusní večery. Formu, jež z hlediska aktivní participace vyžadovala nejvyšší míru aktivity, se podařilo prosadit pouze v necelé třetině ženských organizací. Agenda vyšších stranických fór – okresních a krajských konferencí – se skládala zejména z organizačních záležitostí. Věcná agenda, jako třeba svolání veřejné schůze na téma ženy a klerikalismus, bylo motivováno pobídnutím *Frauenreichskomitee*. Ženy se dále účastnily všech veřejných stranických schůzí, zapojily se do další akce zaměřených na rozšíření okruhů předplatitelů *Vorwärts* i členství v odborech. Vedle stranických povinností se některé ženské sekce realizovaly i prostřednictvím „krásné a odpovědné práce“, jakou byla péče o děti v podově výletů, herních odpolední, malých zábav či předčítání pohádek doprovázených promítáním obrázků.¹²⁰⁵

Stejný obrázek dávala o rok později i konference jablonecko-tanvaldské oblasti, ženské sekce se na řadě míst rozvíjely a vykazovaly 50-80 členek. Proto byl, za souhlasu funkcionářů realizován návrh referentky Adelhaide Poppové a ustaven okresní výbor ženské organizace. Výrazem ambicioznosti bylo i to, že navazující schůze v Desné, na níž vystoupila i Poppová, se zúčastnilo 200 osob, mužů i žen, přesto byla návštěvnost hodnocena jako nedostatečná. Mezi úspěchy však patřil to, že se „část soudružek“ naučila vystupovat veřejně.¹²⁰⁶

Konference zároveň dobře ilustrovala rozdílnost situací v jednotlivých obcích, která představovala odvrácenou stranu: delegátky z Nového Světa (dnes součást Harrachova) činné dosud jen v odborech chtěly poradit se založením sekce stejně jako ženy z Lučan, jež však nebyly zatím nijak organizovány. V Polubném nefungovaly příliš dobře ani mužská, ani ženská organizace. V Rýnovicích neexistovala sociálně demokratická ženská sekce, neboť tamnější

---

¹²⁰⁴ Kreiskonferenz in Böhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 12. 1911, č. 26, s. 6-7; Die Frauenkonferenz, *Vorwärts* 5. 12. 1913, s. 1-3.

¹²⁰⁵ Tamtéž, s. 3; VGA, Parteistellen, karton 135, Mappe 586, Bericht an die Kreiskonferenz am 27. Juli 1913, s. 9-10; Bericht an die Kreiskonferenz 1912, s. 7.

¹²⁰⁶ Frauenkonferenz im Gablonz Tannwalder Bezirk, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 7. 1912, č. 13, s. 3-4.

ženy měly být pod vlivem klerikalismu. Podobně se do této doby jako marné ukazovaly snahy o založení místní sekce i v Šumberku. Den po konání konference a za přítomnosti vídeňské delegátky se podařilo ženskou sekci ustanovit zde; vstoupilo do ní 68 žen a dívek, zejména domáckých sklářských dělnic, dosud nijak neorganizovaných.¹²⁰⁷ Nicméně podrobný přehled o dění v ženských organizacích z *Arbeiterinnen Zeitung* mizel. Sociální demokratky začaly být přesvědčeny, že tisková platforma žen by měla přednostně zpravovat o politických záležitostech, zatímco o organizačních věcech by měl informovat krajský tisk. Alespoň tak to vyjádřila Elsa Kneschkeová na páté říšské konferenci sociálně demokratických žen.¹²⁰⁸

Celkový dojem stabilizace a upevnění pozic sociálně demokratického ženského hnutí měla ještě posílit agitační kampaň, jež probíhala na podzim 1913.¹²⁰⁹ Z Liberce byl hlášen přírůstek téměř 400 nových členek, z Jablonce necelých 200.¹²¹⁰ Přestože neustávaly stížnosti na nedostatečnou návštěvnost schůzí, dařilo se vysílat jednu delegátku delegátku z okresu na jednání *Frauenreichskomitee*. V tomto případě Marii Bösmüllerovou, manželku bývalého poslance za okresy Jablonec a Tanvald Wenzela Bösmüllera.¹²¹¹ Začátek válečného konfliktu, jenž bude upamatován jako první světová váka, však zcela změnil priority spojené s mobilizací, přechodem na válečné hospodářství a útlumem politického života. Posledním ozvukem ženské emancipace se tak na začátku prosince stal článek Elsy Kneschkeové, která se obávala nezaměstnanosti dělnic, která se však tváří v tvář příštím létům ukáže být jako zcela lichá.¹²¹² Na prvním poválečném sjezdu textilních odborů (*Union der Textilarbeiter*) budou ženy již tvořit více než polovinu členstva.¹²¹³

5.6. Oddělené paměti, propojené sféry, rozdělené národy

5.6.1. Mezi vzpomínkou a sebeinscenací

Historie sdružování se, hledání formy i obsahu ženského hnutí německé sociální demokracie v Předlitavsku, již ve více případech naznačila kontury genderového řádu a postavení žen ve

---

¹²⁰⁷ Tamtéž.

¹²⁰⁸ Verhandlungen der Fünften sozialdemokratischen Frauenkonferenz, in: *Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913*, s. 280.

¹²⁰⁹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 26. 8. 1913, č. 17, s. 9; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 9. 1913, č. 18, s. 8.

¹²¹⁰ Werbearbeit, *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 1. 1914, č. 1, s. 5.

¹²¹¹ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 9. 1913, č. 18, s. 8.

¹²¹² ELSA KNESCHKE, Die Arbeiterinnen während Krieges, *Arbeiterinnen Zeitung* 1. 12. 1914, č. 24, s. 5-6.

¹²¹³ T. OELLERMANN, *Die deutsche Sozialdemokratie*, s. 209; Karla Pfeiferová vzpomínala na snahu řešit nespokojenost dělnic a dělníků v Mauthnerově továrně v Polubném v roce 1918. Když kontaktovali Unii textilního dělnictva v Liberci, na první schůzi dorazilo „okolo 130 dělnic a jen asi 10 dělníků“ s logickým vysvětlením, že „většina mužů byla na frontě“. KARLA PFEIFEROVÁ, *Paměti: Stará textilačka vypravuje*, Praha 1964, s. 37.

stranickém tělese. Již několikrát jsme zmínili, že ženské hnutí stálo a padalo s aktivitou několika málo osob. S využitím omezeného korpusu vzpomínkových textů se nyní pokusíme proniknout pod povrch událostních dějin a rekonstruovat motivace sociálních demokratek pro stranickou práci, vstup do veřejného prostoru a vytváření ženských veřejností. K tomu poslouží krátké vzpomínkové texty Marie Sponerové a Aurelie Rothové, které se tak zařadily po bok dalších šestnácti zakladatelek ženského sociálně demokratického hnutí, jejichž texty byly otištěny ve vzpomínkovém sborníku *Gedenkbuch* (1912) připraveném Adelheid Poppovou. Zároveň budeme sledovat způsob sebe-inscenace žen v těchto textech a porovnáme je se vzpomínkovými texty Karla Kreibicha, Karla Kneschkea a Karly Pfeiferové, které vznikly až s výrazným časovým odstupem v době po druhé světové válce. Paměť a vzpomínky totiž nejsou, jak ukázala rozsáhlá akademická a mezoborová diskuze posledních čtyř desítek let, věrným zachycením minulé reality, nýbrž její aktualizací podmíněnou situací a kontextem, v nichž vzpomínání vzniká.¹²¹⁴ Selektivita a konstruovanost paměti však neznamenají, že vzpomínky jsou falešné.

V případě obou sociálních demokratek máme co do činění zejména s narativně konstruovanou identitou. Ve svých vzpomínkových črtách se zaměřují hlavně na zkušenosti a životní podmínky, které v nich „probudily“ třídní vědomí. Hlavní role připadla nízké životní úrovni a utrpení, které jako dívky musely prožívat. Obě sdílely podobný osud. Sponerová se narodila roku 1862 do rodiny chudého nájemného vozky,¹²¹⁵ který onemocněl, když jí bylo deset let, plicní chorobou, z níž se nikdy zcela neuzdravil. Rodina často trpěla hladem, proto Marie začala brzy pracovat: česala vlnu, zašívala punčochy nebo nebo vytírala velký hostinec za půlku uzeného buřtu (*Räucherwurst*) a ranní kávu. Ve třinácti letech již nastoupila do fabriky, kde pracovala 18 hodin denně u strojů, u nichž obvykle pracovali muži. Nemoc otce donutila do fabriky nastoupit i její matku. Na pracovišti zažila i sexuální obtěžování, neboť „nový mistr v ní neviděl jen dělnici, ale také ženu“, a když odmítla jeho návrhy, vyhrožoval jí propuštěním. Se sociálně demokratickými myšlenkami se seznámila až prostřednictvím svého strýce, který ji zavedl do vzdělávacího spolku, kde si začala půjčovat knihy i denní tisk. Noviny „zbožně četla“ a tajně předávala dále.¹²¹⁶ Lze odhadovat, že se tak stalo někdy v druhé polovině

---

¹²¹⁴ JAN TUČEK, Paměť, in: Dějiny a koncepty, s. 244-257.

¹²¹⁵ Marie Sponer 75jährig, *Sozialdemokrat* 21. 3. 1937. Rovněž Kleinberg a Blatny o obou ženách uvádějí pouze informace, jež samy o sobě uvedly v publikaci *Gedenkbuch*, srov. A. KLEINBERG, F. BLATNY, *Denkmal*, s. 105-107.

¹²¹⁶ „Auch musste ich manchmal sozialdemokratische Zeitungen, die damals erschienen, von einem Genossen zum anderen tragen, mit dem Bemerken, mich von niemand sehen zu lassen, denn es galt damals als ein Verbrechen, eine solche Zeitungen zu lesen. Ich tat es aber getreulich, und las andächtig jede Nummer, bevor ich sie weitergab, und fand alles gerecht und natürlich, was darin enthalten war...“ MARIE SPONER, Aus Nordböhmen, in: A. Popp, *Gedenkbuch*, s. 142.

70. let, tedy v době, kdy sociální demokracie na Liberecku zažívala svůj druhý rozkvět. Následně se Sponerová stala i svědkyní perzekuce sociální demokracie, domovních prohlídek a zatýkání sociálních demokratů, které osobně znala jako „dobré lidi, kteří jen chtěli, aby se chudým a nešťastným vedlo lépe“.¹²¹⁷

Osmdesátá léta přechází mlčením, doba schizmatu socialistického hnutí a represe není součástí ani paměti, ani dějin hnutí, a o jejích osudech nemáme zprávy. Své vzpomínky navazuje až na přelomu osmdesátých a devadesátých let, kdy dochází ke konsolidaci sociální demokracie. Do nově vznikajících spolků, patrně čtenářských vzdělávacích či pěveckých (viz podkapitola 4.4) měl vstupovat také velký počet žen a dívek.¹²¹⁸ Podnět pro založení ženského vzdělávacího spolku (*Arbeiterinnen-Bildungsverein*) roku 1895 podle ní spočíval v tom, že i když se ženy aktivně účastnily oslav 1. máje, a následně byly i propouštěny z práce a zatýkány, tak dosud mezi nimi neexistovalo propojení: „Da wir aber bisher keine Verbindung untereinander hatten, beschlossen wir, einen Arbeiterinnen-Bildungsverein zu gründen.“¹²¹⁹

Jak jsme již ukázali v podkapitole 5.1, ženský vzdělávací spolek po tři léta spíše živořil a nedokázal získat dost pozornosti. To samo o sobě staví tvrzení Sponerové do jiného světla, resp. ukazuje, že mezi pasivní účastí na manifestačních akcích a více méně pravidelnou spolkovou činností vyžadující aktivní spolupráci na utváření veřejnosti zela mezera. Nejvíce z krátké existence spolku profitovala ona sama, neboť na popud Adelheid Poppové překonala svůj ostych a poprvé promluvila veřejně: „Alle scheueten sich vor der Oeffentlichkeit. ... Doch Genossin Popp redete mir so lange zu, bis ich versprach, doch ein paar Worte zu sagen. Ich hatte dem Referat aufmerksam zugehört und manche Anregungen erhalten. So ersuchte ich denn ums Wort. Als ich dies einmal getan, fand sich das Weitere leicht.“¹²²⁰

Od své osobní zkušenosti pak volně přešla ke kolektivní paměti strany a líčila průběh stávkový v továrně firmy Lederer a Wolf. Po této události nastal „matný čas“ (*flaue Zeit*), během něhož se ženy podílely na činnosti odborů a byly zastoupeny i v lokálních organizacích, kde „při každé příležitosti obstarávaly drobné práce a při volbách se snažily agitačně podporovat sociálně demokratické kandidáty“. Tento „matný čas“ trval až do založení volné politické organizace žen v roce 1906, které se staly „tím pravým“ pro osvětu a organizování žen.¹²²¹ Líčení

---

¹²¹⁷ „Noch mehr wunderte ich mich, als man Hausdurchsuchungen veranstaltete, um jene Genossen, bei denen man einige Bücher und Zeitungen fand, in Ketten nach Prag schleppte, ich kannte sie doch alle persönlich als sehr gute Menschen, die nur wollten, dass es den Armen und Unglücklichen besser gehen sollte.“ *Tamtéž*.

¹²¹⁸ „Es wurden wieder Vereine gegründet, denen auch eine grosse Anzahl Frauen und Mädchen beitrug.“ *Tamtéž*.

¹²¹⁹ *Tamtéž*, s. 143.

¹²²⁰ *Tamtéž*.

¹²²¹ „Eine Anzahl Genossinnen war in den Gewerkschaften tätig, auch in der Lokalorganisation waren sie vertreten. Sie besorgten bei jeder Gelegenheit die kleinen Arbeiten, besonder bei Wahlen waren die Frauen bemüht, für den sozialdemokratischen Kandidaten zu agitieren.“ *Tamtéž*, s. 145.

Sponerové vyznívá až lakonicky ve srovnání s jejím vystoupením na páté říšské konferenci žen, kde hájila společnou organizaci s muži.

Důvody, které vedly k ustanovování ženských veřejností, její agitační cesty po kraji a nabyté zkušenosti, spolupráce se straníky, vídeňským či zemským ústředím (v letech 1908–1912 byla členkou *Landesfrauenkomitee*)¹²²² zůstává nepopsáno, vyloučeno. Snad to vnímala jako příliš čerstvou matérií, přítomnost, ne-dějiny. Vzpomínky se odvíjejí po lince tvrdé dětství, špatné životní podmínky – kontakt se stranou – iniciace do veřejného prostoru – neúspěch se vzdělávacím spolkem – úspěšná stávka – vznik kvazipolitických organizací, jejichž úkolem však je vzdělávat a organizovat, nikoliv dobývat volební právo či jinou společenskou metu, čímž jakoby stvrzovala postavení žen v pozici stranického dorostu. Ženy v jejím vzpomínání tvořily součást strany od jejího obnovení po Hainfeldském sjezdu, v konfrontaci s ostatními stranickými prameny však byla jejich přítomností natolik všední či nezajímavá, že zůstávala neviditelnou a zachytitelnou maximálně ve statistikách, nikoliv aktivitách či konfliktech.

Obdobně svou vzpomínkovou naraci strukturovala i Aurelie Rothová. Narodila se roku 1874 do rodiny brusičů skla v Desné. Její otec byl alkoholik, který se nestaral o rodinu, proto musela spolu se svými dvěma sestrami od dětství pracovat. Nejdříve jako domácká dělnice pracovala také 16–18 hodin, kvůli čemuž často zameškala školu, což považovala za největší oběť, neboť se považovala za přemýšlivou, ve škole byla pozorná a její učitel si ji oblíbil. Ve čtrnácti letech nastoupila do obchodu se sklem a po brzké otcově smrti nastoupila do velké brusičské dílny (*Schleifemühle*), v níž pracovalo šedesát osob, a to za přítomnosti nemluvňat a malých dětí.¹²²³ O nehygienických a zdraví škodlivých poměrech panujících v těchto dílnách, na nichž se podílela i nefunkční ventilace, a prachu způsobujícím tuberkulózu a další dýchací obtíže, napsala později ještě řadu článků.

V dílně se prvně setkala i sociálně demokratickou myšlenkou, byť jen velmi vágně formulovanou: „Einmal hörte ich, wie ein Mann sagte, wenn die Sozialdemokratie nicht Hand anlegt, besseren Verhältnissen Platz zu machen, so wird es nicht lange dauern und der Hungertyphus wird ausbrechen. Dadurch erwachte in mir die Vorstellung, dass es die Ideen des Sozialismus seien, anderes Leben, bessere Verhältnisse zu schaffen. Von da an war ich in Gedanken Sozialdemokratin, nur getraute ich mich nicht, es zu sagen. Ich hatte auch schon einigemal über Sozialismus gelesen, wusste aber immer nicht klar, was dies eigentlich sei.“¹²²⁴

¹²²² F. G. KÜRBIŠCH, *Chronik*, s. 39.

¹²²³ „Das Lokal war in eine Nebelwolke eingehüllt, so dass die rückwärts Sitzenden nicht gut sichtbar waren. In diesem staubüberfüllten Lokal sah ich Kinder jeden Alters. Sogar Neugeborene waren da. ... Wo ich hinblickte, sah ich Schmutz, auf dem Fussboden legen Obstfalle, Tabakasche etc.“ AURELIA ROTH, *Eine Glasschleiferin*, in: A. POPP, *Gedenkbuch*, s. 52-61, zde s. 55.

¹²²⁴ Tamtéž, s. 57.

Brzy na to začaly být pořádány chůze, ona nechyběla na žádné a její sympatie pro požadavky na zlepšení poměrů v dílnách rostly. Schůze vyústily v založení sklářských odborů, které Rothová nazývala jen Fachverband, s velkou pravděpodobností se jednalo o *Fachverband der Glas-, Porzellan- und Thonwaarenarbeiter Nordböhmens* nebo nějakého jeho předchůdce, a jím vydávaného periodika *Glasarbeiter*. Největším úspěchem čerstvě založených odborů bylo vybojování minimální mzdy prostřednictvím stávků v lednu 1890 (viz podkapitola 5.3). Do místní skupiny sklářských odborů, patrně v Desné, vstoupila v květnu spolu s matkou.

Na odborových schůzích se odehrávaly její první intervence na veřejnosti. Jak sama vzpomíná, schůze měla nejraději, na nich „občas položila otázku a řekla několik slov“.¹²²⁵ O aktivitě Rothové v rámci odborů pak svědčí i to, že se spolu se Sponerovou zúčastnila první říšské konference žen v roce 1898 a u řady členek a členů odborů požívala takovou důvěru, že ji uhradili cestu do Vídně. Ve svých vzpomínkách dále líčí to, co jsme již popsali rozkvět i uvádání odborové organizace sklářek (viz podkapitolu 5.3). Jejím dalšímu rozvoji již nevěnovala pozornost, namísto toho uváděla statistiku obětí tuberkulózy. Neutěšené poměry demonstrovala i na vlastním osudu, neboť za 19 let svého manželství ztratila čtyři ze svých pěti dětí. Přesto věřila, že právě kvůli svým potomkům usilovala o lepší svět: „Unser ganzes Streben ist ja nur gerichtet, unseren Kindern eine bessere Zukunft zu bilden.“¹²²⁶ Svůj úkol spatřovala v boji za pojištění na stáří a proti invaliditě.

Vzpomínky Rothové jsou věcnější a faktograficky bohatší ve srovnání se Sponerovou, nicméně i ona nechává řadu nezodpovězených otázek týkajících se potřeby usilovat o vybudování ženské veřejnosti. I její vzpomínky naznačují bezproblémové soužití s odborovou organizací dominovanou muži. Jak již bylo rovněž zmíněno v podkapitole 5.3, skutečně zarážející je absence zmínek o jejich vlastním rodinném zázemí a roli manželů, kteří oba patřili k veřejně činným funkcionářům. Franz Sponer byl činný v *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* (stejně jako muž Rothové), v politickém spolku *Vorwärts*, zodpovědný za expedici *Freigeist* a později i *Vorwärts*, stál v čele dozorcí rady dělnického pekařství a v 90. letech agitoval v celém Libereckém kraji.¹²²⁷ Muži tedy figurují jako iniciátoři – strýc Sponerové ji přivedl k četbě ve vzdělávacím spolku, neznámý muž ve sklářské dílně zase nadějeplně zmínil sociální demokracii jako nástroj řešení neutěšených poměrů.

Proces stávání se sociální demokratkou byl však pro obě vnitřní a autentický, nikým nenařízený a nikým neinspirovaný. Byl traktován jako zážitek obecně lidský, a to tak, aby ženy

¹²²⁵ „Am liebsten waren mir die Versammlungen. Nun getraute ich mich schon ab und zu Fragen zu stellen, auch sprach ich manchmal einige Worte.“ Tamtéž, s. 58.

¹²²⁶ Tamtéž, s. 60.

¹²²⁷ Genosse Franz Sponer ist gestorben, *Volksfreund* 19. 7. 1925, s. 3.

nemohly být obviněny z neloajality k vlastní třídě. Mimo její rámec patrně stála i kritika nedůvěry v samostatné ženské organizace i neochota podporovat politickou či obecně spolkovou činnost žen, o níž jsme se zmínili výše. Její připomínání by však nesporně bylo vnímáno jako ohrožení myšlenkové konstrukce třídy jakožto homogenního celku a nekoherenci, odporování vlastním programovým bodům, což nebylo takto veřejně (a je to otázkou, zda soukromě ano) možné učinit.

Symptomatické rovněž je, že ačkoliv Sponerová a Rothová popisují své osobní zkušenosti, zůstávají jejich líčení odosobněná. Obsahují jen minimum dalších jmen, dat či míst a jiným aktérům dopřávají jen relativně skromné zmínky. Ze vzpomínek není možné určit ani jejich věk nebo některé události situovat v čase. Vzpomínky tak získávají až jakýsi mýtický charakter, zachycují zlom, proces stávání se sociálními demokratkami a tím i jejich „vstup do dějin“. Celý sborník je nejen důstojným připomenutím dvaceti let od získání vlastních tiskových platform a tím i prvotního uznání ze strany soudruhů, ale zejména nástrojem pro budování funkční kolektivní paměti, která je nutně selektivní a sloužila (politické) legitimizaci, protože měla vedle retrospektivní i prospektivní stránku, což dokazoval i závěr vzpomínek Rothové, v němž vytyčovala nové cíle ženského hnutí.¹²²⁸

Jediná nepřímá genderově konotovaná kritika se tak promítala ve figuře otců, kteří rozhodně nenaplnovali ideál hlavy rodiny, racionality ani mužnosti. Stejnou zkušenost sdílela i pozdější senátorka za KSČ Karla Pfeiferová (1886–1969), jejíhož otce, který pracoval v Riedelově sklárně v Polubném jako tesař, nejprve „odvezli do ústavu pro duše“, kde „[l]ékař zjistil naprostou vyčerpanost, podvýživu a zničené nervy“. Neměl však „sílu takto dále žít a skončil sebevraždou“.¹²²⁹ Nicméně figura selhávajícího otce nebyla nad rámec brzkého zmizení ze životů akterek dále reflektována. Namísto osobního selhání či charakterových dispozic jej spíše vnímaly jako funkci kapitalistického systému, který by sice mohl směřovat – domyšleno do důsledku – k chápání konceptu oddělených sfér jako sociálně podmíněné představy. Nicméně vzhledem k tomu, že vztah ke svým manželům a obecně intimní sféru autorky nechávaly téměř nevyřčený, lze se spíše domnívat, že patriarchální autorita v genderovém řádu stála mimo vši pochybnost, byť její limity byly zřejmé a spojené i s pocity strachu. Resp. je rovněž možné, že autorky vzpomínek nedokázaly náležitě artikulovat své případné pochybnosti, a to ani se značným časovým odstupem jako v případě Pfeiferové.

Ztráta otce vedla i u Pfeiferové k tomu, že musela ve čtrnácti letech nastoupit do zaměstnání do Mauthnerovy tkalcovny, stejně jako její dva bratři a dvě sestry. Díky tomu rodina mohla žít

---

¹²²⁸ ALEIDA ASSMANNOVÁ, *Prostory vzpomínání: Podoby a proměny kulturní paměti*, Praha 2018, s. 151 ann.

¹²²⁹ K. PFEIFEROVÁ, *Paměti*, s. 12-13.

relativně důstojný život.¹²³⁰ Ve svých vzpomínkách také reflektovala nejen pracovní podmínky textilních dělníků, ale svět jako práce jako takový, včetně výrobních postupů. Její pozorování dokládají, že mezi textilním dělnictvem převažovaly ženy: „Také dělnice v brusárnách skla a v porculánkách pracovaly za zlých podmínek, brusiči skla umírali ve čtyřiceti letech i dříve na souchotiny. Ale textiláků bylo více, mezi nimi pak většina žen a děvčat nejhůře placených, a proto textilácká bída bila více do očí.“¹²³¹ Proto vnímala vztahy ve fabrice genderovanou optikou, v níž muži stály na straně opresivního systému: „dělnice jen mezi sebou naříkaly na svůj úděl a hubovaly na popoháněče. Starší, které prožil ještě horší časy, je často dokonce okřikovaly,“ neboť zažily mnohem horší poměry.¹²³² Tkadleny si ochotně pomáhaly opravovat tkalcovské stavy, ale jejich solidarita nenašla organizovaný výraz – do odborů ve fabrice o sedmi stu zaměstnancích vstoupili jen dva muži a jedna tkadlena.¹²³³

Obdobně genderové „slepé“, resp mlčenlivé byly i jinak bohaté a faktograficky bohaté vzpomínky Karla Kreibicha. Poté, co vychodil obchodní akademii v Ústí nad Labem (1902), nastoupil jako úředník v pojišťovně v Jablonci nad Nisou. Zároveň vstoupil do německé sociální demokracie v Rakousku, začal kolportovat *Gebirgsbote* a psát své první novinové příspěvky.¹²³⁴ Zde se také poznal se svou budoucí ženou Olgu, dceru Wilhelma Kiesewettera (1853–1925). Na jeho popud vystoupila z církve a vstoupila do strany. Její otec přitom „[p]oznamenal žertovně, že Olga, které tenkrát bylo 16 let ‚se chce stát politikem‘“. Podle Kreibicha „[n]ebylo ... tenkrát něco samozřejmého, že by žena sociálního demokrata byla členkou strany. Nepoznal jsem ani v Jablonci, ani v Teplicích ženu sociálně demokratického funkcionáře, která by byla činná v hnutí.“¹²³⁵ Vzpomínku charakterizuje implicitní diference mezi Jabloncem n. Nisou a Teplicemi na jedné straně a ostatním územím, o němž se lze domnívat, že jím může být Liberec, resp. Liberecko, kde Kreibich působil nejdéle. Jedná se však o odvážné a patrně i nadsazené čtení, neboť Kreibich neuvádí svou roli referenta na schůzích ženských organizací, ani nepřipomíná Sponerovou či Rothovou jakožto svébytné osobnosti ženského sociálně demokratického hnutí. Přinejmenším se Sponerovou znát musel, vždyť oba figurovali mezi třemi desítkami svolavatelů a svolavatelek prvního sjezdu německé komunistické strany v Československu v lednu 1921, který se uskutečnil právě v Liberci.¹²³⁶

---

¹²³⁰ *Tamtéž*, s. 14-18.

¹²³¹ *Tamtéž*, s. 24.

¹²³² *Tamtéž*, s. 24-25.

¹²³³ *Tamtéž*, s. 21, 24, 28.

¹²³⁴ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 63-88.

¹²³⁵ *Tamtéž*, s. 125.

¹²³⁶ *Protokoll der Verhandlungen des Gründungsparteitages und der ersten Frauen-Reichskonferenz der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (Deutsche Abteilung) Sektion der Kommunistischen Internationale: Abgehalten in Reichenberg (Neupaulsdorf) vom 12. März bis zum 15. März 1921, Liberec 1921 s. 3.*

Zároveň je jeho tvrzení v napětí s konstatováním Gabrielly Hauchové, která z příspěvků otištěných v publikaci *Gedenkbuch* dovedla, že to právě obvykle bývali mužští členové rodiny, kteří přiváděli ženu k sociální demokracii, resp. hráli iniciační úlohu v její politizaci,¹²³⁷ což dokládají i jeho vlastní paměti. I kdybychom apelativní oslovení a adresování žen jako spolu-subjektů strany a dělnické třídy na titulních stranách *Freigeist* chápali jako čistě performativní akt, tak lze přesto najít jiné příklady, kdy muži byli vyzýváni k tomu, aby aktivizovaly své manželky a zapojily je do činnosti.¹²³⁸ Ženskému hnutí jako takovému tedy ve svých vzpomínkách Kreibich nepřikládal důležitost ani specifickou roli a lze říci, že je marginalizoval a ze svých vzpomínek je vytěsnil, resp. substioval s mládežnickým hnutím (viz dále).

Kreibich byl skutečně veřejným mužem se vším všudy: „Starat se o noviny, agitaci, propagandu a pomáhat organizacím strany, vybudovat krajskou organizaci mládeže – zpočátku jsem byl i předsedou liberecké odbočky Ústředního spolku obchodníků zaměstnanců Rakouska – být členem krajského výboru strany, předsedou krajského výboru mládeže a místní organizace strany, jakož i členem obecního zastupitelstva v Růžodole I. – bylo toho až příliš mnoho. ... Málokdy jsem měl tak volnou neděli, abych se mohl cele věnovat rodině. A nebyl-li člověk asketou, nýbrž veselý letory, musil se přece i někdy poveselit, dokonce jít někdy na nějaký ten ‚flám‘ ve společnosti veselých soudruhů a soudružek.“¹²³⁹ O politické činnosti své manželky se však zmínil už jen jednou a to jen krátce ve vztahu k jeho působení v čele místní organizace, kde i „[m]anželka získala několik žen a vedla ženskou sekci“,¹²⁴⁰ která pak v roce 1909 díky domovní agitaci zdvojnásobila svou velikost (viz výše).

Nelze však říci, že by Kreibich nebyl schopen vést osobní život, jeho dopisy matce a vzpomínky na oba rodiče svědčí o opaku.¹²⁴¹ Navíc i v jejím případě pozitivně vnímal, když se veřejně angažovala a narušovala tak předsudky o roli ženy jako té, jíž připadá starost o intimní sféru: „Když ve Cvikově na veřejné přednášce lékaře pro ženy předsedala žena, byla to za mých chlapeckých let senzace. Samozřejmě to mohla být jen Kreibichová.“¹²⁴² To, že jeho rodina není součástí jeho vzpomínek pamení patrně právě z dobové situace, kdy vzpomínky v letech 1958 – 1959 vznikaly.¹²⁴³ Kreibich byl tehdy již podruhé ženat, tentokrát s Marií Charlotte Kreibichovou poté, co, za druhé světové války ztratil družku Simu Procházkovou.¹²⁴⁴

---

¹²³⁷ G. HAUCH, *Der diskrete Charme*, s. 86.

¹²³⁸ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 9. 5. 1911, s. 6.

¹²³⁹ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 151.

¹²⁴⁰ *Tamtéž*, s. 199.

¹²⁴¹ Národní archiv, fond Karel Kreibich, arch. j. 264 – vzpomínky na matku; 1092 – články, verše a jiné ilustrační materiály o Marii Kreibichové 1935-1944.

¹²⁴² K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 203.

¹²⁴³ Národní archiv, fond Karel Kreibich, arch. j. 70 – Těsný domov – širý svět, korespondence se Státním nakladatelstvím politické literatury, dopis ze dne 26. 3. 1962.

¹²⁴⁴ *Tamtéž*, arch. j. 1094 – články, vzpomínky a zprávy o Simě Procházkové.

Manželství s Olgou tedy nejspíše nebylo šťastné, navíc jeho syn Walter za druhé světové války vstoupil do NSDAP¹²⁴⁵ a v jeho vzpomínkách se tak vyskytuje pouze ve dvou větách a to ještě zcela neosobně.¹²⁴⁶ Vzpomínání, resp. zapomnění na vlastní rodinu tak bylo podřízeno cézuře pozdějších zkušeností a zážitků a nestalo se součástí Kreibichových pamětí.

Právě organizace mládeže zmíněná Kreibichem se stala místem, kde byly hranice genderového řádu testovány nejzřetelněji. Ačkoliv Svaz mladých dělníků Rakouska (*Verband jugendlicher Arbeiter Österreichs*) byl založen ve Vídni již roku 1894,¹²⁴⁷ začala se mládež na Liberecku (viz podkapitola 4.4) aktivizovat až v druhé polovině první dekády 20. století. Ještě na sjezdu v roce 1907 si Adolf Albrecht stěžoval, že mladší soudruzi nejsou tolik prodchnuti principy socialismu jako starší soudruzi z jeho generace, kteří je mají pod kůží už 30 nebo 40 let.¹²⁴⁸ Z perspektivy Karla Kreibicha byly však tyto stížnosti spíše příznakem toho, že „si ... stará liberecká generace nevěděla rady s mládeží. Nepochopili, že pouhý věk a dlouhá služba v dělnickém hnutí sama o sobě nedává ještě autoritu.“¹²⁴⁹

Kreibich měl nejen věkově k mládeži blíže, ale zejména chápal potřebě mladých „hovořit o současných věcech, které se jí týkaly a v nich hledat poučení“.¹²⁵⁰ Zakladatelskou generaci navíc ve svých vzpomínkách vnímal poměrně kriticky (viz podkapitola 5.2), neboť jejich intuitivní vnímání socialismu se zřetelně odlišovalo od jeho snahy porozumět marxistické teorii. Částečně ironicky proto tehdejší myšlenkovou profilaci dělnických vůdců glosoval těmito slovy: „Někteří se ve hvězdách – astronomie byla tenkrát velmi oblíbená – vyznali lépe než v kapitalistické ekonomii a politice. Kořeny náboženství viděli více v neznalosti přírody než v sociálních poměrech. Hospodářský a politický vývoj od let devadesátých nemohli pochopit...“¹²⁵¹ Proto považovali „za příliš vysoce teoretické“ i již výše zmíněné předcítání

---

¹²⁴⁵ Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v.v.i., Životní příběhy zapomenutých hrdinů – Dolanská Ilsa, dostupné http://www.afa-dokumentace.usd.cas.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=1, poslední náhled 22. 5. 2021; Kreibich zmiňuje pouze, že se „k Henleinovi“ dal mladší bratr jeho otce „se svým potomstvem“, K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 11.

¹²⁴⁶ „Děti jsme nedali pokřtít ... Ony tedy také nevěřily. Když klukovi děti vyprávěly, že Ježíšek letí se všemi vánočními dárky z nebe po celém světě, moc se divil...“; „Tak jsem se ve věku 25 let, otec dvou dětí (zvýraznil J. M.), stal na jaře roku 1909 vedoucím organizace mládeže.“ *Tamtéž*, s. 198, 201. Kreibichovi byli patrně ve výrazné menšině, neboť podle vzpomínek Karla Kneschkea nebylo možné z církve – alespoň na malém městě jako byla Chrastava - prakticky vystoupit: „Aus der Kirche auszutreten war zwar theoretisch möglich, praktisch bedeutete es aber damals fast, aus der menschlichen Gesellschaft überhaupt auszutreten.“ K. KNESCHKE, *Vom Leben*, s. 49.

¹²⁴⁷ L. FASORA, *Stáří k poradě*, s. 88-89.

¹²⁴⁸ „Ueberall sind unsere Genossen ja nicht gleichmässig erzogen und besonders die jüngeren Genossen sind von unseren Grundsätzen noch lange nicht so durchdrungen wie die älteren Genossen, die das Gift des Sozialismus schon seit 30 oder 40 Jahren im Leibe haben.“ Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages ... zu Wien vom 30. September bis 4. October 1907, s. 153.

¹²⁴⁹ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 150.

¹²⁵⁰ *Tamtéž*.

¹²⁵¹ *Tamtéž*, s. 147.

z *Komunistického manifestu*, na které navázala přednáška o *Kapitálu*, která však mohla starším soudruhům dát za pravdu: „Určitě měl pravdu Strasser, když mi řekl, že přednáška sice dokázala, že Kapitálu rozumím, že však pochybuje, zdali přednášce rozuměli posluchači.“ V rámci životního bilancování neváhal později otočit ostří kritiky proti sobě a pranýřovat své vlastní jednání v době svého mládí: „Naše levice vznikala skutečně spontánně, samovolně, bez zvláštního úmyslu. A byla to naše a hlavně moje chyba – jak to u polointelektuálů a samouků bývá – že jsme přeceňovali své věcné a vědecké poznání, své znalosti a nedovedli jsme navázat na nižší úroveň našich starých libereckých soudruhů, kteří přistupovali k učení s minimálním školním vzděláním.“¹²⁵²

Vztah k socialistické teorii, resp. zájem o marxismus, byl však pouze jedním distinktivním znakem liberecké mládeže. Vůči patriarchálnímu řádu se vymezila ještě tím, že zdejší krajská organizace jako první totiž navrhla, aby byly do jejích řád přijímány i dívky a fungovala tedy koedukovaně: „Když jsme předložili návrh na změnu stanov se slovy ‚organizace obou pohlaví‘, pamatoval jsem na to, že první odborová organizace textilního dělnictva u nás z roku 1871 měla v názvu táž slova.“¹²⁵³ Návrh vzbudil kontroverzi, proti se postavily odbory i většina členek *Frauenreichskomitee*, neboť se obávala reakcí rodičů, byť se brzy rozšířil i v Karlovarském kraji. Poppová místo toho navrhovala vytvořit nabídku pro učnice v rámci ženských organizací. Stanovisko liberecké krajské organizace tak podporovala zejména Therese Schlesingerová,¹²⁵⁴ která argumentovala stejně jako Kreibich vůči Poppové na sjezdu mládeže o Velikonocích 1909 ve Vídni těmito slovy: „Nezbylo mi, než upozornit naši jinak tak milou ‚partajní mámu‘ na to, že u nás chlapci a děvčata chodí spolu denně do práce a z práce domů, často hezký kus cesty přes pole, ba lesem. Pracují spolu po celý den, v neděli se scházejí na zábavách a tancovačkách – mají tedy k tomu, čeho se soudružka z vedení strany tak obává, dost jiných příležitostí a nejsou odkázáni na svaz mládeže.“ A Kreibich dodal, že „[k]onec konců by nám snad ani nevadilo, kdyby známosti z organizace vedly k známostem na celý život. (O pár let později jsme již mohli posloužit dobrými příklady této mé poznámky.)“¹²⁵⁵

Kreibich tak z pozice politického radikála neútočil pouze na politiku vídeňského vedení a poslaneckého klubu,¹²⁵⁶ kterou artikuloval z prominentní pozice redaktora *Freigeist*, ale ve snaze otevřít budoucnost dělnické třídy se s odkazem na „pokrokové tradice severočeského dělnictva“ směřoval i k narušení imaginace oddělených sfér tím, že poukázal na jejich

---

¹²⁵² *Tamtéž*, s. 152.

¹²⁵³ *Tamtéž*, s. 203.

¹²⁵⁴ G. TRAUSMUTH, *„Ich fürchte Niemanden“*, s. 163 ann.

¹²⁵⁵ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 204; Liberecké řešení mládežnické organizace přivítala na krajské konferenci v prosinci 1911 i Emma Freundlichová, *Die Frauenkonferenz*, *Vorwärts* 5. 12. 1911, s. 3.

¹²⁵⁶ *Tamtéž*, s. 164 ann.,

narušování v každodenní zkušenosti dělnictva. Zároveň ženám – zpětně – nepřipisoval žádné morální kvality, neboť morální kritiku vnímal jako produkt měšťanského myšlenkového světa zabraňujícího začleňovat do dělnické třídy i ženy. Na kritice Adelheid Poppové považoval za nejhorší právě to, že „své stanovisko odůvodňovala mravním hlediskem!“¹²⁵⁷ Poppová se na mladé dívky obracela s apelem na uvědomování si ženské sounáležitosti¹²⁵⁸ a ve společné organizaci spatřovala riziko reprodukce šovinistických vzorců chování na každodenní úrovni, kterou Kreibich vnímal naopak bezproblémově (ale jen v rámci stranické organizace, resp. třídy).¹²⁵⁹ Avšak ani on se ve své vzpomínce neubráníl reduktivnímu pohledu na členky mládežnických organizací: „Nezatajili jsme, že se i nám starším dost líbí mít v organizaci tolik mladých děvčat.“ Jednání na konferenci nakonec skončilo kompromisem. Poté, co se ukázalo, že mládež v Libereckém i Karlovarském kraji nejsilnější – měreno počtem členů, výší peněžních příspěvků, počtem odebraných výtisků listu *Der jugendliche Arbeiter*, aktivní účastí dívek na „všech pracích i na vedení skupin a okresů“ i fotografiemi „z našich akcí s tolika hezkými děvčaty“ – byl přijat návrh, podle něhož mohla být děvčata přijímána jako mimořádné členky.¹²⁶⁰

O tom, jaký názor na inovativní pojetí výchovy mládeže panoval mezi členkami ženských organizací na Liberecku, nemáme žádné indicie. Nicméně Sponerová jej ve svých vzpomínkách nezmínila, což je poněkud překvapivé a může naznačovat jistou distanci do společné výchovy v mládežnické organizaci. Obě skupiny se snažili sblížit alespoň redaktoři *Freigeist* a přesvědčovali ženy o tom, aby se nevěnovaly jen výchově dětí, ale i mládeže.¹²⁶¹ Samy dívky v mládežnické organizaci se pak – soudě dle znění rezoluce přijaté na konferenci mládežnické organizace v březnu 1910 v Liberci a otištěné v *Arbeiterinnen Zeitung* – vymezovaly vůči „množství předsudků a chyb dřívější falešné výchovy“, kterou měla zvrátit mládežnická organizace, a to u obou pohlaví: „Zugleich wird immer deutlicher offenbar, dass die sozialistische Erziehung und Schulung des Proletariats nur dann erfolgreich betrieben werden kann, wenn sie schon in der Familie einsetzt. Der Organisierung des weiblichen Proletariats

---

¹²⁵⁷ *Tamtéž*, s. 203.

¹²⁵⁸ „Das Wichtigste ist, dass jedes Mädchen, das mit anderen Mädchen zusammenarbeitet, das Gefühl empfindet: ich gehöre mit diesen zusammen.“ ADELHEID POPP, *Mädchenbuch*, Wien 1911, s. 4.

¹²⁵⁹ „Arbeitertöchter sind sich selbst überlassen. Schutzlos gehen sie zur Schule und wieder heim, schutzlos und unbehütet treten sie in den Beruf. Mädchen der Arbeit gehen ihrer Beschäftigung nach und überall, sei es im Laden oder im Comptoir, im Salon oder im Fabriksaal, überall kommen sie mit Männern zusammen, sei es mit den Chefs, mit den Angestellten oder mit den Arbeitskollegen. Die Männer aber sehen in dem Mädchen, und sei es noch so jung, selten die Arbeiterin oder Kollegin.“ *Tamtéž*, s. 8.

¹²⁶⁰ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 203-204. Konkrétně krajská konference doporučila všem místním skupinám a platícím místům (*Zahlstellen*) přijetí dělnic jako přispívajících členů s tím, že jejich přijetí musí potvrdit krajské vedení, viz Reichenberg – Konferenz der Jugendorganisation, *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 3. 1910, č. 6, s. 6.

¹²⁶¹ Die Frauen-Zeitung, *Freigeist* 12. 4. 1910.

und seiner Erziehung zum Sozialismus stehen aber eine Menge Vorurteile und die Schäden der früheren falschen Erziehung entgegen. Es muss daher mit dieser Arbeit bei der weiblichen Jugend begonnen werden. Auch hier kann, wie bei der männlichen Jugend nur die Jugendorganisation der richtige Ort sein, diese Erziehung zu pflegen.“¹²⁶² Úspěšnost socialistické výchovy a vzdělávání byla podmiňována zasazením do rámce rodiny a zapojením do mládežnické organizace, čímž mezi oběma entitami vznikalo rovnítko, které jen jinými slovy vyjadřovalo Kreibichova slova o svazcích vzešlých z mládežnické organizace. Emancipační diskurs poukazující na nutnost vzdělávání ženy tak, aby mohla být dobrou matkou, platil i pro výchovu mladých chlapců.

Zatímco Kreibicha lze považovat za „generačního předjezdce“,¹²⁶³ stal se Karl Kneschke (1898–1959) přímým účastníkem mládežnického hnutí. Pocházel z rodiny textilního dělníka a odborového předáka z Chrastavy.¹²⁶⁴ Stejně jako Kreibich vyrůstal v stabilním rodinném zázemí, které se na rozdíl od pamětí, resp. zkušeností žen nevyznačovalo patologickými vztahy ani vysokou materiální deprivací,¹²⁶⁵ nicméně přispívat do rodinného rozpočtu musel, ovšem nikoliv na úkor školy nebo v domácí dílně.¹²⁶⁶ Sociálně demokratickou orientaci přebíral nejen od rodičů a staších sourozenců – jeho starší bratr Wilhelm byl spolu s Kreibichem členem krajského vedení mládežnické organizace –, ale i z blízkého sousedství. V činžovním domě, kde bydlela jeho rodina, se všichni otcové rodin identifikovali se sociální demokracií.¹²⁶⁷ Hlavní úlohu však na své politické orientaci ve svých vzpomínkách přiřkl (veřejnému) otci, matka přes veškerou svou péči nikdy nevystoupila z intimity soukromé sféry a figury oběti, byť při výchově pěti dětí namáhala svou hlavu „více než profesor“: „Gepriesen sei meine Mutter, die zwar wenig vom Klassenkampf verstand, die Not und Elend, Krankheit und Unglück bitter gemacht hatten, die mich aber zum Lernen anhielt, weil es mir besser ergehen sollte, als er ihr ergangen ist. Gepriesen sei mein Vater, der mir Liebe, Trotz und Klassenbewusstsein gab, damit

---

¹²⁶² Reichenberg – Konferenz der Jugendorganisation, *Arbeiterinnen Zeitung* 15. 3. 1910, č. 6, s. 6.

¹²⁶³ L. FASORA, *Stáří k poradě*, s. 11.

¹²⁶⁴ K. KNESCHKE, *Vom Leben*, s. 26

¹²⁶⁵ „Ich ging oft einkaufen. Das Brot musste altbacken sein, damit es länger reichte. Sonntags gab es Fleisch. ... Möhren und Rüben, Sauerkraut und Weisskraut waren das Gemüse, Kartoffeln wurden wenig gegessen, sie waren nicht ergiebig genug. Die Hauptnahrung bildeten Knödel aller Art, die unsere Mutter meisterhaft zubereitete.“ *Tamtěž*, s. 54.

¹²⁶⁶ „Ich hatte viele ‚Arbeitergeber‘. Für den Schneidermeister in unserem Miethaus trug ich fertige Anzüge, Mäntel, Hosen und Röcke zu den Kunden. Für einen lahmen Polsterer in unserer Gasse transportierte ich gemeinsam mit einem anderen Jungen Polstersessel, Stühle, Chaiselongues, Kanapes, Faulenzer und andere Möbel in die Wohnungen.“ *Tamtěž*, s. 57, 59.

¹²⁶⁷ „In diesem Haus wohnten in elf Räumen acht Familien mit dreiunddreissig Personen. Fünf familien bewohnten nur je einen Raum, in dem gekocht, gegessen, gewaschen, gearbeitet, gelernt und geschlafen wurde. ... Alle Familienväter gehörten der Sozialdemokratischen Partei an. ... Fünf Mütter und ihre erwachsenen Kinder arbeiteten in den Textilfabriken.“ *Tamtěž*, s. 36-37, dále viz s. 51.

ich in meinem Leben niemals vergesse, dass die Arbeiter nichts geschenkt erhalten und nur das haben werden, was sie sich erkämpfen.“¹²⁶⁸

Kneschke kriticky připomínal tehdejší politickou bezprávnost žen i pokrytectví spojené se stereotypem, že stejní lidé hlásali, že žena má menší mozek a patří k dětem, ale zároveň ji využívaly jako levnější pracovní sílu.¹²⁶⁹ Praktické limity oddělených sfér demonstroval i na životě vlastní rodiny, neboť jednu podkapitulu věnoval domácím pracem (*Ich helfe bei Hausarbeit*) a zdůrazňoval, že myl nádobí i chodbu či chodil pro vodu. Ovšem i to mělo své hranice, jeho matka naplňovala ženskou roli tím, že praní prádla pro ni bylo svatou činností.¹²⁷⁰

Patrně roku 1913, tedy ve svých patnácti letech, vstoupil Kneschke do mládežnické organizace, kde začínal jako podpokladník (*Unterkassierer*), který vybíral měsíční příspěvky od 20 členů a prodával brožury. Přítomnost dívek v organizaci ve vzpomínkách zpětně vykresloval jako přirozenou, byť samozřejmě nelze vyloučit, že plnila legitimizační funkci, neboť Kneschke sdílel a reprodukoval výše uvedenou Kreibichovu argumentaci o faktické neexistenci oddělených sfér v životě dělnictva, nicméně rovněž také připomínal, že obavy o přijetí tohoto kroku ze strany rodičů nebyly neoprávněné.¹²⁷¹ Ani on nezastíral, že mládežnická organizace fungovala jako sňatkový trh, která měla být díky vzájemnému pochopení šťastnější než jiná.¹²⁷² On sám se však neseznámil, byť k tomu měl jedinečnou příležitost, neboť se stal předsedou skupiny mládeže čítající 150 členů a členek poté, co starší členové obdrželi povolávací rozkaz. To také mělo dívkám pomoci dostat se „do předních řad organizovaného dělnictva“¹²⁷³, nicméně jeho tvrzení, že kvůli tomu „bylo zrovnoprávnění pohlaví uznáno bez mrknutí oka“ lze považovat za eufemismus daný zpětnou projekcí a kontextem vzpomínání v NDR druhé poloviny 50. let, neboť ve stejném odstavci uváděl, že většina mládežnických skupin válku nepřečkala a rozpadla se.¹²⁷⁴

Shrneme-li uvedené memoárové texty, je jasné, že je spojuje zejména legitimizační účel. Vzpomínky Sponerové a Rothové jsou spíše torzovité, což je dáno tím, že se fakticky jednalo o příspěvky do sborníku, zatímco paměti Pfeiferové, Kreibicha Kneschka jsou bilančními texty

---

¹²⁶⁸ *Tamtéž*, s. 92.

¹²⁶⁹ *Tamtéž*, s. 38-39.

¹²⁷⁰ „Wäschewaschen war die einzige Hausarbeit, die ich nicht verrichten musste. Diese Arbeit war für meine Mutter eine heilige Handlung.“ *Tamtéž*, s. 63-65, citace s. 64.

¹²⁷¹ „Einige Mütter waren der Meinung, ein vierzehnjähriges Mädchen gehöre in keine Organisation, sie werde dort nur verdorben. Die Frauen im Wiener Parteivorstand waren lange Zeit ebenfalls dieser Ansicht. Doch die gemeinsame Organisation von Jungen und Mädchen setzte sich durch.“ *Tamtéž*, s. 77-78.

¹²⁷² „Aus unserer Jugendorganisation sind viele guten Ehen hervorgegangen, in denen mehr Liebe und gegenseitiges Verständnis herrschen als in den Ehen, die auf Tanzboden angebahnt wurden.“ *Tamtéž*, s. 79.

¹²⁷³ *Tamtéž*, s. 96-97.

¹²⁷⁴ *Tamtéž*, s. 102.

vydanými jako součást budování tradice revolučního hnutí po druhé světové válce. Ukazují, průnik do veřejného světa byl v případě chlapců narozených do sociálně demokratických rodin snadnější. Zároveň je patrné, že jsou svým způsobem genderově slepé, neboť Rothová i Sponerová své texty situovaly do světa, v němž existovaly kolektivní entity jako třída a strana, ale nikoliv jejich manželé coby funkcionáři strany či na stranu navázaných institucí. Vzpomínky zakladatelek ženské sociálně demokratické organizace měly stvrdit, že jejich boj nebyl marný, že se přes všechny peripetie podařilo vybudovat početně silné a aktivní hnutí, které synergicky doplňovalo maskulinně dominované vedení sociálně demokratické strany. Jejich zápas směřoval do oblasti dobytí politických práv a sociálního zákonodárství.

Zcela mimo rámec vzpomínek i dobovou realitu Liberecka zůstávala otázka mezitřídní ženské solidarity. O spolupráci s jinými ženskými spolky nemáme zpráv. Jediným zaznamenaným případem jsou přednášky ženské lékařky Emmy Marie Herzigové,¹²⁷⁵ která v roce 1918 zasedla spolu s Marií Sponerovou a Elsou Schäferovou v městském zastupitelstvu, ovšem již na straně pravice.¹²⁷⁶ *Freigeist* kritizovala měšťanské iniciativy o získání volebního práva pro ženy za to, že o tématu pouze diskutují a píší petice, ale rozhodně se o ně nezasadí ani nepřikročí ke kolektivní akci.¹²⁷⁷ Obdobně situaci hodnotila i Therese Schlesingerová, byť ona sama byla „konvertitkou“ k socialismu. Ve své berlínské přednášce otištěné ve *Freigeist* srovnávala situaci sociálních demokratek v Rakousku a v Německu. V Rakousku se podle ní „všechny apely na rozum“ střetávaly s „mysticismem mše“, čímž navazovala na stereotypy o církví manipulovatelných ženách, i na těžkosti s nacionálními rozdíly. Nadstranickost měšťanských bojovnic za ženská práva považovala za důsledek jejich marginalizace ze strany měšťanských stran.

5.6.2. Proměny genderového řádu

Přednáška Schlesingerové zároveň dokládá, kam se posunul diskurs ženské emancipace. Žena již nebyla tím, kdo snižuje mužovu mzdu, nýbrž deklarovala, že ženy nelze odstranit z trhu práce a celá společnost musí bojovat za jejich lepší mzdy; současná situace nešla na vrub jen podnikatelům, ale i otcům a manželům, kteří se o zrovnoprávnění žen nedostatečně zasazovali. Pryč byly časy, kdy muž zastupoval ženu navenek a ona „viděla očima muže“. Kritické ostří vyhrotila i tvrzením, že „dnešní nedostatky se dotýkají více ženy než muže“, neboť jsou více vykořisťovány a jako matky dvojnásobně hůře nesly, že „jejich daně slouží k upevňování

¹²⁷⁵ *Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1909*, Liberec 1908, s. 221, 370.

¹²⁷⁶ Bürgermeisterwahl in Reichenberg, *Reichenberger Zeitung* 26. 7. 1919, s. 1.

¹²⁷⁷ *Frauen-Zeitung, Freigeist* 25. 1. 1910, s. 9.

vládnoucí moci“. Vymezovala se nicméně vůči kultuře a figuře dělnické obětavosti (*aufopfernde Pflichttreue*). Boj muže za ženská práva nebyl obětavostí, ale nutností pro zajištění vlastní důstojné existence. Stejně tak i ženy měly pochopit, že nestačí výchova vlastním příkladem (což sdílela s libereckými mládežnicemi) a že nenáročnost a neomezená pracovitost nejsou ctnosti, neboť škodí méně výkonným (*die minder Leistungsfähigen*). Pokoru měla nahradit sebevědomá hrdost a bojovná odvaha, s jejich pomocí bude možné dát praktickou odpověď na otázku, jíž lze chápat jako úběžník ženského hnutí obecně: „Jak může žena dosáhnout zároveň hospodářské nezávislosti a občanského (*bürgerliche*) zrovnoprávnění a zůstat pečující matkou a vychovatelkou?“¹²⁷⁸ Ačkoliv se jednalo o obecnou otázku, její praktické řešení bylo podle Schlesingerové v rukou sociální demokracie, neboť ženy začleňovala do své struktury a nevyčleňovala je do kontraveřejnosti.¹²⁷⁹ Obdobně se vyjadřovala i Freundlichová na krajské konferenci v prosinci 1911, když se vymezovala vůči středostavovským ženám, které měly otázky ženských a nikoliv společenských potřeb.¹²⁸⁰

Radikální posun ve vymezení rodinných rolí byl artikulován i ve *Freigeist*, byť zcela jistě nepředstavoval dominantní téma. Plédoval například za proměnu vztahu matek a dcer, které ukončily školu. Matka měla přestat být učitelkou a měla se snažit posunout vztah do více neformální, kamarádské roviny.¹²⁸¹ V případě vztahu manželů, resp. muže a ženy v jedné domácnosti, byl dokonce prezentován názor, že když je žena spoluživitelkou rodiny, nemůže muž požadovat, aby byla jedinou pečující osobou v rodině: „Namentlich die grösseren Kinder werden vom Vater genau so miterzogen werden müssen, wie von der Mutter schon ein paar Stunden der Ruhe wöchentlich erlangen. Eine weitere Entlastung der Hausfrauen und Mütter wird ja die fortschreitende Industrialisierung der Hausarbeit bringen... Dann wird es auch für die Mütter die Ferien und Freiheit geben.“¹²⁸² Nicméně ani tematizace péče otců neznamenal zásadní průlom jak na úrovni diskursu, tak v samotné praxi. Figura matky zůstávala i nadále konstitutivní, jednalo se politizaci biologických dispozic a z ní odvozené sociální role, které

---

¹²⁷⁸ Die Frau im Klassenkampf, *Freigeist* 11. 2. 1910, s. 9-10.

¹²⁷⁹ *Tamtéž*, dále viz THERESE SCHLESINGER, Die Frauen und die Nation, *Vorwärts* 30. 4. 1911, s. 11-12: „Die Sozialdemokratie ... ist die einzige Partie, die das volle Recht der Frauen anerkennt und bereit ist, um dieses Recht mit den herrschenden Klassen zu ringen.“

¹²⁸⁰ „eine sehr wichtige Aufgabe der Frauenorganisationen besteht aber darin, die bereit als Mitglieder gewonnenen Genossinnen zu erziehen. Hier dürfen wir uns aber nicht darauf beschränken, die Genossinnen nur über die besonderen Frauenfragen zu orientieren; da würden wir in den Fehler der bürgerlichen Frauenbewegung verfallen, die alles nur vom Standpunkt der Frauenbewegung betrachtet und diese als Selbstzweck auffasst.“ Die Frauenkonferenz, *Vorwärts* 5. 12. 1911, s. 3.

¹²⁸¹ Frauen-Zeitung, *Freigeist* 19. 8. 1910, s. 9.

¹²⁸² Frauen-Zeitung, *Freigeist* 5. 8. 1910.

bylo lze postavit naroveň vlastnímu placenému zaměstnání: „Wer aber fragt bei den Arbeiterschutzgesetzen, bei allen Fragen der Sozialpolitik nach dem Beruf der Mutter?“¹²⁸³

Jednalo se o další způsob, jak odhalit konstruovanost a nefunkčnost imaginace oddělených sfér. Slovy Jürgena Habermase můžeme říci, že vznikla repolitizovaná sociální sféra, která je spojena s prevencí a „průlomem do nových sfér, sfér dosud soukromých“.¹²⁸⁴ Průlom ovšem probíhal i v opačném směru, neboť umožňoval ženám artikulovat nárok na místo i ve sféře veřejné, ať již se jednalo o politická práva, volební právo či profesionalizaci mateřství.

Jak se tyto proměny promítly do obrazu muže? Musel se vyrovnat s tím, že utrpení pro stranu v podobě postrku, vězení a obtíží se sháněním práce přestávalo platit jako definiční kritérium správného socialisty, i když stranické protokoly, resp. zprávy z jednotlivých volebních krajů bilancující období od posledního sjezdu, obsahovaly obvykle alespoň souhrný údaj o počtu stíhaných či odsouzených sociálních demokratů včetně celkové výše trestu, ať již se jednalo o odnětí svobody či peněžitou pokutu.¹²⁸⁵ Socialisté si spíše stěžovali na různou drobnou šikanu ze strany úřadů i společnosti jako bylo třeba rozpouštění schůzí,¹²⁸⁶ nebo nepřízeň ze strany majitelů domů, kteří na členy strany měly „vydávat zatykače“ a tím ještě zhoršovat již tak nepříznivou bytovou situaci dělnictva.¹²⁸⁷ Stále byli propouštěni odboroví důvěrníci a jejich pracovní knížky opatřovány značkami, kterých mělo být na třicet různých, které neznačily pouze politickou či odborovou angažovanost, ale i morálně-charakterové vlastnosti (např. opilství).¹²⁸⁸

Ódium utrpení se drželo příslušníků generace šedesátých a sedmdesátých let, mezi něž patřil třeba Josef Ulbrich, kteří se stávali sociálními demokraty v době, kdy to byl ještě „odvážný čin“ vyžadující „vášnivou oddanost“.¹²⁸⁹ Nekrolog o generaci mladšího Josefa Bartha, který zemřel krátce po Ulbrichovi, byl zcela jiného ražení: méně patetický, představující „neúnavného pracovníka“ v odborech i politických strukturách. Se zakladatelskou generací

---

¹²⁸³ Frauen-Zeitung, *Freigeist* 4. 3. 1910.

¹²⁸⁴ J. HABERMAS, *Strukturální přeměna veřejnosti*, s. 232.

¹²⁸⁵ Vedle sjezdových protokolů viz i např. Svoboda slova na schůzích lidu, *Ženský list* 24. 11. 1910, č. 27, s. 6-7.

¹²⁸⁶ Národní archiv, fond Presidium ministerské rady Vídeň, karton 29, čj. 1751/1898, Interpelace poslance Wilhelma Kieseewettera a dalších týkající se zákazu schůze dělnického spolku Vorwärts v Ruprechticích ze strany libereckého okresního hejtmana.

¹²⁸⁷ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages ... zu Wien vom 30. September bis 4. October 1907*, s. 190-191.

¹²⁸⁸ *Protokoll des Parteitages ... in Wien vom 31. Oktober zum 4. November 1912*, s. 236.

¹²⁸⁹ „Aber einst stand er in der vordersten Reihen – in jener Zeit, in der es noch ein Wagnis war, Sozialdemokrat zu werden. Als in den sechziger Jahren der sozialistische Gedanke in die Köpfe der Reichenberger Arbeiter eindrang, da war Ulbrich einer der ersten, die sich mit leidenschaftlicher Hingebung zu der neuen Lehre bekannten. ... Er wurde mehrmals gemassregelt und bekam zuletzt überhaupt in keiner Werkstätte mehr Arbeit. ... Ulbrich wurde Hausweber und betrieb nebenbei einen kleinen Tuchhandel.“ Josef Ulbrich, *Freigeist* 1. 3. 1910, s. 1.

sdílel touhu a potřebu se vzdělávat, díky čemuž jej „soudruzi“ zvolili nejprve redaktorem *Gebirgsbote* a později i říšským poslancem.¹²⁹⁰

Obraz muže se skládal ze dvou základních reprezentací: na jedné straně zobrazoval agilního, organizovaného straníka, na straně druhé odhodlaného bojovníka. Napětí bylo však jen zdánlivé, resp. existoval způsob, jak je zařadit do jednoho celku a konstelace genderového řádu: militaristická rétorika a ideál bojovníka za svou věc dávaly smysl až v kolektivním rámci třídní politiky. Obraz muže zůstával, jak jsme již naznačili, poměrně plochý: slovy Josefa Seligera, správný sociální demokrat neměl mít jen výdrž (ve stranické práci – organizaci a agitaci), ale dle Josefa Seligera být zkrátka „vzorový“, aniž by tuto vzorovost dále rozváděl do podrobností či ukazoval na konkrétních příkladech. Ideál byl buď natolik sdílený (protože patriarchální), nebo natolik prázdný, daný představou o vlastní pokrokovosti a společenském potenciálu sociální demokracie, že o něm nebylo třeba dlouze, resp. vůbec mluvit, a zacházet do detailů, které by snad mohly způsobit nesoulad.¹²⁹¹

5.6.3. Ve jménu internacionalismu, v jazyce nacionalismu

Vrátíme-li se k memoárovým textům Sponerové a Rothové, za pozornost stojí i to, že se v žádném ohledu nevyjadřovaly k národnostní otázce, která postupně od přijetí brněnského národnostního programu získávala na intenzitě, byť například v roce 1900 Sponerová na jedné přednášce v Desné přímo spojovala sociální demokracii s nejpokrokovějšími genderovými vztahy, neboť na rozdíl od německých nacionalů podle ní neměly dělnice využívat pouze jako dekorace svých spolků. V duchu zvolna dozrívajícího internacionalismu proklamovala sjednocení Němců a Čechů, kteří pracují a bydlí společně, proti svým vykořisťovatelům.¹²⁹² Po posledním společném sjezdu v roce 1905 se jednotná rakouská demokracie stávala postupně spíše fikcí a na přelomu prvního a druhého decennia 20. století, tedy v době vydání vzpomínek v publikaci *Gedenkbuch*, se přístup k národní identitě stala jednou z krucióálních otázek. Nicméně na lokální úrovni ji bylo možné překonat, jak svědčí zpráva z podzimu 1908 o veřejné schůzi v České Lípě (tedy již mimo rámec Liberecka, jak je vymezeno pro tuto práci), na níž byla pozvána Sponerová, a jež byla pořádána ve spolupráci s českými soudružkami.¹²⁹³ Stejně ve vzpomínkách Karly Pfeiferové se ve světě práce „obě národnosti dobře snášely“ a dělnice

¹²⁹⁰ „Als Arbeiter widmete er seine karge freie Zeit teils dem Kampfe seiner Klassengenossen, teils der eigenen Fortbildung und es gelang ihm, sich weit über den Rahmen der kärglichen Volksschulbildung, die ihm als Kind armer Leute zuteil geworden war, geistig weiterzubilden.“ Nachtrag: Josef Barth, *Freigeist* 20. 5. 1910, s. 7.

¹²⁹¹ *Protokoll über die Verhandlungen des Landesparteitages*, s. 19-20.

¹²⁹² *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 15. 2. 1900, č. 4, s. 6.

¹²⁹³ *Versammlungsberichte, Arbeiterinnen Zeitung* 27. 10. 1908, č. 22, s. 2.

v Mauthnerově textilce si navzájem pomáhaly: „nedělaly jsme rozdíly, je-li spoludělnice Česka nebo Němka“. Ne každý však byl bilingvní jako ona, proto dělnice, které si navzájem hlídaly tkalcovské stavy, „dorozumívaly se třebas i rukama“, ale zároveň si „dovedly lámanou němčinou nebo češtinou vyprávět celé příběhy.“¹²⁹⁴

Deklarace internacionalismu ani úplně nezmizela z jazyka německé sociální demokracie v Rakousku, naopak ji lze považovat za jeden z konstitutivních symbolů. Už na slučovací sjezdu v Hainfeldu prohlašoval „bývalý Liberečák“ Josef Hannich, že internacionalismus uvedený v programu je samozřejmý a zohledňování mnohojazyčného prostředí podunajské monarchie samo o sobě neznámá zapojení se do nacionalistického boje.¹²⁹⁵ Tato premisa byla naplněna při perličkářské pozdvižce v lednu 1890: když na první schůzi nespokojených sekáčů skla dorazili jen dva Češi, bylo rozhodnuto ji posunout o týden a přemístit do Zásady. Jejich kolegové se Šumburku, zejména Češi, se zase vypravili do jednoho z hostinců ve Smržovce, aby mohli „při plánování protestů postupovat společně s Němci“. Zde se společně rozhodli, „že sekací stroje mají být rozbity“. Stejně tak i starosta Lučan n. Nisou, kde se pozdvižka odehrála, mluvil oběma zemskými jazyky. Etnicko-jazykové rozdíly měly podle vzpomínky jednoho z účastníků pozdvižky hrát roli až před soudem, který uložil Čechům delší tresty.¹²⁹⁶

Nejednalo se však o samozřejmost, jak si všiml Karel Kreibich: „Mnozí funkcionáři v německém dělnickém hnutí v českých zemích žili vedle českých lidí, měli je za sousedy, byli s nimi v jedné organizaci, přesto se vyznačovali naprostou neznalostí českých poměrů.“¹²⁹⁷ Sám se češtině naučil na handlu v Nymburce ve svých čtrnácti letech, do té doby Čechy nepoznal téměř ani osobně a ani ve škole se o nich nedověděl „o nic více než o druhých národech“.¹²⁹⁸ Tomu odpovídal i intelektuální profil prvních ročníků *Freigeist*, v nichž se zračila poměrně výrazná ideová orientace na Německo, evidentní to bylo v rubrice zaměřené na literaturu.¹²⁹⁹ O relativně úzkém napojení na německé dění svědčí rovněž to, že *Freigeist* informoval o ukončení činnosti centrálního listu SPD *Sozialdemokrat* jako „orgánu sociální

---

¹²⁹⁴ K. PFEIFEROVÁ, *Paměti*, s. 11, 27-29.

¹²⁹⁵ *Verhandlungen des Parteitagés ... in Hainfeld (30./31. Dezember 1888 und 1. Januar 1889)*, s. 7-9.

¹²⁹⁶ P. NOVÝ, *Soumrak perličkového kraje*, s. 29, 35, 48.

¹²⁹⁷ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 188.

¹²⁹⁸ *Tamtéž*, s. 51.

¹²⁹⁹ Rubrika *Literarisches* přinášela informace o aktuální socialistické literatuře. K „povznesení třídního vědomí dělníka a všeho lidu na vyšší stupeň vzdělanosti ekonomické i morální“ měly sloužit knihy z edice Internationale Bibliothek vydávané nakladatelstvím J. H. W. Dietz ze Stuttgartu i z Berliner Arbeitersbibliothek. Mezi nimiž nalezneme Kautského spisy *Karl Marx's Oekonomische Lehren* a *Thomas More und seine Utopie*, Bebelovu knihu *Charles Fourier: sein Leben und seine Theorien*, brožuru Clary Zetkinové *Die Arbeiterinnen und Frauenfrage der Gegenwart*, ale i dvě knihy, jež se dostaly až do Cvikova k mladému Karlu Kreibichovi – „důkladnou učebnici geologie“ *Die Geschichte der Erde* R. Bommeliho a *Die Darwin'sche Theorie* Marxova zetě Edvarda Abelinga, *Freigeist* 14. 11. 1889 a 14. 11. 1890, s. 4. Z časopisů byly doporučovány Kautského *Die Neue Zeit* a hamburský *Der Zeitgeist*.

demokracie německého jazyka“,¹³⁰⁰ o berlínském mezinárodním kongresu o ochraně dělníků (*Arbeiterschutzkonferenz*)¹³⁰¹ či erfurtském sjezdu SPD.¹³⁰²

Německu byla věnována poměrně značná pozornost i na úrovni zpravodajství, ať už se jednalo o Bismarckův pád, výsledky voleb či informace o berlínských oslavách 1. máje.¹³⁰³ Z toho lze usuzovat, že se liberečtí sociální demokraté mohli cítit jako součást širší německé strany, aniž by ovšem zastávali „velkoněmeckou koncepci“. SPD zcela jistě sloužila jako vzor. Franz Roscher na stranickém sjezdu roku 1892 proto mohl tvrdit, že Hainfeldský program není nic nového ve srovnání s Eisenašským programem, a důvěrnický systém rakouské sociální demokracie nevede k tak pevné organizaci jako v Německu.¹³⁰⁴

Nicméně tento pocit musel být otupován a vyjadřován tak, aby jej cenzoři nepovažovali za škodlivý. Proto v článku informujícím o dění v SPD jasně stálo, že „Německo je zemí cizí, s úplně jinými poměry a vztahy“, a stanovisko redakce jasně deklarovalo: „žijeme v Rakousku, nikoliv v Německu“. ¹³⁰⁵ Výhodu blízkosti Německa ocenil v roce 1907 i Karel Kreibich, který zde naživo spatřil žijící legendu a ikonu sociálně demokratického hnutí Augusta Bebela a krátce s ním promluvil.¹³⁰⁶ Gravitační centrum za zemskou hranicí bylo nezpochybnitelné; sociální demokracie představovala po roce 1890 největší politickou stranu a přeshraniční politická síť spočívala nejen ve výměně publikací a návštěv, ale i přijetí politické rétoriky.¹³⁰⁷ Zároveň se stalo místem, kam mířila i pracovní migrace ze severních Čech a kde dlouhodobě existovala početná sociálně demokraticky smýšlící česká menšina, jak o tom svědčí i korespondence libereckého spolku Karel Marx s dramatickým spolkem Kajetán Tyl v Petavě¹³⁰⁸ a vzdělávacím spolkem pokrok v Žitavě.¹³⁰⁹ Lakonicky a synekdochicky blízkost a prostupnost zachytil ve svých vzpomínkách Václav Holec, který je uzavřel větou popisující jeho odchod z Čech do Německa: „Pak jsem sedl na kolo a jel domů, do své nové vlasti.“¹³¹⁰

Inter-nacionalistická perspektiva byla umocněna blízkostí Německa, ale nebyla omezena na regionální, zemskou či státní perspektivu. Liberečtí sociální demokraté byli na počátku

---

¹³⁰⁰ Der "Sozialdemokrat", *Freigeist* 28. 8. 1890.

¹³⁰¹ Die Beschlüsse der internationalen Arbeiterschutzkonferenz, *Freigeist* 10. 4. 1890; Zum Berliner Arbeiterschutzkonferenz, *Freigeist* 24. 4. 1890.

¹³⁰² Programm-Entwurf der sozialdemokratischen Partei Deutschlands, *Freigeist* 23. 7. 1891; Der deutsche Parteitag in Erfurt, *Freigeist* 22. 10. a 12. 11. 1891.

¹³⁰³ Die Flucht des Eisernes Kanzlers, *Freigeist* 27. 3. 1890; Sozial-politische Rundschau, *Freigeist* 27. 3. 1890; Zum 1. Mai 1890, *Freigeist* 28. 12. 1889.

¹³⁰⁴ *Verhandlungen des dritten ... angehalten zu Wien am 5., 6., 7., 8. und 9. Juni 1892*, s. 93, 134.

¹³⁰⁵ Zu den Vorgängen in der deutschen Sozialdemokratie, *Freigeist* 11. 9. 1890.

¹³⁰⁶ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 158-159.

¹³⁰⁷ C. MURDOCK, *Changing Places*, s. 17-32.

¹³⁰⁸ Petava/ Pethau je dnes předměstím Žitavy.

¹³⁰⁹ *Tamtéž*, s. 33-56; Státní okresní archiv Liberec, fond Karel Marx, české spolky v Žitavě a Petavě.

¹³¹⁰ V. HOLEK, *Paměti*, s. 224.

devadesátých let aktivní i na mezi-národním poli. Franz Roscher se roku 1891 zúčastnil mezinárodního dělnického kongresu v Bruselu a o tři roky později se tři severočesští zástupci cestovali do Curychu na mezinárodní dělnický kongres.¹³¹¹

Implicitní, kulturně definované německé sebe-vědomí však nebránilo libereckým zastávat protinacionalistické stanovisko,¹³¹² neboť nacionalismus neznamenal „nic jiného než snahu takto smýšlejících individuí zjednat vši silou svému vlastnímu národu (*Volk*) samostatné místo (*isolierte Stellung*) mezi ostatními národními kmeny (*Volksstämmen*), jež zajišťuje příslušníkům vlastního kmene nad jinak stejně kvalifikovanými příslušníky sousedních národních kmenů.“¹³¹³ Tento „nerozumný výplod mozku“ byl proto „v rozporu s myšlenkou pokroku ducha doby“,¹³¹⁴ neboť ve spojení s liberalismem měl vést pouze k zachování nerovností, které překoná tovární práce, jež by neměla umožnit vznik ani nacionalismu, ani antisemitismu.¹³¹⁵

Jak již bylo výše zmíněno, a je vhodné to připomenout i na tomto místě, program přijatý na Hainfeldském sjezdu se hlavně distancoval od nacionalismu, v němž viděl projev buržoazní politiky zabráňující sjednocení proletariátu.¹³¹⁶ Sociální demokracie se prezentovala jako „politická organizace dělnické třídy“ sdružující „nejinteligentnější a nejosvícenější dělníky“ a postupně lákající k sobě i příslušníky inteligence.¹³¹⁷ List *Freigeist* se sice v 90. letech stal nositelem toho deklarativně anacionálního univerzalizmu, nicméně nenavázal na jazykový internacionalismus přelomu 70. a 80. let 19. století.¹³¹⁸ Neotiskl žádný článek v češtině a ve svých prvních ročnících ani neinformoval o dění v československé sociální demokracii, pouze občas přinesl zmínky o založení místních česko-jazyčných spolků.¹³¹⁹ Na přelomu století, v době, kdy redakce listu procházela turbulentním obdobím, orientace na dění v Německu oslabila a více čerpala z předlitavského kontextu a stále doporučovala k četbě alespoň jeden český, leč dvojjazyčný titul (*Akademie*).

---

¹³¹¹ *Verhandlungen des vierten*, s. 16-17; Státní okresní archiv v Liberci, fond Archiv města Liberce, kart. č. 2, II – Tajné socialistické kongresy.

¹³¹² „Weder Nation noch Beschäftigung soll eine Schranke zwischen Euch bilden...“ Der Werth der Arbeit und das Los der Arbeiter, *Freigeist* 31. 10. 1890.

¹³¹³ Das echte Ideal und unsere Parteien, *Freigeist* 9. 1. 1890.

¹³¹⁴ *Tamtěž*.

¹³¹⁵ Die Maschine und ihr Einfluss auf das soziale Leben, *Freigeist* 23. 1. 1890.

¹³¹⁶ M. SEWERING-WOLLANEK, Die deutschböhmisches Sozialdemokratie, s. 184-185.

¹³¹⁷ Der Hainfelder Parteitag und seine politischen Forderungen, *Freigeist* 22. 1. 1891.

¹³¹⁸ Nacionalismus byl považován za umělý konstrukt řídicí se jazykem jako rozlišovacím znakem a parodován jako hrdost na to, komu se kdo narodil. Boj proti kapitalismu je třeba vést internacionálním spojenectvím a tento boj měl být vítězným, „protože jsme lidé, kteří následují přírodu“. Zur Nationalitäten-Frage, *Freigest* 10. 11. 1892.

¹³¹⁹ J. BARNET, *Dělnické vzdělávací spolky*, s. 77 ann. a např. *Freigeist* 12. 3. 1896, s. 7, kdy byla česky otištěna informace o přednášce Josefa Hybeše pro členy Politického spolku Pokrok.

Právě na předlitavské, státní úrovni docházelo k již zmíněným změnám. Šestý sjezd rakouské sociální demokracie se konal ve Vídni v červnu 1897 a dovršil proces započatý v dubnu 1896 na pátém sjezdu, který přijal zásadu „federativního uspořádání strany, v níž měly německá, česká a polská strana úplnou samostatnost organizace, ale současně společný cíl a taktiku.“¹³²⁰ Na sjezdu 1897 byl za vrcholný orgán strany potvrzen sjezd scházející se v dvouletém taktu. Pouze on mohl měnit program strany, jímž byl stále ještě platný program schválený v Hainfeldu, a určovat taktiku a rozhodovat o organizaci, pokud se to týkalo všech stran. Tím byl fakticky potvrzen existující *statut quo*, alespoň pokud šlo o postoj československé sociální demokracie.¹³²¹ Ale ani ustanovení výkonného výboru, složeného ze zástupců výborů jednotlivých národních stran, nemohl nahradit stále chybějící národnostní program.

Liberec na sjezdu reprezentovali dva delegáti, Adolf Albrecht a Karl Schiller. Albrecht se účastnil debat ohledně volebního fondu a výměry agitačních okrsků. Schiller v debatě o organizaci zastával internacionální pozici a vymezoval se vůči federalizačním návrhům; mezi severočeskými dělníky se organizační rozdělení nesetkalo s příliš velkým ohlasem.¹³²² Ačkoliv liberečtí zástupci hájili své dlouhodobé stanovisko, začaly se ve *Freigeist* objevovat i jiné názory, které si osvojovaly jazyk nacionalismu a vycházely vstříc nacionální imaginaci. Mohly navazovat na starší postoje ze sedmdesátých let spojených s pozitivně formulovaným vlastenectvím a vědomím historických kontinuit (např. v podobě odkazu na husity), ale i být odrazem konfliktů a diskusí rámovaných národní perspektivou ve vlastní straně. Ať tak či onak, národ představoval jeden z identifikačních rámců, který utvářel schopnost imaginace sebe sama jako politické veřejnosti a přispíval k sebepochopení části dělnictva jako třídy.¹³²³ Každopádně vědomí národní příslušnosti (*Stammbewusstsein*) mělo být něčím, co ani internacionální sociální demokracie neměla zpochybňovat, nicméně internacionální solidarita byla stále ještě chápána jako vyšší hodnota.¹³²⁴

---

¹³²⁰ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 490.

¹³²¹ K tomu blíže viz W. MADERTHANER, *Die Organisationsstruktur*, s. 42-43.

¹³²² „Das nationale Moment sollte man aber aus dem Spiele lassen: es wird überhaupt diesmal zu viel von Nationen gesprochen. Wir sind eine internationale Partei, und wir sollen den Nationalitätenhader nicht aufkommen lassen.“ *Verhandlungen des sechsten*, s. 124, dále viz s. 61-62, 69 a 133; dále viz K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 41.

¹³²³ „Nacionální identifikace v dělnickém hnutí však měla důležitou roli ještě v dalším ohledu [...] Ideologie nacionalismu totiž bezpochyby urychlovala možnosti rozmachu třídní sebeidentifikace dělníků. [...] vytvoření pocitu sounáležitosti s masou lidí, které jednotlivec nezná a ani nemá možnost poznat, a přesto cítí, že je jedním z nich. Právě tento aspekt je společným jmenovatelem národního a třídního vědomí, které jinak bývají stavěna do vzájemné opozice.“ JAKUB RÁKOSNÍK, *Nacionalismus a svépomocné dělnické hnutí*, s. 144.

¹³²⁴ Wie denkt die österreichische Sozialdemokratie über den Sprachenstreit in Böhmen, *Freigeist* 26. 8. 1897.

Právě v tento moment uznání nacionalistické optiky proměnilo i marxistický výklad nacionalismu. Přestává platit logika, v níž národní kategorie nehrají žádnou roli, protože obhajoba společných, tedy třídních zájmů si vynutí spojení v obou třídách a stane se základní určující logikou konfliktu. Odpovědnost za národní rozmíšky byla sice připisována buržoazii bez ohledu na její jazykovou preferenci či národní identifikaci, nacionalismus byl paradoxně chápán jako brzda kapitalismu, neboť limitoval vzájemnou kooperaci buržoazie, a jako výraz blahobytnosti: buržoazie neusilovala o sjednocení, protože se jí vede ještě moc dobře, a místo toho rozvíjela argumentaci ekonomického nacionalismu.¹³²⁵

Podobně, jako ukázal Jakub Beneš na příkladu československé sociální demokracie, docházelo i v německé demokracii v Čechách k produktivnímu převzetí nacionalistického rámování – národ byl pochopen jako společenství solidarity, jako péče o důstojný život svých „soukmenovců“. Sociální demokracie je všenárodní strana (*allernational*) – byť fakticky se rozpadající na jednotlivé národní strany –, ale již nikoliv anacionální (*nationlos*). Právě to jí dávalo v očích zastánců tohoto přístupu potenciál vyřešit – na internacionálním základě – sociální otázku a neprohlubovat zbytečně příkopů mezi jednotlivými národy a pokračovat stejnými prostředky ve starých sporech.¹³²⁶

Touto optikou byl nazírán i konflikt o Badeniho jazykových nařízeních. Sociální demokracie stála před složitou volbou, zda podpořit opatření, které nebylo pojednáno parlamentem, či je odmítnout, ale zmařit tak krok, který byl ve shodě s proklamovaným internacionalismem.¹³²⁷ *Freigeist*, ostatně jako většina sociálně demokratických poslanců, se přiklonil k první variantě a odmítl Badeniho jazyková nařízení jako „násilný pokus vlády vyřešit záležitost, která náleží k řešení parlamentním zástupcům národů“. V dlouholetém boji za volební právo nebylo dost možné popřít legitimitu parlamentu, neboť by tím byl oslaben i požadavek dosažení rovného politického práva. Sociální demokraté oktrojované řešení odmítli a konflikt označili kvůli angažmá zástupců buržoazních stran za neřešitelný, alespoň pro tuto chvíli. Národy se proto měly emancipovat od svých politických preferencí a nacionální sebestřednosti. Řešit národní otázku ku prospěchu obou stran mělo být možné na platformě socialismu až poté, kdy se přestanou „z komárů dělat velbloudy“.¹³²⁸ Svým jazykem

---

¹³²⁵ K hospodářskému nacionalismu viz např. JAN HÁJEK, DRAHOMÍR JANČÍK, EDUARD KUBŮ, *O hospodářskou národní državu: úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha 2009; TOMÁŠ JIRÁNEK, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v Českých zemích v letech 1850-1918*, Pardubice 2004; K. B. MÜLLER, *Češi a občanská společnost; ke genezi hospodářského nacionalismu z ducha liberalismu v německojazyčném prostředí* viz instruktivní studii P. JUDSON, „Not Another Square Foot!“, s. 83-97.

¹³²⁶ Wie denkt die österreichische Sozialdemokratie über den Sprachenstreit in Böhmen, *Freigeist* 26. 8. 1897.

¹³²⁷ J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 62.

¹³²⁸ Oktroy ohne Ausgleich?, *Freigeist* 30. 6. 1900; Kritische Betrachtungen – Nationalen Chauvinismus, *Freigeist* 25. 8. 1900.

a argumentací sociální demokraté předjímalí a pomáhali tvarovat později vlivná vysvětlení, která v sílících nacionalistických konfliktech spatřovala příčinu zhroutilí mnohonárodnostní monarchie. Program nacionalistů vnímali jen jako negativistický a nabízeli místo něj radikalismus politický, postavený na konkrétním programu.¹³²⁹

Byl-li jím pro sociální demokraty na Liberecku národnostní program rakouské sociální demokracie přijatý na sjezdu v Brně roku 1899, nelze jednoznačně říci.¹³³⁰ Brněnský program se skládal z pěti bodů požadujících přetvoření Rakouska „v demokratický, národnostní spolkový stát“ skládající se nikoliv z historických zemí, ale samosprávných, národnostně ohraničených obvodů, přičemž obvody stejné národnosti budou tvořit svaz,¹³³¹ což de facto znamenalo prosazení austromarxistické koncepce. Ačkoliv se sjezdu se za zdejší německé sociální demokraty účastnili Ernst Hübel, Wilhelm Kiesewetter a Mathias Krainz, za české pak Josef Padrlík, do průběhu a debat na sjezdu nijak výrazně nezasáhli.¹³³² Samotný program nebyl ve *Freigeist* ani nijak rozebírán či kritizován. List pokračoval v kritice nacionalistických politik ostatních stran z pozic internacionalismu¹³³³ a snad o trochu častěji informoval o dění mezi českými sociálními demokraty.¹³³⁴ Nelze z nich však vyčíst, zda se dařilo překonávat nacionální schisma v každodenním životě a praxi strany, ale je třeba mít na paměti, že již v této době si čeští sociální demokraté stěžovali na neporozumění německých soudruhů (viz podkapitola 4.4). Příležitostí pro demonstrování mezinárodní spolupráce zůstávaly prvomájové oslavy: „Soudruh Leder doporučuje k oslavě 1. května domácí zábavu v místnosti naší konanou, o kteréž bylo v delším rozhovoru ze stran přítomných ujednáno by se tatáž jako jiný léta s připojením strany německé obvykle pořádala, o čemž má být zprvu s německými soudruhy ujednáno. Za tím účelem požádám z Prahy řečníka, by se v dopoledni májové slavnostní schůzí dvoujazyčná a bez ohledů na národnost zdařilá schůze odbyla.“¹³³⁵ Obdobně se slavností účastnili čeští sociální demokraté z řad sklářů v Tanvaldu, kam jezdil i referent z Prahy.¹³³⁶

¹³²⁹ Österreichischer Radikalismus, *Freigeist* 4. 7. 1900.

¹³³⁰ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 493-494.

¹³³¹ *Protokol o jednání společného sjezdu sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku konaném ve Vídni 2.-6. listopadu 1901*, Praha 1901, s. 8-10.

¹³³² *Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Brünn vom 24. bis 29. September 1899 im "Arbeiterheim"*, s. 141, 144.

¹³³³ Internationalismus, *Freigeist* 6. 1. 1900; Völkische Arbeiterfreundlichkeit in Wort und That, *Freigeist* 20. 1. 1900.

¹³³⁴ Viz např. Der zweite Kongress der tschechoslawischen Gewerkschaften und Bildungsvereine, *Freigeist* 7. 4. 1900; Kreis-konferenz der tschechischen Organisationen des VIII. Wahlkreises, *Freigeist* 30. 6. 1900.

¹³³⁵ Státní okresní archiv v Liberci, fond Politický spolek Karel Marx, kniha zápisů – zápis z jednání výboru ze dne 23. 3. 1899.

¹³³⁶ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 9. 5. 1901, č. 10, s. 7; Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 8. 5. 1902, č. 10, s. 5.

Spolupráci obou národností lze zaznamenat i na podzim 1905, kdy bylo na veřejné schůzi dne 26. listopadu usneseno, že přijatá rezoluce bude předložena Říšské radě, čímž byli pověřeni Anton Schäfer, Karl Schiller a Karl Hänsel, i okresnímu hejtmanovi, čímž byl pověřen Josef Padrlík.¹³³⁷ Manifestací internacionalismu se stal i Padrlíkův pohřeb následujícího roku, když v nedožitých čtyřiceti letech podlehl tuberkulóze¹³³⁸: „Vděčnost svoji soudruzi Severočeští osvědčili k němu tím, že hrob jeho označili památníkem, jehož odhalení 27. října 1906 stalo se shrmaždištěm sociálních demokratů obou národností jak z Liberce, tak i z dalekého okolí.“ Kvůli intenzivní činnosti, jejímž výsledkem byla „mohutná a vyspělá česká sociálně-demokratická organizace“, jíž „veškerý volný čas věnoval“, však „rodině své, manželce a třem dítkám nezanechal ničeho“. Ani tato skutečnost nijak nezpochybnila jeho obětavost a smysluplnost jeho života, soukromý život ustoupil ve prospěch kolektivního zájmu. Proto nyní jeho místo nahradila „[p]ěči o jeho osiřelé sirotky převzala na sebe veliká – citem mezinárodní solidarity sružená – rodina proletariátu v organizaci dřevodělníků.“¹³³⁹

To potvrzují i vzpomínky Padrlíkova syna Miroslava, podle něhož se sestrou s podporou sociální demokracie „vyšli školu“. Zároveň zachycují propletené tkanivo politických vztahů: „Otec byl pronásledován v Liberci jako socialista i jako Čech – buršáci mu pravidelně vytloukali okna jako v české škole dr. Šamánkovi“, který nejenže Padrlíka v posledním roce jeho života léčil, ale i se s ním „radil v otázkách menšinového školství“. Padrlíka s čelným představitelem liberecké menšiny a zároveň mladočeským poslancem pojily požadavky všeobecného volebního práva (viz podkapitola 5.2), ale i národní sebeidentifikace, kterou však každý realizoval v jiném politickém rámci, byť to jejich osobní vztahy pravděpodobně výrazně nepoznamenalo. Připomeňme, že Padrlík zároveň patřil mezi zakladatele českého sociálně demokratického spolku *Karel Marx* (1896, viz podkapitola 4.2), jehož jednacím řeč byla česká, nicméně dle potřeby mohl konat spolkové schůze v obou zemských jazycích. Protokoly však vždy musely být vedeny česky.¹³⁴⁰ Padrlíkův politický spolupracovník Josef Burian zároveň hned na první valné hromadě spolku žádal, aby bylo ustanovení spolku oznámeno v českých i německých listech.¹³⁴¹ Zároveň Padrlík psal pro *Freigeist* o problémech české menšiny¹³⁴² Pokud někdo ztělesňoval internacionalismus a ukazoval jeho praktické možnosti i limity, pak to byl právě Josef Padrlík.

¹³³⁷ O. KODEDOVÁ, *Rok 1905*, s. 446-447.

¹³³⁸ Státní okresní archiv v Liberci, fond Josef Padrlík, vzpomínky syna Miroslava Padrlíka.

¹³³⁹ Tamtéž, *Kalendář českých dřevodělníků na rok 1907*, s. 16-17.

¹³⁴⁰ Tamtéž, Politický spolek Karel Marx, Stanovy politického spolku „Karel Marx“ pro severní Čechy, s. 14.

¹³⁴¹ Tamtéž, *Knihy zápisů*, s. 1-2.

¹³⁴² Státní okresní archiv v Liberci, fond Josef Padrlík, vzpomínky syna Miroslava Padrlíka.

Padrlíkovou smrtí dozněl, alespoň viděno zpětně, praktický internacionalismus, který ustupoval radikalizující rétorice využívající nacionalistický jazyk, jenž se stal prostředkem politické mobilizace mas.¹³⁴³ Jeho nejvýraznějším projevem se stalo založení *Ještědského obzoru* s podtitulem *Krajiský list VIII. krajské organisace sociálně demokratické* v roce 1907. Jeho redaktorem se stal Alois Kříž, krejčí a spolupracovník Josefa Padrlíka.¹³⁴⁴ O rostoucí síle české sociální demokracie vypovídala i zvyšující se periodicita, měsíčník se postupně měnil na čtrnáctideník a od července na týdeník.¹³⁴⁵ Sociálně demokraticky se rovněž profiloval i pěvecký spolek *Ještěd* založený téhož roku, jehož předsedou se stal Josef Čapek, zapojený jak do odborové organizace dřevodělníků, tak i do České besedy a spolků Dobročín a Mírumul.¹³⁴⁶ O tom, že čeští sociální demokraté měli blíže k české menšině než politicky obdobně smýšlejícím straníkům, svědčí i skutečnost, že místní DTJ cvičila v matiční škole a některé veřejné schůze byly pořádány v Národním domě čili České besedě, a to již minimálně od roku 1897.¹³⁴⁷

Ještědský obzor od samého počátku čile rozvíjel menšinářskou imaginaci uzavřeného území¹³⁴⁸ a ochránářskou rétoriku spojenou zejména s otázkou školství. Zřízen byl i menšinový fond, do nějž měl každý soudruh a každá soudružka přispívat alespoň 20 hal. ročně.¹³⁴⁹ Jazyk české sociální demokracie byl také o poznání více prochnut jazykem degenerace a úpadku,¹³⁵⁰ jenž měl širší společenské pozadí,¹³⁵¹ v prostředí etnické menšiny plnil zejména mobilizační funkci. I přes dvojnásobný početní nárůst mezi lety 1906-1909 (viz podkapitola 4.4) bylo „jistě, že stranu v kraji očekávají veliké úkoly. Jest řada míst, kde žije české dělnictvo a kde měla by býti organisace. Lid topí se v indiferenismu a nacionalismu. Schází nám schopných lidí. U nás v uzavřeném území není uměním založiti organisaci, umění ale jest organisaci udržet při životě. Lidé k agitaci nám scházejí. Jsme jakoby odříznuti od světa. ... Máme v celém kraji 5 – 6 lidí,

¹³⁴³ J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 108.

¹³⁴⁴ Státní okresní archiv v Liberci, fond Josef Padrlík, vzpomínky syna Miroslava Padrlíka.

¹³⁴⁵ Týdně!, *Ještědský obzor* 2. 7. 1908, č. 13, s. 1.

¹³⁴⁶ M. MELANOVA, *Liberec*, s. 214-215; <http://www.historicssd.cz/c-2/capek-josef/> (poslední náhled 15. 3. 2020).

¹³⁴⁷ Státní okresní archiv v Liberci, Politický spolek Karel Marx, listiny-korespondence s magistrátem a hejtmánstvím - veřejné schůze dne 21. 2. 1909, 1. 5. 1909, 19. 2. 1911; Tamtéž, kniha zápisů – zápisy z jednání výboru dne 6. 4., 12. 7. a 4. 10. 1897., ale

¹³⁴⁸ Viz např. Tamtéž, zápis ze dne 4. 4. 1909.

¹³⁴⁹ Záležitosti strany, *Ještědský obzor*, 13. 1. 1911, s. 6.

¹³⁵⁰ Srov. např. *Ještědský obzor*, 3. 2. 1911, č. 6, s. 4; *Ještědský obzor*, 31. 3. 1911, č. 14, s. 2.

¹³⁵¹ Koncept degenerace se opíral o zejména o dílo Maxe Nordaua *Degeneration* (1892-1893) a obecně expertní poznatky zejména medicíny, přírodních věd i rozvíjející se psychologie. Prostupoval řadu diskursů a oblastí: od kriminologie (OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA, *Cesty z apokalypsy: fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914-1922*, Praha 2018, s. 41-46), přes umění či vznik skautingu (J. MAREŠ, *Krise maskulinity*) až po socialistické politiky, a to jak české (V. SROBACH, *Třída, národ a degenerovaná rasa, Politologická revue* 2/2012, s. 99-119), tak německé (viz podkapitolu 2.4 a pasáže k Bebelově dílu).

schopných vystoupiti na schůzi.“¹³⁵² Zároveň se jasně orientoval na literární tvorbu spojenou s českým národním hnutím.¹³⁵³

S německými sociálními demokraty se shodoval na tom, jakou roli by sociální demokracie měla hrát v řešení národní otázky: „Dnes nemůžeme ponechávat řešení národnostního problému měšťáctvu. Jsme největší politickou stranou v Čechách, všeobecným rovným právem hlasovacím jsme povoláni k spolurozhodování a spoluodpovědnosti. Dosud ovšem můžeme za nějaké konkrétní jednání o česko-německém vyrovnání, tak jak jeví se nám v době přítomné, odmítnouti.“¹³⁵⁴ Českoslovanští sociální demokraté nyní pocítovali satisfakci, neboť se domnívali, že na jejich straně „byla spáchána veliká křivda a veliký hřích, když svého času byla vyloučena z národa a postavena na pranýř beznárodnosti. Budiž však na druhé straně konstatováno, že seriosními činiteli v národě našem byla již tato křivda a tento hřích buď mlčky, buď zjevně přiznán, a to je pro nás jistým zadostiučiněním.“¹³⁵⁵

Internacionální spolupráce se vyznačovala zejména taktickým rozměrem, takže i *Ještědský obzor* začal být od roku 1908 tisknut v nově zřízené tiskárně Zukunft, což byl „podnik německých soudruhů a její zařízení jest jedním z kardinálních kroků ku založení socialistického denníku pro severní Čechy.“¹³⁵⁶ Zůstávala i součástí rétoriky a jedním z programových hesel. Anton Schäfer tak na zemském sjezdu německé sociální demokracie roku 1909 vzýval „mezinárodní, národ(y) osvobozující sociální demokracii“ („*Es lebe die internationale, völkbefreiende Sozialdemokratie!*“) i naplnění „požadavků obou národů obývajících Čechy“ (*Bedürfnissen der beiden in Böhmen wohnenden Völker*).¹³⁵⁷ I zpráva k IX. sjezdu československé sociální demokracie ve stejném roce naznačovala, že hranice mezi národními sociálními demokraciemi nejsou tak pevné, jak by si přála: „Fakt jest, že řada českých cvičenců cvičí v dělnických jednotách německých.“ A to i přesto, že německá sociální demokracie měla být podle českých soudruhů údajně méně uvědomělá. Pakliže čeští dělníci byli považováni za stávkokaze a levnou pracovní sílu (viz dále), pak „německé dělnictvo nem[ělo] pro dělnický svátek“, jakým byla prvomájová oslava, takové „pochopení, jako dělnictvo česko, a tak české dělnictvo, jsou v minoritě, mus[elo] se podvoliti“.¹³⁵⁸

Národnostní otázka však postupně gradovala. Nebylo možné se jí vyhnout, a to i přesto, „[p]růběh třídních bojů a vývoj sociálně demokratického hnutí v ‚říši‘ byl pro nás neméně

¹³⁵² Zpráva k IX. sjezdu, s. 46-47.

¹³⁵³ Svatopluk Čech, *Ještědský obzor* 6. 3. 1908, s. 2, později dělnické divadlo v libereckém Prátru inscenovalo třeba Jiráskovy Psohlavce, viz *Ještědský obzor* 21. 3. 1913, č. 12, s. 1-2.

¹³⁵⁴ K národnostní otázce česko-německo, *Ještědský obzor* 21. 2. 1908, č. 3, s. 1.

¹³⁵⁵ *Ještědský obzor* 13. 1. 1911, č. 3, s. 1.

¹³⁵⁶ Vlastní silou, *Ještědský obzor* 24. 7. 1908, s. 1; Dále srov. VGA, fond Parteistellen, Mappe 856.

¹³⁵⁷ *Protokoll über die Verhandlungen des Landesparteitages*, s. 42-46.

¹³⁵⁸ Zpráva k IX. sjezdu, s. 46-47.

důležitý a sociálně demokratický Berlín nám imponoval víc než sociálně demokratická Vídeň.¹³⁵⁹ Z pohledu *Freigeist* a její liberecké redakce se ústředním tématem od roku 1908, stal „český separatismus“ spojený s rozdělením československé sociální demokracie na „autonomisty“ či „separatisty“ a „centralisty“, užijeme-li dobových pojmů. Separatistické pojetí inscenovalo celý problém jako nepochopení německého úsilí ze strany československé sociální demokracie.¹³⁶⁰

Rostoucí senzitivitu vůči kategorii národa vyrůstala i z každodenní zkušenosti s pracovní migrací, kdy Češi ovlivňovali trh práce podobně jako ženy – jako levná pracovní síla.¹³⁶¹ Příkladem může být proměna Chrastavy, jak ji zachytil ve vzpomínce Karl Kneschke: „In den ersten Jahren des Jahrhunderts bauten die Textilfabrikanten ihre Betriebe um, vergrößerten und modernisierten sie, schafften neue Maschinen an und stellten mehr Arbeiter, meist Arbeiterinnen, ein. In unser kleines Städtchen kamen fremdländlicher Arbeiter, italienische Bauarbeiter, englische Monteure. Auch ungelernte tschechische Arbeiter aus Mittelböhmen wurden angeworben; sie sollten den Fabrikanten als Lohndrucker dienen.“¹³⁶² Zjevné to bylo na obou stranách zemské hranice, kde tato skutečnost živila německé nacionalistické politiky a ukazovala limity proklarovaného proletářského internacionalismu,¹³⁶³ ovšem nikoliv nutně. Stejně jako Karla Pfeiferová vzpomínala na solidaritu a vzájemnou výpomoc českých a německých dělnic, tak ani Karl Kneschke nezmiňoval žádné konflikty s českými rodinami, které bydleli ve stejném domě jako jeho rodina.¹³⁶⁴

Této skutečnosti, tedy nárůstu počtu českých dělníků jakožto levnější pracovní síly, se nemohl vyhnout ani Josef Strasser ve svém pokusu vyargumentovat internacionalistickou pozici, naopak ji bral jako sociální fakt, který spoluurčoval podobu každodennosti a zároveň odhaloval deklarativnost ekonomického nacionalismu.¹³⁶⁵ Když v reakci na austromarxistickou

---

¹³⁵⁹ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 158.

¹³⁶⁰ Stručně lze tento argument shrnout takto: Liberecko bylo vždy baštou internacionalismu, nikdy jsme nacionalistům neudělali ani jeden ústupek, české soudruhy jsme podporovali, jak to jen šlo, a v tom i vytrváme. Nebojují-li čeští soudruzi s námi, není chyba na naší straně, Die tschechische Realschule in Reichenberg, *Freigeist* 20. 5. 1910. Dále srov. např. Der tschechische Separatismus, *Freigeist* 5. 4. 1910; Die Separatisten, *Freigeist* 1.7.1910.

¹³⁶¹ Podle Heinricha Rauchberga tvořili imigranti z převážně českojazyčných okresů v roce 1900 21,4 % libereckého obyvatelstva, podíl těch, kteří český jazyk uvedli jako svou obcovací řeč, však činil jen 7,6 %, viz PAVEL KLADIWA et al., *Národnostní statistika*, s. 137, dále viz např. J. GALANDAUER, *Od Hainfeldu*, s. 106-107: „Časový předstih průmyslové revoluce v okrajových, tj. německých oblastech Čech vyvolal mohutné přistěhovalectví českého obyvatelstva zejména do severozápadních Čech...“

¹³⁶² K. KNESCHKE, *Vom Leben*, s. 27-28.

¹³⁶³ C. MURDOCK, *Changing Places*, s. 33-56.

¹³⁶⁴ K. KNESCHKE, *Vom Leben*, s. 36.

¹³⁶⁵ „Als guter Deutscher kann er keinen Tschechen sehen, aber als Fabrikant mag er die tschechischen Arbeiter nicht missen. ... Als Fabrikant werde ich meinen deutschen Interessen zum Trotz tschechische Arbeiter ins deutsche Land ziehen. ... Als Handwerker werde ich mit Vorliebe tschechische Lehrlinge und Gehilfen beschäftigen. Als Beamter werde ich trotz meiner Begeisterung für die deutsche Sprache meiner Frau ein tschechisches Dienstmädchen halten.“ J. STRASSER, *Der Arbeiter*, s. 51.

politiku uznávající princip kulturní autonomie, která respektuje národní cítění, psal svou obhajobu internacionalismu, rozhodně nerušil národní dichotomie. Přiznával svou německou identifikaci, to, že se považuje za Němce, a nijak nepřipouštěl nebo teoreticky nerozváděl možnosti národní indiference.

Nicméně se stavěl proti absolutizaci národní identity a argumentoval ve prospěch ekonomického zájmu nad kulturní identitou.¹³⁶⁶ Národy podle něj podléhaly protichůdným zájmům třídy, byly jimi doslova roztrhávány (*zerrissen*), proto nebylo lze mluvit o rozporech mezi národy, ale pouze jen o rozporech mezi určitými třídami jednoho národa s určitými třídami jiného národa. Přičemž principiálně odmítal možnost vzniku národních rozporů mezi dělnictvem, boj proletariátu byl vždy v zájmu všech národů: „Aber die deutschen Sozialdemokraten arbeiten doch nicht nur an der deutschen Kultur und nicht nur im Interesse des deutschen Proletariats, sondern auch im Interesse der Proletarier der anderen Nationen, und wenn daher ein Genosse sagt: ich bin ein guter Deutscher, so könnte er ebensogut sagen: ich bin ein guter Tscheche!“¹³⁶⁷ Ještě na libereckém sjezdu v roce 1909 vyjadřoval solidaritu vůči českým požadavkům v jazykové otázce jak při komunikaci s úřady v mateřském jazyce, tak ve školní otázce: „die deutschen Arbeiter haben kein Interesse daran, dass die tschechische Arbeiter ihre Kinder nicht in die tschechische Schule schicken kann.“¹³⁶⁸

Když však došlo na projednání praktických řešení těchto problémů v parlamentu, ukázalo se záhy nejen, že Strasserovo stanovisko bylo osamocené, ale situace zároveň získala takovou dynamiku, která Strassera přinutila alespoň částečně revidovat svá stanoviska. Rozkol mezi oběma sociálními demokratiemi vyvrcholil sporem o zřízení české reálky v Liberci, neboť němečtí sociálně demokratičtí poslanci nepodpořili její zřízení při hlasování o rozpočtu. Zároveň odmítli hlasovat i „pro další rezoluci týkající se rovnoprávnosti ve školství a otázek

---

¹³⁶⁶ „Ich bin ein Deutscher. Als solcher habe ich das Interesse, daß die deutsche Sprache, die deutsche Kultur, die deutsche Sitte möglichst weit verbreitet sind, denn je deutscher die Welt, je größer der Bereich des Deutschtums, desto leichter und bequemer wird mir das Leben. ... Aber ich kann dieses Interesse nicht zu meiner alleinigen Richtschnur machen, denn ich habe noch andere, stärkere Interessen. Welcher Art diese sind, das hängt von meiner wirtschaftlichen Lage ab. ... Geraten die nationalen und die wirtschaftlichen Interessen eines Menschen miteinander in Widerspruch, so erweisen sich die wirtschaftlichen Interessen als die stärkeren. ... Allerdings sind Nationalität und Sprache auch dem Arbeiter nicht gleichgültig. Aber er begibt sich, wie wir gesehen haben, auf einen Irrweg, wenn er den nationalen Dingen eine höhere Bedeutung beimißt als der Klassenkampf erfordert. Für den klassenbewußten Proletarier ist der Proletarier das Maß der Dinge, nicht der Deutsche, der Katholik usw. Er beurteilt alles vom proletarischen, nichts vom nationalen, religiösen oder irgendeinem anderen Standpunkt. Wo nationale Streitigkeiten entstehen, da ergreift er als Proletarier, nicht als Angehöriger dieser oder jener Nation Partei. Das bedeutet der proletarische Internationalismus. Nicht mehr, nicht weniger – nicht Gleichgültigkeit gegen die nationalen Dinge, aber auch nicht deren unproletarische Überschätzung.“ *Tamtéž*, s. 52-53.

¹³⁶⁷ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés ... abgehalten in Reichenberg vom 19. bis 24. September 1909*, s. 171; Obdobně srov. *Nationale Gegensätze, Freigeist* 5. 7. 1910, s. 1-2.

¹³⁶⁸ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitagés ... abgehalten in Reichenberg vom 19. bis 24. September 1909*, s. 171.

jazykových u úradů“,¹³⁶⁹ neboť ji považovali za vzdálení se principům internacionalismu a podporu měšťanské nacionální politiky.¹³⁷⁰ Celá záležitost vygradovala na schůzi ve čtvrtek 28. července 1910, kdy byl Anton Schäfer pozván na schůzi, na které mu měla být kvůli jeho počínání na Říšské radě vyslovena nedůvěra.¹³⁷¹ V tomto smyslu němečtí sociální demokraté vytiskli a šířili leták, takže na schůzi nakonec „zmajorisovali“ a čeští sociální demokraté na protest opustili sál.¹³⁷² Nicméně ještě následujícího dne vyšel článek, patrně připravený v předstihu, takže nemohl reagovat na dění v předvečer, který se věnoval doplňujícím volbám na Jablonecku, který ukazoval, že ani spory ohledně menšinového školství neměly být příčinou pro změny v základní taktice a snahy dosáhnout co nejlepšího politického zastoupení.¹³⁷³ Čeští sociální demokraté v dalším čísle věnovaném konfliktní schůzi obvinili německé soudruhy, že na schůzi přišli v doprovodu členů německo-nacionálního *Jungmannschaftu* zpívajícího *Wacht am Rhein*. O Schäfferovi, jehož poslanecké hlasování chtěli v připravené rezoluci označit za „nesocialistické a nesoudružské“ a vyjádřit nad ním nelibost, však stále referovali jako o „našem poslanci“, ovšem s jasně artikulovanou výčitkou, že poprvé po třech letech zavítal mezi své české voliče.¹³⁷⁴ Internacionalismus politických veřejností se omezil na základní, taktickou spolupráci při naplnění politických postů a prosazení společných ambicí v zákonodárné oblasti zaměřené zejména na sociální zabezpečení a antimilitarismus.

Freigeist věnoval zvýšenou pozornost dění v české sociálně demokratické organizaci a nejen to, pokoušel se aktivně navázat přetrženou nit dialogu. To dosvědčuje např. konference v říjnu 1910 věnovaná vztahu národního otázky a menšinového školství, na níž referovali Bohumír Šmeral i Karel Kreibich, a byla opětovně podpořena myšlenka, aby politická shromáždění, jichž se účastní české dělnictvo, byla dvojjazyčná. O její potřebnosti svědčilo, že ačkoliv českojazyčným dotazníkem bylo obesláno 41 odborových organizací, tak většina z nich

¹³⁶⁹ M. MELANOVÁ, *Liberec*, s. 217-218; srov. též Na rozcestí, *Ještědský obzor* 1. 7. 1910, č. 27, s. 1.

¹³⁷⁰ „Es fehlt nicht mehr viel, dass die journalistischen und parlamentarischen Wortführer des tschechischen Proletariats an Stelle der alten Devise ‚Proletarier aller Länder, vereinigt euch!‘ die Losung ausgeben: Proletarier, trennt euch! Die Männer, die jahrelang, jahrzehntelang ihre ganze Kraft darangesetzt haben, das tschechische Proletariat zum Klassenkampf zu organisieren, es der proletarischen Internationale einzugliedern, diese selben Männer zerstören heute leichten Herzens ihr mühsames Werk. Sie leisten blindlings dem extremsten Nationalismus Gefolgschaft. Wie weit sie vom proletarischen Internationalismus und damit auch von anderen proletarischen Anschauungen – denn der Internationalismus ist ein wesentlicher, organischer Teil der proletarischen Weltanschauung und wer ihn preisgibt, wird bald auch schon sonst in bürgerliche Vorurteile zurückfallen – abgekommen sind, hat sich im Abgeordnetenhaus bei der Abstimmung über die nationalen Resolutionen deutlich gezeigt.“ Die Separatisten, *Freigeist* 1. 7. 1910, s. 1.

¹³⁷¹ Die tschechische Sozialdemokraten, *Freigeist* 26. 7. 1910.

¹³⁷² Vzpamatujme se!, *Ještědský obzor* 5. 8. 1910, s. 1.

¹³⁷³ „V tannvaldském případě česká sociální demokracie vykoná mezinárodní a třídně socialistickou svoji povinnost a nasadí pro zvolení kandidáta německé sociální demokracie všechny své síly. ... Napjetí, jež vyvoláno bylo taktikou německých soudruhů poslanců v národnostních otázkách v parlamentně ... neznamenají ještě to, že v otázkách zásadní taktiky nešli bychom za společným, základním cílem.“ Před volbou ve 104. volebním okrese, *Ještědský obzor* 29. 7. 1910, s. 1.

¹³⁷⁴ Vzpamatujme se!, *Ještědský obzor* 5. 8. 1910, s. 1.

se nevrátila, protože to jejich německojazyčné vedení považovalo za nadbytečné.¹³⁷⁵ Jednomyslně však byla přijata rezoluce potvrzující, že nejdůležitější předpoklad zdárného vývoje českého dělnického hnutí leží v rozšiřování a prohlubování sociálnědemokratických principů.¹³⁷⁶ Jinými slovy byla opět vyjádřena naděje, že zejména nedostatečné pochopení marxistických principů je příčinou současné krize a důkladná osvěta a vzdělání mohou situaci změnit k lepšímu.

Německá sociální demokracie odmítala vylučování českých dělníků ze smíšených spolků „pokud jednají dle zájmu a intencí strany“. Zároveň deklarovala respekt k její organizační samostatnosti, „ona sama je oprávněná zvolit si formu třídního boje českého proletariátu, kterou povede solidárně s proletariátem ostatních národů a tím plně dostojí svému úkolu, který předepisuje Internacionála“,¹³⁷⁷ odmítala ale přistupovat na nacionalistické praktiky podporující kapitalistické panství, jako byl např. hospodářský nacionalismus či ne-socialistické dělnické spolky a odbory.¹³⁷⁸

Přístup liberecké levice k národnostní otázce však nevedl k žádným bezprostředním úspěchům: „To, že jsme se zastávali práv českých menšin, nemělo za těchto okolností v naší straně potřebnou odezvu. Téměř všichni čeští sociální demokraté v pohraničí se hlásili k československé straně. Centralistů bylo mezi nimi velmi málo. Jednou jsme měli s nimi společnou schůzi, kde jsem přednášel, ale z české strany jich přišlo jen málo.“¹³⁷⁹ V Liberci se tedy *Česká sociálně demokratická strana v Rakousku* – tzv. centralisté, kteří se roku 1911 odtrhli do československé sociální demokracie a deklarovali sounáležitost s vídeňskou stranickou centrálou, neuchytila.¹³⁸⁰ Nicméně spolupráce centralistů a německými sociálními demokraty se stala terčem kritiky a součástí repertoáru *Ještědského obzoru*, který přestal být tištěn v tiskárně Zukunft.¹³⁸¹

Stanovisko redakce *Freigeist* však nereprezentovalo všechny německé sociální demokraty. Proklamace se střetávaly s realitou, v níž se mohlo stát i to, že do nově ustaveného konzumního spolku v Loučné, dnes součásti Hrádku n. Nisou, nebyl umožněn přístup českým sociálním

---

¹³⁷⁵ „Die Fragebogen für den Bericht an die Konferenz an 41 Gewerkschaftsorganisationen geschickt, aber ein grosser Teil kam nicht zurück, da die in der Leitung befindlichen deutschen Genossen die Beantwortung wahrscheinlich überflüssig hielten.“ Die Konferenz der tschechischen Genossen, *Freigeist* 7. 1. 1910, s. 1-2.

¹³⁷⁶ *Tamtéž*; dále viz např. Die tschechische Sozialdemokratie, *Freigeist* 6. 7. 1910.

¹³⁷⁷ Der tschechische Separatismus, *Freigeist* 5. 4. 1910

¹³⁷⁸ "Volkswirtschaftliche Patriotismus", *Freigeist* 25. 1. 1910; Deutschbürgerlich und deutsch-gewerkschaftlich, *Freigeist* 22.3.1910.

¹³⁷⁹ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 206.

¹³⁸⁰ M. MELANOVÁ, *Liberec*, s. 217.

¹³⁸¹ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 206.

demokratům.¹³⁸² Rozdílnou rétorikou se rovněž vyznačoval leták z října 1909 z Jablonce nad Nisou, zvoucí na demonstraci proti militarismu. Nejenže neapeloval na tradiční subjekt sociálně demokratické politiky – soudruhy a příp. i soudružky (*Genosse und Genossinen*), nýbrž na spoluobčany (*Mitbürger*), ale požadoval i svobodný německý národ: „Wir, die organisierten Arbeiter wollen ein gutgenährtes, gesundes, gebildetes, freies deutsches Volk.“¹³⁸³

Děni let 1910 a 1911 radikalizovalo i dřívější proponenty internacionalismu. Strasser na stranickém sjezdu v roce 1911 odsoudil český separatismus, který považoval za příčinu rozpadu strany, a jménem libereckého dělnictva požadoval, aby sjezd vyjádřil, že se separatisty nemají nic společného a neuznávají je za sociální demokraty, neboť „dělají žluťáckou politiku“, a uznal centralisty.¹³⁸⁴ O tom, že se jednalo o politický spor, který nutně nemusel zasahovat do každodennosti, svědčil Strasserův závěrečný požadavek na „získání duše obyčejných dělníků“, kteří dosud uznávali centralisty i separatisty zároveň.¹³⁸⁵

Dynamika vývoje mezi německou, československou a českou sociální demokracií patrně Strassera motivovala k sepsání jeho nejznámější publikace *Der Arbeiter und die Nation* (1912). Tu lze považovat za jeden z nejvýznačnějších symbolů toho, co začne být nejprve současníky označováno a později vstoupí do vzpomínek i historických výkladů jako „liberecká levice“ (*Reichenberger Linke*) definovanou jak proklamativním internacionalismem, tak ambicemi v teoretické oblasti třídního boje.

Je však třeba mít na paměti, že celý tento konstrukt jednak navazuje na „zakladatelský mýtus“ a představu o svéhlavých samoučích a zejména postavu radikála Josefa Schillera, kteří vybudovali jedno z nejsilnějších sociálně demokratických center v 70. letech 19. století,¹³⁸⁶ a navázali na něj v 90. letech (viz např. debatu o generální stávce na sjezdu 1894 či nasazení Hannicha místo Adlera ve volnách do poslanecké sněmovny roku 1897 v podkapitole 5.2). Jeho dědictví do značné míry nezávisle rozvíjela dvojice redaktorů Strasser – Kreibich.¹³⁸⁷ Vzhledem k tomu, že jiných pramenů se dochovalo jen velmi omezené množství, je těžké, resp. téměř nemožné s jistotou tvrdit, že stanoviska *Freigeist* a později *Vorwärts* plně korespondovaly s názory členské základny a doložit, že byly recipovány v intencích jejich redaktorů. Vzhledem k tomu, že se ani nepodařilo zaznamenat žádné vnitrostranické konflikty

---

¹³⁸² JERONÝM ŠUBRT, *České menšiny v severovýchodních a východních Čechách*, Praha 1910, s. 25, cit. dle DRAHOMÍR JANČÍK, EDUARD KUBŮ (eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský: Strěty a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*, Praha 2011, s. 172.

¹³⁸³ VGA, fond Parteistellen, Mappe 851, An die Bevölkerung von Gablonz!

¹³⁸⁴ Tato figura se stala ustálenou součástí repertoáru sporu mezi československou a německou sociální demokracií, viz např. „Vorwärts“ zahajuje špinění, *Ještědský obzor* 11. 4. 1913, č. 15, s. 3.

¹³⁸⁵ *Verhandlungen ... in Innsbruck vom 29. Oktober bis 2. November 1911*, s. 217-219.

¹³⁸⁶ Srov. K. KNESCHKE, *Vom Leben*, s. 85-87.

¹³⁸⁷ S Kreibichem a Strasserem tento pojem spojuje O. FEYL, *Die böhmendeutsche Linke*.

zpochybnující směřování krajských listů, lze se domnívat, že výrazné rozpory v tomto směru neexistovaly a stranický tisk sehrával význačnou mobilizační úlohu. Tomu nasvědčují i vzpomínky Karla Kneschka, který však paradoxně Strasserovu knihu neváhal označit jako „unser nationales Lesebuch“.¹³⁸⁸

Svébytnost a snaha o hledání autentického socialismu nečíší jen z Kreibichových vzpomínek, ale mohla se projevit i na nejvyšších stranických fórech. Jedinečnou příležitostí se stal sjezd v Liberci roku 1909. Liberečtí předložili vlastní návrh programu, „neboť i v Liberci vědí, co chtějí“, který ale stranické vedení upravilo k nepoznání, což vedlo Strassera k tomu, aby se proti němu veřejně v úvodu jednání ohradil a bránil se vůči výtkám, že „chtějí na sjezdu zavádět říšskoněmecké zlozvyky“.¹³⁸⁹ Ačkoliv není zřejmé, co přesně bylo míněno touto invektivou, situaci dokresluje i další Strasserovo vystoupení, v němž se – jménem „severočeského dělnictva“ – vymezil vůči audienci místopředsedy parlamentu Engelberta Pernerstofera u císaře, které nepovažoval za setkání rovného s rovným, ale podřízeného s nadřízeným. Ke kritice monarchistické loajality přidal i naší, opět směřující na Pernerstofera, nyní kvůli jeho zdravotní valné hromadě německého *Schulvereinu*, i sociálně demokratické zastupitele v některých obcích, kde podpořili tzv. Roseggerovu sbírku na podporu *Schulvereinu*: „Ich mache die Genossen darauf aufmerksam, dass nicht nur alle diese Sachen von der nordböhmischen Arbeiterschaft nicht verstanden werden, sondern dass uns im Kampfe gegen Nationalen dadurch ganz bedeutende Schwierigkeiten erwachsen.“¹³⁹⁰ A nebyl to nikdo jiný než Pernerstofer, který nahradil jako řečník onemocnělou Rosu Luxemburgovou, jež měla být hlavní hvězdou Dne mládeže v Liberci o letnicích 1914. Na setkání vzpomínal Kreibich nikoliv bez jistého pocitu zadostiučinění: „Když jsem ho v hotelu po příjezdu navštívil, zdravil mne ‚česky‘: ‚Nastar, soudruh Kreibich!‘ Z toho a z tónu, jakým to řekl, jsem poznal, že jsme svým stanoviskem v národnostní otázce dobře mířili a že jsme trefili do černého.“¹³⁹¹ Skoro by se chtělo říci, že vymezení se vůči stranickému vedení bylo podstatnější než zdar či neúspěch internacionalistické politiky.

O pevném zakořenění internacionalismus jako konstitutivní hodnoty liberecké levice svědčí, že jím byla rámována jinak radikální nacionální rétorika liberecké levice, kterou si rychle, ale jen dočasně, osvojila po skončení první světové války. Ta jí tehdy umožnila spolupracovat s národním liberálem Rudolfem Lodgmanem von Auen při pokusu ustanovit

---

¹³⁸⁸ Srov. K. KNESCHKE, *Vom Leben*, s. 88.

¹³⁸⁹ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages ... abgehalten in Reichenberg vom 19. bis 24. September 1909*, s. 111.

¹³⁹⁰ *Tamtéž*, s. 172.

¹³⁹¹ K. KREIBICH, *Těsný domov*, s. 208.

samostatnou provincií Deutschböhmen, již vnímali jako přirozený územní celek.¹³⁹² To však Kreibich ve svém životním bilancování raději nepřipomínal.

Nicméně jazyk nacionalismus ovlivňoval jazyk i myšlení sociálních demokratů již mnohem dříve, de facto již od počátku dělnického hnutí na přelomu 60. a 70. let 19. století, neboť jak sami mnohokrát upozorňovali, internacionalismus není beznárodnost, pouze upozadění kulturní identifikace vůči té socio-ekonomické. Významnou součástí jazyka sociálních demokratů se stalo přijetí kategorie indiference, jako něčeho, co proti čemu musí třídní politika bojovat.¹³⁹³ V jazyce marxistické analýzy se jednalo o tu část dělnictva, kterou bylo lze popsat jako třídu o sobě (*Klasse an sich*), tedy neuvědomělou masu proletariátu definovanou společnými charakteristikami, ale nikoliv sdílenou a společně artikulovanou zkušeností, již se měla vyznačovat tří pro sebe (*Klasse für sich*).

O tom, že kategorie indiference byla výpůjčkou z jazyka nacionalismu, která dobře zapadala i do marxistické imaginace, svědčí, že na sjezdu textilních odborů v roce 1890 Josef Schiller hřímal, že považuje za podstatné vydávat odděleně německojazyčný i českojazyčný list, aby žádný dělník nezůstal mimo sociálně demokratickou agitaci.¹³⁹⁴ Už o čtyři později Victor Adler na sjezdu varoval před získáním volebního práva pro indiferentní dělníky.¹³⁹⁵ Na sklářské dělnice v Jizerských horách apeloval Robert Preussler, aby do svých řad přivedly indiferentní dělnice,¹³⁹⁶ nicméně ještě o pár let později byla vlastní ještě celému odvětví vyrábějícímu kroužky na ubrousky (*Serviettenringsbranche*).¹³⁹⁷ Sponeřová pak za indiferenty označovala stávkokaze, kteří chodili večer pracovat do fabriky Lederera a Wolfa.¹³⁹⁸ O neradostném životě neuvědomělých otiskl *Freigeist* i báseň.¹³⁹⁹

Úkolem pro budoucnost podle Roberta Köhlera zůstávala jejich osvěta, tedy tradiční nástroj odpovídající mentalitě zakladatelské generace (viz podkapitola 5.2), ačkoliv podle Antona

¹³⁹² „... internacionální a nacionální rétorika se zprvu prostupovaly. Jak pozitivně, tzn. v explicitních deklaracích, tak negativně, např. v kritice Československa, se obě protichůdné tendence vzájemně prolínaly, aniž by za sebou nechávaly viditelnou stopu rozpaků nad implicitními rozpory...“ MICHAL PULLMANN, Sociální demokracie a hospodářský nacionalismus. Národní identifikace na německé levici v Čechách kolem r. 1918, in: *O hospodářskou národní državu*, s. 129-139, zde s. 137.

¹³⁹³ Předhledně viz TARA ZAHRA, Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis, *Slavic Review* 1/2010, s. 93-119.

¹³⁹⁴ „Ich bin für zwei Textilarbeiterblätter: ein deutsches und ein böhmisches. Zweck dieser Blätter wäre, die indifferenten Arbeiter auf den sozialdemokratischen Grund und Boden zu bringen.“ J. SCHILLER, *Gesammelte Werke*, s. 376.

¹³⁹⁵ „Es ist nicht gut, wenn wir den indifferenten Massen allein den Stimmungszettel in die Hand zu drücken versuchen, es wird auch nöthig sein, dass sie von ihrer Arbeit auch einem Guldenzettel mehr haben. Das wird von mehr Wirkung sein.“ *Verhandlungen des vierten*, s. 59.

¹³⁹⁶ Die Lage des Glasarbeiterinnen im Isergebirge, *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 6. 1895, č. 11, s. 5.

¹³⁹⁷ Versammlungsberichte, *Arbeiterinnen Zeitung* 6. 9. 1900, č. 17, s. 5.

¹³⁹⁸ M. SPONER, *Aus Nordböhmen*, s. 144.

¹³⁹⁹ Der Indifferente, *Freigeist* 21. 2. 1900, s. 2.

Schäfera vycházel „údajný bezútěšný stav z temperamentu zdejšího dělnictva“.¹⁴⁰⁰ Indiferentní masy tak pobudil až boj za volební právo,¹⁴⁰¹ což již tato práce několikrát zmínila. Tento jev byl reflektován na německé i české straně: „V řasy stoupenců našich v posledních letech vstoupilo tisíce lidí, z valné části až dosud indiferentních.“¹⁴⁰² To samozřejmě vyvolávalo potřebu zvýšení stranických kapacit zaměřených na výchovu nových kádrů; tím lze i vysvětlit důraz na agitaci a řečnické kursy v druhé polovině nultých let.¹⁴⁰³

Politická indiference tak neznamenal jen svádět boj o duši lhostejné masy, ale i aktivně pracovat na oslabování jiných identifikací. Proto si ženská sekce sociálnědemokratické politické organizace v Jablonci n. Nisou dala za úkol nejprve „vysvobodit ženy a dívky z nacionalismu a klerikalismu“ a nabídnout jim vzdělání, „aby ze svých dětí mohly vychovat svobodné lidi“.¹⁴⁰⁴ O citlivosti antiklerikálních ostnů svědčí zkušenost ze sousedního Tanvaldska, kde bylo za nezbytný výjev na ženské schůzi považováno „... jakmile se řečnice dotkla ‚černých ptáků‘. Několik žen vyběhlo se zlostí ‚uražených‘ ze sálu.“¹⁴⁰⁵ Rozšíření platnosti pojmu indiference z diskursu národní emancipace pro diskurs třídního konfliktu a politického souboje pak vysvětluje i zdánlivě paradoxní tvrzení, že se lid „topí v indiferentismu i nacionalismu“ (viz výše v této podkapitole).

Jazyk indiference svou platnost rozšiřoval dále a byl osvojen i ze strany ženské sociálně demokratické veřejnosti, která přijala boj s politickou nevyhraněností za svůj. K tomu měla sloužit drobná práce jako domovní agitace, letáky a časopisy. Podle Elsy Kneschkeové byly neosvícené dělnice největší překážkou pro šíření dělnického tisku, neboť právě měly mužům, zbraňovat v abonování stranického tisku, neboť samy raději četly měšťanské noviny nebo brakovou literaturu.¹⁴⁰⁶ Docházelo tak k reprodukci stereotypu, jenž byl součástí imaginace oddělených sfér, v nichž žena figurovala jako protiklad racionality. Proto delegátka z Ústí nad Labem na zemské konferenci v roce 1909 přítomným mužům připomínala, že by neměli dopustit, aby jejich ženy zůstaly indiferentními dělnicemi, které by pak vychovávaly jejich

---

¹⁴⁰⁰ „Der angebliche trostlose Zustand in Deutschböhmen lässt sich zum grossen Teil aus dem Temperament unserer Arbeiter erklären, das nicht so lebendig ist als das der österreichischen und steirischen Arbeiter...“ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages ... abgehalten zu Salzburg vom 26. bis 29. September 1904*, s. 95.

¹⁴⁰¹ „Der Wahlrechtskampf hatte die indifferenten Massen aufgerüttelt...“ *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages ... abgehalten zu Wien vom 30. September bis 4. October 1907*, s. 57.

¹⁴⁰² Potřeby našeho hnutí, *Ještědský obzor* 26. 6. 1908, s. 1. Citát pokračuje dále: „A na nás záleží, abychom postupem času vychovali z nich skutečné sociální demokraty, sociální demokraty z přesvědčení ... jichž přesvědčení nespočívá v okamžitém úspěchu nebo neúspěchu politické strany...“

¹⁴⁰³ „Není velkou obětí získati jednoho dva neb i více indiferentních spoludělníků a jim vysvětliti užitečnost organisace a dělnického tisku.“ Uvědomujme indiferentní lid, *Ještědský obzor* 3. 3. 1911, č. 10, s. 1-2.

¹⁴⁰⁴ Gablonzer Arbeiterverhältnisse, *Arbeiterinnen Zeitung* 18. 1. 1910, č. 2, s. 4-6.

¹⁴⁰⁵ Šumburk n. D., *Ženský list* 19. 11. 1908, č. 47, s. 7.

¹⁴⁰⁶ Kreiskonferenz in Böhmen, *Arbeiterinnen Zeitung* 19. 12. 1911, č. 26, s. 6-7; Die Frauenkonferenz, *Vorwärts* 5. 12. 1911, s. 3.

potomky.¹⁴⁰⁷ Indiference tak v posledku začala ohrožovat soukromou, intimní sféru; nemohla sice přímo narušit aktivity muže ve veřejném, politickém prostoru, ale mohla je retardovat a potvrzovat premisu, že osobní je politické. A konečně, mohla také přitahovat pozornost ke hnutí sociálně demokratických žen a legitimizovat jej.

I do něj národnostní otázka postupně pronikala, byť, jak se zdá, tak v menší míře, alespoň v případě německé sociální demokracie v Rakousku. Jej implicitní význam potvrzuje i fakt, že nejenže národní otázka nefigurovala ve vzpomínkách nejvýznamnější lokálních představitelk, ale spolupráce mezi místními ženskými skupinami není téměř doložitelná ani jiným způsobem. Tuto skutečnost dobře ilustruje i to, jakým způsobem o dění „na druhé straně“ referoval ženský stranický tisk. *Arbeiterinnen Zeitung* zmínily *Ženský list* mezi lety 1892–1914 čtyřikrát, *Ženský list* v tomtéž časovém úseku svého bližence zhruba dvacetkrát. Ani jeden z listů za celou dobu nepřinesl ani jednu zprávu o dění v československé, resp. německé sociální demokracii na Liberecku.

Pozice sociálních demokratek k národnostní problematice se odvozovala od stanoviska dané strany jako celku. *Arbeiterinnen Zeitung* stejně jako zbytek strany protestovaly proti nacionálnímu šovinismu, který měl zapříčinit neúspěch volební reformy do zemského sněmu (viz výše podkapitulu 5.5). Týkal se jak německých nacionalistů v Liberci, kteří protestovali proti návrhu dr. Herzigové, která vícekrát referovala na sociálně demokratických schůzích, založit ústav pro šestinedělky. *Deutsche Volkszeitung* tento podnět považovaly za výhodný pro údajně početnější české rodiny, a místo toho požadovaly stavbu porodnice v liberecké nemocnici, do níž by docházely ženy s těžkými porody, jež měly v souladu s dobově silným vnímáním degenerace více postihovat německé ženy.¹⁴⁰⁸ Kritice však neunikla ani československá sociální demokracie, neboť *Arbeiterinnen Zeitung* se ztotožnily se Strasserovou argumentací z *Der Arbeiter und die Nation*,¹⁴⁰⁹ kritizovaly odtržení se českých odborů a zpronevření se nejvyššímu principu sociální demokracie – internacionalismu.¹⁴¹⁰ Dosažení

---

¹⁴⁰⁷ *Protokoll über die Verhandlungen des Landesparteitages*, s. 26.

¹⁴⁰⁸ Ein Deutschnationaler gegen Wöchnerinnenheim, *Arbeiterinnen Zeitung* 28. 2. 1911, č. 5, s. 9.

¹⁴⁰⁹ Der Arbeiter und die Nation, *Arbeiterinnen Zeitung* 20. 8. 1912, č. 17, s. 1-2.

¹⁴¹⁰ Parteitag und Frauenkonferenz, *Arbeiterinnen Zeitung* 12. 9. 1911, č. 19, s. 2-4; Např. v Jablonci n. N. se „[p]oprve sešli .... naši soudruzi a soudružky ve všeodborové schůzi, by pojednali o neblahém sporu mezi německým a českým sociálně demokratickým hnutím, o příčinách vzniku odborového sporu, a stanovili delší cesty...“ *Ještědský obzor* 17. 2. 1911, s. 5; k nacionálnímu rozpadu odborového hnutí pak srov. JOHN EVERS, *Internationale Gewerkschaftsarbeit in der Habsburgermonarchie: ein Beitrag zur europäischen Gewerkschaftsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der "Reichsgewerkschaftskommission" und ihrer deutsch-tschechischen Arbeit vor 1914*, Wien 2010, zejm. s. 61-64, 338-370.

„spravedlivé vlasti“, z níž nebude proletariát vylučován jako nekulturní entita, tak zůstávalo pořád ještě daleko.¹⁴¹¹

Na stránkách *Ženského listu* převažovaly zprávy informativního rázu o dění v německé sociální demokracii, tzn. zejména o činnosti *Frauenreichskomitee*, různých konferencích a sjezdech¹⁴¹² či o úmrtí jabloneckého poslance Josefa Bartha.¹⁴¹³ Jen výjimečně připomenul existenci *Arbeiterinnen Zeitung*,¹⁴¹⁴ případně z nich převzal článek¹⁴¹⁵ nebo informaci o případech hrubého zacházení s dělnicemi.¹⁴¹⁶ Stejně jako tisková platforma německých soudružek se obecně i *Ženský list* držel dále od národnostní otázky. Nicméně eskalace konfliktu roku 1911 jej donutila se k tématu vyjádřit, přestože „[z]ásadně vyhýbala se redakce *Ženského listu* zasahovat do neblahého sporu stran, který jen ku prospěchu našich nepřátel tolik zla nadělal“,¹⁴¹⁷ a obvinil liberecký *Vorwärts* z vyvolávání národnostních rozmíšek.¹⁴¹⁸ První den boje žen za volební právo tak byl v Liberci i v Jablonci slaven v národních domech¹⁴¹⁹ – v Liberci v České besedě a v Jablonci n. N. v hotelu Skrha –, v Horním Růžodole se pak konal v tradičním sociálně demokratickém hostinci u Kiesewetterů.¹⁴²⁰

Děni na lokální úrovni na Liberecku začalo do *Ženského listu* pronikat až po roce 1908 v souvislosti s rychlým růstem československé sociální demokracie v regionu. Do té doby přinesl pouze zprávu o stávce u Lederera a Wolfa v roce 1896¹⁴²¹ a polemice libereckých sociálních demokratů s klerikální agitátorkou, „směšnou a ubohou fanatičkou“, sestrou jednoho člena liberecké organizace.¹⁴²² Žena byla reprezentována jako konzervativní element, kterého se racionální a uvědomělé dělnictvo pokoušelo argumenty přesvědčit, ovšemže neúspěšně. Podobné naladění je cítit i z příspěvku z Tanvaldska, který si bral na mušku lehkomyšlnost žen upřednostňujících vzdělání před zábavou, konkrétně průběh věnečku v Dolní Smržovce pořadaného „dělnickými ženami“. Kritiku anonymního „účastníka vaší zábavy“ doplňoval

¹⁴¹¹ THERESE SCHLESINGER, Die Frauen und die Nation, *Vorwärts* 30. 4. 1911, s. 11-12.

¹⁴¹² Konference soudružek německých, *Ženský list* 25. 4. 1898, č. 8, s. 3; Sjezd rakouské sociální demokracie, *Ženský list* 9. 10. 1899, č. 19, s. 145-149; *Ženský list* 11. 12. 1902, č. 25, s. 5; *Ženský list* 15. 9. 1904, č. 19, s. 6; Německé sociální demokratky v Rakousku, *Ženský list* 23. 4. 1908, č. 17, s. 2; Třetí konference žen sociálně demokratických v Rakousku, *Ženský list* 7. 5. 1908, č. 19, s. 3; Konference česko-německých žen v Podmoklích, *Ženský list* 3. 12. 1908, č. 49, s. 2; Sjezd německé sociální demokracie v Rakousku, *Ženský list* 7. 10. 1909, č. 40, s. 7; Druhá německo-česká konference žen, *Ženský list* 6. 10. 1910, č. 40, s. 6; *Ženský list* 13. 11. 1913, č. 46, s. 6;

¹⁴¹³ 2. 6. 1910, *Ženský list* č. 22, s. 6.

¹⁴¹⁴ *Ženský list* 11. 3. 1901, č. 5, s. 8; *Ženský list* 31. 12. 1908, č. 53, s. 6

¹⁴¹⁵ Tuberkulóza v dětském věku, *Ženský list* 11. 11. 1901, č. 21, s. 2; K otázce prostituce v Rakousku, *Ženský list* 26. 5. 1910, č. 21, s. 3;

¹⁴¹⁶ Z Nového Jičína, *Ženský list* 10. 6. 1901, č. 11, s. 7; *Ženský list* 28. 5. 1903, č. 11, s. 6.

¹⁴¹⁷ Centralisté zanášejí rozvrat i do řad žen, *Ženský list* 13. 4. 1911, č. 15, s. 4.

¹⁴¹⁸ Kama až vede štvání německých sociálních demokratů centralistů, *Ženský list* 23. 11. 1911, č. 47, s. 1.

¹⁴¹⁹ Ženy dělnické! Ženy pracující!, *Ženský list* 16. 3. 1911, č. 11, s. 2.

¹⁴²⁰ Soudružky, pracující ženy a dívky!, *Ještědský obzor* 10. 3. 1911, č. 11, s. 5.

¹⁴²¹ Různé zprávy, *Ženský list* 8. 6. 1896, č. 11, s. 87.

¹⁴²² Z Růžodolu u Liberce, *Ženský list* 20. 3. 1902, č. 6, s. 6-7.

i poukaz na frivolnost dívek obecně,¹⁴²³ což lze chápat jako vyjádření stereotypu a skepse nad smysluplností ženské emancipace jako takové, neboť jí dotyčný rozuměl nikoliv jako hospodářskému či pracovně-pracovnímu konfliktu, ale tradičně na úrovni osvěty.

Ještě na začátku roku 1908 redakce poznamenala, že z Liberce dostává málo zpráv, když vysvětlovala, proč odmítla J. Válkovi otisknout zaslané básně.¹⁴²⁴ Pravdou je, že málo zpráv znamenalo žádné zprávy, Liberec byl tehdy skloňován pouze kvůli odepření volebního práva ženám ve statutárních městech.¹⁴²⁵ Nicméně již o týden později stejný autor psal o tom, že „[v] krátkém čase však přihlásila se celá řada mladých dívek k sekci mládeže, chtějí tak svorně přiložit ruku k společné práci“. Tancovačky, „různé dupárny“ ubíjející zdraví, měly nahradit dělnické zábavy, přednášky a schůze – první veřejná schůze českých sociálních demokratek byla svolána na neděli 2. 2. 1908.¹⁴²⁶ Na schůzi promluvila Barbora Rezlerová ze Semil, dcera jednoho z průkopníků československé sociální demokracie Josefa Rezlera,¹⁴²⁷ která naplnila liberecký Prátr referátem na tradiční téma „Proč se ženy organisují“. V druhém bodu promluvil liberecký sociální demokrat Procházka o organizaci mládeže.¹⁴²⁸ Spojení obou témat i organizací bylo patrně těsné, neboť se ženy následně zapojily do přípravy výchovných kursů mládeže.¹⁴²⁹

Vznikání ženského hnutí se v jazyce českých sociálních demokratů odrazilo do té doby nevídaným propojením emancipačních diskursů třídy, genderu i národa: „Ženy v uzavřeném území jsou mnohem vnímavější pro myšlenku socialistickou, jeví dosti solidarity a naplňují schůze odborové a tovární často značnějším počtem než muži.“ Zkušenost dvojího útlaku – kapitalistického vykořisťování, národnostní menšiny, k níž lze připočítat i patriarchální nároky v podobě dvojí směny – se odrážela ve vyšší aktivitě žen, přičemž muži implicitně stvrzovali vlastní pokrovost svou otevřeností a sebeinscenovali ji v příspěvcích do *Ženského listu*. Ženám zároveň jejich vstupem do veřejného prostoru začaly být připisovány maskulinně konotované atributy: „Dívky prozatím organisovány jsou v děl. těl. jedn., jako jest růžodolská. Zde

---

¹⁴²³ „Ovšem, každá z dívek pečovala o to, aby byla jako dáma neparáděna, samá pentlička a mašle – ale aby neměla hlavu prázdnou, o to dbá málo která. ... Bohužel, že se však nechtějí vzdělávat, když jim někdo řekne, zítra nebo v neděli je schůze, tu se každá vymlouvá, že nemá čas apod., nebo když se jí nabízí časopis řekne, co s tím, já nerada čtu. Je tomu arciť tak, neboť každá je zvyklá, jakmile je po večeri, aby již byla venku a sehnala nějakého milána;...“ *Ženský list* 23. 9. 1901, č. 18, s. 7

¹⁴²⁴ Listárna redakce, *Ženský list* 16. 1. 1908, č. 3, s. 8.

¹⁴²⁵ Volební právo žen do zemského sněmu, *Ženský list* 10. 10. 1907, č. 21, s. 1; Ženská schůze v Praze, *Ženský list* 27. 2. 1908, č. 9, s. 3; Vzdělávejme se!, *Ženský list* 12. 3. 1908, č. 11, s. 3; k volebnímu právu žen ve statutárních městech viz JANA MALÍNSKÁ, Volební právo žen do říšské rady, českého zemského sněmu a do obcí 1848-1914, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, 1/2009, s. 25.

¹⁴²⁶ Z Liberce, *Ženský list* 23. 1. 1908, č. 4, s. 8.

¹⁴²⁷ J. REZLER, B. REZLEROVÁ, *Ze života průkopníků sociální demokracie*, Praha 1950.

¹⁴²⁸ *Ještědský obzor* 8. 2. 1908.

¹⁴²⁹ Z Liberce, *Ženský list* 17. 9. 1908, č. 38, s. 7.

překvapují disciplinovaností a vážným pojmáním cvičení i přednášek, jež se často pořádají. Půda pro ženské hnutí jest zde příznivá...“¹⁴³⁰ Podobné explicitní prolnutí diskursů však zůstalo spíše výjimečným případem, nicméně ženské subjekty („soudružky“) se staly trvalou součástí apelativního oslovení ze strany *Ještědského obzoru* jako integrální součást dělnického hnutí. Tomu odpovídalo i převzetí formátu samostatné rubriky pro ženy, která tehdy vycházela ve *Freigeist*, nazvané v tomto případě *Hlídky žen*. I ona od roku 1911 přinášela různé zprávy a informace o postavení žen a vývoji ženského hnutí jak v Čechách, resp. Předlitavsku, tak i jinde ve světě.¹⁴³¹

Ovšem euforie z ustanovení ženské organizace netrvala dlouho a za pár let se projevila fluktuace členek, která byla zčásti pochopitelná vlivem ekonomických faktorů, ale ty se týkaly zejména továrních dělnic, nikoliv „organizací, která se skládá skoro výhradně ze služebných děvčat“ rozvíjejících se „působením horlivé soudružky Žofie Pátkové“.¹⁴³² Jejich úpadek byl přičítán malichernosti, tedy jistá morální nedostatečnost, která zmařila výsledky dlouhodobého úsilí.¹⁴³³

U českého ženského sociálně demokratického hnutí na Liberecku lze však pozorovat jisté fázové zpoždění, resp. pozdější ustanovení ženských sekcí či organizací v období až těsně před první světovou válkou. Do té doby se ženy pravděpodobně počítaly ke straně jako celku, ovšem bez vlastního organizačního ukotvení. Na Tanvaldsku se každoročně konalo několik ženských schůzí textilních dělnic. Stejně jako u německé sociální demokracie byla řada dívek součástí sekcí mládeže; zde to mělo být až polovina.¹⁴³⁴ Ženské sekce odborů však neexistovaly.¹⁴³⁵

Organizované ženy zde také musely mj. čelit ústrkům okresního hejtmanství, podle něhož „se nesluší na děvčata scházeti se v hostinci, lépe prý [je] něco si přechísti doma a ne tak záhy kaziti se v takové společnosti“. Stranický tisk rovněž nečitě upozorňoval na pomluvy, resp. báchorky zpochybňující slušný průběh zábav.¹⁴³⁶ Ovšem ani zde nebylo české ženské sociálně demokratické hnutí dlouhodobě aktivní. Když v roce 1910 přijela referovat na schůzi soudružka Resslerová z Liberce, dorazilo pouze 35 žen (a slušný počet mužů). Účelem její přednášky bylo připomenout, „jaký úkol má žena ve veřejném životě“ a zafungovat agitačně pro nábor nových členek.¹⁴³⁷ Schůze se stejným zaměřením se opakovaly i následujícího roku.

---

¹⁴³⁰ Z Rechlice a Růžodolu, *Ženský list* 10. 4. 1910, č. 15, s. 7-8.

¹⁴³¹ Srov. např. *Hlídky žen*, *Ještědský obzor* 18. 3. 1911, č. 12, s. 5; *Hlídky žen*, *Ještědský obzor* 19. 4. 1912, č. 16, s. 3.

¹⁴³² BARBORA REZLEROVÁ, Hnutí žen v Podkrkonoší, *Ženský list* 29. 4. 1909, č. 17, s. 8-9.

¹⁴³³ Liberec, *Ženský list* 23. 3. 1911, č. 12, s. 7.

¹⁴³⁴ BARBORA REZLEROVÁ, Hnutí žen v Podkrkonoší, *Ženský list* 29. 4. 1909, č. 17, s. 8-9.

¹⁴³⁵ Šumbruk n D., *Ženský list* 19. 11. 1908, č. 47, s. 7.

¹⁴³⁶ Ze Šumburku, *Ženský list* 2. 4. 1908, č. 14, s. 6.

¹⁴³⁷ Hoř. Tannwald, *Ženský list* 21. 4. 1910, č. 16, s. 7.

Místní ženy se snažily udržovat s pražským centrem a jejich zástupkyně se účastnila konference žen o Vánocích 1910,¹⁴³⁸ nicméně pak opět zprávy o ženském hnutí na Tanvaldsku utichají.¹⁴³⁹

V roce 1909 se začalo rozvíjet české ženské hnutí v Jablonci n. N., čemuž předcházela výzva k rozšiřování *Ženského listu*, jehož existence nebyla „proletářským ženám“ známa.¹⁴⁴⁰ Brzy však na čas ztratilo svou hlavní organizátorskou Mlíkovou, která byla propuštěna, protože slavila První máj,¹⁴⁴¹ ale i říjnová přednáška Karly Máchové byla sice „pěkně navštívena ženami“, ale mohla být ještě větší.¹⁴⁴² Do Jablonce se nicméně brzy zase vrátila a dále se aktivně zapojovala do zdejšího ženského hnutí. I zde byly patrně organizovány z velké části mladé dělnice, proto bylo v březnu 1911 usneseno „by členské schůze měsíční odbývaly se společně se sekci mládeže i sekci žen a dívek. Tím nebude mít nikdo výmluvu, že když byl v jedné, že nemusí do druhých a nebude též žádný přetížen.“¹⁴⁴³ České sociálně demokratické hnutí na Liberecku však patrně zůstávalo konzervativnější v otázce koedukace (byť hranice společenského přijetí se začínala posouvat¹⁴⁴⁴) a mládežnické sekce nebyly spojené jako v případě německé sociální demokracie, nicméně i tak patrně sloužily jako sňatkový trh, jak dokládají otištěná blahopřání novomanželům.¹⁴⁴⁵ Spolupráce však fungovala mezi dospělými. Ženy byly zvány na plenární schůze zdejší politické organizace, resp. v apelativním jazyce bylo jejich povinností odložit výmluvy a dostavit se včas.¹⁴⁴⁶ Pokud by nechtěly, bylo rolí muže, „aby své ženy o významu organizace poučovali a je do schůzí s sebou brali“.¹⁴⁴⁷

Pokud jde o program, tak se výrazně podobal tomu, jaký pořádaly německé sociální demokratky. Na schůzích obvykle přednášeli liberečtí čeští sociální demokraté¹⁴⁴⁸ nebo dorazila řečnice odjinud,¹⁴⁴⁹ případně se na nich v „přátelských rozhovorech“ diskutovalo a debatovalo „po stránce vzdělávací“ a to jak o ženském emancipančním hnutí, požadavcích žen

¹⁴³⁸ *Ještědský obzor* 27. 1. 1911, č. 5, s. 6.

¹⁴³⁹ Tannwald, *Ženský list* 13. 4. 1911, č. 15, s. 7.

¹⁴⁴⁰ *Ženský list*, 29. 4. 1909, č. 17, s. 12.

¹⁴⁴¹ Jablonce n. N., *Ženský list* 27. 5. 1909, č. 21, s. 8.

¹⁴⁴² Z Jablonce, *Ženský list* 21. 10. 1909, č. 42, s. 7.

¹⁴⁴³ Z Jablonce n. N., *Ženský list* 23. 3. 1911, č. 20, s. 7.

¹⁴⁴⁴ „My nesmíme činiti žádného rozdílu mezi pohlavím. Nesmíme se dáti vésti dnešní společenskou morálkou, která v obcování dvou osob různého pohlaví vidí cosi nemravného, prohřešení se proti zásadám ‚dobrého mravu‘. ... Společná organizace a společná výchova musí býti heslem všech uvědomělých a pokrokových soudruhů a soudružek.“ Hlídka mládeže, *Ženský list* 26. 5. 1910, č. 21, s. 4.

¹⁴⁴⁵ *Ženský list* 3. 6. 1909, č. 22, s. 8; *Ženský list* 17. 7. 1913, č. 29, s. 8.

¹⁴⁴⁶ Z Jablonce n. N., *Ženský list* 6. 4. 1911, č. 14, s. 7.

¹⁴⁴⁷ *Ještědský obzor* 8. 3. 1912, č. 10, s. 6.

¹⁴⁴⁸ Z Doubí u Liberce, *Ženský list* 10. 7. 1913, č. 28, s. 6; Z Doubí, *Ženský list* 4. 12. 1913, č. 49, s. 5-6; *Ženský list* 27. 5. 1909, č. 21, s. 8; *Ženský list* 17. 7. 1913, č. 29, s. 8.

¹⁴⁴⁹ *Ženský list* 9. 10. 1913, č. 41, s. 7; *Ženský list* 21. 10. 1909, č. 42, s. 7; *Ženský list* 27. 5. 1909, č. 21, s. 8; Hlídka žen, *Ještědský obzor* 15. 3. 1912, č. 11, s. 4; Hlídka žen, *Ještědský obzor* 21. 2. 1913, č. 8, s. 1

vůči státu, ale i roli ženy v menšinovém školství.¹⁴⁵⁰ Ani programové požadavky nebyly výrazně rozdílné, mířily rovněž na získání politických práv a zároveň začlenění žen do třídního boje, což mělo posílit nejen stranickou politiku jako celek, nýbrž i muže v jejich boji.¹⁴⁵¹ To dobře ilustruje průběh prvního Dne žen. Ten sice nebyl slaven společně s německými sociálními demokraty, ale v národních domech, nicméně referentky z Prahy národní argumenty do hry vůbec nevtahovaly a vracely se k požadavku „by žena starala se též o otázky veřejné ... aby mohla bráti účast na zákonodárství“,¹⁴⁵² neboť „[ž]ena je nejenom důležitým činitelem hospodářským jako spoludělnice mužova, ale ještě více činitelem kulturním jako hospodyně a vychovatelka rodiny...“¹⁴⁵³ Na argumentativní rovině politických požadavků byla jednota sociální demokracie zachována, a to i v následujících letech.

Až v letech těsně před Velkou válkou lze alespoň na rétorické úrovni sledovat posun k autonomii ženských dělnických organizací, artikulovaných jako sebeobrana, jež se měla týkat i hospodářské sféry.¹⁴⁵⁴ *Ještědský obzor* tak ještě roku 1912 připomínal „všem ženám dělnickým – totiž, by se spoléhaly jedině samy na sebe a v důsledku toho zbudovaly si silné, mohutné organizace žen“.¹⁴⁵⁵ V té době se imaginace českých sociálních demokratů posouvala k expresivitě a empatii zároveň. Úmrtnost dětí a matek nebyla jako dosud záležitostí již jen statistik, jejichž údaje měly šokovat, nýbrž dostalo se jim podoby emotivního příběhu. Žena, která umřela při porodu tak „[p]adla ve válce, jejíž dějištěm jest celý svět. Ve válce s přírodou, která je úskočná a obelstívá vědu i umění příliš často.“ Žena již nebyla protikladem rozumu, nebyla divokou a nevyzpytatelnou přírodou, válčila s ní, ovšem na nikoliv na straně rozumu, ale humanity ztělesněné mateřskou láskou. V tom byl jistý rozdíl oproti jazyku, jaký volily ženy samy. Referentka z Prahy Strnadová tak deklarovala, že „[c]hceme dnes vybudovati hnutí žen na podkladě pevném a rozumovém“, tedy se jasně vymezovala vůči genderovým dichotomiím

¹⁴⁵⁰ Dopisy, *Ženský list* 9. 1. 1913, č. 2, s. 6; k činnosti ženské sekce z Horního Růžodolu srov. *Ženský list* 20. 2. 1913, č. 8, s. 6; *Ženský list* 27. 3. 1913, č. 13, s. 7; *Ženský list* 17. 4. 1913, č. 16, s. 7; *Ženský list* 12. 6. 1913, č. 24, s. 8; *Ženský list* 17. 7. 1913, č. 29, s. 7; *Ženský list* 21. 8. 1913, č. 34, s. 8.

¹⁴⁵¹ „Byl to památný rok 1905, tento neplodnější rok sociální demokracie, který tak podivuhodně probudil náš venkov ... Od doby té můžeme konstatovati úžasný a potěšitelný vzestup ve hnutí žen. ... Naše ženy pracující musí si uvědomiti, jak jsou zotročeny, utiskovány, jako pohlaví i jako třída. ... Nutno ze všech sil bojovati za práva ženy, aby i ona byla rozhodujícím činitelem ve veřejném životě... Ruku v ruce s muži bojovati proti zlořádům dneška musí i ženy dělné. Jak mnohem snadnější by se mužům pracovalo, kdyby se mohli vždy spolehnouti na uvědomělost svých spoludělnic! V podkrkonošských závodech pracuje 50 procent žen. Hle, jak je na čase, aby co nejvíce byly uvědomovány a organizovány.“ BARBORA REZLEROVÁ, Hnutí žen v Podkrkonoší, *Ženský list* 29. 4. 1909, č. 17, s. 8-9; dále viz např. Hlídka žen, *Ještědský obzor* 15. 3. 1911, č. 11, s. 4; Konference 104. volebního okresu, *Ještědský obzor* 22. 3., č. 12, s. 2-3.

¹⁴⁵² Hlídka žen, *Ještědský obzor* 24. 3. 1911, č. 13, s. 3.

¹⁴⁵³ Hlídka žen, *Ještědský obzor* 31. 3. 1911, č. 14, s. 6.

¹⁴⁵⁴ „Tedy co do útlaku hospodářského stojíme na tom samém stupni s muži, nikoliv však na stejném stupni stojíme s nimi, pokud týká se obrany proti němu. Myšlenka sebeobranu chudým pracujícím ženám není neznáma. Potřebujeme si jen všimnouti našich dělnic v některém průmyslovém odvětví, kde nejvíce jsou zaměstnány, ku příkladu v oboru textilním.“ Hlídka žen, *Ještědský obzor* 5. 4. 1912, č. 14, s. 4.

¹⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 3.

a racionalitu spojovala jak se vzděláním v zájmu výchovy potomků, tak spolurozhodováním o sociálních záležitostech jako bylo starobní, invalidní či sirotčí pojištění.¹⁴⁵⁶

Tento obraz byl jasně třídně zbarven, útočil na „[t]isíce žen ... které netrpí hladu a na jejichž bedrech neleží břemena těžké fyzické práce. Ženy zabezpečeného živobytí, dobrého vychování a rafinované kultury. Drží se za ruce a vztahují jednomyslně ruce: Nechceme děti! ... A toto ‚nechci děti‘ žene se moderními městy jako proud, směje se kluzkými rty, tetelí v přítmi lékařských síní a pokojích ochotných pomocnic. Má své méně i více rafinované prostředky, své intriky a tragedie, – svůj průmysl. ... Ochranné prostředky používány jsou stále hojněji. Zejména ve vrstvách zámožnějších. Také vyhánění plodů provozuje se skoro na ulicích. Ve velkém. Vyhlášen opravdový boj přírodě.“¹⁴⁵⁷ Měšťanská kultura byla tedy líčena jako antinatalistická, vzpírající se životu a přirozenému řádu věcí, a tedy i degenerovaná a neživotaschopná.

Jejím protikladem se stal odpočinek v přírodě. Sekce z Doubí a Horního Růžodolu tak až v roce 1913 propagovaly výlet do přírody, který se vyznačoval dvojím účelem: jednak sloužil jako antiklerikální kontrast vůči oslavě svátku Božího těla, jednak manifestoval možnost „bez hostince a veškeré zbytečné útraty užití co nejvíce přírody a čistého vzduchu“.¹⁴⁵⁸ Ačkoliv se jednalo o výlet sekce žen, přítomni byli jak jejich muži, tak i členové DTJ.¹⁴⁵⁹ Ostatně byli to právě muži z Liberce a okolí, kteří hlavně dopisovali do *Ženského listu*, což je patrný rozdíl s německými sociálními demokratkami, které prokazatelně disponovaly v tomto ohledu větší mírou autonomie. Do redakce tak docházely zprávy spojující nacionální útisk nikoliv s ženskou zkušeností, nýbrž ženskou rolí v národnostním boji sahajícím nyní k hospodářskému instrumentariu, které v ženě vidělo zejména aktivní spotřebitelku,¹⁴⁶⁰ neboť roku 1912 bylo

¹⁴⁵⁶ Hlídka žen, *Ještědský obzor* 21. 2. 1913, č. 8, s. 1.

¹⁴⁵⁷ J. HORAL, Materství, *Ještědský obzor* 14. 2. 1913, č. 7, s. 5-6.

¹⁴⁵⁸ Z Doubí u Liberce, *Ženský list* 12. 6. 1913, č. 24, s. 6; Stejný výlet sekce podnikla i následujícího roku, viz *Ještědský obzor* 24. 4. 1914, č. 17, s. 7.

¹⁴⁵⁹ „Radostná podívaná byla, jak mnohý z otců dělal svému capartu ‚koníka‘, nesa jej do kopce za krkem. Ženy naše pak byly obtíženy různými břemeny, majíce na paměti zahrnutí hladu, ... Každý dle svého programu učinil si pohodlí. Jedni prohlíželi krajinu, druzí se natáhli na travinu a plnými doušky lokali čerstvý horský vzduch, jiní stavěli ‚polní kuchyň‘ a opět jiní obstarávali čerstvou vodu apod. ... Naše ženy obstarávaly pilně ‚žaludeční záležitosti‘ všech účastníků. Tu chvíli každý jevil radost ze života a zapomněl na strasti a starosti celotýdenní.“
Z Liberecka (Do přírody!), *Ženský list* 19. 6. 1913, č. 25, s. 5-6.

¹⁴⁶⁰ „Šikanování od obecního úřadu až do posledního policajta, různé nástrahy, vyhazování z bytů, nátlak na zaměstnavatele, ničení dělnických existencí, to máme dnes na denním pořádku. A proč ten vztek, to řádění? České dělnictvo zdejší pochopilo, že má-li se na příště domoci lepšího postavení, musí se emancipovati i hospodářsky, zřídilo si zde svou družstevní organizaci, svůj konsum. ... soudr. Kriglerová poukazovala, že jest třeba více ještě pochopení mezi námi, dělnickými ženami. Nabádala je, aby nevyhledávaly a nevěřily různým pomluvám a své potřeby nakupovaly jen v konsumu a nenosily své těžce vydělané peníze jinam...“
Dopisy, *Ženský list* 4. 12. 1913, č. 49, s. 5-6; dále srov. Jablonec n. N., *Ženský list* 31. 8. 1911, č. 35, s. 8:
„Odložte veškerou nedůvěru a věnujte se prospěchu svého družstva a staňte se jeho členy a odběratelkami zboží. Nenoste peníze své těm obchodníkům, z nichž tak četní jsou naši nepřátelé.“

založeno Dělnické konsumní družstvo pro Liberec a okolí.¹⁴⁶¹ Konflikty spojené se vznikem centralistické sociální demokracie se nevyhnuly ani jabloneckým ženám, nicméně není jasné, zda se jednalo o spor politický nebo osobní, který vyústil ve změnu strany.¹⁴⁶²

Pokud jde o obraz muže, stál stejně jako u německé sociální demokracie mimo pozornost. Organizovaný dělník se však výrazně lišil od vojáka, otcovská pýcha na syna – brance zůstávala nepochopena.¹⁴⁶³ Antimilitaristická nota byla u českých sociálních demokratů stejně zvučná jako u německých soudruhů, místo toho se jim prostředkem proti degeneraci stalo tělesné cvičení. Spolu s tímto bojem přijímali některé prvky buržoazního řádu signalizující odklon od revolučního projektu včetně eliminace vášnivosti, neurózy a budování silného těla populace – tedy návrat k vyrovnanosti, přírodě a přirozenosti v jejím ještě nezdegenerovaném stavu.¹⁴⁶⁴ Do DTJ se ženy zapojily jak prostřednictvím vlastních odborů oprávněných volit delegátky na valné hromady, tak prostřednictvím sekcí mládeže: „Pro mladá těla dělnické mládeže, ať mužské, či ženské, jest nejlepší a nejúčelnější tělocvik!“¹⁴⁶⁵

To se projevovalo i v obecném uznání hodnoty citovosti. Podle F. V. Krejčího, jehož článek přetiskl i *Ještědský obzor*, „lze se domnívati, že význam lásky pro život ještě vzroste“, až bude nastolena spravedlivá společnost, která umožní více pečovat o vztahy, „odhalovat stále nová a nová duševní i smyslová kouzla erotiky“ i ženě a lásce „pronikat do celého jeho obsahu [mužova] života“.¹⁴⁶⁶ Krejčího představivost však byla schopná zachytit zejména proměny feminity, proměny maskulinity zůstávají mimo její rámec, pokud pomineme obecná tvrzení, že „ústrojí jak budoucího muže, tak i ženy bude rozvinutější a složitější“.

Jiný článek lokální provenience naznačoval, že optika uplatňovaná na genderové role se začínala posouvat. V *Hlídce žen* se tak objevil sloupek, který sice stvrzoval imaginaci oddělených sfér, protože to bylo, on, kdo vydělával, a žena tou, která se starala o domácnost, ale zároveň kritizoval muže za to, že neřeší problémy svých rodin a raději odcházejí do hospody. Nevhodnost takového chování pranýřoval následovně: „Praštiti lžící – a odejít do hospody, to je špatné hrdinství, málo důstojné muže.“¹⁴⁶⁷ Muž se měl spojit proti „uchvatitelům hospodářské moci a vynutit si na nich takové podmínky, jaké by odpovídaly lidskému životu.“

---

¹⁴⁶¹ Život kraje, *Ještědský obzor* 1. 3. 1912, č. 9, s. 5;

¹⁴⁶² Z Jablonce n. N., *Ženský list* 23. 1. 1913, č. 4, s. 5.

¹⁴⁶³ Otcovská pýcha..., *Ještědský obzor* 21. 3. 1913, s. 5.

¹⁴⁶⁴ J. MAREŠ, V. STROBACH, Třída dělníků, s. 57-58.

¹⁴⁶⁵ Hlídka sekcí mládeže, *Ještědský obzor* 27. 2. 1914, č. 9, s. 7; dále viz *Ještědský obzor* 30. 1. 1914. č. 5, s. 6 a *Ještědský obzor* 22. 5. 1914, č. 21, s. 6.

¹⁴⁶⁶ F. V. KREJČÍ, Ideál budoucího soužití muže s ženou, *Ještědský obzor* 1. 5. 1913, s. 6.

¹⁴⁶⁷ „Ženatý muž přijde z továrny domů znavený, zmalátnělý, potřebuje oddechu, obveselení, ale kolik je těch žen, které dovedou v sobě zadržet trpkosti života? Nezazlívám jim, chápu, že je téměř nemožností nevzdychati nad tím, o čem to celý den dělnická žena přemýšlí. Chce si večer ulehčit, podělit těmi starostmi o jídlo a oblek, palivo atd. také muže, ale to je po čertech špatné obveselení.“ Ženská hlídka, *Ještědský obzor* 23. 5., č. 21, s. 5.

Pointa sdělení však nebyla optimistická či odhodlaná, jak by šlo očekávat, ale nesla v sobě jistou skepsi a snad i ozvuky krize maskulinity: „Což společnost, stát, církve nevidí lid raději v hospodách, opilý třeba pod obraz zvířete, než domáhat se uznání své rovnocennosti? Těžko je potom tahati ze dna mravní bídy slabého člověka, když se všech stran je tam tlačěn.“¹⁴⁶⁸ V těchto náznacích, trhlinách v jindy sebevědomých reprezentacích československé sociální demokracie lze zahlédnout spojitost mezi nejistotou danou pocitem a zkušenostmi minority a pochybností o možnosti naplnit požadavky hegemonické maskulinity. Nelze však ani jednoznačně tvrdit, že toto spojení výrazně ovlivňovalo každodennost aktérů ani aktérek.

* * *

Tato kapitola sledovala tři inkarnace organizace žen v rámci německé sociální demokracie na Liberecku mezi lety 1890 a 1914. Určit místo žen v rámci strany dříve, než došlo k pokusům o jejich organizační podchycení, je poměrně obtížné. Je třeba vzít v úvahu, že ani v této době neexistovalo členství v politické straně tak, jako ho známe dnes. Za člena strany tak byli považováni nejen členové spolků, ale i čtenáři sociálně demokratických tiskovin. Ve zpětných líčeních figurují jako implicitní součást strany, o čemž snad vypovídá i odmítnutí samostatného ženského hnutí Franzem Roscherem na sjezdu roku 1892. Ke zřízení tiskových platform v podobě *Arbeiterinnen Zeitung* a *Ženského listu* došlo sice bezprostředně po konsolidaci sociální demokracie. Z toho však nelze usuzovat na favorizaci ženské emancipace ani aktivní podpory začleňování žen do strany. Vždyť ještě o tři roky dříve nebyla Anna Altmannová připuštěna na jednání Heinfeldského sjezdu a že tři sjezdy v druhé polovině devadesátých let byly kvůli přístupu „soudruhů“ bojkotovány ze strany vídeňských sociálních demokratek, které se staly ústředním centrem ženského sociálně demokratického hnutí.

Vídeňské centrum sehrálo svou roli v založení libereckého ženského vzdělávacího spolku v únoru 1895, neboť navázalo na první agitační cesty a první ženské schůze v roce 1894. Podařilo se překonat obstrukce libereckého magistrátu, nikoliv však nezáměr žen. Protože se ženy nepodařilo zaujmout a aktivizovat, tak se spolek sám raději v roce 1898 rozpustil. Jeho největší přínos spočíval v tom, že se některé ženy osmělily přednášet na schůzích a vstoupit tak do veřejného života a začaly – alespoň občas – participovat na činnosti předlitavského *Frauenreichskommittee*. Platí to zejména pro Marii Sponerovou, jež se stala činnou organizátorkou ženského hnutí pro příští desetiletí.

Přestože v této době probíhala intenzivní diskuse o nejvhodnějším organizačním rámci dělnictva, které bylo podněcováno otázkou, zda je vhodnější hájení pracovně-právních

---

¹⁴⁶⁸ *Tamtéž.*

a hospodářských zájmů v odborech či osvěta nesená vzdělávacími spolky, nelze se domnívat, že by tento spor byl příčinou neúspěchu libereckého vzdělávacího spolku. Nad rámec schůzí a přednášek se spolku, resp. jeho předsedkyni Sponerové, podařilo zviditelnit během stávký ve fabrice Lederera a Wolfa ve Vesce u Liberce v roce 1896, která podporovala stávkující dělnice. Moderaci konfliktu však brzy převzali zástupci odborů.

Že totiž odborová organizace neměla na různých ustláno, dokazuje případ jizerskohorských sklářek na přelomu století, resp. snaha Aurelie Rothové vytvořit zde ženské odborové hnutí. Po poměrně rychlém početním vzestupu a založení téměř dvou desítek místních ženských sekcí brzy nastala stagnace, jež měla několik příčin. První byl zdravotní kolaps Rothové, jež patrně nevydržela fyzicky namáhavou agitaci a organizaci v horském terénu, který zároveň znesnadňoval vzájemné styky jednotlivých místních sekcí. Dalším faktorem byla i profesní roztržičnost sklářské branže, jež znesnadňovala integraci dělnic z různých oborů (nejvýznamněji byly zastoupeny brusírky skla) i různě velikých podniků s různými podmínkami vč. domácích dělnic. Rozhodující úder však zasadila hospodářské recese a pokles mezd. Odborová organizace však nebyla stabilní ani předtím, minimálně na úrovni volených funkcí na schůzích lze pozorovat poměrně značnou fluktuaci členek.

Příklad sekcí sklářek také relativizuje výše uvedený spor mezi odbory a vzdělávacími spolky. Jejich činnost se dominantně skládala ze schůzí a konferencí, na nichž byly přednášeny referáty o postavení žen a potřebě sdružování se a odborové organizace, případně se účastnily společných diskusních hodin. Za pět let jejich existence byla přijata jedna rezoluce o zlepšení katastrofálních podmínek ve sklářských dílnách a dohodnuto ustanovení podpůrné a nemocniční pokladny, nicméně zpráva o realizaci tohoto usnesení se již nedochovala a není známo, zda k ní vůbec došlo. Spíše jen výjimečně se stávalo, že na schůzích byla probírána odborná témata. Zlepšení situace dělnic prostřednictvím odborové organizace tak spočívalo v organizačně-osvětovém aspektu a směřovalo do soukromé sféry a sféry volného času, v němž matky měly namísto brakové literatury číst osvětová a poučná díla.

O nesamozřejmosti ženské autonomie svědčily i poměrně časté stížnosti na nedostatek institucionálně-organizační podpory ze strany mužů, tak i požadavek odborového předáka Antona Schäfera, aby nově zakládané ženské sekce do svého vedení volily ženy. To, že tato podpora nemusela znamenat uznání samostatnosti, naznačují jak žádosti samotných členek, aby na schůzích přednášeli mužští řečníci, tak i stanovisko Rothové, že by bylo užitečnější ženy přivést na schůze místních oborových skupin a nevyčleňovat je. To se dařilo při společných masových schůzích nebo oslavách 1. máje, ale i při přednášce Marie Sponerové o postavení ženy v minulosti a současnosti, na niž dorazilo skoro třikrát více mužů než žen.

Získání žen pro potřeby sociálně demokratického hnutí bylo hlavně otázkou principiální a programovou, bylo chápáno jako součást emancipace od kapitalismu k socialismu. Hlavní výzvou však zůstávala praktická organizovanost žen a jejich přesvědčování, aby vstoupily do spolku, ať již odborového či vzdělávacího, spíše než jejich aktivní politická činnost. To se změnilo až s bojem za dosažení všeobecného volebního práva v letech 1905–1907, přestože od začátku bylo jasné, že se cílem je dosažení volebního práva pro muže a volební právo pro ženy je odloženo na blíže neurčenou budoucnost. Na masové schůzi v Liberci v listopadu 1905 byl však tento aspekt veřejně odsouzen.

Snaha sociální demokracie podchytil ženskou klientelu však nebyla jen produktem vnitrostranického vývoje, ale odrazem obecné politizace tzv. ženské otázky, jež v českém prostředí vyvrcholila kandidaturami žen do zemského sněmu, a mobilizace veřejnosti, jež se odrazila ve skokovém nárůstu členské základny strany. Vídeňský sjezd německé sociální demokracie roku 1907 schválil zakládání volných politických organizací, jež fungovaly podle shromažďovacího zákona, a tím ukotvil ženskou veřejnost ve struktuře strany, byť ženy byly z politických spolků dle platné legislativy vyloučeny. Formální bariéry však nebyly sociálně demokratickými ženami – a ani muži – brány vážně, neboť v Liberci existovala ženská politická organizace o padesáti členkách již od roku 1904, jež se dělila dále do pěti menších sekcí, patrně dle místní struktury. Její členky se podílely na „malých pracích“, zejména při volební agitaci pro sociálně demokratické kandidáty. V návaznosti na rozhodnutí stranického sjezdu schválila i odborová komise schválila subvencování odborových důvěrníků. Efekt se však dostavil ve sféře politické, byť na Liberecku se začal projevovat až s jistým fázovým posunem.

Fakticky se ženské politické hnutí začalo postupně rozvíjet od roku 1908 a svého vrcholu dosáhlo v letech před světovou válkou, byť jeho začátky byly opět spíše rozpačité a mantra organizace narážela jak na stereotypy o veřejné aktivitě žen, zdála se zbytečně duplikovat členství v odborech, od nichž se z hlediska činnosti a programu ani příliš nelišila. Nicméně podle dostupných údajů byl personální překryv a dvojité členství v obou institucích menšinovou záležitostí. Z tohoto rozhraní se však rekrutovaly aktivnější ženy.

Ženské veřejnosti se formalizovaly do podoby místních sekcí, jejíž předsedkyně měla být členkou místního stranického výboru. Vedení sekce mělo zasedat alespoň jednou měsíčně a věnovat se přípravám sekční schůze. Ženy měly nárok účastnit se schůzí celé místní sekce, být zastoupeny i na vyšších stranických (okresy, kraj) a jednou za čas svolávaly na těchto úrovních i vlastní konference. Nesamostatné však byly v otázce hospodaření, které kontrolovali muži.

Základem činnosti ženských sekcí zůstávaly přednášky, nyní již ze skutečně pestré tematické škály, jež doplňovaly předčítání a hodiny čtení, společenská recitace a diskusní hodiny, ale i věnečky, výlety a různé besídky, jež pořádaly pro své rodiny. Do popředí vstoupil apel na adekvátní, uvědomělou a odpovědnou četbu. Ženské otázky a dění v ženské organizaci byla dopřána i samostatná rubrika ve stranickém listu *Freigeist*. Za nejvýraznější počin lze považovat zřízení nejprve liberecké knihovny pro děti, jež se postupně rozšířila na putovní v rámci libereckého okresu. Od roku 1911 začal být slaven i Den žen za volební právo, později známý jako Mezinárodní den žen, ovšem vždy jen v několika obcích, což mělo dát vyniknout masovosti shromáždění při této příležitosti. V rámci Liberecka však existovaly mikroregionální rozdíly. Nejvíce aktivních ženských sekcí se nacházelo v libereckém, jabloneckém a chrastavském okrese, kde počet organizovaných žen rychle rostl a celkově dosáhl počtu zhruba půl druhého tisíce.

Obecně lze říci, že problémy, kterým organizace žen čelila, nebyly specificky spojené s genderovou identitou, ale týkaly se celého sociálně demokratického hnutí. Platilo to jak pro konkurenční vztah k nacionalistickým politikám, tak pro dynamiku členstva, která se odvíjela od politických úspěchů (zisk volebního práva) i ekonomického cyklu (hospodářský růst, resp. recese). I akcent na vzdělávací a osvětové akce byl ústředním prvkem sociálně demokratického étosu a programu; genderově specifický byl pak tím, že potrhával význam rodičovství, resp. mateřství.

Rétorika ženských sociálně demokratických veřejností sdílela význam hodnoty internacionalismu, ovšem jeho praktické a reflektované projevy nebylo možné u ženských organizací vystopovat a omezuje se tak na retrospektivně podmíněnou vzpomínku pozdější komunistické senátorky Karly Pfeiferové o solidaritě žen v tanvaldské přádelně. V případě mužských veřejností lze zaznamenat jeho občasné projevy, včetně spolupráce s mladočechy v boji za všeobecné volební právo v 90. letech 19. století, do roku 1905. To však jen částečně „vyvažovalo“ implicitní orientaci na německou klasickou literaturu. *Freigeist* také neotiskl žádný příspěvek v češtině, ani neinformoval o dění v československé sociální demokracii informoval jen velmi skromně. Místo toho pokukoval za zemskou hranici, což bylo dobře patrné právě v 90. letech, ale i po roce 1905. Po eskalaci napětí mezi německou a československou sociální demokracií po roce 1910 již mizí úplně, nezdařilo se ani ustanovit českou centralistickou sociální demokracii.

Na lokální úrovni se projevovala dvě specifika. První spočívalo v latentním vymezování se vůči vídeňskému stranickému vedení a deklarování jisté svébytnosti, ba svéhlavosti, zaštitěné redaktorským duem Strasser – Kreibich, a to kvůli tomu, že podle nich nebylo dostatečně

teoreticky uvědomělé a příliš podléhalo vlivům nacionalistického myšlení, alespoň tak chápali austromarxisty Bauera a Rennera. Druhé se týkalo koedukovaného přístupu v mládežnické organizaci, který ve své době vyvolal značnou diskusi.

Vysvětlení této benevolence se hledá poměrně obtížně. Sociální demokracie byla na začátku sledovaného období konotována kulturně maskulinně. Nestabilita prvních ženských organizací byla vysvětlována s poukazem na jistou nestálost žen jakožto genderově podmíněnou vlastnost. Ženy – soudružky se postupně stávaly jak objektem apelace ze strany *Freigeist* a přestože první pokusy etablovat své vlastní veřejnosti neskončily úspěšně, tak se dařilo reprezentace feminity vymaňovat z figury trpitelky a stlačovatelky mzdy mužů.

Obtížnější však bylo odstranit další bariéry spočívající zejména v nedostatku času na spolkovou a vzdělávací činnosti a nedůvěru ze strany mužů a jejich Zaměstnanost ženy bylo třeba přijmout jako skutečnost, byť v sociální praxi bylo možné zaznamenat obavy, že kvůli veřejné činnosti nebudou mít jejich ženy a družky dostatek času na domácnost a děti. Ani v tomto případě se nejednalo o místně specifický problém, jehož závažnost připustil i stranický předseda Victor Adler ještě při oslavě prvního Dne žen roku 1911.

Na úrovni reprezentací tak ženy nebyly již vylučovány ze světa práce, tak jak požadovaly první stranické programy. Výjimkou bylo přijetí zákazu noční práce žen, které však bylo motivováno zdravotními ohledy a snahou zabránit degenerativním poruchám. Po celé sledované období se diskurs difference prolínal s uznáním rovnosti, v němž ženy byly vnímány jako spolubojovnice mužů proti kapitalismu. Cílem bylo získat ženy, aby po boku mužů bojovaly za lepší budoucnost, neboť právě na ně více dopadalo vykořisťování a politická bezprávnost. Sociální demokracie se tak prezentovala jako jediná cesta ke zlepšení životního postavení „dělníků i žen“.

Argumentace pro získání politických práv pro ženy se v zásadě neměnila: kombinovala klasický socialistický motiv placení nepřímých daní s „daní krve“, tj. porodem, jenž mohl ženu stát život nebo zdraví. Obtíže se získáváním žen pro sociální demokracii připisovala „falešné výchově“ a nedostatku vzdělání a „neomezenému vykořisťování“ ze strany podnikatelů, jemuž stát nijak nebrání. Nicméně ani ženy se neubránily přijetí a reprodukci auto-stereotypů, zejména těm o jejich snadnější ovlivnitelnosti, jež z nich měla činit údajné snadnější terče klerikálních agitátorů, a upřednostňování zábavy před vzděláváním se, což se typicky projevovalo v četbě.

Pokud jde o obraz muže, ani ten není snadné rekonstruovat, neboť nebyl tím, co bylo diskutováno či jakkoliv zpochybňováno. Základním atributem sociálního demokrata měla být organizovanost a uvědomělost, a to jak ve světě práce, tak ve volném čase, který vyžíval ke svému vzdělávání. Nebyl však explicitně definován svým „výkonem“ v soukromé,

resp. intimní sféře. Řada mužů nezvládala naplňovat ideální obraz a pod tíhou odpovědnosti zabezpečit rodinu se naopak hroutila, jak ukazují vzpomínky Sponerové, Rothové i Pfeiferové. Zároveň to však měli být – a v případě těchto tří „pamětnic“ i byli – muži, kdo inicioval jejich zapojení do organizací navázaných na sociální demokracii. Zároveň však v materiálech určených k široké recepci byly reprodukovány patriarchální vzorce spojené s bojovnou, válečnickou rétorikou či otcovskou autoritou. Reprezentace maskulinity tedy kombinovala jak tradiční aspekty, které bylo třeba udržovat pro potřeby politického konfliktu i na symbolické úrovni, s jistou principiální vstřícností a pochopením vůči ženám, které pravděpodobně měly implicitně potvrzovat pokrokovost sociální demokracie a dávat ženám naději, že směřování k socialismu změní k lepšímu i jejich životy.

V koedukaci mládežnické organizace se tak prolínalo několik možných vysvětlení: gesto vůči Vídni demonstrující lokální svébytnost odkazující na genderovou otevřenost libereckých textilních odborů v 70. letech 19. století a tím i potvrzení vlastní svébytnosti. Zároveň se jednalo i o třídně artikulované gesto, neboť jasně útočilo na dvojí morálku buržoazie a demonstrovalo, že imaginace oddělených sfér ve světě pracujících nefunguje, jež mohlo fungovat i jako jisté lákadlo při poměřování sil s nacionalistickými organizacemi. Soutěží mezi rivalizujícími veřejnostmi lze také vysvětlit posun, který kopíroval trajektorii celého sociálně demokratického hnutí v souvislosti s bojem za všeobecné volební právo – od dělníků k zaměstnancům i drobné inteligenci, od dělnic k ženám v domácnosti. V něm se odrážela i proměna situování sociálně demokratických žen, které docenily intimní sféru jakožto zdroj kompetencí a legitimizace pro působení ve veřejné sféře.

6. ZÁVĚR

Tato práce si kladla dva základní cíle. Předmětem tázání bylo, zda a jak byla konfigurace genderových řádů, reprezentací feminity a maskulinity a žádoucích společenských vztahů mezi nimi, utvářena ve vztahu ke dvěma emancipačním politikám – národní a třídní. Ty bývají často viděny jako antiteze, byť v praxi docházelo k jejich prolínání: představa národa vyžadovala určitý typ solidarity a obětavosti a byla nesena demokratizačními požadavky stejně jako třídní politika sociální demokracie, která si zase produktivně osvojila jazyk nacionalismu. Toto tázání však bylo třeba zasadit do konkrétního časoprostorového rámce i do širších kontextů utváření a vývoje dělnického sociálně demokratického hnutí a občanské společnosti jako takové.

Z časového hlediska se práce soustředí na poslední čtvrtstoletí habsburské monarchie, tedy po konsolidačním sjezdu v Hainfeldu na přelomu let 1888/1889, nicméně se věnuje i předcházejícím třem desetiletím, během nichž se začaly formovat první dělnické veřejnosti a sociálně demokratická politika. Z hlediska prostorového vymezení analýza pokrývá oblast Liberecka, jež zahrnuje Liberec, oblast Frýdlantského výběžku, Jablonecko a Tanvaldsko. Ačkoliv Liberec a Jablonec n. Nisou byly po většinu sledovaného období centry dvou volebních krajů, problémy a výzvy, kterým musela strana a ženské organizace čelit, byly obdobné, což se odrazilo i ve vzájemné spolupráci. Z práce zároveň vyplývá, že za neaktivnější lze považovat Liberec a tzv. „rudý pás“ obcí, které ho obklopovaly, Chrastavsko a Jablonec s Tanvaldskem (Desná, Šumburk, Smržovka). Oblast Frýdlantského výběžku a obce na druhé straně Ještědského hřebene (Česká Lípa, Mimoň, Jablonné v Podještědí) byly spíše méně aktivní, s výjimkou Cvikova, což platilo i pro Jablonecký okres, který pokračoval dále k Trutnovu.

Nejvíce pozornosti je věnováno městu Liberci, které ve zpětných projekcích platilo za místo paměti socialistického hnutí spojené s počátky socialistického dělnického hnutí v 60. a 70. letech 19. století. Bylo vnímáno symbolicky jako jedna z jeho kolébek, pro niž byla zároveň charakteristická jistá tvrdohlavost a svébytnost. Základní tvar ji vtiskla zakladatelská generace, k níž můžeme počítat Josefa Krosche, Josefa Schillera, Josefa Hannicha či Wilhelma Kiesewettera. Jakožto autodidakti socialismu rozuměli spíše intuitivně, spojovali jej s osvětovými ambicemi a touhou po vzdělání, jež jim bylo rozuměno, a morální ekonomii skrz niž nahlíželi životní a pracovní podmínky dělnictva. Na pověsti libereckého dělnictva pak stavěli i Josef Strasser a Karl Kreibich v polemikách a sporech se stranickým vedením ve Vídni, které se týkaly přístupu k národní otázce, resp. dědictví internacionalismu, ale i koedukace skupin mládeže, o kterou se pokusila liberecká krajská organizace v letech těsně před světovou válkou.

Původní výměr předpokládal, že se bude jednat o práci komparativní, nikoliv regionální a svým způsobem „mikrohistorickou“, pokud se tímto přihlásíme k záměru dát hlas „malým“ či zapomenutým „lidem“. Toto srovnání je zároveň odvážné a v řadě ohledů i nepřesné: k dispozici je až trestuhodně malé množství ego-dokumentů, a pokud existují, jsou z provenience elitní (Karlové Kreibich a Kneschke) či semi-elitní (Marie Sponerová, Aurelie Rothová). Marginalizaci tématu německé sociální demokracie pak lze připsat spíše politice paměti než její roli v dobovém společenském kontextu. Snad jen rekonstrukci osudů a peripetií ženského hnutí lze považovat za akcentování minoritní zkušenosti, které je však překryto poměrně výrazným souzněním ženských veřejností se sociální demokracií jako celkem a loajalitou k programu i konkrétním politikám, do nichž se snažily začlenit, ale nikoliv fundamentálně proměnit.

Disertace vychází z řady pramenů, ponejvíce tištěných. Archivní prameny využívá pouze částečně. Ve Státním okresním archivu v Liberci jsou k dispozici fondy československé sociální demokracie v Liberci, resp. politického spolku Karel Marx, skromná pozůstalost Josefa Padrlíka, a zejména presidiální spisy uložené v Archivu města Liberec. Obsáhlým pramenem je též fond prezidia českého zemského místodržitelství, který obsahuje řadu úředních pramenů k spolkovým, shromažďovacím a tiskovým záležitostem, nicméně z hlediska tázání této práce nejsou příliš využitelné, resp. neposkytují jiné informace, než jaké obsahuje periodický tisk. Stejně tak výstřižky z periodického tisku tvoří hlavní součást stranického archivu sociální demokracie, který je uložen ve Vídni a spravován Spolkem pro dějiny dělnictva (Verein für Geschichte der ArbeiterInnenbewegung). Periodický tisk představuje základní typ pramene využitý v práci, přičemž využity byly zejména listy *Freigeist* a *Arbeiterinnen Zeitung*, pro dokreslení pak řada dalších včetně *Ještědského obzoru* a *Ženského listu*. Cenné informace rovněž ukrývají sjezdové protokoly, jež nejenže zachycují často vzrušené diskuse a tím i pluralitu názorů a pohledů, ale mají i seriální charakter, zejména ve vztahu ke sledování rozvoje hnutí – počtu a lokalizaci spolků, členů, tiskovin a významných událostí. Spolu s městskými adresáři a výročními zprávami *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse* představují zásadní zdroj informací o kvantitativním vývoji sociálně demokratického dělnického hnutí na Liberecku.

Samotná práce je strukturována stupňovitě, jako „svatební dort“, od nejobecnějšího ke konkrétnímu. Nejprve je vypracováno širší předpolí věnované vývoji marxismu a socialistické doktríny a možnostem jejich recepce v dělnickém hnutí v Čechách, resp. Předlitavsku, stejně tak jako vztahu sociální demokracie k nacionalismu a posléze i k ženské otázce.

Druhá kapitola pojednává o rozvoji průmyslu na Liberecku, životních podmínkách dělnictva a prvních dvou desetiletích dělnického hnutí na Liberecku, kdy liberečtí dělníci převzali na tři roky do svých rukou vedení celé strany. Staví na existující literatuře, nicméně ji nasvětčuje z genderové perspektivy a zaměřuje se na dílo a vzpomínky Josefa Schillera, jedné z vůdčích postav libereckého dělnického hnutí, na jehož příkladu se snaží rekonstruovat pojetí genderového řádu.

Třetí kapitola se věnuje kontextu rozvoje občanské společnosti. Zkoumá genderové aspekty dělnických pokladen s důrazem na největší pokladnu v obvodu OŽK Liberec *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse*, jejíž vedení si po celou dobu podrželi sociální demokraté, nastiňuje vývoj sociálně demokratických spolků v Liberci a uvádí jej do souvislostí se zdejším spolkovým životem jako takovým a konečně mapuje organizačně-institucionální rozvoj sociální demokracie jako takové.

Čtvrtá, poslední a nejobsáhlejší kapitola se zaměřuje na podchycení peripetií vývoje sociálně demokratických ženských organizací a snaží se prozkoumat genderový řád, jehož se staly součástí, v intersekcionalní perspektivě. Zaměřuje se na tři různé pokusy vybudovat ženské hnutí, z nichž úspěšný byl až ten poslední, datovaný do roku 1908.

V kontextu vývoje sociálně demokratického myšlení je nejprve představen a diskutován vztah mezi nacionalismem a marxismem jak v politickém myšlení, tak v české historiografii druhé poloviny 20. století. Tento exkurs poukazuje na postupnou erozi dichotomie mezi třídou a národem, jež je jedním z leitmotivů této práce a zapadá tak i do soudobého rozumění vztahu mezi těmito dvěma fenomény. Zejména československá sociální demokracie se začala chápat jako právoplatná nositelka českých národních zájmů. Proto se skutečné vlastnictví manifestovalo v práci přinášející prospěch národu, neboť jeho většinu tvořili právě dělníci, a proto si měli zasloužit stanout v čele své etnicky definované národní komunity.

Pro pochopení výkladového rámce je představen i vztah teoretiků sociální demokracie a marxismu k ženské otázce. V tomto případě lze hovořit o jisté slepé skvrně, ještě více než v případě národnostní problematiky. Nelze sice tvrdit, že by marxistické myšlení zcela postrádalo genderovou senzitivitu, nicméně ucelený přístup Marx s Engelsem nevypracovali. V materialisticky založené filosofii dějin se podle Marxe postavení ženy vyvíjelo z prapůvodní matriarchální společnosti do stavu, kdy v kapitalistické výrobní sféře došlo k zvěcnění lidské pracovní síly, zejména pak té nekvalifikované v továrních provozech, často zastávané ženami. To nejenže podkopávalo strukturu rodiny jako takovou, ale ještě mělo za následek, že ženy stlačovaly dolů mzdy mužů.

Právě této otázce se věnoval August Bebel, jehož dílo se stalo součástí marxistického kánonu, hojně čteného a recipovaného. Jím konstruovaný genderový řád se odlišoval od toho měšťanského, v němž vznikala harmonie ze spojení dvou (protikladných) elementů (ratia muže a citu ženy), představoval si Bebel manželství jako soulad dvou rovnoměrně vyvinutých a vzdělaných jedinců. Zároveň ani nevyvolával nerealistická očekávání od případného vstupu žen do politiky. Ženy podle něho měly disponovat jak aktivním volebním právem (volit), tak i pasivním (být voleny). Upozorňoval, že se bude jednat o socializační a déle trvající proces, vždyť pravidelně svého práva nevyužívali ani všichni muži.

Na Liberecku s průmyslovou revolucí rozvinul lehký průmysl, zejména textilnictví a sklářství. V domácích dílnách rozptýlené manufaktury a později i v továrních provozech textilního průmyslu byla zaměstnána řada žen, což vedlo k tomu, že v roce 1880 byl podíl žen pracujících v průmyslu nejvyšší právě v katastru liberecké Obchodní a živnostenské komory.

Ženy tvořily zhruba polovinu, někdy i více zaměstnanců, jejichž mzda však byla průměrně o třetinu nižší ve srovnání s mužskou. Výjimečná nebyla ani dětská práce. Konflikty spojené se zaměstnáváním žen však byly vcelku ojedinělé. V roce 1864 sice ve Vesci u Liberce stávkovali dělníci za udržení výsadního postavení kvalifikované práce, avšak byli propuštěni.

V 60. letech se začaly formovat první dělnické veřejnosti. Tento proces vyústil v polovině roku 1869, kdy na osm desítek dělníků založilo Všeobecný dělnický spolek (*Allgemeiner Arbeiterverein*), do něhož během prvního půl roku existence vstoupilo téměř 1 500 osob. Společně požadovali všeobecné přímé volební právo, povolení práva na stávky a právo spolkové a shromažďovací bez oznamování a povolování. Program prvních spolků profilujících se sociálně demokraticky se zakládal na intuitivním odporu ke kapitalismu. Samostatnou ženskou veřejnost v podobě ženského spolku se nepodařilo založit, nikoliv však kvůli nezájmu na straně žen, nýbrž kvůli nevdli politického úřadu. Ten odmítl schválit stanovy s poukazem na to, že zakladatelky spolku nemají dostatečné vzdělání, které by zaručilo dobré vedení spolku a neumožnilo mužům v něm získat rozhodující vliv. Života „mužských“ spolků se ženy účastnily okrajově, zejména ve spojitosti s festiviti. Zda ženy vstupovaly i do odborového spolku textilních dělníků, který byl nominálně určen zástupcům obou pohlaví, není známo.

Rozvoj třídního vědomí byl navíc zpomalován přežívajícími cechovními tradicemi a stavovsko-profesními rozdíly uvnitř dělnictva, což mělo za následek, že dělníci museli být nejdříve přesvědčeni o významu spolčování jako takového a následně i požadavcích rodícího se sociálně demokratického hnutí. To ukazuje i příklad stávky v tkalcovně bavlny v Rochlici

u Liberce z roku 1870, kde ženy protestovaly proti snížení pracovní doby ze 13 hodin na 12 doprovázené krácením mzdy.

Do dalšího vývoje sociálně demokratického hnutí na Liberecku nejdříve zasáhl dovoz levnějšího anglického zboží a následně hluboká cyklická krize, jež začala v letech 1872–1873 a trvala do let 1878–1879. Textilní dělnictvo v soukenictví zároveň pocítilo dopady mechanizace na svůj obor a přišlo o velký počet zbývajících samostatných soukenických mistrů. Právě z tohoto odvětví se často rekrutovaly osoby aktivní v tehdejší sociální demokracii.

Hospodářská krize dělnické hnutí oslabil, přesto v sociálně demokratické topografii Předlitavska zaujímalo nadále významné postavení. Josef Schiller byl zvolen místopředsedou zakládajícího sjezdu rakouské sociální demokracie v Neudörfelu, jehož se zúčastnili i tři další zástupci z Liberecka. Ke konsolidaci a oživení sociálně demokratického hnutí došlo až v druhé polovině sedmdesátých let. Mezi lety 1877–1880 byli v důsledku vnitrostranických sporů vedením rakouské sociální demokracie pověřeni liberečtí soudruzi.

Mezi lety 1874–1888 v Liberci vycházel dvakrát do měsíce časopis *Arbeiterfreund*, který se stal důležitou sociálně demokratickou tiskovou platformou. Jeho první číslo názorně ukazuje genderovanost socialistické agendy. Otvíralo jej provolání adresované mužům práce a v dalších číslech opakovaně žádal, ve shodě s eisenaušským programem SPD i programem rakouské sociální demokracie přijatým v Neudörfelu, regulaci práce žen a dětí.

Rozvoj dělnického hnutí však narazil na státní perzekuci. Pro socialistickou agitaci byl roku 1882 rozpuštěn *Odborný spolek textilních dělníků* a byli pozatýkáni všichni ústřední představitelé sociální demokracie. Zkušenost ztráty svobody, opakované ztráty zaměstnání a postřku se hluboce vepsala do kolektivního vědomí zakladatelské generace sociálních demokratů. Martyrem libereckých sociálních demokratů se stal Josef Krosch, který zemřel v důsledku pokročilé tuberkulózy v pražské věznici již v roce 1870. Stejně tak se sociálním demokratům na Liberecku nevyhnul ani rozpad hnutí na umírněné a radikály, jejich tajná tiskárna byla odhalena v Hluboké u Liberce roku 1885.

Období nepřízně a perzekucí však přečkala *Allgemeine Kranken- und Invalidenkasse* (Všeobecná nemocenská a úrazová pokladna), později přejmenované na *Allgemeine Kranken- und Unterstützungskasse*, založená již v roce 1870. Na rozdíl od dělnických pokladen předbreznové doby, jejichž členy se mohli stát pouze muži, a sloužily kvalifikovaným dělníkům pro potvrzování maskulinity a kultivaci praktik dělnické, resp. profesní solidarity, bylo členství ve všeobecné pokladně otevřené každému tělesně zdravému člověku staršímu 15 let, a to bez ohledu na pohlaví. Industrializace a mechanizace pokročily natolik, že ženy jako pracovní sílu nešlo přehlížet, zároveň sociální demokraté, kteří stáli v jejím čele, aniž by však její fungování

jakkoliv politizovali, se mohli pokusit v praxi realizovat teoretické premisy o prospěšnosti zrovnoprávnění obou pohlaví. Pokladna mohla dlouhodobě představovat výrazný prostor mobilizace členů, ale zejména sloužit k získávání uznání pro sociální demokraty, kteří mohli v praxi osvědčovat svou schopnost řídit instituce a podílet se na moci.

Počet členů všeobecné pokladny rostl, s výjimkou občasných výkyvů v závislosti na vývoji hospodářství: z 1608 (1870) na 4792 (1880), resp. 25 833 (1890) a později až na 34 752 (1900), resp. 46 613 (1910). Souběžně s tím rostl i počet členek, který na přelomu století dosahoval 32 %, resp. 43 % v roce 1914. Z hlediska podílu na celkovém obyvatelstvu žijícím v obvodu liberecké Obchodní a živnostenské komory se však jednalo o zanedbatelné procento; ve všeobecné pokladně bylo organizováno jen něco málo přes 5 % všech dělníků.

Ženy platily nižší příspěvek úměrně tomu, že i jejich průměrné mzdy byly nižší. Kvůli tomu byla i průměrná výše jim vyplácené podpory nižší. Desítkám žen poskytovala pokladna také nejnütnější pomoc v případě porodu. Roční podíl podpořených žen na celkovém počtu podpořených byl ve sledované době téměř pravidelně o něco málo vyšší než podíl žen na celkovém počtu členů pokladny. Z toho lze usuzovat, že ženy – v průměru – dostávaly větší podporu, patrně kvůli výdajům spojených s porodem. Zároveň v řeči čísel vykazovaly vyšší nemocnost, a to jak v případě delšího průběhu nemoci, tak celkového počtu dní v nemoci. Je třeba mít na paměti, že to mohlo být dáno podporou při porodu v délce čtyř týdnů, byť průměrně ročně rodilo jen 6-7 % členek pokladny.

I *Allgemeine Kranken- und Invalidenkasse* se musela vyrovnávat s fluktuací svých členů, což souviselo s vysokou pracovní mobilitou obecně. Například na přelomu 70. a 80. let 19. století měnila téměř třetina dělníků zaměstnavatele každý rok, průměr let strávených na jednom místě dosahoval pěti let. V případě žen navíc platilo, že v továrně, resp. živnostenském podniku, pracovaly nejčastěji do uzavření sňatku, následně si hledaly jiné zdroje obživy. Snad i proto byli dělníci pojistitelní do 50 let věku, kdežto ženy jen do 45 let.

Vedle všeobecné poklady existovala i řada dalších pokladen. Pravidla poskytování podpory sjednotilo zavedení nemocenského (1889) a úrazového (1889) pojištění. O jejich genderovém aspektu však nemáme informace, nicméně lze předpokládat, že jiné obory byly již méně feminizované. Obecně lze však říci, že celkový podíl počtu nemocných členů všech pokladen na celkovém počtu členů zůstával stabilní (pohyboval se lehce nad 35 %) stejně jako struktura jejich výdajů. Zaznamenaný rozdíl tak panoval jen v případě dní v nemoci, který byl sice v průměru nižší u ostatních pokladen, nicméně u více než poloviny nemocenských pokladen, zejména těch menších, počet dní v nemoci na přelomu století stoupal.

Nemocenské a úrazové pokladny nebyly jediným prostorem uplatňování solidarity a společného zájmu. Na přelomu století docházelo i k vrásnění spolkové krajiny, po roce 1900 jich bylo možné v Liberci napočítat více než dvě stě. Rovněž se zvyšovala i jejich průměrná velikost, v Liberci byly nejčastější spolky s více než 100 členy.

V roce 1891 působilo v Liberci devět spolků spojených se sociální demokracií, o deset let později 41, pokud mezi ně započteme i spolky odborové. Na svou přetrženou tradici navázaly rovněž textilní odbory, které se deklarovaly jak internacionálně, tak svou otevřeností vůči oběma pohlavím. Deklaratorní příslušnost oběma pohlavím uváděly ve svých názvech pouze spolky přepravních dělníků, stavebních dělníků, knihvazačů a tiskařů, o tom, zda a jak probíhala ve skutečnosti, však nemáme zprávy. Občanská společnost v podobě spolků nebyla definována jen explicitně vymezeným účelem spolku, tedy sdílením zájmu v širokém slova smyslu, ale i respektem k určitým, pozitivně konotovaným hodnotám vzájemné tolerance a uznání, což se odráželo ve faktu, že u většiny odborových, ale i řady dalších spolků byl přítomen aspekt vzájemné podpory a svépomoci. Občanskou společnost proto lze chápat nejen jako místo, v němž se artikuluje zájem o obecné dobro, ale i místo, které vytvářelo prostory pro péči o vlastní zájem, vlastní dobro spoléhající na mechanismy solidarity. To ve své podstatě představuje předstupu zájmu o své okolí, o věci veřejné.

Mezi sociálně demokratickými spolky, odbory a všeobecnou nemocenskou pokladnou existovala řada vzájemných personálních kontinuit. Schillerova osoba spojovala spolek textilních dělníků s politickým spolkem *Vorwärts* s působností v rámci OŽK Liberec. Vedení spolku bylo významně provázané s vedením *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungskasse*. Stanovy spolku dokonce uváděly, že v případě rozpuštění spolku má jeho majetek připadnout právě dělnické pokladně.

Ačkoliv byl spolek personálně propojen s dělnickou pokladnou i největším odborovým spolkem, ztratil mezi lety 1894 a 1907 – alespoň dle údajů vykazovaných v městských adresářích – šest sedmin členů: v roce 1894 čítal 1400 členů, v roce 1901 jen 200. Založení samostatného českého spolku jej patrně výrazně ovlivnit nemohlo, neboť ten měl v době svého vzniku roku 1896 pouhých 43 členů. Nejednalo se však nejspíše ani o tiskařského šotka. Ze sjezdových protokolů lze vyčíst, že tehdy v celém Libereckém kraji (k tomu viz dále) existovalo celkem 5 politických spolků, zatímco v roce 1894 to byl pouze jeden. Nabízí se tedy hypotéza, že se nejednalo o odliv, nýbrž o přestoupení členů do spolků, které jim byly – minimálně teritoriálně – bližší.

První český spolek *Pokrok*, sdružující řemeslníky a živnostníky, vznikl v roce 1894, měl však jen krátkého trvání. Brzy, o dva roky později, jej nahradil jiný spolek, tentokrát už

politický, pojmenovaný Karel Marx, který na něj personálně navazoval. V jeho čele stanul Josef Padrlík, významná figura československé sociální demokracie a jejího internacionálního přesvědčení.

Internacionalismus byl vystavován čím dál tím většímu tlaku s tím, jak v Liberci byly založeny národně socialistické spolky na německé i české straně. Nicméně charakter spolku se mohl v čase proměňovat, jak ukázal příklad ženského spolku *Eiche*, a odklonit se od přímé spolupráce s radikalizující se nacionalistickou Německou dělnickou stranou, s níž byl v kontaktu prostřednictvím mužských zprostředkovatelů. Místo toho se spolek začal orientovat na užší spolupráci s „tradiční“ ochránářskou institucí zastávající integrální nacionalismus *Bund der Deutschen in Böhmen* a dostal se více do sféry vlivu liberecké městské elity, která ve spolku spojovala v jeden celek charitativní (pomocný) a svépomocný rozměr občanské společnosti a pokoušela se svůj vliv rozšířit na novou cílovou skupinu – pracující ženy.

Organizační a institucionální struktura sociální demokracie se vedle politického spolku skládala z dalších spolků, zejména vzdělávacích a odborových, ale i pěveckých a od přelomu století i tělocvičných. Usuzovat na početnost sociálně demokratického dělnického hnutí je obtížné, neboť není jisté, zda prameny poskytovaly kompletní údaje, ani zda byly jednotné v tom, koho ke straně počítaly, resp. zda mezi členy zahrnovaly i členy odborů. Lze však načrtnout velmi schématický obrázek, platný ovšem nikoliv pro Liberecko, ale pro Liberecký a Jablonecký kraj dle vnitřní struktury sociální demokracie, které území vymezené pro tuto práci přesahovaly. V polovině 90. let bylo organizováno více než 5 000 osob v sociálně demokratických institucích (nepočítaje v to všeobecnou pokladnu), na přelomu století – po zavedení páté volební kurie a prvních politických úspěších – jejich počet přesáhl 10 000, ovšem první polovina prvního desetiletí naopak přinesla personální oslabení, které bylo zvráceno po roce 1905, kdy celé hnutí zaznamenalo skokový kvantitativní růst – a to jak v počtu přívrženců hnutí coby odběratelů tisku, tak počtu členů spolků i odborů. Před světovou válkou se jejich počet pohyboval těsně pod 15 000, z toho desetinu tvořily členky ženských organizací. Započítáme-li i členy odborů, lze uvažovat o počtu 20-25 000 osob. Ženská sekce existovala ve třech pětinach místních organizací. Nejsilnější byla na Liberecku, Chrastavsku a Jablonecku, slabá naopak v okresech Frýdlant a Nové Město pod Smrkem.

Vývojová trajektorie československé sociální demokracie byla pozvolnější. V 90. letech bylo její postavení marginální, politický spolek čítal jen několik málo desítek členů a odborové organizace čítaly jen nízké stovky. I ji však výrazně akceleroval boj o všeobecné volební právo po roce 1905, kdy rychle zdvojnásobila svou velikost na zhruba dva tisíce členů. Oproti německé sociální demokracii však zůstávala česká sociální demokracie zhruba osminová.

S německým protějškem ji pojil obdobný podíl organizovaných žen, které tvořily zhruba desetinu členstva.

Vedle toho byla zakládána periodika, jejichž vliv měl stejný identitotvorný rozměr jako v případě utváření národního společenství. Nejvýznamnější regionální tiskovou tribunou se stal list *Freigeist*, který začal vycházet od roku 1889. Stal se pro další více jak dvě desetiletí jedním z významných tiskových orgánů rakouské sociální demokracie na severu Čech a zároveň byl uznán za stranický list. Vzhledem k volné struktuře strany sehrával spolu s dalšími stranickými listy i roli iniciátora dění a svolavatele sjezdů. Vzhledem k tomu, že spolky, natož ty politické, nemohly v Rakousku vytvářet svazy či místní odbočky, konstituovalo se obvykle členstvo právě na průsečíku odběratelů a čtenářů sociálně demokratického tisku a členství v odborové organizaci.

Od roku 1911 jej nahradil deník *Vorwärts*, jehož vydávání rovněž znamenalo zastavení vydávání listu pro Jablonecký kraj *Gebirgsbote*. Jeho redakci v 90. letech dominoval radikál a „freidenker“ Josef Schiller, po roce 1901 stranický intelektuál Josef Strasser, vyslaný do Liberce samotným Victorem Adlerem. Jeho o pět let později doplnil mladý Karel Kreibich a společně výrazně ovlivnili směřování tiskové platformy a výrazně formovali obraz, jaký dnes o tehdejší sociální demokracii můžeme získat. Na Liberecku vycházely i další listy (*Textilarbeiter*, *Solidarität*, *Arbeiter-Presse*), obvykle ale jen dočasně. Od roku 1907 pak svůj mediální vliv uplatňovala vydáváním listu *Ještědský obzor* i československá sociální demokracie.

V těchto kontextech se tedy odehrávaly i tři pokusy o vytvoření ženských organizací na Liberecku mezi lety 1890 a 1914. Určit místo žen v rámci volné struktury strany dříve, než došlo k pokusům o jejich organizační podchycení, je poměrně obtížné. Ve zpětných líčeních figurují jako implicitní součást strany, o čemž snad vypovídá i odmítnutí samostatného ženského hnutí sociálním demokratem a textilním odborářem Franzem Roscherem na sjezdu roku 1892. Situaci rovněž zatemňuje tehdy běžné užívání generického maskulina, z něhož se soudružky jako samostatný subjekt, který je v jazyce vydělován a identifikován samostatně, začíná objevovat v 90. letech 19. století a postupně se stává jeho běžnou součástí.

Nicméně ve stejném roce, kdy Roscher neúspěšně protestoval proti vydělování žen ze sociálně demokratického hnutí do semi-autonomních veřejností, byly na základě usnesení předešlého sjezdu vytvořeny tiskové platformy v podobě *Arbeiterinnen Zeitung* a *Ženského listu*. Ačkoliv k tomu došlo bezprostředně po konsolidaci sociální demokracie, nelze z toho usuzovat na promyšlenou taktiku či přístup k ženské otázce ani na aktivní podporu začleňování žen do strany. Vždyť ještě o tři roky dříve nebyla Anna Altmannová připuštěna na jednání

Heinfeldského sjezdu a tři sjezdy v druhé polovině devadesátých let byly kvůli přístupu „soudruhů“ bojkotovány ze strany vídeňských sociálních demokratek, které se staly ústředním centrem ženského sociálně demokratického hnutí.

Vídeňské centrum sehrálo svou roli v založení libereckého ženského vzdělávacího spolku v únoru 1895, neboť navázalo na první agitační cesty a první ženské schůze v roce 1894. Podařilo se překonat obstrukce libereckého magistrátu, nikoliv však nezájem žen. Protože se ženy nepodařilo zaujmout a aktivizovat, tak se spolek sám v roce 1898 rozpustil. Jeho největší přínos spočíval v tom, že se některé ženy osmělily a vstoupily do veřejného života a začaly – alespoň občas – participovat na činnosti předlitavského *Frauenreichskomitee*, ústřední platformy sociálních demokratek založené roku 1898. To byl případ zejména Marie Sponerové, jež se stala činnou organizátorkou ženského hnutí pro příští desetiletí.

Přestože v této době probíhala intenzivní diskuse o nejvhodnějším organizačním rámci dělnictva, které bylo podněcováno sporem, zda je vhodnější hájení pracovně-právních a hospodářských zájmů v odborech či osvěta nesená vzdělávacími spolky, nelze se domnívat, že by tento spor byl příčinou neúspěchu libereckého vzdělávacího spolku. Ačkoliv Sponerová ve svých vzpomínkách hovoří o nezájmu žen, ještě o mnoho let později se objevovaly stížnosti na to, že muži nevidí účast ve spolcích a spolkové angažmá jako přínosné pro svou rodinu, neboť se údajně obávali, že jejich ženy nebudou schopné skloubit starost o rodinu, případně zaměstnání či drobné výdělečné činnosti, s členstvím ve spolku nebo politickou činností.

O činnosti spolku se dochovaly jen strohé zprávy. Nad rámec schůzí a přednášek se však spolku, resp. jeho předsedkyni Sponerové, podařilo zviditelnit během stávkové akce ve fabrice Lederera a Wolfa ve Veselí u Liberce v roce 1896, když podporovala dělnice stávkující nejdříve kvůli vyloučení několika spolupracovnic za účast na prvomájové oslavě, posléze kvůli nepřiměřenému zásahu četnictva, po němž zůstali mrtví. Moderaci samotného konfliktu však brzy převzali zástupci odborů.

Druhý pokus o aktivizaci a organizaci žen se pak odehrál na přelomu 19. a 20. století v Desné a dalších obcích v Jizerských horách, zde právě v mantinelech sklářské odborové organizace. Po poměrně rychlém početním vzestupu a založení téměř dvou desítek místních ženských sekcí brzy nastala stagnace, jež měla několik příčin. Stála za ní dominantně jedna aktivní organizátorka a agitátorka z Desné, Aurelie Rothová. Její zdravotní kolaps způsobila patrně fyzicky namáhavá agitace v horském terénu, který zároveň znesnadňoval vzájemné styky jednotlivých místních sekcí. Dalším faktorem byla i profesní roztržičnost sklářského odvětví, jež znesnadňovala integraci dělnic z různých oborů (nejvýznamněji byly v ženských odborových sekcích zastoupeny brusířky skla), i různá velikost podniků s různými pracovními

podmínkami vč. domácích dílen. Rozhodující úder životaschopnosti ženských sekcí sklářek však zasadila hospodářská recese a pokles mezd. Odborová organizace však nebyla nejspíše personálně stabilní ani předtím, minimálně na úrovni volených funkcí na schůzích lze pozorovat poměrně značnou fluktuaci členek.

Příklad sekcí sklářek také relativizuje výše uvedený spor mezi odbory a vzdělávacími spolky probíhající na nejvyšších stranických fórech. Jejich činnost se dominantně skládala ze schůzí a konferencí, na nichž byly přednášeny referáty o postavení žen a potřebě sdružování se a členství v odborové organizaci. Ženy se také mohly účastnit diskusních hodin pořádaných jejich mužskými protějšky. Za pět let jejich existence byla přijata jedna rezoluce o zlepšení katastrofálních podmínek ve sklářských dílnách a bylo usneseno zřídit vlastní podpůrnou a nemocniční pokladnu, nicméně není známo, zda k tomu skutečně došlo. Spíše jen výjimečně se stávalo, že na schůzích byla probírána odborná témata. Zlepšení situace dělnic prostřednictvím odborové organizace tak spočívalo v organizačně-osvětovém aspektu a směřovalo do soukromé sféry a sféry volného času, v němž matky měly namísto brakové literatury číst osvětová a poučná díla. Téměř se zdá, že výzvy k organizování se, ať již žen nebo mužů, hraničily se samoučelností a byly odrazem strategie vedení rakouské sociální demokracie dominované Victorem Adlerem, snažící se vyhnout radikalismu 80. letech a směřující od revoluce k reformistickému projektu vzdělávacího a osvětového, v němž má být proletariát na velkou společenskou změnu nejdříve postupně přichystán právě díky členství ve straně.

O nesamozřejmosti ženské autonomie svědčily jak poměrně časté stížnosti na nedostatek institucionálně-organizační podpory ze strany mužů, tak i apel odborového předáka a pozdějšího poslance Antona Schäfera, aby nově zakládané ženské sekce do svého vedení volily ženy. To, že tato podpora nemusela znamenat uznání samostatnosti, naznačují jak žádosti samotných členek, aby na schůzích přednášeli mužští řečníci, tak i stanovisko Rothové, že by bylo užitečnější ženy přivést na schůze místních odborových skupin a nevyčleňovat je. To se dařilo při společných masových schůzích nebo oslavách 1. máje, ale i při některých přednáškách, jako když například Marie Sponerová na schůzi ženské sekce referovala o postavení ženy v minulosti a současnosti, na níž dorazilo skoro třikrát více mužů než žen.

Získání žen pro potřeby sociálně demokratického hnutí bylo hlavně otázkou principiální a programovou, bylo chápáno jako součást emancipace od kapitalismu k socialismu, během níž měly být rozšířeny řady organizovaných a postupně vzdělávajících se a uvědomujících se pracujících. Hlavní výzvou tak zůstávala praktická organizovanost žen a jejich přesvědčování, aby vstoupily do spolku, ať již odborového, vzdělávacího či se zapojily v podobě volné

politické organizace fungující podle shromažďovacího zákona, spíše než jejich aktivní politická činnost. To se začalo měnit až s bojem za dosažení všeobecného volebního práva v letech 1905–1907, přestože od začátku bylo jasné, že cílem je dosažení volebního práva pro muže a volební právo pro ženy je odloženo na blíže neurčenou budoucnost. Na masové schůzi v Liberci v listopadu 1905 byl však tento aspekt veřejně odsouzen.

Snaha sociální demokracie podchytit ženskou klientelu nebyla jen produktem vnitrostranického vývoje, ale odrazem obecné politizace tzv. ženské otázky a snah českých intelektuálek domoci se volebního práva, jež v českém prostředí vyvrcholila kandidaturami žen do zemského sněmu, a mobilizace veřejnosti, jež se odrazila ve skokovém nárůstu členské základny strany.

Vídeňský sjezd německé sociální demokracie roku 1907 schválil zakládání volných politických organizací. V Liberci první vznikla již dříve a její členky se podílely na „malých pracích“, zejména při volební agitaci pro sociálně demokratické kandidáty. Tímto způsobem byly ženské veřejnosti ukotveny ve struktuře strany, přestože dle platné legislativy ženy zůstávaly z politických spolků vyloučeny a sociálním demokratům se nakonec nepodařilo dosáhnout zrušení příčného paragrafu, byť o to usilovali.

V návaznosti na rozhodnutí stranického sjezdu schválila i odborová komise subvencování odborových důvěrníků. Efekt se však dostavil ve sféře politické, byť na Liberecku se začal projevovat až s jistým fázovým posunem. Fakticky se ženské politické hnutí začalo postupně rozvíjet od roku 1908 a svého vrcholu dosáhlo v letech před světovou válkou, byť jeho začátky byly opět spíše rozpačité a mantra organizace jednak narážela na stereotypy o veřejné aktivitě žen, jednak se zdálo zbytečně duplikovat členství v odborech, od nichž se z hlediska činnosti a programu ani příliš nelišilo. Nicméně podle dostupných údajů byl personální překryv a dvojitě členství v obou institucích spíše menšinovou záležitostí. Z tohoto rozhraní se však rekrutovaly aktivnější členky.

Ženské veřejnosti se formalizovaly do podoby místních sekcí, jejichž předsedkyně měla být členkou místního stranického výboru. Vedení sekce mělo zasedat alespoň jednou měsíčně a věnovat se přípravám sekční schůze. Ženy měly nárok účastnit se schůzí celé místní sekce, být zastoupeny i na vyšších stranických úrovních (okresy, kraj) a jednou za čas svolávaly na těchto úrovních i vlastní konference. Nesamostatné však byly v otázce hospodaření, které kontrolovali muži.

Základem činnosti ženských sekcí zůstávaly přednášky, nyní již ze skutečně pestré tematické škály, jež doplňovaly předčítání a hodiny čtení, společenská recitace a diskusní hodiny, ale i věnečky, výlety a různé besídky, které pořádaly pro své rodiny. Do popředí

vstoupil apel na adekvátní, uvědomělou a odpovědnou četbu. Ženské otázky a dění v ženské organizaci byla dopřána i samostatná rubrika ve stranickém listu *Freigeist*. Za nejvýraznější počín lze považovat zřízení nejprve liberecké knihovny pro děti, jež se postupně rozšířila na putovní v rámci libereckého okresu. Od roku 1911 začal být slaven i Den žen za volební právo, později známý jako Mezinárodní den žen, ovšem vždy jen v několika obcích, což mělo dát vyniknout masovosti shromáždění při této příležitosti. V rámci Liberecka existovaly mikroregionální rozdíly, které ovšem kopírovaly strukturu a charakter zdejšího dělnického sociálně demokratického hnutí jako takového. Nejvíce aktivních ženských sekcí se nacházelo v libereckém, jabloneckém a chrastavském okrese, kde počet zapojených žen rychle rostl a celkově dosáhl počtu zhruba půl druhého tisíce.

Obecně lze říci, že problémy, kterým organizace žen čelila, nebyly specificky spojené s genderovou identitou, ale týkaly se celého sociálně demokratického hnutí. Platilo to jak pro konkurenční vztah k nacionalistickým politikám, tak pro dynamiku členstva, která se odvíjela od politických úspěchů (zisk volebního práva) i ekonomického cyklu (hospodářský růst, resp. recese). I akcent na vzdělávací a osvětové akce byl ústředním prvkem sociálně demokratického étosu a programu; genderově specifický byl pak tím, že podtrhával význam rodičovství, resp. mateřství.

K nejvýraznějšímu narušení tak nakonec došlo mimo rámec ženských organizací, v prostředí definovaném generačně, ve Svazu mladých dělníků Rakouska (*Verband jugendlicher Arbeiter Österreichs*). I když byl založen ve Vídni již v polovině 90. let, začala se mládež na Liberecku významně aktivizovat až o více než deset let později, ve druhé polovině první dekády 20. století. V jejím čele v Libereckém kraji tehdy stál mladý Karl Kreibich, nicméně není jisté, zda to byl on, nebo spíše spontánní projev na úrovni členské základny, co vedlo k tomu, že mládežnická organizace začala fungovat koedukovaně a nejvíce se vymykat z ustálených a tradičních představ o společenské dělbě práce a pohlavních rolích.

Návrh na uznání společné mládežnické organizace v rámci celého Předlitavska vzbudil kontroverzi, proti se postavily odbory i většina členek *Frauenreichskomitee*, neboť se obávaly reakcí rodičů. O tom, jaký názor na inovativní pojetí výchovy mládeže panoval mezi členkami ženských organizací na Liberecku, nemáme žádné indicie. Nicméně Sponerová jej ve svých vzpomínkách nezmínila, což je poněkud překvapivé a může naznačovat jistou distanci od společné výchovy v mládežnické organizaci. Samy dívky v mládežnické organizaci se vymezovaly vůči předsudkům a chybám „dřívější falešné výchovy“, což mohlo být čteno jako snaha o generační vymezení a kritiku dřívějšího nedostatečného úsilí.

Pokusme se nyní odpovědět na ústřední otázky, jimiž je rámována tato práce: Jaké genderové identity utvářela snaha o sociální emancipaci tváří tvář radikalizujícím se nacionalismům? Jaký genderový řád utvářeli dělníci a dělnice sympatizující se sociálně demokratickými hodnotami a podílející se na socialistické veřejnosti? Jak se vzájemně ovlivňovaly a postupovaly kategorie třídy, národa a genderu? Vystihly skutečnost *Reichenberger Zeitung*, které se zájmem citovaly Eduarda Bernsteina nejen kvůli kritice Marxova kultu osobnosti, ale i proto, že vyvracel jeho teorii o kapitalismu coby příčině úpadku soudobého rodinného uspořádání a tedy i genderového řádu nastoleného měšťanskou společností?¹⁴⁶⁹ Nebo naopak *Freigeist*, když tvrdil, že požadavky žen často ztroskotaly na ženách samotných,¹⁴⁷⁰ tedy na jejich nezájmu a neorganizovanosti, aniž by jakkoliv zmínil společenské a tím často i soukromé konstelace genderového řádu a jakékoliv další retardující faktory, jako byly dlouhodobě o třetinu nižší mzdy žen a skutečnost, že mzdy mužů obvykle jen stěží pokrývaly životní náklady rodiny a nárůst počtu vdaných pracujících žen mezi lety 1890 a 1910 v liberecké Obchodní a živnostenské komoře, o němž psal i Bebel v *Ženě a socialismu*?

Hovořit o poměšťanštvování vztahů v dělnických rodinách by bylo poněkud eufemistické, vezmeme-li například poměry ve sklářství, na straně druhé je třeba mít na paměti, že ve vymezeném časovém období docházelo k rozšiřování klientely sociální demokracie, která se neomezovala výhradně na manuálně pracující, ale svůj program zaměřovala na nižší střední vrstvy a lidi na venkově činné v zemědělství. Lze tedy spíše hovořit o osvojování a selektivní apropriaci buržoazní měšťanské politické kultury obecně,¹⁴⁷¹ resp. o postupné modifikaci genderového řádu liberálně-měšťanského stříhu.

Jak jsme ukázali na příkladu Josefa Schillera, i v sociálně demokratickém genderovém řádu byla maskulinita charakterizována aktivním angažmá ve věcech veřejných, které bylo bojovné, ale zároveň sebe-disciplinované, odpovědné a nesobecké. Jen tak mohl být člověk-dělník celou, harmonickou osobností, mužem rozumu i srdce. Kvalifikací pro vstup do veřejného prostoru nebyl majetek, ale poctivá práce a snaha získat vzdělání a vědomosti, které byly dělnictvu odepřeny. Jejich prostřednictvím získával sociálně demokratický dělník vědomí své vlastní hodnoty a manifestoval maskulinní ctnosti jako ráznost, statečnost, sebevědomí a pevný charakter.

---

¹⁴⁶⁹ Die Sozialdemokratie und die Auflösung der heutigen Familienform, *Reichenberger Zeitung* 2. 4. 1903, s. 1.

¹⁴⁷⁰ Frauen-Zeitung, *Freigeist* 7. 1. 1910, s. 5.

¹⁴⁷¹ J. BENEŠ, *Workers*, s. 9.

Schiller byl zároveň charismatickým řečníkem, který uměl zaujmout a získat si publikum. Posléze své ctnosti stvrdil i pobytem ve vězení, o němž podal důkladnou zprávu ve svých vzpomínkových textech. Jak lapidárně vyjádřil Josef Rezler, jeden z jeho českých kolegů: „kdo nebyl zavřen, nebyl socialistou“.¹⁴⁷² Schiller ale také nijak nezastíral emocionalitu mužů, ba se na ni nebál apelovat. Solidaritu nebylo možné založit či vysvětlit pouze účelově racionálně, utvářející se třídní identifikace nebyla pouze ekonomicko-mocenských kalkulem, ale vycházela i z empatie. Důležitou vlastností proto byla věrnost, věrnost myšlence, již vnímal jako integrální součástí lásky, kterou si uvědomělé dělnické společenství zasluhovalo jako společenská entita. Ovšem ani láska nebyla genderově neutrální či symetrická, neboť na společenské, kolektivní úrovni reprezentovala „bratrský vztah“ a nesla v sobě redukci solidárního společenského jednání muže.

Péče o rodiny uvězněných zůstala na ostatních spolustranících, kteří to vnímali jako svou svatou povinnost, již stvrzovali vzájemnou solidaritu. To, že jednání směřující k podpoře rodiny bylo pro sociálně demokratickou identitu významné, dokládá jak celá řada sbírek pro stávkující dělníky, tak i konkrétní příklad z Liberce, jímž bylo převzetí zodpovědnosti za vzdělání dětí roku 1906 předčasně zesnulého Josefa Padrlíka. Muž tedy náležel oběma sférám, stejně jako v měšťanském genderovém řádu. Spíše než o veřejném angažmá žen lze hovořit o jejich zahrnování do kolektivních institucí, resp. jejich principiální otevřenosti k tomu ženy-dělnice přijmout mezi své členy, jako byly všeobecná nemocenská pokladna či vybrané odborové spolky, v nichž ale neformovaly (kvazi)autonomní sub-veřejnosti. Jediný pokus ustanovit ženský spolek, jak již bylo řečeno, byl znemožněn politickým úřadem, a není ani jisté, jaká by byla jeho programová či věcná náplň. To odpovídá i faktu, že Bebel promýšlel a formuloval otázku postavení žen v rámci tehdejší společnosti, ovšem omezil se na individuální rovinu ženy jako jedince a nestal se teoretikem kolektivního ženského hnutí jako takového, tj. řečeno jednoduše: nevyjadřoval se k otázce ženských sociálně demokratických spolků, ale ke společenským podmínkám a jejich možné nápravě.

Genderový řád libereckých sociálních demokratů se s měšťansko-liberální verzí shodoval v umístění ženy do intimní, soukromé sféry. Měla tím být zaručena adekvátní, důstojná mzda pro muže, která nebyla argumentována potřebou uživit rodinu, jako spíše adekvátním ohodnocením poctivé práce jako zakládající ctnosti socialistické maskulinity. Péče o domácnost a výchovu dětí neměla být pro ženu překážkou v jejím případném veřejném angažmá, k němuž ovšem v praxi nedošlo, resp. se o něm nedochoval jakýkoli záznam.

---

¹⁴⁷² J. REZLER, B. REZLEROVÁ, *Ze života průkopníků*, s. 71.

Obraz ženy byl sice redukován na ztělesněné utrpení, které ale tváří v tvář realitě musela překonávat a statečně čelit absenci svého muže. Soudruzi mohli rodině pomoci, ale nemohli otce nahradit. Obě ctnosti – statečnost i utrpení – byly rovným dílem sdíleny oběma pohlavími. Oba se tedy mohli podílet na třídním boji, oba mohli bojovat – jako jeden muž, chtělo by se říci, nicméně tento boj byl veden v soukromé sféře a nebyl výrazně politizován, přestože figura dělnice-trpitelky, resp. trpící rodiny obecně ztělesňovala špatné postavení dělnictva a symbolizovala postavení dělnictva v rámci kapitalistického produkčního systému. Proto v politickém programu sociální demokracie zůstávala regulace, příp. úplné omezení práce žen a příslib, že socialismus z rodiny vytvoří nejrozumnější a nejláskyplnější institut výchovy dalších pokolení, v kterém umožní materiálně i morálně vztahy založené na svobodně projevované náklonnosti, tělesnou i duševní výchovu dětí a tedy i zrovnoprávnění žen.

V období po hainfeldském sjezdu a konsolidaci byla sociální demokracie dominantně konotována kulturně maskulinně a to jak na německé, tak české straně (například spolek *Pokrok* v roce 1894 požadoval odstranění žen z továren s obvyklými argumenty o povolnější povaze žen a jejich roli v domácnosti). Nestabilita prvních ženských organizací byla vysvětlována s poukazem na jistou nestálost žen jakožto genderově podmíněnou vlastnost. Ženy – soudružky se postupně stávaly jak objektem apelace ze strany *Freigeist* a přestože první pokusy etablovat své vlastní veřejnosti neskončily úspěšně, dařilo se reprezentaci feminity vymaňovat z figury trpitelky, stlačovatelky mzdy mužů a ženy přestaly být – alespoň na úrovni dochovaných a přístupných reprezentací – vylučovány ze světa práce. Výjimkou bylo přijetí zákazu noční práce žen, který však byl motivován „politikou cukru a biče“ Eduarda Taaffeho a snad zdravotními ohledy a snahou zabránit degenerativním poruchám. Po celé sledované období se diskurs diference prolínal s uznáním rovnosti, v němž byly ženy vnímány jako spolubojovnice mužů proti kapitalismu. Cílem bylo získat ženy, aby po boku mužů bojovaly za lepší budoucnost, neboť právě na ně více dopadalo vykořisťování a politická bezprávnost. Sociální demokracie se tak prezentovala jako jediná cesta ke zlepšení životního postavení „dělníků i žen“.

Argumentace pro získání politických práv pro ženy se v zásadě neměnila: kombinovala klasický socialistický motiv placení nepřímých daní s „daní krve“, tj. porodem, jenž mohl ženu stát život nebo zdraví. Obtíže se získáváním žen pro sociální demokracii byly připisovány „falešné výchově“ a nedostatku vzdělání a „neomezenému vykořisťování“ ze strany podnikatelů, jemuž stát nijak nebrání. Nicméně ani ženy se neubránily přijetí a reprodukci auto-stereotypů, zejména těm o jejich snadnější ovlivnitelnosti, jež z nich měla činit údajně snadnější

terče klerikálních agitátorů, a upřednostňování zábavy před vzděláváním se, což se typicky projevovalo v četbě.

Obtížnější však bylo odstranit další bariéry spočívající zejména v nedostatku času na spolkovou a vzdělávací činnost a nedůvěru ze strany mužů. Zaměstnanost ženy bylo třeba přijmout jako skutečnost, byť v sociální praxi bylo možné zaznamenat obavy, že kvůli veřejné činnosti nebudou mít jejich ženy a družky dostatek času na domácnost a děti. Ani v tomto případě se nejednalo o místně specifický problém, jehož závažnost připustil i stranický předseda Victor Adler ještě při oslavě prvního Dne žen roku 1911.

Pokud jde o obraz muže, ani ten není snadné rekonstruovat, neboť nebyl tím, co bylo diskutováno či jakkoliv zpochybňováno. Základním atributem sociálního demokrata měla být organizovanost a uvědomělost, a to jak ve světě práce, tak ve volném čase, který vyžíval ke svému vzdělávání. Nebyl však explicitně definován svým „výkonem“ v soukromé, resp. intimní sféře. Řada mužů nevládala naplňovat ideální obraz a pod tíhou odpovědnosti zabezpečit rodinu se naopak hroutila, jak ukazují vzpomínky Sponerové, Rothové i Pfeiferové na jejich otce. Zároveň to však měli být – a v případě těchto tří „pamětnic“ i byli – muži, kdo inicioval jejich zapojení do organizací navázaných na sociální demokracii, byť nikoliv jejich druzi či manželé, byť jak Sponerová, tak Rothová byly manželkami sociálních demokratů. Stejně tak lze konstatovat, že od počátku století i řada stimulů vůči ženským organizacím, zdvihání tohoto tématu a organizace agitačních schůzí byly vyvolány z vyšších organizačních úrovní, ať již stranických či odborových.

Reprezentace maskulinity v sobě kombinovala tradiční aspekty, které bylo třeba udržovat pro potřeby politického konfliktu i na symbolické úrovni, s jistou principiální vstřícností a pochopením vůči ženám, které pravděpodobně měly implicitně potvrzovat pokrokovost sociální demokracie a dávat ženám naději, že směřování k socialismu změní k lepšímu i jejich životy. Zároveň však v materiálech určených k široké recepci byly reprodukovány patriarchální vzorce spojené s bojovnou, válečnickou rétorikou či otcovskou autoritou, a těžko se v nich hledal jednoznačný obraz či ostře rýsovaný vzor.

Z výše řečeného je poměrně obtížné vysvětlit posun v rámci mládežnické organizace směrem ke koedukaci. Lze jej hledat v politickém kontextu: mohlo se jednat o gesto vůči stranické centrále ve Vídni demonstrující lokální svébytnost odkazující na genderovou otevřenost libereckých textilních odborů v 70. letech 19. století. Zároveň se jednalo i o třídně artikulované gesto, neboť jasně útočilo na dvojí morálku buržoazie a demonstrovalo, že imaginace oddělených sfér ve světě pracujících nefunguje, což mohlo fungovat i jako jisté lákadlo při poměřování sil s nacionalistickými organizacemi. Soutěží mezi rivalizujícími

veřejnostmi lze také vysvětlit posun, který kopíroval trajektorii celého sociálně demokratického hnutí v souvislosti s bojem za všeobecné volební právo – od dělníků k zaměstnancům i drobné inteligenci, od dělnic k ženám v domácnosti. V něm se odrážela i proměna situování sociálně demokratických žen, které docenily intimní sféru jakožto zdroj kompetencí a legitimizace pro působení ve veřejné sféře.

Lze je ale vnímat i jako dlouhodobý dopad státní intervence do sociálních vztahů jakými bylo zavedení nemocenského a úrazového pojištění či regulace noční práce, byť se z dnešního pohledu mohou jevit jako nedostatečné, začaly narušovat a rozmazávat hranice mezi veřejnou a soukromou sférou. Postupné zavádění různých státních sociálně-politických opatření totiž narušilo dosud dominantní princip individuální zodpovědnosti a samostatnosti, na jehož základě se – ve znamení oddělených sfér – etabloval jak liberálně nacionální, tak socialistický genderový řád přičítající mužům odpovědnost za přežití rodiny. Toto narušení mohly snadněji reflektovat a odhalit právě ženy dělníků, resp. členky socialistických spolků, protože se jich dotýkalo daleko více než žen měšťanských. Díky tomu si dosavadní objekt péče, alespoň na úrovni normativních představ, mohl nárokovat stát se také jejím subjektem. V neposlední řadě nelze opomíjet vliv boje za všeobecné volební právo, jež bylo sociální demokracií explicitně vztaženo na obě pohlaví, byť tento programový požadavek padl za oběť taktice a pragmatismu ve snaze dosáhnout všeobecného a rovného volebního práva (alespoň) pro muže. To přispívalo k tomu, že imaginace oddělených sfér mohla být nazírána jako konstruovaná a vedla k repolitizaci soukromé sféry, která byla odhalena jako základ sféry veřejné, jež legitimizovala politickou agendu sociálně demokratických žen zaměřenou nyní zejména na sociální a zdravotnickou (péči o šestinedělky a vdovy) i pracovně-právní (postavení služebných, pojištění zemědělských pracovníků) agendu.

V genderovém řádu německé sociální demokracie v Předlitavsku se tedy projevovala jistá stabilita, pokud jde o maskulinní reprezentace. Ozvuky krize maskulinity a znejistění mužské role v něm bylo možné zaznamenat jen velmi vzdáleně a okrajově, a to jak v případech německých, tak českých sociálních demokratů. Proměny genderového řádu lze spíše chápat jako rozšiřování pole feminity, která ale stále měla své gravitační jádro v mateřství a rodině. To opět platilo pro německou i československou sociální demokracii, byť druhá jmenovaná na úrovni promluv a obrazů na celostranické úrovni tendovala k „[z]pochybn[ění] primát[u] muže kvůli nedostatečnosti jeho maskulinních kvalit a přisoudila je ženám, jež měly být společensky oceněny i díky zvláštním zkušenostem a specifickému výkonu vyplývajících z role v soukromé sféře. V radikálním diskurzu socialistek se muži dostávali do rozporu s ideálem harmonického,

tělesně a duševně zdatného člověka.“¹⁴⁷³ Na lokální úrovni a v „menšinovém území“ však nejspíše neexistoval prostor a příležitost k tomu, aby se tato imaginace zhmotnila a promítla do sociálních vztahů.

Z výše řečeného je patrné, že genderové identity byly ovlivňovány politickým kontextem. Primárně byly rámovány třídní zkušeností a artikulovány v politickém jazyce třídní politiky. Sociálně demokratická strana byla vnímána jako základní emancipační rámec pro všechny a zároveň emancipace třídy znamenala i emancipaci ženy a rodiny na cestě k lepší, spravedlivější a humánnější společnosti. V počátcích sociálně demokratického dělnického hnutí se třídní a genderová emancipace mohly vzájemně podporovat a vykazovat oboustranný koaliční potenciál. Patrně nebylo náhodou, že Odborový spolek textilních dělníků byl dvojjazyčný a zároveň otevřený – alespoň rétoricky, neboť evidence absentuje – vůči členství žen; uznávání diferencí, resp. snaha o jejich překonání ve jménu třídního vědomí, šly ruku v ruce.

Odpovědí na tázání se pomocí intersekcionalní optiky však je, že v případě ženských veřejností německé sociální demokracie na Liberecku nehrála výraznou roli kategorie národa, ta zůstávala vyhrazena spíše jejich soudruhům. Liberecko bylo specifické zejména tím, že platilo za opoziční centrum vůči austromarxistickým řešením zastávaným vídeňským stranickým vedením a snažilo se projevovat jako svébytná, ba svéhlavá entita, kterou zaštiťovalo redaktorské duo *Freigeist* Strasser – Kreibich a jejich ambice v utváření „opravdového“ dělnického hnutí respektujícího marxistické teoretické premisy.

Ženské sociálně demokratické veřejnosti proto artikulovaly význam hodnoty internacionalismu, ovšem jeho praktické a reflektované projevy nebylo možné u ženských organizací vystopovat a omezuje se tak na retrospektivně podmíněnou vzpomínku pozdější komunistické senátorky Karly Pfeiferové o solidaritě žen v tanvaldské Mauthnerově přádelně. Zároveň ale platí, že jak internacionalismus, tak i austromarxismus byly svým způsobem genderově slepé teorie, jejichž subjekty nebyly nijak genderovány, čímž při zpětném čtení vzniká napětí, neboť tuto skutečnost lze číst jak jako výraz genderové slepoty, tak emancipace, vyjádření uznání rovnosti, v němž není třeba zvýrazňovat difference a společenské role ani jednoho pohlaví.

Historicky bylo na co navazovat. V 60. a 70. letech se dařilo eliminovat případné konflikty etnicko-nacionálního charakteru. Internacionalismus byl manifestován nejen na táboře lidu na ještědských Pláních roku 1870, ale i v praktickém bilingvismu některých odborových spolků, včetně nejvýznamnějšího, protože nejpočetnějšího spolku textilních

---

¹⁴⁷³ J. MAREŠ, V. STROBACH, *Třída dělníků*, s. 67.

dělníků, a podporou založení československé sociální demokracie roku 1878, kde stranické vedení sídlící mezi lety 1877–1880 v Liberci zastupoval Ferdinand Schwarz. Liberecká česká sekce, kterou vybudoval František Nechvíle, recipročně přispívala k prosazení ústředního stranického výboru mezi českými socialisty.

V případě mužských veřejností lze zaznamenat projevy internacionalismu i v 90. letech 19. století – včetně spolupráce s mladočechy v boji za všeobecné volební právo, založení společného tělocvičného spolku či tisků *Allgemeine Arbeiter Kranken und Unterstützungskasse* v českém jazyce – do roku 1905. Němečtí sociální demokraté na Liberecku využívali blízkosti Německa a aktivně sledovali dění na druhé straně zemské hranice. To však jen částečně „vyvažovalo“ implicitní orientaci na německou kulturu a její klasickou literaturu. *Freigeist* ani neotiskl žádný příspěvek v češtině a o dění v československé sociální demokracii informoval jen velmi skromně, stejně tak *Arbeiterinnen Zeitung* a *Ženský list* informovaly o dění „na druhé straně“ velmi omezeně, pokud vůbec. Stanovisko k této otázce zaujímal, ale jen nerady, až v souvislosti definitivního národnostního rozštěpení rakouské sociální demokracie po roce 1911. Supraetnický jazyk internacionalismus se tedy nevyklučoval s – více či méně explicitní – identifikací s německou národností. Svou roli snad mohl sehrát i pohled Marxe a Engelse na Čechy jako tzv. nehistorický národ a vnímání Německa jakožto kulturně blízkého prostoru, spojeného s kulturně-osvětovými aspiracemi i masovou stranickou základnou, která z SPD činila inspirativní příklad. To však platí zejména pro sociální demokraty spíše než pro sociální demokratky. V jejich případě je zaznamenána orientace zejména na Vídeň a spolupráci s *Frauenreichskommittee*, jehož členky nejčastěji přijížděly agitovat a řečnit. Nové členky ženských volných politických organizací v roce 1912 dostávaly spolu se stanovami i brožuru z pera německé sociální demokratky Luise Zietzové, nicméně návštěvy německých řečnic – s výjimkou zrušené návštěvy Rosy Luxemburgové na letnici mládeže roku 1914 – nebo jiné formy přeshraniční spolupráce – a tedy i praktická manifestace internacionalismu – nebyly zaznamenány. A to ani v případě spolupráce s českými sociálními demokratkami. Zcela mimo rámec vzpomínek i dobovou realitu Liberecka zůstávala otázka mezitřídní ženské solidarity. O spolupráci s jinými ženskými spolky nemáme zpráv. Jedinou výjimku tak představují spolupráce na individuální úrovni v podobě přednášek liberecké ženské lékařky Emmy Marie Herzigové pro různé ženské sociálně demokratické organizace.

Národní spor uvnitř sociální demokracie, resp. mezi německou a československou sociální demokracií nebyl genderován ani na symbolické úrovni, ani nevyžadoval změny na úrovni chování jednotlivců či společnosti. Ženská otázka byla podmnožinou třídní otázky, v jejímž rámci byla řešena, zároveň ale byla limitována národnostním rozkolem a není

zaznamenán žádný případ spolupráce německých a českých sociálních demokratek. Ani kategorie indiference, kterou si z nacionálních politik sociální demokraté osvojili a začlenili ji do vlastního politického jazyka, nebylo možné využít pro promýšlení ženské otázky. Teorie, jaké rozvíjel kupříkladu Otto Weininger o prostupnosti obou pohlaví a jejich nejednoznačnosti,¹⁴⁷⁴ zůstávaly na severočeské periferii mimo zájem a horizonty myšlení.

Ačkoliv kořeny imaginace oddělených sfér sahaly hluboko a spojení s biologickou dispozicí ženy a starostí o domov a soukromou sféru zůstávalo neměnné, podařilo se v rámci genderového řádu nejen rozšířit představu o společenské roli žen, čemuž vydatně napomáhaly materiální životní a pracovní podmínky pracujících, ale i postupně najít i cestu, jak je začlenit do politické organizace a uznat je za členky strany, což byl v kontextu ostatních politických stran, a zejména národně orientovaných německých stran, výrazný rozdíl. Na druhou stran se ale otázka genderového řádu a místa žen v něm ani nestala předmět vyhoceného kulturního boje, což také může svědčit o tom, že pro vnější pozorovatele se postavení ženy lišilo mírou formálního uznání a začlenění, ale již nikoliv v samotném každodenním a/nebo politickém životě.

Bezproblémové soužití a začlenění do německé sociální demokracie tak relativizují jen vzpomínky Marie Sponerové a Aurelie Rothové otištěné v roce 1912 v publikaci *Gedenkbuch* ke dvaceti letům ženského sociálně demokratického hnutí. Skutečně zarážející je absence zmínek o jejich vlastním rodinném zázemí a roli manželů, kteří oba patřili k veřejně činným sociálně demokratickým funkcionářům. Proces stávání se sociální demokratkou obě zpětně líčily jako vnitřní a autentický, nikým nenařízený a nikým neinspirovaný; byl traktován jako zážitek obecně lidský. Stejně tak ale ze vzpomínek na zakládání spolku a ženské sekce odborové organizace sklářů mizí muži a strana jako celek, celý proces je líčen jako naprosto autonomní, jako kdyby existovaly pouze ony a jejich organizace. Zůstává otázkou, zda tak činily proto, aby text zasáhl primárně ženské čtenářky a dal jim pocit, že se i ony mohou nechat inspirovat úsilím a vytrvalostí žen, které stály u zakládání prvních spolků, nebo zda se jednalo o autentické svědectví postavené na vlastním zážitku, které nevyřčeně odráželo faktickou malou podporu svého okolí, která se odrazila v tom, že se mu nedostalo žádné zmínky. Ačkoliv Sponerová a Rothová popisují své osobní zkušenosti, zůstávají jejich líčení odosobněná. Obsahují jen minimum dalších jmen, dat či míst a jiným aktérům dopřávají jen relativně skromné zmínky. Ze vzpomínek není možné určit ani jejich věk nebo některé události situovat v čase. Vzpomínky tak získávají až jakýsi mýtický charakter, zachycují zlom, proces stávání se

---

¹⁴⁷⁴ C. SENGGOPTA, *Otto Weininger*.

sociálními demokratkami a tím i jejich „vstup do dějin“ a začátek boje o uznání, který i když byl vztažen k třídě jako celku, se primárně omezoval na ženské organizace.

Pohled na vývoj sociální demokracie prizmatem dějin žen nabízí nejen užitečnou mřížku, která umožňuje strukturovat rozlehlou, ba nepřehlednou materii, ale i příspěvek do debaty o povaze genderových ráďů a o faktorech, které je spoluurčují. Nabízí jeden konkrétní vřled do konkrétního prostoru v konkrétním časovém rozpětí, což samozřejmě přednesené závěry nerelativizuje, ale omezuje jejich platnost. Nasvěcuje minulost z úřlu, který bývá spíše vnímán jako doplňková perspektiva, umožňuje ale zároveň vymanit dějiny socialismu z jazyka vítězů a teologických narací, a ukazuje, jaké všechny faktory, občas velmi banální, stály v cestě úsilí vybudovat sociálně demokratické organizace. Práce se proto snaží dostat tak blízko k tomu, jak mohla vypadat praxe a zkušenosti minulých aktérek a aktérů, na druhou stranu je často nucena reflektovat veta vystavená prameny. Z hlediska budoucího bádání však doufám představuje další krok, který podnítí další výzkum politik genderových identit a jejich roli v emancipačních a modernizačních procesech, a pomůže vrátit zpět „do dějin“, resp. historiografie spíše opomíjené, byt' ve své době velmi významné sociální a politické hnutí, jakým německá sociální demokracie v Předlitavsku bezpochyby byla.

Z konkrétních příkladů, které považuji za nosné pro budoucí výzkum, bych rád zmínil doplnění komparativní perspektivy s jinými regiony, zejména severozápadními Čechami a Moravou, což by umožnilo potvrdit či vyvrátit sebe-inscenaci dělnictva na Liberecku jakožto svébytného a svéhlavé elementu. Druhou příležitostí pro přínosný výzkum spatřuji v podrobné analýze výročních zpráv *Allgemeine Arbeiter Kranken- und Unterstützungs-kasse*, které zejména pro období mezi lety 1900 – 1910 představují řadu zajímavých údajů o zdravotním stavu a mechanismech solidarity mezi dělnictvem v OŽK Liberec. Ještě zajímavější by však bylo badatelsky zpracovat dějiny této instituce jako celku. Třetí příležitostí představují dějiny německé sociální demokracie v českých zemích, které by postihly jak různá místní specifika, tak interakci se stranickým centrem, tázali se, jakou měrou byli jeho součástí poslanci říšské rady, jakým způsobem němečtí sociální demokraté pronikali do samosprávy a jak se stýkali a potýkali s národní a ženskou otázkou. Pro tento výzkum je třeba si přát, aby rychle pokračovala digitalizace periodik a dalších tisků uložených v archivech i knihovnách. Pomocí OCR technologie bylo nejen možné dohledávat jednotlivosti, ale díky fulltextovému zpracování zapojit i *digital humanities*, které mají potenciál vytěžit zejména informace z periodického tisku i v jeho kvantitativních aspektech. Bylo by tak možné analyzovat dlouhé seznamy různých finančních příspěvků a jejich poskytovatelů i adresátů a tím upřesňovat naše znalosti toho, jak mohla vypadat sociálně demokratická klientela, ale i sledovat personální fluktuace v rámci

sociálně demokratického hnutí nebo i dynamiku struktury těchto periodik. Věřím, že se jednoho dne dočkám toho, že výsledky této práce budou překonány. A budu za to rád.

7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ODBORNÝCH PRAMENŮ

7.1. Archivní prameny

Národní archiv

- fond České místopředsedství Praha – prezídium
- fond Československá sociálně demokratická strana dělnická
- fond Karel Kreibich
- fond Josef Padrlík
- fond Presidium ministerské rady

Státní okresní archiv v Liberci

- fond Archiv města Liberce, Katalog presidiálních spisů libereckého magistrátu 1876-1920
- fond Politický spolek Karel Marx

Verein für Geschichte der ArbeiterInnenbewegung

- fond Parteistellen
- fond Nachlass Victor Adler

7.2. Dobová periodika

Arbeiterfreund 1874

Arbeiter Zeitung 1891–1893, 1896, 1905, 1906

Arbeiterinnen Zeitung 1894–1902, 1905–1914

Bildungsarbeit 1909–1910

Budoucnost 1878

Freigeist 1889, 1890, 1891, 1896–1898, 1900, 1906, 1910

Gablonzer Anzeiger 1898, 1899

Ještědský obzor 1908, 1910, 1911–1913

Kampf 1908-1909

Národní listy 1893, 1911

Politische Frauen Zeitung 1870

Reichenberger Zeitung 1889, 1890, 1898, 1903, 1911, 1919

Sozialdemokrat 1937

Volksfreund 1893, 1925

Vorwärts 1911, 1913

Ženský list 1896, 1898, 1899, 1901, 1902–1904, 1907–1913

7.3. Dobové tisky

40 Jahre Bestands-Feier des Kreiskonsumvereines "Vorwärts" Reichenberg. Reichenberg: Kreiskonsumverein "Vorwärts", Liberec 1935.

EMMA ADLER, *Buch der Jugend. Für die Kinder des Proletariats*, Berlin 1895.

Adressbuch und Wohnunhs-Anzeiger für die Stadt Gablonz a. N. [Jahr] 1895, Jablonec nad Nisou, 1895.

Adressbuch und Wohnunhs-Anzeiger für die Stadt Gablonz a. N. [Jahr] 1907, Jablonec nad Nisou, 1907.

Adress-Buch für den politischen Bezirk Gablonz a. N. bestehend in 2 Abteilungen und zwar : 1. Abteilung: Gerichts- und Steuerbezirk Gablonz a. N. : 2. Abteilung: Gerichts- und Steuerbezirk Tannwald, Rokytnice nad Jizerou 1911-1912.

Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger für den Gablonzer Landbezirk, Tanvald 1904.

Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger für den Reichenberger Landbezirk, Tanvald 1905.

OTTO BAUER, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien 1907.

AUGUST BEBEL, *Žena v minulosti, přítomnosti a budoucnosti*, Praha 1896.

AUGUST BEBEL, *Žena a socialismus*, Praha 1909.

AUGUST BEBEL, *Die Frau und der Sozialismus*, Zürich 1879.

Bericht der Gesamtparteivertretung und des Verbandes der sozialdemokratischen Abgeordneten an den Gesamtparteitag der sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Wien 1905, Wien 1905.

Bericht zum Parteitag der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich in Reichenberg 1909 (Schützenhaus): Zusammentritt des Parteitages: 19. September 1909, Wien 1909.

EDUARD BERNSTEIN, *Předpoklady demokracie, socialismu a úkoly sociální* Praha 1902.

ALBÍN BRAF, *Studien über nordböhmisches Arbeiterverhältnisse*, Praha 1881.

BUREAU DER K. K. STATISTISCHE CENTRAL-COMMISSION, *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern 8. Heft Böhmen*, Wien 1894.

BUREAU DER K. K. STATISTISCHE CENTRAL-COMMISSION, *Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern 8. Heft Böhmen*, Wien 1904.

EDMUND BURIAN, *Problémy českoslov. sociální demokracie: Příspěvek ku národnostní politice dělnické třídy*, Brno 1910.

JOSEF F. DRESSLER, *Wohnungs- und Geschäfts-Anzeiger der Stadt Reichenberg*, Liberec 1902.

FRIEDRICH ENGELS, *Postavení dělnické třídy v Anglii*, Praha 1950.

FRIEDRICH ENGELS, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, Leipzig 1945.

BRUNO GEISER, *Die Forderungen des Sozialismus an Zukunft und Gegenwart*, Braunschweig 1876.

HERMANN HALLWICH, *Reichenberg und Umgebung: eine Ortsgeschichte mit spezieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung*, Liberec 1874.

JOSEF HOFBAUER, EMIL STRAUSS, *Josef Seliger: ein Lebensbild*, Praha 1930.

JOSEF HRABÁK, *Terminologický slovník hornický německočeský a českoněmecký*, Praha 1888.

Jahres-Bericht der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungs-Cassa in Reichenberg für das Jahr... 1900 – 1914, Liberec 1901-1915.

Jahres-Bericht über die Tätigkeit des Deutschen Arbeiterinnenbundes „Eiche“ für Reichenberg und Umgebung im zweiten Vereinsjahre 1902, Liberec 1903.

Jahres-Bericht über die Tätigkeit des Deutschen Arbeiterinnenbundes „Eiche“ für Reichenberg und Umgebung im zweiten Vereinsjahre 1903, Liberec 1904.

Jahres-Bericht über die Tätigkeit des Deutschen Arbeiterinnenbundes „Eiche“ für Reichenberg und Umgebung im 10. Vereinsjahr 1910, Liberec 1911.

Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1905, Liberec 1904.

Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1906, Liberec 1905.

Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für Das Jahr 1907, Liberec 1906.

Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1909, Liberec 1908.

Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für Das Jahr 1912, Liberec 1911.

Jahrbuch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg für das Jahr 1915, Liberec 1914.

FRANTIŠEK CYRIL KAMPELÍK, *Průmyslné návrhy: jakby zámožní a chudí občané z Čech, Moravy, Slezska i Slovenska, jsouce dokonalí řemeslníci a rozumní rolníci – místo útratného, nebezpečného stěhování se do daleké Ameriky - ráděj vzorná, průmyslná, pěkná, orbou pověstná města nebo nové osady na řídko zalidněných, úrodných končinách habsburské říše pod ochranou c. k. vlády zakládati měli, aby před hrozivým schudnutím a svízelem ještě v čas ubíhajícím, jakož i potomkům se dobře vedlo*, Hradec Králové 1859.

KARL KAUTSKY, *Karla Marxa Ekonomické nauky*, Brno 1889.

KARL KAUTSKY, *Ochrana dělnictva najmě mezinárodní ochranné zákonodárství dělnické a osmihodiný den pracovní*, Praha 1895.

KARL KAUTSKY, *Parlamentarismus, zákonodárství lidové a sociální demokracie*, Praha 1895.

KARL KAUTSKY, *Erfurtský program*, Praha 1899.

KARL KAUTSKY, *Předchůdci novějšího socialismu v Čechách a na Moravě*, Praha 1899.

ALFRED KLEINBERG, FANNI BLATNY, *Das Denkmal der unbekanntten Proletarierin: die sudetendeutsche Arbeiterinnenbewegung bis zum Weltkrieg*, Karlovy Vary 1937.

KARL MARX, FRIEDRICH ENGELS, VLADIMÍR ILJIČ LENIN, *K ženské otázce*, Praha 1973.

KAREL MARX, *Kapitál: kritika politické ekonomie. Díl první, kniha první, Výrobní proces kapitálu*, Praha 1954.

KARL MARX, *Námezdní práce a kapitál*, Praha 1895.

KAREL MARX, BEDŘICH ENGELS, *Komunistický manifest*, Brno 1893 (1. vydání), Praha 1898 (2. vydání).

Musterstatut für den Betriebs-Krankensassen, Liberec 1889.

Nordböhmisches Arbeiter-Statistik: tabellarische Darstellung der Ergebnisse der von der Reichenberger Handels- und Gewerbekammer am 1. December 1888 durchgeführten Erhebung, Liberec 1891

THEOPHIL PISLING, *Nationalökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Böhmen*, Praha 1856.

ADELHEID POPP, *Mädchenbuch*, Wien 1911.

ADELHEID POPP (Red.), *Frauentag*, Wien 1911.

JULIUS POPP, G. HÄFNER (eds.), *Verhandlungen des Parteitages der österreichischen Sozialdemokratie in Hainfeld (30./31. Dezember 1888 und 1. Januar 1889): nach dem stenographischen Protokoll*, Wien 1889.

ROBERT PREUSSLER, *Bericht an den Internationalen Glasarbeiter-Congreß 1898 in Berlin über die Lohn- und Arbeitsverhältnisse und über die Organisation der Glasarbeiter Oesterreichs*, Wien 1898.

Protokol čtvrtého řádného sjezdu Československé strany sociálně demokratické, konaného ve dnech 8., 9., a 10. září v Českých Budějovicích zároveň s programem a všemi organizačními a tiskovými řády strany, Praha 1900.

Protokol o jednání šestého řádného všeodborového sjezdu v Rakousku uspořádaného ve dnech 17. až včetně 22. října 1910, Vídeň 1910.

Protokoll der Delegierten-Versammlung der Allgemeinen Arbeiter-Krankenkasse in Reichenberg vom 10. und 11. Juli 1898, Liberec 1898.

Protokoll der Delegierten-Versammlung der Allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungskasse in Reichenberg abgehalten in den Lokalitäten der „Vereinshalle“ in Reichenberg am 9. und 10. Juli 1905, Liberec 1905.

Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Aussig vom 15 bis 18. August 1902, Wien 1902.

Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten zu Salzburg vom 26. bis 29. September 1904, Wien 1904.

Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich abgehalten zu Wien vom 30. September bis 4. -October 1907, Wien 1907.

Protokoll über die Verhandlungen des Landesparteitages der deutschen Sozialdemokratie in Böhmen: abgehalten in Prag am 31. Jänner und 1. Feber 1909, Teplice-Šanov 1909.

Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich abgehalten in Reichenberg vom 19. bis 24. September 1909, Wien 1909.

Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Innsbruck vom 29. Oktober bis 2. November 1911; Protokoll der vierten sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz: abgehalten in Innsbruck vom 28. bis 29. Oktober 1911, Wien 1911.

Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1912, Wien 1912.

Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Oesterreich: Samt Anhang: Protokoll der Fünften Sozialdemokratischen Frauenreichskonferenz : Abgehalten in Wien vom 31. Oktober bis zum 4. November 1913, Wien 1913.

Protokoll der Verhandlungen des Gründungsparteitages und der ersten Frauen-Reichskonferenz der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (Deutsche Abteilung) Sektion der Kommunistischen Internationale: Abgehalten in Reichenberg (Neupaulsdorf) vom 12. März bis zum 15. März 1921, Liberec 1921.

Schwurgerichtsverhandlung gegen Dr. Victor Adler über die Anklage der Verbrechen der Störung der öffentlichen Ruhe, der Religionsstörung, der Vergehen der Aufwiegelung etc. etc., begangen durch Reden im Gablonzer Bezirke, durchgeführt vor dem Reichenberger Schwurgerichte vom 17. bis 20. November 1893: (Nach stenographischen Aufzeichnungen), Wien 1893.

FERDINAND SAGASSER, Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger der Stadt Reichenberg: mit einem Plane von Reichenberg, Liberec 1895.

ISIDOR SINGER, Untersuchungen über die socialen Zustände in den Fabrikbezirken des nordöstlichen Böhmen: ein Beitrag zur Methodik socialistischer Beobachtung, Leipzig 1885

EMIL STRAUSS, Die Entstehung der deutschböhmisches Arbeiterbewegung, 2 svazky, Praha 1926.

MNOHOSLAV TROSKOVSKÝ, *Poměry a události Svárovské*, Praha 1870.

MNOHOSLAV TROSKOVSKÝ, *Zustände und Ereignisse in Swarow: als Antwort auf alle parteiischen Invectiven*, Praha 1870.

FRANTIŠEK UHER, *Nový živnostenský řád a jak se mu má rozuměti*, Praha 1860.

Verhandlungen des zweiten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages: abgehalten zu Wien am 28., 29. und 30. Juni 1891 im Galeriesaale des Hotel "Union": nach d. stenograph. Protokolls, Wien 1891.

Verhandlungen des drittten österreichischen socialdemokratischen Parteitages angehalten zu Wien, Wien 1892.

Verhandlungen des vierten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages abgehalten zu Wien vom 25. bis einschließlich 31. März 1894 in Schwender's Kolosseum (Amorsaal): nach dem stenographischen Protokolle. Wien 1894.

Verhandlungen des fünften österreichischen Sozialdemokratischen Parteitages abgehalten zu Prag vom 5. bis einschliesslich 11. April 1896 auf der Schützen-Insel, Wien 1896.

Verhandlungen des sechsten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages abgehalten zu Wien vom 6. bis einschließlich 12. Juni 1897 im Saale des Hotel Wimberger, Wien 1897.

Verhandlungen des Parteitages der deutschen Sozialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Linz vom 29. Mai bis einschließlich 1. Juni 1898, Wien 1898.

Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Brünn vom 24. bis 29. September 1899 im "Arbeiterheim", Wien 1899.

Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Socialdemokratie Oesterreichs abgehalten zu Graz vom 2. September bis einschließlich 6. September 1900: (nach dem stenographischen Protokolle), Wien 1900.

Zákon, daný dne 30. března 1888 o pojištění dělníků pro případ nemoci, Praha 1888.

Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích pro císařství Rakouské vydaný dne 27. května 1852, č. 117 říš. zák.: se zákonem o tisku, s jinými zákony, nařízenými a rozhodnutími nejv. soudu v příčině práva trestního vydanými, jakož i s abecedním rejstříkem, Praha 1873.

Zpráva k VII. sjezdu českoslovanské sociálně demokrat. strany dělnické ve dnech 22., 23., 24. a 25. prosince 1906 na Král. Vinohradech, Praha 1906.

Zpráva k IX. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 5., 6., 7. a 8. září 1909 na Smíchově, Praha 1909.

Zpráva ku X. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 24., 25., 26. a 27. prosince 1911 v Národním domě na Smíchově, Praha 1911.

Zpráva ku XI. sjezdu československé sociálně demokratické strany dělnické ve dnech 7., 8. a 9. prosince 1913 v Praze, ve dvoraně žofínské, Praha 1913.

Zpráva výkonného výboru ku III. řádnému sjezdu sociálně-demokratické strany v Rakousku, Vídeň 1898.

7.4. Odborná literatura

7.4.1. Knihy

LYNN ABRAMSOVÁ, *Zrození moderní ženy: Evropa 1789-1918*, Brno 2005.

JEFFREY C. ALEXANDER, *The Civic Sphere*, Oxford 2006.

BENEDICT ANDERSON, *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

HARRIET ANDERSON, *Vision und Leidenschaft. Die Frauenbewegung im Fin de Siècle Wiens*, Wien 1992.

ALEIDA ASSMANNOVÁ, *Prostory vzpomínání: Podoby a proměny kulturní paměti*, Praha 2018.

MARIE BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005.

MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná: o ženské práci*, České Budějovice 2017.

MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ, *O ženské práci: dobové (sebe)reflexe a polemiky*, Praha 2014.

JAKUB BENEŠ, *Workers and Nationalism: Czech and German social democracy in Habsburg Austria, 1890-1918*, Oxford 2017.

MARC BLOCH, *Obrana historie, aneb, Historik a jeho řemeslo*, Praha 2011.

PIERRE BOURDIEU, *Nadvláda mužů*, Praha 2000.

BETTINA BRANDT, *Germania und ihre Söhne: Repräsentationen von Nation, Geschlecht und Politik in der Moderne*, Göttingen 2010.

HEATHER A. BROWN, *Marx on gender and the family: a critical study*, Leiden 2012.

JANA BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001.

KATHLEEN CANNING, *Languages of Work and Gender: Female Factory Work in Germany*, Ithaca 1996.

IVAN DUBSKÝ, *Pronikání marxismu do českých zemí*, Praha 1963.

JOHN EVERS, *Internationale Gewerkschaftsarbeit in der Habsburgermonarchie: ein Beitrag zur europäischen Gewerkschaftsgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der Entwicklung der "Reichsgewerkschaftskommission" und ihrer deutsch-tschechischen Arbeit vor 1914*, Wien 2010.

LUKÁŠ FASORA, *Dělník a měšťan: Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914*, Brno 2010.

LUKÁŠ FASORA, *Stáří k poradě, mládež k boji: radikalizace mladé generace českých socialistů 1900-1920*, Brno 2015.

NANCY FRASER, AXEL HONNETH, *Přerozdělování nebo uznání?*, Praha 2004.

MARCIN FILIPOWICZ, ALENA ZACHOVÁ, *Rod v memoárech: případ Hradec Králové*, Červený Kostelec 2009.

JAN GALANDAUER, *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ: české dělnické hnutí v letech 1889-1921*, Praha 1986.

HEINRICH GEMKOW, *August Bebel*, Leipzig 1986.

HELGA GREBING (hg.), *Geschichte der sozialen Ideen in Deutschland: Sozialismus – Katholische Soziallehre – Protestantische Sozialethik*, Essen 2000.

JÜRGEN HABERMAS, *Strukturální přeměna společnosti: zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, Praha 2000.

JAN HÁJEK, DRAHOMÍR JANČÍK, EDUARD KUBŮ, *O hospodářskou národní državu: úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha 2009.

ERNST HANISCH, *Der Kranke Mann an der Donau: Marx und Engels über Österreich*, Wien 1978

- PETER HASLINEGR, *Nation und Territorium in tschechischen politischen Diskurs 1880-1938*, München, 2010.
- MICHAEL HAUSER, *Prolegomena k filosofii současnosti*, Praha 2007.
- LIBUŠE HECZKOVÁ, *Píšící Minervy: vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*, Praha 2009.
- MILAN HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*, sv. 1, Praha 2014.
- LOTHAR HÖBELT, *Kornblume und Kaiseradler*, Wien u.a. 1993.
- ERIC J. HOBSBAWM, *How to Change the World: Tales of Marx and Marxism*, London 2011.
- STANISLAV HOLUBEC, *Lidé periferie: sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době*, Plzeň 2009.
- AXEL HONNETH, *Kampf um Anerkennung: zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Frankfurt am Main, 1991.
- AXEL HONNETH (edd.), *Zbavovat se svéprávnosti: paradoxy současného kapitalismu*, Praha 2007.
- PAVLA HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.
- MAREK HRUBEC: *Od zneuznání ke spravedlnosti: kritická teorie globální společnosti a politiky*, Praha 2011.
- MAREK HRUBEC (edd.), *Etika sociálních konfliktů. Axel Honneth a kritická teorie uznání*, Praha 2012.
- JAN JANÁK, *Příčiny vzniku předlitavské sociální správy*, Praha 1970.
- DRAHOMÍR JANČÍK, EDUARD KUBŮ (eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský: Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*, Praha 201.
- VÁCLAV JÍŠA (ed.), *Počátky odborového hnutí v českých zemích*, Praha 1980.
- MARTIN JEMELKA, *Na Šalomouně: společnost a každodenní život v největší moravskoostravské hornické kolonii (1870-1950)*, Ostrava 2008.
- ZDENĚK JINDRA, IVAN JAKUBEC a kol., *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015.

- TOMÁŠ JIRÁNEK, *Projevy hospodářského nacionalismu v obchodních a živnostenských komorách v Českých zemích v letech 1850-1918*, Pardubice 2004.
- PIETER JUDSON, *Exclusive Revolutionaries: liberal politics, social experience, and national identity in the Austrian Empire, 1848-1914*, Ann Arbor 1996.
- PIETER JUDSON, *Guardians of the nation: activists on the language frontiers of imperial Austria*, Cambridge, Mass. 2006.
- PIETER JUDSON, *The Habsburg empire: a new history*. Cambridge, Massachusetts 2016.
- ZDENĚK KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral?*, Praha 1968.
- ROMAN KARPAŠ a kol., *Knihy o Liberci*, Liberec 2004.
- JEREMY KING, TÝŽ, *Budweisers into Czech and Germans: a local history of Bohemian politics 1848-1948*, Princeton 2005.
- STANISLAV KNOB, TOMÁŠ RUCKI (edd.), *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I.: bilance a výhledy studia: sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy*, Ostrava 2011.
- JÜRGEN KOCKA, *Zivilgesellschaft als historisches Problem und Versprechen*, in: M. Hildermeier, J. Kocka, Ch. Conrad (Hg.), *Europäische Zivilgesellschaft in Ost und West: Begriff, Geschichte, Chancen*, Frankfurt-New York 2000.
- OLDŘIŠKA KODEDOVÁ, *Lidové hnutí a ohlas první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905-1907*, Praha 1980.
- OTA KONRÁD, RUDOLF KUČERA, *Cesty z apokalypsy: fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914-1922*, Praha 2018.
- MICHAL KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, Praha 2009.
- KAREL KOSÍK (ed.), *Čeští radikální demokraté: výbor politických statí*, Praha 1953.
- KAREL KOSÍK, *Česká radikální demokracie: příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*, Praha 1958.
- JIŘÍ KOŘALKA, *Vznik socialistického hnutí na Liberecku*, Liberec 1956.
- JIŘÍ KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914: sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha 1996.

- REINHART KOSELLECK, *Future Past. On the Semantics of Historical Time*, New York 2004.
- VLASTIMILA KŘEPELÁKOVÁ, *Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906-1914*, Praha 1974.
- FRIEDRICH G. KÜRBISCH, *Chronik der sudetendeutschen Sozialdemokratie: 1863-1938*, Stuttgart 1984.
- FRANTIŠEK KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu: trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*, Praha 1948.
- ERNESTO LACLAU, CHANTAL MOUFFE, *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*, Praha 2015.
- MAREK LAŠŤOVKA et al., *Pražské spolky: Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895-1990*, Praha 1998
- BRUNO LATOUR, *Science in Action: how to follow scientist and engineers through society*, Cambridge, Mass. 1987.
- MILENA LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*, Praha 2016.
- BEDŘICH LOEWENSTEIN, *Projekt moderny: o duchu občanské společnosti a civilizace*, Praha 1995.
- ANNE LOPES, GARY ROTH, *Men's Feminism. August Bebel and the German Socialist Movement*, New York 2000.
- NIKLAS LUHMAN, *Láska jako vášeň*, Praha 2002.
- VLADIMÍR MACURA, *Český sen*, Praha 1998.
- JANA MACHAČOVÁ, JIŘÍ MATĚJČEK, *Problémy obecné kultury v českých zemích 1781-1989*, Kutná Hora – Opava 2008, s. 183 a 186.
- JANA MACHAČOVÁ, JIŘÍ MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Praha 2010.
- JIŘÍ MALÍŘ, PAVEL MAREK a kol., *Politické strany, díl I: Období 1861-1938*, Brno 2005.
- JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992.
- JAN MĚCHÝŘ, *První generace: o počátcích průmyslu a novodobého sociálního hnutí v severních Čechách*, Ústí nad Labem 1973.

- JAN MĚCHÝŘ, *Bouřlivý kraj*, Ústí nad Labem 1983.
- MILOSLAVA MELANOVÁ a kol, *Liberec*, Praha 2017.
- HANS MOMMSEN, *Arbeiterbewegung und Nationale Frage*, Göttingen 1979.
- HANS MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. 1, Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867-1907)*, Wien 1963.
- GEORGE L. MOSSE, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, New York – Oxford: Oxford Univ. Press, 1996.
- KAREL MÜLLER jr., *Češi a občanská společnost: pojem, problémy, východiska*, Praha 2003.
- CAITLIN E. MURDOCK, *Changing places: society, culture and territory in the Saxon-Bohemian borderland*, Ann Arbor 2010.
- DANA MUSILOVÁ, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.
- ZDENĚK NEBŘENSKÝ, *Marx, Engels, Beatles: myšlenkový svět polských a československých vysokoškoláků, 1956-1968*, Praha 2017.
- OSKAR NEGHT, ALEXANDER KLUGE, *Public Sphere and Experience: Toward an Analysis of the Bourgeois and Proletarian Public Sphere*, Minnesota – London 1993.
- HEIDI NIEDERKOFER, MARIA MESNER, JOHANNA ZECHNER (Hg.), *Frauentag! Erfindung und Karriere einer Tradition*, Wien 2011.
- EPHRAIM NIMMI, *Marxism and Nationalism: Theoretical Origins of the crisis*, Boulder 1991.
- PETR NOVÝ, JAROSLAV LUBAS, ZBYNĚK ČERNÝ, *Historie a současnost podnikání na Jablonecku, Tanvaldsku a Železnobrodsku, Žehušice 2007.*
- PETR NOVÝ, *Soumrak perličkového kraje: vyprávění o skleněné bižuterii, osudech sklářů, sekacích strojích a Lučanské pozdvižce z 29. ledna 1890*, Liberec 2011.
- JAROSLAVA PEŠKOVÁ, *Utopický socialismus v Čechách v XIX. století*, Praha 1965.
- MILOSLAV PETRUSEK, *Marx, marxismus a sociologie: texty z pozůstalosti*, Praha 2014.
- JIŘÍ POKORNÝ, *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha 2003.

MICHAL PULLMANN, *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011.

KATEŘINA PTÁČKOVÁ, MILENA LENDEROVÁ, JANA STRÁNÍKOVÁ, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice 2006.

JAN RANDÁK, *V záři rudého kalicha*, Praha 2016.

DAVID RENTON, *Classical Marxism. Socialist Theory and the Second International*, Cheltenham 2002.

EDITH SAURER a MARGARETH LANZINGER, *Liebe und Arbeit: Geschlechterbeziehungen im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien 2014.

PETER SCHÖFFER, *Der Wahlrechtskampf der österreichischen Sozialdemokratie 1888/89-1897*, Stuttgart 1986.

CHANDAK SENGGOPTA, *Otto Weiniger, sexualita a věda v císařské Vídni*, Praha 2009.

MARLIS SEWERING-WOLLANEK, *Brot oder Nationalität?: Nordwestböhmisches Arbeiterbewegung im Brennpunkt der Nationalitätenkonflikte (1889-1911)*, Marburg 1994.

LUCIE STORCHOVÁ a kol., *Koncepty a dějiny: proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014.

VÍT STROBACH, *Židé: národ, rasa, třída: sociální hnutí a "židovská otázka" v českých zemích 1861-1921*, Praha 2015.

ZDENĚK ŠOLLE, *Dělnické stávký v Čechách v druhé polovině 19. století*, Praha 1960.

ZDENĚK ŠOLLE, *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887-1897)*, Praha 1951.

ZDENĚK ŠOLLE, *Josef Boleslav Pecka*, Praha 1987.

ZDENĚK ŠOLLE, *Socialistické dělnické hnutí a česká otázka 1848-1918*, Praha 1969.

JIRÍ ŠTAIF, *Obezřetná elita: česká společnost mezi tradicí a revolucí*, Praha 2005.

JIRÍ ŠTAIF, *Modernizace na pokračování: společnost v českých zemích (1770-1918)*, Praha 2020

RADMILA ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ a kol., *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: koncepty, metody, perspektivy*, Praha 2012.

- CHARLES TAYLOR, *Etika authenticity*, Praha 2001.
- DANIELA TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010.
- GERNOT TRAUSMUTH, *"Ich fürchte Niemanden": Adelheid Popp und der Kampf für das Frauenwahlrecht*, Wien 2019.
- ALEŠ ZÁŘICKÝ, PETR KADLEC, MICHAELA ZÁVODNÁ (eds.), *X. sjezd českých historiků v Ostravě, 14. – 16. 9. 2011*, sv. 2, Ostrava 2013.
- EVA UHROVÁ, *Po nevyšlapaných stezkách: z dějin ženského hnutí a jeho žurnalistiky do roku 1921*, Praha 1984.
- OTTO URBAN, *Česká společnost 1848-1914*, Praha 1982.
- OTTO URBAN, *Kapitalismus a česká společnost: k otázkám formování české společnosti v 19. století*, Praha 2003.
- MILAN VOJÁČEK (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*, Praha 2007.
- MAX WEBER, *Metodologie, sociologie, politika*, Praha 2009.
- ANDREW G. WHITESIDE, *Austrian National Socialism before 1918*, Hague 1962.
- ULLA WISCHERMAN, *Frauenbewegung und Öffentlichkeiten um 1900. Netzwerke, Gegenöffentlichkeiten, Protestinszenierungen*, 2003.
- MICHAEL WÖGERBAUER, PETR PÍŠA, PETR ŠÁMAL, PAVEL JANÁČEK a kol., *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*, Díl I: 1749-1938, Praha 2015.
- Z minulosti a přítomnosti Textilany: sborník statí a vzpomínek*. 1. vyd. Praha: Práce, 1965.
- TARA ZAHRA, *Kidnapped Souls: national indifference and the battle for children in Bohemian Lands, 1900-1948*, Ithaca 2008.
- KLAUS ZESSNER, *Josef Seliger und die nationale Frage in Böhmen*, Stuttgart 1976.

7.4.2. Články v odborných periodikách a studie ve sbornících

KRISTINA ANDĚLOVÁ, JAN MAREŠ, Hledání radikální demokracie. Karel Kosík a filozofie (českých) dějin, *Dějiny-teorie-kritika* 2/2014, s. 183-211.

KARL F. BAHM, Nationale Integration und Arbeiterbewegung. Die tschechische Minderheit in der deutschböhmisches Arbeiterbewegung in Nordwestböhmen 1860-1900, in: hrsg. R. G. Ardelt, E. Turner, *Bewegte Provinz. Arbeiterbewegung in mitteleuropäischer Regionen vor dem Ersten Weltkrieg*, Wien – Zürich 1992, s. 309-323.

RENATE BANIK-SCHWEITZER, Der Prozess der Urbanisierung, in: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band 9: Soziale Strukturen*, Teil 1, Wien 2010, s. 185-231.

JAROSLAVA BAUEROVÁ, *Marxismus-leninismus a ženská otázka*, *Sociologický časopis* 1/1976, s. 16-30.

GARY B. COHEN, Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914, *Central European History* 40 (2007), 241–278.

FRANZ. X. EDER, „Durchtränksein mit Geschlechtlichkeit“. Zur Konstruktion der bürgerlichen Geschlechterdifferenz im Wissenschaftlichen Diskurs über die „Sexualität“, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (Hg.), *Von Bürgern und Ihren Frauen*, Wien, 1996, s. 24-27.

JANA ENGELOVÁ, Women's Working Activities in the Austrian Industrial Production in the Seventies and Eighties of the 19th Century, *Hospodářské dějiny* 1990, s. 185-209.

JANA ENGELOVÁ, Sociologické aspekty zaměstnávání žen v průmyslové výrobě v 2. polovině 19. století, *Studie k sociálním dějinám* 1998, s. 83-97.

JANA ENGELOVÁ, Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demokratických kruzích, *Historická demografie* 1/2010, s. 14-29.

JANA ENGLOVÁ, August Bebel a severní Čechy, in: *Semper idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám*, Ústí nad Labem 2003, s. 17-25.

RICHARD FARKAS, „Lebensreform“ als Antwort auf den sozialen Wandel, in: *Die Habsburgermonarchie IX: Soziale Strukturen*, 1. Teilband, s. 1349-1368.

OTHMAR FEYL, Die böhmdeutsche Linke um den Reichenberger „Vorwärts“ und ihre Vorarbeit für die Entstehung der Kommunistischen Partei der ČSR, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena/Thüringen* 1957-1958, s. 533-552.

RENATE FLICH, Aufbruch aus der Fremdbestimmung – Die Bürgerin auf der Suche nach Ihrer Identität, in: Ernst Bruckmüller (ed.), *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Bd. 2, Wien 1992, s. 346-352.

JAN GALANDAUER, Sociální demokracie v Rakousku a všeobecné rovné hlasovací právo, *Střed* 1/2009, s 82-94.

DAN GAWRECKI, Německá dělnická strana 1904-1918, *Slezský sborník* 1973, s. 21-41, s. 81-90.

WOLFGANG GÖDERLE, Administration, Science, and the State: The 1869 Population Census in Austria-Hungary, *Austrian History Yearbook* 2016, s. 61-88.

KAREN HAGEMANN, A Valorous Volk Family. The Nation, the Military, and Gender Order in Prussia in the Time of the Anti-Napoleonic Wars, 1806-1815, in: Ida Bloom, Karen Hagemann, Catherine Hall (edd.), *Gendered nations: nationalisms and gender order in the long nineteenth century*, Oxford 2000, s. 179-206.

ERNST HANISCH, PETER URBANITSCH, Grundlagen und Anfänge des Vereinswesens, der Parteien und Verbände in der Habsburgermonarchie, in: *Habsburgermonarchie VIII*, Teilband I: *Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation*, Wien 2006

ERNST HANISCH, Die Marx-Rezeption in der österreichischen Arbeiterbewegung, *Südost-Forschung* 1978, s. 92-121.

GABRIELLE HAUCH, „Arbeite Frau!“ Die Gleichberechtigung kommt von selbst?“ Anmerkungen zu Frauen und Gewerkschaften vor 1914, in: G. Hauch, *Frauen bewegen Politik*, s. 105-127.

GABRIELLE HAUCH, Der diskrete Charme des Nebenwiderspruchs. Zur sozialdemokratischen Frauenbewegung vor 1914, in: Gabrielle Hauch, *Frauen bewegen Politik. Österreich 1848–1938*, Innsbruck 2009, s. 83-103.

LIBUŠE HEČZKOVÁ, 1905. Ornamenty revoluce, in: V. Papoušek a kol., *Dějiny nové moderny: česká literatura v letech 1905-1923*, Praha 2010, s. 69-87.

WALTRAUD HEINDL, Geschlechterbilder und Geschlechterrollen. Ideologie und Realitäten, in: *Die Habsburgermonarchie IX: Soziale Strukturen. 1. Teilband, Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft*, Wien 2010, s. 701-741.

PAVLA HORSKÁ, K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století: příklad Českých zemí, *Československý časopis historický* 5/1983, s. 711-740.

PAVLA HORSKÁ, Die deutsche Frauenvereine in Böhmen, *Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slawische Studien* 1995, s. 117-121.

JAN HOZÁK, *Tovární práce ve světle dobových svědectví tzv. Klepovy sbírky vzpomínek a rukopisů*, in: *Útisk, charita, vyloučení*, s. 82-87.

PIETER JUDSON, The Gendered Politics of German Nationalism in Austria, 1880-1900, in: David F. Good, Margarete Grandner, Mary Jo Maynes, *Austrian women in the nineteenth and twentieth centuries: cross-disciplinary perspectives*, Providence 1996, s. 1-17.

PIETER JUDSON, Die unpolitische Bürgerin in politisierenden Verein: Zu einigen Paradoxen des Bürgerlichen Weltbildes im 19. Jahrhundert, in: *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, Bd. 2, s. 337-343.

PIETER JUDSON, "Not Another Square Foot!" German Liberalism and the Rhetoric of National Ownership in Nineteenth-Century Austria, *Austrian History Yearbook* 1995, s. 83-97.

ZDENĚK KÁRNÍK, Wilhelm Kiesewetter a trutnovský organizace německé sociálně demokratické strany na předělu epoch, in: R. Reil, V. Wolf (ed.), *Wilhelm Kiesewetter (1853-1993)*, Trutnov 1994, s. 25-33.

JEREMY KING, The Nationalization of East Central Europe. Ethnicism, Ethnicity, and Beyond, in: M. Bucur, N. Wingfield (edd.), *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to Present*, Indiana 2001, s. 112-152.

STANISLAV KNOB, Od živelného hnutí k jednacímu stolu: stávky v dlouhém 19. století, in: Z. Hojda, M. Ottlová, R. Prah, *Útisk, charita, vyloučení: sociální 19. století*, Praha 2015, s. 71-79.

KATEŘINA KOLÁŘOVÁ, „Historie jednoho šťastného manželství.“ Rehabilitovaná jinakost, normativní identity Havelocka Ellise a jejich konstitutivní „Druhé“, *Dějiny – Teorie – Kritika* 2/2011, s. 261-288.

CHRISTIAN KOLLER, Weiblich, proletarisch, tschechisch. Perspektiven und Probleme intersektionaler Analyse in der Geschichtswissenschaft am Beispiel des Wiener

Textilarbeiterinnenstreiks von 1893, in: S. Hess, N. Langreiter, E. Timm (Hg.), *Intersektionalität revisited: empirische, theoretische und methodische Erkundungen*, Bielefeld 2011, s. 173-195.

IVANA KOMANICKÁ, Zrod proletárskej kultury, *Kontradikce: Časopis pro kritické myšlení* 1/2018, s. 41-51.

JIRÍ KOŘALKA, Zvolení ženy do českého zemského sněmu roku 1912, *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*, Praha 1996, s. 307-320.

JIRÍ KOŘALKA, *Severočeské dělnické hnutí v letech 1867-1914 a jeho přínos k vytváření občanské společnosti v Čechách*, in: R. Reil, V. Wolf (ed.), *Wilhelm Kieseewetter (1853-1993)*, Trutnov 1994, s. 7-15.

JIRÍ KOŘALKA, *Sociální aktivita dělnických spolků*, in: Zdeněk Hojda, Marta Ottlová, Roman Prahel (edd.), *Útisk, charita, vyloučení: sociální 19. století: sborník příspěvků z 34. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století: Plzeň, 27. 2. - 1. 3. 2014*, Praha 2015, s. 141-147.

RUDOLF KUČERA, Občanská společnost. Koncept a jeho historizace, *Dějiny – Teorie – Kritika* 2/2007, s. 219-231.

RUDOLF KUČERA, *Páni kamarádi. Gender v raném dělnickém hnutí českých zemí před rokem 1848*, *Český časopis historický*/2009, s. 797-822.

DIETER LANGEWIESCHE, KLAUS SCHÖNHOFEN, Arbeiterbibliotheken und Arbeiterletüre im Wilhelminischen Deutschland, *Archiv für Sozialgeschichte* 1976, s. 135-204.

VLADIMÍR LESÁK, Počátky působení Wilhelma Kieseewettera na Trutnovsku, in: R. Reil, V. Wolf (ed.), *Wilhelm Kieseewetter (1853-1993)*, Trutnov 1994, s. 21-24.

VLADIMÍR WOLF, K problematice formování občanské společnosti v Trutnově od poloviny 19. století do první světové války, in: *Wilhelm Kieseewetter (1853-1993)*, Trutnov 1994, s. 17-20.

WOLFGANG MADERTHANER, Die Entwicklung der Organisationsstruktur der deutschen Sozialdemokratie in Österreich 1889 bis 1913, in: *Sozialdemokratie und Habsburgerstaat*, hg. W. Maderthaner, Wien 1988, s. 25-52.

HAROLD MAH, Phantasies of the Public Sphere: Rethinking the Habermas of Historians, *The Journal of Modern History* 1/2000, s. 153-182.

JITKA MALEČKOVÁ, Nationalizing Women and Engendering the Nation: the Czech national Movement, in: Ida Bloom, Karen Hagemann, Catherine Hall (edd.), *Gendered nations: nationalisms and gender order in the long nineteenth century*, Oxford 2000, s. 293-310.

JANA MALÍNSKÁ, Volební právo žen do říšské rady, českého zemského sněmu a do obcí 1848-1914, *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, 1/2009, s. 24-57.

JAN MAREŠ, Vlast, identita, zábava. Pestrá cesta jednou společenskou hrou přelomu 19. a 20. století, *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 2/2013, s. 9-29.

JAN MAREŠ, VÍT STROBACH, Třída dělníků i žen? Proměny chápání genderových vztahů žev českém dělnickém hnutí (1870-1914), *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století* 2/2012, s. 34-68.

JAN MAREŠ, Etnická loajalita na příkladu libereckého spolku Eiche 1901–1914, in: Václav Petrbock, Taťána Petrasová, Pavla Machalíková (eds.), *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století = Unsichtbare Loyalität? Österreicher, Deutsche und Tschechen in der Kultur der böhmischen Länder des 19. Jahrhunderts: sborník příspěvků z 35. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 26.-28. února 2015*, Praha 2016, s. 271-279.

ALEXANDER MAXWELL, Nationalizing Sexuality: Sexual Stereotypes in the Habsburg Empire, *Journal of the History of the Sexuality* 3/2005, s. 266-290.

BRIGITTE MAZOHL-WALLNIG, Männliche Öffentlichkeit und weibliche Privätsphäre? Zur fragwürdigen Polarisierung bürgerlichen Lebenswelten, in: Margret Friedrich, Peter Urbanitsch (Hg.), *Von Bürgern und Ihren Frauen*, Wien, 1996, s. 131-137.

MILOSLAVA MELANOVÁ, Spolkový život v Liberci od počátku 19. století do roku 1914, in: Václav Ledvinka, Jiří Pešek (edd.), *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům: sborník referátů a materiálů ze 17. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy*, Praha 2000, 259-279.

MILOSLAVA MELANOVÁ, Spolkový život, in: Kristina Kaiserová, Jiří Rak (eds.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*, Praha 2008, s. 339-374.

MILOSLAVA MELANOVÁ, Česká menšina v Liberci před první světovou válkou, *Fontes Nissae* 1/2000, s. 93-119.

- MILOSLAVA MELANOVÁ, Zápás o libereckou radnici v roce 1885: formování německého nacionálního hnutí v Čechách, in: *Mezi liberalismem a totalitou*, s. 171-181.
- GABRIELE MELISCHEK, JOSEF SEETHALER, Presse und Modernisierung in der Habsburgermonarchie, in: *Habsburgermonarchie VIII, Teilband II: Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Wien 2006, s. 1535-1714.
- CHANTAL MOUFFE, Hegemony and ideology in Gramsci, in: *Gramsci and Marxist Theory*, ed. Chantal Mouffe, Londýn 1979, s. 169-176.
- THOMAS OELLERMAN, Die deutsche Sozialdemokratie in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Die Arbeiterbewegung einer Minderheit, *Archiv für Sozialgeschichte* 2013, s. 203-222.
- JOHAN ÖSTLING, DAVID LARSSON HEIDENBLAD, ERLING SANDMO, ANNA NILSSON HAMMAR, KARI H. NORDBERG, The history of knowledge and the circulation of knowledge: An introduction, in: J. Östling, D. Larsson Heidenblad, E. Sandmo, A. Nilsson Hammar, Kari H. Nordberg (eds.), *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge*, Lund 201, s. 9-35.
- MARTINA PACHMANOVÁ, Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity, in: Petra Hanáková, Libuše Heczková, Eva Kalivodová (edd.), *V bludném kruhu: mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*, Praha 2006, s. 116-130.
- VIOLA PARENTE-ČAPKOVÁ, K feministickým náhledům na metaforu a metaforizaci ženy, in: B. Knotková-Čapková, E. Kalivodová, *Ponořena do Léthé. Sborník věnovaný cyklu přednášek Metafora ženy 2000-2001*, Praha 2003.
- LUCIE PEISERTO VÁ, Blahopřejníky 2. poloviny 19. století jako odraz dobového ideálu rodinných vztahů, in: M. Filipowicz, J. Królak, A. Zachová (eds.), *Od patriarchy k tatínkovi: západoslovanské modely otcovství*, Hradec Králové 2008, s. 37-47.
- MARTIN PELC, Měšťanské spolky, in: M. Bahenská et al., *Habsburkové: 1740-1918: vznikání občanské společnosti*, Praha 2016, s. 471-488.
- MICHAL PULLMANN, Sociální demokracie a hospodářský nacionalismus. Národní identifikace na německé levici v Čechách kolem r. 1918, in: *O hospodářskou národní državu*, s. 129-139.

JAKUB RÁKOSNÍK, *Nacionalismus a svépomocné dělnické hnutí na přelomu 60. a 70. let 19. století*, in: J. Hájek, D. Jančík, E. Kubů, *O hospodářskou národní državu: úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Praha 2009, s. 141-152.

JOAN WALLACH SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *The American Historical Review* 5/1986, s. 1053-1075.

MARTIN SEKERA, *Das tschechische Pressewesen*, in: *Habsburgermonarchie VIII, Teilband II: Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Wien 2006, s. 1977-2036,

MILADA SEKYRKOVÁ, *K sebereflexi pracujících žen na přelomu 19. a 20. století*, in: J. Pešek, V. Ledvinka (edd.), *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*, Praha 1996, s. 30-44.

MARLIS SEWERING-WOLLANEK, *Die deutschböhmischesozialdemokratische Bewegung 1889-1914*, in: Wolfgang Maderthaner (Hrsg.), *Sozialdemokratie und Habsburgerstaat*, Wien 1988, s. 167-189.

BLANKA SOUKUPOVÁ, *Ženská otázka a české dělnictvo*, in: J. Pešek, V. Ledvinka (edd.), *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro gender studies 1993*, Praha 1996, s. 253-261.

LUCIE STORCHOVÁ, „Z našich neúplných těl vytryskovala chuť k práci.“ *Gender, normalita a produktivita v autobiografickém psaní prvorepublikových „bezrukých zázraků“*, *Dějiny – Teorie – Kritika* 2/2011, s. 239-241.

VÍT STROBACH, *Třída, národ a degenerovaná rasa podle českých socialistů (1890-1914)*, *Politologická revue* 2/2012, s. 99-119.

JAROSLAV ŠEBEK, *Německá sociální demokracie v Rakousku*, in: J. Malíř, P. Marek a kol., *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*, Díl I, s. 480-485.

ALENA ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století*, *Český časopis historický* 1/1997, s. 55-109.

JIŘÍ ŠOUŠA, JIŘÍ ŠTAIF, *Diskurzivní reprezentace sociální otázky. Čechy na přelomu 19. a 20. století*, in: M. Hlavačka, P. Cibulka et alii, *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén*, Praha 2013, s. 100-134.

IRENA ŠTĚPÁNOVÁ, *Mezi národem a politikou*, in: M. Bahenská, J. Malínská (edd.), *Ženy a politika (1890-1938)*, s. 40-46.

DANIELA TINKOVÁ, „Oddělené sféry“ – tradiční polarita nebo dědictví 19. století?, in: Milan Řepa (edd.), *19. století v nás: Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha 2008, s. 458-470.

DANIELA TINKOVÁ, „Přirozený řád“ a ideologie oddělených sfér. Příspěvek k otázce konstruování „přirozené role ženy“ v pozdně osvícenské vědě, *Kontext: časopis pro gender a vědu* 3-4/2003.

OTTO URBAN, Zprávy živnostenských inspektorů jako pramen hospodářských a sociálních dějin, in: *K českým hospodářským dějinám 19. a 20. století*, Praha 1979, s. 63-128.

JOSEF VELEK, Formální koncept mravnosti a politika uznání A. Honnetha, in: *Sociální filosofie a postmoderní etika*, Praha 1996, s. 7-26.

LUBOŠ VELEK, První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v habsburské monarchii, in: M. Vojáček (ed.), *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století: sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*, Praha 2007, s. 259-320.

THOMAS WELSKOPP, „Manneszucht“ und „Selbstbeherrschung“. Zivilgesellschaftliche Werte in der deutschen Sozialdemokratie, 1848-1878, in: Ralph Jessen, Sven Reichardt, Ansgar Klein (Hrsg.), *Zivilgesellschaft als Geschichte. Studien zum 19. und 20. Jahrhundert*, Wiesbaden 2004.

RENATA WOHLGEMUTHOVÁ, Účast žen v české sociální demokracii, *Československý časopis historický* 3/1965, s. 403-415.

TARA ZAHRA, Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis, *Slavic Review* 1/2010, s. 93-119.

SUSAN ZIMMERMANN, The Challenge of Multinational Empire for the International Women's Movement The Habsburg Monarchy and the Development of Feminist Inter/National Politics, *Journal of Women's History* 2/2005, s. 87-117.

MILAN ZNOJ, Marxismus a jeho revize: historicko-filozofická reminiscence, in: *Nezapomenuté historie: sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*, eds. Z. Machát, O. Slačálek, M. Znoj, Praha 2007, s. 33-80.

7.4.3. Memoárová literatura

JOSEF BERNÁŠEK, *Obrázky z prvních dob dělnického hnutí*, Praha 1957.

JOSEF HANNICH, *Erinnerungen: ein Beitrag zu der Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung*, Varnsdorf 1910.

VÁCLAV HOLEK, *Paměti: společná cesta české a německé sociální demokracie koncem devatenáctého století*, b. m. 2011.

KAREL KREIBICH, *Těsný domov, širý svět*, Liberec 1968.

KARL KNESCHKE, *Vom Leben erzogen: Jugendjahre eines Arbeiters*, Berlin 1960.

KARLA PFEIFEROVÁ, *Paměti: Stará textilačka vypravuje*, Praha 1964.

JOSEF REZLER, BARBORA REZLEROVÁ, *Ze života průkopníků sociální demokracie*, Praha 1950.

JOSEF SCHILLER, *Gesammelte Werke*, Liberec 1926.

7.5. Edice pramenů

VIKTOR ADLER et al., *Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky sowie Briefe von und an Ignaz Auer, Eduard Bernstein, Adolf Braun, Heinrich Dietz, Friedrich Ebert, Wilhelm Liebknecht, Hermann Müller und Paul Singer*, Wien 1954.

ADOLF BRANALD, *Hrdinové všedních dnů: jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění*, 2 díly, Praha 1953

Dokumenty k počátkům dělnického hnutí v Čechách 1864-1874, Praha 1961.

KAUTSKY, Karl et al. *Briefwechsel mit der Tschechoslowakei: 1879-1939*. Frankfurt am Main: Campus, 1993.

KARL KAUTSKY et al., *Karel Kautsky a Československo: výbor z edice "Karl und Luise Kautsky Briefwechsel mit der Tschechoslowakei 1879-1939"*, Praha 1995.

OLDŘIŠKA KODEDOVÁ a kol., *Rok 1905*, Praha 1959.

OLDŘIŠKA KODEDOVÁ (ed.), *Léta 1906-1907: soubor dokumentů*, Praha 1962.

KAREL NOVOTNÝ, MILAN MYŠKA (ed.), *První kroky k vítězství: čtení o počátcích našeho dělnického hnutí*, Praha 1966.

JOSEF BOLESLAV PECKA, *Písňe proletáře*, Praha 1951.

ADELHEID POPP (Hrsg.), *Gedenkbuch: 20 Jahre österreichische Arbeiterinnenbewegung*, Wien 1912.

PETR PROKŠ (ed.), *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*, Praha 1999.

Poslední bitva vzplála: výbor z veršů a písní dělnických básníků, Praha 1951.

Svárov 1870: Sborník [k výročí] svárovske stávký, Liberec 1962.

ZDENĚK ŠOLLE (ed.), *Průkopníci socialismu u nás*, Praha 1951

7.6. Vysokoškolské kvalifikační práce

JAN BARNET, *Dělnické vzdělávací spolky na Liberecku v 2. pol. XIX. století*, diplomová práce, Praha 1971.

ALENA JEŽKOVÁ, *České ženské spolky v Liberci na přelomu 19. a 20. století*, bakalářská práce, Liberec 2012.

IVA KOLÍNSKÁ, *Anarchistické spolky v Liberci na konci 19. a počátku 20. století*, diplomová práce, Liberec 2011.

JANA MALÍNSKÁ, *České ženské hnutí v zápase o politické zrovnoprávnění žen: role spolků a politických stran v letech 1865–1914*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2007.

JAN MAREŠ, *Krise maskulinity mezi chimérou a stereotypem. Gender a česká společnost na přelomu 19. a 20. století*, diplomová práce, Praha 2012.

THOMAS OELLERMAN, *Mehr als nur eine Partei. Die deutsche Sozialdemokratie in der Tschechoslowakischen Republik 1918-1938*, Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf, 2013.

VÍT STROBACH, *Poetika českého nacionalismu a politika identity českých židů mezi národem, rasou a třídou (1876-1921)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011.

ADÉLA SYROVÁTKOVÁ, *Němčina a čeština v jazykově politickém konfliktu. Srovnávací analýza diskurzu Badeniho jazykových nařízení z roku 1897*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2007.

LENKA VLČKOVÁ, *Antropologická reflexe ženy v druhé polovině 19. století. Dimenze intimně osobnostního prožívání jako předpoklad vnitřní ženské emancipace*, Univerzita Karlova v Praze, 2010.

7.7. Internetové zdroje

Allgemeiner Österreichischer Frauenverein, dostupné z: <https://fraueninbewegung.onb.ac.at/node/129> (poslední náhled 26. 6. 2021).

Ausobky, Alois, dostupné z: <https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Ausobsky.shtml> (poslední náhled 20. 3. 2020).

OTTO BAUER, EPHRAIM NIMNI (Ed.). *Question of Nationalities and Social Democracy*, Minneapolis 2000.

Gesetz vom 29. März 1869 über die Volkszählung, dostupné na <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=18690004&seite=00000307> (poslední náhled dne 8. 3. 2021).

ACHIM LANDWEHR, *Diskurs und Diskursgeschichte*, Version: 1.0, in: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 11. 2. 2010, dostupné z: http://docupedia.de/zg/Diskurs_und_Diskursgeschichte (poslední přístup 15. 2. 2020).

JIŘÍ KOŘALKA, *Schiller, Josef*, dostupné z: https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_S/Schiller_Josef_1846_1897.xml (poslední náhled 15. 3. 2020).

MICHAEL LÖWY, *Marxists and the National Question*, s. 81-100, zde s. 84, dostupné z <http://www.solidarity-us.org/pdfs/cadreschool/fws.lowy.pdf> (poslední náhled 4. 12. 2015).

Nářízení obchodního ministra ve shodě s ministrem věcí vnitřních, jímž podle §. 96. b) zákona ze dne 8. března 1888. (Z. Ř. č. 22.) vypočítávají se kategorie živnostenských podniků po továrnicku provozovaných, při nichž užívati se může mladistvých pracovníků pomocných mezi dokonáním 14. a dokonáním 16. rokem, jakož i osob ženských vůbec ku práci noční, dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=1885&page=229&size=45> (poslední náhled 18. 3. 2020).

Nářízení obchodního ministeria č. 88/1886, dané ve shodě s ministeriem věcí vnitřních, jímž dovoluje se užívati mladistvých pracovníků pomocných mezi dokonáním 14. a dokonáním 16. rokem, jakož i osob ženských vůbec ku práci noční, dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=1886&page=318&size=45> (poslední náhled 18. 3. 2020).

Nařízení č. 84/1888 ministeria obchodu, dané ve shodě s ministeriem věcí vnitřních, jímž dopouští se potřebovati pomocných pracovníků mladistvých mezi dokonaným 14. a dokonaným 16. rokem, jakož i osob ženských vůbec při noční práci v přádelnách na odpadkové hedvábí (hedbáví floretové), dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=18880004&seite=00000272> (poslední náhled 18. 3. 2020).

Nařízení ministra obchodního ve shodě s ministeriem vnitra č. 103/1898, kterým se na základě § 95 živnostenského řádu (zákona ze dne 8. března 1885, Z. Ř. č. 22) dovoluje užívati mladistvých pracovníků pomocných k noční práci v živnosti pekařské, dostupné z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rbo&datum=18980004&seite=00000171> (poslední náhled 18. 3. 2020).

Preussler Robert, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, dostupné z https://www.biographien.ac.at/oebl_8/271.pdf (poslední náhled 22. 03. 2020).

TEREZA STÖCKELOVÁ, FILIP VOSTÁL, Texty bez čtenářů aneb Horečná nehybnost vědy, dostupné z <http://casopis.hostbrno.cz/aktualni-rocnik/2015/06-2015/texty-bez-ctenaru-aneb-horecna-nehybnost-vedy> (poslední přístup 28. 11. 2015).

Summarische Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1869, Wien 1870, dostupné z <http://data.onb.ac.at/rec/AC02774875> (poslední náhled dne 8. 3. 2021).

PIETER VAN DUIN, *Central European Crossroads: Social Democracy and National Revolution in Bratislava (Pressburg)*, 1867-1921, Berghahn 2009, Chapter 4 „Social democracy and the national question“, dostupné z: <http://dspace.library.uu.nl/bitstream/1874/19158/6/c4.pdf> (poslední náhled 18. 2. 2020).

Zákon ze dne 15. listopadu 1867 o právě shromažďovacím, <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/135-1867.htm> (poslední náhled dne 22. 3. 2020).

Životní příběhy zapomenutých hrdinů – Dolanská Ilsa, dostupné z http://www.afa-dokumentace.usd.cas.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=43&Itemid=1 (poslední náhled 20. 5. 2021).

8. SEZNAM ZKRATEK

DAP	Deutsche Arbeiterpartei
DTJ	dělnické tělocvičné jednoty
kar.	karton
KSČ	Komunistická strana Československa
KRČ	koeficient růstu počtu členů
KRN	koeficient růstu počtu nemocných
NA	Národní archiv
OŽK	obchodní a živnostenská komora
SOkAL	Státní okresní archiv v Liberci
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschland